

2026-yil, 28-fevral 04(72)-son

ISSN 2021-9752

«Til va adabiyot – Языка и литературы – Language and literature» (e-mail:tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

1-MART –

O‘ZBEKISTON XALQ SHOIRI

ZULFIYA

TAVALLUD TOPGAN KUN

BAHOR KELDI SENI SO‘ROQLAB...

Salqin saharlarda, bodom gulida,
Binafsha labida, yerlarda bahor.
Qushlarning parvozi, yellarning nozi,
Baxmal vodiylarda, qirlarda bahor...

Qancha sevar eding, bag‘rim, bahorni,
O‘rik gullarining eding maftuni.
Har uyg‘ongan kurtak hayot bergan kabi
Ko‘zlaringga surtib o‘parding uni...

...Hijroning qalbidam, sozing qo‘limda,
Hayotni kuylayman, chekinar alam.
Tunlar tushimdasam, kunduz yodimda,
Men hayot ekanman, hayotsan sen ham!

DOLZARB MAVZU

Safo MATCHONOV,

Pedagogika fanlari doktori, professor

Nurlibay MAMBETAMINOV,

Nukus davlat pedagogika instituti rus tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

Durdonaxon TOSHEMIROVA,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA MUSTAQIL TOPSHIRIQLAR USTIDA ISHLASH

Annotatsiya: maqolada o'qish savodxonligi ta'limida o'quvchilarning adabiy tahlil ko'nikmalarini shakllantirishga doir mustaqil topshiriqlarning mazmuni, nazariy asoslari, psixologik-pedagogik mexanizmlari hamda metodik yechimi tahlil qilingan. O'quvchilarning mustaqil o'qish faoliyati samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar, ta'lim standartlari va xalqaro PISA mezonlari bilan uyg'unlik darajasi ilmiy asosda bayon etilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, o'qish savodxonligi, mustaqil topshiriqlar, pedagogik texnologiyalar, metakognitiv strategiyalar, matn tahlili, o'quvchi faoliyati.

Аннотация: в статье проанализированы содержание, теоретические основы, психолого-педагогические механизмы и методические решения самостоятельных заданий, направленных на формирование у учащихся навыков литературного анализа в обучении читательской грамотности. Научно обосновано влияние различных факторов на эффективность самостоятельной читательской деятельности учащихся, а также степень её соответствия образовательным стандартам и международным критериям PISA.

Ключевые слова: начальное образование, читательская грамотность, самостоятельные задания, педагогические технологии, метакогнитивные стратегии, анализ текста, учебная деятельность учащихся.

Annotation: the article analyzes the content, theoretical foundations, psychological-pedagogical mechanisms, and methodological solutions of independent tasks aimed at developing students' literary analysis skills within reading literacy education. The study scientifically substantiates the factors influencing the effectiveness of students' independent reading activities, as well as the degree of their alignment with educational standards and international PISA criteria.

Keywords: primary education, reading literacy, independent tasks, pedagogical technologies, metacognitive strategies, text analysis, student activity.

Bugungi ta'lim jarayonida o'qish savodxonligi o'quvchi shaxsining funksional savodxonlik darajasini belgilovchi eng muhim kompetensiyalardan biridir. Boshlang'ich ta'lim bosqichida savodxonlikni shakllantirish faqat matnni o'qitish emas, balki o'quvchining tahlil qilish, fikr ishlab chiqish, mantiqiy xulosa chiqarish, ma'lumotni qayta ishlash kabi yuqori darajadagi kognitiv jarayonlarini faollashtirishni ham o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, xalqaro tadqiqotlar (PISA, PIRLS) o'quvchi mustaqil matn bilan ishlay olganida uning lingvistik, mantiqiy, analitik va ijodiy fikrlash faoliyati tez sur'atlarda rivojlanishini tasdiqlaydi. Demak, mustaqil topshiriqlar boshlang'ich ta'lim sifatining strategik ko'rsatkichlaridan biridir.

Mustaqil topshiriqlarning nazariy-metodik asoslari. O'quvchining mustaqil faoliyati rivojlanishi o'z

vaqtida L.S. Vygotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasiga tayanilgan. Unga ko'ra, o'quvchining o'qituvchi yordamida bajaradigan faoliyatlari asta-sekin o'zlashtirilgan sari mustaqil bajariladigan jarayonga aylanadi. Bu jarayonni faollashtiruvchi kuch — mustaqil topshiriqlardir. Taniqli psixolog A.N. Leontyevning faoliyat nazariyasida ham mustaqil topshiriqlar o'quvchi ongini rivojlantirishda yetakchi omil bo'lishi tasdiqlanadi. Chunki har bir mustaqil topshiriq o'quvchida maqsad qo'yish, rejalashtirish, bajarish va baholashni talab qiladi.

O'qish jarayonidagi metakognitiv strategiyalar. Zamonaviy o'qish metodikasida o'quvchining matnini nafaqat o'qishi, balki o'zi qanday o'qiyotganini kuzatishi, strategiyalarni boshqarishiga erishish orqali samarali natija beradi.

Pedagogik faoliyatimiz davomida metakognitiv strategiyalarga quyidagilar kiradi degan xulosaga keldik:

– oldindan taxmin qilish (matn qanday bo'lishini taxmin qilish);

– savollar qo'yish (o'qish vaqtida savollar orqali fikrni chuqurlashtirish);

– muallif niyatini anglash;

– asosiy ma'lumotni ajratish;

– xulosaga kelish.

O'quvchining matnini anglash jarayoni uning ong faoliyatini boshqarish darajasiga bog'liq bo'lib, ushbu daraja mustaqil topshiriqlar orqali shakllanadi.

O'qish savodxonligida mustaqil topshiriqlarning turlari va ularning ta'siri juda muhim. Bizningcha, Bloom taksonomiyasi asosida mustaqil topshiriqlarni quyidagi bosqichlarda shakllantirish mumkin:

1. Bilish (matndan so'z va ma'lumot topish).

2. Tushunish (mazmunni qayta bayon qilish).

3. Qo'llash (matn asosida yangi vaziyat yaratish).

4. Tahlil (qarama-qarshilik, qahramon xarakteri, sabab-oqibatlarni aniqlash).

5. Sintez (yangi matn, ssenariy, hikoya yaratish).

6. Baholash (qahramon xatti-harakatini baholash).

Bu yondashuv boshlang'ich ta'limda mustaqil topshiriqlarning ilmiy asosini kuchaytiradi.

O'qish savodxonligi uchun samarali mustaqil topshiriqlar sifatida quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

Analitik topshiriqlar:

Matndagi asosiy g'oyani ajratish

Qahramonning motivatsiyasini aniqlash

Voqealar zanjirini tuzish

Tanqidiy fikrlash topshiriqlari

"Agar siz muallif o'rnida bo'lsangiz..."

Qahramon qarorini baholash

Matndagi yashirin ma'nolarni topish

Ijodiy topshiriqlar:

Matnini davom ettirish

Qahramonga maktub yozish

Rol o'ynash

Grafik topshiriqlar:

Venn diagramma

Klaster

O'qish savodxonligi darslarida mustaqil topshiriqlarni joriy etish mexanizmlarini rivojlantirishda alohida o'rin tutadi. Masalan:

Analysis — o'quvchi ehtiyojlari tahlili

Design — topshiriq dizayni

Development — topshiriqlarni yaratish

Implementation — darsga tatbiq etish

Evaluation — natijani baholash

Bu model ta'lim standartlarida ham tavsiya etilgan.

Mustaqil topshiriqlarni quyidagicha bosqichma-bosqich joriy etish mumkin degan xulosaga keldik.

1. O'qituvchi matn va maqsadni tanlaydi.

2. O'quvchilarni yo'naltiruvchi savollar beradi.

3. O'quvchi mustaqil izlanadi.

4. Mustaqil xulosalar muhokama qilinadi.

5. Refleksiya va baholash amalga oshiriladi.

Bu jarayon o'quvchining ichki motivatsiyasini kuchaytiradi.

Muammoga oid izlanishlar davomida mustaqil topshiriqlarning quyidagi afzalliklari borligi ma'lum bo'ldi:

O'quvchi matnini chuqur tahlil qiladi, tafakkur jarayonlari faollashadi.

Nutq madaniyatining o'sishi.

Matn ustida mustaqil ishlagan o'quvchi nutqini aniq, mantiqli, izchil shakllantiradi.

O'qishga bo'lgan motivatsiya oshadi.

PISA tadqiqotlariga ko'ra, mustaqil o'qigan o'quvchilarda o'qishga bo'lgan ichki ehtiyoj kuchli bo'ladi.

Mustaqil fikrlovchi shaxs shakllanadi.

4-sinf o'qish savodxonligi darsligida keltirilgan "Qushlar qanday inlarda yashaydilar?" matni asosida o'quvchilarga matnini anglash, tahlil qilish, sintez qilish va baholashga yo'naltirilgan topshiriqlar quyidagicha beriladi:

1. Savodxonlikka doir savollar:

Baliqchi qushning sayohatidan nimalar bilib oldingiz?

In qurish jarayonida qushlar qanday mehnat qiladi?

2. Tahliliy topshiriqlar:

Qaysi qushning ini sizga eng qiziq tuyuldi? Nima uchun?

In qurilish jarayonida sabab-oqibatlariga oid 3 ta bog'lanishni aniqlang.

Qushlarning yashash joyi bilan ularning hayoti o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntiring.

Nima uchun qushlar har xil inlarda yashaydi deb o'ylaysiz?

Agar hamma qushlar kakku kabi yo'l tutsa nima bo'lar edi?

3. Tanqidiy fikrlash topshiriqlari

Agar siz qush bo'lsangiz, qanday in qurar edingiz?
(O'quvchining tanqidiy va ijodiy fikri)

Qaysi qush eng kuchli himoyalangan in quradi?
Nima uchun?

Qushlarning tabiatdagi o'rni haqida nima deya olasiz?

4. Ijodiy topshiriqlar

"Qushlar maslahatlashuv kengashi" nomli kichik dialog tuzing.

"Men ko'rgan in" mavzusida kichik hikoya yarating.

Rasm asosida qushlarning yashash joyi xaritasini chizing.

Ertakni rollarga bo'lib o'qing.

5. Grafik-topologik topshiriqlar

Ikki qush ining o'xshash va farqli jihatlari uchun Venn diagramma yarating kabi topshiriqlarni qo'llash orqali o'quvchining nutq boyligini, mantiqiy tafakkurini oshirish mumkin bo'ladi.

Boshlang'ich ta'lim o'qish savodxonligi darslarida mustaqil topshiriqlardan foydalanish — o'quvchi shaxsini rivojlantirish va uning kognitiv, metakognitiv hamda ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarini shakllantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Mustaqil topshiriqlar o'quvchining faolligini oshiradi, uning fikrlash jarayonlarini chuqurlashtiradi va matnni ongli idrok etish qobiliyatini mustahkamlaydi.

Shu nuqtai nazardan, o'qituvchining asosiy vazifasi — o'quvchini mustaqil ishlashga yo'naltirish va unga zarur vositalar, strategiyalar va motivatsion shart-sharoitlarni yaratishdir. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mustaqil ishlash ko'nikmasi rivojlangan o'quvchilar lingvistik, mantiqiy va ijodiy fikrlash sohalarida yuqori natijalarga erishadi. Mustaqil topshiriqlar orqali o'quvchi matnni tahlil qiladi, sabab-oqibat aloqalarini aniqlaydi, asosiy va qo'shimcha ma'lumotlarni ajratadi va natijada o'z bilimini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, metakognitiv strategiyalar yordamida o'quvchi o'z o'qish jarayonini kuzatadi, rejalashtiradi va baholaydi, bu esa bilimning chuqurligi va mustahkamligini ta'minlaydi. Mustaqil topshiriqlar o'quvchining shaxsiy tafakkurini rivojlantiradi, ijodiy qobiliyatlarini oshiradi, tanqidiy fikrlashni shakllantiradi va o'z qarashlarini asoslash ko'nikmasini mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, ular o'quvchining ijtimoiy kompetensiyalarini ham rivojlantiradi: sinfdagi muhokamalar, guruh ishlari va fikr almashish jarayonlarida faol qatnashish, boshqalar bilan muloqot qilish va qaror qabul qilish qobiliyatlari oshadi. Shu tarzda mustaqil topshiriqlar nafaqat akademik, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishga ham integratsiyalashgan ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Matchonov S. O'qish metodikasi asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2012.
2. Vygotsky L.S. Mind in Society. Harvard University Press, 1978.
3. Leontyev A.N. Faoliyat, ong va shaxs. — Moskva, 1981.
4. Bruner J. The Process of Education. Harvard University Press, 1960.
5. Anderson L., Krathwohl D. A taxonomy for learning. — New York, 2001.
6. OECD. PISA Reading Literacy Framework. 2022.
7. Ravshanov R. Boshlang'ich ta'lim metodikasi: nazariya va amaliyot. — Toshkent, 2019.
8. Akhmedova M. O'qish savodxonligini rivojlantirish metodlari. — Toshkent, 2020.
9. UNESCO. Global Literacy Report. 2023.
10. 4-sinf o'qish savodxonligi darsligi 3-qism 27-bet.

Aziza MO'MINOVA,
 Filologiya fanlari doktori, professor
 Roman-german tillari tarjimashunosligi kafedrasini
 O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
 Toshkent, O'zbekiston

Muxlisa RASULOVA,
 Tayanch doktorant
 O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
 Toshkent, O'zbekiston

RAQAMLI MULOQOTDA NUTQ AKTLARINING IFODALANISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada raqamli muloqotda nutq aktlarining ifodalanishi pragmatik jihatdan o'rganiladi. Bu tadqiqotda telegram va instagram kabi onlayn platformalarda lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlar qanday namoyon bo'lishi J.Ostin va J.Syorlning nutq aktlari nazariyasiga asoslanib yoritib beriladi. Shuningdek, kompyuter vositasida amalga oshiriladigan muloqotda nutq aktlarining funksional xususiyatlari pragmatik tahlil yordamida aniqlanadi. Nutqiy aktlar ma'lum bir kommunikativ maqsadga yo'naltirilganligi va so'zlashuv ishtirokchilarining bir- biriga ta'siri va xabar yetkazish vositalari yuzasidan tilshunoslikda dolzarb mavzulardan biri sifatida e'tirof etiladi. Tadqiqot natijalari raqamli pragmatika va nutq aktlari nazariyasini rivojlantirishda va an'anaviy hamda raqamli muloqot o'rtasidagi tafovutlarni taqqoslash hamda tahlil etish uchun muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Kalit so'zlar: raqamli muloqot, nutq aktlari, pragmatik tahlil, illokutiv aktlar, onlayn diskurs.

Annotation: this article studies the representation of speech acts in digital communication from a pragmatic perspective. This study examines how locutionary, illocutionary and perlocutionary acts are manifested on online platforms such as Telegram and Instagram, based on the speech act theory of J. Austin and J. Searle. Also, the functional characteristics of speech acts in computer-mediated communication are determined using pragmatic analysis. The fact that speech acts are directed towards a specific communicative goal and the interaction of conversational participants and the means of communication is recognized as one of the current topics in linguistics. The results of the study are important for the development of digital pragmatics and speech act theory, and for comparing and analyzing the differences between traditional and digital communication.

Key words: digital communication, speech acts, pragmatic analysis, illocutionary acts, online discourse.

Аннотация: в данной статье исследуется представление речевых актов в цифровой коммуникации с прагматической точки зрения. В исследовании рассматривается, как локутивные, иллокутивные и перлокутивные акты проявляются на онлайн-платформах, таких как Telegram и Instagram, на основе теории речевых актов Дж. Остин и Ж. Серль. Также с помощью прагматического анализа определяются функциональные свойства речевых актов в компьютерно-опосредованной коммуникации. Тот факт, что речевые акты направлены на достижение конкретной коммуникативной цели, а также взаимодействие участников разговора и средств коммуникации признаны одной из актуальных тем в лингвистике. Результаты исследования важны для развития цифровой прагматики и теории речевых актов, а также для сравнения и анализа различий между традиционной и цифровой коммуникацией.

Ключевые слова: цифровая коммуникация, речевые акты, прагматический анализ, иллокутивные акты, онлайн-дискурс

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi inson muloqotining mazmuni va shakliga sezilarli darajada o'z tasirini o'tkazib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalar orqali muloqot qilish tilning yangi pragmatik imkoniyatlarini yuzaga chiqarishi bilan tadqiqot uchun muhim yo'nalishlardan biriga aylandi. Internet tarmog'i, mobil texnologiyalar hamda ijtimoiy platformalarning keng ommalashuvi natijasida muloqotning an'anaviy, og'zaki va yozma shakllari yangi raqamli kommunikatsiya muhitiga ko'chdi. Bunday vaziyatda til nafaqat axborot uzatish vositasi, balki murakkab ijtimoiy va pragmatik jarayonlarni amalga oshiruvchi mexanizm sifatida

namoyon bo'lmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va turli onlayn platformalar orqali olib boriladigan muloqotda til birliklarining funksional yuklamasi ortib, nutq aktlarining yangi ifodalanish shakllari yuzaga kelmoqda.

Raqamli muloqotning o'ziga xos jihati shundaki, muloqot ko'pincha vaqt va makon cheklovlarisiz qisqa va intensiv shaklda amalga oshiriladi. Bu o'z navbatida, nutq aktlarining pragmatik xususiyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. An'anaviy yuzma-yuz muloqotda verbal va noverbal vositalar, ya'ni intonatsiya, mimika va imo- ishoralar orqali ifodalangan ma'no raqamli muloqotda yozma belgilar, emoji, stikerlar va grafik elementlar

yordamida yoritib beriladi. Natijada nutq aktlarining illokutsion kuchi va perlokutsion ta'siri ko'pincha multimodal vositalar orqali ifoda etiladi. Onlayn platformalarda yuzaga keladigan muloqot shakllari ijtimoiy munosabatlar, nutqiy strategiyalar va til birliklarining pragmatik imkoniyatini aniqlashga yordam beradi. Ayniqsa, telegram va instagram kabi platformalarda nutq aktlarining tezkorligi, interaktivligi va multimodalligi ularni alohida tadqiqot obyekti sifatida ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Asosiy qism. Muloqot jarayonida yuzaga chiqadigan va so'zlovchi va tinglovchining nutqiy harakatlarini maxsus jarayon sifatida kategoriyalarga ajratgan, mazmuniy jihatdan tasniflash va tahlil etish uchun ilk targ'ibot ishlarini olib borgan olimlardan biri Jon Ostin hisoblanadi. XX asrning o'rtalarida u Oksford universiteti professori sifatida faoliyat yuritgan va ko'plab ma'ruzalarda nutq so'zlagan hamda an'anaviy ma'ruzalardan birida nutq aktlari bo'yicha o'z fikrlarini bayon etgan. Keyinchalik bu qarashlar uning shogirdi J. Syorl tomonidan chuqur takomillashtirilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, nutq aktlari pragmatik tamoyil yordamida tahlil qilinadi. G.V. Kolshanskiy pragmatik tamoyil tushunchasiga nutqda ifodalangan ma'noga muloqot yoki og'zaki harakatlar jarayonidagi maxsus til birligi ifodalaydigan o'ziga xos funksiya sifatida qaraydi [10: 176].

Jahon tilshunosligida pragmatika va nutqiy akt tushunchalari H.P. Grays, J. Ostin, J. Syorl, G.N. Lich, I.M. Kobozeva, R. Konrad, A.A. Leontyev kabi tilshunos olimlar tomonidan batafsil tahlil etildi va nutq aktlari nazariyasi shakllantirilib, takomillashtirildi. Ushbu mavzu yuzasidan olib borilgan izlanishlarga ko'ra, M. Hakimov, Sh. Safarov, M. Qurbonovalar o'zbek tilshunosligida nutqiy akt muammosi bilan bog'liq nazariyaga o'z g'oyalarini ifoda etish orqali ulkan hissa qo'shgan olimlar hisoblanadi. Darhaqiqat, zamonaviy texnologiyalar asrida muloqot va nutqiy harakatlarning ham ifoda etish, xabar almashish usullari takomillashib bormoqda, shu sababli nuqiy aktlar nazariyasini klassik talqinga tayangan holda, raqamli texnologiyalar bosqichida namoyon bo'lishi va ifodalanishini o'rganish bugungi kunda zamonaviy tilshunoslikning muhim vazifalaridan biri deb hisoblasak mubolag'a bo'lmaydi.

“Nutq birligi gap shaklini o'zida aks ettira oladi, ammo har qanday gap ham nutq birligi bo'la olmaydi. Nutq birligi pauza yoki so'zlovchining harakatlari orqali ifoda etiladi va bayon etilgan fikr uchun javob kutiladi” [5: 12].

Nutq aktlarini tahlil etish uchun J. Ostin va J. Syorl nazariyalari fundamental asos sifatida xizmat qiladi, chunki J. Ostin birinchilardan bo'lib bu nazariyani tasniflagan va uch turga ajratgan tilshunos olim hisoblanadi. Uning izdoshi va shogirdi J. Syorl nutq aktlari nazariyasini takomillashtirgan va maxsus kategoriyalarga ajratishi bilan pragmatika sohasiga katta hissa qo'shgan. Ular bir nazariya ustida faoliyat yuritgan bo'lsalar-da, fikrlar turlicha talqin

qilinadi, ya'ni ularning tahlil kategoriyalari bir - biridan farq qiladi.

J. Ostin tomonidan taklif etilgan nutq aktlari nazariyasiga ko'ra, nutqiy birliklar faqat ma'no ifodalash bilan cheklanmay, balki muloqot jarayonida muayyan kommunikativ harakatni bajaradi. Xususan, gap orqali axborot yetkazish, tasdiqlash yoki inkor etish, shuningdek, iltimos, buyruq va maslahat kabi nutqiy amallar bajarilishi mumkin. Har bir gap talaffuz qilinganda, o'z ma'nosi ifodasidan tashqari, ma'lum bir harakatlar bajaradi, ya'ni biror voqea haqida xabar beriladi, tasdiqlanadi, inkor qilinadi, iltimos qilinadi yoki buyruq, maslahat, ruxsat beriladi [1: 94].

“J. Ostin nutq aktlarini uch turga ajratadi: lokutiv [biror narsani bayon etish aktini bajarish], illokutiv [biror narsani aytish jarayonida ma'lum bir aktini bajarish] va perlokutiv [biror narsani aytish orqali muayyan natijaga erishish]. Masalan:

1. Lokutiv akt: So'zlovchi [s] tinglovchiga [i] X ni aytadi.

[X – muayyan ma'no va referensiyaga ega bo'lgan so'zlar].

2. Illokutiv akt: X ni aytish orqali so'zlovchi P ni tasdiqlaydi [asserts].

3. Perllokutiv akt: X ni aytish orqali so'zlovchi tinglovchini [h] ishontiradi [convincing]” [1: 120]. Olimning uch darajali nutqiy aktlar klassifikatsiyasining eng muhim yangiligi illokutsiya tushunchasi deb hisoblasak mubolag'a bo'lmaydi, chunki illokutsiya tushunchasi tilshunoslik sohasidagi barcha semantik nazariyalar uchun o'rganish obyekti hisoblanib, gap va uning ma'nosi o'rtasidagi moslikni, ya'ni soxta ma'noni – muloqotda ishlatilganda gap shaklida ifoda etilgan mazmunning bir qancha xususiyatlaridan mavhumlashtirilgan nazariy konstruktsiyani takomillashtiradi. Perllokutsiya nutq tinglovchilarining fikrlari va his-tuyg'ulariga ta'siri va shu orqali insonlarning harakatlari va ishlariga ta'siri – nutq harakatining ritorika tomonidan uzoq vaqtdan beri o'rganib kelingan jihatidir. Faqat illokutsiya tushunchasi nutq harakati va nutq mazmunining an'anaviy tushunchada na rasmiy semantika, na ritorika tomonidan qamrab olinmagan jihatlarini o'z ichiga oladi deb e'tirof etiladi [11: 14].

Safarovning fikriga ko'ra, ma'lum bir sabab bilan mazmundor gap tuzilmasa va u talaffuz etilmasa, lokutiv nutqiy akti yuzaga kelmaydi. Biroq, ma'no-mazmunli gaplar o'z-o'zidan ifoda etilmaydi, ularni tuzish va talaffuz qilishdan biror-bir maqsad nazarda tutiladi [bu maqsad til sohibi ongida doimo mavjud]. Ushbu maqsadning amalga oshirilishi esa illokutiv nutqiy akti natijasi sifatida e'tirof etiladi. Illokutsiya shaxslararo [muloqot ishtirokchilari] munosabatlarning ifodalanishi hisoblanadi [21: 81].

Shuni ta'kidlab o'tish lozimki, J. Syorl klassifikatsiyasiga ko'ra, nutqiy aktlar beshta asosiy kategoriyaga bo'lib o'rganiladi, ammo u taklif etgan guruhlar J. Ostin tasnifidan tubdan farq qiladi:

1. Assertivlar (axborotning umumiy haqiqatlarga mos jihatlarini tasvirlaydigan nutqiy harakatlar): *U – talaba. Suv yuz gradusda qaynaydi.*

2. Direktivlar (buyruq, savol, iltimos, ogohlantirish, undash kabi adresatni biror-bir harakat qilishga undovchi nutqiy aktlar hisoblanadi): *Tinglang! Topshiriqni bajar!*

3. Deklarativlar (o'ziga xos nutqiy akti ifodalovchi fe'llar orqali tasvirlanadi, *e'lon qilmoq, tan olmoq, hukm qilmoq...*)

4. Komissivlar (tasdiqlash orqali xabarning natijasini o'zida aks ettiradi va Ostinning perlokutiv akt tushunchasiga mos keladi)

5. Ekspressivlar (hissiyotlar bilan bog'liq nutqiy harakatlar, tabrik, ta'ziya, minnatdorlik, norozilik, tanqid....) [18: 12].

Tilshunoslikda nutqiy akt tushunchasiga olimlar turli xil ta'rif beradilar va hayotiy misollar, nutq vaziyatlari orqali uni tavsiflab beradilar. Ba'zi tilshunos olimlar nutq aktlari kommunikativ maqsad bilan chambarchas bog'liq ekanligini ta'kidlashadi, ba'zilar esa nutq aktlari muloqot jarayonida ma'lum bir harakatlarni bajaradi deb hisoblaydi. A. Maslovaning ta'kidlashicha, "bilvosita nutq harakati so'zlovchining haqiqiy kommunikativ niyatining yashirin ifodasini nazarda tutadi. Ushbu niyatni dekodlash va kommunikativ vaziyatda gaplarning maqsadli ma'nosini ajratish ona tilida so'zlashuvchilarning kommunikativ kompetensiyasi hamda kommunikatsiya ishtirokchilari tomonidan kommunikativ kompetensiyaga ega bo'lish maqsadli ma'noni anglash qobiliyatini oldindan belgilaydi... So'zlovchi nimani nazarda tutayotgani gapning tashqi shakli orqali baholash har doim ham amalga oshmaydi. Aynan bilvosita nutq harakati so'zlovchi nimani nazarda tutayotganining formulasi sifatida pragmatik ma'no ta'rifini aniq ko'rsatib beradi" [15: 61].

Xususan, A. Maslovaning ta'kidlashicha, nutqiy harakat aktiv ta'sir kuchiga ega bo'lgan va ma'lum bir maqsadni o'zida mujassam etgan ifoda hisoblanadi [15: 61]. I.M. Kobozeva fikriga ko'ra "nutqiy akt nazariyasi nutqiy harakatni ifodalashga qaratilgan fikrlar jamlanmasi ekanligini, nutqiy akt sodir etilishi bilan so'zlovchi biror maqsadni ko'zlashini ta'kidlaydi" [11: 15].

Shuni ta'kidlash lozimki, "ommaning e'tiborini jalb qilish, nutqiy ta'sir etishga erishishda nutqiy aktlarning ba'zan bevosita (explicit) usulidan foydalansa, gohida bilvosita (implicit) ifodalash orqali muloqotning samarador bo'lishini ta'minlaydi. Bunday muloqot usullarining tanlanishi muallifning individual uslubiga ham bog'liq" [20:49].

G.N. Lich fikriga ko'ra nutq aktlari to'g'risida quyidagicha mulohaza qilish o'rinli bo'ladi: nutq aktini tahlil etgan tilshunoslar aslida, asosiy e'tiborni nutq-akt fe'llarining ma'nolariga qaratganlar. Shuni ta'kidlash joizki, nutq akt fe'llari bilan ifodalanadigan nutqiy xatti-harakatlar turlari bilan ularni tahlil qilishda muhim bo'lgan farqlash turlari muhim metodologik ahamiyat kasb etadi [12: 199].

J. Syorl ta'kidlaganidek, "Illokutiv fe'llardagi farqlar illokutiv aktlardagi farqlarni aniqlashda muhim yo'lboshchi bo'la oladi, biroq ular har doim ham ishonchli me'zon bo'la olmaydi" [18:187]. Bundan tashqari, J. Syorl illokutiv aktlarni funksiyasiga ko'ra reprezentativ, direktiv, komissiv, ekspressiv va deklarativ kategoriyalarga ajratgan holda talqin qiladi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, "nutqiy akt va uning mazmunini ifodalovchi vositalar o'rtasida funksional va mazmuniy nomutanosiblik paydo bo'lishining sabablari turlicha. Bulardan biri, albatta, ayrim illokutiv fe'llarning ma'no strukturasi so'zlovchi o'zi bildirayotgan fikrning haqiqat ekanligiga ishonmayotganligiga ishora qiluvchi sema, bo'lak mavjudligidir. Masalan, *tahdid qilmoq, ig'vo qilmoq, so'kmoq, haqorat qilmoq, kamsitmoq* kabi birliklarni birinchi shaxsda qo'llash va shu yo'sinda nutqiy harakat mazmunini ochiq bayon qilish mumkin emas. Chunki men senga *tahdid qilayapman, o'ldiraman* turidagi tuzilma nutqiy muloqot ma'nosiga xilof, bunday birliklar faqatgina uchinchi shaxs, ya'ni muloqot jarayonini kuzatuvchi tomonidan qo'llanilishi mumkin, o'ldiraman deb unga tahdid qildi"[21: 87].

J. Ostinning farqlash haqidagi tushunchasi biz rivojlantirmoqchi bo'lgan tushunchadan farq qilsada, uning o'zi "bir xil so'z aslida ham illokutsiya, ham perlokutsiya usullarida ishlatilishi mumkinligini va ko'plab illokutsiya harakatlari perlokutsiya harakatini bajarishga urinish holatlari ekanligini" tan olgan [1: 145]. Buyruq berish, ogohlantirish, xabar berish va ishontirish kabi harakatlar uchun biz so'zlovchi erishmoqchi bo'lgan yakuniy perlokutsiya effektini tinglovchining qabul qilish illokutsiya effektidan farqlashimiz kerak.

Sh. Safarov ta'rifiga binoan, "Tilshunoslik mavhum va o'z doirasidan chiqq olmaydigan fan bo'la olmaydi. Til doimo inson hayoti, uning ijtimoiy faoliyati bilan bog'liqdir" [21: 40]. Shunday ekan, har bir til jamiyatda asrlar davomida o'z shaklini o'zgartirib boradi, ya'ni til orqali xabar yetkazish usullari ham bugungi kunda zamonaviy raqamli texnologiyalar va platformalar orqali o'zgarib bormoqda. Darhaqiqat, muloqotni pragmatik tahlil etishda nutq aktlari eng asosiy tushuncha hisoblanadi va muloqotning eng kichik birligi sifatida e'tirof etiladi.

J. Syorl fikriga ko'ra, nutqiy aktlar muloqot jarayonida namoyon bo'ladi, ya'ni: "...lisoniy muloqot birligi, odatda, taxmin qilinganidek, simvol [ramz], so'z yoki gap emas, hatto, simvol so'z yoki gapning belgisi ham emas, balki simvol, so'z yoki gapning nutqiy akt ijrosi jarayonida yaratilishi va qo'llanilishidir. Demak, nutqiy akt nazariyasi uchun gap tayanch birlik emas, undan tayyor material sifatida foydalanilmaydi. Aksincha, gap aynan nutqiy muloqot jarayonida yaratiladigan hodisa. Shunday ekan, nutqiy akt mazmuni to'lig'icha so'zlovchining muloqot maqsadi bilan bog'liq bo'lib qoladi" [21: 79].

"J. Syorl va uning izdoshlari bilvosita nutqiy aktda bir paytning o'zida ikki illokutiv harakat bajariladi deb hisoblaydilar. Hamma uchun tanish bo'lib qolgan *Can*

you pass the salt? – tuzni menga olib bermaysizmi? gapi talaffuz qilinganda, birlamchi illokutsiya *savol* bo'lsa, ikkilamchi illokutsiya *iltimosdir* [18: 42]". Safarovning e'tirof etishicha, "bu turdagi nutqiy tuzilmalarda birlamchi mazmun saqlanishining tasdig'ini *Can you open the door? – eshikni ochib qo'ya olmaysizmi?* kabi gaplarga har qanday holda ham *HA* yoki *YO'Q* deb javob berish imkoni borligida ko'rish mumkin. Demak, pragmatik ma'no ko'chishi va shu yo'sinda bilvosita nutqiy akt hosil bo'lishida birlamchi ma'no yo'qolmasdan, balki qo'shimcha ikkilamchi ma'no bilan bitishadi. Bu bitishuv pragmatik ma'nolarning o'zaro munosabati ham mavjudligini ta'minlaydi" [21: 100].

Nutq birligining ma'nosi asosan, biz uning ortidagi asosiy niyatni nima deb bilamiz, shu bilan bog'liq. Shu nuqtayi nazardan qaraydigan bo'lsak, Sanders buni "til ifodasini aytish har doim ixtiyoriy va shuning uchun maqsadli" degan aniq tushuncha deb hisoblagan [17: 75]. Syorl taxminlariga ko'ra, niyatga pragmatik qarash qoidalar notiq mahoratga ega bo'lgan sari tobora ahamiyatsiz bo'lib, "asta-sekin" ahamiyatsiz bo'lib qolishi va suhbatdoshlar ko'zlangan maqsadlarga e'tibor qaratishi bilan tushuntirish mumkin [19: 150]. Tahlil etilgan fikrlarga ko'ra, nutq birliklarining ma'nosini nafaqat til shakli, balki uning amalga oshishiga turtki bo'lgan kommunikativ niyat bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, kontekst, xabarning maqsadi yoki niyati muloqot davomida shakllanadi, bu jarayon orqali biz shuni tushunishimiz kerakki, nutq semantik birlik sifatida talqin qilinishidan tashqari, maqsadga yo'naltirilgan kommunikativ harakat sifatida e'tirof etilishi tabiiy holat hisoblanadi.

"An'anaviy muloqot formalaridan boshqa xususiyatlari bilan ajralib turadigan raqamli muloqot, ma'lumot almashish jarayoni xususida raqamli qurilmalar va platformalar yordamida farq qiladi. Asosiy xususiyatlaridan biri darhaqiqat raqamli muloqotning asinxronligi, ya'ni u orqali jamiyatdagi odamlar yuzma-yuz real vaqtdagi muloqotga ehtiyojsiz o'zaro bog'lanib, bir-biriga xabar yetkazishi mumkin bo'ladi. Muloqot ishtirokchilari bunday vaziyatda o'z javoblarini to'g'rilash va sayqallash orqali aks ettira oladi, ya'ni bu jarayon tezkor javob talab qiluvchi yuzma-yuz muloqotdan farqlanishi bilan ajralib turadi" [2: 1- 28]. Shuningdek, raqamli muloqot multimodal vositalar yordamida aloqa qilishga imkon beradi, xabar yetkazishning xilma-xilligini ta'minlaydi [6: 3-31].

"Bundan tashqari, onlayn muloqotni tavsiflovchi yana bir xususiyati insonlar o'zini qay tarzda ifodalashi va boshqalar bilan muloqot qilishi uchun xizmat qiluvchi anonimlik va taxallus asosidagi anonimlik [pseudonymity] hisoblanadi" [3: 29-59]. So'nggi yillarda, ijtimoiy tarmoqlar odamlarning muloqot qilishi va ma'lumot almashish yo'lini zamon talablariga mos ravishda rivojlantirdi. Twitter, Facebook va Instagram kabi platformalar nafaqat shaxsiy muloqotga, balki biznes, siyosat va madaniyatga ta'sir o'tkazish orqali kundalik hayotning ajralmas qismiga aylandi [9: 241- 250].

Raqamli muhitdagi muloqotda, platformalarning emailar, forumlar yoki ijtimoiy tarmoqlarning asinxron tabiati foydalanuvchilarga kontekstda darhol baholash, ya'ni fik-mulohaza talab etmagan holda o'zaro muloqot qilish va nutq aktlarini ijro etishga imkon yaratadi. Bu jarayon Herring tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ko'rinib turganidek, o'zaro ta'sir dinamikasini o'zgartiradi, bu yerda onlayn so'rovlar ko'pincha darhol tuzatishning yo'qligi sababli aniqlik va xushmuomalalikka ko'proq e'tibor qaratib tuziladi [6: 3-31]. Yuz ifodalari yoki intonatsiya kabi real vaqt rejimidagi ishoralarsiz, onlayn muloqot ishtirokchilari so'zlashuv ortidagi mo'ljallangan ma'noni ifodalash uchun emoji, tinish belgilari va paralingvistik markerlar kabi kompetensiyaga asoslangan strategiyalardan foydalanishga moyil bo'ladilar [4: 249-268].

Xie va Yusning fikrlariga ko'ra, internetga asoslangan hayot va ijtimoiy tarmoqlar pragmatika sohasidagi tadqiqot uchun yangi muammo va qiyinchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Pragmatika muloqot jarayonida kontekstning ahamiyatini o'zida mujassamlashtiradi. Bundan tashqari, pragmatika uchun kommunikatsiyada nima kodlangani, ya'ni so'zlar yoki imo-ishoralar, ayniqsa so'zlovchi yoki yozuvchining ko'zlangan maqsadi talqini inson muloqotidagi kontekstning ahamiyatini belgilaydi. Pragmatikani internetga xoslangan muloqot jarayoniga tatbiq qilishda, tahlil etuvchi ikki qarama-qarshi fikrlar yoki mulohazalarga duch keladi. Bir tomondan qaraydigan bo'lsak, internet muloqoti foydalanuvchilarning kontekst yordamida talqini xususida, xuddi yuzma-yuz muloqotdagi kabi kommunikatsiyadan hech qanday farq qilmaydi. Ammo, boshqa tarafdin, internet muloqotida katta farqlar mavjud, chunki virtual kommunikatsiya ko'pincha signallar bilan filtrlangan muhitda, ba'zida matn asosida yoki kontekstualashtirish uchun kamroq imkoniyatlar hamda resurslar yordamida amalga oshadi. Shunday bir vaqtda, internet oflayn janrlar orasidagi an'anaviy bo'linish chiziqlarini buzadi, bir nechta janrlarning xususiyatlarini aralashtiradi, yangilari yaratiladi va jismoniy yuzma-yuzlikni yuqori darajada kontekstualizatsiyalangan vaziyatlarga nisbatan o'zining cheklovlari bilan deterministik vaziyatlarni inkor etadi [22: 4].

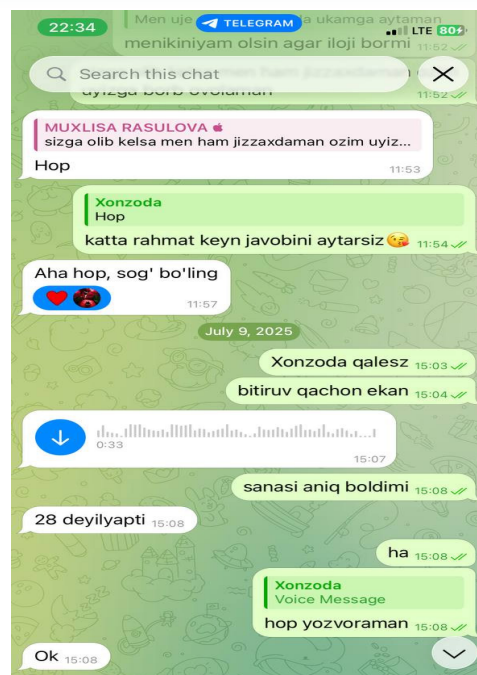
"Internet orqali muloqotning muhim jihati shundaki, u muloqot harakatining yakuniy (muvaqqiyatsiz) natijasiga ta'sir qiluvchi bir qator omillar bilan doimo cheklangan. Ular go'yo muloqotni shakllantiradi va nafaqat talqin sifatiga, balki ma'lum bir interfeys orqali barqaror virtual o'zaro ta'sirlarda ishtirok etishga ham ta'sir qiladi. Bu cheklovlar interfeysdan foydalanish bilan bog'liq bo'lganlarga (foydalanuvchi bilan tizim o'rtasidagi aloqa) va foydalanuvchilar o'rtasida ma'lumot almashish bilan bog'liq bo'lganlarga (foydalanuvchi bilan foydalanuvchi o'rtasidagi aloqa) bo'linishi mumkin. Birinchilari qatorida biz saytlarning virtual o'zaro ta'sirlar uchun "imkoniyatlari", interfeysdan foydalanish qulayligi (matn va tasvirning yaxshi joylashuvi, havolalarning yaxshi tuzilishi, bu esa

keraksiz yoki harakatsiz kontentga kirish imkonini beradi) va interfeysda kuch sarflaydigan elementlarning (masalan, pop-up reklamalari) mavjudligi/yo'qligini va boshqalarni sanab o'tishimiz mumkin" [22: 4-5].

Twitter, Facebook va Instagram kabi platformalardagi ommaviy postlar va shaxsiy xabarlar o'rtasidagi munosabatlar nutq harakatlarining turli kontekstlarda qanday bajarilishini tushunish uchun ajralmas qism hisoblanadi. Har bir platforma maxfiylik sozlamalari ustidan turli darajadagi nazoratni taklif qiladi, bu esa foydalanuvchilarning muloqot uslubiga ta'sir qiladi. Masalan, Twitter, sukut bo'yicha postlarni ommaviy qiladi, internetdagi har kimga ularni ko'rishga imkon beradi, bu yordamida rasmiy yoki ijrochi muloqotni rivojlantiradi. Biroq, Facebook, foydalanuvchilarga o'z auditoriyasini moslashtirishga imkon beradigan nozik maxfiylik boshqaruvini taqdim etadi, bu esa shaxsiy va kontekstga xos muloqotga olib kelishga imkon yaratib beradi [8: 360]. Instagram, ommaviy va shaxsiy o'rtasidagi muvozanatni saqlab, foydalanuvchilarga vizual kontentni keng auditoriya yoki tanlangan shaxslar bilan baham ko'rish imkonini beradi, bu esa maqtoqlar yoki o'zaro ta'sirlarning tabiatiga ta'sir qiladi. Ommaviy postlar va shaxsiy xabarlar o'rtasidagi munosabatni o'rganish juda muhim, chunki platforma imkoniyatlaridagi bu farqlar foydalanuvchilarning nutq harakatlarini qanday bajarishiga bevosita ta'sir qiladi [8: 383].

Professor A. A. Mo'minova ta'kidlashicha, "til nafaqat xabar beruvchi, undovchi omil, balki xabarni qay tarzda yetkazishda ham alohida ahamiyat kasb etadi... Undashning pragmatik rejasida muloqot jarayonida so'zlovchining adresatga yo'llagan murojaati tushuniladi. Undash pragmatik yondashuv tomondan yaqqol ko'zga ko'ringan semantik-pragmatik kategoriya hisoblanib, u nafaqat til, balki olam manzarasining holatlari hamda nutq muloqotiga bog'liq hodisadir" [13: 143-144]. Shunday ekan, muloqot jarayonida real ta'sirni oshiruvchi va semantik mazmunga ega pragmatik kategoriyalardan biri bu undash hisoblanadi. Ko'rinadiki, undash kategoriyasiga J. Syorlning tasnifiga ko'ra direktiv nutqiy akti sifatida yondashish mumkin, chunki bu turdagi nutqiy aktlar adresatni muayyan harakatni amalga oshirishga undaydi va kontekstga bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Quyida keltirilgan rasmda telegram ijtimoiy tarmog'idagi suhbatdan parchani ko'rishimiz mumkin, shubhasiz, bu ham raqamli texnologiyaga asoslangan muloqotning bir namunasi va bu yerda nutq birliklari ishtirok etmoqda, ayniqsa ovozli xabarlar va emoji kabi multimodal vositalar internet tilining yaqqol namunasi hisoblanadi. Shuningdek, raqamli platformadagi *ok*, *ha*, *ko'rdim*, *hop* kabi qisqa nutq birliklari ham adresantning adresatga bo'lgan munosabati yohud perlokutiv akt (ya'ni so'zlovchining tinglovchiga nisbatan nutqiy aktning natijasi) sifatida namoyon bo'lishining bir isboti hisoblanadi. E. Dresner va S. Herring olib borgan tadqiqotlarga ko'ra, raqamli kommunikatsiyani tahlil

etishda "emoticons" (emotion and icons) tushunchasi muhim hisoblanadi [4:59]. Bu tushuncha Karnegie Mellon Universiteti kompyuter mutaxassisi Skott Falman tomonidan kiritilgan bo'lib, kompyuterga ixtisoslashgan muloqotga (CMC) bog'liq holda "kulib turgan yuz" yoki grafik belgilar degan ma'noni anglatadi. Shunday ekan, bugungi kunda zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi va muloqot usullarining takomillashuvi emotikonlar va uning kategoriyalarga ajratilishi, nutq birliklari va nutqiy aktlarning kompyuterga ixtisoslashgan muloqotda namoyon bo'lishini o'rganish zamonaviy tilshunoslikda istiqbolli yo'nalishlardan biriga aylanadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nutq aktlari raqamli muhit sharoitida o'zini namoyon qiladi va sezilarli pragmatik ta'sirga ega bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli muloqotda qo'llaniladigan nutq harakatlarining aksariyati informatsion xususiyatiga ega, shuning uchun raqamli muloqot axborotga yo'naltirilgan. Bundan tashqari, hissiy reaksiyalarni ifodalovchi direktiv va ekspressiv nutq harakatlarining keng qo'llanilishi raqamli muhitdagi aloqaning bir nechta maqsadlarga ega ekanligini anglatadi.

Raqamli muloqotda paralingvistik vositalar, emoji va qisqartmalardan foydalanish kabi usullar pragmatik ma'noni yumshatish, hissiy noziklikni yetkazish va noto'g'ri talqin qilishdan qochish uchun juda muhimdir. Bundan tashqari, hatto kichik lingvistik birliklar ham kommunikativ maqsadga xizmat qilishi mumkinligi haqidagi dalillar raqamli suhbatda "OK", "HA" va "ko'rdim" kabi qisqa xabarlar orqali to'liq nutq birliklari deb hisoblanishi aniqlandi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, onlayn muloqotdagi nutq harakatlari an'anaviy og'zaki muloqotdan farq qiladi va platforma multimodal vositalarga bog'liq, shuning uchun

raqamli muhitdagi nutq aktlarining funksional-pragmatik o'rganilishi tilshunoslikning eng zamonaviy va istiqbolli sohalaridan biriga aylanadi.

Shuni aytib o'tish joizki, raqamli muloqotda nutq harakatlarining amalga oshirilishi onlayn platformalarning xususiyatlari, foydalanuvchilar uchun mavjud bo'lgan vositalar va raqamli muhitda sodir bo'lgan nutqning rivojlanayotgan tabiati bilan shakllanadi. An'anaviy nutq aktlari nazariyasi ifoda tilini fundamental tushunishni taklif qilsa-da, raqamli muloqot muhiti asinxron muloqotni joriy etish, og'zaki bo'lmagan vositalarning yo'qligi va multimodal resurslarni integratsiyalash orqali bu jarayonga qiyinchiliklar qo'shadi. Ushbu o'zgarish shaxslarning onlayn nutq harakatlarini ifoda etish uslubiga qanday ta'sir qilishini, ayniqsa xushmuomalalik strategiyalariga hamda so'zmaso'z kuch va nutq harakatlari xususiyatlarini aralashtirish nuqtai nazaridan o'rganish bo'yicha tadqiqotlar davom etmoqda. Internet pragmatikasi sohasi o'sib borishi bilan til va harakat tobora ko'proq dinamik tarzda kesishadigan raqamli muhitda yangi texnologiyalar nutq harakatlarining

bajarilishini va dinamikasini o'rganish juda muhim masala hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot raqamli muloqot nutq aktlarining o'ziga xos funksional xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek, raqamli muhitdagi so'zlashuvda direktiv, ekspressiv nutq aktlari faol qo'llanilishi hamda ularning illokutsion kuchi lingvistik birliklar bilan bir qatorda paralingvistik va vizual vositalar orqali ifodalanishini tasdiqladi. Bundan tashqari, onlayn muloqotda nutq aktlarining talqin qilinishi muloqot konteksti, platforma xususiyatlari va adresatning kommunikativ tajribasiga bevosita bog'liqligi aniqlandi. Bu holat nutqiy aktlar nazariyasini raqamli diskurs sharoitida kengroq talqin qilish zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqotning nazariy ahamiyati raqamli pragmatika va nutq aktlari nazariyasini boyitish bilan belgilanadi, amaliy ahamiyati esa til o'qitish jarayonida hamda raqamli muloqot madaniyatini shakllantirishda qo'llanilishi bilan izohlanadi. Kelgusida mazkur yo'nalishda kengroq korpus va turli raqamli platformalarni qamrab olgan tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Austin. J. L. How to do things with words. Oxford University Press. 1962. 94 –120pp.
2. Crystal. D. Internet linguistics: A student guide. Routledge. 2011. 28p.
3. Donath, J. Identity and deception in the virtual community. In M. Smith & P.Kollock [Eds.], Communities in cyberspace. Routledge. 1999.29 59pp.
4. Dresner, E, Herring, S. C. Functions of the nonverbal in CMC: Emoticons and illocutionary force. Communication Theory. 20 [3]. 2010. 249–268. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2010.01362.x>
5. Green, M. Self-expression [pp. 12–29]. Oxford University Press. 2007. pp.12–29.
6. Herring, S. C. Discourse in Web 2.0: Familiar, reconfigured, and emergent. In D. Tannen & A. M. Trester [Eds.], Discourse 2.0: Language and new media. Georgetown University Press. 2013. 28p.
7. Herring, S. C., Stein, D., & Virtanen, T. Introduction to the pragmatics of computer-mediated communication. In S. C. Herring, D. Stein, & T. Virtanen [Eds.], Handbook of pragmatics of computer-mediated communication [pp. 3–31]. Mouton de Gruyter. 2013. 31p.
8. Jegede. O. O. Speech acts in the digital sphere: A corpus-based exploration of interactional dynamics on social media platforms. Corpus-Based Studies across the Humanities. 2[2]. 2024. pp359–383.
9. Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. 54[3]. 2011. pp241–250.
10. Kolshanskiy. G. V. Kommunikativnaya funktsiya i struktura yazyka. Nauka.—M., 1984.176-b.
11. Kobozeva I.M., *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 10. — М.: Прогресс. — Moscow: Progress, 1986, No. XVII, pp. 7–22.*
12. Leech, G. N. Principles of pragmatics. Longman. —London and New York. 1983. 199p.
13. Muminova. A. A. Fransuz, o'zbek va rus tillarida undashni ifodalovchi vositalarning o'ziga xos xususiyatlari. O'zbekistonda xorijiy tillar. 2025. 11[1], 143–144.
14. Muminova. A. A. Reklama matnida undash kategoriyasining verballashuvi [fransuz, o'zbek va rus tillari misolida]. avtoref. diss. ...dokt. filol. Toshkent. 2021.15–19-b.
15. Maslova, V. A. (2010). Pragmalingvistika. —Moskva: Akademiya. 61-b.
16. Nasriddinov. M.V. Buyruq nutqiy aktning lingvopragmatik xususiyatlari. Farg'ona. avtoref. diss. ...dokt. falsafa. Nauk. 2024. 12p.
17. Sanders, T. J. M. Causal relations in text: A cognitive approach to discourse coherence. Foris Publications. 1987. 75p.
18. Searle, J. R. Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts. Cambridge University Press. 1979. 187p.
19. Searle, J. R. Intentionality: An essay in the philosophy of mind. Cambridge University Press. 1983. 150p.
20. Sabirova.M.K.Gazeta matnlarida nutqiy aktlarning ifodalanish usullari. O'zbekistonda xorijiy tillar. 2020. 49-b. № 3 (32), 42-51 DOI: 10.36078/1595485211
21. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. — Тошкент, 2008 . 83,40,79pp.
22. Xie, C., and F. Yus. "Introducing Internet Pragmatics." *Internet Pragmatics* 2018. 4—5pp. issn 2542-3851 | e-issn. 2542-386x ..DOI:[10.1075/ip.00001.xie](https://doi.org/10.1075/ip.00001.xie)

TILSHUNOSLIK

Elyor BOYMANOV,

NavDU O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

XIX ASR OXIRI XX ASR BOSHLARI ADABIY MANBALARIDA TURIZM SO'Z/ TERMINLARINING IFODALANISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlarida yaratilgan adabiy manbalarda qo'llangan ayrim turizm terminlarining matn tarkibida ifodalanishi haqida fikr yuritdik. Bildirilgan mulohazalar ko'rsatilgan davrga doir asarlardan olingan havolalar bilan dalillandi. Matn parchasi tarkibida qo'llangan so'z/terminlar ilmiy adabiyotlarga tayangan holda izohlandi.

Kalit so'zlar: *til birligi, turist, turizm, so'z/termin, sayohat, ziyorat, manzil, qadimiy obida, yo'ldosh, mehmon.*

Annotation: in this article, we examine the use of tourism-related terms in literary works created in the late nineteenth and early twentieth centuries. The arguments presented are supported by references to texts from the specified period. Each word or term used in the text fragments is explained with reference to relevant scientific literature.

Key words: *language unit, tourist, tourism, word/term, travel, pilgrimage, destination, ancient monument, companion, guest.*

Аннотация: в данной статье рассмотрено использование в текстах некоторых туристических терминов, встречающихся в литературных источниках конца XIX и начала XX веков. Высказанные мнения подкреплены ссылками на работы указанного периода. Слова/термины, использованные в текстовом фрагменте, объяснены на основе научной литературы.

Ключевые слова: *языковой блок, турист, туризм, слово/термин, путешествие, паломничество, место назначения, древний памятник, спутник, гость.*

“Davlat tili” maqomini olgan jahon tillarning aksariyatida shu narsa aniqki, bu tillar bosqichma-bosqich rivojlanish yo'lini bosib o'tgan va boshqa tillar bilan aloqasini mustahkamlagan. Natijada ularning lug'at tarkibi boyishiga sabab bo'lgan. Bundan shuni anglash mumkin, so'z o'zlashtirish hodisasi ham uzoq tarixga ega. Leksikologiya va terminologiya sohasidagi tadqiqotlar ham shuni ko'rsatadiki, insonning maishiy turmushi, kundalik hayotda qo'llanadigan til birliklari uning o'zi singari qadimiydir. Ana shunday terminologik tizimlardan biri o'zbek tilining turizm terminologiyasidir. Har bir xalq terminologiyasida bo'lgani kabi o'zbek tilining turizm terminologiyasining shakllanish manbalari ham uzoq o'tmishga borib taqaladi.

Inson faoliyatining ma'lum bir tarzini ifodalovchi *sayyohlik* ishlash, hordiq chiqarish, jismoniy chiniqish, savdo-sotiq ishlarini tashkil etish, yangi bilimga ega bo'lish uchun ilm-fanni qunt bilan o'rganish, davolanish va boshqa turli maqsadlarda o'z yurtidan dunyoning turli mamlakatlariga ma'lum muddat safar qilishni

anglatadi. Kishilarning boshqa hududlar bilan tanishish ishtiyoqi, yangi bilimlarni egallashga intilish, savdo-sotiq rivojiga hissa qo'shish, yangi yerlarni kashf etish va ulardan foydalanishga erishish, ziyorat safarini tashkil qilish kabi maqsadlar dunyo bo'ylab safar tashkil etishga undagan hamda buni ilk sayohatchilar sifatida savdogar va ziyoratchilarning dunyo mamlakatlariga sayohatlarida ko'rish mumkin.

Bilamizki, yurtimizda turizm sohasining rivojlanish manbalari turli davrlar bilan bog'liq. Jumladan, eski o'zbek adabiy tiliga doir adabiyotlardan Muqimiyning “Sayohatnoma” asarida keltirilishicha, sayohatlar yo'nalishi “Qo'qondan Shohimardonga”, “Qo'qondan Farg'onaga”, “Qo'qondan Isfaraga” hamda “Isfara sayohati” shaklida ko'rsatib o'tilgan. Ushbu “Sayohatnoma”da alohida olingan manzil, biror joy haqidagi ma'lumot, ta'rif umumiy tarzda berilgan. Shoir o'z kuzatishlarini she'riy tarzda, sodda, ravon tilda qisqa jumlar bilan ifodalaydi. “Qo'qondan Shohimardonga”cha bo'lgan masofa oralig'ida o'nta joy nomi keltirilgan” (1: 58). Shulardan biri “O'ltarma” qishlog'i:

“O‘ltarma”ga qildim yurish,
 Yo‘ldosh edi bir chitfurush,
 Yetdim jadallab vaqti tush,

Bir dam qiziq bozor ekan”. (2: 175)

Muqimiyning murabba shaklida yozilgan “Sayohatnoma” asarida yuqoridagi kabi to‘rtliklarda sayohatga doir so‘z/terminlarni ko‘p o‘rinlarda kuzatish mumkin. Keltirilgan misralarda *yurish qilmoq*, *yo‘ldosh*, *bozor* kabi so‘z/terminlar buning yaqqol isbotidir.

Yurish qilmoq qo‘shma so‘z/termini kontekstual ma‘no ifodalashga xizmat qilgan. Matnlarda ushbu qo‘shma so‘z/termin boshqa ma‘no nozikliklariga ham ega. To‘rtlikda ushbu qo‘shma so‘z/termin “O‘ltarma”ga borish uchun *yo‘lga tushmoq* ma‘nosini ifodalagan.

Yo‘ldosh. Yo‘lda, safarda birga bo‘lgan kishi; hamroh. Yomonga bosh bo‘lguncha, yaxshiga yo‘ldosh bo‘l. Maqol. (3: 2-жилд, 278 бет)

Bozor [f-t.– bozor; savdo rastasi] – savdo joyining hamma uchun ishlatiladigan nomi, ko‘p sotuvchi va xaridorlar mavjud bo‘lgan, ko‘pincha, usti ochiq holda. (3: 1-жилд, 299 бет)

Ko‘rinadiki, “Sayohatnoma” larda qo‘llangan turizmga doir so‘z/terminlar kitobxon ko‘z o‘ngida o‘sha davr hayotini gavdalantiradi, insonlar turmush tarzi bilan yaqindan tanishtiradi.

Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti vakillaridan biri shoir, adabiyotshunos, muarrix, elshunos Zokirjon Xolmuhammad o‘g‘li Furqat ijodida ham sayohat xotiralari yoritilgan asarlar ko‘pchilikni tashkil etadi. Xususan, “Bo‘mbaydan xat” asaridan olingan quyidagi baytda turizmga doir so‘z/termin qo‘llanganligini ko‘rishimiz mumkin:

Har kuni bu shaharni *sayr aylamak* bo‘ldi ishim,
 Rohbar aylab gar ko‘runsa odami bekorlar. (4: 285)

Ushbu baytda *sayr aylamak* qo‘shma so‘z/termini zamonaviy turizm terminologiyasida faol qo‘llanuvchi *sayr qilmoq* qo‘shma turizm terminining eski shakli hisoblanadi.

XIX asrning so‘nggi choragida, aniqrog‘i, 1887-yilda Is‘hoqxon Ibrat haj safariga otlanadi. Keyinchalik u Sharq mamlakatlari bo‘ylab sayohatni davom ettiradi. Yevropaning Istanbul, Sofiya, Afina, Rim kabi markaziy shaharlarida bo‘ladi, ancha vaqt Jidda shahrida istiqomat qiladi, Bombay va Kalkuttada yashaydi. Is‘hoqxon Ibrat u yerlarda ko‘p ishlatiladigan arab, fors, hind-urdu va ingliz tillarini mukammal o‘rganadi. U 1896-yilda o‘z vataniga qaytib keladi. Sayohat natijalari asosida yoshlar ko‘proq til o‘rganishi kerakligi, rivojlangan mamlakatlarga safar uyushtirish kerakligini tushunib yetadi. Sayohatlar ta‘sirida o‘zga tillarni bilishga erishish uchun yoshlikdan til o‘rganish kerak ekanligini uqtiradi.

Bu borada u o‘zining “Lug‘ati sitta al-sina” nomli olti tilli lug‘atini XIX asrning 90-yillarida yaratganligini ham ta‘kidlash lozim. Ushbu lug‘atga sayohat davrida iste‘molda bo‘lgan turizmga doir ba‘zi so‘z/terminlar ham kiritilgan.

XX asr boshlarida yashab, xalqqa ilm-u ma‘rifat ulashgan jadidlardan Mahmudxo‘ja Behbudiy “Qasdi safar” asarida: “Dengiz oynadek shaffof va sokin, havo latif, yalg‘uz ostimizda suv-u ustimizda Buxorodur”, – deb taassurotlarini bo‘lishar ekan, – “Yerdagilarni Sizga musaxxar qildim, “Ollohning amri ila marokibi bahriya dengizga joriy bo‘lur” mazmunidagi oyatlar mulohaza qilinur”, (6: 59) – deya “Qur‘oni Karim”da safar borasida tayin etilgan oyatlarni eslatadi.

Safar xotiralari ta‘sirida yozilgan “Qasdi safar” asaridan turizm so‘z/terminlari qo‘llanilgan quyidagi jummalarni keltirish mumkin: “... Bir oz o‘lturdi. Istirohat etduk. Oqshom bo‘ldi. Ertag‘a Xalil ar-Rahmon ziyorati va Baytullah sayohati uchun uchalamizg‘a dalil bir faytun kiro va bir nafar kishi qo‘shmoqchi bo‘lub, ar(o) ba uchun bay‘ona oldi. Va‘d az a‘sho haramdan chiqib “Olter” o‘telidagi hujramg‘a yotdim”. Zamonaviy turizm terminologiyasida faol qo‘llanuvchi “istirohat”, “safari”, “sayohat” kabi so‘z/terminlar asarda juda ko‘p o‘rinlarda uchraydi.

Istirohat [a. – dam olish, rohat qilish; tanaffus] – dam olish, hordiq chiqarish; hordiq. U [Sidiqjon] ... istirohat chog‘larida ro‘para kelgan to‘pga qo‘shilib, xursandchilik qilar.. edi. A.Qahhor, “Qo‘shchinor chiroqlari” (3: 2-жилд, 238).

Safari [a. – sayohat, sayr; biror joyga borish; marta, gal] – xizmat yo‘li bilan yoki sayohat qilish, uchrashish maqsadida biror yerga borish; yo‘l. (3: 3-жилд, 460)

Sayohat [a – safari, sayr qilish; turizm] – 1) dam olish, hordiq chiqarish, dunyoni ko‘rish maqsadida qilingan safari. Kinofestival qatnashuvchilari va mehmonlari ko‘hna Samarqandga ham sayohat qilishmoqda. (3: 5-жилд, 420)

Ubaydullo Solih o‘g‘li Zavqiyning “Yangiqo‘rg‘on qishlog‘i”, “Suv janjali”, “Shohimardon sayohati” deb nomlangan she‘rlari hamda “Demang” radifli g‘azali safari taassurotlari asosida yuzaga kelgan. She‘rlarda safarga doir so‘z/terminlar badiiylikni oshirish bilan bir qatorda ohangdorlikni ham hosil qilishga xizmat qilgan:

Bu ravzaga kimki kelib,
 Bir kechasi mehmon ekan.
 Umrida bir ko‘rgan kishi
 O‘lganda bearmon ekan

(<https://ziyouz.zavqiy>)

She‘riy badda uchraydigan “mehmon” so‘z/termini “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da ifodalangan ma‘noga

aynan mos keladi, ya'ni: Mehmon [f-t.– mehmon, tashrif buyuruvchi]. To'y, ziyofat va sh.k. munosabati bilan yo'qlab kelgan (borgan) shaxs. *Mehmon bo'lmoq. Mehmon qilmoq. Mehmon(ga) aytmoq.* Qutidor mehmonlarni ixlos va samimiyat bilan kutar, ziyofat quyuq-suyuqlari bilan to'la-to'kis davom etar edi. A.Qodiriy, "O'tkan kunlar" (3: 2-жилд, 586). Shuningdek, *mehmon* so'z/termini *bearmon* leksemasi bilan ohangdorlikni, ya'ni qofiyadoshlikni hosil qilish uchun xizmat qilgan.

Cho'lponning "Vayronalar orasidan" (1924) nomli safarnomasi real geografik marshrut: Andijon–O'sh–Jalolobodga qilingan safar taassurotlari natijasida yaratilgan. Ushbu asarda Cho'lponning faqat "dunyo masalalariga munosabatigina emas, shu munosabatlar orqali uning kim va qanday inson ekanligini" (I.G'afurov) anglab boramiz. Safar davomida Cho'lpon tajribali sayohatchidek voqealarni, ko'rgan-kechirganlarini saralaydi, muhim deb topganlarini yozib boradi. "Biroq safarnomani faktlarning oddiygina qaydi deya olmaymiz, zero, unda faktografik va tahliliy qatlamlar yonma-yon boradi. Asar markazida turuvchi sayyoh-muallif obrazi ikki qatlamning uyg'un birikuvini ta'minlaydi. Cho'lpon keltirayotgan faktlar reallikdan olinganligi ayon, biroq buni naturalistik qaydlar ma'nosida tushunmaslik lozim. Faol ijodkor shaxs sifatida Cho'lponning o'z qarashlari, orzu-intilishlari, bir so'z bilan, ijtimoiy-estetik ideali mavjud edi. Demakki, tanlanayotgan faktlar ham o'sha idealga mos, birinchi galda adibning qarashlari-yu xulosalarini ifodalashga xizmat qiladilar". (7: 50)

O'zbekiston Respublikasining turizm sohasi jahon turistik jarayonining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Ekspertlarning tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, keyingi yillarda mamlakatda turizm sohasida tub burilishlar bo'lmoqda. Albatta, bunda qadimdan yurtimiz turizm mamlakati ekanligi, uning ildizlari uzoq tarixga egaligi bilan belgilanadi.

Ko'rinadiki, o'zbek tili turizm terminologiyasining yuzaga kelishida tarixiy jarayonlar o'z ahamiyatiga ega. Turizm termini paydo bo'lmasdan, dastlab kishilarda atrof-muhitga qiziqish bilan bog'liq ko'plab savollarning to'planib qolishi natijasida ularni safarga (uydan chiqib ketishga) chorlaydigan ichki his-tuyg'u va qiziqishlar paydo bo'lgan. Hozirgi rivojlangan jamiyatimizda ekskursiyaga, ya'ni sayohat yoki sayrga chiqmagan biror inson bo'lmasa kerak. Ushbu sayrlarning asosiy sababchisi, tabiatdagi biologik xilma-xillik, betakrorlik, boylik, ziyorat, tijorat singarilar bo'lgan. Hozirgi paytdagi sayohatlar, asosan, o'zga yurt, mamlakatlarga borish bilan chambarchas bog'liqdir.

Aytish mumkinki, bugungi kunda yurtimizning turli manzillarida ko'plab turistik obyektlar mavjud, ular turizm sohasi rivoji uchun hissa qo'shmoqda. Ushbu jarayonni yurtimizga tashrif buyurayotgan xorijlik turistlar tashrifi yoki yurtimiz ichki turizmi misolida ko'rishimiz mumkin. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi qadimiy obidalarga boy shaharlar bilan bir qatorda, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Toshkent, Jizzax, Qashqadaryo, Surxondaryo, Andijon, Farg'ona, Namangan, Sirdaryo, Navoiy viloyatlari hududlarida joylashgan turistik resurslar turistlar uchun xizmat qilib kelmoqda. Har bir turistik hududga tashrif buyuruvchi kishi u yerda dam olibgina qolmasdan, o'z bilimlarini oshiradi, turizmga doir yangi so'z va tushunchalarga ega bo'ladi. Istiqloq yillarida yurtimizda turizm sohasi yanada yuqori darajada rivojlandi. O'z navbatida, turizm sohasiga doir badiiy adabiyotlar bilan tanishishda hamda sohada ish jarayonini tashkil etishda so'z/terminlar izohiga ehtiyoj seziladi. Biz yuqorida badiiy adabiyotlarda uchraydigan ayrim so'z/terminlarga to'xtalib o'tdik. O'zbek tili turizm terminlarining izohli lug'atini yaratish kelgusidagi vazifalardan biri sifatida qaraladi hamda tadqiqot doirasida ushbu ishni amalga oshirishni reja qilib qo'yganmiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. X. Нематова Сафарнома жанри: тарихи, тараққиёти ва поэтикаси: Филол. фан ном. дисс .... автореф. –Жиззах, 2022.
2. S.Ahmedov, B.Qosimov, R.Qo'chqorov, Sh.Rizayev. Adabiyot, 5-sinf uchun darslik. –Toshkent, 2020.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 5 жилдлик. 2006–2008.
4. Фурқат. Танланган асарлар. Нашрга тайёрловчи Холид Расул. Фафур Ғулум номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. –Тошкент, 1975.
5. Маҳмудхўжа Беҳбудий. Танланган асарлар // Қасди сафар. – Тошкент: Маънавият, 1999.
6. <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-mumtoz-sheriyati/zavqiy/>
7. Д. Қурононов. Чўлпон насри поэтикаси. Ziyo.uz. kutubxonasi. –Тошкент: Шарқ, 2004.

Xurshida XASHIMOVA,
 University of Business and Science
 Til va adabiyot ta'limi kafedrasida dotsenti,
 filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori
 xurshidaxonxashimova@gmail.com

O'ZBEK TEXNIK TERMINOLOGIYASIDA VARIANTLILIK VA SINONIMIYA MUAMMOSI: STANDARTLASHTIRISH NUQTAYI NAZARIDAN TAHLIL

Annotatsiya: maqolada o'zbek texnik terminologiyasida uchraydigan ko'p variantlilik va sinonimiya hodisalari ilmiy-nazariy hamda empirik asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot texnik terminlarning bir ma'noliligi va normativ jihatdan mustahkamlanganligi terminologik tizim barqarorligining asosiy sharti ekanini ko'rsatadi. Texnik terminlarning ilmiy-izohli lug'ati materiallari asosida termin variantlarining shakllanish sabablari aniqlanib, ularni standartlashtirish va kodifikatsiya qilish zarurati asoslanadi. Tadqiqot natijalari texnik terminologiyada "bir tushuncha – bir termin" tamoyilini izchil joriy etish muhim ilmiy-amaliy vazifa ekanini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: *texnik terminologiya, variantlilik, sinonimiya, normativlik, standartlashtirish, kodifikatsiya.*

Annotation: the article examines the phenomena of variation and synonymy in Uzbek technical terminology from theoretical and empirical perspectives. The study demonstrates that semantic precision and normative fixation of technical terms are essential conditions for terminological system stability. Based on materials from an explanatory technical dictionary, the causes of terminological variation are identified and the necessity of standardization and codification is substantiated. The findings confirm that consistent implementation of the principle "one concept – one term" is a key task in the development of technical terminology.

Key words: *technical terminology, variation, synonymy, normativity, standardization, codification.*

Аннотация: в статье анализируются явления вариантности и синонимии в узбекской технической терминологии на теоретическом и эмпирическом уровне. Обосновывается, что однозначность и нормативная закреплённость терминов являются основными условиями устойчивости терминологической системы. На основе материалов научно-объяснительного технического словаря выявляются причины вариантности терминов и доказывается необходимость их стандартизации и кодификации. Полученные результаты подтверждают актуальность принципа «одно понятие – один термин».

Ключевые слова: *техническая терминология, вариантность, синонимия, нормативность, стандартизация, кодификация.*

Kirish. Texnik terminologiya ilmiy-texnik tafakkurning tilda ifodalanish shakli bo'lib, fan va texnika sohalarida bilimlarni aniqlash, tizimlashtirish va uzatishda muhim vosita hisoblanadi. Terminologik tizimning izchilligi va samaradorligi terminlarning bir ma'noliligi, semantik aniqligi va normativ jihatdan mustahkamlanganligi bilan belgilanadi. Ushbu xususiyatlar ilmiy mulototning aniqligini, texnik hujjatlarning tushunarliqligini hamda ta'lim jarayonining sifatini ta'minlaydi.

Biroq fan va texnika taraqqiyotining jadallashuvi, yangi tushunchalarning tezkor paydo bo'lishi hamda xorijiy axborot manbalarining keng kirib kelishi terminologik tizimda beqarorlikni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, o'zbek texnik terminologiyasida bir tushunchaning bir nechta termin shakllari orqali parallel ifodalanishi ko'p variantlilik va sinonimiya muammosini kuchaytirmoqda. Bu holat terminologik aniqlikning susayishiga va ilmiy axborotning noto'g'ri talqin qilinishiga olib kelishi mumkin [2].

Shu sababli texnik terminologiyada variantlilik va sinonimiya hodisalarini aniqlash, ularning sabablarini tahlil qilish hamda ilmiy asosda bartaraf etish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy vazifa sifatida maydonga chiqmoqda.

Tadqiqot materiali va metodlari. Tadqiqot materiali sifatida texnik terminlarning ilmiy-izohli lug'ati, ilmiy maqolalar, monografiyalar va terminologiyaga oid nazariy manbalar tanlandi. Tadqiqot jarayonida tavsifiy-tahliliy, qiyosiy, tizimli va terminologik ekspertiza usullaridan foydalanildi. Sinonimiya umumtil leksikasida tabiiy va stilistik jihatdan maqbul hodisa hisoblangan bo'lsa-da, texnik terminologiya uchun u asosan salbiy omil sifatida namoyon bo'ladi. Terminologik tizimning asosiy vazifasi ilmiy-texnik tushunchalarni aniq, qat'iy va bir ma'noli ifodalashdan iborat bo'lgani sababli, bir tushunchaning bir nechta termin orqali ifodalanishi ushbu vazifaga zid keladi.

Termin variantlari ularning kelib chiqishi, qo'llanish chastotasi, semantik aniqligi va normativlik darajasi bo'yicha tahlil qilindi. Xususan, xalqaro terminlar, rus tili orqali o'zlashgan birliklar hamda milliy til imkoniyatlari asosida yaratilgan muqobillar o'zaro solishtirildi [3]. Ne'mat Mahkamov – "Ilmiy uslubning shakllanishida terminlarning o'zni haqida bahs yuritar ekan, bu jarayonda terminlar sinonimiyasi me'yoriy hodisa ekanligini aytadi"[7]. Shu bois texnik terminologiyada sinonimiya ilmiy aniqlikni susaytiruvchi va terminologik tizimning izchilligini buzuvchi hodisa sifatida baholanadi. Ammo "Til ichki

imkoniyatlaridan asosli foydalanish, xalqaro terminelementlarni faol qo'llash terminologiyadagi shu kabi qusurli hodisalarning tez bartaraf bo'lishiga sabab bo'ladi"[8]. Texnik terminologiyada sinonimiya ko'pincha bir nechta omillar ta'sirida yuzaga keladi. Ulardan biri xorijiy terminlarning turlicha o'zlashtirilishi bilan bog'liqdir. Tadqiqot metodologiyasi terminologiyada normativ tanlov va kodifikatsiya tamoyillariga tayandi.

Texnik terminlarda ko'p variantlilik va sinonimiya muammosini bartaraf etish terminologiyani standartlashtirish va kodifikatsiya qilish jarayonining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Terminlar tanlovida aniqlik, bir ma'nolilik, tizimlilik va qo'llanish qulayligi asosiy mezon sifatida qaralishi lozim. Tadqiqot doirasida tuzilgan texnik terminlar lug'ati ana shu muammolarni aniqlash, tahlil qilish va kelgusida terminologik me'yorlarni ishlab chiqish uchun muhim empirik asos vazifasini bajaradi.

Natijalar. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek texnik terminologiyasida ko'p variantlilik va sinonimiya, asosan, bir tushunchaning xorijiy, o'zlashma va milliy shakllarda parallel qo'llanishi bilan bog'liq. Masalan, *algoritm* – *amal ketma-ketligi* birliklari terminologik variantlilikning tipik ko'rinishidir. *Algoritm* xalqaro miqyosda normativ termin sifatida mustahkamlangan bo'lsa, *amal ketma-ketligi* tushuntiruvchi birlik sifatida xizmat qiladi [9].

Shuningdek, *bearing* – *podshipnik* – *tayanch* terminlari sinonimik qatorda qo'llanib, terminologik aniqlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Tahlil natijasida *podshipnik* terminini normativ birlik sifatida belgilash, qolgan variantlarni esa havola yoki izohiy darajada qoldirish maqsadga muvofiqligi aniqlandi [3].

Sensor – *datchik* – *sezgich* birliklari esa fanlararo terminologik sinonimiyaning yorqin namunasidir. Tadqiqot natijalari *sezgich* terminining milliy va semantik jihatdan mos normativ variant ekanini ko'rsatdi [6]. Ushbu tahlillar terminologik tanlovni tushunchaviy aniqlik, qo'llanish barqarorligi va til me'yorlariga moslik asosida amalga oshirish zarurligini ko'rsatdi. Ayniqsa,

normativ termin sifatida bittagina birlikni belgilash va qolgan variantlarni izohiy yoki havola darajasida qoldirish terminologik izchillikni ta'minlashning muhim sharti ekanini aniqlandi.

Muhokama. Olingan natijalar variantlilik va sinonimiya terminologik tizim rivojining dastlabki bosqichida tabiiy holat bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Biroq ushbu hodisalar ilmiy matnlar, texnik hujjatlar va ta'lim jarayonida uzoq muddat saqlanib qolsa, terminologik izchillik va aniqlikni buzadi [1]. D. S. Lotte terminologiyada sinonimiya ilmiy aniqlikka zid hodisa ekanini ta'kidlab, bir tushuncha uchun faqat bitta termin normativ maqomga ega bo'lishi zarurligini qayd etadi [2]. Shu nuqtayi nazardan, terminologik variantlarni ilmiy ekspertiza asosida baholash va normativ tanlovni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o'zbek texnik terminologiyasida ko'p variantlilik va sinonimiya terminologik tizimning ilmiy aniqligi va izchilligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari bu hodisalar tasodifiy emas, balki terminologik tizimni boshqarish va me'yorlashtirishdagi muayyan bo'shliqlar bilan bog'liq ekanini ko'rsatdi. Ko'p variantlilik terminologik tizim shakllanishining dastlabki bosqichida tabiiy hodisa bo'lishi mumkin, biroq u ilmiy matnlar, texnik hujjatlar va ta'lim jarayonida saqlanib qolgan taqdirda terminologik aniqlik va mantiqiy izchillikni buzadi. Shu bois texnik terminologiyada "bir tushuncha – bir termin" tamoyilini izchil amalga oshirish, normativ terminlarni belgilash va qolgan variantlarni izohiy yoki havola darajasida qoldirish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Mazkur maqoladan olingan natijalar texnik terminlarni standartlashtirish va kodifikatsiya qilish o'zbek texnik terminologiyasining barqaror rivojlanishini ta'minlash, ilmiy muloqot samaradorligini oshirish hamda texnik axborot almashuvini aniq va izchil tashkil etish uchun zarur shart ekanini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Норхўжаева Н. Жараён терминларини тартибга солиш муаммоси // Ўзбек тили ва адабиёти. 2015. №3. 85–89- б.
2. Лотте Д. С. *Как работать над терминологией: основы и методы.* – Москва: Наука, 1968.
3. Кулебакин В. С. *Основы и методы терминологической работы.* – Москва: Издательство стандартов, 1968.
4. Григорьев В. П. Интернациональные слова в современном русском языке // Вопросы языкознания. 1959. №1.
5. Dadaboyev H. *O'zbek terminologiyasi.* – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020.
6. Cabré M. T. *Terminology: Theory, Methods and Applications.* – Amsterdam: John Benjamins, 1999.
7. Mahkamov N. Terminlarni me'yorlashtirish muammolari // Ўзбек тили ва адабиёти. 2015. – №6.
8. Xashimova X. D. *O'zbek tilidagi sohalararo terminologiyaning leksikografik tadqiqi.* – Namangan: Sunrise-pro, 2025.
9. Xashimova X. *Texnik terminlarning ilmiy-izohli lug'ati.* – Namangan: Sunrise-pro, 2026.
10. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAAJ:roLk4NBRz8UC
11. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAAJ:qjMakFHDy7sC
12. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAAJ:2osOgNQ5qMEC

Gulnoza NARZIYEVA,
 TATU Samarqand filiali katta o'qituvchisi, PhD
 gnarzieva85@gmail.com

MILLIY-MADANIY KODNING POLISEMANTIK SO'ZLARDA VOQELANISHI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek tilida milliy-madaniy kodning polisemantik so'zlar orqali ifodalanishi lingvokulturologik jihatdan tahlil qilinadi. Polisemiya jarayonining madaniy va ijtimoiy omillar, xalq tafakkuri hamda tarixiy tajriba bilan bog'liqligi yoritiladi. Leksik birliklarning semantik qatlamlari orqali milliy tafakkurga xos konseptual elementlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: *milliy-madaniy kod, polisemiya, semantika, konnotatsiya, leksik birlik.*

Аннотация: в данной статье анализируется выражение национально-культурного кода в узбекском языке посредством многозначных слов с лингвокультурной точки зрения. Подчеркивается связь процесса многозначности с культурными и социальными факторами, народным мышлением и историческим опытом. Концептуальные элементы, присущие национальному мышлению, выявляются через семантические слои лексических единиц.

Ключевые слова: *национально-культурный код, полисемия, семантика, коннотация, лексическая единица.*

Annotation: this article provides a linguocultural analysis of the expression of the national-cultural code in the Uzbek language through polysemantic words. It highlights the relationship between the process of polysemy and cultural and social factors, folk mentality, and historical experience. Conceptual elements inherent in national thinking are identified through the semantic layers of lexical units.

Key words: *national-cultural code, polysemy, semantics, connotation, lexical unit.*

Til xalqning ma'naviy-mafkuraviy boyligini, tarixiy xotirasini hamda madaniy qadriyatlarini mujassamlashtiruvchi asosiy ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Til orqali jamiyatning dunyoqarashi, mentaliteti va qadriyatlar tizimi avloddan avlodga uzatiladi. Shu nuqtayi nazardan, milliy-madaniy kod tushunchasi muayyan xalqning tilida va madaniyatida mustahkamlangan ramzlar, ma'nolar hamda konseptual birliklar majmuini ifodalaydi. Mazkur atama XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab sotsiologiya, semiotika va lingvokulturologiya kabi fan sohalarida ilmiy muomalaga kiritilib, madaniyat va til o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni tadqiq etishda muhim nazariy kategoriya sifatida keng qo'llanila boshlagan. U xalqning dunyoni idrok etish modeli, mentaliteti va ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarini ifoda etuvchi belgilar tizimini anglatadi. Shu ma'noda tilshunoslikda milliy-madaniy kod so'zning ichki semantik qatlamida yashiringan ma'no boyligini tahlil qilish imkonini beradi. Polisemantik so'zlar esa bu jarayonni o'rganishda muhim manba sifatida qaraladi, chunki ular mazkur xalq tafakkurining tarixan shakllangan, ko'p qatlamli semantik izlarini o'zida mujassamlashtiradi. [1]

Milliy-madaniy kod – xalqning ma'naviy-madaniy merosi, urf-odatlar, e'tiqodi va tarixiy xotirasi bilan bog'liq bo'lgan ma'no tizimidir. Bu kodlar tilda tasviriy vositalar,

ramzlar, metaforalar yoki barqaror birikmalar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Masalan, "ko'ngil" so'zi o'zbek madaniyatida nafaqat ruhiy holat, balki axloqiy va ijtimoiy qadriyatlar tizimining ham bir qismi hisoblanadi.

Polisemiya — bir so'zning bir nechta o'zaro bog'liq ma'noga ega bo'lishi hodisasidir. Bu hodisaning paydo bo'lishida faqat tildagi grammatik taraqqiyot emas, balki xalq madaniyati, dunyoqarashi ham muhim rol o'ynaydi. "Ko'z" so'zi o'zbek tilida faqat inson a'zosi ma'nosini emas, balki "baholash markazi" ("ko'z tegdi"), "markaz" ("ko'z o'ngida") yoki "eshik, deraza teshigi" ma'nolarini ham bildiradi. Bularning barchasi xalq tafakkurining ramziy turlariga bog'liq holda shakllanadi. [5]

Ko'chma ma'nolarda baholash semasining rivojlanishi inson tomonidan uni qurshab turgan olam interpretatsiyasidan dalolat beradi va inson tajribasi asosida leksik birlikning muayyan tavsiflari shaklida ifodalaydi. Ko'chma ma'noli so'zlar ikkilamchi interpretatsiya natijasi sifatida tadqiq etiladi va shu asosda kognitiv modellashtiriladi". Tarixiy jihatdan so'z ma'nolarini kengaytirish yo'llari turli xil bo'lib, bunda ma'no predmetlarning eng avvalo tashqi o'xshashligiga, ikkinchidan, mohiyatiga, uchinchidan, bajaradigan vazifasi bilan bog'liq holda tilda yangi ma'nolar hosil qilishiga

asoslanadi. Soʻzlarning majoziy maʼnolari, jumladan, metafora, metonimiya va sinekdoxalar tilda obrazlilik va ekspressivlikni yaratishning kuchli vositasi boʻlib, bu ayniqsa, publitsistikada muhim ahamiyat kasb etadi. [4]

Muallif mediamatn yaratilishida tilning lugʻat tarkibidagi mavjud birliklardan va olam haqidagi egallagan bilimlaridan foydalanadi. Mediamatn ekspressivligini oshirishda va murakkab gʻoyalarni ifoda etishda madaniy qadriyatlar, meʼyorlar va stereotiplarga tayanadi. Matn yaratishda metaforalar milliy-madaniy kodni aks ettiruvchi asosiy vositalar sirasiga kiruvchi lingvistik birliklardan biri hisoblanadi. Metaforalar nutq va tafakkur, ijtimoiy-madaniy tushunchalarni kundalik hayotga olib kiradi. Masalan, oʻzbek publitsistikasida tuygʻularni, tabiat hodisalarini yoki ijtimoiy jarayonlarni tasvirlash, shuningdek, matnga teranlik va hissiy boʻyoqdorlik berish uchun metaforalardan keng foydalaniladi. [2]

Oʻzbek tilidagi koʻp maʼnoli soʻzlarning madaniy xususiyatlari ularning metaforik va konnotativ qatlamida yaqqol koʻrinadi. Quyidagi misollar bunga dalildir: “Yurak” — nafaqat fiziologik organ, balki “mardlik”, “mehr”, “vijdon”, “dard-u alam” tushunchalarining ramzi. “Qoʻl” — “jismaniy aʼzo” maʼnosidan tashqari “kuch-qudrat”, “yordam”, “taʼsir” kabi maʼnolarni ham anglatadi. “Yuz” — “shaxs”, “nomus”, “or”, “inson shaʼni” kabi maʼnolarni ifodalaydi. Bu holatlar oʻzbek xalqining axloqiy qadriyatlari, jamiyatdagi inson hurmati, ijtimoiy muloqot madaniyatini ifodalaydi. Demak, polisemantik soʻzlardagi maʼno serqirraligi milliy-madaniy kodning semantik belgisi sifatida qaraladi. [6]

Polisemantik birliklarning konnotatsion maʼnolari koʻpincha xalq ogʻzaki ijodi, maqollar, sheʼriyat va soʻz sanʼati orqali mustahkamlanadi. Masalan: “Yurakdan soʻzlash” iborasi samimiyligni bildirsa, “Qoʻli uzun” iborasi manfiy konnotatsiyaga ega. Har ikkala holatda ham soʻzning asosiy lugʻaviy maʼnosi saqlanib qolgan holda, uning madaniy semantik qatlami kengayganini koʻrish mumkin.

Milliy-madaniy kodni ifodalashda metafora nafaqat bir tushunchani boshqasiga solishtirish yoki oʻxshatish yoʻli bilan axborotni yetkazish, yangi tasvirlar yaratish, voqea va hodisalarni tasvirlash uchun qoʻllaniladigan adabiy-uslubiy vosita, balki milliy-madaniy kodni namoyon qiluvchi ekspressivlikka yoʻgʻrilgan usul hamdir.

“Buxoro meʼmorchilik maktabi XV – XVII asrlarga kelib oʻtgan davrning eng ilgʻor qurilish madaniyati anʼanalarini yanada rivojlantirgan. Ijodkor arxitektorlar, bilimdon binokorlar va muhandislar, **qoʻli gul** ustalar tomonidan keng koʻlamdagi shaharsozlik ishlari amalga oshirilgan”. Ushbu misolda “qoʻli gul” iborasi oʻzbek millatida mohir ustalarni taʼriflash va ular yaratgan tarixiy obidalar qanchalar goʻzalligini ifodalab kelmoqda. [7]

“Vatanim, sening qadding togʻlar kabi baland, mehning quyoshdek issiq, jannatmakonim, men uchun xuddi onam yopgan **nondek azizsan!**”. Darhaqiqat, dono xalqimiz biron narsaga ehtirom bildirsa “nondek aziz”, “nondek *moʻtabar*” deya “non” soʻzini qoʻshib aytadi. Ushbu iboralar xalqimiz orasida keng qoʻllaniladi, chunki non xalqimiz orasida aziz neʼmat, rizq hisoblanadi.

Madaniyat taraqqiyoti bilan birga til kodlari ham oʻzgarib boradi. Globalizatsiya, yangi ijtimoiy muhit, ommaviy madaniyat polisemantik birliklarning maʼnosini kengaytiradi yoki toraytiradi. Shu bois zamonaviy tilshunoslik milliy kodning transformatsiya jarayonlarini monitoring qilishni dolzarb masala sifatida koʻradi. [3]

Tadqiqotdan koʻrinib turibdiki, milliy-madaniy kod tilda, ayniqsa polisemantik birliklar tizimida oʻzining yorqin ifodasini topadi. Soʻzlarning semantik koʻp qatlamlilikligi xalq tafakkurining tarixiy va madaniy shakllanish bosqichlarini yoritib beradi. Shunday qilib, milliy-madaniy kodni tildagi polisemiya orqali oʻrganish milliy oʻzlikni tushunish, madaniy merosni anglash hamda zamonaviy semiotik tafakkurni rivojlantirish uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov A. Til va madaniyatning oʻzaro aloqasi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2018.
2. Lotman, Y.M. Semiosfera. – Moskva: Iskuststvo, 1992.
3. Mamatqulova Z. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2021.
4. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya, 2017.
5. Sharipova N. Polisemiya va madaniyat aloqadorligi. – Toshkent: Oʻzbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2020.
6. Tursunov U. Leksik-semantik tizimda milliy-madaniy kodning oʻrni. – “Oʻzbek tili va adabiyoti” jurnali, №2, 2019.
7. Юлдашев Г.А. Тил бирликларини категориялаштиришда когнитив ёндашув // Scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”, 2020. – № 4 (33). – Б.109.

Амира ИБАТОВА,
 (PhD), доцент кафедры «Языков»
 Самаркандского филиала Ташкентского
 университета информационных технологий
 Email id: amiraibatova1911@gmail.com

ОСНОВНЫЕ КРИТЕРИИ ВЫДЕЛЕНИЯ СТРУКТУРНЫХ ТИПОВ СЛОЖНОГО СИНТАКСИЧЕСКОГО ЦЕЛОГО

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы, связанные основными критериями выделения структурных типов сложного синтаксического целого и посвящается изучению одного из структурных подтипов сложного синтаксического целого, а именно изучению союзных присоединительных конструкций способствующих выделению структурных типов сложных синтаксических целых, но и одновременно определенной смысловой корректировки по отношению к сложным синтаксическим целым.

Ключевые слова: синтактика, сложное синтаксическое целое, подтипы, тип, структура, бифункциональность, термин, язык, фактор.

Annotation: the article examines issues related to the main criteria for identifying structural types of complex syntactic wholes and is devoted to the study of one of the structural subtypes of complex syntactic wholes, namely the study of union connecting constructions that contribute to the identification of structural types of complex syntactic wholes, but also at the same time a certain semantic correction in relation to complex syntactic wholes.

Key words: syntactics, complex syntactic whole, subtypes, type, structure, bifunctionality, term, language, factor.

Annotatsiya: maqolada murakkab sintaktik butunliklarning strukturaviy turlarini aniqlashning asosiy mezonlari bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqiladi va murakkab sintaktik butunliklarning strukturaviy kichik turlaridan birini, ya'ni murakkab sintaktik butunliklarning strukturaviy turlarini aniqlashga hissa qo'shadigan birlashma bog'lovchi konstruksiyalarni o'rganishga, shuningdek, murakkab sintaktik butunliklarga nisbatan ma'lum bir semantik tuzatishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: sintaksis, murakkab sintaktik butunlik, kichik tiplar, tur, tuzilma, bifunksionallik, atama, til, omil.

Введение.

Все компоненты анализируемого нами синсемантического сложного синтаксического целого объединены по принципам параллельной и прерывистой связей. Приведенный пример напоминает нам присоединительный характер связи, потому что синсемантическое сложное синтаксическое целое в структурном отношении полностью соответствует любой присоединительной конструкции. Исходя из этого мы делаем вывод, что сложное синтаксическое целое с прерывистой связью является разновидностью синсемантического сложного синтаксического целого.

Основные критерии и принципы, которые использовались авторами вышеизложенных работ при классификации структурных типов сложного синтаксического целого на материале современного русского языка, могут быть дополнены, конкретизированы при описании подобных структурных типов сложного синтаксического целого на материале как романских, так и германских языков. Ознакомление с рядом работ романистов и германистов свидетельствует о том, что каждый из описанных выше структурных типов имеет свои разновидности, то есть подтипы, изучение которых еще далеко не закончено. Изучение этих и других сторон сложного синтаксического целого на материале

романских и германских языков чрезвычайно важно для полной характеристики не только структурных типов, но и подтипов сложного синтаксического целого. Присоединительные конструкции с союзами parce que, mais, si, car, et, or и другие изучаются и анализируются как структурные разновидности сложного синтаксического целого. Изучение структурно-семантических особенностей союзных присоединительных конструкций на материале современного французского языка позволяет выделить структурные типы, различаемые по характеру союзов: присоединяемые элементы, вводимые подчинительными союзами и присоединяемые элементы, вводимые сочинительными союзами.

Методы и анализы.

В своей работе И. Боевец термин «компонент» употребляет для обозначения всех составляющих частей сложного синтаксического целого (2.3).

Рассмотрим использование термина «компонент» по отношению к составляющим частям сложного синтаксического целого на основе нижеследующего примера:

«La garce n'est pas difficile, je le sais mais tout de même il y a le travail. On ne lâche pas son stand comme ça. Parce que, pour le reste, je ne me fais pas d'illusions» (2.3).

В данном примере сложное синтаксическое целое состоит из трех компонентов: первая часть сложного синтаксического целого, т.е. так называемое основное высказывание здесь состоит из двух грамматически полноценных предложений, а вторая часть, т.е. так называемый присоединяемый элемент состоит из одного придаточного предложения с союзом.

Проведенный анализ фактического материала позволил исследователю впервые определить условную границу сложного синтаксического целого. Не только союзные, но и бессоюзные присоединительные конструкции являются структурной разновидностью сложного синтаксического целого. Вот что пишет по этому поводу известный романист-языковед Е.А.Реферовская, изучая лингвистические структуры текста на материале современного французского языка: «Я также не думаю, что стоило бы говорить о коммуникативной автономности присоединительной конструкции (под присоединительной конструкцией она имеет в виду присоединяемый элемент), которая всегда рематична». Но семантически и коммуникативно присоединительная конструкция всегда не только теснейшим образом связана с предложением, за которым она следует, но и невозможна без него.

Результаты.

В ряде работ германистов при определении структурных типов сложного синтаксического целого особое место отводится не только синтаксическим, но и стилистическим признакам. К числу таких работ следует отнести, в первую очередь, докторскую диссертацию Б.Т.Турсунова.

Исследуя присоединение как особый тип синтаксической связи на материале современного немецкого языка, Б.Т.Турсунов предлагает при определении структурных типов сложного синтаксического целого непременно учитывать наряду с синтаксическими признаками и стилистические признаки. К стилистическим признакам автор относит следующие: а) виды синтаксических связей; б) характер синтаксических связей; в) степень грамматической и коммуникативной самостоятельности; г) характер текста; д) параллельное и последовательное подключение присоединяемых элементов; ж) синтаксическое построение; з) характер трансформированное присоединительной конструкции в неприсоединительную; и) месторасположение присоединяемых элементов по отношению к опорному предложению; к) строго фиксированное расположение; л)

виды повторов; м) моно- и бифункциональность отдельных присоединяемых элементов; н) принцип актуального членения; о) синонимичность присоединяемых элементов.

Основываясь на выше изложенные стилистические признаки, он выделил следующие структурные типы присоединяемых элементов подлежащего:

- 1) бессоюзные присоединяемые элементы подлежащего;
- 2) союзные присоединяемые элементы подлежащего;
- 3) присоединяемые элементы подлежащего, построенные по принципу лексического повтора;
- 4) присоединяемые элементы с дистантным расположением;
- 5) присоединяемые элементы, используемые в качестве ответной реплики;
- 6) сложные структурные типы присоединяемых элементов подлежащего.

Заключение.

Из анализируемых нами здесь работ лингвистов, посвященных изучению сложных синтаксических целых, можно сделать следующие выводы:

- Сложное синтаксическое целое фигурирует среди других подобных ему синтаксических единиц как абсолютно новое направление стилистического синтаксиса.
- Сложные синтаксические целые, представляющие собой смысловое и грамматическое единство, являются как бы разноструктурными разноплановыми синтактико-стилистическими единицами.
- В структуре сложного синтаксического целого основными, важными коммуникативными единицами становятся не только автосемантические, но и синсемантические элементы.
- Основными критериями выделения структурных типологий сложного синтаксического целого являются как синтаксические, так и стилистические признаки. Присоединительные конструкции, как союзные, так и бессоюзные, неотъемлемой частью любых сложных синтаксических целых; их можно отнести к структурным разновидностям сложного синтаксического целого. Следует подчеркнуть, что перечень выделенных здесь критериев может получить более развернутый и расширенный характер, но это во многом зависит от характера анализируемого контекста и от индивидуального стиля писателя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Боброва Е.Я., Гуляев Ю.А., Смирнова К.В., Хлебникова Й.Б. Основные структурные особенности английской диалогической речи. Ученые записки. Моск. обл. пед. ин-та. Т. 268. Вып. 27. – М., 1970. с. 158 – 213.
2. Боевец И. Сложное синтаксическое целое в современном французском языке. – АКД. Л., 1971. 18с.
3. Виноградов В.В. Русский язык. – М., 1947. 792 с.
4. Лунева В.П. О типологии сложного синтаксического целого. Вопросы синтаксиса и стилистики русского языка. – Ульяновск. 1976. с. 75 – 83.
5. Турсунов Б.Т., Облакулова С.Х. Библиографический указатель по вопросам сложного синтаксического целого, присоединения, парцеллирования. – Самарканд. СамГУ, 1982. 76 с.

Маржан КАМБАРОВА,

marjan-kambarova@mail.ru

Доктор философии по филологическим наукам (PhD)

Узбекский государственный университет мировых языков

СМЫСЛОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА С КОМПОНЕНТОМ “ЧЕЛОВЕК”

Аннотация: в данной работе рассматриваются семантические особенности английских пословиц с базовой лексемой *man*, репрезентирующей понятие «человек». Анализ направлен на выявление основных смысловых доминант, отражающих представления англоязычной картины мира о природе человека, его характере, поведении, моральных качествах и социальной роли. В ходе исследования пословицы классифицируются по тематическим группам, таким как труд и деятельность, нравственные ценности, взаимоотношения в обществе, положительные и отрицательные качества личности и др. Особое внимание уделяется оценочной функции пословиц и их роли в передаче коллективного опыта и культурных установок. Результаты исследования показывают, что пословицы с базовой лексемой «человек» обладают высокой семантической ёмкостью и служат важным средством вербализации национально-культурных представлений в английском языке.

Ключевые слова: пословица, семантика, английский, человек, человек-труд, человек-общество, человек-мудрость человека.

Annotation: the article examines the semantic features of English proverbs with the basic lexeme *man*, which represent the concept of “human being.” The analysis is aimed at identifying the main semantic dominants that reflect the worldview of English-speaking culture regarding human nature, character, behavior, moral qualities, and social roles. In the course of the study, the proverbs are classified into thematic groups such as labor and activity, moral values, social relationships, positive and negative personality traits, and others. Special attention is paid to the evaluative function of proverbs and their role in conveying collective experience and cultural attitudes. The results of the study show that proverbs with the basic lexeme “man” possess a high degree of semantic richness and serve as an important means of verbalizing national and cultural representations in the English language.

Key words: *proverb, semantics, English, human being, human-labor, human-society, human-wisdom.*

Annotatsiya: maqolada “odam” tushunchasini ifodalovchi odam asosiy leksemasiga ega ingliz maqollarining semantik xususiyatlari o’rganiladi. Tahlil ingliz tilida so’zlashuvchi dunyoqarashda inson tabiatiga, uning xarakteri, xulq-atvori, axloqiy fazilatlar va ijtimoiy rolga oid asosiy mazmuniy ustunliklarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida maqollar mehnat va faoliyat, axloqiy qadriyatlar, jamiyatdagi munosabatlar, shaxsning ijobiy va salbiy sifatlar va boshqa tematik guruhlariga tasniflanadi. Maqollar baholovchi funksiyasiga hamda ularning jamoaviy tajriba va madaniy qarashlarni uzatishdagi o’rniga alohida e’tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, “odam” asosiy leksemasiga ega maqollar yuqori semantik sig’imga ega bo’lib, ingliz tilida milliy-madaniy tasavvurlarni verbalizatsiya qilishning muhim vositasi hisoblanadi.

Kalit so’zlar: maqol, semantika, ingliz tili, inson, inson-mehnat, inson-jamiyat, inson-donolik.

Пословица изучается как один из основных кодов культуры, выражающий мировоззрение народа, его историю, менталитет, быт народа. Образы в пословицы позволяют увидеть мир другой культуры, понять их менталитет, расширить понимание их мира и мировоззрения. Для каждого народа характерны своя языковая картина мира, свое видение мира через призму своего языка, культуры, этнического сознания. Национальная языковая картина мира, отражается в системе языка в целом и в его пословицах в частности [13, с.1122].

Проблемой исследования пословиц занимались лингвисты и методисты: В.И. Даль, Г.Л. Пермяков, М.И. Дубровин, Е.В. Иванова, В. Мидер, А. Дандес, Н.Р. Норрик, Б.Ж. Вайтинг, А.В. Кунин, М. Джусупов, Н.Б. Сапарова, П.У. Бакиров [9; 15; 11; 12; 4; 2; 5; 7; 14; 10; 8] и др.

Для характеристики плана содержания пословиц английского языка с базовым понятием человек и с базовой лексемой человек проанализированы следующие пословичные словари: 1. *English proverbs and sayings* (Английские пословицы и поговорки) S.Kuskovskaya [3]. 2. *Dictionary of Common English Proverbs*. (Словарь

общеупотребительных английских пословиц) M. Attia [1]. 3. *Russian-English Dictionary of Proverbs and Sayings* (Русско-английский словарь пословиц и поговорок) A.Margulis and A.Kholodnaya [6].

I. Человек – образ человека

Для англичан образ человека определяется не его внешним видом или одеждой, а интеллектом, разумом, умом и, поэтому для них очень важно быть начитанным и образованным: *A man is known by the books he reads* (Человека узнают по тому, что он читает); Человека также определяют его манеры, поведение и привычки: *Man is a bundle of habits* (Привычка делает человека); Особенно важно быть скромным, не смотря на свои достоинства: *That man is best dressed whose dress no one observes* (Кто скромнее, тот умнее), *No man is always wise* (На всякого мудреца довольно простоты); мудрость, разум, скромность также должны сопровождаться гибким темпераментом, т. е. человек должен уметь входить в общество людей, находить с ними контакт быстро и уметь выражать свои положительные качества достойно: *A man of elastic temper wins all hearts* (Гибкий темперамент покоряет все сердца).

II. Человек – труд

Человеку следует заниматься своим любимым делом и вкладывать в него душу: *Every man to his trade* (Каждому следует заниматься своим делом); если человек берется за дело, в котором он силен, то он может достичь хороших результатов и стать мастером своего дела: *A man is a lion in his own cause* (Человек – лев в своем деле); мастерство человека в пословицах английского языка также часто выражается именем Jack. Являясь именем собственным, *Jack*, – стало нарицательным существительным и часто употребляется для обозначения понятия человек. Так, например, в английском языке часто встречается пословица *Jack of all trade, master of none* (хорош во многом, но ни в чем не мастер или за все братья – ничего не уметь).

III. Человек – общество

Пословицы английского языка учат быть толерантным в отношении к другим и выражают эту идею пословицей *When in Rome, do as romans do* (Когда в Риме, делай как римляне делают), т. е. данная пословица призывает человека уважительно относиться к окружающим нас людям, ценить их традиции и обычаи. И прежде чем заводить друзей необходимо знать, что *A man is known by the company he keeps* (Человека узнают по его компании (по его друзьям)), и, что отношения людей строятся не только дружеские, так как: *Man is a wolf to a man* (Человек человеку – волк (враг)).

IV. Человек – положительные и отрицательные качества

В анализируемых пословицах английского языка положительные и отрицательные качества человека выражаются с помощью следующих лексем: *wise* (мудрый), *learned* (умный), *a man of gladness* (веселый человек), *busiest man* (занятой человек), *fool* (глупый), *discontented man* (недовольный человек), *a man of elastic temper* (человек с гибким темпераментом). Например: *No man is born wise or*

learned (Мудрецом и ученым не рождаются), *A wise man will hit at the edge of his wit* (Умный умом возьмет), *No man is wise at all times* (Никто не может быть мудрым все время или На всякий час ума не напасешься), *A man of gladness seldom falls into madness* (Веселый человек редко сходит с ума), *Busiest men find the most time* (Самые занятые люди находят больше всего времени), *A man of elastic temper wins all hearts* (Гибкий темперамент покоряет все сердца).

V. Человек – мудрость человека

В английской культуре высоко оцениваются такие качества человека, как ум, мудрость, интеллект и др., т.е. те, которые отражают, насколько человек начитан и умен. Англичане считают, что лучше работать головой, чем руками: *One good head is better than a hundred strong hands* (Где сила, не ломит, там ум возьмет), так как *A wise man will hit at the edge of his wit* (Умный умом возьмет). Поэтому, важно и нужно инвестировать именно в образование, так как полученные знания, умения и навыки дадут свои плоды: *Money spent on the brain is never spent in vain* (Деньги, истраченные на образование, всегда окупаются/Кто грамоте горазд, тому не пропасть).

Итак, пословицы английского языка с базовым понятием человек разнообразны как по значению, так и по функционированию в них предметов реалий, абстрактных понятий, которые свойственны англичанину, как личности и английскому обществу, как национальному образованию. Они выражают национально-специфические особенности, касающиеся истории, культуры, быта, традиции, обычаи народа. Моральные же аспекты, отраженные в пословицах английского языка выявляют положительные качества человека, которые высоко оценены: честность, доброта, трудолюбие, хорошее отношение в семье, к детям, миролюбивость и т.д. И наоборот – дана резко отрицательная оценка таким качествам как лень, воровство, обман, пьянство, безграмотность, хамство, агрессивность и т.п.

Список использованной литературы

1. Attia M. Dictionary of Common English Proverbs. Vol 1. Maktaba AlMawsuu'a Al-Amma, 2004. – 202 p.
2. Dundes A. The meaning of folklore: the analytical essays of Alan Dundes / edited and introduced by Simon J. Bronner. Logan: Utah State University Press, 2007. – 443 p.
3. English Proverbs and Sayings. S. Kuskovskaya. «Vysheishaya Shkola Publishers». – Minsk, 1987. – 253 p.
4. Mieder W. (2004) Proverbs: A Handbook. – Westport: Greenwood Press, CT. 2004. – 305 p.
5. Norrick N. R. How Proverbs Mean? Semantic Studies in English Proverbs. – Berlin, New-York, Amsterdam: Mouton, 1985. – 228 p.
6. Russian-English dictionary of proverbs and sayings / Alexander Margulis, Asya Kholodnaya. 1974. Jefferson N.C. – London: McFarland, 1974. – 487 p.
7. Whiting B.J. The Nature of the Proverb. Harvard University Studies and Notes in Philology and Literature.1932. – P. 273-307.
8. Бакиров П.У. Пословицы – энциклопедия народной жизни, Т.: Академнашр, 2018. – 176 с.
9. Даль В.И. Пословицы русского народа. В 3 т. – М.: Русская книга, 1996. – 2080 с.
10. Джусупов М., Сапарова Н.Б. (2000) Пословица как вид паремиологических клише // ВЕСТНИК Каз.гос. университета им. Аль-Фараби. Филологическая серия, №7/41/, А., 2000. – с.20-25.
11. Дубровин М.И. Английские и русские поговорки в иллюстрациях. – М.: Просвещение, 1995. – 349 с.
12. Иванова Е.В. Пословичная концептуализация мира (на материале английских и русских пословиц): Дис. канд. филол. наук / Е.В. Иванова. – СПб, 2003. – 416 с.
13. Камбарова М.А. Лингвотеоретические и лингвометодические особенности пословиц английского языка. Zenodo. 2025. – с. 1120-1123. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15179701>
14. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, Дубна: Издательский центр «Феникс», 1996. – 381 с.
15. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. – М.: ИВЛ, 1988. – 232 с.

Саодат РАХМАТОВА,
 Доцент кафедры языков
 Самаркандского филиала Ташкентского
 университета информационных технологий
 mail:saodatrahmatova67@gmail.com

ОСВОЕНИЕ ФОНЕТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РУССКОГО ЯЗЫКА В РАМКАХ ОБУЧЕНИЯ РКИ

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы обучения фонетике иностранных обучающихся в процессе преподавания русского языка как иностранного. Анализируются основные причины возникновения фонетических трудностей у слушателей. Определяются цели и задачи формирования фонетических навыков в рамках учебной дисциплины.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, фонетика, произношение, артикуляционная гимнастика, фонетическая разминка.

Annotation: the article examines the issues of teaching phonetics to foreign learners in the process of teaching Russian as a foreign language. The main causes of phonetic difficulties experienced by students are analyzed. The goals and objectives of developing phonetic competence within the discipline are defined.

Key words: Russian as a foreign language, phonetics, pronunciation, articulatory gymnastics, phonetic warmup

Annotatsiya: maqolada rus tilini chet tili sifatida o'qitish jarayonida xorijiy tinglovchilarga fonetikani o'rgatish masalalari yoritilgan. Talabalarda fonetik qiyinchiliklarning yuzaga kelish sabablari tahlil qilinadi. Fan doirasida fonetik ko'nikmalarni shakllantirishning maqsad va vazifalari belgilab beriladi.

Kalit so'zlar: rus tili chet tili sifatida, fonetika, talaffuz, artikulyatsion gimnastika, fonetik mashqlar.

Введение. Как показывает опыт, иностранные слушатели в процессе изучения русского языка сталкиваются с фонетическими проблемами. Проблемы эти связаны с тем, что артикуляция некоторых звуков для иностранцев непривычна, поэтому происходит подмена одних звуков другими.

О фонетических трудностях изучения русского языка как иностранного писали Е.А. Андреюшина, Я.Л. Березовская, М.О. Боглаева, Н.В. Девдариани, А.А. Краева, И.И. Кудрявцева, Ю.А. Малахова, Н.К. Маяцкая, И.В. Родионова, Е.В. Рубцова, Ю.А. Тимофеева, Н.А. Чепурина, Г. Чжан, О.И. Шарафутдинова и другие ученые.

Все исследователи подчеркивают сложность русского языка для изучения носителями других языков, что объясняют «различиями между фонетическими системами языков» [1] и акцентируют внимание на том, что для достижения успеха на этом пути потребуется большая практическая работа, основанная на грамотно подобранных упражнениях.

Как справедливо отмечает Г. Чжан, «обучение фонетике русского языка должно коррелировать с формированием способностей студентов осуществлять межличностное и межкультурное общение с носителями языка, понимать фундаментальные основания культуры данного языка, самостоятельно совершенствовать навыки фонетически грамотного взаимодействия» [4]

Методология. Задачи обучения фонетике в рамках русского языка как иностранного: 1) «дать представление об артикуляционных и

произносительных характеристиках русских фонетических единиц; 2) обеспечить усвоение обучающимися смысловой наполненности тех или иных фонетических явлений, а также речевых функций фонетических единиц» [3].

Требования, предъявляемые к навыкам правильного произношения:

- научиться различать на слух русские фонемы;
- развивать самоконтроль за произношением звуков и контролировать чужое произношение;
- овладеть навыками правильного сочетания звуков при произношении с учетом русских правил;
- знать особенности русского ударения и русской интонации.

На начальном этапе изучения языка, когда происходит формирование навыков произношения, эффективно применять методики интенсивного обучения: обучающиеся должны активно работать не только на занятиях, но и дома, а также заниматься с преподавателем индивидуально на консультациях.

Обучение должно начинаться с вводно-фонетического курса, продолжительность которого зависит от разных факторов, в нем изучаются звуки и их противопоставления, ударение, интонационные конструкции.

Следующий этап – фонетико-грамматический уровень, когда постепенно вводятся основные лексические понятия и грамматический материал.

Считаем, что на следующих этапах обучение фонетике на занятиях по русскому языку как

иностранным должно продолжаться и занимать не менее 10–15 минут. Целесообразно каждое занятие начинать с артикуляционной гимнастики (фонетической разминки), то есть отработки отдельных сочетаний звуков, слогов, слов, а также предложений, в том числе скороговорок, и интонационных конструкций (ритмических моделей).

Артикуляционная гимнастика как работа над техникой речи включает четыре этапа: работу над дыханием, голосом, дикцией и орфоэпией. Любое занятие по речи необходимо начинать со снятия напряжения мышц шеи, лица, полезно сделать вибрационный массаж по лбу, крыльям носа, губам, груди, подвигать челюстями, сделать несколько упражнений для губ, языка и на тренировку речевого дыхания, затем с простых упражнений медленно переходить к более сложным. Каждое упражнение повторять по 4–5 раз, к следующему упражнению переходить только после полного усвоения предыдущего.

На начальном этапе обучения фонетике обучающиеся «должны учиться не только произносить звуки, но и осваивать лексику на какую-то конкретную тему и грамматику, сопутствующую данной лексике. Однако отбор всего коммуникативного материала должен быть подчинен фонетике. То есть если звуки еще не изучены, лексика с этими звуками не вводится» [2]. В процессе выполнения фонетических упражнений учащиеся учатся воспроизводить звуки и воспринимать их на слух. При обучении фонетике уместно использовать наглядность: карточки-схемы артикуляции, рисунки, на которых показано положение артикуляционного аппарата во время произнесения разных гласных и согласных звуков: положение губ, языка, зубов, связок и горла. Перед произношением звуков необходимо знать, в каком положении в момент произнесения находятся органы артикуляционного аппарата, и понимать, как в норме должны произноситься е или иные звуки. Полезно делать такие упражнения перед зеркалом, а также записывать на аудионоситель, чтобы в процессе тренировки добиваться все более чистого звучания. Если не получается, можно опираться на

звуки помощники (например, при постановке [х]) удобно использовать помощь гласного [и]; [ы] проще произносить после [ш] и [ж]: жи-ши). Не нужно стесняться четкого, утрированного произношения – это поможет в дальнейшем произносить звуки автоматически правильно.

Ученые выделяют два метода обучения фонетическим навыкам: имитативный, как основной и сознательный (аналитико-имитативный). При имитативном методе обучающийся подражает педагогу: сначала слышит звуковой образец, затем воспроизводит его. Чтобы имитация происходила максимально правильно, обращаются к аналитико-имитативному методу, то есть используют артикуляционные схемы. Выделяют несколько этапов постановки звука:

- объяснение артикуляции;
- проговаривание звука с контролем за положение речевого аппарата;
- проговаривание слогов (со звуками-помощниками);
- проговаривание слов с изучаемым звуком;
- произнесение скороговорки с изучаемыми звуками.

Заключение. Таким образом, согласно классификации Н. Федотовой, упражнения, направленные на изучение фонетики, можно разделить на несколько групп.

1. «Слуховые, направленные на формирование слуховых навыков (фонетические диктанты).
2. Имитативные, способствующие развитию и слуховых и артикуляционных навыков (повторение по звучащему образцу).
3. Артикуляционные, развивающие навыки техники чтения.
4. Аналитические, помогающие отслеживать особенности фонетического оформления русской речи (ударение, редуцирование гласных, ассимиляцию по глухости/звонкости, твердости/мягкости и т. п.).

Условно-коммуникативные упражнения с фонетической направленностью выполняются с визуальной опорой или с опорой на ситуацию» [4].

Список литературы

1. Андreyшина Е.А. Трудности освоения русской фонетики иноязычной аудиторией в зависимости от родного языка учащихся / Е.А. Андreyшина // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2014. – №12–2(42).
2. Краева А.А. Особенности организации обучения русскому языку в начальной школе иноязычных обучающихся / А.А. Краева // Филологическое образование в период детства. 2019. – №26.
3. Полякова Г.Б. Обучение ударению в практическом курсе русского языка как иностранного / Г.Б. Полякова, Д.В. Васильева // Язык, культура, ментальность: проблемы и перспективы филологических исследований: сборник материалов Международной научной конференции (Курск, 18–19 апреля 2019 года). – Курск: Юго-Западный государственный университет, 2019. – С. 369–375.
4. Чжан Г. Пути преодоления языковых трудностей в процессе изучения русского языка как иностранного (РКИ) / Г. Чжан // Проблемы современного педагогического образования. 2018. – №59–1. – С. 420–423.

Гульчехра ДАВЛЯТОВА,
кандидат педагогических наук,
профессор кафедры русской филологии
Ферганского государственного университета

РИТОРИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК В СОВРЕМЕННОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация: в условиях трансформации коммуникативного пространства и усиления медиатизации общественной жизни возрастает интерес к традиционным формам народной словесности, функционирующим в новых дискурсивных средах. Пословицы и поговорки, обладая высокой степенью семантической емкости и культурной маркированности, активно используются в политической, медиальной и повседневной коммуникации. Проблема исследования заключается в недостаточной систематизации риторических функций паремий в современном дискурсе и отсутствии комплексного анализа их прагматического потенциала в условиях цифровой коммуникации.

Ключевые слова: пословица, поговорка, паремия, риторика, дискурс, прагматика, аргументация, интертекстуальность.

Annotatsiya: kommunikativ makon transformatsiyasi va ijtimoiy hayot mediatizatsiyasining kuchayishi sharoitida yangi diskursiv muhitlarda faoliyat yuritayotgan xalq og'zaki ijodining an'anaviy shakllariga qiziqish ortib bormoqda. Maqol va matallar yuqori darajadagi semantik sig'im va madaniy belgiga ega bo'lib, siyosiy, media va kundalik muloqotda faol qo'llaniladi. Tadqiqot muammosi zamonaviy diskursda paremiyalarning ritorik funksiyalari yetarlicha tizimlashtirilmaganligi va raqamli muloqot sharoitida ularning pragmatik salohiyati kompleks tahlil qilinmaganligidan iborat.

Kalit so'zlar: maqol, matal, paremiya, ritorika, diskurs, pragmatika, argumentatsiya, intertekstuallik.

Annotation: in the context of the transformation of the communicative space and the intensification of the mediatization of social life, interest in traditional forms of folk literature operating in new discursive environments is increasing. Proverbs and sayings, possessing a high degree of semantic capacity and cultural marking, are actively used in political, media, and everyday communication. The research problem lies in the insufficient systematization of the rhetorical functions of paremias in modern discourse and the lack of a comprehensive analysis of their pragmatic potential in the context of digital communication.

Key words: proverb, saying, paremia, rhetoric, discourse, pragmatics, argumentation, intertextuality.

ВВЕДЕНИЕ

Пословицы и поговорки как жанры малых форм народного творчества традиционно рассматриваются в рамках фольклористики и паремиологии. Однако в современной лингвистике наблюдается смещение исследовательского интереса в сторону анализа их функционирования в различных типах дискурса. Паремии перестают восприниматься исключительно как элементы устной традиции и становятся объектом изучения в контексте риторики, прагматики и теории дискурса.

Актуальность обращения к данной проблематике обусловлена несколькими факторами. Во-первых, современное коммуникативное пространство характеризуется высокой плотностью информационных потоков и конкуренцией

интерпретаций, что усиливает потребность в компактных, семантически насыщенных высказываниях. Во-вторых, цифровая среда способствует трансформации традиционных текстовых форм, включая пословицы и поговорки, которые получают новые контексты употребления. В-третьих, в условиях публичной полемики возрастает значение риторических средств, обеспечивающих убедительность и экспрессивность речи.

В отечественной науке пословицы рассматриваются как устойчивые фразеологические единицы, отражающие коллективный опыт и ценностные установки народа [1]. Исследователи подчеркивают их дидактическую и нормативную функцию, а также способность аккумулировать

культурные смыслы [2]. Вместе с тем недостаточно изучен вопрос о том, каким образом паремии функционируют в современном медиадискурсе и каким образом они трансформируют риторическую структуру высказывания.

Проблема исследования заключается в том, что риторический потенциал пословиц и поговорок в современных коммуникативных практиках не получил системного описания. Отдельные работы посвящены стилистическим особенностям паремий, однако их прагматические функции в политической, журналистской и интернет-коммуникации остаются фрагментарно освещенными.

Цель настоящей статьи — выявить и описать риторические функции пословиц и поговорок в современном дискурсе. Для достижения цели поставлены следующие задачи: (1) определить теоретические основания анализа паремий как риторических единиц; (2) охарактеризовать основные типы их функционирования в современных дискурсах; (3) выявить прагматические механизмы воздействия на адресата; (4) предложить классификацию риторических функций пословиц и поговорок.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Методологическую основу исследования составляют положения функциональной лингвистики, теории дискурса и риторики. Функциональный подход позволяет рассматривать пословицы и поговорки как элементы коммуникативной системы, реализующие определенные цели говорящего [3]. Дискурс-анализ ориентирован на выявление связи между языковыми средствами и социальным контекстом их употребления. Риторический анализ направлен на исследование способов аргументации и воздействия на адресата.

Материалом исследования послужили 450 примеров употребления пословиц и поговорок, зафиксированных в медиатекстах, блогах и комментариях в социальных сетях. Отбор материала осуществлялся методом сплошной выборки по критерию наличия паремии в структуре высказывания.

В работе применялись следующие методы: контекстуальный анализ, семантико-прагматический анализ, элементы интертекстуального анализа и сопоставительный метод. Контекстуальный анализ позволил выявить коммуникативную

интенцию говорящего; семантико-прагматический — определить оценочные и аргументативные компоненты значения; интертекстуальный анализ — установить роль паремии как культурного цитатного элемента.

Дополнительно проводился качественный анализ трансформаций традиционных пословиц, включая их ироническое переосмысление и модификацию в интернет-коммуникации. Это позволило проследить динамику функционирования паремий в цифровой среде.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Анализ материала показал, что пословицы и поговорки активно функционируют в различных типах современного дискурса и выполняют ряд устойчивых риторических функций.

1. Аргументативная функция

Паремии используются как средство подкрепления позиции говорящего. Обращение к общеизвестной пословице придает высказыванию вид общепринятой истины и снижает необходимость развернутого доказательства. Таким образом, пословица выполняет роль аргумента авторитета, опирающегося на коллективный опыт.

2. Оценочная функция

Пословицы нередко содержат имплицитную оценку, позволяя говорящему выразить отношение к ситуации без прямой категоричности. В медиатекстах они используются для косвенной критики или одобрения, создавая эффект объективности и дистанции.

3. Манипулятивная функция

В политическом дискурсе паремии могут служить инструментом манипуляции, поскольку апелляция к традиционной мудрости создает иллюзию естественности и неизбежности определенной позиции. Использование пословицы в данном случае усиливает эмоциональное воздействие и формирует необходимую интерпретацию события.

4. Идентификационная функция

Обращение к пословице способствует формированию групповой солидарности. Узнаваемость выражения позволяет адресату ощутить принадлежность к общему культурному пространству, что усиливает доверие к говорящему.

5. Интертекстуальная функция

Паремии функционируют как элементы культурной памяти, связывая современное

высказывание с традицией. Их включение в текст создает многослойность смысла и расширяет интерпретационное поле.

Особое внимание заслуживает феномен трансформации пословиц в интернет-дискурсе. Нередко наблюдается их ироническая модификация или семантическое переосмысление, что свидетельствует о динамичности паремиологического фонда. При этом сохраняется узнаваемость исходной формы, обеспечивающая риторический эффект.

Количественный анализ показал, что наиболее частотной является аргументативная функция (около 38 % случаев), за ней следуют оценочная (24 %) и манипулятивная (18 %) функции. Идентификационная и интертекстуальная функции представлены в 12 % и 8 % примеров соответственно.

ОБСУЖДЕНИЕ

Полученные результаты подтверждают, что пословицы и поговорки сохраняют высокую коммуникативную значимость в современном дискурсе. Их риторический потенциал обусловлен сочетанием краткости, семантической емкости и культурной авторитетности.

Аргументативная сила паремий объясняется их восприятием как носителей коллективной мудрости. Включение пословицы в текст позволяет говорящему апеллировать к традиции, тем самым усиливая легитимность собственной позиции. В то же время манипулятивный потенциал подобных единиц требует критического осмысления, поскольку апелляция к «народной мудрости» может использоваться для навязывания определенных интерпретаций.

Трансформация паремий в цифровой среде свидетельствует о гибкости традиционных

жанров. Модификация пословиц не разрушает их риторическую функцию, а напротив, расширяет возможности интерпретации. Ироническое переосмысление способствует созданию новых смыслов при сохранении культурной основы.

Следует отметить, что риторический потенциал пословиц во многом зависит от контекста употребления и коммуникативной компетенции участников общения. Непонимание культурных аллюзий может снижать эффективность воздействия.

Ограничением исследования является преимущественная ориентация на письменные источники. Перспективы дальнейших исследований связаны с анализом устной речи и экспериментальным изучением восприятия паремий адресатами различных возрастных групп.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное исследование позволило выявить и систематизировать риторические функции пословиц и поговорок в современном дискурсе. Установлено, что паремии выполняют аргументативную, оценочную, манипулятивную, идентификационную и интертекстуальную функции, усиливая выразительность и убедительность высказывания.

Решение проблемы недостаточной систематизации их прагматического потенциала достигнуто посредством разработки функциональной классификации, учитывающей коммуникативную интенцию и дискурсивный контекст. Теоретическая значимость работы заключается в уточнении представлений о роли паремий в современной коммуникации, практическая — в возможности использования результатов при анализе медиатекстов и политической риторики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремиологии. — М. : Наука, 1988. — 240 с.
2. Даль В. И. Пословицы русского народа. — М. : Эксмо, 2006. — 640 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград : Перемена, 2002. — 477 с.
4. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. — М. : Языки русской культуры, 1999. — 896 с.
5. Шмелёв Д. Н. Современный русский язык. Лексика. — М. : Просвещение, 2007. — 335 с.

Feruzha SHARIPOVA,
Associate Professor, PhD
Tashkent State Medical University
E-mail: sharipova.feruza19@gmail.com

ENGLISH LANGUAGE PROGRAMS AT MEDICAL UNIVERSITIES: STRUCTURE AND INTEGRATION

Annotation: this article presents a comparative analysis of English for Specific Purposes (ESP) and English-medium instruction (EMI) models implemented in five medical universities in Uzbekistan. The relevance of the study is determined by the growing internationalization of medical education and the increasing enrollment of foreign students. The aim of the research is to identify structural, methodological, and organizational characteristics of General English, Medical English, and Academic English programs across different institutional contexts. The study employs a comparative-descriptive approach based on curriculum documents, regulatory materials, and official university data.

Key words: *English for Specific Purposes (ESP); English-medium instruction (EMI); medical education; internationalization of higher education; Medical English; Academic English; clinical communication*

Аннотация: в статье представлен сравнительный анализ моделей преподавания английского языка для специальных целей (ESP) и английского как языка обучения (EMI) в пяти медицинских университетах Узбекистана. Актуальность исследования обусловлена ростом интернационализации высшего медицинского образования и увеличением числа иностранных студентов. Целью работы является выявление структурных, методических и организационных особенностей программ General English, Medical English и Academic English в различных типах вузов. Методологическую основу составил сравнительно-аналитический подход с использованием учебных планов, нормативных документов и официальных данных университетов.

Ключевые слова: *английский язык для специальных целей (ESP); английский язык как язык обучения (EMI); медицинское образование; интернационализация высшего образования; медицинский английский; клиническая коммуникация*

Annotatsiya: mazkur maqolada O'zbekistonning beshta tibbiyot oliy ta'lim muassasasida joriy etilgan English for Specific Purposes (ESP) hamda English-medium instruction (EMI) dasturlarining qiyosiy tahlili taqdim etiladi. Tadqiqotning dolzarbligi tibbiy ta'limning internatsionallashuvi va xorijiy talabalar sonining ortib borishi bilan bog'liq. Ishning maqsadi General English, Medical English va Academic English fanlarining tuzilmasi, metodik yondashuvlari va tashkiliy xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda o'quv rejalari, me'yoriy hujjatlar va rasmiy ma'lumotlar asosida qiyosiy-tahliliy metod qo'llanildi.

Kalit so'zlar: *maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP); ta'lim tili sifatida ingliz tili (EMI); tibbiy ta'lim; oliy ta'limning internatsionallashuvi; Medical English; Academic English; klinik kommunikatsiya*

INTRODUCTION

The expansion of English for Specific Purposes (ESP) in medical education reflects the broader transformation of higher education under globalization. For future physicians, English proficiency is no longer an additional competence but a professional necessity, enabling access to international research, evidence-based clinical guidelines, and cross-border professional collaboration. Contemporary research confirms that well-structured ESP curricula positively influence students' academic performance, communicative competence, and professional mobility.

Over the past decade, medical universities in Uzbekistan have experienced rapid internationalization. Private international institutions such as Anjou University and CEMU operate primarily in English and enroll a substantial proportion of international students. In

contrast, established public institutions—including BMU, SSMU, and TSMU—have traditionally delivered instruction in the national language but are progressively strengthening their English-language components. Despite this transformation, comparative analyses examining the structure, pedagogical orientation, and integration of English programs across institutions remain limited.

The present study aims to conduct a systematic comparative evaluation of ESP and English-medium instruction models across five major medical universities in Uzbekistan, identifying strengths, imbalances, and developmental prospects.

METHODS AND MATERIAL

This research employed a comparative-descriptive design based on the analysis of official curricula, methodological guidelines, academic regulations, and institutional data. The selected universities

represent diverse educational models and varying degrees of internationalization, ensuring analytical representativeness.

The evaluation framework included the following dimensions:

- Structural organization of General English, Medical English, and Academic English courses;
- Pedagogical approaches (including CLIL, problem-based learning, and clinically oriented communication training);
- Duration and academic workload of English-language modules [7-8].

RESULTS

The comparative assessment demonstrates that all five institutions place significant emphasis on English language training; however, the depth and integration of programs vary considerably.

Most universities demonstrate strong or very strong academic engagement with English-language coursework. SSMU and TSMU exhibit particularly high levels of integration between linguistic and professional disciplines. Anjou and BMU maintain solid academic performance,

whereas CEMU shows variability depending on the program structure.

Notable differences emerge in the incorporation of clinical content into English instruction. SSMU and TSMU demonstrate a more systematic alignment of Medical English with clinical training. BMU and Anjou occupy intermediate positions, while CEMU displays comparatively weaker clinical orientation within language modules.

Most institutions show favorable prospects for further international growth. Higher levels of internationalization correlate with stronger expectations for academic partnerships and cross-border collaboration.

The comparative profiles indicate distinct institutional strategies (see Table 1.):

- BMU demonstrates consistency across evaluative categories;
- Anjou shows strength in academic rigor and international ambition;
- CEMU prioritizes global orientation but reveals gaps in clinical integration;

Table 1. The comparative profile of five medical universities in Uzbekistan

University	Strategic Profile	Academic Strength	Clinical Integration	Internationalization	Overall Characteristic
BMU	Consistent institutional model	Moderate–High (stable)	Moderate	Moderate	Balanced and steady performance across categories
Anjou University	Academically ambitious international model	High	Moderate	High	Strong academic rigor and international orientation
CEMU	Internationally focused model	Moderate	Low–Moderate	Very High	Emphasis on globalization with weaker clinical alignment
SSMU	Integrated academic-clinical model	Very High	High	High	Comprehensive integration of Academic and Medical English
TSMU	Integrated academic-clinical model	Very High	High	High	Strong balance between academic depth and clinical training

Table 1 presents the integrated rating profiles of five medical universities—Anjou, CEMU, and BMU—across five evaluative dimensions: strategic profile, academic strength, clinical integration, internationalization and general characteristics.

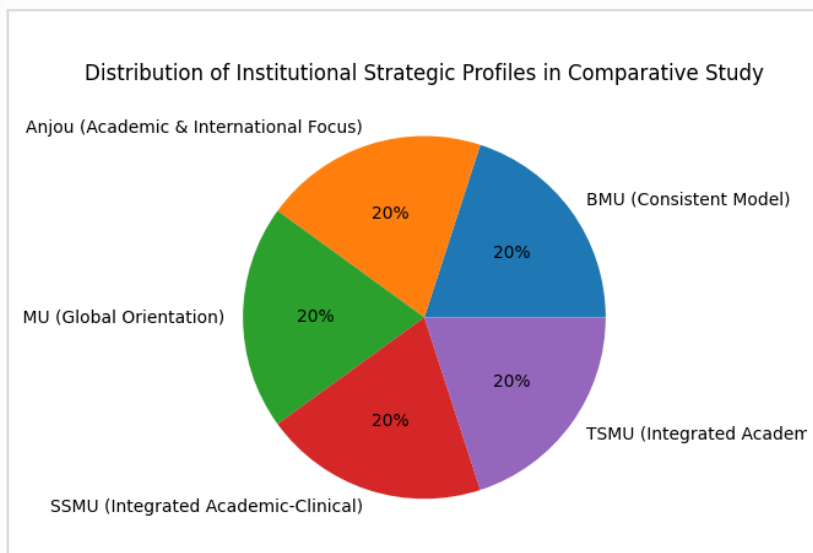
DISCUSSION

The findings reveal significant institutional differentiation in ESP implementation. Long-established public universities such as SSMU and TSMU tend to integrate English language instruction directly into clinical and research training, fostering professional

communication skills within authentic medical contexts. This model promotes gradual and systematic development of linguistic competence alongside medical expertise.

The observed variability underscores the need for harmonized national standards in ESP curriculum design. Greater coordination could facilitate mobility, ensure comparable graduate competencies, and strengthen Uzbekistan’s position within international medical education networks.

The chart is based on equal analytical representation of universities in the comparative study (20% each).

Expanding clinically embedded English modules, simulation-based communication training, and academic writing components may significantly enhance students' readiness for participation in global healthcare systems.

Future research may explore longitudinal outcomes, including graduate mobility, international examination performance, and participation in global research initiatives.

CONCLUSION

The comparative analysis demonstrates that each institution possesses distinctive strengths shaped by its strategic priorities and student demographics. While some universities excel in academic integration and clinical alignment, others demonstrate strong international engagement and multilingual adaptability.

To optimize professional preparation, greater standardization of ESP frameworks at the national level is recommended. Emphasis on clinical communication, research literacy, and advanced academic writing would further strengthen the global competitiveness of medical graduates in Uzbekistan.

REFERENCES

1. Sharipova FI, Buranova DD. The Impact of Digital Library Services on Motivating English Teachers to Medical Academic Research. *Med Educ J.* 2024;44(3):18320–18326.
2. Davletyarova NI. Difficulties in Teaching English Spelling Using Innovative Technologies in Improving the Efficiency of Education: Problems and Solutions. 2022. Available from: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7375780>
3. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach.* Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511733031>
4. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach.* Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511733031>
5. Hyland, K. (2006). *English for Academic Purposes: An Advanced Resource Book.* Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203006603>
6. Basturkmen, H. (2010). *Developing Courses in English for Specific Purposes.* Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230290518>
7. Johns, A. M. (2013). The history of English for specific purposes research. *The Handbook of English for Specific Purposes*, 5–30. <https://doi.org/10.1002/9781118339855.ch1>
8. Woodrow, L. (2018). *Introducing Course Design in English for Specific Purposes.* Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315143277>
9. Fortanet-Gómez, I. (2013). *CLIL in Higher Education: Towards a Multilingual Language Policy.* Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781847699428>
10. Knight, J. (2015). Updated definition of internationalization. *International Higher Education*, 33, 2–3. <https://doi.org/10.6017/ihe.2003.33.7391>
11. Dearden, J. (2014). *English as a Medium of Instruction – A Growing Global Phenomenon.* British Council. <https://www.britishcouncil.org>
12. Wächter, B., & Maiworm, F. (2014). *English-Taught Programmes in European Higher Education.* ACA Papers on International Cooperation. <https://www.aca-secretariat.be>

ADABIYOTSHUNOSLIK

Nodir RAMAZONOV,
Toshkent davlat yuridik universiteti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasini mudiri,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
n.ramazanov@tsul.uz

ALISHER NAVOIYNING IJTIMOY-FALSAFIY QARASHLARIDA AXLOQ VA DAVLAT BOSHQARUVI MASALALARI

Annotatsiya: maqolada Alisher Navoiyning axloqiy qarashlari uning asosiy asarlari misolida tahlil qilinadi. Adolat, komil inson, ilm-ma'rifat, saxovat va rostgo'ylik kabi tushunchalarning mazmuni ochib beriladi. Muallif Navoiy axloqiy ta'limotining ijtimoiy-huquqiy ahamiyatini ilmiy manbalar asosida asoslaydi.

Kalit so'zlar: axloq, adolat, komil inson, ma'rifat, insonparvarlik, Navoiy, falsafa.

Аннотация: в статье анализируются моральные взгляды Алишера Навои на примере его основных произведений. Раскрывается содержание таких понятий, как справедливость, совершенный человек, наука и просвещение, великодушие и правдивость. Автор обосновывает социально-правовое значение морального учения Навои на основе научных источников.

Ключевые слова: мораль, справедливость, совершенный человек, просвещение, гуманизм, Навои, философия.

Annotation: this article analyzes Alisher Navoi's moral views using his major works as examples. It explores concepts such as justice, the perfect man, science and enlightenment, generosity, and truthfulness. The author substantiates the socio-legal significance of Navoi's moral teachings based on scholarly sources.

Key words: morality, justice, the perfect man, enlightenment, humanism, Navoi, philosophy.

Alisher Navoiy nafaqat buyuk shoir, balki davlat arbobi, mutafakkir va ma'naviy mayoq sifatida ham tarixda o'chmas iz qoldirgan. Uning asarlarida muhabbat, adolat, saxovat, halollik va kamtarlik kabi axloqiy fazilatlar markaziy o'rin tutadi. Navoiy insonni tarbiyalash orqali jamiyatni isloh qilish mumkin, deb hisoblagan. Uning asarlarida axloq masalasi shaxs kamoloti va jamiyat barqarorligi bilan uzviy bog'liq holda talqin etiladi. Navoiy axloqni inson tabiati va davlat boshqaruvining asosiy mezonini sifatida ko'radi.

Biz ushbu maqolamizda buyuk mutafakkirning axloqiy qarashlarini uning adolat, komil inson, ilm-ma'rifat, saxovat va insonparvarlik, yolg'on va maddohlikka munosabati misolida ko'rib chiqamiz.

Alisher Navoiy adolatni davlat va jamiyatning tayanchi sifatida talqin qiladi. Navoiyning qarashlariga ko'ra, adolat – axloqiy va ijtimoiy mezon, adolatsiz jamiyat barqaror bo'la olmaydi. Shu sababli ham u podshoh va amaldorlarni adolatli bo'lishga, har bir ish va holatda adolat tarozusi bilan xulosa chiqarish, hukm qilishga chaqirgan. Masalan, u "Mahbub ul-qulub" asarida hukmdorning eng katta fazilati adolat ekanini ta'kidlaydi. "Adl ila mulk obod, zulm ila vayron", deb yozadi Navoiy. Buyuk mutafakkirning quyidagi misralari ham aynan xalq va davlat munosabatlarida aynan adolatning ko'priki ekanligi, davlatning sobit – mustahkam va barqarorligi aynan adolat tufayli ekanligi falsafiy talqin etilgan:

Adl aylaki, ul xalq hayoti bo'lmish,
Xush ul kishikim, adl sifoti bo'lmish,

Ham mulk bila adl jihoti bo'lmish,
Ham adl bila mulk saboti bo'lmish.

Navoiy ta'limotida adolat markaziy o'rin tutadi. U hukmdorning asosiy fazilati sifatida adolatni e'tirof etadi. Navoiy shunday ta'lim beradi:

Mulk ochqali har xusravi oliymiqdor,
Insofu adolatu saloh etsa shior, –
ya'ni o'zini millat va xalq ustida hukmron bo'lishga
chog'lagan har bir inson "insofu adolatu saloh"ni shior
qilib olishi lozimligini aytadi.

Navoiyning falsafiy-ijtimoiy tafakkuri va davlatchilikka doir qarashlarida xalq dodini tinglash (bugungi kun iborasi bilan aytganda, xalq qabulxonalarini tashkil etish) va xalqning muammolarini adolat bilan hal qilish o'zining alohida talqinlarini topgan:

Mulku kishvar eliga dod ayla,
Adl ila ikkisin obod ayla.

Tengri yodi chu sanga bo'ldi hisor,
Dod ila adl ulus birla shior.

"Xalqni tinglash va uning muammolarini adolat bilan hal qilish" – buyuk mutafakkir ijtimoiy qarashlarining ikki ustuni aynan shulardir.

"Mahbub ul-qulub" asarida muallif quyidagi fikrni keltiradi: «Adl ila mulk obod, zulm ila vayron». Bu fikr adolatni davlat barqarorligining sharti sifatida belgilaydi. Navoiyga ko'ra, axloqiy tanazzul siyosiy inqirozga olib keladi. Adolat mezonlari buzilgan yerda qanday holat ro'y berishi ham Navoiyning teran nigohidan chetda qolmagan.

Navoiy adolat mezonini buzilgan joyda dunyoni qorong'ulik qoplashi haqida ogohlantiradi:

Quyoshdek shah adolat pesha qilsa,
 Jahon mulkini bir damda yorutg'ay.
 Agar zulm etsa aqshom zulmatidek,
 Hamul dam tiyralik olamni tutg'ay.

Adolat qonunlari buzilgan joyda dunyoni zulmat qoplashi muqarrarligi Alisher Navoiy falsafiy qarashlarida davlat a'yonlari uchun bir mangu ogohlantirishdek yangraydi. Tabiiyki, bu qarash bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan: qonun ustuvorligi va adolat jamiyat taraqqiyotining asosidir, binobarin, ushbu mezonlar buzilgan joyda vaqt o'tishi bilan tanazzul ro'y berishi muqarrar.

Komil inson g'oyasi, konsepsiyasi ham Alisher Navoiy asarlarida qizil ip bo'lib o'tadi. Navoiy axloqiy ta'limotining muhim qismi – komil inson g'oyasidir. Uning asarlarida "komil inson" tushunchasi va uning badiiy-falsafiy talqinlari muhim o'rin egallaydi. Komil inson – axloqan pok, ilmi va insofli shaxs. Navoiy talqinida komil insonning xislat va fazilatlarini ko'p, ulardan asosiylari: halollik, rostgo'ylik, sabr-qanoatlilik, mehribon bo'lishdir. Misol sifatida keltiradigan bo'lsak, "Xamsa" tarkibidagi dostonlarda qahramonlar sinovlar orqali ma'naviy kamolotga yetishadi. Masalan, Farhod obrazi mehnatsevarlik va sadoqat timsoli sifatida tasvirlanadi. Navoiy uchun boylik yoki mansab emas, balki axloq ustuvordir. "Hayrat ul-abror" asarida esa inson kamoloti ilm va tarbiya bilan bog'liqlikda talqin qilinadi: «Ilmdin bo'lur insonga ziyinat».

Alisher Navoiy nazdida vafo nafaqat axloqiy, balki teran ijtimoiy tushuncha hamdir. Vafo nafaqat insonning ma'naviy-axloqiy fazilati, balki insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni belgilovchi, tartibga soluvchi mezon. Navoiy tushunchasiga ko'ra, agar insonlar o'rtasida vafo keng yoyilsa, ularning o'zaro ijtimoiy munosabatlari ham o'zining asl iziga tushadi. Vafo kishining ham alohida inson, ham jamiyat bilan aloqasini belgilaydi yoki aslida belgilamog'i kerak.

Navoiyning lirik qahramoni – vafo timsoli. U vafo bobida shu darajaga yetganki, agar vujudi tuprog'ini yo'qlik shamoli sovrusa, uning zarralari vafo ahli ko'ziga to'tiyolikka yaraydi:

Vafo ahli tong ermas ko'zlariga to'tiyo qilmoq,
 Vujudum tufrog'in gard aylabon bodi fano cheksa.

Navoiy har qancha bevafo bo'lganda ham vafoni tark etmaslikka chaqiradi. Navoiyning vafosi yor, dahr, zamona ahlidan vafoga vafo bilan javob qaytishiga bog'liq bo'lmagan daxlsiz, o'zgarimas qadriyat:

Zamona ahlidin ko'z tutmasun mehru vafo podosh,
 Kishi yuz yil alarg'a gar vafo aylab, jafu cheksa.

Vafo ahli nega bunchalar kam? Nega noyob bu olamda vafo? Vafo gulini topish nega bu qadar mushkul? Vafo ahlining bu qadar noyobligiga sabab, deydi Navoiy, davroning ularga turli-turli balolarni yog'dirishidadir:

Bukim, ahli vafo noyob erurlar andin erkinkim,
 Bu eski toq alarg'a yog'durur gardi balo asru.

Fido jonimni aylab, olam ahlidin tama' qildim
 Vafo, astafirulloh, qilg'an ermeshmen xato asru.

Xo'sh, yillar davomida jonni fido aylab olam ahlidan vafo kutgan inson yordan, davrondan bevafo bo'lganda o'zini qanday tutishi kerak? U ham bevafo bo'lganda vafosizlik bilan javob qaytarishi kerakmi? Yo'q, u bevafo bo'lganda ikki karra ortiq vafo bilan javob berishi kerak, deydi Navoiy. Uning lirik qahramoni vafo aqidasi shu qadar yuksalganki, vafoga mutanosib javob qaytishidan umidvorlikdan ham voz kechgan. Uning xolisligi, tamkinligi shunisi bilan ham yuksak va ibratli. Qolaversa, asl inson uchun boshqa yo'l ham yo'q. Chunki agar u ham davron ahli kabi bevafo bo'lganda o'tsa, uning jafakorlardan hech farqi qolmaydi. Demak, haqiqiy inson uchun vafodan bo'lak yo'lning o'zi berilmagan. U vafo qilish, unga nisbatan qilingan bevafo bo'lganlarga matonat bilan chidash, kishilardagi bevafo (ya'ni salbiy illat) ni o'ziga olish orqali ularni ushbu va boshqa illatlardan poklash uchun yaralgan.

Xullas, Alisher Navoiy axloqiy ta'limoti adolat, ma'rifat, komillik va insonparvarlik g'oyalariga asoslangan. Uning qarashlari shaxs kamoloti, jamiyat barqarorligi, ijtimoiy adolatni o'zaro bog'liq holda talqin qiladi. Shu jihatlari bilan Navoiy merosi bugungi kunda ham ma'naviy-huquqiy madaniyatni yuksaltirishda nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: Fan, 1998.
2. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. – Toshkent: Fan, 1991.
3. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. – Toshkent: Fan, 1991.
4. Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. – Toshkent: Fan, 1993.
5. Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. – Toshkent: Fan, 1997.
6. Alisher Navoiy. Lison ut-tayr. – Toshkent: Fan, 1996.
7. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent, 2005.
8. Бертельс Е.Э. Навои и Джамии. – Москва, 1965.
9. Haqqul I. Navoiyga qaytish. – Toshkent: Fan, 2011.

Hoshimjon AHMEDOV,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, o'zbek adabiyoti va uni o'qitish metodikasi kafedrasida dotsenti, f.f.n

Ahmedov.hoshim60@gmail.com

“QO‘RQMA” ROMANINING AYRIM BADIY JIHLARI HAQIDA

Annotatsiya: mazkur maqolada taniqli o'zbek yozuvchisi Javlon Jovliyevning “Qo‘rqma” romani va uning ayrim badiiy jihatlari, xususan, asar g‘oyasi, kompozitsiyasi, syujeti va qahramonlari talqini haqida mulohazalar bayon qilinadi. Tahlil bo‘yicha muayyan ilmiy-nazariy xulosalar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek adabiyoti, Javlon Jovliyev, “Qo‘rqma” romani, badiiy xususiyatlari.

Аннотация: в данной статье представлены наблюдения за романом «Коркма» известного узбекского писателя Джавлона Джовлиева и некоторые его художественные аспекты, в частности, замысел произведения, ее композиция, сюжет и интерпретация персонажей. На основе анализа сделаны определенные научные и теоретические выводы.

Ключевые слова: узбекская литература, Джавлон Джовлиев, роман «Коркма», художественные особенности.

Annotation: this article presents observations on the novel “Korkma” by renowned Uzbek writer Javlon Jovliev and some of its artistic aspects, specifically the work’s concept, composition, plot, and character interpretation. Based on this analysis, certain scientific and theoretical conclusions are drawn.

Key words: *uzbek literature, Javlon Jovliev, novel “Korkma,” artistic features.*

Kirish. Mustaqillik tom ma’nodagi badiiy ijod eshiklarini yanada kengroq ochishga imkon berdi. So‘nggi yillar o‘zbek milliy adabiyotida, nasrida paydo bo‘lgan yangi nomlardan biri – Javlon Jovliyev. Uning “Qo‘rqma” nomli romani ancha muhokamalarga sabab bo‘ldi. [1]. Fikrlar xilma-xil bo‘ldi. Asarni ijobiy va salbiy baholaganlar ham bo‘ldi. Bu maqolada asarning ayrim badiiy jihatlari haqida gap boradi.

Tahlil va mulohazalar. Javlon Jovliyev (Jovliyev Javlonbek Ortiqovich) – 1991-yil Qashqadaryo viloyati, Qamashi tumani, G‘ishtli qishlog‘ida tug‘ilgan. 2010–2014-yillarda O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat institutining “San’atshunoslik jurnalistikasi” yo‘nalishida tahsil olgan.

Golsuorsining fikricha: “Yozuvchining burchi hamma narsani loaqal to‘la darajada bo‘lmasa ham, to‘g‘ri tushunish, o‘tkir nigohga ega bo‘lish, o‘zimiz ko‘rib turgan, his qilayotgan, o‘ylayotgan narsalarimizni boshqalarga qaraganda teranroq his qilmoq, mulohaza yuritmoq va ifodalab bermoqdir”. [2. 142, 162]

Asar g‘oyasi shundan iboratki, XX asrning 20-yillari o‘rtalarida Germaniyaga o‘qishga yuborilgan yetmish talaba haqida. Albatta jadidlar faoliyatining yorqin, unutilmas va oliyjanob faoliyatidan darak beruvchi bu loyiha haqida ma’lumotlar bor edi. Masalan, tadqiqotchi

olim Sherali Turdiyevning “Ular Germaniyada o‘qigan edilar” nomli asarini olaylik. [3.]. Bu haqda videolavhalar, hujjatli filmlar ham ishlangan. Muallif ochiq manbalar va internetdagi ko‘plab manbalar bilan ishlagan. Roman haqida dastlab maqola yozgan Bahodir Karim asarning ko‘p jihatlari haqida asosli fikrlar aytadi. “Yaqin o‘tmishdagi barchaga ma’lum va mashhur alamli hodisalar va Germaniyaga borib o‘qigan talabalar taqdiri bayonida Roviyy - so‘z zamol yigit roman markazida turadi. Bu yigitning tug‘ilishi qiziq. Olti oyligidayoq ota-onasidan ajralgan, ammo yozuvchi fantaziyasiga ko‘ra u aynan o‘sha mahali tafakkur va tasavvur egasiga aylanadi. Olti oyli chaqaloq hech qachon tevaragida nimalar bo‘layotganini bilmaydi, albatta. Ammo yozuvchining qalami sizni ishontiradi. Badiiy ijodda qalamning ishontirish quvvati juda muhim sanaladi. [4].

Butun roman voqealari bosh qahramon – Roviyy yigitning xush va tush orasi o‘ylaganlari, bilganlari, mushohadalari, hissiyot va kechinmalari asosiga qurilgan. Xronotop – asar zamoni XX asr 20-yillaridan to hozirgi kungacha bo‘lgan davrni qamrab oladi. Voqealar bo‘lib o‘tadigan makon esa – O‘zbekiston va Germaniyaning Berlin shahri. “Adabiy-badiiy xronotopda makon va zamon alomatlarini bir butun va aniq idrok etish mumkin. Bu yerda vaqt tig‘izlashadi,

badiiy nigohga aylanadi; makon esa vaqt, syujet va tarix harakati doirasida jadallashadi hamda kengayadi. Zamon alomatlari makonda ko'rinisa, makon zamonda o'lchanadi va anglanadi. Bunday qorishiq alomatlar oqimida badiiy xronotop tabiati namoyon bo'ladi". [5. 44]. Romanda voqea makonlari: qahramonning tug'ilgan qishloqdagi oila muhiti, poytaxtdagi ijara uy va institut, Berlin universiteti. Har bir xronotop shakliga xos umumiy jihat shuki, har birida Rovi yigit ruhiy-ma'naviy taftish o'tkazadi. Unda u murojaat qilayotgan muhitda millat kishilari bormi-yo'qmi? Har bir makonda tasvirlanayotgan voqea-hodisalar yozuvchining g'oyaviy - estetik nigohi orqali kuzatiladi; murojaat qilinayotgan har bir personajning hayotiy aqidasi, yashash tarzi o'ziga xos millatparvarlik, vaqt qadri, insoniylik nuqtayi nazari va yana milliy xulq-odob rakursidan qarab baho beriladi.

Asarning **markaziy g'oyasi** yuqorida aytilganidek, xorijga o'qishga yuborilgan talabalar hayoti va kechinmalari. Parallel ravishda mustaqillikka erishgan ona diyorumizdagi talabalar, shuningdek, hozirgi vaqtda Berlinda o'qiyotgan o'zbek talabalari hayoti ham asar qamroviga olingan. Demak, *asar g'oyasini quyidagicha umumlashtirsak bo'ladi:*

1. Asarda Germaniyaga o'qishga borgan talabalarining hayoti;
2. Germaniyada hozirda o'qishda bo'lgan talabalar hayoti;
3. O'zbekiston oliy ta'lim muassasasida o'qiyotgan talabalar hayoti;
4. Rovi yigitning oila shajarasidagi umumiy hayoti manzaralari tasviri.

Abdulla Qahhor deydiki: asar o'quvchida qanday ta'sir qoldirsa, uni qaysi yo'lga boshlasa, g'oyasi o'shanda. [6. 46].

Ba'zan mavzu g'oyaga ekvivalent ham bo'lishi mumkin. Bu asarda ana shu mutanosiblikni, barobarlikni kuzatamiz.

Asar kompozitsiyasi. Romanda xronikal va retrospektiv syujet voqelalari o'rin almashib keladi. Markazda turuvchi bosh qahramon – Rovi yigit, ya'ni hikoyachi xotiralari barcha syujet chiziqlarini bog'lab turadi, ulab turadi. Bo'layotgan va bo'lib o'tgan voqealar bayoni shunday mutanosiblikda joylashadiki, natijada uzviy – yaxlit manzara hosil qilinadi. Qahramonlar garchi yuzlab uchrasa-da, barining taqdiri turfa xil kechsa-da, baribir, oxir-oqibat yagona markaziy g'oya – o'qish, bilim olish, ma'rifatli bo'lish hamda Vatan taraqqiyosi uchun qayg'urish, kurashish liniyasiga borib

ulanadi. Hikoyachi – qahramon barcha voqealarning uyushtiruvchisi, boshqaruvchisi va kuzatuvchisi. Bundan tashqari, u qolgan barcha personajlar hayotining yaxshi va yomon tomonlarini ko'rsatib beruvchisi – baholovchisi ham. "Asarning kompozitsiyasi dastavval, muallifning tasvir etilayotgan hayotiy materialga munosabati bilan tayin etiladi, ya'ni kompozitsiya birinchi navbatda, g'oyaviy-estetik kategoriyadir. Lev Tolstoyning fikricha, kompozitsiya avvalo, markazni tayin etib olish, san'atkorning nuqtayi nazari markazini tayin etib olishdir" [7. 178].

Romanning kompozitsiyasi o'ziga xos uch o'zanda kechuvchi syujet voqealarining o'zaro syujet chiziqlariga birlashuvidan tarkib topgan. Shu tariqa salkam yuz yildan ortiqroq vaqt oralig'idagi kechmish taloto'plarini qamrab olgan yagona umumg'oya atrofida birlashgan kompozitsion butunlikka guvoh bo'lamiz.

Boya aytganimizdek, **roman syujeti** uchta yo'nalishdan(uch sathdan) iborat: qishloq hayoti, Toshkentdagi talabalar hayoti va Berlindagi – o'tmishdagi va hozirdagi talabalar hayotining tasviri. Har uchala syujet voqealarining ishtirokchisi (bevosita va bivosita) hikoyachi yigit.

Birinchi syujet liniyasi – Rovi yigitning tug'ilgan qishlog'i, oilasi atrofida kechadi. Bunda oila a'zolari – butun shajara tilga olib o'tiladi. Achinarlisi, shajarada ko'pchilik to'g'ri turmush tarziga rioya qilmaydi. Ichkilikka berilishgan, xiyonat ko'chasiga kirishgan, ishsiz va ishtiyoqsiz insonlar obraziga duch kelasiz. Ayniqsa sovet davri va ko'proq mustaqillik yillari ro'y bergan tub o'zgarishlar fonida odamlarning ma'nan, axloqan o'zgarishlari ro'y-rost ochib beriladi. Ba'zi o'rinlarda xulq-atvorning bu darajada buzilishlari kitobxonni mahzun o'ylarga to'ldiradi. Aytish joiz, milliy ma'naviy hayotimizda ijtimoiy tengsizlik, maishiy muammolar tuzog'idan chiqa olmagan avom, me'yorida yashash masalasini uddalay olmagan irodasiz kishilar hayoti butun chigalliklari va axloqsizliklari bilan ochib tashlanadi. Buni shafqatsiz realizm usuli deyiladi.

Syujetning ikkinchi yo'nalishi – hozirgi o'zbek talabalari hayotidan hikoya qiladi. Qahramonimiz o'zi o'qiydigan oliygoh talabalari – "Qiztaka", Qoravoy va "Telefonchi" bilan birga o'qiydi va birga ijarada turadi. Do'stlarining barcha yurish-turishlari qahramonimizning ziyrak nigohi orqali baholanadi. Bu yerda ham uchiga chiqqan axloqsizlik manzaralariga ro'baro' kelasiz. "Qiztaka" – kinoyaviy laqabdan ham ko'rinib turibdi – suyuqoyoq qizlar bilan maishatni sevuvchi aynigan yigit;

Qoravoy ham uning harom ishlariga qo‘shiladigan, faqat o‘zining qoraligidan qutulishni o‘ylaydigan va xonada vannaga bot-bot tushaverganidan jismini shamollatgan – kasal qilgan irodasiz yigit, va yana “Telefonchi” – bugunning tuzalmas dardi – telefonga, internetning bosh aylantirar va telba qilar o‘yinlariga muhtalo bo‘lgan ashaddiy. Shu tariqa bugungi talabalar hayotining juda ayanchli manzarasi chiziladi. Talabalarning asli ismlari berilmaganining sababi oddiy, bundaylar bir joyda emas, har joyda uchrashi. Ya’ni bunday tasvir umumiy, hammaga tegishli.

Syujetning uchinchi yo‘nalishi – Berlindagi ikki toifa talabalar hayoti tasviri. Birinchisi – o‘tgan asr boshlarida mamlakatning xalqparvar va oliyjanob rahbarlari-yu, millatparvar jadidlar, ularga xayrixoh insonlar yordamida, xususan, “Ko‘mak” xayriya harakati ko‘magida Germaniyaga o‘qishga kelgan talabalar hayotlari va kechmishlari tasvirlangan yo‘nalish. Asarning eng nurli va ibratbop joylari shular. Bular – Abdurahob Murodiy, Idrisiy, Sattor Jabbor, Xayriniso... Ular yetmishta. Berlindagi ikkinchi toifa talabalar bugungi kunlarda tahsil uchun Berlinga kelgan va maishatda yashayotgan o‘zbek talabalari. Afsus, asl millat fidoyilari bo‘lmish bir asr oldingi 70 talabani tamoman aksi bo‘lgan “ilm toliblari”. Ular kattakonlarning arzanda bolalari. Yeganlari oldida, yemaganlari – ketida. Tarallabedod, zodagon talabalar. Ularda qahramonimiz ta’riflagandek vatanparvarlikdan asar ham yo‘q. Mana shu sahifalarda muallifning (roviyning) o‘ta kuyinchak va haqgo‘y aybnomalariga duch kelamiz. Aytish o‘rinliki, romanda tilga olingan insonlar, ayniqsa yoshlar Germaniyaga o‘qishga borgan yetmish talabaga qiyosan baholanadi.

Xulosa. Mustaqillik davri o‘zbek adabiyoti o‘qirmanlarga bir-biridan qiziqarli va did-saviyani o‘stiradigan, ba’zida esa ong-tafakkurni o‘stiradigan barkamol badiiy asarlarni tortiq etdi. Javlon Jovliyev hech shubhasiz yosh ijodkorlarning ilg‘or safida bo‘lib

kelmoqda. Bizningcha, yozuvchining “Qo‘rqma” asarida quyidagicha o‘ziga xos badiiy jihatlari bor:

1. “Qo‘rqma” romanida mavzuning yangicha badiiy talqini berilgan.
2. Romanda sho‘ro davri tarixiy sharoit, tarixiy haqiqat masalalari ishonarli yoritilgan.
3. Romanda xalq obrazi bor.
4. Asar tragik (fojeiy) pafos bilan yozilgan.
5. Roman xronikal va retsopektiv syujetlarning uyg‘un joylashgani bilan umumiy badiiy manzarani ta’minlagan.
6. Asar ravon badiiy til bilan yozilgan.
7. Yozuvchi uslubi – shafqatsiz realizm.
8. Romanda asar dinamik va tragizmini berishda kontrast usulidan samarali foydalanilgan.

Shu bilan birga asarda ba’zi juz‘iy **kamchiliklar** ham uchraydi. Masalan:

9. Asarda ochiq sahnalar ko‘payibroq ketgan. Garchand yozuvchi iddao qilganidek, haqiqiy ahvol shunday bo‘lgan taqdirda ham, buni biroz pardalamoq joiz edi.

10. Romanda ijarachi talabalar hayoti, xususan “Oqarishim kerak”,- deb hadeb cho‘milaverishi kabi sahnalar biroz ishonsizroq chiqqan.

11. Ayrim monologlar cho‘zilib ketgan. Masalan. Abdurahmon Murodiyning asar so‘ngida berilgan nutqi qisqaroq berilsa ham bo‘lar edi.

Pirovard xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Javlon Jovliyevning “Qo‘rqma” romani millatdoshlar bilishlari, anglashlari lozim, shart bo‘lgan tarixiy haqiqatlardan so‘zlaydi. Garchi tarixiy ma’lumotlar davr manzarasini to‘la ochib berolmasa ham, badiiy asar ana shu bo‘shliqni to‘ldiruvchi vosita. Juda ta’sirchan va vijdonni uyg‘otuvchi vosita. Buni unutmazlik kerak. “Qo‘rqma” yuz yil oldingi hamda joriy sanadagi talabalar qiyosi, millatning o‘tmishi va kelajagi borasida ta’sirli xulosalar beruvchi ahamiyatli kitob.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жовлиев Жавлон. “Қўркма”. Роман. “Ofset-print” МЧЖ “Nihol” nashriyoti, 2020. 376-bet.
2. **Jon Golsuorsi.** “Olti adibning qiyofasiga chizgilar”. 2002-yil Avgust soni.
3. [https://t.me/joinchat/AAAAAEzB9DcPdxhYOM_vAg](https://t.me/joinchat/AAAAAEzB9DcPdxhYOM_vAg;); Sherali Turdiyev. Ular Germaniyada o‘qigan edilar. (1992). n.ziyouz.com>portal-haqida/xarita/matbuot/...
4. Bahodir Karim. Liro-tragik roman “Qo‘rqma” haqida. **kh.davron.uz**>kutubxona/uzbek/bahodir-karim-...
5. Бахтин Михаил. Романда замон ва хронотоп шакллари. Узоқ Жўрақулов таржимаси. –Т., 2015. 288-б.
6. Абдулла Қаҳҳор. Танланган асарлар. 6 том. Ҳақ сўзнинг кучи. 272-б.
7. Иззат Султон. Адабиёт назарияси. –Т.: “Ўқитувчи” нашриёти, 1986. 408-б.

Feruz DADABAYEVA,
 UBS Ingliz tili va adabiyoti kafedrasida
 katta o'qituvchisi, f.f.f.d. (PhD)
 E-mail: dadabayevaferuz265@gmail.com
 ORCID ID: 0009-0009-4969-2929

QAHRAMONLAR PORTRETI TASVIRIDAGI USLUBIY O'ZIGA XOSLIK TARJIMASI

Annotatsiya: ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida portret tasvirining uslubiy o'ziga xosliklari hamda ularning rus va nemis tillariga qilingan tarjimalarda aks etish darajasi tahlil qilinadi. Xususan, Kumush obrazining portret tasviri aslyat va tarjimalar qiyosida o'rganilib, ayrim holatlarda tarjimonlar tomonidan bir xil kamchiliklarga yo'l qo'yilgani, ba'zi o'rinlarda esa individual tarjimonlik yondashuvi asosida farqli talqinlar yuzaga kelgani aniqlanadi.

Kalit so'zlar: portret tasviri, uslubiy o'ziga xoslik, badiiy obraz, tarjima muammolari, Kumush obrazi, "O'tkan kunlar".

Аннотация: в статье анализируются стилистические особенности портретного изображения в романе Абдуллы Кадыри «Минувшие дни» и степень их сохранения в русских и немецких переводах. Особое внимание уделяется портрету Кумуш, который в переводах в ряде случаев отличается некоторой искусственностью и недостаточной точностью. Установлено, что в отдельных эпизодах оба переводчика допустили схожие недостатки, тогда как в других случаях проявились различия, обусловленные индивидуальным переводческим стилем.

Ключевые слова: портретное изображение, стилистическая специфика, художественный образ, проблемы перевода, образ Кумуш, «Минувшие дни».

Annotation: this article examines the stylistic peculiarities of portrait depiction in Abdulla Qadiri's novel *Days Gone By* and their representation in Russian and German translations. Special attention is paid to the portrait of Kumush, which in some translated versions demonstrates a degree of artificiality and lack of precision. The analysis reveals that in certain cases both translators made similar shortcomings, while in other instances different interpretative approaches emerged based on individual translation styles.

Key words: portrait depiction, stylistic features, literary image, translation issues, image of Kumush, *Days Gone By*.

Kirish. Adabiyotshunos olim Izzat Sulton "Adabiyotshunoslikka kirish" nomli kitobida portret haqida shunday ta'rif keltirgan: "Kishilarning asarda badiiy so'z vositasida chizilgan tashqi qiyofasi portret deb ataladi. Portret ma'lum ma'noda kishining ichki dunyosini in'ikos ettiradi va shu sababli bizni voqealarni tez va to'g'ri tushinishga tayyorlaydi. Bundan tashqari, portret muallifning tasvir etilayotgan kishiga munosabatini ham ifodalaydi, ya'ni shu shaxsning syujetda o'ynaydigan roli haqida bizga oldindan darak ham beradi.

Asosiy qism.

"O'tkan kunlar"da Kumushbibining portretini yaratish borasida ham muallif qo'llagan sifatlashlar kishini hayajonga solmay qo'ymaydi. Asarda Kumush tasviri bevosita Abdulla Qodiriy tomonidan yoki boshqa personajlar tilidan sifatlashlar keltirish bilan ifodalanadi. Ideal o'zbek qizi darajasiga ko'tarilgan Kumush obrazi suvrati va siyratini aks ettirish uchun muallif so'z qo'llash mahoratining yuqori namunasini ko'rsata olgan. Quyidagi misolga e'tibor beraylik.

Aslyatda: *Rahmat so'zdan chetda qoldirmaslik uchun Otabekni ham oraga oldi: Bizning Marg'ilonda bir qiz bor,*

– dedi, – shunday ko'hlikki, bu o'rtada uning o'xshashi bo'lmas, deb o'ylayman [1,10].

Ruscha tarjimada (L.Bat va V.Smirnova): Рахмат обратился к Атабеку, вовлекая его в разговор: Есть одна девушка у нас в Маргилане ... Красавица! Во всей округе, думается нет равной ей по красоте [2,15].

Ruscha tarjimada (M.Safarov): Желая вовлечь в беседу и Атабека, Рахмат обратился к нему: -Живет у нас в Маргилане девушка одна... До чего же красавица! Представляется мне, что равную ей в ближайшей округе и не сыскать [3,18].

Nemischa tarjimada: *Bei uns in Margilan gibt es naemlich ein Maedchen ..." wandte sich Rahmat an Otabek, eine Schoenheit! Weit und breit gleicht ihr keine."* (Bizning Marg'ilonda bir qiz bor, – deb murojaat qildi Rahmat Otabekka, – shunday go'zalki! Uzunasiga va kenglik bo'yicha yurib har qancha axtarsangiz ham unga o'xshashini topa olmaysiz) [4,18].

Tarjimalarda Kumushning go'zalligi aslyatdagiga nisbatan bir qadar quyuqroq tasvirda berilgan. Ammo u asar mohiyatiga, Kumush tasviriga salbiy ta'sir ko'rsatmagan. A.Shpext qo'llagan *Weit und breit* frazeologik birlikma

(uzunasiga va kenglik bo'yicha)si (bizda bo'yi va eniga deb ham yuritiladi) Kumushning Abdulla Qodiriy qo'llagan shunday ko'hlikki sifatlashini tarjima tilida to'laroq aks ettirishga yordam bergan. Chunki, nemischa tarjima *eine Schoenheit!* (shunday go'zallik yoki shunday go'zalki!) deyishning o'zi bilan Kumush chiroyi qandayligini to'laqonli ifodalab bo'lmas edi. Abdulla Qodiriy asarda Kumushning to'lin oydek yuzlari, quyuy jinggila kibraklari, timqora ko'zlari, qop-qora kamon o'tib ketgan nafis, qiyiq qoshlari, tabiatning jon olgusi qora ko'zlari, bo'g'riqqan qizil yuzlari, nozik oyoqlari, sadaf kabi oq tishlari haqida to'laqonli shunday hikoya qiladi:

Asliyatda: *Uning qora zulfi par yostiqlarning turlik tomonig'a tartibsiz suratda to'zg'ib, quyuy jinggila kibrak ostidag'i timqora ko'zlari bir nuqttag'a tikilganda, nimadir bir narsani ko'rgan kabi...qop-qora kamon o'tib ketgan nafis, qiyig' qoshlari chimirilganda, nimadir bir narsadan cho'chig'an kabi... to'lg'an oydek g'uborsiz yuzi bir oz qizilliqqa aylanganda, kimdandir uyalgan kabi. Shu vaqt ko'rpani qayirib ushlagan oq nozik qo'llari bilan latif burnining o'ng tomonida, tabihatning nihoyatda usta qo'li bilan qo'ndirilgan qora xolini qashidi va boshini yostiqlardan olib o'turdi* [1,35].

Bu ta'riflarning aksariyati asarning nemischa va ruscha tarjimalarida asliyatga juda yaqin holda tarjima qilingan.

Asliyatda: *qora zulfi par yostiqlarning turlik tomonig'a tartibsiz suratda to'zg'ib yotardi.* [1,35].

Ruscha tarjimada (L.Bat va V.Smirnova): в беспорядке разметались на подушке ее черные косы [4,46].

Ruscha tarjimada (M.Safarov): На подушках в беспорядке разметались ее черные косы [5,48].

Nemischa tarjimada (A.Shpext): *Ihre dunklen Haarflechten lagen locker auf den Kissen* [2,46].

Nemischa tarjimada (B.Oripova): *Ihre dunklen Haarflechten lagen locker auf den Kissen* [3,50].

Asliyatda: *tabiatning nihoyatda usta qo'li bilan qo'ndirilgan qora holi* [1,35].

Ruscha tarjimada (L.Bat va V.Smirnova): Черную родинку, искусно посаженную самой природой над ее верхней губой [4,46].

Ruscha tarjimada (M.Safarov): чрезвычайно искусно посаженную самой природой слева от изящного носика [5,48].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Qodiriy. (1980). *O'tkan kunlar*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
2. Kadiri, A. (1968). *Die Liebenden von Taschkent*. – Berlin: Verlag Kultur und Fortschritt. – S. 358
3. Kadiri, A. (2020). *Die Liebenden von Taschkent*. – Berlin: Dag'yeli Verlag. – S. 344
4. Kadiri, A. (1958). *Minuvshiye dni*. – Toshkent: Gosudarstvennoe izdatel'stvo khudozhestvennoi literatury. – S. 334
5. Kadiri, A. (2009). *Minuvshiye dni*. – Toshkent: Glavnaya redaktsiya izdatelsko-poligraficheskoi aktsionernoi kompanii «Shark». – S. 426

Nemischa tarjimada (A. Shpext): *einen winzigen Schoenheitsfleck, die Natur wie absichtlich die Oberlippe des Maedchens geziert hatte* [2,46].

Nemischa tarjimada (B.Oripova): *einen winzigen Schoenheitsfleck, die Natur wie absichtlich die Oberlippe des Maedchens geziert hatte* [3,50].

Ushbu misollarda rus tarjimonlari ham, nemis tarjimonlari ham bu ta'riflarni xuddi Qodiriydek, ya'ni asliyatda qanday bo'lsa, shunday holicha saqlab qolishga erishganlarini ko'rishimiz mumkin. Bu esa rus va nemis o'quvchilarining asardagi shu o'rinni asliyatdagiday ta'sirlanib o'qishlariga zamin yaratadi. Lekin, Kumushning quyuy jinggila kibrak ostidag'i timqora ko'zlari, qop-qora kamon o'tib ketgan nafis, qiyig' qoshlari, nimadir bir narsadan cho'chig'an kabi turishi, to'lg'an oydek g'uborsiz yuzi bir oz qizilliqqa aylanganda, kimdandir uyalgan kabi ko'rinishini tarjimalarda ifodalashda mutarjimlar biroz xatolikka va e'tiborsizlikka yo'l qo'yishgan. Bu iboralar tarjimasini ko'rib chiqamiz:

Adabiyotlar tahlili.

A.Boboniyozov "O'tkan kunlar" romanida portret tasviriga shunday munosabat bildiradi: "O'tkan kunlar"da Abdulla Qodiriy o'sha zamonning turli qiyofa, shakl-shamoyili, kasbu korga ega bo'lgan o'nlab personajlarning portreti tasvirini beradi. Biroq yozuvchi hamma obrazlarning to'la holda qiyofasini batafsil chizmasdan, balki asar g'oyasini ochishga ximat qiladigan bosh obrazlarnigina to'laligicha o'quvchiga taqdim qiladi"[2]. A. Boboniyozov, Abdulla Qodiriyning har bir shaxs portretini yaratishda, o'sha shaxsning jamiyatdagi o'rni, xarakter xususiyatlarini, shaxsiyatiga xos belgilarini anglatadigan sifatlarni topa olganligini va bu sifatlarni ifoda qiladigan so'zlarni ham o'z o'rnida qo'llaganini alohida ta'kidlab o'tadi[5].

Xulosa. Har bir tarjima davr mahsuli, muayyan talab va an'analar natijasidan iboratdir. Asliyatni o'zgartirib bo'lmaydi. Tarjima esa borgan sari sayqallanib, mukammallashib boraveradi. Taniqli tarjimashunos olim Irji Levii har qanday tarjima qayta yaratish san'ati deb baholar ekan, bir biridan lisoniy, hududiy, madaniy yiroq bo'lgan Sharq tillaridan g'arb tillariga qilingan tarjimalarni badiiy tarjimalar deyish bilan birga, ularni ilmiy-tadqiqot ishlari sifatida e'tirof etadi[1].

Dilnoza NUSRATILLOYEVA,
 Navoiy davlat universiteti
 O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida
 Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

IJODIY INDIVIDUALLIKNING POETIK USLUBDA NAMOYON BO'LISHI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek adabiyotining yetuk namoyandalaridan biri Matnazar Abdulhakimning individual uslubi va uning shakllanishida an'anaviylik masalalari tahlil qilingan. Shoir she'riyati misolida mumtoz sharqona poetik an'analarning zamonaviy badiiy ijod bilan bog'liqligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: *Matnazar Abdulhakim, individual uslub, poetik tafakkur, mumtoz an'analar, g'azal, tashbeh, lirik qahramon, metafora, o'zbek she'riyati.*

Annotation: this article analyzes the individual style of Matnazar Abdulhakim, one of the prominent representatives of Uzbek literature, and explores the role of tradition in its formation. Using the poet's lyrics as a case study, the work highlights the intrinsic connection between classical Eastern poetic traditions and contemporary artistic creation.

Keys words: *Matnazar Abdulhakim, individual style, poetic thinking, classical traditions, ghazal, simile, lyrical hero, metaphor, Uzbek poetry.*

Аннотация: в данной статье анализируется индивидуальный стиль одного из выдающихся представителей узбекской литературы Матназар Абдулхакима и вопросы традиционализма в его формировании. На примере поэзии автора освещается взаимосвязь классических восточных поэтических традиций с современным художественным творчеством.

Ключевые слова: *Матназар Абдулхакима, индивидуальный стиль, поэтическое мышление, классические традиции, газель, ташбих, лирической герой, метафора, узбекская поэзия.*

Badiiy ijodda individual uslub tushunchasi ijodkorning dunyoqarashi, estetik ideallari va badiiy mahoratining in'ikosi hisoblanadi. Har bir davr adabiyoti o'zining betakror ovozigga ega bo'lgan shoirlari bilan boyiydi. Zero, chinakam san'at asari faqatgina an'analarga tayangan holda emas, balki ijodkorning o'ziga xos yondashuvi va yangiliklari natijasida dunyoga keladi. Adabiyotshunoslikda an'anaviylik va o'ziga xoslik munosabatlari hamisha dolzarb bo'lib kelgan, chunki an'anani inkor etgan holda yangilik yaratib bo'lmaydi. O'zbek she'riyatining yetuk vakillaridan biri Matnazar Abdulhakimning ijodiy uslubi shakllanishida bir necha omillar muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, shoirning mumtoz adabiy merosga, xususan, Xorazm adabiy muhiti va an'anaviylikka bog'liqligi. Ikkinchidan, uning tarjimonlik faoliyati orqali dunyo adabiyoti va sharq hikmatlarini o'ziga xos tarzda sintez qilishi.

Matnazar Abdulhakim she'riyatida lirik qahramon hamisha tashbehtar va tilning ichki imkoniyatlaridan mohirona foydalanishi bilan ajratib turadi. Shoir ba'zan

lirik tasvirlar uchun ham mutoyiba kayfiyatini uyg'otuvchi o'ynoqi ohanglar tanlaydi. Buning uchun u xalqona metaforik mazmunli so'zlar va iboralardan o'rni bilan foydalanadi. Masalan, shoirning quyidagi baytida "bir qoshiq qonidan o'tmoq" iborasi shunday poetik mazmuni yuzaga keltirish uchun xizmat qiladi:

*Bugun loqaydgina yonimdan o'tdi,
 Bu beparvoligi jonimdan o'tdi.*

*Pushaymon etdimi, qayrildi bir bor,
 Misoli bir qoshiq qonimdan o'tdi. ("Javzo tashrifi", 35-bet)*

Shuningdek, mazkur baytda kulgich so'zi asosida ham o'ziga xos so'z o'yini yuzaga keltirilganligi shoirning o'zbek tili ma'no tovlanishlarini teran his qilishi va ular orqali jozibador o'ynoqi ohanglar yarata olishini ko'rsatadi:

*Aytsa yig'latgich debon bo'lmasmidi kulgich demay,
 Kuldirar kam-kam va bisyor yig'latur kulgichlaring.
 ("Ko'priq", 48-bet)*

Shoir ko'pincha lirik qahramonining ruhiy dramalarini ham so'z o'yinlari asosida nekbin ifoda eta oladi. Buning uchun o'z poetik topilmalari o'laroq yuzaga kelgan xilma-xil she'riy san'atlarni keltiradi. Masalan, shoirning ushbu baytida turnalarning baxt qushiga o'xshatilishi ortidan ularning olis o'lkalarga uchib ketishi tabiiy sifati quyidagicha betakror *husni ta'lil* san'ati uchun asos bo'ladi:

*Matnazar, yuksakdan uchgan turnalardek baxt qushi
 Bo'lsa ham boshimning ustinda, yiroq dardindadir.*
 ("Javzo tashrifi", 194-bet)

Ammo shoir g'azallardagi ba'zi sodda jumlar, hayotiy tamsillar zamirida ulkan falsafiy xulosalar ham yashiringanligini anglaymiz. Jumladan, shoirning ushbu baytlari orqali odam xilqatining barcha yaratiqlardan buyukligi va bani basharning hamisha bir-biriga g'animatligi g'oyasi ilgari suriladi:

*Xayolimga paripaykar, farishta kelsa, naf yo'qdir,
 Bir odam qoshiga, ne baxtki, bir odam kelur, kelsang.*
 ("Javzo tashrifi", 56-bet)

Ko'rinadiki, shoir qalamiga mansub ushbu baytida odamning tuproqdan yaratilishi va unga barcha farishtalarning tobe etib buyurilgani haqidagi mifologik sujetlarga allyuziyalar orqali baytning mazmuniy qamrovi benihoya kengayadi. Zero, shoirning badiiy mahorati, individual uslubining poydevori keng ko'lamli manbaviy asoslarga ega bo'lib, Qur'on va hadislardagi diniy-mifologik sujetlar ham ushbu turkumdandir. Aytish joizki, insonlarning bir-biri uchun yaratilganligi, ularning o'zaro mehr-shafqat, qadr-qimmat tuyg'ulari ila bir-birlari bilan bog'langanligi g'oyasi shoirning yana boshqa ko'plab she'rlarida ham uchraydi. Aslida, aksariyat ijodkorlarda mavjud bo'lgan bunday mazmunli misralar Matnazar Abdulhakim ijodida g'oyat tushunarli va sodda quyma satrlar orqali zalvorli tarzda ifoda etiladi, shu bois ham e'tiborni tortadi, uzoq vaqt yodda qoladi. Shoir inson xilqatini buyuk deb biladi hamda bani basharning yer yuziga faqat bir-biriga mehr-muhabbat ulashishi, yordam qo'lini uzatish uchun yuborilgan deb hisoblaydi:

*Bo'l ogoh!.. Gar xudo ura qayerni,
 Bo'lur inson insondin xabarsiz.* ("Ko'prik", 22-bet)

Shoirning bu kabi yuksak insonparvarlik g'oyalari uning boshqa g'azallarida ham o'z aksini topgan. Jumladan, yuqorida keltirilgan baytda do'stlik tushunchasini ko'zga o'xshatish orqali bir yo'la ikkita, ya'ni eng keraklilik va noziklik metaforik mazmunini yarata oladi. Shoir qalamiga mansub boshqa bir she'rda esa "*ko'zimning oq-u qarosi*" iborasi asosida ajoyib turkona so'z o'yini yuzaga keltirilganini ko'rishimiz mumkin:

O'zi bo'ldi ko'zim oq-u qarosi,

Bo'larkan oq bilan, tavba, qaro do'st. ("Javzo tashrifi", 192-bet)

Guvohi bo'lganimizdek, shoir metaforalari hayotiy asoslarga ega, ular sinchkov kuzatishlar natijasida yuzaga kelgan. U o'z kechinmalari, poetik fikrlari uchun ko'pincha har doim kishilar ko'z o'ngida bo'lgan, ammo e'tibor berilmaydigan narsa-predmetlar, hissiy kechinmalar bilan bog'liq voqea-hodisalarni tanlaydi.

Darhaqiqat, har qanday nazm badiiyatini she'riy san'atlar yuzaga keltiradi. Zero, shoir individualligi she'rning vazni, qofiya va radifi kabi unsurlarida emas, balki aynan poetik vositalarga yondashuvda ko'proq namoyon bo'ladi. Jumladan, adabiyotshunos olim V. Rahmonov o'zining "Nuktadonlik san'ati" maqolasida she'rda badiiy san'atlar va fikriy kashfiyotlar o'quvchini hayratlantirmog'i lozim ekanligini ta'kidlaydi¹. Albatta, shoir poetik kashfiyoti, original tashbeh va sifatlashlari, favqulodda mubolag'alari o'z-o'zidan yuzaga kelmaydi. Xususan, A.Hojiahmedov she'riyatda badiiy san'atlarning qo'llanilishini ma'lum talablar asosida yuzaga kelganligini qayd etadi hamda ular sirasida "san'at hayot mantig'iga mos bo'lishi, unga zid bormasligi", "timsollarning o'quvchilar ommasiga tushunarli bo'lishi", "she'riy san'atlarning nafosat qoidasiga muvofiqligi"²ni alohida sanab o'tadi. Biz esa ushbu badiiyat tamoyillarini Matnazar Abdulhakim she'riyati tahlillari misolida ko'radigan bo'lsak, shoir nuktadonligi aynan mumtoz janrlarda ko'proq namoyon etilganining guvohi bo'lamiz. Shoirning hayot mantig'iga muvofiq, aniq va tushunarli, jozibador, eng asosiysi, hayratlanarli timsol va badiiy vositalar yaratadi. O'zigacha bo'lgan ko'pgina an'anaviy istioralar asosida betimsol poetik kashfiyotlar qiladi. Jumladan, tabiiy hodisa va predmetlar *shamol*, *yomg'ir*, *oy*, *quyosh*, *bulut*, *daryo*, *dengiz*, *daraxt*, *g'uncha*, *gul*, *chaqmoq*, *yaproq*, *maysa* kabilar bilan bog'liq obrazli tasvirlarda an'ana va poetik kashfiyotning uyg'unligi shoir individual uslubidagi alohida o'ziga xoslikdir. Olaylik, mumtoz adabiyotda *shamol* (nasim, sabo, yel) ning kurtaklarni uyg'otuvchi yoki xazonlarni supuruvchi obraz sifatida namoyon bo'lishi an'anaviy. Shoir esa uning quyidagicha betakror timsolini yaratadi:

*Bahorda bargni uyg'otgan shamollar, bu ne hikmatkim,
 Xazon faslida yaproq to'plagan farrosh bo'lib chiqdi.*
 ("Javzo tashrifi", 51-bet)

1 Раҳмонов В. Мумтоз сўз сеҳри. Мақолалар тўплами. – Т.: "O'zbekiston", 2015. 114–120 б.

2 Ҳоҷиаҳмедов А. Шеърӣй санъатлар ва мумтоз қофия. – Т.: "Шарқ" нашриёт-матбаа концерни Бош таҳририяти, 1998. 5-6 б.

Ya'ni shoir o'zigacha bo'lgan shamollar timsolini umumlashtirib, yaxlit obrazga aylantiradi. Demak, bargni uyg'otuvchi ham, hazon supuruvchi ham aslida birgina timsol. Shu tarzda shoir mazkur she'rda hayot mashaqqatlari tufayli inson ruhiyatidagi evrilishlarni tabiat hodisalariga qiyoslaydi:

bahorda bargni uyg'otgan shamolyaproq to'plagan farrosh;

sabrsizlik toqat ardoshuqubatlarko'z yosh kabi.

Shoirning yana bir g'azalida bahor kelib, butun borliqning gulga burkanishini Bahor haqida betakror g'azallar yozgan Ogahiy ("Bahor ayyomi", "Xushtur bahor", "Guliston"³), Muqimiy ("Navbahor ochildi gullar, sabza bo'ldi bog'lar"), Furqat ("Fasli navbahor o'ldi, ketibon zimistonlar) kabi tabiiy hodisa kabi tasvirlash bilan cheklanmaydi, o'zigacha bo'lgan an'anaviy tasvirlarni *tashxis va husni ta'lil san'atlari* orqali quyidagicha obrazli tarzda rivojlantiradi:

*Bandi zindon erdi qish faslida ming gul, ming chechak,
Senga peshvoz ochilib, sobiq bu mahbuslar kelur.*

("Javzo tashrifi", 54-bet)

Yuqorida keltirilgan baytlardan ko'rinadiki, Matnazar Abdulhakim g'azallarida tabiatga murojaatda peyzajdan ko'ra ruhiyat tasviri ustuvor. Shu bois shoir tamsillari ta'sirchan, insonni tuyg'ulantiradi:

*Unutgandim nedur faryod, unutgandim nedur ko'zyosh,
Solib larza ko'ngil osmonidan jolam kelur, kelsang.*

("Javzo tashrifi", 55-bet)

Ayonki, kishining yig'lamasligi, ko'zyosh to'kmasligi har doim ham uning xotirjam va bekam ekanligini bildirmaydi. Ba'zan insonning yolg'izligi, sabr-bardosh qilishga majburligi uning tuyg'ularining tosh qotishida, qalb xohishlari va erkliklarini unutishiga sabab bo'lishi mumkin. She'rda inson ruhiyatida yuzaga keluvchi befarqlik holatidan kuchli

3 Огахий. Асарлар. 1-жилд. Девон. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. 392 б.

emotsional holatga o'tilish she'rda lirik dramatism bo'lib yuzaga kelgan. Shoirning tabiiy hodisa va predmetlar orqali bu kabi hayratlanarli tasvirlar yarata olish mahorati uning yana ko'plab g'azallarida ham aks etgan bo'lib, buning uchun shoir xilma-xil poetik usullarni qo'llaydi. Masalan, shoirning ushbu baytida esa kontrastlikning nomutanosibligi insondagi xursandchilik kayfiyatining kulminatsiyasini tasavvur etishimiz uchun xizmat qiladi:

*Talpinurman lol qolib, hayratda chaqnar ko'zlarim,
Necha yillik tashnaman, qarshimda daryo boshlanur.*

("Javzo tashrifi", 56-bet)

Ya'ni baytda visolga intiq, ammo noumid oshiq oldida yorining paydo bo'lishi bir qultum suvga ham zor, tashna inson qarshisida birato'la daryoning boshlanishiga qiyoslanmoqda, shuningdek, lirik qahramon kechinmalarining ham haddi a'loda ekanligiga ishora etilmoqda.

Yoki quyidagi baytda birgina daraxt va shamol timsoli orqali inson umri va hayoti haqida falsafiy poetik mazmun ifoda etiladi:

Kunlarim shiddat bilan bir-bir o'tar,

Go'yo to'kmoqda yaprog'im shamol. ("Ko'prik", 25-bet)

Shoirning mumtoz janrlardagi she'rlari, xususan, g'azallari badiiylik jihatdan nechog'lik ohorli va ixtirokorliklarga boy bo'lsa-da, ular vazn jihatdan ham shu darajada rang-barangdir. Jumladan, shoirning birgina she'riy to'plamidagi g'azaliyoti misolida tahlil etadigan bo'lsak, uning ramal, hazaj kabi turkona vaznlardan tashqari aruzning xiyla murakkab vaznlarini ham mohirlik bilan qo'llaganini ko'rishimiz mumkin. Hatto shoir qalamiga mansub birgina she'riy to'plamdagi g'azallarini vazn jihatdan tahlil etsak ham yuqoridagi fikrlarimiz o'z isbotini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Matnazar Abdulhakim. Javzo tashrifi. – T.: "Sharq" nashriyat-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh ta'xiriya, 2008. 336 b.
2. Matnazar Abdulhakim. K'prik. – To'şkent: "Yangi asr avlodi", 2009. 144 b.
3. Ra'xonov B. Mumtoz s'z se'xri. Maqolalar t'plami. – T.: "O'zbekiston", 2015. 440 b.
4. Огахий. Асарлар. 1-жилд. Девон. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. 392 б.
5. Хожахмедов А. Ше'рий санъатлар ва mumtoz qofiya. – T.: "Sharq" nashriyat-matbaa konserni Bosh ta'xiriya, 1998. 160 b.

Dilafruz XAYDAROVA,

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ispan tili nazariy fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi
dilafruz099@yahoo.es*

AMIR TEMUR VA KLAVIXO DIPLOMATIYASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqola Amir Temur saltanatida tashqi siyosatning yuritilishi va Ispaniyaning Kastiliya qirolligi elchisi Rui Gonsales de Klavixoning diplomatik missiyasi misolida Sharq va G'arb diplomatik aloqalarining tarixiy asoslarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Manbashunoslik asosida Temur diplomatiyasining harbiy-siyosiy tamoyillari, elchilar bilan munosabatda qo'llangan protokol odobi hamda davlat nufuzini xalqaro maydonda oshirishdagi o'rni o'rganiladi. Klavixo kundaliklarida keltirilgan ma'lumotlarga tayangan holda Kastiliya elchixonasining maqsadlari, Sharq diplomatik muhitiga moslashuv jarayoni va Qadimiy Samarqand saroyidagi marosimlar tasviri ilmiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Maqola Sharq-G'arb o'zaro ta'sirining XV asrdagi muhim bosqichini ochib beradi.

Kalit so'zlar: *Amir Temur, Klavixo, diplomatiya, Ipak yo'li, geosiyosat, Sharq-G'arb aloqalari, diplomatik protokol.*

Annotation: this article is devoted to the analysis of the conduct of foreign policy in the empire of Amir Temur and to the historical foundations of East–West diplomatic relations, as illustrated by the diplomatic mission of Rui González de Clavijo, ambassador of the Kingdom of Castile. Based on historical sources, the study examines the military and political principles of Temur's diplomacy, the protocol norms applied in relations with foreign envoys, and the role of diplomacy in strengthening the state's prestige on the international stage. Drawing on the accounts recorded in Clavijo's diary, the article analyzes the objectives of the Castilian embassy, its process of adaptation to the Eastern diplomatic environment, and the ceremonial practices of the court of ancient Samarkand from a scholarly perspective. The research reveals an important stage in the interaction between East and West in the fifteenth century.

Keywords: *Amir Temur, Clavijo, diplomacy, Silk Road, geopolitics, East–West relations, diplomatic protocol.*

Kirish. Insoniyat tarixida diplomatiya xalqaro munosabatlarning eng qadimiy mexanizmlaridan biridir. Xususan, XIV–XV asrlarda buyuk sarkarda va davlat arbobi Amir Temur tomonidan barpo etilgan saltanat keng hududlarni qamrab olib, siyosiy markazga aylangan davrda tashqi siyosat alohida ahamiyat kasb etgan. Temur hukmronligi davrida dunyoning ko'plab davlatlari, jumladan, Xitoy, Hindiston, Misr, Usmoniy imperiyasi hamda Yevropa monarxiyalari bilan diplomatik aloqalar yo'lga qo'yilgan. Shular orasida Kastiliya qirolligidan yuborilgan Rui Gonsales de Klavixoning 1403–1406-yillardagi elchilik safarining o'rni benihoya muhimdir. Bu safar ikki tomon manfaatlari kesishgan, geosiyosiy tahdidlar kuchaygan zamonda amalga oshirilgan bo'lib, har ikki davlat diplomatiyasining o'ziga xos xususiyatlarini qiyosiy o'rganish imkonini yaratadi.

Temur davlatining kuch - qudratga tayanishi, siyosiy tashabbuskorligi hamda yuqori diplomatik protokoli Sharq dunyosida noyob tajriba bo'lgan. Shu bilan birga, Klavixonig kuzatuvchan yondashuvi, safar davomida olib borilgan hujjatlashtirish ishlari bugungi kunda ilm-fan

uchun bebaho tarixiy manba vazifasini o'tab kelmoqda. Ushbu maqola aynan shu ikki diplomat siyosiy maktab o'rtasidagi tafovut va o'xshashliklarni ilmiy tahlil qilishni maqsad qiladi.

Zamonaviy tadqiqotchilar ta'kidlashicha, mazkur diplomatik missiya Xalqlararo munosabatlarning rivojida yangi bosqich bo'lib, ikki turli sivilizatsiya o'rtasidagi manfaatlar to'qnashuvi emas, balki ularning bir-biriga yaqinlashuvi jarayonini aks ettiradi. Shunday qilib, Temur va Klavixo diplomatiyasini qiyosiy o'rganish nafaqat tarixiy ilm uchun, balki hozirgi global diplomatik jarayonlarni anglashda ham muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Asosiy qism. Amir Temur diplomatiyasi o'zining qat'iy davlat manfaatlari, kuchli markazlashgan siyosiy tizimga asoslanishi bilan ajralib turadi. Temur davlatida diplomatiya faqat tinch muzokaralar vositasi bo'libgina qolmagan, balki harbiy qudratni ko'rsatish orqali nufuzni oshirish strategiyasi bilan uyg'unlashtirilgan. Temur uchun diplomatik missiyalar davlatning siyosiy obro'-e'tiborini namoyish etish hamda xalqaro maydonda o'z

ta'sir doirasini kengaytirish vositasi bo'lgan. Shu sababli, uning saroyiga tashrif buyurgan elchilarga ko'rsatilgan tantanali kutib olish marosimlari davlat kuch-qudratini namoyish qilishga qaratilgan edi.

Amir Temur davlat boshqaruvi va tashqi siyosatni aniq qoidalar asosida yo'lga qo'ygan bo'lib, bu qoidalar "Temur tuzuklari"da o'z aksini topgan [2]. Unda elchilarni qabul qilish tartibi, davlat manfaatlarini himoya qilish tamoyillari hamda diplomatik marosimlarning mafkuraviy jihatlari batafsil bayon etilgan. Temur diplomatiyasining bosh maqsadi — davlat suvereniteti va hududiy yaxlitlikni ta'minlash, ichki siyosiy barqarorlikni tashqi xavf-xatarlardan himoya qilish bo'lgan.

Zamonaviy tarixshunoslikda Amir Temur diplomatiyasining asosiy xususiyatlari quyidagicha talqin qilinadi:

- harbiy qudratga asoslangan siyosiy dialog;
- savdo yo'llarining xavfsizligini ta'minlash orqali mintaqaviy ta'sirni kengaytirish;
- xalqaro munosabatlarda psixologik diplomatiyani qo'llash [6].

U elchilarni qabul qilishda ulug'vorlik va tantanani asosiy vosita sifatida qo'llagan. Klavixo safar kundaliklarida bu holat shunday tasvirlanadi:

"Saroy oldida to'plangan lashkarlarning tartibi va Temurning shon-shuhratini ifodalovchi marosimlar hayratlanarli darajada edi" [3].

Bu marosimlar davlat siyosiy kuchini ko'rsatish bilan birga, diplomatik suhbatlar uchun muayyan ruhiy ustunlik yaratishga xizmat qilgan.

Temur diplomatiyasining muhim xususiyatlaridan yana biri – savdo yo'llari, ayniqsa Buyuk Ipak yo'lining xavfsizligini ta'minlashga alohida e'tibor berilganidir. Savdo aloqalarining rivojlanishi sharq va g'arb mamlakatlari o'rtasida nafaqat iqtisodiy, balki madaniy-siyosiy integratsiyani ham kuchaytirgan. Buning ortida Temurning strategik geosiyosiy fikrlashi yotgan bo'lib, u xalqaro manfaatlar muvozanatini ta'minlashga intilgan.

Temur davrida diplomatiya diniy bag'rikenglik tamoyili bilan ham ajralib turardi. Saroyda turli din va millat vakillariga hurmat bilan munosabatda bo'linishi tashqi siyosiy aloqalarni mustahkamlovchi omil bo'lgan. Bu esa xorijiy davlatlar ko'zida Temur saltanati nufuzini yanada yuksaltirgan.

Rui Gonsales de Klavixo olib borgan diplomatik faoliyat esa ko'proq ehtiyotkorlik, vaziyatga moslashuvchanlik va kuzatuvchanlik asosiga qurilgan edi. Kastiliya elchixonasining asosiy maqsadi —

Usmonlilar kuchiga qarshi Temur bilan siyosiy ittifoq tuzish bo'lgan. Klavixo ushbu vazifani bajarish jarayonida Samarqand saroyidagi diplomatik tartib-qoidalarni hurmat qilgan va ular haqida batafsil qaydlar olib borgan.

"Klavixo kundaliklari" Temur saroyidagi siyosiy hayot, marosimlar, davlat boshqaruvi, xalq madaniyati va shahar hayoti haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etadi. U Temur diplomatiyasining psixologik va mafkuraviy omillarini ham alohida qayd etgan. Masalan, tantanali qabullar, davlat xazinasining namoyishi, buyuk qurilishlar va Temurning shaxsiy fazilatlarini elchi kundaligida tez-tez uchraydi. Bu holat Sharq diplomatiyasining ruhiy ta'sirga asoslangan jihatini yoritib beradi.[10]

Shu bilan birga, Klavixo diplomatiyasi nisbatan passiv, kuzatuv va ma'lumot yig'ishga asoslangan bo'lib, bu Yevropa diplomatiyasining o'sha davrdagi rivojlanish darajasidan dalolat beradi. Ammo aynan shu ehtiyotkorlik unga Samarqand saroyidagi murakkab diplomatik muhitga moslashish imkonini bergan.

Ikki tomon diplomatiyalarining umumiy jihati – xalqaro aloqalar orqali manfaatlarini himoya qilish, savdo va siyosiy nufuzni mustahkamlashga intilishdir. Farqi esa kuchga asoslangan faol tashabbuskor Sharq diplomatiyasi va ehtiyotkor kuzatuvchan G'arb diplomatiyasi o'rtasidagi yondashuv tafovutidir.

Rui Gonsales de Klavixo boshchiligidagi Kastiliya elchilari hay'ati 1403-yilda Sevilyadan yo'lga chiqqan va 1406-yilning boshlarida Ispaniyaga qaytib kelgan. Missiyaning bosh maqsadi – Kastiliya qirolligi bilan Amir Temur saltanati o'rtasida Usmonli imperiyasiga qarshi siyosiy-ijtimoiy ittifoq tuzish edi [9].

Klavixo diplomatiyasining asosiy o'ziga xos jihatlari:

1. **Kuzatuvchanlik va ilmiy yondashuv.**

Klavixo o'zining safar kundaliklarida Temur saroyidagi siyosiy rasm-rusumlar, davlat boshqaruvi, shaharsozlik, qishloq xo'jaligi, harbiy salohiyat, madaniyat va iqtisodiyot haqida nihoyatda batafsil ma'lumot qoldiradi:

"Samarqandning bozorlari turli mamlakatlardan kelgan savdogarlar bilan to'lib-toshgan bo'lib, bu yer savdo yo'llari tugunidir," – deya qayd etadi Klavixo [3].

2. **Moslashuvchan diplomatiya.**

Kastiliya elchilari Temur saroyida hukmron bo'lgan siyosiy protokolga moslashgan, bu orqali ular diplomatik jarayonda muvaffaqiyatga erishgan.

3. Yozma diplomatiya.

Klavixo tomonidan qoldirilgan asar bugungi kunda Temur saltanatining eng muhim birlamchi manbalaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Ko'plab ispan, ingliz va o'zbek olimlari ushbu kundaliklarga tayangan holda ilmiy tadqiqotlar olib borganlar [10].

Demak, Klavixo diplomatiyasi asosan, axborot to'plash, o'rganuvchanlik va madaniy muloqotga tayangan G'arb diplomatiyasining ilk uyg'onish davri namunasidir.

Ikki diplomatik maktab o'rtasida umumiyliklar ko'p bo'lsa-da, ular metodologik, geosiyosiy yondashuv va mafkuraviy asos jihatidan sezilarli farqlarga ega.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Amir Temur va Rui Gonsales de Klavixo diplomatiyasi tarixiy jarayonlarning to'qnashgan, lekin bir-birini boyitgan ikki yo'nalishidir. Temur diplomatiyasining kuchli siyosiy iroda, markazlashgan davlat manfaatini qat'iy himoya qilish va yuqori darajadagi diplomatik protokolga asoslanganligi xalqaro maydonda saltanatning obro'-e'tiborini bir necha barobar oshirgan. Klavixo diplomatik missiyasi esa Sharq davlatlariga Yevropaning bo'lgan qiziqishini kuchaytirgan, ikki sivilizatsiya o'rtasidagi muloqot rivojiga xizmat qilgan.

Sharq va G'arbning XIV–XV asrlardagi xalqaro munosabatlarida Amir Temur va Rui Gonsales de Klavixo diplomatik aloqalari alohida tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan. Temur diplomatiyasi kuchli markazlashgan davlat siyosati va harbiy qudratga asoslangan bo'lsa, unga qarama-qarshi holda Klavixo missiyasida kuzatuvchanlik,

ehtiyotkor yondashuv va ma'lumot to'plash ustunlik qilgan. Biroq, ikki diplomatik maktabning umumiy maqsadi — siyosiy barqarorlik, savdo yo'llari xavfsizligi va o'zaro manfaatlarga erishish edi.

Amir Temur elchilarni qabul qilish orqali davlat nufuzini namoyish etgan, protokol marosimlarini diplomatik psixologiya vositasiga aylantirgan. Klavixo esa mamlakatlararo muloqotni ilmiy manbashunoslik bilan boyitdi. U yozib qoldirgan kundaliklar Temur saltanatining siyosiy hayoti, marosimlari va madaniyatini o'rganishda noyob tarixiy manba bo'lib xizmat qiladi.[3]

Demak, Temur va Klavixo diplomatiyasining o'zaro uchrashuvi jahon diplomatiyasi tarixida ikki sivilizatsiya manfaatlarining uyg'unlashuvi, siyosiy madaniyatlar dialogi va xalqaro barqarorlik sari qadam qo'yilishining yorqin namunasi bo'lib qolmoqda. Mazkur tarixiy jarayonni chuqur o'rganish bugungi global geopolitik jarayonlarni anglashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Eng muhimi, Klavixo tomonidan yozib qoldirilgan tarixiy qaydlar bugungi kunda Temur saltanatining siyosiy hayotini o'rganishda asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Mazkur diplomatik aloqalar natijasida Sharq va G'arbning siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy integratsiyasi kuchayib, o'zaro manfaatlar asosida hamkorlikning yangi bosqichiga asos solingan. Shunday qilib, Amir Temur va Klavixo diplomatiyalari jahon diplomatiyasi taraqqiyotida o'ziga xos tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan tamoyillarni shakllantirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amir Temur. Temur tuzuklari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
2. Vohidov Sh. Amir Temur diplomatiyasi va davlat boshqaruvi. – Toshkent: Fan, 2006.
3. Yo'ldoshev H. *Buyuk saltanatning tashqi siyosiy aloqalari*. – Samarqand: SamDU nashri, 2019.
4. Ахмедов Б. *Государство Тимура и его дипломатия*. – Москва: Наука, 2010.
5. Пигулевская Н. В. *Дипломатия в средние века на Востоке*. – М.: Наука, 1984.
6. Хайдарова Д. З. Сравнительная типологическая характеристика дипломатических терминов //Проблемы науки. 2025. – №. 4 (91). С. 76–80.
7. Хайдарова Д. З., Идальго Р., Марсела Р. История возникновения и развития дипломатической терминологической системы испанского языка //Журнал гуманитарных и естественных наук. 2025. – №. 19 [1]. С. 170–178.
8. Хайдарова Д. З. Некоторые особенности дипломатического перевода //Интернаука. 2019. – №. 21-2. С. 35–36.
9. Clavijo R. G. *Embajada a Tamorlán*. – Madrid: Historia Editorial, 2004.
10. García de Silva. “Las relaciones entre Castilla y Samarcanda en el siglo XV.” *Revista de Estudios Medievales*, 2019.

Зебо МУСИНОВА,

доктор философии по филологическим наукам (PhD),

доцент Самаркандского государственного института иностранных языков.

E-mail: dilfuza.toirova@mail.ru

ЖАНРОВАЯ ЭВОЛЮЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА В ЗАПАДНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЛИТЕРАТУРНЫХ ТРАДИЦИЯХ: СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация: в статье анализируется жанровая эволюция исторического романа в западной и восточной литературных традициях, выявляются особенности его поэтики и этапы развития от романтизма до постмодернизма. Особое внимание уделено различиям жанровых истоков, художественному осмыслению исторического прошлого и роли романа в формировании национального самосознания. Исследование опирается на произведения западноевропейских, арабских, турецких и узбекских писателей XIX–XX веков.

Ключевые слова: исторический роман, жанровая эволюция, западная литература, восточная литература, национальная идентичность, культурная память, сравнительно-типологический анализ.

Annotatsiya: maqolada tarixiy roman janrining g'arb va sharq adabiy an'analardagi rivojlanishi tahlil qilinadi, uning poetik xususiyatlari va romantizmdan postmodernizmga qadar bo'lgan rivojlanish bosqichlari ko'rib chiqiladi. E'tibor janrning kelib chiqishi, tarixiy o'tmishni badiiy talqin etish va milliy ongini shakllantirishdagi rolga qaratilgan. Tadqiqot materiallari XIX–XX asrlar g'arbiy yevropa, arab, turk va o'zbek yozuvchilarining asarlaridir.

Kalit so'zlar: tarixiy roman, janr evolyutsiyasi, g'arb adabiyoti, sharq adabiyoti, milliy identitet, madaniy xotira, qiyosiy-tipologik tahlil.

Annotation: the article examines the genre evolution of the historical novel in Western and Eastern literary traditions, highlighting its poetics and development from Romanticism to Postmodernism. Special attention is given to the genre's origins, artistic interpretation of historical past, and its role in shaping national consciousness. The study is based on works by Western European, Arab, Turkish, and Uzbek authors of the 19th–20th centuries.

Key words: historical novel, genre evolution, Western literature, Eastern literature, national identity, cultural memory, comparative typology.

Исторический роман занимает особое место в системе литературных жанров, поскольку формируется на стыке художественного вымысла и исторического знания. Обращение к прошлому в рамках романной формы позволяет не только реконструировать значимые исторические события и эпохи, но и предложить их художественно-философскую интерпретацию, обусловленную культурными, идеологическими и эстетическими установками конкретного времени.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью комплексного осмысления жанровой специфики исторического романа в различных литературных традициях. Несмотря на общность тематического поля, пути формирования и развития жанра в западной и восточной литературах существенно различаются, что требует сравнительно-типологического анализа. Цель статьи заключается в выявлении основных закономерностей жанровой эволюции исторического романа и определении его роли в формировании национального самосознания и культурной памяти.

В западноевропейской литературе исторический роман складывается в контексте Просвещения и романтизма, когда возрастает интерес к истории как к научной дисциплине и источнику национального самосознания. Как самостоятельный жанр он оформляется в начале XIX века в творчестве Вальтера Скотта, разработавшего классическую

модель исторического романа, основанную на сочетании вымышленных персонажей с реальными историческими событиями.

Романтический исторический роман характеризуется идеализацией прошлого, героизацией исторических эпох и акцентом на национальном колорите. Во второй половине XIX века жанр развивается в русле реализма, что проявляется в стремлении к объективному изображению исторических процессов и социально-философскому осмыслению роли личности в истории.

В XX веке под влиянием модернистской и постмодернистской эстетики исторический роман претерпевает радикальные трансформации: нарушается линейность повествования, усиливается интертекстуальность, пересматриваются принципы исторической достоверности. Прошлое начинает осмысляться как проблемное и неоднозначное пространство.

В восточных литературах историческое повествование имеет иные генетические основания. Его истоки связаны с хрониками, летописями, эпическими дастанами и религиозно-дидактическими текстами. Историческая проза Востока долгое время сохраняла синкретический характер, объединяя элементы мифа, религии и истории.

Формирование собственно исторического романа в восточных литературах происходит в XIX–XX веках под влиянием европейской романной традиции. При этом

сохраняется связь с хроникально-эпическим повествованием и нравоучительной функцией текста, что определяет специфику жанра.

В узбекской литературе важную роль сыграли историко-хроникальные произведения («Бобур-наме», «Шайбани-наме»), а переход к романной форме связан с творчеством Абдуллы Кадыри, Айбека и Пиримкула Кадырова. В арабской и турецкой литературах исторический роман становится инструментом осмысления национальной идентичности и исторического опыта в условиях модернизации и культурных трансформаций.

Исторический роман занимает особое место в системе литературных жанров, поскольку формируется на пересечении художественного вымысла и исторического знания. Обращение к прошлому в рамках романной формы позволяет автору не только реконструировать значимые события и эпохи, но и предложить их интерпретацию, обусловленную культурными, идеологическими и эстетическими установками конкретного исторического периода. Эта двойственная природа жанра – сочетание фактографической основы, исторической фактологии и художественного моделирования – определяет его сложность, многоплановость и высокий интерпретационный потенциал.

Романтический исторический роман характеризуется героизацией прошлого, повышенной эмоциональностью, акцентом на национальном колорите и противопоставлением прошлого и настоящего. Прошлое в романтической поэтике часто идеализируется и осмысливается как утраченный «золотой век».

Во второй половине XIX века исторический роман развивается в русле реализма. В произведениях Оноре де Бальзака, Виктора Гюго, Льва Толстого историческая проблематика тесно переплетается с социальной и философской. Реалистический исторический роман ориентирован на объективное изображение исторических процессов, анализ социальных конфликтов и осмысление роли личности в истории.

В XX веке жанр исторического романа претерпевает существенные трансформации. Модернистская и постмодернистская эстетика приводят к пересмотру принципов исторической достоверности, к появлению метаисторических форм, множественности точек зрения, интертекстуальности и иронического переосмысления прошлого.

В восточных литературных традициях историческая проза имеет иные генетические основания. В отличие от западной

модели романа, здесь ведущую роль играли хроники, летописи, эпические сказания и историко-биографические жанры, тесно связанные с религиозным мировоззрением и мифологическим сознанием.

Так, в арабо-персидской традиции исторические сочинения сочетали фактографичность с нравоучительной интерпретацией событий; в китайской литературе историческое повествование выполняло прежде всего функцию морального воспитания; в тюркских и узбекских литературных традициях значительное место занимали эпические дастаны и исторические хроники, сохранявшие коллективную память народа.

В узбекской литературе предпосылки формирования исторического романа связаны с классическими историческими сочинениями и хрониками, такими как «Бобур-наме» Захириддина Мухаммада Бабура, «Шайбани-наме», «Тарихи Рашиди», сочетающими автобиографичность, хроникальность и художественные элементы. Переход к собственно романной форме исторической прозы происходит в XX веке. Одним из первых образцов исторического романа в узбекской литературе считается роман Абдуллы Кадыри «Ўтган кунлар» («Минувшие дни», 1925, в котором историческое прошлое осмысливается через судьбы частных лиц.

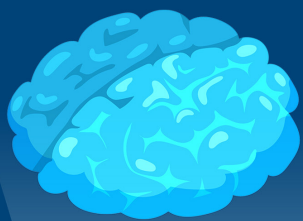
Несмотря на различие жанровых истоков и художественных стратегий, исторический роман в обеих традициях выполняет сходные функции: он служит инструментом формирования национального самосознания, сохранения культурной памяти и интерпретации исторического опыта. Современный этап развития жанра характеризуется расширением его границ, обращением к микроистории и субъективной памяти, что свидетельствует о сохраняющейся актуальности исторического романа в мировой литературе.

Таким образом, жанровая эволюция исторического романа в западной и восточной литературных традициях носит сложный и многонаправленный характер. Несмотря на различие жанровых истоков и художественных стратегий, исторический роман в обеих традициях выполняет сходные функции: он служит важным средством формирования национального самосознания, сохранения культурной памяти и интерпретации исторического опыта. Современный этап развития жанра характеризуется расширением его границ, обращением к микроистории и субъективной памяти, что свидетельствует о сохраняющейся актуальности исторического романа в мировом литературном процессе.

Список использованной литературы:

1. Scott W. *Waverley*. – Edinburgh: Archibald Constable, 1814. – 486 p.
2. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе // Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975. – С. 234–407. – 504 с.
3. Бакулин Г. Б. Исторический роман и его поэтика. – М.: Наука, 1982. – 312 с.
4. Хобсбаум Э. Эпоха революций. 1789–1848. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1999. – 368 с.
5. Кадыри А. Ўтган кунлар. – Ташкент: Ўздавнашр, 1925. – 320 с.
6. Айбек. Навои. – Ташкент: Фафур Ғулом номидаги нашриёт, 1944. – 512 с.

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Dilshodjon TOSHPULATOV,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali "Tillar" kafedrasida o'qituvchisi
toshpulatov.dilshodjon2705@mail.ru

NOFILOLOGIK OLIY TA'LIMDA NOAN'ANAVIY USULLAR BILAN TIJORAT TERMINLARINI O'QITISH SMART TECHNOLOGY MISOLIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada nofilologik oliy ta'lim muassasalarida talabalarga tijorat va iqtisodiyotga oid terminlarni noan'anaviy usullar orqali o'qitish imkoniyatlari o'rganiladi. Ayniqsa, smart texnologiyalar yordamida interaktiv dars jarayonini tashkil etish, lug'atni tez va samarali o'zlashtirish, mavzuga qiziqishni oshirish yo'llari tahlil qilinadi. Maqolada amaliy misollar keltirilgan va zamonaviy pedagogik yondashuvlar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: nofilologik ta'lim, tijorat terminlari, smart texnologiyalar, noan'anaviy o'qitish usullari, interaktiv ta'lim

Annotation: this article explores the possibilities of teaching commercial and economic terms to students in non-philological higher education institutions using non-traditional methods. In particular, ways to organize an interactive lesson process using smart technologies, quickly and effectively master vocabulary, and increase interest in the topic are analyzed. The article provides practical examples and presents modern pedagogical approaches.

Key words: non-philological education, commercial terms, smart technologies, non-traditional teaching methods, interactive education

Аннотация: в данной статье рассматриваются возможности обучения студентов коммерческим и экономическим терминам нетрадиционными методами в нефилологических высших учебных заведениях. В частности, анализируются способы организации интерактивного учебного процесса с помощью смарт-технологий, быстрого и эффективного усвоения словаря, повышения интереса к теме. В статье приведены практические примеры и представлены современные педагогические подходы.

Ключевые слова: нефилологическое образование, коммерческие термины, смарт-технологии, нетрадиционные методы обучения, интерактивное образование

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida nofilologik yo'nalishlar bo'yicha o'qitish jarayoni an'anaviy metodlardan tashqari innovatsion usullarga ham tayangan holda amalga oshirilmoqda. Ayniqsa tijorat, moliya va iqtisodiyotga oid terminlarni o'qitishda talabalar ko'pincha qiyinchilikka duch keladi. Ushbu muammolarni hal qilishda smart texnologiyalar va interaktiv metodlar katta rol o'ynaydi. Smart texnologiyalar yordamida talaba terminlarni nafaqat yodlab qoladi, balki ularni amaliy kontekstda ishlatishni ham o'rganadi.

So'nggi yillarda oliy ta'limda digital platformalar, mobil ilovalar, virtual laboratoriyalar va interaktiv testlar keng qo'llanilmoqda. Masalan, terminlarni o'rganish jarayonida mobil ilovalar orqali so'zlar tasvir, video va ovoz bilan mustahkamlanadi. Shu bilan birga, onlayn forumlar va virtual case-study ishlari talabalarga terminlarni real tijorat vaziyatlarida qo'llash imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday metodlar talabaning motivatsiyasini oshiradi, o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi hamda an'anaviy dars usullariga nisbatan tezroq natija beradi. Nofilologik oliy

ta'lim yo'nalishlarida talabalarga tijorat terminlarini o'qitish an'anaviy darslardan farq qiladi.

Smart texnologiyalar va ularning roli

Smart texnologiyalar — bu interaktiv ta'lim vositalari, mobil ilovalar, virtual laboratoriyalar va onlayn platformalarni o'z ichiga oladi. Ular yordamida:

- Talabalar terminlarni audio va video materiallar bilan o'rganadi, bu esa vizual va eshitish orqali mustahkamlash imkonini beradi.
- Interaktiv testlar va o'yinlar orqali o'rganilgan terminlar amaliy jihatdan qo'llanadi.
- Case-study (real tijorat vaziyatlari) orqali talaba terminlarni professional kontekstda ishlatishni o'rganadi.

Noan'anaviy usullar

1. Rol o'yinlari — talaba kompaniya xodimi yoki mijoz roliga ishtirok etib, tijorat so'zlarini muloqotda qo'llaydi.

2. Gamifikatsiya — lug'at va terminlarni o'rganish jarayoni o'yin shaklida tashkil qilinadi, ball tizimi va reytinglar motivatsiyani oshiradi.

1. Multimediyali materiallar — video, infografika, interaktiv diagrammalar orqali murakkab tushunchalar sodda va tushunarli shaklda tushuntiriladi.

2. **Onlayn platformalar** – Moodle, Quizlet yoki Kahoot kabi platformalarda talabalar terminlarni testlar va viktorinalar orqali mustahkamlaydi.

So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, smart texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo'llash talabani so'z boyligi va terminlarni qo'llash qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, bu usullar o'rganish jarayonini qiziqarli qiladi, talabalar darsda faol ishtirok etadi va mustaqil o'rganishga rag'batlantiriladi.

Amaliy misol. Masalan, moliya fakulteti talabalari "Marketing strategiyalari" mavzusida interaktiv case-study ishlashdi. Talabalar real kompaniya shartlari bo'yicha strategiya ishlab chiqib, tegishli tijorat terminlarini ishlatishdi. Shu jarayon natijasida terminlarni yodlash bilan birga, ularni amaliy qo'llash ko'nikmalari ham mustahkamlandi.

Gamifikatsiya usullari orqali lug'atni o'rganish jarayoni o'yin shaklida tashkil qilinadi, ball tizimi va reytinglar talabani motivatsiyasini oshiradi. Onlayn platformalar, masalan Moodle, Quizlet yoki Kahoot, talabalarga terminlarni testlar va viktorinalar orqali mustahkamlash imkonini beradi, bu esa o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Shu tarzda smart texnologiyalar va noan'anaviy metodlarni qo'llash talabani so'z boyligini oshiradi, terminlarni amaliy qo'llash qobiliyatini rivojlantiradi va mustaqil o'rganishga rag'batlantiradi. Amaliy misollarda, moliya fakulteti talabalari "Marketing strategiyalari" mavzusida interaktiv case-study ishlash orqali real kompaniya shartlari bo'yicha strategiya ishlab chiqib, tijorat terminlarini muloqotda va hisobotlarda qo'llashni o'rganishdi. Natijada talaba terminlarni yodlab qolish bilan cheklanmay, ularni amaliy kontekstda samarali ishlatish qobiliyatini ham rivojlantirdi. Shu tariqa, noan'anaviy metodlar va smart texnologiyalar yordamida ta'lim jarayoni nafaqat bilimni mustahkamlaydi, balki talabani qiziqishini oshiradi va o'rganish jarayonini interaktiv va samarali qiladi. Kelajakda digital vositalar va innovatsion pedagogik metodlarning keng joriy etilishi nofilologik yo'nalishlarda ta'lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi va talabalarni amaliyotga tayyorlaydi. Shu tariqa, smart texnologiyalar va noan'anaviy metodlar yordamida ta'lim jarayoni nafaqat bilimni mustahkamlaydi, balki talabani qiziqishini rag'batlantiradi, terminlarni o'zlashtirishni tezlashtiradi va o'quv jarayonini interaktiv qiladi.

Smart texnologiyalar yordamida talaba terminlarni vizual va eshitish kanallari orqali o'rganadi, ya'ni video darslar, audio materiallar, interaktiv diagrammalar va infografikalar orqali bilimni mustahkamlashi mumkin. Shu bilan birga, case-study va rol o'yinlari talabalarga terminlarni real tijorat vaziyatlarida qo'llash ko'nikmasini beradi, bu esa o'rganish jarayonini nafaqat bilimni, balki amaliy jihatdan foydali qiladi. Gamifikatsiya usullari orqali lug'atni o'rganish o'yin shaklida amalga oshiriladi, ball tizimi va reytinglar talabani motivatsiyasini oshiradi va dars jarayonini yanada qiziqarli qiladi. Onlayn platformalar, masalan Moodle, Quizlet, Kahoot va boshqa interaktiv vositalar talabalarga testlar, viktorinalar va forumlar orqali terminlarni mustahkamlash imkonini beradi.

Shu tarzda terminlarni yodlash bilan birga, talaba ularni real ish sharoitida qo'llashni ham o'rganadi. Amaliy tajribalarda moliya va marketing fakulteti talabalari "Marketing strategiyalari" mavzusida interaktiv case-study ishlash orqali real kompaniya shartlari bo'yicha strategiya ishlab chiqishdi va tijorat terminlarini muloqotda, hisobotlarda va taqdimotlarda qo'llashni o'rgandilar. Natijada talabalar terminlarni amaliy qo'llash qobiliyatini sezilarli darajada oshirdi, ularning mustaqil o'rganishga qiziqishi kuchaydi va dars jarayoni interaktiv bo'ldi. Shu bilan birga, smart texnologiyalar yordamida o'quv jarayonini individuallashtirish ham mumkin bo'lib, har bir talaba o'z sur'atida o'rganadi va kerak bo'lganda qo'shimcha materiallardan foydalanadi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, digital vositalar va interaktiv metodlarni qo'llash ta'lim sifatini oshiradi, talabani so'z boyligini kengaytiradi va terminlarni tez va samarali o'zlashtirish imkonini beradi. Shu tariqa, noan'anaviy usullar va smart texnologiyalar talabani bilim darajasini mustahkamlash bilan birga ularning motivatsiyasini oshiradi, o'rganish jarayonini qiziqarli qiladi va talabalar kelajakdagi amaliy faoliyatga tayyorligini ta'minlaydi

Xulosa. Maqolada nofilologik oliy ta'limda tijorat terminlarini o'qitishda smart texnologiyalar va noan'anaviy usullarning ahamiyati tahlil qilindi. Ushbu metodlar talabani bilimni chuqurlashtirish, terminlarni tez va samarali o'zlashtirish hamda ularni amaliy vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi. Kelgusida digital vositalar va interaktiv metodlarning joriy etilishi ta'lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Askarova, L. Nofilologik ta'limda innovatsion metodlar. Ta'lim va Innovatsiya, 2021.
2. Karimov, M. Smart texnologiyalar yordamida interaktiv ta'lim. Pedagogika Ilmiy Jurnal, 2022.
3. Tursunov, A. Tijorat terminlarini samarali o'qitish usullari. Iqtisodiy Ta'lim, 2020.
4. OECD. Digital Tools in Higher Education. OECD Publishing, 2023. Johnson, L., Becker, S., Estrada, V., & Freeman, A. The NMC Horizon Report: 2022 Higher Education Edition. EDUCAUSE, 2022.
5. Prensky, M. Digital Game-Based Learning. McGraw-Hill, 2001.
6. Zhang, Y., & Nunamaker, J. F. Smart Learning Environments in Higher Education: A Systematic Review. Journal of Educational Technology Systems, 2021.

Насибахон ТОЙЧИЕВА,*Доцент института языков и культуры
народов центральной Азии межфакультетской кафедры русского языка
toychiyeva1967@gmail.com***Ирина ТЕКБУЧАВА,***Доцент института языков и культуры
народов центральной Азии межфакультетской кафедры русского языка
mail: tkebuchava1970@mail.ru.*

ОРГАНИЗАЦИЯ ТВОРЧЕСКО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация: в статье автором рассматриваются вопросы воспитания творческой, активной личности, умеющей учиться, совершенствоваться самостоятельно, а также основным задачам современного образования и преподавания. Рассматривается метод обучения на практике.

Ключевые слова: знания, навыки, активность, успешность, творческий подход, активная личность, деятельность, интервью, дебаты.

Annotation: in the article, the author considers the issues of educating a creative, active personality who knows how to learn, improve independently, as well as the main tasks of modern education and teaching. The method of training in practice is considered.

Key words: knowledge, skills, activity, success, creativity, active personality, activity, interviews, debates.

Annotatsiya: ushbu maqolada muallif mustaqil ravishda o'rganish va takomillashtirishga qodir bo'lgan ijodiy, faol shaxslarning rivojlanishini, shuningdek, zamonaviy ta'lim va o'qitishning asosiy muammolarini o'rganadi. Maqolada amaliy o'rganish usuli o'rganiladi.

Kalit so'zlar: bilim, ko'nikmalar, faollik, muvaffaqiyat, ijodkorlik, faol shaxs, faoliyatlar, intervyular, munozaralar.

Сегодня основная цель обучения - это не только накопление студентом определённой суммы знаний, умений, навыков, но и подготовка студента как самостоятельного субъекта образовательной деятельности. В основе современного образования лежит активность и преподавателя, и, что не менее важно, студента. Именно этой цели - воспитанию творческой, активной личности, умеющей учиться, совершенствоваться самостоятельно - и подчиняются основные задачи современного образования. Средством же развития личности, раскрывающим ее потенциальные внутренние способности является самостоятельная познавательная и мыслительная деятельность. Следовательно, **задача преподавателя – обеспечить на занятии такую деятельность.** В этом случае учащийся сам открывает путь к познанию. Усвоение знаний – результат его деятельности

Как известно, в вузовском образовании существует множество методов обучения, разных типов уроков, которые преследуют одну единственную цель – усвоение знаний учащимися. Интерактивный («Inter» - это взаимный, «act» - действовать) – означает взаимодействовать, находится в режиме беседы, диалога с кем-либо. Именно использование этой модели обучения преподавателем на своих занятиях говорит об его инновационной деятельности.

Другими словами, в отличие от активных методов, интерактивные методы ориентированы на более широкое взаимодействие студентов не только с преподавателем, но и друг с другом и на доминирование активности учащихся в процессе обучения. При реализации интерактивного обучения все обучающиеся вовлекаются в процесс познания, организуется их совместная деятельность с другими учащимися. В

ходе диалогового общения студенты учатся критически мыслить, взвешивать альтернативные мнения, принимать продуманные решения, участвовать в дискуссиях, общаться с другими людьми. Идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Место преподавателя в интерактивных занятиях зачастую сводится к направлению деятельности учащихся на достижение целей занятия. Он выступает равноправным субъектом обучающего процесса. Он не столько дает готовые знания, сколько побуждает учащихся к самостоятельному поиску. Он же разрабатывает план занятия (как правило, это совокупность интерактивных упражнений и заданий, в ходе работы над которыми студент изучает материал).

Методология. В своей педагогической практике я использую следующие интерактивные технологии.

ИНТЕРВЬЮ. (работа в парах или групповая).

Этот метод поможет получить поможет ученикам повторить сведения относительно прямой речи и диалога, закрепит навыки постановки знаков препинания при прямой речи, поможет развитию речи, пополнит знания о значении грамотности для развития каждого человека.

Ресурсы: 5 листов белой бумаги А-4, 5 листов анкеты с вопросами, 5 маркеров.

1 шаг. Ученики делятся на 5 групп или работают в паре. Каждая группа получает 1 лист белой бумаги А-4, маркер, лист анкеты с вопросами :

2 шаг. В группе выбирается (по желанию или жеребьевке) студент – интервьюер, который будет задавать вопросы анкеты каждому студенту группы, и записывать ответы.

3 шаг. После того, как в каждой группе было проведено интервью и записаны ответы на вопросы, ученики каждой группы оформляют ответы на каждый вопрос, используя следующие схемы: А : “ П”. “П” , - а. А: “ П ?” “П ?” - а. Ответы записываются на листы бумаги А-4 и вывешиваются по периметру класса. (А – автора, «П» - прямая речь).

4 шаг. Все учащиеся ходят по классу и знакомятся с работами друг друга.

В качестве домашнего задания студентам предлагается составить диалог с одним из

одноклассников на тему? “Что бы ты изменил в своей школе для того, чтобы образование было качественным?”

ДЕБАТЫ_ (работа в группах).

Данная стратегия формирует навык ведения дебатов, умение вести спор, приводить нужные доказательства, воспитывает любовь и уважение к близким людям. Нравственные проблемы повести «Станционный смотритель», её гуманизм. Общечеловеческая тема «блудных детей».

Процедура:

1 шаг. Аудитория делится на 2 группы.

2 шаг. Студенты одной группы обсуждают и записывают аргументы в пользу («за») положительного ответа на проблемный вопрос, записанный на доске, Студенты второй группы – в пользу отрицательного ответа («против»).

«Кто оказался счастливее: блудный сын, успевший вернуться к своему отцу, или Дуня, нарядная, разбогатевшая?»

3 шаг. Студенты первой группы высказывают своё доказательство в пользу своей точки зрения и выслушивают от студентов второй группы свое доказательство. Обсуждение продолжается до тех пор, пока стороны не высказали все свои аргументы и контраргументы.

В качестве домашнего задания студентам предлагается написать сочинение-рассуждение, определяя свое отношение к следующей фразе: «Как важно успеть сказать родителям, что мы их любим, принести им не одни неприятности, а хоть немного счастья».

Заключение. Следует подчеркнуть, что среди отечественных исследователей и методистов всё более укрепляется понимание необходимости создания такой модели обучения (условно называемой ими «идеальной»), в которой образовательный процесс не сводится исключительно ни к передаче готовых знаний от преподавателя к студенту, ни к формальному преодолению учебных затруднений, ни только к самостоятельным открытиям обучающихся. Речь идёт о более сложной, гибкой и научно обоснованной системе, предполагающей органичное сочетание педагогического управления с инициативой, самостоятельностью и познавательной активностью студента.

Современная образовательная модель должна учитывать психологические механизмы усвоения знаний, закономерности развития мышления, особенности мотивационной сферы личности, а также социальные и профессиональные требования к выпускнику. В условиях стремительного обновления информации и технологий особую значимость приобретает не столько объём усвоенных знаний, сколько способность обучающегося к их самостоятельному поиску, критическому осмыслению, применению в новых ситуациях и непрерывному саморазвитию. Именно поэтому приоритетной становится модель обучения, основанная на взаимодействии, сотрудничестве и диалоге, где преподаватель выступает не только источником информации, но и организатором познавательной деятельности, наставником и модератором учебного процесса.

Такая модель предполагает активное использование современных педагогических технологий, проблемного и проектного обучения, интерактивных методов, цифровых ресурсов, а также создание образовательной среды, стимулирующей внутреннюю мотивацию

и ответственность студента за собственные результаты. В центре внимания оказывается личность обучающегося, его индивидуальные особенности, способности, интересы и профессиональные ориентиры.

Именно комплексный подход, опирающийся на совокупность современных научных знаний о целях, мотивах и механизмах познавательной деятельности, может стать надёжной основой для реализации главной цели образования — всестороннего и гармоничного развития личности, формирования компетентного, инициативного и социально ответственного специалиста.

Следовательно, перед нами, преподавателями, действительно открывается широкое поле профессиональной деятельности: творить, экспериментировать, анализировать собственный педагогический опыт, внедрять инновации и искать оптимальные, научно обоснованные и практико-ориентированные решения. От нашей готовности к постоянному саморазвитию, педагогическому поиску и профессиональной рефлексии во многом зависит качество подготовки будущих специалистов и эффективность образовательного процесса в целом.

Литература

1. Байденко В.И., Джерри ван Зантворш. Модернизация профессионального образования: современный этап. Евро. фонд образования. – М., 2003.
2. Бондаревская Е.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания. – М.-Ростов н/Д., 1999. – С. 216.
3. Бондаревская Е.В. Личностно –ориентированный подход как технология модернизации образования. – Методист, 2003, №2.
4. Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. – М.: «Русский язык», 1988
5. Магомедов М.И., Эфендиев И.И., Шахова М.Х. Русские падежи в упражнениях и таблицах. Методическая разработка для студентов-иностранцев подготовительного факультета. – Махачкала, 2004.

Nigina ASHUROVA,
 Acting Associate Professor
 Samarkand State Institute of foreign languages
 radius-83@mail.com

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN MODERN ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGIES

Annotation: this article explores the integration of digital technologies in contemporary English language teaching methodologies. The study investigates how digital tools such as language learning apps, virtual classrooms, multimedia content, and AI-driven platforms influence teaching practices and learner outcomes. This article presents a theoretical analysis of the impact of digital technologies on modern methodologies of teaching English. Key areas of the integration of digital tools into the educational process are examined, along with their pedagogical potential and the main challenges related to technology adoption. Special attention is given to aspects such as mobile learning, virtual classrooms, multimedia resources, and artificial intelligence. The article concludes on the necessity of strategic and informed use of digital technologies to enhance the effectiveness of English language acquisition.

Key words: digital technologies, English language teaching, language learning apps, virtual classrooms, AI in education, multimedia learning, teaching methodologies.

Аннотация: в данной статье рассматривается интеграция цифровых технологий в современные методики обучения английскому языку. Исследуется, каким образом цифровые инструменты, такие как приложения для изучения языков, виртуальные классы, мультимедийный контент и платформы на основе искусственного интеллекта, влияют на педагогическую практику и результаты обучения учащихся. В статье представлен теоретический анализ влияния цифровых технологий на современные методики преподавания английского языка. Рассматриваются ключевые направления интеграции цифровых инструментов в образовательный процесс, а также их педагогический потенциал и основные проблемы, связанные с внедрением технологий. Особое внимание уделяется таким аспектам, как мобильное обучение, виртуальные классы, мультимедийные ресурсы и искусственный интеллект. В заключение подчёркивается необходимость стратегического и осознанного использования цифровых технологий для повышения эффективности усвоения английского языка.

Ключевые слова: цифровые технологии, преподавание английского языка, приложения для изучения языков, виртуальные классы, искусственный интеллект в образовании, мультимедийное обучение, методики преподавания.

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tilini o'qitishning zamonaviy metodikalarida raqamli texnologiyalarning integratsiyasi yoritiladi. Tadqiqot til o'rganish ilovalari, virtual sinflar, multimediya kontenti hamda sun'iy intellektga asoslangan platformalar kabi raqamli vositalarning o'qitish amaliyotiga va o'quvchilarning ta'lim natijalariga ta'sirini o'rganadi. Maqolada raqamli texnologiyalarning ingliz tilini o'qitishning zamonaviy metodikalariga ta'siri nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ta'lim jarayoniga raqamli vositalarni joriy etishning asosiy yo'nalishlari, ularning pedagogik salohiyati hamda texnologiyalarni qo'llash bilan bog'liq asosiy muammolar ko'rib chiqiladi. Mobil ta'lim, virtual sinflar, multimediya resurslari va sun'iy intellekt kabi jihatlarga alohida e'tibor qaratiladi. Maqola ingliz tilini o'zlashtirish samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalardan strategik va ongli foydalanish zarurligi haqidagi xulosa bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, ingliz tilini o'qitish, til o'rganish ilovalari, virtual sinflar, ta'limda sun'iy intellekt, multimediya ta'limi, o'qitish metodikalari.

Introduction

Modern education is undergoing significant changes due to the rapid development of information and communication technologies (ICT). English language teaching is no exception—traditional methods based on textbooks and face-to-face interaction are being supplemented and transformed by digital tools. These changes open new opportu-

nities to increase student motivation, individualize learning, and provide access to authentic language resources. This article offers a theoretical overview of the role of digital technologies in contemporary English language teaching methodologies aimed at identifying the pedagogical potential and challenges of integrating technologies into the learning process.

Research in the field of digital technologies and language learning emphasizes the growing importance of computer and mobile tools in language education. Warschauer and Healey note that computers create new opportunities for interactive and communicative learning, expanding the boundaries of the traditional classroom. The further development of mobile technologies has led to the emergence of Mobile-Assisted Language Learning (MALL), which allows the use of smartphones and applications to study the language in various contexts and at convenient times for learners.

Virtual classrooms and videoconferencing platforms such as Zoom and Microsoft Teams provide synchronous learning and support interaction between teachers and students remotely, which became especially relevant during global challenges like the COVID-19 pandemic. These technologies help develop communicative skills through live communication and group projects.

Artificial intelligence (AI) and adaptive learning systems provide a personalized approach, automatically adjusting to the level and needs of each student. These increase learning effectiveness by allowing learners to proceed at their own pace and focus on their weaknesses.

Multimedia resources—including videos, audio, and interactive exercises—support different styles of information perception, improving comprehension and retention of material. Multimodal learning enables the combination of visual, auditory, and kinesthetic information, broadening the possibilities for perception and activation of knowledge.

However, the integration of technologies is accompanied by several challenges. These include digital inequality, insufficient teacher competencies, technical difficulties, and the risk of over-reliance on technical tools without appropriate pedagogical justification. Effective use of digital technologies requires a thoughtful approach that considers educational objectives and the characteristics of the audience.

Modern methodologies for teaching English increasingly rely on learner-centered and communicative approaches, which include active use of digital tools. For example, the Communicative Language Teaching (CLT) approach harmonizes well with technologies that provide real-life communication situations via online resources and social networks. Significant attention is given to project-based learning methodology using digital platforms, which allow collaborative content creation and sharing, fostering both linguistic and digital competencies simultaneously. The use of technologies in the context of Content and Language Integrated Learning (CLIL) expands the possibilities of integrating subject matter and language learning by providing access to specialized digital materials in English.

Digital technologies possess considerable pedagogical potential, contributing to the transformation of the traditional English language learning process and the formation of new

educational paradigms. Below are the main aspects of their impact and the challenges accompanying their implementation in language education.

Methods

This research employed a comprehensive literature review and qualitative analysis approach to investigate the application of digital technologies in English language teaching. Peer-reviewed journals, educational reports, and case studies published between 2018 and 2023 were analyzed, including works by both international researchers such as Kukulska-Hulme, Godwin-Jones, and Ivanov, Petrova. Comparative analyses between traditional and digital-based teaching methodologies were conducted to assess the impact of technology on student engagement, language proficiency, and pedagogical efficiency. A systemic methodology was used to categorize digital tools and evaluate their effectiveness in developing the four main language skills: listening, speaking, reading, and writing.

Results

The analysis revealed that digital technologies significantly enhance the interactivity and accessibility of English language teaching. Multimedia tools such as videos, podcasts, and virtual reality environments facilitate immersive learning experiences that cater to diverse learner needs. Kukulska-Hulme highlights that mobile-assisted language learning (MALL) increases learner autonomy and motivation by providing ubiquitous access to language resources. Online platforms and learning management systems (LMS) allow for flexible scheduling and self-paced learning, thus supporting individualized education paths. Godwin-Jones emphasizes that digital storytelling and gamification strategies enhance learner engagement by integrating authentic language use within meaningful contexts. Moreover, synchronous communication technologies like video conferencing enable real-time practice of speaking and listening skills, overcoming geographical barriers.

Some of the studies mirror these findings, indicating increased student motivation and improved linguistic outcomes when digital tools are integrated into curricula. For example, the use of virtual classrooms in Russian universities during the pandemic facilitated continuity of education and promoted interactive learning environments.

Artificial intelligence and adaptive learning systems tailor educational content to individual learner needs, helping to address knowledge gaps and accelerate progress in strong areas while maintaining motivation through appropriate workloads. Multimedia resources support multimodal learning by combining visual, auditory, and kinesthetic stimuli, which improves information retention and understanding.

Despite these advantages, several challenges remain. Digital inequality, or the “digital divide”, restricts access to necessary technology and stable internet connections, particu-

larly among rural and low-income learners, thus limiting the reach of digital methodologies. Additionally, many educators lack sufficient digital literacy and pedagogical training to fully utilize available tools, which reduces their potential effectiveness. Technical issues such as software incompatibility and platform instability can disrupt learning processes. Furthermore, excessive reliance on technology risks superficial learning without deep understanding, especially if not integrated with sound pedagogical principles.

The digital environment's abundance of educational materials poses the risk of exposure to low-quality or outdated content without proper methodological guidance, which can confuse learners and undermine progress. Finally, intensive screen time and reduced face-to-face interaction may negatively affect learners' psycho-emotional well-being, causing eye strain, decreased concentration, and social isolation.

Discussion

The integration of digital technologies into English language teaching methodologies represents a paradigm shift from traditional teacher-centered approaches to more learner-centered, constructivist models. International research shows that digital tools support communicative and cognitive approaches by enabling authentic language use and fostering critical thinking skills. Scholars argue that such tools facilitate differentiated instruction, catering to diverse learner profiles and needs.

This shift is reflected in the increased use of project-based learning and collaborative digital platforms, which promote skills beyond language proficiency, such as teamwork, digital literacy, and intercultural competence. Virtual classrooms and videoconferencing have proven essential in maintaining interaction and communication in remote learning contexts, especially during crises like the COVID-19 pandemic.

However, effective integration requires comprehensive teacher training programs that combine technical skills with

pedagogical strategies. Without systematic professional development, educators may struggle to apply digital tools meaningfully, leading to underutilization or misuse. Institutional support, including reliable infrastructure and clear quality standards for digital content, is crucial to overcome barriers.

Balancing digital and traditional methods is fundamental to maintain interpersonal communication, emotional engagement, and holistic language competence. While digital technologies expand pedagogical possibilities, they should complement rather than replace face-to-face interaction and contextualized learning experiences. Future research should prioritize the development of adaptive and intuitive digital tools that respond dynamically to individual learner needs and preferences.

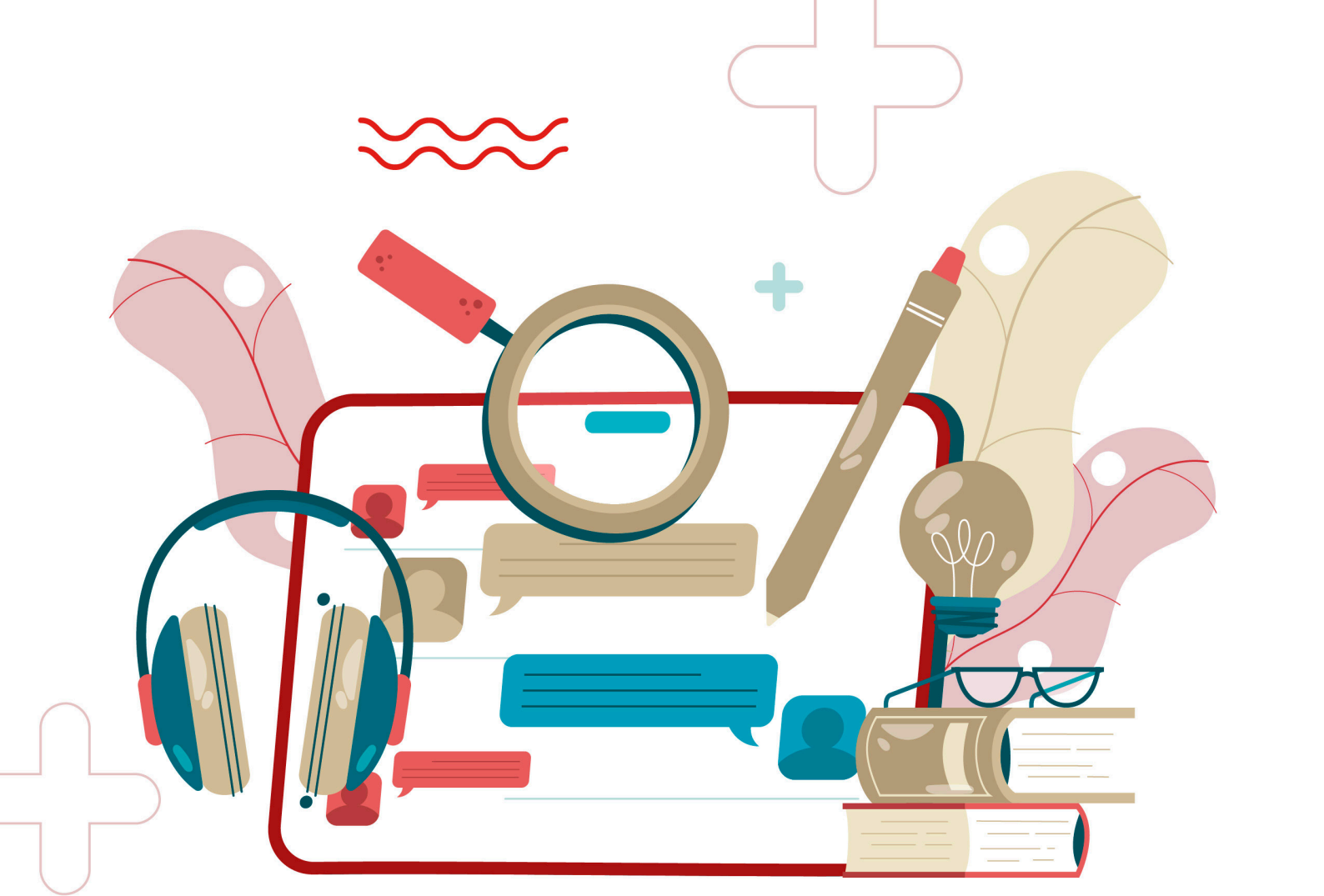
The findings also highlight the importance of addressing digital equity by investing in infrastructure and providing access to all learners regardless of socio-economic background. Monitoring learners' psycho-emotional well-being in technology-rich environments is equally important to avoid negative health and social effects.

Conclusion

Digital technologies play a pivotal role in modernizing English language teaching methodologies, offering innovative opportunities to improve language acquisition and learner engagement. Their integration into educational practices should be strategic and comprehensive, addressing pedagogical, technical, and socio-cultural dimensions. Ensuring digital equity, continuous professional development for educators, and quality assurance of digital content are essential for maximizing benefits. Ultimately, the synergy between digital and traditional methodologies promises to enrich English language education and prepare learners for the demands of a digitalized world.

References

1. Chen X., Xie H., Hwang G.-J. A review of artificial intelligence applications in language learning // *Educational Technology & Society*. 2020. Vol. 23, No. 1. Pp. 1–15.
2. Godwin-Jones R. Using mobile technology to develop language skills and cultural understanding // *Language Learning & Technology*. 2018. Vol. 22, No. 3. Pp. 1–17.
3. Hampel R., Stickler U. The use of videoconferencing to support multimodal interaction in an online language classroom // *ReCALL*. 2012. Vol. 24, No. 2. Pp. 116–137.
4. Mayer R. E. *Multimedia learning*. 2nd ed. Cambridge University Press, 2009. Pp. 45–49.
5. Ivanov S.V. *Digital Technologies in Foreign Language Teaching: Theory and Practice*. – Moscow: RGGU Publishing, 2020. Pp. 23–45.
6. Smirnova A. E. Comparative analysis of digital educational content for developing listening skills in English language learning // *Moloday Ucheniy (Young Scientist)*. 2024. — No. 24 (523). — P. 207–210. — URL: <https://moluch.ru/archive/523/115622>
7. Selwyn N. *Education and Technology: Key Issues and Debates*. — London: Bloomsbury Publishing, 2016. 248 p.
8. Warschauer M., Healey D. Computers and language learning: An overview // *Language Teaching*. 1998. Vol. 31, No. 2. P. 57–71.

+

TADQIQOTLAR

+

Yulduz ESHMATOVA,
 TDIU O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti
 Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ASAR SYUJETIDA BADIY SHAKL QIYMATINI YAGONA ESTETIK MARKAZDA UYUSHUVI

Annotatsiya: ushbu maqolada istiqlol davri o'zbek qissachiligida ayollar ruhiyatini ifodalashdagi yordamchi va badiiy vositalar tahlil qilingan. Unda Istiqlol davri qissalarining badiiy xususiyatlari ham tadqiq etilgan. Shuningdek, ushbu qissalardagi ayollar ruhiyati talqin etilgan. Adabiyotshunoslikda tabiat tasviri va psixologizm muammosini o'rganish doimo dolzarb mavzulardandir.

Kalit so'zlar: *peyzaj, tabiat tasviri, intuitiv, epik qahramon janr, obraz, uslub, syujet, psixologik talqin.*

Annotation: the article analyses the means and literary means of expressing women's psyche in Uzbek short stories of the independence period. It also examines the artistic features of the stories of the independence period. The mentality of women in these stories is also interpreted.

Key words: *landscape, nature image, intuitive, epic hero genre, image, style, plot, psychological interpretation.*

Qissa o'zbek adabiyotining tarixiy rivojlanish jarayonida yozuvchilar tomonidan eng ko'p qo'l urilgan janrlardan biri bo'lib kelmoqda. "Tadqiqotlarda aytilganidek, qissa davr talablariga javob berish barobarida ma'rifiy-tahliliy sifatlarni o'zida jamlash va janr tizimi tarkibidagi turli-tuman munosabatlar: voqealar bayonidagi qat'iy aniqlik va hujjatlilikka intilish, inson tasvirida roman va hatto epopeya amalga oshiradigan vazifalarni ham zimmasiga olmoqda. Mohir so'z san'atkori qo'lida qissa o'ziga xos, mustaqil, original darajada mazmundor va murakkab tarkibli, ammo o'z tabiatiga sodiq – kitobxonni hikoya qilinayotgan voqeaning chinligiga ishonitirish barobarida insonni bilish, anglash, anglatish odatini ham tark etgani yo'q"¹. Darhaqiqat, XX asrning ibtidosidan to shu choqqacha bosib o'tilgan "izlanishlar" yo'lida qissa poetik jihatdan ancha baquvvatlashdi. Isajon Sultonning "Munojot" qissasidagi G'arib obrazining yetakchi g'oyasi ham Ona siymosini o'ziga xos tarzda gavdalanitirish, "Onaizorim"da Ra'no timsolida yanada boyitish nazarda tutilgan. Har ikki qissadagi Ona bittadir! Yozuvchi qissadagi voqelikni Farg'onaning Rishton tumani Avazboy qishlog'idagi Ota uyida kechgan lahzalarni qayta talqin qilish, uni badiiyat maromida idroklash bilan to'yintiradi. Qissalar ham esselashuv jarayonini boshidan kechirayotgani tahsinga sazovordir. Negaki, "Dunyoning ishlari" qissasidagi voqelikning bosh qahramoni O'tkir Hoshimovning o'zi. Qahramonning yozuvchiligi, olimligi,

1 Бобохонов М. Хозирги ўзбек киссаларида бадий психологим. Филол. фан. дисс. – Т.: 2012. –Б.30-31.

ziyoliligi hammasi qanday yuzaga keldi. Muhit va davr, odamlar, oila, aka-uka munosabati bosh qahramon sajiyasini to'ldiruvchi personajlar hisoblanadi. Demak, har qanday voqelik (g'oya)ni badiiy syujetga aylantirish uchun yozuvchidagi badiiy tafakkur salmog'i ham shunga mos bo'lishi lozim ekanligi ayonlashadi.

Binobarin, Akademik M.Qo'shjonov to'g'ri ta'kidlaganidek, I.Sultonning "Onaizorim" qissasidagi qahramonlar ijtimoiy sharoit asosida yuzaga chiqqanligi sezilib turibdi. Asarda yozuvchining avtobiografik talqinlari ham matn tarkibiga singib ketgan. Ba'zan yozuvchi o'z munosabatini bildirib, personajlar hayotini oldindan "yashirib" o'tirmasdan, "shunday bo'ladi" tarzida ifodalab yuboradi. Mana shu yerda maishiy muammoning ildizi ko'rinib qoladi. Aslida, yozuvchi bunday vaziyatlarda "o'rab" so'z aytishi lozim. Bir tomonda, "**Ariqcha oqayapsanmi?**" deb ta'kidlasa, buni o'tayotgan umrning g'animat ekanligiga ishora qilsa, ikkinchi tomondan "**Ha, oqyapman**" deb Ra'noga javob berishi psixologik vaziyatni barqarorlashtiradi. Ba'zi o'rinlarda syujet voqeligida Ona va Qiz orasida kechayotgan muloqotni to'g'ridan-to'g'ri tasdiqlab yuborish holatlari kuzatiladi. Bunlar qissaning badiiy qiymatiga putur yetkazishga olib kelgan degan xulosa kelib chiqishi tayin.

"Yana shuni ta'kidlash lozimki, **xarakter va uning ichki plani va programmasini belgilovchi psixikasini bir butunlikni, yaxlit bir organizmni tashkil etadi.** Psixik

hodisalar faoliyatining boshqaruvchisidir... xarakterni uning psixikasiz tasavvur qilish mumkin emas, chunki qahramon ruhiyatining tahlili – xarakterning yaxlitligi va to‘laqonligini ta’minlaydi, uni reallashtiradi, ta’sirchanligini oshiradi. Shu sabab, agar analogik fikrlaydigan bo‘lsak, xarakter va uning psixikasi o‘rtasidagi munosabatni mazmun va forma o‘rtasidagi dialektik aloqaga o‘xshatmoq zarur”². Darhaqiqat, I.Sultonning “Onaizorim” qissasida Ra’noning ruhiy olami va uning iztiroblari ikki jihatda qabarib ko‘rinadi: birinchidan, Ra’no yoshlikdan qo‘li mehnatda qotgan oqila qiz bo‘lbi voyaga yetadi, ikkinchidan, uning qaynona va qaynotasidan chekkan jabru zulmlari irodasini va qaddini bukib, hayotning achchiq qismati deb atalmish vodiya uloqtirib yuboradi. Hatto tug‘ilgan chaqalog‘ini paxta egati oldida emizib katta qilgan lahzalarni eslaganingizda o‘quvchi tabiiy ko‘ziga yosh oladi. Buni O‘zbekistondagi butun onalar boshidan o‘tkazgan desak, hech qanday mubolag‘a bo‘lmaydi.

Zamonaviy estetik talab va ehtiyojlar, muallif laboratoriyasi, g‘oyaviy maqsadiga ko‘ra modifikatsiya xilma-xil komponentlar kesimida namoyon bo‘lishi yoki bu jarayon ko‘lamdor tarzda yuzaga chiqishi, bir emas, bir nechta badiiy komponentlar doirasida yuz berishi, natijada janr modifikatsiyasidek ko‘lamdor hodisalar maydonga chiqishi mumkin”³. Darhaqiqat, badiiy psixologizm yozuvchi dunyoqarashining in’ikosi. Unda syujet ham, kompozitsiya ham maromiga yetadi. Ijodiy konsepsiya turli xil burilishlar, o‘zgarshilar negizida yanada tiniqlashadi. Badiiy psixologizmning shartli refleksi yuzaga keladi. Aynan shu munosabatlari nutq – personajalar ruhiyatidagi keskin ziddiyatlarni yagona estetik markazda uyushtira olish qobiliyatiga egaligi bilan ajralib turadi. Mashhur psixooanalitik Erix Fromm XX asr insoniyat taqdirida muhim va hal qiluvchi misli ko‘rilmagan kashfiyotlarni boshidan o‘tkazayotgani haqida quyidagi fikrlarni yozadi: “Aqlli inson

hayratlanish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Agar shu gap rost bo‘lsa, hozirgi zamon odamining aqliy holatiga achinsa bo‘ladi. Yuksak darajada ma’lumotli va bilimli bo‘lishimizga qaramasdan, Xudo bergan bu ne’matni – hayratlanish qobiliyatini yo‘qotib qo‘ydik. Go‘yo hamma narsa ma’lum, biz bilmagan narsalarni esa ayrim mutaxassislar bilishi shart. Haqiqatdan ham hayratlanish noqulaylik tug‘diradi. Atrofdagilar bunday odamni aql-idroki past deb o‘ylaydilar. Hatto bolalar ham kamroq hayratga tushishadi, hech bo‘lmaganda, buni namoyish qilgisi kelmaydi, vaqt o‘tgani sari esa bunday qobiliyat yo‘qola boradi”⁴. Erix Fromm XX asrda insoniyatni o‘rab turgan dahshatli ruhiy “kechinma”lar o‘z ravishini ko‘rsatishini idroklar ekan, insonni muhit o‘zgartirishiga olib keladi. Jumladan, sobiq ittifoq yakkahokimligi davrida – monopoliya, byurokratik tizim ko‘plab sohalarni izdan chiqardi. Xalq xo‘jaligidan boshqa narsani bilmaydigan olomonchilik kayfiyati “siqiq bir muhit”da ushlab turildi. Buning og‘riqli manzaralari yuqorida tahlil qilingan qissalar timsolida ham ayonlashadi. Garchi I.Sulton qissasi yaqin yillarda yozilgan bo‘lsa-da, asl yozuvchining g‘oyasi ancha ilgari bezovta qilib kelayotgan voqelik sifatida namoyon bo‘ladi.

Umuman, O‘.Hoshimovning “Dunyoning ishlari” qissasida Ona obrazi hamda “Onaizorim”da Ra’no timsollari jafokash o‘zbek ayolining ruhiyatida kechayotgan falsafiy-psixologik vaziyat, holatlarni yodimizga soladi. Unda milliy ong va tuyg‘u nisbati uchrashadi. E’tiqod maslagi – farzand tarbiyasiga qaratilgan milliy qahramonlarimiz hamisha bezovta. Sahardan to shomga qadar farzand va og‘ir mehnat deya umr kechirgan bu ikki siymo haqiqiy qahramon ekanligini dalolatlaydi. Zero, ruhiy tahlil miqyoslari teran idroklanib, asar syujetida badiiy shakl qiymatini yagona estetik markazda uyushuvini taqozolaydi. Ayni paytda, qahramonlar sajiyasi tarqoq matn uzviyligini ta’minlashga xizmat qilayotgan tasvir uslubini murakkablashuviga zamin hozirlaydi.

2 Умурув Ҳ. Рисолалар. 1-жилд. –Т.: “ФАН”. 2007. –Б.23.

3 Султонова Н. Исажон Султон романларида бадий компонентлар модификацияси. Фил.фалсафа.доктори (PhD) дисс.яси. –Қарши. 2020. –Б. -43.

4 Эрих Фромм. Инсон қалби. –Т.: “Ўзбекистон”, 2016. –б,38.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Умурув Ҳ. Рисолалар. 1-жилд. –Т.: “ФАН”. 2007. –Б.23.
2. Султонова Н. Исажон Султон романларида бадий компонентлар модификацияси. Фил.фалсафа.доктори (PhD) дисс.яси. –Қарши. 2020. –Б. -43.
3. Эрих Фромм. Инсон қалби. –Т.: “Ўзбекистон”. 2016. –б,38.

Jasur YULDOSHEV,
 Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
 O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

USMON AZIM SHE'RLARI VA TASAVVUFIIY OBRAZLAR

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek zamonaviy she'riyatida tasavvufiy obrazlarning badiiy va falsafiy talqini Usmon Azim ijodi misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda shoir she'rlarida qo'llanilgan "yo'l", "safar", "nur", "sukut" kabi tasavvufiy ramzlarning semantik mazmuni va poetik vazifasi aniqlanadi. Tahlil jarayonida matnshunoslik, badiiy-estetik va qiyosiy metodlardan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Usmon Azim mumtoz tasavvufiy timsollarni zamonaviy poetik tafakkur asosida qayta talqin qilib, ularni inson ruhiyati, ichki ziddiyatlari va ma'naviy izlanishlarini ifodalash vositasiga aylantirgan. Shoir ijodida tasavvuf diniy-didaktik mazmundan ko'ra, falsafiy va estetik hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: *Usmon Azim, tasavvuf, ramziy obrazlar, zamonaviy she'riyat, ruhiy izlanish, poetik tafakkur.*

Аннотация: в данной статье на примере творчества Усмона Азима анализируется художественно-философская интерпретация суфийских образов в современной узбекской поэзии. В исследовании раскрывается семантическое содержание и поэтическая функция таких суфийских символов, как «путь», «странствие», «свет», «молчание», используемых в стихотворениях поэта. В процессе анализа применялись текстологический, художественно-эстетический и сравнительный методы. Результаты исследования показывают, что Усмон Азим переосмысливает классические суфийские образы на основе современного поэтического мышления, превращая их в средство выражения человеческой духовности, внутренних противоречий и нравственных поисков. В творчестве поэта суфизм проявляется не столько как религиозно-дидактическое учение, сколько как философско-эстетическое явление.

Ключевые слова: *Усмон Азим, суфизм, символические образы, современная поэзия, духовный поиск, поэтическое мышление.*

Annotation: this article analyzes the artistic and philosophical interpretation of Sufi imagery in modern Uzbek poetry through the example of Usmon Azim's creative work. The study identifies the semantic content and poetic function of such Sufi symbols as "path," "journey," "light," and "silence" used in the poet's poems. Textual, artistic-aesthetic, and comparative methods were employed in the course of the analysis. The findings show that Usmon Azim reinterprets classical Sufi images on the basis of modern poetic thinking, transforming them into a means of expressing human spirituality, inner conflicts, and moral quests. In the poet's work, Sufism appears not so much as a religious-didactic doctrine, but rather as a philosophical and aesthetic phenomenon.

Key words: *Usmon Azim, Sufism, symbolic imagery, modern poetry, spiritual quest, poetic thinking.*

Kirish (Introduction).

O'zbek she'riyatida tasavvufiy obrazlar azaldan inson ruhiyati, ichki kechinmalar va ma'naviy izlanishlarni ifodalashning muhim badiiy vositasi bo'lib kelgan. Mumtoz adabiyotda shakllangan tasavvufiy tafakkur keyingi davr adabiy jarayonida ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan holda, yangi badiiy shakl va mazmunlar bilan boyib borgan. Ayniqsa, XX asr oxiri – XXI asr boshlarida ijod qilgan shoirlar asarlarida tasavvufiy obrazlar zamonaviy insonning ruhiy holati, ichki ziddiyatlari va ma'naviy ehtiyojlarini ifodalashda faol qo'llanila boshladi. Bu

jarayonda an'anaviy tasavvufiy timsollar zamonaviy estetik qarashlar bilan uyg'unlashib, yangicha badiiy mazmun kasb etdi [2.78].

Mazkur adabiy jarayonda Usmon Azim ijodi alohida e'tiborga loyiqdir. Shoir she'riyatida inson qalbining murakkab kechinmalari, hayot va borliq haqidagi falsafiy mushohadalar tasavvufiy obrazlar orqali ifodalanadi. Usmon Azim tasavvufni faqat diniy-falsafiy ta'limot sifatida emas, balki insonning o'zini anglash, ruhiy poklanish va ma'naviy kamolot sari intilishining badiiy ifodasi sifatida talqin qiladi. Shu bois uning she'rlari zamonaviy o'quvchi uchun ham

dolzarb bo'lib, insoniy qadriyatlar va ruhiy izlanishlar masalasini yoritishda muhim estetik ahamiyat kasb etadi [1. 45].

Tadqiqot metodologiyasi (Methods). Mazkur tadqiqot Usmon Azim she'riyatida tasavvufiy obrazlarning badiiy va semantik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda adabiyotshunoslik fanida keng qo'llaniladigan kompleks metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy tahlil uyg'unlashtirilib, shoir ijodining turli qatlamlari har tomonlama o'rganildi.

Natijalar va muhokama. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, Usmon Azim she'riyatida tasavvufiy obrazlar markaziy poetik tizimni tashkil etadi va shoirning falsafiy qarashlarini ifodalashda muhim badiiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu holat shoirning qator she'rlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Avvalo, "yo'l" va "safar" ramzlari shoir she'riyatida insonning ruhiy izlanishi va hayot mazmunini anglash jarayonini ifodalaydi. Masalan, shoirning bir qator she'rlarida lirik qahramon o'zini uzluksiz safarda tasavvur qiladi. Bu safar jismoniy emas, balki ma'naviy yo'l bo'lib, insonning o'z "men"ini anglash sari bo'lgan ichki harakatini ifodalaydi. Tasavvufiy an'anada "yo'l" komillikka eltuvchi tariqat ramzi bo'lsa, Usmon Azim ijodida u zamonaviy insonning hayotdagi ikkilanishlari va ma'naviy izlanishlari bilan uyg'unlashadi [3. 112].

"Nur" obrazi shoir she'rlarida ilohiy haqiqat, ma'naviy uyg'unish va ruhiy poklanish ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Ayrim she'rlarida zulmat va

yorug'lik qarama-qarshiligi orqali inson qalbidagi ichki kurash tasvirlanadi. Zulmat — jaholat, befarqlik va ma'naviy bo'shliq timsoli bo'lsa, nur — vijdon, haqiqat va ruhiy uyg'unishni anglatadi. Shoir bu obraz orqali zamonaviy insonning ma'naviy tanlov oldidagi holatini poetik tarzda ifodalaydi [4. 58].

Shoir ijodida muhim o'rin tutuvchi yana bir tasavvufiy obraz — "sukut"dir. Tasavvufda sukut ruhiy kamolot va ichki tafakkur belgisi hisoblanadi. Usmon Azim she'rlarida sukut tashqi jimlik emas, balki insonning o'z qalbi bilan suhbatga kirishish holatini anglatadi. Lirik qahramon sukut orqali hayot shovqinidan chekinib, o'z vijdoni va ichki ovozi bilan yuzma-yuz keladi. Bu hol zamonaviy insonning ruhiy yolg'izligi va ichki izlanishlarini ifodalashda samarali badiiy vosita bo'lib xizmat qiladi [5. 93]. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Usmon Azim mumtoz tasavvufiy obrazlarni zamonaviy poetik tafakkur asosida qayta talqin qiladi. Shoir erkin she'r shakli, ramziy tasvir va falsafiy mushohada orqali tasavvufiy timsollarga yangi estetik ohang bag'ishlaydi. Bu esa uning she'riyatida an'anaviy va zamonaviy badiiy qarashlarning muvaffaqiyatli uyg'unlashuvini ta'minlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Usmon Azim she'rlari tasavvufiy obrazlar orqali inson ruhiyati, ma'naviy izlanish va falsafiy qarashlarni ifodalaydi. Shoir tasavvufiy merosni zamonaviy estetik tafakkur bilan uyg'unlashtirib, she'riyatga yangi badiiy ohang olib kiradi [1. 46].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov N. Hozirgi o'zbek she'riyati masalalari. — Toshkent: Fan, 2008. [1. 45]
2. Yo'ldoshev Q. Adabiy tahlil asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2010. [2. 78]
3. Usmon Azim. Saylanma. — Toshkent: Sharq, 2015. [3. 112]
4. Rahmonov S. O'zbek dramaturgiyasi taraqqiyoti. — Toshkent: Fan, 2012. [4. 56]
5. Qo'chqorov B. Zamonaviy she'riyat poetikasi. — Toshkent: Akademnashr, 2016. [5.93]
6. Mirzayev I. An'ana va yangilik. — Toshkent: Ma'naviyat, 2009. [6. 121]
7. Usmon Azim. She'rlar va dramatik asarlar. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. [7. 34]

Zebuniso ABDUXOLIQOVA,
 Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ULUG'BEK HAMDAMNING NASRIDA XRONOTOP METAFIZIK STRUKTURA SIFATIDA

Annotatsiya: maqola yozuvchi Ulug'bek Hamdamning nasrida badiiy makon va zamon (xronotop)ning kompleks tahliliga bag'ishlangan. Tadqiqot markaziga dualizm va olamlarning o'zaro kesishuviga qurilgan murakkab tartibli xronotop tizimining falsafiy semantikasi va badiiy vazifalarini aniqlash qo'yilgan. Tadqiqot metodologiyasini M.M.Baxtinning xronotop nazariyasi hamda semiotik va mifopoetik yondashuvlar tashkil qiladi. Adib nasrida xronotop voqealarning faol ishtirokchisi, qahramon ichki konfliktining moddiylik va syujet yaratuvchi muhim unsur ekanligini isbotlanadi. Asar matnidagi barcha makon-zamoniylar strukturalarining rivojlanish mantig'ini ta'minlovchi ustuvor unsur bosh qahramon ismining ramziyligiga alohida e'tibor qaratilgan. Ijodiy yonish, ekzistensial yolg'izlanish va mutlaq ehtiroslar to'g'risidagi rivoyat sifatida talqin etilgan.

Kalit so'zlar: *ijodkor, janr, xronotop, makon, zamon, dualizm, alanga, ramziylik, talqin, mahorat.*

Annotation: the article is devoted to a comprehensive analysis of artistic space and time (the chronotope) in the prose of the writer Ulug'bek Hamdam. The study focuses on identifying the philosophical semantics and artistic functions of a complex chronotopic system built on dualism and the intersection of different worlds. The methodological basis of the research draws on M.M.Bakhtin's theory of the chronotope, as well as semiotic and mythopoetic approaches. The article demonstrates that in Hamdam's prose the chronotope functions as an active participant in events, a materialization of the protagonist's inner conflict, and a key element in plot construction. Particular attention is paid to the symbolic significance of the protagonist's name as a dominant factor that ensures the internal logic of the development of all spatial-temporal structures within the text. The work is interpreted as a narrative of creative burning, existential solitude, and absolute passion.

Keywords: *creator, genre, chronotope, space, time, dualism, flame, symbolism, interpretation, artistic mastery.*

Аннотация: статья посвящена комплексному анализу художественного пространства и времени (хронотопа) в прозе писателя Улугбека Хамдама. В центре исследования - выявление философской семантики и художественных функций сложной хронотопической системы, основанной на дуализме и взаимопересечении различных миров. Методологическую основу исследования составляют теория хронотопа М. М. Бахтина, а также семиотический и мифопоэтический подходы. В прозе автора хронотоп выступает активным участником событий, формой материализации внутреннего конфликта героя и важнейшим сюжетостроительным элементом. Особое внимание уделяется символике имени главного героя как доминирующему фактору, обеспечивающему логику развития всех пространственно-временных структур текста. Произведение интерпретируется как повествование о творческом горении, экзистенциальном одиночестве и абсолютной страсти.

Ключевые слова: *творец, жанр, хронотоп, пространство, время, дуализм, пламя, сим*

Bugungi kunda ijodi adabiyotshunoslarning alohida e'tiborini tortayotgan yozuvchilardan biri bo'lgan Ulug'bek Hamdamning badiiy asarlari chuqur psixologizm, falsafiy teranlik va badiiy shakldan yuqori mahorat bilan foydalanish xususiyatlariga ko'ra ajralib turadi.

Adabiyotshunos B.Karimov qayd qilganidek: "Badiiy adabiyot ramzlar tili, ezgulik va qabohatning mangu janggochi, inson qalbidagi cheksiz iztiroblar suvratidir. Bugunning iqtidorli ijodkorlari insonning botiniga, his-tuyg'ulari to'liqliniga, orzu-armonlariga diqqatini qaratmoqda" [1,3-bet]. Tushunchalarda asosli qarashlar ilgari surilganidek, badiiy adabiyotda inson tuyg'ulari, qalb-kechinmalarining badiiy talqini turfa xil ohanglarda badiiy ifodasini topmoqda.

Adib nasrida ruhiy makon sifatida foydalanilgan xotira va tush motivlarini misol keltirish mumkin. Odatda, tush va alahsirash holatlari ruhiy jarohat va yechimsiz ziddiyatning quyuqlashgan ramziy voqelik qonuniyatlari ishlaydigan xronotopi hisoblanadi. "Isyon va itoat" romanida Akbar xarakterida, "Otash" hikoyasida Otash ruhiyatida bu xususiyatlar badiiy ifodasini topgan: "Akbar cho'chib uyg'ondi. Tag'in o'sha tush. Tag'in o'sha o'quvchi... Sadr, uning haqoratli so'zlari, ko'kragiga kelib urilgan mushtlari... Keyin shapoloq... sud... Sudyaning og'zidan chiqqan shafqatsiz hukm: "uch yilga ozodlikdan mahrum etilsin!" Har safar ana shu "mahrum etilsin!" degan so'zlardan keyin Akbar "Yo'q, yo'q, yo'q!" deya baqirib uyg'onib ketadi va hushiga kelgach ham uni takrorlayveradi: "Yo'q, yo'q,

yo'q!.. Axir bu shafqatsizlik, axir bu adolatsizlik, axir bu noinsoflik, axir bu" [7, 4-5-betlar].

Inson ruhiyatidagi kechmishlar azoblar, uning ma'naviy olamiga ham sezilarli ta'sirini o'tkazadi. Bu xususiyat badiiy makonda o'zining teran ifodasini topadi. Akbardagi ruhiy iztirobning zamirida shaxs erksizligi, achchiq qismat va taqdirga tan berishlik xususiyati kuzatiladi. Ruhiy dramatzimga asoslangan bu talqinlarda ruhiy makon qatlamlarining ochilishi ham o'ziga xosliklarni namoyon qiladi. Psixologik xronotop zamirida ichki monologning badiiy funksiyasini ham alohida qayd etish kerak. Ichki monolog nafaqat shaxs ruhiyatidagi ziddiyatlarni, balki uning ruhiy-ma'naviy olamini ham ochishga xizmat qiladi: "Ramziy ma'noda ichki va tashqi makonni tutashtiruvchi mehvar ko'z hisoblanadi. Tashqi olam hodisalari ko'z orqali idrok qilinib, ichki olam bu holatlarning qanday aks-sado berishi ham aynan ko'zda namoyon bo'ladi" [8, 152-bet].

Ta'kidlanganidek, qalb orqali his etish, ko'z asosida anglash, tasavvur etish asosida insonni, atrofni olamni anglash imkoniyatlarini beradi. Bu esa inson tafakkurida sintezlanadi, ruhiy qatlamlarda namoyon bo'ladi. Bularning barchasi ichki monologlar asosida yuzaga chiqadi: "Akbar o'ziga-o'zi pchirladi: "Dunyoda hech bir narsa, hech qanday maqsad insonning bunday xor bo'lishiga arzimaydi". Axir hayot qancha shirin bo'lsa, umr shuncha qisqa, inson shuncha ojiz. Shunday ekan, nega u o'z kuch-qudratiga ko'ra yashamaydi" [7,21-bet].

Hayot ziddiyatlarining murakkabliklari, ijtimoiy tizimdagi adolatsizliklar barcha-barchasi, asta-sekinlik bilan Akbar qalb qa'ridan otilib chiqar, ammo bu tushunchalarni o'zidan boshqa hech kim eshitmadi. Uning qarashlarida, tasavvurlarida achchiq haqiqat mujassamlashganligini inkor qilmagani holda, o'z g'ururini asosli himoya qilgan shaxs sifatida jonlanadi. Hayot, azob, iztirob, yashash, adolat, adolatsizlik, barchasi uzviy, yonma-yon yashashini anglab yetadi: "Mundog' o'ylab qaragam, men tanamning huzur qilib yashash yo'lidagi istagiga bo'ysunib, o'zimni turfa qiynoqlarga giriftor qilib o'tiribman ekan. Bor-yo'g'i shu jismning – erta-indin o'lib-chirib, tuproqqa qo'shilib ketguvchi vujudning xarxashalari uchun shuncha zahmatmi?" [7, 22-bet]. Ziddiyatlar fonida psixologik xronotop asosida olamning, hayotning, yashashning ma'nosini anglashga intilayotgan inson qismati o'zining badiiy ifodasini topgan.

Yozuvchining "Otash" hikoyasida ham shunga o'xshagan qismat egasi, o'zi bilan o'zi kurashadi. Otash sevgilisi Soliyani tushlarida, kasallik ta'siridagi alahsirashlarda ko'radi, chorlaydi, lekin ayol uni eshitmaydi. Ularni ko'zga

ko'rinmas, ammo yengib ham bo'lmas chegara ajratib turadi: "Tush ko'ribdi. Yana o'sha tanish manzara... o'sha ayol – Soliya. Otash zo'r berib, ovozinig boricha chaqirarmish: – Soliya!... Soliya!.. – Lekin ayol eshitmasmish. Oradagi masofa u qadar uzoq emas, baqirish u yoqda tursin, astagina "Soliya" desa ham eshitilishi kerakdek-mish-u... Otash o'z uyida emish, Soliya bo'lsa shahar va shu uy o'rtasida nimalardir qilib yurganmish. Otash azbaroyi qiziqqanidan shu qarab ham Soliyaning nima ish qilayotganini tushuna olmasmish. Bir qarasa, u o'ta muhim yumush bilan bandga o'xsharmish, bir qarasa, ayol shunchaki u yoqdan bu yoqqa bo'sh-bayov kezib yurgandekmish. Lekin Otash uni haliyam chaqirarmish. O'zi esa turgan joyidan jilasmish. Jilishi mumkin emasmish. Chunki u chegaraga – o'zi Solihaga yaqinlashishi mumkin bo'lgan sarhadga kelib qolganmish. U yog'iga yurishi mumkin emasmish negadir. Soliha bo'lsa... Soliha bu tomonga odim bosish u yoqda tursin, Otashning iztirob bilan baqirib-chaqirishlariga bir qiyo boqib ham qo'ymabdi. Butun kuchini to'plab yana "Soliya!!!" deya jonining boricha chaqiribdi va to'satdan bo'g'zi yirtilib, og'zidan sharillab qon oqa boshlabdi. Shundan keyin u Soliyaning ismini ayta olmay qolibdi – bundan esa holi yomonlashibdi..." [1, 133-bet]. Tushlarning takrorlanib turishida ham o'ziga xos ma'no mujassamlashgan. Qichqiriq, qon ketishi, ayriliq, bitmayotgan jarohat va ongning sevishtganlar ajralishgan nuqtada qotib qolganidan darak beradi.

Suratlarni ideal xronotopi va ruhiy muloqot yo'lak (portal)lari sifatida talqin qilish mumkin. Bu botiniy olamning moddiylashgan ko'rinishi va hayot bilan xayolot orasidagi ko'prik vazifasini o'taydi. Daraxt chizilgan surat markaziy hisoblanadi. Bu asosiy makon va zamon ustidagi sath: "Otash yotaverib zerikib ketdi. Keyin beixtiyor ravishda cho'zilib tumbochkani ochdi-da, ichidan qog'oz va qalam chiqardi. Tashqarida bir maromda tebranib qo'shiq aytayotgan va o'z qo'shig'i ohangiga mos tarzda raqs tushib orolanayotgan daraxtning suratini chiza boshladi. Ilgari ham u daraxt rasmini ko'p ishlagan, umuman, uning chizgan suratlarining yarmi Soliyaga bag'ishlangan bo'lsa, qolgan yarmida daraxt bor edi. Lekin nega bunday, o'zi ham bilmasdi". Biroq "yuragi muhabbatga to'lib-toshgan damlarida suratda Soliyani, qolgan vaqtlarda esa daraxtni ko'rayotgan edi" [1, 135-bet].

Tabiiy, boqiy xronotop bo'lgan daraxt va shaxsiy-intim, yo'qotilgan xronotop Soliya bir obrazda mujassamlashadi. Tasvir, ya'ni surat o'z hayoti bilan yashamoqda. Ma'lum ruhiy holatda Soliya suratdan ajralib chiqib, jonli inson qiyofasini kasb etishi, keyin birdan g'oyib bo'lishi mumkin.

Go'yo surat qahramon ruhiy holatining tashhisiga aylanib boradi. Shu bilan birga, suratlar muhabbat va ijodiy ilhom boqiyga muhrlangan xronotopdir. Ularni yoqib yo'q qilarkan, Otash o'zining vaqtni to'xtatish, o'tmishni saqlab qolishga urinishlari behudaligini anglab yetadi.

Hikoyadatasvirlanganarxetipiktabiatmanzaralariramziy makonni tashkil etadi. Masalan, daraxt (bog', daraxtzor) boqiy umr va hayotiy donishmandlik xronotopidir. Asarda bu Soliyaning muqobil "men"i, olov – Otashning ma'naviy antipodi, markaziy tabiiy timsol hisoblanadi. Daraxt ko'p qiyofali ramz: hayotiy (jilg'a bo'yida), chizilgan (suratda), xotiralarda (tundagi bog'). Bundan tashqari, daraxt ilohiy vositachi vazifasini ham bajaradi. Mifologiyada ham daraxt obrazining ushbu jihati alohida ta'kidlab o'tiladi. Zero, u olamlar, o'lchamlar, sathlar aro o'tish vositasi. "Otash" hikoyasida ham daraxt samoviy va zaminiy, foniy va boqiyini birlashtiruvchi xronotopik tugundir. Otashning ongida Soliya va daraxt ajralmasdir hamda mana shu singib ketish fojiani anglashga kalit vazifasini o'taydi: "Soliya, biz bir-birimizni nega yo'qotganimizni endi tushunib yetdim. Sen bilan ajralishgan o'sha mash'um kunda ko'zlarimiz faqat va faqat daraxtni ko'rgan ekan. Biz o'sha kuni bir-birovimizni ko'rolmay qolgan ekanmiz..." [1, 136-bet].

Tahlil jarayonida Ulug'bek Hamdam o'z nasrida ko'p qo'llaydigan chegara xronotopi ham aniqlandi: hayotda bu Soliya kirib kelmaydigan kasalxona eshigi, tushda yeta olmaslik, metafizik jihatdan olib qaralganda esa hayot

va o'lim, haqiqat va xayol, o'z va o'zga hayot orasidagi chegaralardir. Qahramon ismining ramziyligi butun asarga semantik va struktur kalit bo'lib xizmat qiladi. Otash makon va zamon rivojining mantig'ini o'ziga bo'ysundirib, metaforik ustuvor ma'no-mohiyatni belgilab beradi.

Otash va Soliya – olov va daraxt binar oppozitsiyasi ham asar mohiyatini tushunishda muhim o'rin tutadi. Olov erkaklik, faollik, ma'naviy, poklovchi, vayron etuvchi ibtido. Daraxt ayollik, nofaol, tabiiy, yangilanuvchi, o'zgaruvchi ibtido. Bularning muhabbati ikki stixiyaning qo'shilishga urinishi, lekin hayotiy voqelikda olov yog'ochsiz so'nadi yoki yog'ochni yoqib yuboradi. Faqat ideal olamda, chizilgan suratda, badiiy makonda ular birga bo'la olishadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Ulug'bek Hamdamning nasrida xronotop yuqori darajada puxta tartiblangan, dinamik va semantik boy tizimdan iborat. Dualizm, konflikt va o'zaro singish tamoyillariga qurilgan xronotop ma'no yaratuvchi vazifa bajaradi. Makon va zamon bu asar matnida bir vaqtning o'zida qamoqxona (kasalxona xronotopi), ibodatxona (ustaxona), boqiylik (daraxt) va erkinlik (olov), zulm (qamoqxona), o'zga makon (iztirob) mohiyatlarida qahramon qismatini shakllantiruvchi faol vositalarga aylantirilgan. Ijodkor nasridagi poetik talqinlarning o'ziga xosligi ham, olam va odamni anglash imkonini beradi. Uning ruhiy-ma'naviy qiyofasida shaxs qismati, fojiasi, shaxs erki, insonning o'zligini anglashga xizmat qildirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Карим Баҳодир. "Улуғбекнинг дил изҳори". Маълумот учун қаранг: Ҳамдам Улуғбек. Узоқдаги Дилнур. Қисса, ҳикоялар ва шеърлар. – Тошкент: "Академнашр", 2010. 232 бет.
2. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе // Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва: Художественная литература, 1975. С. 504.
3. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – Москва: Языки русской культуры, 1996. С. 248.
4. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. – Москва: Наука, 1976. С.540.
5. Nasirov A. Badiylik va hayot haqiqati. Monografiya. – Turkiya, Istanbul: KESIT, 2019. 140-bet.
6. Tўраева Б. Замонавий романчиликда хронотоп поэтикасининг қиёсий-типологияк тадқиқи. Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Бухоро, 2022. 70 б.
7. Ҳамдам У. Исён ва итоат. Роман. – Тошкент: "Янги аср авлоди", 2003. 140 бет.
8. Tўраева Б. Замонавий романларда хронотоп поэтикаси. Монография. – Тошкент: "EFFECT-D", 2022. – 288 бет.
9. Nasirov A. Конфликт и художественная интерпретация (В романе Улуғбек Ҳамдама «Бунт и смирение»). Научная дискуссия: Вопросы филологии, искусствоведения и культурологи. Сборник статей по материалам XX международной заочной научно-практической конференции. – Москва, 2014. № 1(20) 62-66 стр.
10. Nasirov Azimiddin Normamatovich Odil Ёқубов романлари поэтикаси. Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Самарқанд, 2018. 70 б.

SHAROF BOSHBEKOVNING “ANDISHALI KELINCHAK” KOMEDIYASI: BADIY-ESTETIK VA IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL

Annotatsiya: mazkur ilmiy maqolada zamonaviy o‘zbek dramaturgiyasining yetuk vakili Sharof Boshbekov qalamiga mansub “**Andishali kelinchak**” komediyasi kengaytirilgan va chuqurlashtirilgan tahlil asosida o‘rganiladi. Asarda tasvirlangan oila instituti, ayol obrazi, milliy mentalitet hamda andisha tushunchasining ijtimoiy, axloqiy va estetik qirralari badiiy matn tahlili orqali ochib beriladi. Komediyaning syujet qurilishi, konfliktlar tizimi, obrazlar iyerarxiyasi, kulgi va satira poetikasi dramaturgiya nazariyasi nuqtayi nazaridan izchil yoritiladi. Tadqiqotda asarning jamiyat ongiga ta’siri, sahnaviy talqini va adabiy jarayondagi o‘rni masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: *Sharof Boshbekov, o‘zbek dramaturgiyasi, komediya janri, andisha konsepti, oila muammolari, ayol obrazi, kulgi va satira, sahna asari.*

Annotation: this article provides an extended scholarly analysis of “*The Modest Bride*” by Sharof Boshbekov, a prominent representative of modern Uzbek drama. The study explores the depiction of family relations, the image of women, national mentality, and the ethical and aesthetic interpretation of the concept of modesty (*andisha*). Particular attention is paid to the plot structure, conflict system, character construction, and the poetic function of humor and satire from the perspective of dramatic theory. The research highlights the play’s social impact, stage interpretations, and its significance within the contemporary literary process.

Key words: *Sharof Boshbekov, Uzbek drama, comedy genre, concept of modesty, family relations, female image, humor and satire, stage play.*

Аннотация: в статье проводится расширенный научный анализ комедии Шарофа Бошбекова «**Андишали келинчак**», занимающей важное место в современной узбекской драматургии. Рассматриваются проблемы семейных отношений, образ женщины, национальный менталитет, а также социальноэтическое и эстетическое осмысление понятия *андиша*. Анализируются сюжетная структура, система конфликтов, характеры персонажей и поэтика комического в соответствии с теорией драмы. Отдельное внимание уделяется сценическому воплощению пьесы и её значению в литературном процессе.

Ключевые слова: *Шароф Бошбеков, узбекская драматургия, комедия, андиша, семейные отношения, образ женщины, сатира и юмор, сценическое произведение.*

Drama sahna namoyishlari uchun mo‘ljallangan, xarakterning tashqi dunyo bilan o‘zaro ta’sirini nazarda tutuvchi, adabiyotning bir turi bo‘lib, unga muallifning izohi qo‘shiladi. Drama, shuningdek, bitta tamoyil va qonunlar asosida qurilgan asarlardir. Harakat hozirgi zamonda bo‘lishi va o‘sha joyda tez rivojlanishi kerak. Tomoshabin guvohga aylanadi va u bo‘layotgan voqealarga hamdard va hamdard bo‘lishi kerak. Spektakl bir necha soat yoki hatto yillar davom etishi mumkin. Biroq, harakat sahnada bir kundan ortiq davom etmasligi kerak, chunki u tomoshabin imkoniyatlari bilan cheklangan. Bugungi adabiyotshunoslikda dramaturgiya asarlarini

jamiyatning ijtimoiy-ma’naviy hayoti bilan uzviy bog‘liq holda tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Sahna asari badiiy matn sifatida nafaqat estetik zavq bag‘ishlaydi, balki muayyan davrning ijtimoiy tafakkuri, axloqiy me’yorlari va qadriyatlar tizimini aks ettiradi. Shu ma’noda, komediya janri ijtimoiy ziddiyatlarni yumor va satira orqali ochib berish imkoniyatiga ega bo‘lgan samarali adabiy shakl sanaladi.

Zero teatrning xalqni ma’naviy ma’rifiy ruhda tarbiyalashning eng samarali va jonli vositasi ekanligi azaldan ma’lum. Sahna real hayotning badiiy ko‘zgidir. Shu ma’noda yuqorida nomlari tilga

olingan dramaturglardan E.Xushvaqto'v ayniqsa, uluqda sovrinni olib ketdi. U ko'proq xalq og'zaki ijodi materiallariga, folklor-etnografik mavzularga milliy urf-odatlarimizda o'lib borayotgan udumlarga murojaat qildi. E.Xushvaqto'vning O'zbekiston milliy teatrida birin-ketin sahnalashtirilgan "Chimildiq", "Qalliq o'yin", "Qirmizi olma", "Andishali kelinchak" kabi pyesalariga iloji boricha o'zbek xalqining azaldan yashab kelgan udumlari ruhini, mohiyatini singdirishga, ularni yangicha an'analar bilan boyitishga, yosh avlodning munosabatini oshirishga urinadi. Ko'p o'rinlarda bunga erishadi ham.

XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida o'zbek dramaturgiyasida oila, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarga bag'ishlangan asarlar salmoqli o'rin egalladi. Sharof Boshbekov ana shu jarayonning faolishtirokchisi bo'lib, o'z komediyalarida kundalik hayotda ko'zga tashlanadigan, biroq chuqur ijtimoiy mazmunga ega muammolarni badiiy tahlil etadi. Muallifning "Andishali kelinchak" komediyasi o'zbek oilasiga xos an'analar, kelin obraziga nisbatan shakllangan ijtimoiy stereotiplar hamda andisha tushunchasining murakkab tabiati bilan ajralib turadi.

Sharof Boshbekov dramaturgiyasi o'zining hayotiyli, xalqona ruhi va tanqidiy yo'nalishi bilan ajralib turadi. Dramaturg voqelikni bezab ko'rsatishga emas, balki uning ichki ziddiyatlarini ochishga intiladi. Uning komediyalarida oddiy maishiy holatlar ijtimoiy muammo darajasiga ko'tarilib, umumlashma kasb etadi.

Boshbekov asarlarida dialoglar tabiiy va jonli bo'lib, qahramonlarning ijtimoiy mavqei, dunyoqarashi va ruhiy holatini aniq ifodalaydi. Muallif kulgi vositasidan foydalanar ekan, uni faqat kuldirish maqsadida emas, balki ijtimoiy ongni uyg'otuvchi estetik mexanizm sifatida qo'llaydi. Shu jihatdan uning dramaturgiyasi o'zbek komediyasining rivojida muhim bosqichni tashkil etadi.

"Andishali kelinchak" komediyasining syujeti an'anaviy o'zbek oilasi doirasida kechadigan voqealar asosida qurilgan. Asar markazida yangi kelin bo'lib tushgan ayolning oiladagi mavqeyi, uning ichki kechinmalari va tashqi bosim ostidagi holati turadi. Kelin obrazining haddan tashqari andishali, tortinchoq va sukut saqlovchi bo'lishi turli kulgili, ammo mazmunan jiddiy vaziyatlarni yuzaga keltiradi. Syujet rivojida kundalik turmushga oid mayda voqealar ketma-ketligi orqali asosiy g'oya ochiladi.

Asardagi voqealar tizimi tomoshabinni kuldirish bilan birga, uni oilaviy munosabatlar mohiyati haqida mushohada yuritishga undaydi.

Asardagi konfliktlar biryoqlama emas, balki ko'p qatlamli xarakterga ega. Birinchi navbatda, kelin va qaynona o'rtasidagi an'anaviy qarama-qarshilik ko'zga tashlanadi. Biroq bu ziddiyat faqat maishiy darajada qolmay, shaxs va jamiyat, ichki istak va tashqi majburiyat o'rtasidagi muammoga ulanadi. Komediya konfliktlar kulgi vositasida yumshatilgan bo'lsa-da, ularning zamirida jiddiy ijtimoiy muammolar yotadi. Dramaturg konfliktlar orqali tomoshabinni muayyan xulosalarga olib keladi, ammo tayyor yechim bermaydi.

Asar voqealari oddiy o'zbek xonadonida bo'lib o'tadi. Oilada yangi kelin olgan qaynonaning aytgani aytgan, degani degan. Kelinning har bir harakatini tanqid qiladi. Mahalladagi qo'shnilar esa o'z muammolari bilan shu xonadonga kirib, maslahat so'raydilar. Kelinning oiladan eshitadigan dashnomlari kun sayin ortib boradi. Oxir-oqibat qaynona kelinning homilador ekanligini bilgach, munosabati o'zgaradi. Sahnalashtirilgan asosiy narsa mana shu.

Andisha tushunchasi o'zbek xalqining axloqiy qadriyatlar tizimida muhim o'rin tutadi. U odob, hurmat va muloyimlik bilan bog'liq bo'lsa-da, Sharof Boshbekov ushbu tushunchani murakkab va ziddiyatli hodisa sifatida talqin etadi.

Komediya andishaning me'yoridan oshishi shaxs erkinligini cheklovchi omilga aylanishi badiiy tarzda ko'rsatiladi. Kelin obrazi orqali muallif jamiyat tomonidan shakllantirilgan andishaviy stereotiplarning ayol taqdiriga ta'sirini ochib beradi. Bu jihat asarga falsafiy chuqurlik bag'ishlaydi.

"Andishali kelinchak" komediyasidagi obrazlar tizimi ijtimoiy munosabatlarning badiiy modeli sifatida namoyon bo'ladi. Kelin obrazi markaziy figura bo'lib, uning ichki dunyosi, sukut ortidagi kechinmalari orqali asosiy g'oya ochiladi. Qaynona obrazi an'anaviy fikrlash tarzining timsoli sifatida tasvirlanadi. Kuyov obrazi esa ko'pincha ijtimoiy bosim ostida ikkilanib qolgan shaxs sifatida namoyon bo'lib, konfliktlarning chuqurlashuviga xizmat qiladi. Yordamchi obrazlar asardagi ijtimoiy muhitni kengaytiradi.

Komediya kulgi voqeaviy komizm, xarakterlar komizmi va nutqiy komizm orqali yuzaga chiqadi. Oddiy maishiy vaziyatlarning bo'rttirilgan talqini tomoshabinda kulgi uyg'otadi, biroq bu kulgi yuzaki

emas. Sharof Boshbekov satirani yumshoq kinoya shaklida qo'llab, tomoshabinni himoyaviy pozitsiyaga emas, balki mulohazaga chorlaydi. Kulgi vositasi orqali muallif jamiyatdagi muayyan illatlarni estetik tarzda fosh etadi.

Sharof Boshbekovning "Andishali kelinchak" komediyasi o'zbek teatr sahnasida bir necha bor sahnalashtirilgan asarlar sirasiga kiradi. Asarning sahnaviy muvaffaqiyati, avvalo, undagi obrazlar hayotiyli va konfliktlarning tomoshabinga tanishligi bilan izohlanadi. Teatr talqinlarida kelin obrazi ko'pincha ichki dramaturgiyaga boy tarzda gavalantirilib, uning sukuti va tortinchoqligi tashqi harakatlardan ko'ra psixologik ifoda orqali ochiladi. Mazkur komediyaning sahnaviy talqinlarida kulgi unsurlari bilan bir qatorda dramatik pauzalar, sukut va imo-ishoralarning ahamiyati ham kuchayadi. Bu hol asarning ko'p qatlamli mazmunini yanada teranroq ochishga xizmat qiladi. Ayniqsa, qaynona va kelin o'rtasidagi sahnalar teatr amaliyotida ijtimoiy stereotiplarni fosh etuvchi badiiy vosita sifatida talqin qilinadi.

"Andishali kelinchak" komediyasi zamonaviy adabiy jarayonda o'z ahamiyatini yo'qotmagan asarlardan biridir. Unda ko'tarilgan muammolar — ayol mavqei, oila ichidagi psixologik bosim, an'ana va shaxs erkinligi o'rtasidagi ziddiyat — bugungi jamiyat uchun ham dolzarbdir. Zamonaviy talqinlarda ushbu komediya gender masalalari, shaxs erkinligi va ijtimoiy mas'uliyat nuqtayi nazaridan qayta o'qilmoqda. Bu esa asarning badiiy imkoniyatlari keng ekanini, uning faqat muayyan davr mahsuli emas, balki umumma'naviy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Sharof Boshbekovning "Andishali kelinchak" komediyasi o'zbek dramaturgiyasida oila va jamiyat munosabatlarini badiiy-falsafiy jihatdan chuqur yoritgan muhim asarlardan biridir. Asarda andisha konsepti kulgi va satira vositasida tahlil qilinib, uning ijobiy va salbiy qirralari ochib berilgan. Obrazlarning hayotiyli, konfliktlarning ko'p qatlamlili va g'oyaning dolzarbligi asarning ilmiy tahlil uchun muhim manba ekanini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boshbekov Sh. Tanlangan dramatik asarlar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.312-bet.
2. Karimov N. O'zbek dramaturgiyasi tarixi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2006.384-bet.
3. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Akademnashr, 2004. 256-bet.
4. Quronov D. Dramaturgiya va sahna poetikasi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2008.192-bet.
5. Jo'rayev M. O'zbek komediyasida kulgi va satira poetikasi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2010.168-b.
6. Saidov A. Dramaturgiya va sahna san'ati masalalari. – Toshkent: San'at nashriyoti, 2003.176-b.
7. Rahimjonov H. O'zbek teatr san'ati va dramaturgiya taraqqiyoti masalalari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2001.224-bet.
8. To'rayev B. Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasida ijtimoiy konflikt muammosi. – Toshkent: Akademnashr, 2012.148-bet.
9. Abdug'afurov A. Milliy mentalitet va badiiy tafakkur. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2009.208-bet.

Hilola XUDOYMURODOVA,
 Surxondaryo viloyati 36-maktab
 ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

NODIR NORMATOV – SURXON FARZANDI

Annotatsiya: ushbu maqolada Ko'hitang hikoyalari, tog' odamlari, Nodir Normatov ijodi, asarlari tahlili berilgan. Asarlarda qishloq hayoti, odamlar taqdiri haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: hikoya, tog' odamlari, Ko'hitang tog'lari, obraz, detal.

Annotation: this article provides an analysis of the stories of Kuhitang, mountain people, and the works of Nodir Normatov. The works describe rural life and the fate of people.

Key words: story, mountain people, Kuhitang Mountains, image, detail

Аннотация: в статье рассматриваются рассказы Кохитанга, горцев, творчество Нодира Норматова и анализ его произведений. В произведениях рассказывается о сельской жизни и судьбах людей.

Ключевые слова: история, горцы, горы Кухитанг, образ, деталь

70-80-yillar adabiy avlodiga mansub Nodir Normatov ham hikoya janrida faol ijod qildi. N.Normatovning yozuvchi sifatida shakllanishida E.Xeminguey, R.Tagor, N.Gogol', L.Tolstoy, A.Chexov, Yu.Kazakov, V.Shukshin, V.Rasputin singari jahon adabiyotining mashhur namoyandalarning ta'siri, ijodiy tajribasi salmoqli ta'sir ko'rsatgan. Xususan, Vasiliy Shukshin ijodining o'zbek adabiyotiga sezilarli ta'siri bor desak xato bo'lmaydi. Ma'lumki, Vasiliy Shukshin rus adabiyotiga "qishloq prozasi"da yangicha bir yo'nalishni boshlab bergan. U rus qishlog'ining haqqoniy manzarasini, qishloq odamlarining xarakteri, psixologiyasini, fitratiyu siyratini bor bo'y-basti bilan ochib berganligini adabiyotshunosu tanqidchilar e'tirof etishgan. Yulduz Hoshimova ta'kidlab o'tganidek: "Vasiliy Shukshin o'z asarlarida qishloq hayotini haqqoniy, boricha tasvirlaydi. Bu muallifning oddiy insonlar turmush tarzini yaxshi bilishi, tili va dilini diqqat bilan kuzatgani boisidir. Adib bitgan satrlarda ruhiy olam boyligi, umuminsoniy qadriyatlar birlamchi ahamiyat kasb etadi. Shukshinning aksariyat qahramonlari oddiy mehnatkashlar, dehqonlar bo'lib, har biri o'ziga yarasha fe'l-atvorga ega, nordongina til-zabonli kishilar. Ba'zi qahramonlari bir qadar hardamxayol, o'z olamida yashaydi, boshqalari esa qandaydir jasorat

ko'rsatishga moyil"¹. Masalan, uning "Chol, qiz va oftob"² hikoyalar to'plamiga kirgan hikoyalarda aynan qishloq hayoti va odamlari tasvirlangan.

"Qishloq prozasi" N.Normatov ijodida ham muhim o'rin tutadi. Adibning dastlabki hikoyalaridayoq shukuhona ruh kuzatiladi. Bu, ayniqsa, ijodkorning "Qo'hitang hikoyalari" to'plamiga kiritilgan hikoyalarda yaqqol namoyon bo'ladi. Bu to'plamga kiritilgan hikoyalarning asosiy mavzusini qishloq hayoti, bu yer odamlarining dardu quvonchi, orzu va armonlari tashkil etadi. N.Normatov Qo'hitang tog'oldi qishloqlari odamlari hayotini tasvirlaydi, chunki adib bu yerlarni juda yaxshi biladi, bolaligi shu joylarda kechgan.

Bilamizki, qishloq odamlari tabiatan biroz sodda, to'pori, dangalchi, ammo samimiy bo'ladi. Qishloqda deyarli hamma bir-birini taniydi, odamlar o'rtasida mehr-muruvvat, andisha, or-nomus kabi insoniy fazilatlar ham kuchliroq bo'ladi. Milliy xususiyatlar, urf-odat va an'analar, mahalliy muhit ham qishloqda yaqqolroq ko'zga tashlanadi.

Umuman, Nodir Normatov va Vasiliy Shukshinni bir-biriga bog'lab turadigan jihat bor. Ma'lumki, Vasiliy

1 <http://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/vasiliy-shukshin-ikki-maqola.html>

2 Шукшин Василий. Чол, киз ва офтоб: Хикоялар / Ўткир Ҳошимов ва Хайридин Султонов таржимаси. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.

Shukshin yozuvchi bo'lishi bilan birga kinorejissyor, aktyor ham bo'lgan. U qator filmlarni suratga olgan, ssenariylar yozgan. O'zi ham bir qator rollarni ijro etgan. Shukshin qahramonlari sodda, to'pori, oddiy odamlar. U qahramonining ichki kechinmalarini xuddi rassomdek chizadi. U har bir qahramoni qalbida kechayotgan tuyg'ularni his qiladi, unda yashaydi. Adib yozuvchi sifatida qalam olganida, unga, kinoni, san'atni chuqur his qilishi, odamlar ruhiyatining eng nozik jihatlarini his qilishi qo'l keladi, albatta.

Nodir Normatov ham san'atni nozik his qiladi. U fotorassom sifatida ko'rgazmalar tashkil qilgan, san'atshunos sifatida qator tadqiqotlar yaratgan. Fotorassom oddiy inson ko'zi ilg'ay olmagan vaziyatlarni, holatlarni kadruga muhrlaydi. Adib yaratgan obrazlarda ham inson tabiatining turfa xarakteri namoyon bo'ladi, u xuddi rassom singari qahramonining kechinmalarini chizadi.

Agar adabiyotimizga Shukur Xolmirzayev va Erkin A'zam Boysun, Tog'ay Murod Xo'jasoatni adabiy makon sifatida olib kirgan bo'lsa, Nodir Normatov o'zi tug'ilib o'sgan Poshxurdni o'z asarlarida tasvir etdi. Uning deyarli barcha asarlarida Poshxurd va poshxurdliklar obrazi, ularning turmushi, o'y-kechinmalari, orzu-armonlari tasviriga duch kelamiz.

Nodir Normatovning "Tog'da" hikoyasida tog' qishlog'i manzarasi ko'z oldimizda namoyon bo'ladi: "Tog' oralig'idagi kichkina qishloqqa kirib keldim. Soy bo'ylab joylashgan past-baland hovlilar ko'rindi. Pastlikda suv yoyilib oqmoqda, undan pag'a-pag'a hovur ko'tarilib, havoga singiydi, goh uni shabada soy o'rkachidagi qor chulg'angan yulg'unzor tomon haydaydi.

Men izlab borayotgan qishloq ahli uzoq. Hamma yoq oppoq bo'lgani uchun kech kirgani bilinmaydi. Uzoq-uzoqlardan itlar hurdi. Ana shunda quyosh botayotganini sezdim. Chunki itlar dashtdan kun botganda qaytadi. Hali bu qishloqdan chiqib ulgurmagani ham edimki, botinkamga qor to'ldi. Sigaretni tutatdim-da, huvillagan tog' yo'lidan ketaverdim. Oyog'im muzlay boshlaganidan beixtiyor eng so'nggi hovli tomon burildim. Hovlining darvozasi yo'q ekan. To'ppa-to'g'ri kirib borishdan istihola qilib turgandim, bog' etagidagi yo'lda otliq ko'rindi. Uning egnida kalta po'stin, boshida telpak va yelkasi o'sha miltig'ining uchi qorayib ko'rinadi. Xuddi Lermontov tasvirlagan cherkasga o'xshab ketardi"³.

3 Normatov N. Tog'da / Biscot: Qissalar, xikoyalari. – Toshkent: Sharq, 2012.281- 6.

Adib qishloq koloritini ta'sirchan detallar orqali tasvirlaydi. Ko'z oldimizda qishloq manzarasi yaqqol namoyon bo'ladi. Muallif manzarani tasvirlashda eng kichik jihatlariga ham e'tiborni qaratadi. "Uzoq-uzoqlardan itlar hurdi. Ana shunda quyosh botayotganini sezdim. Chunki itlar dashtdan kun botganda qaytadi". Ushbu parchaga e'tibor qaratsak, unda adibning qishloq hayoti, muhitini ishonarli tasvirlaganiga guvoh bo'lamiz.

Voqelik muallif tilidan hikoya qilinadi. Vosid mergan hikoya qahramonini o'z uyida mehmon qiladi. Asl kasbi ovchi bo'lgan Vosid mergan dastlab hikoya qahramonida ham, kitobxonda ham tabiatning, hayvonlarning "kushandasi" sifatida taassurot qoldiradi. Ammo suhbat davomida bu fikrlar xato ekanligi ayonlashadi: "O'zim ovchi bo'lganim bilan bo'ri, to'ng'izdan boshqasini kam otganman".⁴

Keyingi o'rinlarda ham Vosid merganning o'z e'tiqodiga sodiq qolganligiga guvoh bo'lamiz. Garchi kasal kampir ohu, kiyik go'shtiga ko'ngli ketgan bo'lsa ham, Vosid mergan ov payti uni ota olmaydi. Umuman, hikoyada tog' qishlog'i va u yerda yashovchi mehmondo'st, halol, e'tiqodi mustahkam odamlar hayotini tasvirlaydi.

N.Normatov hikoyalari xos xususiyatlardan yana biri ma'naviy muammolarning badiiy ifodasidir. Ularda insoniylik, halollik, o'z e'tiqodiga sodiqlik, insonning qadr-qiyamati, or-nomusning kuchliligi, umuman, real hayotda mavjud turli-tuman insoniy muammolar, munosabatlar yoritilgan. Bu hikoyalarda turfa taqdirli insonlar hayoti, xarakteri tasvirlangan.

Yozuvchining "Kar momo" hikoyasida insonning ma'naviy qiyofasi, munosabatlardagi ziddiyatlar tasvirlanadi. Hikoya qahramoni Madiyor tuman aloqa bo'limida sovg'a-salomlarni manziliga yetkazish bilan shug'ullanadi. Sovg'a-salomlarni joylashtirish asnosida qoqilib ketadi. Shu paytda sovg'alardan biri yirtilib, ular orasidan tivit ro'mol ko'rinib qoladi. Madiyor xotinining o'g'liga qaraydigan enagasi Norxol kampirga tivit ro'mol zarurligi va imkoni bo'lsa topib berishi haqidagi gaplari yodiga kelib, fikrlari chalg'ib ketadi. Shu jarayonda uning fitratida ichki "kurash" kechadi. Yozuvchi ana shu kurash jarayonini voqelik jarayonida tasvirlab beradi. Boshlig'i bilan bir kunlik dam olishga borgan Madiyor uzum olib kelish sabab Kar momo bilan uchrashadi. U bilan suhbat asnosida

4 Normatov N. Tog'da / Biscot: Qissalar, xikoyalari. – Toshkent: Sharq, 2012.283-6.

o'g'lining enagasi Norxol kampir va Kar momo o'rtasidagi adovat tarixini, enaga aslida chayqovchilik bilan shug'ullanishini, tivit ro'mol sotishini bilib oladi: "Ana Norxol kampir kim ekan! U bolasining tarbiyasini kimlarga ishonib qo'yibdi? Bir talonchi, chayqovchi kampirga. Bundan ortiq ahmoqlik bo'ladimi? Nega surishtirmay-netmay bolasini shu kampirga topshirdi? Dunyoda Kar momoday kampirlar bor-ku. Nega u shundaylarni izlamaydi?"⁵

Shu sabab bo'lib, Madiyor tivit ro'molni olish fikridan, ya'ni "jinoyat" – o'g'irlik qilishdan, o'zini saqlab qoladi. Adib mazkur hikoya orqali insonning nafsi nopok ishlarga boshlashiga ishora qiladi. Madiyor Kar momo sabab o'g'irlik qilish fikridan qaytadi. Inson ma'naviyati bilan aloqador muammolar, ijtimoiy va axloqiy masalalar bilan uyg'unligi "Kar momo" hikoyasida namoyon bo'ladi. Bir qarashda Norxol xola boylikka mukkasidan ketgan obraz sifatida tasvirlanadi. Kar momo ham jun ro'mol to'qib, pullaydi. Demak, har ikkala kampirlarni ham mol-dunyo qiziqtiradi, degan fikr tug'iladi. To'g'ri, hikoya yaratilgan davr, muhit va tuzum nuqtayi nazaridan olinganda, o'sha paytlarda bugungi tijoratchilik chayqovchilik deya jinoyatning bir turi sifatida qaralgan. Yoki tadbirkorlik qilish ham, ortiqcha davlat yig'ish ham mumkin bo'lmagan. Lekin bugungi kun nuqtayi nazaridan olib qaralganda, har ikki holatga ham ijobiy qaralayotganligini alohida qayd etib o'tish lozim. Umuman, bugungi kitobxon uchun Norxol xola ham, Kar momo ham salbiy obraz sifatida taassurot qoldirmaydi.

"Kar momo" hikoyasi o'z yaratilish tarixiga ega. Umuman, adib asarlarining aksariyatining real asosi, qahramonlarining prototiplari bor. Yozuvchining qishloqdosh yaqin sirdoshi, pedagog va yozuvchi Mamarayim Boyqulov "Kar momo" hikoyasining yaratilish tarixi borasida quyidagilarni hikoya qiladi: "1982-yil yanvarida Nodir Normatov menga qo'ng'iroq qilib, qishloqda ekanligi, rassom Ro'zi Choriyev, yozuvchilar: Shukur Xolmirzayev, Nurali

⁵ Normatov N. Kar momo / Bisot: Qissalar, hikoyalari. – Toshkent: Sharq, 2012.388-6.

Qobil ham u bilan birga qishloqqa kelganligi, ayni vaqtda sovxoz mehmonxonasida ekanligini aytib meni ham taklif qildi. Sovxoz direktori mehmonlarga izzat-ikrom ko'rsatib, qish bo'lishiga qaramasdan, dasturxonni noz-ne'matlar bilan to'ldirib tashlagan edi. San'at, adabiyot, matbuot haqida qizg'in bahs boshlanib, suhbat qizigandan-qizidi. Gap orasida Poshxurd noz-ne'matlari, ayniqsa, shirin-shakar uzum navlari, shinni va musallas tayyorlashning poshxurdcha texnologiyasi haqida tortishuvlar bo'ldi.

Sovxoz direktori Poshxurdning "qora nahal" navli uzumini maqtab, bu uzum qadimda Buxoro amirlarining tansiq voqeasi bo'lganligini aytib berdi. Yozuvchi Shukur Xolmirzayev esa: "Hayotim davomida Boysun uzumidek shirin uzumni uchratmadim",- dedi. Men Nodir Normatov bilan birga yarim tunda bir necha xonadonga borib, oxiri Kar momo laqabli momodan ikki kilo uzum olib kelib dasturxonga qo'ydik. Shukur Xolmirzayev bir necha uzum donasini og'ziga solib, tanovul qildi-da, ko'zlarini yumib: "Ha, ukkag'arlar, yutdinglar" deb tan berdi. Keyinchalik Nodir Normatov ana shu voqea tafsilotlaridan foydalanib mutlaqo yangi bir ohang va joziba kasb etgan bir hikoya yozdi. Bu hikoya uning "Bisot" saylanmasida e'lon qilingan".⁶

Ushbu voqelik Nodir Normatov badiiy niyatini ifodalashda turtki, sabab vazifasini bajargan.

Adibning "Hushtaklar" hikoyasida bola ruhiyati, uning ichki kechinma va orzulari qalamga olingan. Adib bola obrazi orqali kattalar olamini ko'rsatib beradi. Agar bu davr adabiy avlodi ijodiga nazar tashlasak, bolalar hayoti aks ettirilgan qator asarlarga duch kelamiz. Jumladan, E.A'zamning "Shahardan odam keldi", "Ertak bilan xayrlashuv", "Muzqaymoq", Xayriddin Sultonning "Tomosha", "Plastinka", "Olis Artek" haqida xotiralar hikoyalari shular jumlasidandir. Bu hikoyalarda bir qarashda bolalar hayoti qalamga olingan bo'lsa-da, kattalar dunyosi, ularning tashvishlari, jamiyat muammolarini badiiy ifodalaydi.

⁶ Boyqulov M. Xa'etiy haqiqatdan badiiy asarga... / Nodir Normatov xa'eti va ijodi zamondoshlari niqohida: maqolalar, takrizlar, adabiy suxbatlar. – Toshkent: "San'at" jurnali nashriyati, 2017.274-6.

Shahnoza MUSLIMOVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

YOM SANSOPNING “TURAR JOY SARGARDONLIKLARI” HIKOYASIDA ZAMON VA YOSHLAR MASALASINING BADIY IFODASI

Annotatsiya: XX asr boshi g'arb va rus adabiyoti ta'sirida shakllangan zamonaviy adabiyotda inson ruhiy olamini ochib berishda qo'rquv, dahshat, o'lim, yolg'izlik kabi masalalar talqini birinchi o'ringa chiqdi. Yom Sansop o'z hikoyalarida hayot va o'lim kategoriyasi bilan birga global muammoga aylanib borayotgan yolg'izlik motivini ko'p qo'llash orqali davr ruhini ko'rsatishga muvaffaq bo'ldi.

Kalit so'zlar: choson kishisi, turar joy, qabriston, yomg'ir, yolg'izlik, ijarachi ayol

Аннотация: в современной литературе, сформировавшейся под влиянием западной и русской литературы начала XX века, на первый план выдвинулось осмысление таких тем, как страх, ужас, смерть и одиночество, направленных на раскрытие внутреннего мира человека. Ём Сансоп в своих рассказах, наряду с категориями жизни и смерти, часто обращается к мотиву одиночества, который постепенно превращается в глобальную проблему, тем самым успешно передавая дух эпохи.

Ключевые слова: чосон сарам, жилище, кладбище, дождь, одиночество, женщина-арендатор.

Annotation: in modern literature shaped under the influence of Western and Russian literature of the early twentieth century, the exploration of themes such as fear, horror, death, and loneliness aimed at revealing the human inner world has come to the forefront. In his short stories, Yeom Sangsop, alongside the categories of life and death, frequently employs the motif of loneliness, which is gradually becoming a global issue, thereby successfully conveying the spirit of the era.

Key words: Joseon person, dwelling, cemetery, rain, loneliness, female tenant.

1910-yillar Koreyada yuzaga kelgan og'ir ijtimoiy vaziyatda yozuvchi va shoirlarni “Yangi adabiyot uchun harakat” birlashtirib turdi. Harakat tarafdorlari ishonchni yo'qotmasdan “millatni ozod qilish uchun kurash”ga kirdilar. An'anaviy adabiyot qonunlaridan voz kechib, barcha uchun tushunarli badiiy asarlar yaratdilar. O'rta asrlarda yaratilgan xangil amalga tadbiiq etildi, natijada, yozma va so'zlashuv tili birmuncha jonlandi.

Mazkur harakatning eng faol a'zosi Li Gvansu birinchilar qatorida koreys adabiyotida qahramonlarning aniq yashash manzili (makoni) va voqealar sodir bo'lgan zamoni tasvirladi. Tili sodda hikoyalarida koreys yoshlari duchor bo'lgan ma'naviy inqiroz, oila va nikoh masalalari ochiq-oydin tasvirlandi. Bir tomondan kitobxon bunday asarlarni quvonch bilan kutib olgan bo'lsa, ayrim tanqidchilar, xususan, arxaistlar bunday asarlarga tanqidiy fikr bildirdilar.

Hikoya Yaponiyaga yangi bilimlarni o'zlashtirish maqsadida kelgan yoshlar o'rtasidagi ziddiyat masalasiga bag'ishlangan. Yozuvchi hikoyada yangi tuzum ta'siridagi inson obrazini yaratdi. Zero, “...badiiy obrazning o'ziga xos belgilari, betakror qirralari borki, ular adabiy turlar, janrlarning turli tarixiy taraqqiyot bosqichlarida o'zlarini turlicha namoyon etib keldi”[1]. Ayniqsa, yapon istilosi davrida yozilgan hikoyalari uchun tanlangan qahramonlarning ichki olamini kashf qilish mahorati adibni zamondosh yozuvchilardan ajratib turdi. Hikoya syujetiga kiritilgan voqealar muallif boshidan kechirgan, ko'rganlari bo'lgani uchun ishonarli va ta'sirchan berilgan. Hikoyalarida ko'tarilgan masalalarning hayotiyligi yozuvchiga mashhurlik olib keldi.

“Turar joy sargardonliklari” hikoyasida o'z yurtidan ketib begona mamlakatda istiqomat qilayotgan koreys millatining

turli yoshdagi insonlari qiyofasi tasvirlangan. Jumladan, yozuvchi ijarachi ayolning xudbinligini quyidagi satrlarda ochib beradi: “Baziyatdan qanday foydalanmaslik mumkin? Keyingi oy – birinchi oy, shuning uchun pul kasodligi sezilmoqda, biz esa butun ijarani faqat naqd pulga sotib olamiz”[2].

Hikoya bosh qahramoni talaba yigit turar joy egasiga bir oylik ijara haqini oldindan bergan, hatto, ikki kun oldin soliq to'lovini ham amalga oshirgan. Shunga qaramay, ijarachi ayol ko'proq pul to'lashni taklif qilgan boshqa insonga bu joyni berib yuborgan. Vatandagi mustabid tuzumdan horigan yigitning begona yurtida o'z vatandoshi tomonidan bunday noqulay vaziyatga tushirilishi sababi quyidagi satrlarda anglashiladi: “...Bu Chosonlik ekaningiz yoki shimoli g'arbiy hududdan bo'lganingiz uchun sizga ishonch yo'q degani emas, sizni kamsitmoqchi ham emasman... shunchaki vaziyat shunday bo'lib qoldi, shuning uchun men aytyapman”[2].

Yozuvchi Chang-gilning yolg'izlik holatini tabiat hodisalari bilan birga u har safar tashrif buyuradigan qabristonda chizadi. Bosh qahramon atrofdagi odamlardan, ularning sovuq muomalalaridan horiganda ko'chaning bir tomonida joylashgan qabristonda uzoq kezadi, qabristonga qarama-qarshi qurilgan amaldor yoki idora xodimlari uylarini zimdan kuzatadi. Bu yerdagi uylar yaqin atrofdagi talabalar qishlog'idan farq qiladi. Odamlardan qochib, begonasiragan bosh qahramon o'zining Shimoliy hududdan ekanligini yashiradi.

Sokin qabristonda u uzoq xayol suradi: nega odamlar toifalarga ajratiladi, qabriston qarshisidagi yashovchi aholining uyi ko'p xonali bo'lsa-da, ijaraga xona bermaydilar. Chang-gilning do'stlari ham hayotdan ko'ngli sovugan, tushkun kayfiyatdagi, umidsizlik ummoniga g'arq bo'lgan talabalardir.

Odamlar orasida yashasa-da, jamiyat bilan birga qadam tashlasa-da, “choson odami” degan tamg‘a uning yolg‘izlanib qolishiga sabab bo‘ldi.

Ijaraga uy so‘rab borganida, o‘zining asli kelib chiqishi qaerdan ekanligini yashirishga majbur talaba yigitni mudom “Chosonlik bo‘lganim uchun chiqib ketishimni so‘ramasmikin?” savoli qiynaydi. Ana shunday savolar girdobida yurgan Chang-gil Chosonlik ekanligidan faxrlanib yurgan vaqtlarini bob-bot eslaydi. Ustiga ustak odamlar uni yapon millatiga mansub, deb qarashlaridan hayiqadi. Endi esa Chosonlik ekanligini aytga tanqid qilinadi, davralardan chetlashtiriladi.

Yom Sansop hikoya qahramonining yashash uchun ijaraga yangi xonadan topgan lavhasini shunday chizadi: “...bir oz aylanib yurgandan so‘ng, uch-to‘rtta xonadan iborat turar joyini topdi. Atrofni ko‘zdan kechirar ekan, hatto, quyosh tushadigan “tatami” xonasi ham ko‘ziga toza ko‘rindi, xona talab darajasida bo‘lmasa-da, Chang-gil taraddud ko‘rmagani uchun qat‘iy bir qarorga kela olmadi”[2].

Musofir yurtida ijaraga uy beruvchi sohibaning Chang-gilni boshdan-oyoq ko‘zdan kechirib, xuddi uning fe‘l-atvorini, asl kelib chiqishini aniqlashga urinayotgandek, tikilib qarashidan bosh qahramonning yuraklari uvishadi. Va u har safar eshitadigan savollar ketma-ket yog‘iladi: “Qayerdانسiz janob?”. Uni hech kim tinglamaydi, hatto, og‘zini juftlashga ulgurmay: “Ha, bo‘sh xonalar bor, lekin...”[2], “Ha, xona hozir bo‘sh, lekin ertaga kelishga va‘da bergan odam bor...”[2], “Ha, shundaymi? Odatda bu yerga tartibni yaxshi tushunadigan – oldindan to‘lovni amalga oshiradiganlar keladi”[2].

Bu gaplardan so‘ng Chang-gil ikkilanadi, uzoq sukutdan so‘ng bir so‘z demay chiqib ketishga majbur bo‘ladi. U istagandek tinch mahallada joylashgan, yaxshi holatdagi, oldindan to‘lovni talab qilmaydigan xonani topish juda mushkul ish. Buni yozuvchi quyidagi satrlarga mohirona joylashtiradi: “Choson kishisini qabul qiladigan joyini topish, pichan ichidan igna qidirishdek qiyin ish”[2]. Hikoyada mustabid tuzum koreys yoshlarini “choson odami” tamg‘asi ostida xalq dushmaniga aylantirayotgani, bir millat vakillarini bir-biriga qarshi qo‘yishi o‘ziga xos tarzda ochib beriladi.

Ayni navqiron yoshdagi Chang-gilning buyumlari ko‘p emas, ammo, doimiy yashash joyini tez-tez o‘zgartirishga majburligi uni ham jismonan, ham ruhan charchatdi. Bu hududdan boshqa hududga yashash joyini tez-tez o‘zgartirayotgan bosh qahramonning yolg‘izligi sababini ko‘rsatuvchi yana bir omildir. Uni mudom bir savol qiynaydi: “Bunday taqdir qochib qutula olamanmi?”[2]. Ayni kuchga to‘lgan, navqiron yoshida mustabid tuzumning minglab qurbonlari orasida g‘arq bo‘layotgan bosh qahramon xudkushlikka yuz tutishi muqarrar.

Yozuvchi hikoyada o‘zi Tokioda o‘qib yurgan kunlari tasvirida zamondoshlarining o‘zgarayotgan qiyofasini chizadi, jamiyatda kechayotgan shiddatli davr, xalqini kutayotgan bo‘hronli kunlarni oldindan bashorat qiladi. O‘zga yurtga ilg‘or fikrlarni o‘zlashtirish, koreys xalqi hayotini nurli qilish, katta maqsadlarni ko‘zlab kelgan bosh qahramon turar joy bilan bog‘liq maishiy muammolar girdobidan chiqa olmaydi. Bir qarashda, ikir-chikir bo‘lib ko‘ringan, o‘zgalar e‘tiboriga molik bo‘lmagandek taassurot uyg‘otadigan bu masala aslida koreys yoshlari o‘rtasida chuqur muammo yuzaga kelayotganidan dalolat beradi.

Shulardan birining portreti shunday chiziladi: “Xonadon sohibasi bo‘lib ko‘ringan ayolning qomati ozg‘in, tashqi ko‘rinishidan jozibali bo‘lsa-da, yoshi ma‘lum bir yetuklikdan darak berardi. Egniga yapon ipagidan tikilgan behayo naqshli xaori¹ kiygan edi. Sochlari hozirgina cho‘milib chiqqandek yengil taralgan va soch bog‘ichi nomiga bog‘langan edi. Yoshi o‘ttizdan oshganiga qaramay, ko‘zlari katta va jozibali, burni yuziga husn berardi. Bilinar-bilinmas ajinlarini hisobga olmasa, umumiy ko‘rinishi diltortar edi. Ko‘zlaridagi o‘ynoqi tabassum odamni jazavaga solardi, har holda, Chang-gilning nazarida u odobli ayoldan ko‘ra birovning kanizagiga o‘xshardi”[2].

Yom Sansop bosh qahramon shuurida kechayotgan ruhiy zo‘riqishni ko‘rsatishda tabiat tasviridan unumli foydalanadi. “Samodan qor nafasi kelib turgan bo‘lsa-da, yomg‘ir yog‘a boshladi... U hech kim his qilmagan sovuqni tuydi...”[2]. O‘z vataniga qaytib keta olmaydigan, ayni damda boshqa yurtida yashashga ham ko‘nika olmayapgan Chang-gil qabristonda maqsadsiz kezib yuradi. Avval yolg‘izlikka mahkum bosh qahramon, har safar qabristonga kelganida keyingi manzil shu yer ekanligini aniq his etadi: “...odam taqdiri shunday bo‘lishi mumkinmi!”[2].

Boshi osilib qolgan Chang-gil yog‘ayotgan yomg‘irni sezmas, katta-katta qadam tashlab ketib borar ekan, bexosdan muzlagan qo‘llarini cho‘ntagiga yashirdi: “Nima bo‘lganda ham, endi barchasini hal qilishdan boshqa ilojim yo‘q!”[2] Bosh qahramonning ruhiy holati quyidagi iborada anglashiladi: “... o‘txonadagi kalamushdek goh u ko‘cha, goh bu ko‘cha bo‘ylab kezib yurdi”[2].

Muallif yomg‘irning yanada kuchaygani, hatto, tongga qadar to‘xtamagani tasvirida bosh qahramonning so‘nggi manzil sari intilishlari tezlashganini ko‘rsatadi: “Jiusan tog‘ining zarbalari orasida yomg‘irning ovozi aniq eshitilib turardi. Sovuq shamol yonoqlarini silab o‘tganini his qilgan Chang-gil o‘ziga kelgan bo‘lsa-da, lekin yorug‘ ko‘chada hech narsa ko‘rinmasdi. Shu onda Chang-gil yolg‘izlik va qayg‘u tuyg‘usi bo‘ynigacha ko‘tarilib kelganini his qilardi”.

¹ xaori – an‘anaviy ustki kiyim

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент, 2004.
2. 염상섭. 두 파산. – 서울: 문학과지성사, 2006.

HAYYIW (ALLA) JANRINING LINGVOMADANIY VA ETIMOLOGIK TADQIQI (Ingliz folklori misolida)

Annotatsiya: ushbu maqolada xalq og'zaki ijodining o'ziga xos lirik janri bo'lgan alla (hayyiw) namunalarning ingliz folklorshunosligida o'rganilishi tahlil qilingan. Tadqiqotda allalarning etimologiyasi, ularning diniy-mifologik ildizlari hamda mazmuniy-mavzuviy tasniflari ingliz olimlarining ilmiy qarashlari asosida yoritilgan. Shuningdek, qadimgi va zamonaviy alla matnlarining qiyosiy xususiyatlari va ularning tarbiyaviy ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: *хайўуу, ingliz folklori, lirik janr, lallabi (lullaby), qiyosiy tahlil.*

Аннотация: в данной статье анализируется изучение колыбельных песен (алла/хаййиу) как специфического лирического жанра в английском фольклористике. В исследовании на основе трудов английских ученых освещаются этимология, религиозно-мифологические корни и содержательно-тематическая классификация колыбельных. Также раскрываются сравнительные характеристики древних и современных текстов колыбельных, подчеркивается их воспитательное и психологическое значение в системе «мать и дитя».

Ключевые слова: *колыбельная песня, английский фольклор, лирический жанр, lullaby, сравнительный анализ.*

Annotation: this article analyzes the study of lullabies (alla/hyyiw) as a specific lyrical genre in English folklore. Based on the research of English scholars, the study explores the etymology, religious-mythological roots, and thematic classifications of lullabies. It also highlights the comparative characteristics of ancient and modern lullaby texts, revealing their educational and emotional significance in the mother-child relationship and their typological features in world folklore.

Key words: *lullaby, English folklore, lyrical genre, comparative analysis, cradle song.*

Kirish. Hayyiw (Alla) – xalq og'zaki ijodining eng keng tarqalgan janrlaridan biri hisoblanadi. Hayyiwlar kichik yoshdagi bolalarni uxlatish uchun, asosan beshik yonida onalar tomonidan ijro etiladigan aytilmalar sanaladi. Hayyiwlarda farzandning ota-onasi va qarindoshlarining unga bo'lgan samimiy mehri, muhabbati hamda orzu-tilaklari aks etadi. Folklorshunoslikda hayyiw janri – ona va bola munosabatlari, tarbiyaviy va ruhiy mezonlarni ifodalovchi maxsus lirik janr sifatida tushuniladi. Hayyiwlarning bunday o'ziga xos xususiyatlari umumiylikni hosil qilib, jahon va turkiy folkloridagi allalarning tipologiyasini belgilaydi. Shu o'rinda, hayyiwlar jahon folklorshunosligida ham qiziqish bilan o'rganilib, bu borada bir qancha ilmiy asarlar yuzaga kelgan.

Natijalar va munozara

Ingliz folkloridagi hayyiwlarning tadqiq etilishiga diqqat qaratganimizda, "alla" so'zi ingliz tilida "lullaby" yoki "cradle song" deb ataladi. "Lull" so'zi tinchlantirish, ovutish ma'nolarini anglatib, *lullay, lulla, lullay* shaklida qo'llaniladi. Ya'ni, bolani uxlatish uchun ijro etiladi [1, 273]. O'rta asrlardagi alla matnlarida ushbu so'z "lollai, lollai" ko'rinishida keltirilgan bo'lsa, yana bir ko'rinishi "lullay, lullay" formasida qo'llanilgan.

Ingliz tilshunos olimlari Fank va Vognelsning "Standard dictionary of folklore, mythology and legend" (Folklor, mifologiya va afsonalarning standart lug'ati) nomli lug'atida [2, 652] quyidagicha ta'rif keltirilgan:

- **Lullaby** – bolani uyquga yotqizish uchun kuylanadigan qo'shiq turi, beshik qo'shig'i, ba'zan oddiy hirgoyidan tashkil topgan bo'lishi ham mumkin;

- **Lull** – tinchlantirmoq, xotirjam qilmoq;
- **Lullaby** – bolani uyquga chorlovchi huzurbaxsh qo'shiq [3, 902].

Ilmiy qarashlar va tasniflar

Ingliz olimasi Hazel Katherine Houck allalarni diniy qo'shiqning bir turi deb belgilaydi. Uning aytishicha, ingliz xalqlarida dastlabki allalar diniy tushunchalar bilan bog'liq bo'lgan. Qadimgi allalar muloqot (dialog) shaklida bo'lib, ular Bibi Maryam va Iso Masih o'rtasida bo'lib o'tgan so'zlashuvlar degan qarashlar mavjud. Shuningdek, ayrim allalarda bolani kutayotgan qiyinchiliklar, kamsitishlar va o'lim haqidagi hikoyalar aks etgan. Ba'zilarida esa onaning pinhona quvonchi – farzandli bo'lishi va bolasining ulug' inson bo'lib yetishishi haqidagi matnlar bayon qilinadi [4].

Ingliz olimi T.Brakeley allaning badiiy matnida «**Uxla, onang yoningda, sen xavfsizsan, hammasi yaxshi**» degan so'zlarning umumlashgan holda uchrashini alohida ta'kidlab o'tadi [5, 653-654].

Olimlar Trehub va Shellenberglar musiqaning inson hayotidagi ahamiyati haqida so'z yuritir ekan, o'zlarining «**Music: Its relevance to infants**» asarida bolalarga qo'shiq aytishdan oldin ikki xil yondashuvni qo'llashadi: biri tavsiflovchi, ikkinchisi empirik. Eng avvalo, antropologik va etnomusiqiy manbalardan olingan qo'shiqlarga xos xususiyatlar hamda tarixiy materiallar go'daklar uchun cheklangan ko'rinishda empirik tadqiqot uchun imkoniyat yaratadi. Chunki ta'riflovchi dalillar chaqaloqlarga qo'shiq aytish amaliyoti, qo'shiqning shakli va uslubining ko'plab sifatlari hunarmandchilik va urbanizatsiya davridan omon qolgan qadimgi an'analarga borib taqalishini ko'rsatadi [6, 1-24].

Olim M.Kennedi o'zining «**Song**» nomli asarida qo'shiqlarni "soz bilan o'zini bayon qilishning tabiiy quroli" [8, 828] deb atagan. Ya'ni, qo'shiq matnida insonning o'y-fikri va ichki kechinmalari aks etadi. Shuning uchun u inson ruhiga hissiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazmuniy va mavzuviy guruhlar

Olima Iren Vatt o'zining ilmiy tadqiqotini ingliz allalarini o'rganishga bag'ishlaydi. "**Allalarning matni, ijrosi va vazifalari bo'yicha etnologik tadqiqot**" (*An ethnological study of the Text, Performance, and Function of Lullabies*) [8, 225] deb nomlangan nomzodlik dissertatsiyasida ingliz allalarini mazmunan va matn kontekstiga qarab guruhlariga bo'lishga harakat qiladi. Olima allalarni quyidagi mezonlar asosida guruhlariga ajratgan:

- Urf-odat va an'analarning bayon qilinishi;
- Tabiat ko'rinishlarining aks ettirilishi;
- Bola, ota va ona obrazlarining keltirilishi;
- Sirli va maxfiy xabarlarining badiiy bayoni;
- Inson orzu-armonlari;
- Maxluqlar, yovuzlik va o'limning tasvirlanishi;
- Fantaziya, sehr, mif va afsonalarning qo'llanilishi;
- Rojdestvo va muqaddaslikning bayon qilinishi [8,

227].

Olima Adelaida L.J.Gossetning 1915-yilda yozilgan "**Lullabies of the four nations**" asarini tahlil qilganimizda, unda Buyuk Britaniyaning Angliya, Irlandiya, Shotlandiya va Uels hududlarida ijro etilgan allalar haqida so'z yuritilganini ko'rdik. Shuningdek, Elva S.Smit o'zining 1925-yilda yozilgan "**A book of lullabies**" asarida allalarni quyidagi turlarga ajratgan:

1. **Nature of lullabies** (Tabiat bilan bog'liq allalar);
2. **Humorous lullabies** (Yumoristik allalar);
3. **Lullabies for dolls** (Qo'g'irchoqlar uchun allalar);
4. **Lullabies for the Christ Child** (Iso Masih uchun

aytilgan allalar);

5. **Christmas lullabies** (Xristianlar bayramida ijro etiladigan allalar).

Matn mazmuniga e'tibor berganimizda, ingliz xalqining oqshom duolari, diniy qo'shiq sifatidagi allalar, maqto'v va jazo, farishta hamda qayg'u kabi tuyg'ularni aks ettirgan namunalari keng o'rin olganiga guvoh bo'ldik.

Ingliz folklorida alla matnlarining to'plamlari bo'yicha ham eski, ham yangi adabiyotlar mavjud bo'lib, barcha tadqiqotlar aynan shu manbalarga tayanadi. Masalan, Linkoln Halley tomonidan 1901-yilda yozilgan "**Lullabies and slumber songs**" [9] asarida ham ingliz xalqi tomonidan ijro etilgan qadimgi va an'anaviy allalar keng o'rin olgan. Kitobdagi matnlarni ko'zdan kechirganimizda, qadimgi variantlarning so'z boyligi juda boy va satrlar soni zamonaviy allalardan ko'p ekanligi ma'lum bo'ldi. Hozirgi zamonaviy to'plamlardagi matnlar esa asosan ularning qisqartirilgan shakllari hisoblanadi [10].

Xulosa qilib aytganda, alla (hayyiw) janri nafaqat bolani uxlatish vositasi, balki xalqning madaniy-ma'rifiy qarashlari va ruhiy dunyosini aks ettiruvchi murakkab lirik janrdir. Ingliz folklorshunosligida "lullaby" atamasining etimologik ildizlari bolani tinchlantirish funksiyasiga borib taqalishi, uning turkiy xalqlar folklori bilan tipologik jihatdan hamohangligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, ingliz allalari qadimgi diniy muloqotlardan boshlanib, vaqt o'tishi bilan ijtimoiy hayot, tabiat va onaning pinhona kechinmalarini ifodalovchi dunyoviy qo'shiqlarga aylangan.

Qiyosiy tahlillar qadimgi allalar zamonaviy variantlarga qaraganda leksik boyligi va hajmi bilan ajralib turishini tasdiqlaydi. Allalarning mazmuniy guruhlariga bo'linishi ularning nafaqat ovutish, balki diniy, mistik va didaktik vazifalarni ham bajarganidan dalolat beradi. Mazkur janrni o'rganish xalqlararo mushtarak qadriyatlarini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kewlimjaeva G. Comparative-typological analysis of poetic genres in Karakalpak, Turkmen, and English folklore //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing LLC, 2025. – T. 3331. – №. 1. – C. 060002.
2. Funk and Wagnalls. Standard dictionary of folklore, mythology, and legend. – New York: Funk and Wagnalls, 1972. – P. 652.
3. Macmillan English Dictionary. – Malaysia: Macmillan Publishers Limited, 2007. – P. 902.
4. Hazel K.H. The middle english religious lyric. M.A. Thesis. Graduate School of Illinois University. 1918
5. Brakeley, T. C. Lullaby. In Standard Dictionary of Folklore, Myth and Legend 2: – New York: Funk & Wagnalls Company. 1950. – P. 653-654.
6. Trehub, S. E., and Schellenberg, E.G. Music: Its relevance to infants. In R. Vasta (Ed.), Annals of Child Development (Vol. 11, pp. 1-24). – New York: Jessica Kingsley 1995.
7. Kennedy, M. Song. The Oxford dictionary of music (2nd ed) – Oxford: Oxford University Press, 1994. – P. 828.
8. Watt I. An Ethnological Study of the Text, Performance, and Function of Lullabies, PhD thesis, University of Aberdeen. – Scotland, 2012. – P. 225.
9. Кеулимжаева Г. К. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОЛЫБЕЛЬНОЙ ПОЭТИКИ В АНГЛИЙСКОМ И КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКАХ //Намкор konferensiyalar. – 2024. – T. 1. – №. 7. – C. 423-427.
10. Каримова Ф. Инглиз ва ўзбек тилларида аллаларнинг маъновий-услубий ва лингвомаданий хусусиятлари. Филол. Фанл. бўйича фалс. доктори (phd) дисс. – Урганч, 2022. - Б. 29.

Jaxongir TURSUNOV,
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
jakhongir.9613@gmail.com

TASVIRIY VOSITALARNING MILLIY RAMZLARNI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATI

Annotatsiya: mazkur maqolada tasviriy vositalarning milliy ramzlarni shakllantirish jarayonidagi o'rne, funksiyalari va semantik imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Milliy ramzlar jamiyatning tarixiy xotirasi, madaniy identifikatsiyasi va mafkuraviy birlik omili sifatida namoyon bo'ladi. Ularning shakllanishida rang, shakl, kompozitsiya, timsol, metafora, vizual kod kabi tasviriy vositalar muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda semiotika, madaniyatshunoslik, san'atshunoslik va kommunikatsiya nazariyalari asosida masala yoritilib, milliy ramzlarning ijtimoiy konstruksiya sifatidagi xususiyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: milliy ramz, tasviriy vosita, semiotika, identitet, vizual madaniyat, timsol, madaniy xotira.

Annotation: this article analyzes the role, functions and semantic possibilities of visual means in the process of forming national symbols from a scientific and theoretical perspective. National symbols are manifested as a factor of historical memory, cultural identification and ideological unity of society. Visual means such as color, shape, composition, symbol, metaphor, visual code play an important role in their formation. The study sheds light on the issue based on the theories of semiotics, cultural studies, art history and communication, revealing the characteristics of national symbols as a social construct.

Key words: national symbol, visual means, semiotics, identity, visual culture, symbol, cultural memory.

Аннотация: в данной статье с научной и теоретической точки зрения анализируется роль, функции и семантические возможности визуальных средств в процессе формирования национальных символов. Национальные символы проявляются как фактор исторической памяти, культурной идентичности и идеологического единства общества. Важную роль в их формировании играют визуальные средства, такие как цвет, форма, композиция, символ, метафора, визуальный код. Исследование освещает проблему на основе теорий семиотики, культурологии, истории искусства и коммуникации, раскрывая характеристики национальных символов как социального конструкта.

Ключевые слова: национальный символ, визуальные средства, семиотика, идентичность, визуальная культура, символ, культурная память.

Kirish. Globallashuv sharoitida milliy o'zlikni saqlash va mustahkamlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Milliy ramzlar – bu xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlarini, dunyoqarashi va estetik idealini mujassamlashtiruvchi belgilar tizimidir. Ular davlat bayrog'i, gerbi, madhiyasi kabi rasmiy shakllarda, shuningdek, san'at asarlari, me'moriy obidalar, amaliy bezak san'ati, ommaviy axborot vositalari va reklama mahsulotlarida namoyon bo'ladi.

Milliy ramzlarning shakllanishi tasodifiy jarayon emas. U ijtimoiy ong, tarixiy xotira va estetik tafakkur bilan uzviy bog'liq holda tasviriy vositalar orqali ifodalanadi. Tasviriy vositalar milliy mazmuni vizual shaklga keltiradi, uni keng jamoatchilikka tushunarli va ta'sirchan tarzda yetkazadi. Shu bois mazkur maqolada tasviriy vositalarning milliy ramzlarni shakllantirishdagi imkoniyatlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Milliy ramz tushunchasi va uning nazariy asoslari. Milliy ramz – bu ma'lum bir xalq yoki millatning tarixiy, madaniy va ijtimoiy tajribasini ifodalovchi belgi yoki timsoldir. U nafaqat identifikatsiya vositasi, balki jamoaviy

xotira va birdamlikni mustahkamlovchi omil sifatida ham namoyon bo'ladi.

Benedikt Anderson millatni "tasavvur qilingan hamjamiyat" sifatida talqin qilib, milliy birlik ko'p jihatdan ramziy va madaniy vositalar orqali shakllanishini ta'kidlaydi (Anderson, 1983). Demak, millatni birlashtiruvchi omillar orasida ramzlar alohida o'rin tutadi.

Erik Hobsbawm esa milliy an'analar va ramzlarning ko'pincha "ixtiro qilingan an'analar" sifatida tarixiy jarayonda shakllanishini ko'rsatadi (Hobsbawm, 1983). Bu esa milliy ramzlar ijtimoiy konstruksiya mahsuli ekanini anglatadi. Ular tasviriy va madaniy vositalar orqali legitimlashtiriladi va ommalashtiriladi.

Semiotika nuqtai nazaridan, ramz – bu ma'no tashuvchi belgi. Roland Barthes ramzlarni ikkilamchi ma'no (konnotatsiya) hosil qiluvchi madaniy kodlar sifatida talqin qiladi (Barthes, 1957). Shu ma'noda, milliy ramzlar tasviriy vositalar yordamida nafaqat bevosita, balki chuqur madaniy ma'nolarni ham ifodalaydi.

Tasviriy vositalarning mohiyati va turlari. Tasviriy vositalar – bu ma'no va mazmuni vizual shaklda

ifodalashga xizmat qiluvchi badiiy elementlar majmuasidir. Ular quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

1. Rang
2. Shakl va kompozitsiya
3. Timsol va metafora
4. Ornament va bezak
5. Grafik belgilar va shrift
6. Vizual narrativ

Har bir vosita milliy ramzni shakllantirishda o'ziga xos semantik yuklama kasb etadi.

Rang ramziy tizim sifatida. Rang milliy ramzlarning eng kuchli vizual komponentidir. Ranglar tarixiy, diniy va madaniy kontekstga ko'ra turli ma'nolarni anglatadi. Masalan, ko'k rang turkiy xalqlarda osmon va erkinlik timsoli sifatida talqin qilinadi. Yashil rang islom madaniyatida muqaddaslik va hayot ramzi hisoblanadi.

Styuart Hall madaniy representatsiya nazariyasida rang va tasvirlarning ma'nosi ijtimoiy kontekstda shakllanishini ta'kidlaydi (Hall, 1997). Demak, rang milliy ramz tarkibida nafaqat estetik, balki mafkuraviy yuklama ham tashiydi.

Milliy bayroq ranglari millatning tarixiy va ideologik qadriyatlarini mujassamlashtiradi. Ranglar uyg'unligi esa kompozitsion yaxlitlikni ta'minlaydi va ramzning estetik ta'sir kuchini oshiradi.

Shakl va kompozitsiyaning identitet yaratishdagi roli. Shakl – bu vizual strukturaning asosiy elementi. Doira, yulduz, yarim oy, quyosh kabi shakllar ko'plab milliy ramzlarda uchraydi. Ularning har biri tarixiy va madaniy konnotatsiyaga ega.

Masalan, yulduz ko'pincha taraqqiyot va istiqbol timsoli sifatida talqin qilinadi. Yarim oy esa Sharq sivilizatsiyasi va islom madaniyati bilan bog'liq ramziy belgi sifatida keng qo'llaniladi.

Kompozitsiya esa tasviriy elementlarning o'zaro joylashuvi orqali ma'no hosil qiladi. Markaziy joylashtirish muhimlikni, simmetriya esa barqarorlik va uyg'unlikni anglatadi. Shu tariqa tasviriy vositalar orqali milliy identitet vizual shaklga keltiriladi.

Timsol va metafora: vizual tafakkur mexanizmi. Timsol (simvol) milliy ongda chuqur ildiz otgan obrazdir. Masalan, ona obrazi – Vatan timsoli, quyosh – hayot va yangilanish ramzi sifatida talqin qilinadi. Tasviriy san'atda bu obrazlar milliy g'oyani ifodalovchi vositaga aylanadi.

Metafora esa bir tushunchani boshqasi orqali ifodalashdir. Vizual metafora milliy ramzlarni yanada boyitadi. Masalan, daraxt – ildiz va davomiylik, tog' – mustahkamlik va matonat timsoli sifatida qo'llanadi.

Barthes ta'kidlaganidek, bunday timsollar denotativ (bevosita) va konnotativ (ramziy) ma'nolarni birlashtiradi (Barthes, 1957). Natijada milliy ramz ko'p qatlamli semantik tuzilishga ega bo'ladi.

Milliy ornamentlar xalqning estetik tafakkuri mahsulidir. Geometrik va islomiy naqshlar nafaqat bezak, balki ramziy ma'no tashuvchidir. Ular tarixiy xotirani saqlaydi va milliy o'zlikni vizual kodga aylantiradi.

An'anaviy naqshlarning zamonaviy dizaynda qo'llanilishi milliy ramzlarni yangicha talqinda namoyon etish imkonini beradi. Bu jarayon milliylik va zamonaviylik sintezini yuzaga keltiradi. Zamonaviy axborot makonida milliy ramzlar ommaviy kommunikatsiya vositalari orqali keng tarqaladi. Televideoniye, internet, reklama va ijtimoiy tarmoqlar tasviriy vositalarning ta'sir doirasini kengaytirdi. Vizual madaniyat sharoitida ramzlar tez idrok etiladi va ommaviy ongga singadi. Shu bois tasviriy vositalarning aniqligi, soddaligi va ta'sirchanligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy ramzlar quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. **Identifikatsion funksiya** – millatni boshqalardan ajratib ko'rsatadi.
2. **Integrativ funksiya** – jamiyatni birlashtiradi.
3. **Kommunikativ funksiya** – g'oya va qadriyatlarni uzatadi.
4. **Estetik funksiya** – badiiy didni shakllantiradi.
5. **Tarbiyaviy funksiya** – vatanparvarlik tuyg'usini mustahkamlaydi.

Tasviriy vositalar ushbu funksiyalarning samarali amalga oshishiga xizmat qiladi. Globallashtiruv sharoitida vizual standartlashuv jarayoni kuchaymoqda. Shu bois milliy ramzlarni yaratishda o'ziga xoslikni saqlash dolzarbdir. Zamonaviy dizayn talablari bilan milliy an'analarni uyg'unlashtirish muhim vazifadir. Madaniy gibridlik jarayonida milliy ramzlar yangi talqinlarga ega bo'lishi mumkin. Biroq ularning asosiy semantik yadrosi – tarixiy va madaniy mazmuni saqlanib qolishi zarur.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tasviriy vositalar milliy ramzlarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Rang, shakl, timsol, metafora, ornament va kompozitsiya kabi elementlar milliy mazmunni vizual kodga aylantiradi. Ular orqali milliy identitet ifodalanadi, jamoaviy xotira mustahkamlanadi va mafkuraviy birlik ta'minlanadi.

Milliy ramzlar ijtimoiy konstruksiya sifatida doimiy ravishda qayta talqin qilinadi va yangilanadi. Shu jarayonda tasviriy vositalarning estetik va semantik imkoniyatlaridan oqilona foydalanish milliy o'zlikni saqlash va rivojlantirishning muhim omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anderson, B. (1983). *Imagined Communities*.
2. Barthes, R. (1957). *Mythologies*.
3. Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*.
4. Hobsbawm, E. (1983). *The Invention of Tradition*.
5. Eco, U. (1976). *A Theory of Semiotics*

Ramina SHUKUROVA,
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali, Tillar kafedrasida katta o'qituvchisi
raminashukurova85@gmail.com

ZAMONAVIY KUZATUV JAMIYATLARI: ORUELLNING 1984-YILGI DISTOPIYA KUZATUVI

Annotatsiya: ushbu maqola Jorj Oruellning 1984-yilgi zamonaviy kuzatuv jamiyatlari doirasidagi doimiy ahamiyatini o'rganadi. Oruellning distopik nuqtayi nazarini adabiy tahlil qilish va uni zamonaviy kuzatuv texnologiyalari bilan taqqoslash orqali tadqiqot XX asr o'rtalaridan hozirgi kungacha bo'lgan nazorat tizimlarining izchilligi va evolyutsiyasini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: distopiya, Jorj Oruell, 1984, kuzatuv, zamonaviy kuzatuv jamiyatlari, raqamli kuzatuv, Katta aka, katta ma'lumotlar, kuzatuv kapitalizmi.

Annotation: this article explores the lasting significance of George Orwell's 1984 within the framework of modern surveillance societies. By conducting a literary analysis of Orwell's dystopian perspective and comparing it with contemporary surveillance technologies, the study underscores the consistency and evolution of control systems from the mid-20th century to today.

Key words: dystopia, George Orwell 1984, Surveillance, Contemporary surveillance societies, Digital surveillance, Big Brother, Big Data, Surveillance capitalism.

Аннотация: в данной статье исследуется непреходящее значение романа Джорджа Оруэлла «1984» в контексте современных обществ тотальной слежки. Проведя литературный анализ антиутопической перспективы Оруэлла и сравнив её с современными технологиями слежки, исследование подчеркивает последовательность и эволюцию систем контроля с середины XX века до наших дней.

Ключевые слова: антиутопия, Джордж Оруэлл «1984», слежка, цифровая слежка, Большой брат, большие данные, капитализм слежки.

Kirish. Jorj Oruellning «1984» asari XX asrning eng nufuzli distopik romanlaridan biri bo'lib, totalitarizm xavfi va jamiyatlarni nazorat qilish uchun kuzatuvdan zulmkorona foydalanish haqida ogohlantiradi. 1949-yilda nashr etilgan Oruellning tasavvurlari o'z davrining siyosiy muhiti, xususan, hokimiyatni saqlab qolish uchun tashviqot, senzura va maxfiy politsiyadan foydalangan fashistik va kommunistik rejimlarning yuksalishi bilan shakllangan. Oruellning xayoliy Okeaniya davlatida fuqarolar partiya tomonidan doimiy kuzatuvga duchor bo'ladilar, ular hamma joyda mavjud bo'lgan Katta Birodar obrazi bilan timsolga olinadi va obyektiv haqiqat yoki shaxsiy hayotga kirish huquqidan mahrum qilinadi.

Yetmish yildan ko'proq vaqt o'tgach, Oruell tomonidan tasavvur qilingan ko'plab tahdidlar bugungi kunda kuzatuvning haqiqiy tizimlarida aks-sado beradi. Zamonaviy demokratik mamlakatlarning aksariyati Oruell totalitarizmini mukammal darajada o'zida mujassam etmasa-da, ommaviy ma'lumotlarni to'plash, yuzni aniqlash texnologiyalari, joylashuvni kuzatish va algoritmik xatti-harakatlarni bashorat qilishning ko'payishi keng tarqalgan monitoring muhitini yaratdi. Monitoring faqat davlat organlari bilan cheklanib qolmaydi; biznes, texnologiya kompaniyalari va hatto jismoniy shaxslar

ushbu yangi paydo bo'layotgan raqamli kuzatuv tizimida ishtirok etadilar.

Oruell distopiyasining muhim jihatlaridan biri — axborot ustidan to'liq hukmronlikdir. “Haqiqat vazirligi” orqali tarixiy hujjatlar doimiy ravishda qayta yoziladi, natijada haqiqat tushunchasi nisbiy va boshqariladigan holga keladi. Bu jarayon zamonaviy davrda “soxta yangiliklar” (fake news) va axborot manipulyatsiyasi muammolari bilan bevosita bog'liqdir.

Ushbu maqola 1984-yil va hozirgi kuzatuv jamiyatlarining qiyosiy adabiy va sotsiologik tekshiruvini o'tkazadi. Unda Oruellning xayoliy nazorat usullari qanday qilib XXI asrda avtonomiya, rozilik va hokimiyat bilan bog'liq jiddiy axloqiy va siyosiy muammolarni keltirib chiqaradigan yangi, tez-tez ko'rinmaydigan kuzatuv turlariga aylangani o'rganiladi.

2. Oruellning 1984-yildagi asaridagi distopik kuzatuv. 1984-yilda kuzatuv partiya hokimiyatining asosi bo'lgan. Fuqarolar uylarda, ish joylarida va jamoat joylarida o'rnatilgan “teleekranlar” orqali kuzatiladi. Ushbu qurilmalar ham audio, ham video yozuvlarni yozib oladi, bu esa hech qanday isyon — og'zaki, jismoniy yoki hatto ruhiy — e'tibordan chetda qolmasligini ta'minlaydi. “Fikr jinoyati” tushunchasi, ya'ni hatto aytilmagan norozilik

ham jazolanishi mumkin degan fikr, shaxslar o'z fikrlarini boshqaradigan psixologik qamoqxonani yaratadi.

Orvell kuzatuvining asosiy xususiyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: **Keng tarqalganlik:** hayotning hech bir burchagi shaxsiy emas; hamma narsa kuzatiladi.

Axborotni davlat nazorati: haqiqat vazirligi tarixiy yozuvlar va faktlarni manipulyatsiya qiladi, bu partiyaning hikoyasini mustahkamlaydi. Axborotning markazlashuvi jamiyatni tanqidiy fikrlash qobiliyatidan mahrum etib, ommaviy ongni boshqarishning samarali vositasiga aylanadi.

Qo'rquv va itoatkorlik: kuzatuv nafaqat texnologik, balki psixologik hamdir – fuqarolar hatto kuzatilmagan taqdirda ham kuzatilishdan qo'rqishadi.

Til manipulyatsiyasi: “Yangi nutq” isyonni ifodalash uchun mavjud bo'lgan lug'atni cheklaydi, mustaqil fikrlash qobiliyatini pasaytiradi.

Texnologik kuzatish va psixologik manipulyatsiyaning bu kombinatsiyasi qarshilik ko'rsatish deyarli imkonsiz bo'lgan va individuallik yo'q qilindigan tizimni yaratadi.

Bugungi kunda raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar va davlat kuzatuv texnologiyalari inson faoliyatining deyarli barcha sohalarini qamrab olmoqda. Videokuzatuv tizimlari, geolokatsiya, shaxsiy ma'lumotlar yig'ilishi Oruell asaridagi teleekranlarni eslatadi.

Biroq farqli jihat shundaki, zamonaviy jamiyatda kuzatuv ko'pincha “xavfsizlik” va “qulaylik” niqobi ostida amalga oshiriladi. Fuqarolar ko'pincha o'z ixtiyori bilan shaxsiy ma'lumotlarini taqdim etadilar, bu esa distopik nazoratning yangi, yumshoq shaklini yuzaga keltiradi.

XXI asrda kuzatuv: katta ma'lumotlar va raqamli panoptikon. Zamonaviy kuzatuv boshqa niqob ostida ishlaydi. Markazlashgan avtoritar rejim o'rniga, zamonaviy jamiyatlar olimlar “kuzatuv kapitalizmi” modeli deb ataydigan model asosida shakllanmoqda – bu yerda shaxsiy ma'lumotlar asosan xususiy korporatsiyalar tomonidan, ko'pincha hukumatlar bilan hamkorlikda tovarga aylantiriladi va yig'ib olinadi.

Zamonaviy vositalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Ommaviy ma'lumotlarni to'plash: ijtimoiy tarmoqlar, smartfon ilovalari, aqlli uy qurilmalari va kiyiladigan texnologiyalar orqali har kuni juda katta miqdordagi ma'lumotlar to'planadi.

2. Yuzni aniqlash va biometrik kuzatuv: huquqni muhofaza qilish organlari, chegara idoralari va hatto chakana savdo do'konlari tomonidan identifikatsiya va bashorat qilish uchun foydalaniladi.

3. Bashoratli algoritmlar: sun'iy intellekt va mashinani o'rganish tizimlari xatti-harakatlar, afzalliklar va hatto potensial jinoyatlarni bashorat qiladi (bashoratli politsiya).

4. Ijtimoiy ball tizimlari: Xitoyning Ijtimoiy kredit tizimida ko'rinib turganidek, shaxslarning xatti-harakatlari kuzatiladi va baholanadi, bu esa ish, ta'lim yoki sayohatga kirishga ta'sir qiladi.

Bu kuzatuv ko'pincha foydali – qulaylik, xavfsizlik va shaxsiylashtirishni kuchaytirish sifatida talqin qilinsa-da, u rozilik, shaffoflik va fuqarolik erkinliklarining yo'q qilinishi haqida jiddiy xavotirlarni tug'diradi.

Raqamli kuzatuvni qabul qilish demokratiya, shaxsiy erkinlik va shaxsiy hayot uchun jiddiy oqibatlariga olib keladi. Shaxslar tobora ko'proq ma'lumotlar nuqtasi sifatida qaralmoqda, noaniq algoritmlar ularning hayotlari haqida qaror qabul qilmoqda. Kuzatilayotganlik haqidagi tasavvur tufayli shaxslar o'z harakatlarini o'zgartiradigan qo'rqinchli ta'sir – bu Oruell adabiyotida ham, zamonaviy jamiyatda ham psixologik haqiqatdir.

Bundan tashqari, kuzatuv teng taqsimlanmagan. Chegaralangan jamoalar ko'pincha yanada intensiv monitoringga duchor bo'ladilar, bu esa ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi. Shu bilan birga, tartibga solish va jamoatchilik nazoratining yo'qligi kuchli texnologik kompaniyalarga kam javobgarlik bilan ishlashga imkon beradi.

Xulosa. Jorj Oruellning “1984” asari bashorat sifatida emas, balki ogohlantiruvchi hikoya sifatida mo'ljallangan edi. Biroq, romandagi distopiya va bugungi raqamli muhit o'rtasidagi o'xshashliklarni e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Zamonaviy kuzatuv jamiyatlarida “Katta aka” kabi yagona mavjudot bo'lmasligi mumkin, ammo ular xulq-atvor va idrokka ta'sir qiluvchi bog'langan, taqsimlangan va tez-tez ko'rinmaydigan boshqaruv tizimiga ega. Ushbu maqolada maxfiylikni himoya qilish, raqamli savodxonlikni oshirish va Katta ma'lumotlar davrida Oruellning ishini zamonaviy texnologiyalar kontekstida qayta baholash orqali bizning mavjudligimizni shakllantiruvchi ta'sirlarni chuqur tahlil qilish zarurligi ta'kidlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Orwell, G. (1949). *Nineteen Eighty-Four*. Secker & Warburg.
2. Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. PublicAffairs.
3. Lyon, D. (2018). *The Culture of Surveillance: Watching as a Way of Life*. Polity.
4. Andrejevic, M. (2007). *Surveillance in the Digital Enclosure*. *The Communication Review*, 10(4), 295–317.
5. Foucault, M. (1975). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Vintage.

Feruz YAKUBOVA,

O'zJOKU, O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida katta o'qituvchisi

feruza1471@gmail.com

JURNALISTIK DISKURSDA YOSHGA OID TIL XUSUSIYATLARI: YOSHLAR SLENGI, YANGI SO'ZLAR VA INTERNET JARGONLARI

Annotatsiya: maqolada jurnalistik diskursda yoshga oid til xususiyatlarining namoyon bo'lishi — yoshlar slengi, neologizmlar va internet jargonlari tahlil qilinadi. Ushbu ilmiy maqoladan ko'zlangan maqsad raqamli transformatsiya sharoitida yoshlar auditoriyasining muloqot subyekti sifatidagi o'rni hamda ularning til birliklarining jurnalistik matnlarga integratsiyalashuv mexanizmlarini tizimli ravishda yoritishdan iborat. Tahlil natijasida mazkur hodisaning lingvistik va uslubiy xususiyatlari aniqlanib, uning jurnalistik nutq madaniyatiga ko'rsatadigan ijobiy va salbiy ta'siri asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: jurnalistik diskurs, yoshlar tili, sleng, neologizm, internet jargoni, media lingvistik, diskurs tahlili

Аннотация: в статье анализируется проявление возрастных языковых особенностей в журналистском дискурсе, включая молодежный сленг, неологизмы и интернет-жаргон. Целью данного исследования является системное освещение роли молодежной аудитории как субъекта коммуникации в условиях цифровой трансформации, а также механизмов интеграции их языковых единиц в журналистские тексты. В результате анализа выявлены лингвистические и стилистические характеристики данного явления и обосновано его положительное и отрицательное влияние на культуру журналистской речи.

Ключевые слова: журналистский дискурс, молодежный язык, сленг, неологизм, интернет-жаргон, медиалингвистика, анализ дискурса

Annotation: the article analyzes the manifestation of age-related linguistic features in journalistic discourse, including youth slang, neologisms, and internet jargon. The purpose of this study is to systematically examine the role of the youth audience as a communicative subject in the context of digital transformation, as well as the mechanisms of integrating their linguistic units into journalistic texts. The findings identify the linguistic and stylistic characteristics of this phenomenon and substantiate its positive and negative impact on journalistic language culture.

Key words: journalistic discourse, youth language, slang, neologism, internet jargon, media linguistics, discourse analysis

Kirish. XXI asr boshidan boshlab dunyo tilshunosligida ham, jurnalistika sohasida ham yangi fenomen — yoshlar tili va uning jurnalistik diskursga kirib kelishi jadal sur'atlarda kuzatilmoqda. Raqamli transformatsiya natijasida ijtimoiy muloqotning asosiy qismi internet platformalari orqali amalga oshmoqda va yoshlar asosiy auditoriya sifatida ajralib chiqdi (Kolotouchkina & et.al., 2023).

Global miqyosda BuzzFeed, Vice, The Verge, BBC Three, The Guardian Youth kabi media platformalar yoshlar tilining o'ziga xos elementlarini jurnalistik uslubga kiritib, yangi avlodni o'z auditoriyasiga aylantirishga intilmoqda (Bødker, 2016). O'zbek jurnalistikasi ham bundan chetda qolmayapti: Kun.uz, Daryo, Qalampir, Sof, Xabar.uz kabi onlayn OAV sahifalarida yoshlar jargonlari, internetdan o'tgan atamalar, yangi shakllangan iboralar faol ishlatilmoqda.

Tilshunoslikda bu hodisa lingvistik innovatsiya, neologizatsiya jarayoni, diskursiv demokratlashuv kabi terminlar orqali izohlanadi. Jurnalistika nazariyasida esa bu jarayon auditoriyani yoshartirish strategiyasi, xabarlarini

soddalashtirish va multimodal nutq vositalaridan foydalanish bilan bog'liq. Shunday qilib, yoshlar tilining jurnalistik diskursga kirib kelishi nafaqat til hodisasi, balki ijtimoiy-madaniy jarayondir (Rianto & Juliarta, 2024).

Mazkur tadqiqotda jurnalistik diskursda yoshga oid til xususiyatlari, xususan yoshlar slengi, neologizmlar va internet jargonlarining qo'llanish xususiyatlari o'rganiladi hamda ularning kommunikativ va stilistik vazifasii aniqlanadi.

Bu maqsadga erishish uchun jurnalistik diskurs tushunchasi nazariy tahlil qilinib, yoshlar tili, sleng, neologizmlar va internet jargonlari haqidagi nazariyalar o'rganiladi hamda o'zbek onlayn jurnalistikasida yoshlar tilining qo'llanishi tahlilga tortiladi. Shu bilan birga, xalqaro tajribada yoshlar slengi va jargonlarning strategik qo'llanishi tadqiq qilinib, internet asosidagi kommunikatsiya vositalarining jurnalistik tilga ta'siri o'rganiladi. Yoshlar tilining ijobiy va salbiy tomonlari baholanib, O'zbekiston jurnalistikasi uchun ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Tadqiqotning obyekti sifatida zamonaviy jurnalistik diskurs (OAV va internet jurnalistikasi materiallari tanlangan bo'lsa, tredmeti sifatida jurnalistik diskursda yoshlar tilining asosiy unsurlari: sleng, yangi so'zlar va internet jargonlari hamda ularning stilistik va kommunikativ vazifalari belgilandi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda diskurs tahlili, solishtirma tahlili, korpus lingvistikasi, kontent tahlili kabi metodlardan foydalanildi.

Ilmiy yangilik sifatida esa o'zbek va xorijiy jurnalistikadagi yoshlar tilining qiyosiy tahlili orqali umumiy tendensiyalar va milliy xususiyatlar aniqlanganligini hamda internet asosidagi multimodal belgilar (emoji, hashtag, GIF)ning jurnalistik diskursga kirib kelishining ilmiy asosda tahlilga tortilganligini ko'rsatish mumkin.

Natija va mulohazalar

Jurnalistik diskurs va yoshlar tili: nazariy asoslar

Diskurs tushunchasi bugungi kunda zamonaviy tilshunoslikning eng faol qo'llaniladigan kategoriyalaridan biridir. Diskursni oddiygina matn sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy kontekstda shakllanadigan kommunikativ hodisa sifatida izohlash mumkin. Bu atama ilk bor amerikalik tilshunos Z. Xarris tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan edi (1952). So'nggi yigirma yil ichida esa "diskurs" tushunchasi naftat lingvistika ilmida, balki jurnalistika sohasida ham tobora ommalashib, o'z tadqiqot maydonini kengaytirib bormoqda. Diskurs bu – aniq bir vaqt va umumiy xronologik doira bilan cheklangan tildan foydalanish jarayoni (nutqiy faoliyat)dir", deydi professor Dilfuza Teshaboyeva (2020).

Jurnalistik diskurs — bu jurnalistlar va auditoriya o'rtasida yuzaga keladigan kommunikativ muloqot tizimi bo'lib, u matn (maqola, reportaj, intervyu), multimodal vositalar (foto, video, infografika) hamda sotsiokontekstual elementlarni o'z ichiga oladi (Cheema & et al., 2023).

Jurnalistik diskursning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- ommaviylik: keng auditoriyaga qaratilgan;
- tezkorlik: dolzarb voqealarga tezkor javob berish;
- soddalik va tushunarliklik: o'quvchi yoki tomoshabinga tez yetib borishi uchun tilning soddalashuvi;
- uslubiy rang-baranglik: rasmiy, ilmiy, badiiy va so'zlashuv unsurlarining uyg'unlashuvi.

XXI asr jurnalistik diskursining asosiy o'zgarishi — raqamli jurnalistikaning shakllanishi va ijtimoiy tarmoqlar bilan integratsiyalashuvi hisoblanadi. Bu esa tilning yangi qatlamlarini, xususan yoshlar tilini jalb etishni talab qildi.

Yoshlar tili (youth language) — ma'lum yosh guruhiga xos bo'lgan til unsurlarining yig'indisi bo'lib, odatda sleng, jargon, qisqartmalar va neologizmlar orqali ifodalanadi. U sotsiolingvistikaning eng faol o'rganiladigan sohalaridan biridir. W. Labov ta'kidlaganidek, yoshlar tili jamiyatda "til o'zgarishining eng sezilarli laboratoriyasi"dir (Pasechnaya, 2020).

Yoshlar tili quyidagi xususiyatlarga ega:

- dinamiklik — tez paydo bo'lib, tez yo'qoladi;
- ijtimoiy identifikator — yoshlar o'zaro "bir guruh" ekanini ko'rsatish uchun foydalanadi;
- normadan chekinish — tilning rasmiy qoidalariga bo'ysunmasligi;
- ijodkorlik — yangi so'z yasash, metafora va ironiyaga moyillik.

O'zbek yoshlar tilida ham ingliz tilidan o'tgan atamalar (*like bosmoq, follow qilmoq, troll*), rus tilidan kirgan jargonlar (*tusovka, prikol, zashita*), hamda o'zbek tilida esa yaratilgan yangi iboralar (*bombadek, gap yo'q, topganim shu, zo'rakan, ochiqchasiga aytсам, o'ta boribdi va boshqalar*) faol qo'llanilmoqda (Zokirov, 2020).

Sleng — norasmiy, me'yoriy bo'lmagan lug'at; odatda yangi so'zlar, ixtiyoriy o'zgartirilgan so'zlar va dabdabali, sun'iy yoki hazilomuz iboralardan tashkil topadi (Merriam-Webster, 2025). U tilni jonlantiradi, hissiy rang beradi va ko'pincha ijtimoiy guruhlarni birlashtiradi. Masalan, ingliz tilidagi *cool, lit, swag*; rus tilidagi *kruto, otpad*; o'zbek tilidagi *gap yo'q, zo'rakan, bomba* kabi slenglar nutqning emotsional bo'yoqdorligini oshirishga xizmat qiladi.

Jargon esa ko'proq professional yoki ijtimoiy guruhga xos maxsus leksika bo'lib, "ichki auditoriya"ni belgilash uchun ishlatiladi. "Jargon" so'zi eski fransuz tilidagi "jargone" so'zidan olingan. Turli tillarda bu atama turli nomlar ifodalanib kelingan (Rahimova, 2023). Masalan, gamer jargonlari (*lvl, skin, raid*), internet jargonlari (*LOL, BRB, AFK*), yoki talabalar jargonlari (*sessiya, kontrakt, propiska*).

Jurnalistik diskursda sleng va jargonning qo'llanishi ikki maqsadga xizmat qiladi:

1. Yosh auditoriyani jalb qilish va ularga yaqinlashish.
2. Matnni qiziqarli, jonli va zamonaviy ko'rsatish (Conboy, 2006).

Neologizm — tilga yangi kirib kelgan so'z yoki ibora bo'lib, ular ko'pincha texnologik yangiliklar, ijtimoiy hodisalar yoki madaniy tendensiyalar ta'sirida shakllanadi (McDonald, 2005). Masalan, *selfie, blogger, influencer, chatbot* singari.

Milliy OAVda: *onlayn ta'lim, elektron hukumat, e-commerce, IT-park, startup* kabi yangi so'zlar faol ishlatilmoqda. Yoshlar diskursida neologizmlar ko'proq ijtimoiy tarmoqlardas uchraydi: *story, reels, kontent, trend* kabi (Muratova, 2019).

Neologizmlar jurnalistik matnda: dolzarb yangilikni ifodalash, global jarayonlarga moslashish, yosh auditoriyaga yaqinlashish vositasi sifatida qo'llaniladi.

Bundan tashqari, emoji, GIF, sticker kabi multimodal vositalar ham diskursning bir qismiga aylandi. Masalan, ayrim OAV Telegram yoki Instagram'dagi postlarda matnni emoji bilan boyitadi, bu esa xabarni hissiy jihatdan kuchaytiradi.

Yoshlar tilining jurnalistik diskursga kirib kelishi oqibatida har ikkala tomon ham manfaatdor bo'ladi: bir tomondan, jurnalistika auditoriyani jalb qilish va tezkorlik uchun yoshlar tilidan foydalansa, ikkinchi tomondan, yoshlar OAV orqali yangi so'z va iboralarni o'zlashtirish orqali jurnalistikadan ta'sirlanadi.

Xalqaro va milliy jurnalistikada yoshga oid til xususiyatlari: tahlil va mulohaza

Xalqaro jurnalistikada yoshlar slengi va neologizmlar ko'proq madaniy innovatsiya sifatida qaraladi. Masalan, *BuzzFeed* o'z maqolalarida hazil, sleng va internet jargonlaridan faol foydalanib, yoshlar auditoriyasini asosiy target sifatida tanlagan (Lypka, & Vasylenko, 2023).

O'zbek jurnalistikasida esa bunday jarayon asta-sekinlik bilan kechmoqda. Jurnalistlar rasmiy uslubni saqlagan holda ayrim sleng va neologizmlarni qo'shmoqda. Bu esa OAVning ikki vazifani: rasmiy axborot berish hamda yoshlar auditoriyasini qamrab olish kabi maqsadlarini birlashtirishga urinayotganini ko'rsatadi.

Jurnalistik diskursda yoshlar tilidan foydalanishning ijobiy va salbiy jihatlari ham ham mavjud bo'lib, ular quyidagilarda ko'rinadi:

Ijobiy jihatlar:

- O'quvchi va jurnalist o'rtasidagi masofani qisqartiradi.

- Matnga jonlilik va hissiy boylik kiritadi.
- Yosh auditoriyani jalb qilish imkonini oshiradi.

Salbiy jihatlar:

- Tilning normativ va uslubiy yaxlitligiga putur yetkazishi mumkin.

- Ortiqcha jargon va sleng rasmiy jurnalistika sifatiga zarar yetkazadi.

- OAVning obro'sini pasaytirishi ehtimoli mavjud.

Shuning uchun jurnalistik diskursda yoshlar slengi va neologizmlarni me'yorida qo'llash muhim sanaladi.

Internet jargonlari va mediada til o'zgarishi

Internet rivojlanishi bilan birga maxsus leksika — internet jargonlari shakllandi. Bu jargonlar odatda qisqartmalar, inglizcha iboralar, yangi metaforik birliklar shaklida bo'lib, tezkor muloqot uchun mo'ljallangan. Masalan, *LOL (laughing out loud), BRB (be right back), DM (direct message), spam, troll* kabi atamalar qisqa vaqt ichida global nutqiy standartga aylandi.

Internet jargonlari tez yozish uchun qisqa va ixcham bo'lishi, xalqaro tusga ega bo'lishi, sleng va neologizmlar bilan aralashib ketishi kabi bir nechta xususiyatlarga ega.

So'nggi o'n yillikda jurnalistik diskurs ham internet jargonlaridan foydalanishni boshladi. Chunki auditoriyaning katta qismi — ayniqsa yoshlar — axborotni ijtimoiy tarmoqlardan olmoqda. Shu sababli OAV tilida *trend, challenge, flashmob, video, hashtag* kabi birliklar paydo bo'la boshladi.

Internet jargonlari jurnalistik diskursga kirib kelishi natijasida tilning quyidagi o'zgarishlari kuzatilmogda:

1. Soddalashuv — qisqa, ixcham va tezkor iboralar rasmiy tilni siqib chiqarmoqda (*online, like, trend*).

2. Globalizatsiya — inglizcha birliklar milliy tilga moslashib, o'zlashmoqda (*like qilmoq, scroll qilish*).

3. Multimodalizatsiya — emoji, GIF, sticker kabi belgilar matnning bir qismi sifatida ishlatilmoqda.

4. Interaktivlik — auditoriya matnga hashtaglar yoki kommentlar orqali faol ta'sir ko'rsatmoqda.

Tilshunoslar bu jarayonni "mediatizatsiya" deb atashadi, ya'ni tilning media muhitga moslashuvi va unda yangi kommunikativ standartlarning shakllanishi jarayonidir (Androutsopoulos, 2014).

Yoshlar internet jargonlarining asosiy tashuvchilari va yaratuvchilari hisoblanadi. Masalan, *sus (suspicious), simp (overly attentive person), based, cringe* kabi birliklar avval internet memlarida paydo bo'lib, keyinchalik jurnalistik maqolalarga ham kirib bordi (Dennis & Sampaio-Dias, 2021).

O'zbek tilida esa *likelash, repost qilish, trend bo'lish, hajp qilish* kabi birliklar yoshlar nutqidan jurnalistik matnlarga ko'chdi. Bu jarayon yoshlar auditoriyasi bilan samarali muloqotni ta'minlaydi, biroq til madaniyatiga ta'siri haqida bahslar davom etmoqda.

O'zbek jurnalistikasida ortiqcha jargon qo'llanilishi matnning publitsistik salmog'ini pasaytirishi mumkin; shu bois me'yoriy muvozanat zarur.

Xulosa. Sleng jurnalistik matnga jonlilik, hissiy rang va o'quvchi bilan yaqinlik kiritisa, neologizmlar texnologik va ijtimoiy yangiliklarni tez ifodalash, global jarayonlarga

moslashish va auditoriya nutqiga zamonaviylik olib kirish vositasiga aylangan. Internet jargonlari esa ijtimoiy tarmoqlar va raqamli muhitdan jurnalistik diskursga ko'chib, tilning qisqa, ixcham va interaktiv bo'lishiga sabab bo'lmoqda.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqqan holda, quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Sleng va jargonlarni me'yorida qo'llash, ularni maqola janri va auditoriyaga moslashtirish lozim.

2. Rasmiy yangiliklarda slengdan voz kechish, ammo yoshlar auditoriyasiga qaratilgan kontentda ehtiyotkorlik bilan qo'llash kerak.

3. Til siyosatida sleng va jargonlardan foydalanishning ichki standartlarini ishlab chiqish zarur.

4. O'zbek tilida yoshlar slengi va internet jargonlari bo'yicha korpus bazasi yaratish va muntazam ravishda yangilab borish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

Amirrudin, S., & As'ari, Z. (2013). The language of news media: Professional or slang. *Infrastructure University Kuala Lumpur Research Journal*, 1(1), 75–84. https://klust.edu.my/rmc/wp-content/uploads/sites/4/2018/04/9.-The-Language-of-News-Media-Professional-or-Slang_Suraya-Amirrudin-and-Zulaikha-As%C2%B0%C3%98ari.pdf

Androutsopoulos, J. (2014). Mediatization and sociolinguistic change: Key concepts, research traditions, open issues. In J. Androutsopoulos (Ed.), *Mediatization and sociolinguistic change* (pp. 3–48). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110346831.3>

Bødker, H. (2016). Vice Media Inc.: Youth, lifestyle – and news. *Journalism*, 18(1), 27–43. <https://doi.org/10.1177/1464884916657522>

Cheema, G. S., Hakimov, S., Müller-Budack, E., Otto, C., Bateman, J. A., & Ewerth, R. (2023). Understanding image-text relations and news values for multimodal news analysis. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 6, 1125533. <https://doi.org/10.3389/frai.2023.1125533>

Conboy, M. (2006). *Tabloid Britain: Constructing a community through language*. Routledge. https://books.google.co.uz/books/about/Tabloid_Britain.html?id=ij45w7pED8IC

Dennis, J., & Sampaio-Dias, S. (2021). “Tell the story as you’d tell it to your friends in a pub”: Emotional storytelling in election reporting by BuzzFeed News and Vice News. *Journalism Studies*, 22(12), 1608–1626. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2021.1910541>

Kolotouchkina, O., Rangel, C., & Gómez, P. (2023). Digital media and younger audiences. *Media and Communication*, 11(4), 124–128. <https://doi.org/10.17645/mac.v11i4.7647>

Lypka, Y., & Vasylenko, O. (2023). Peculiarities of using English neologisms in publicistic style. <https://doi.org/10.29038/2617-6696.2023.6.52.64>

McDonald, L. (2005). The meaning of “e-”: Neologisms as markers of culture and technology. *eTopia*. <https://doi.org/10.25071/1718-4657.36746>

Merriam-Webster. (2025, August 19). Slang. In *Merriam-Webster.com dictionary*. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/slang>

Muratova, N., Qosimova, N., Alimova, G., Dadaxonov, A. Z., Ilyosxonova, A., Xolmatova, S., & Xakimova, N. (2019). *Jurnalistika: “Onlayn jurnalistika va mediada yangi trendlar”*. O'zbekiston.

Pasechnaya, L. A. (2020). Internet neologisms as youth slang supplementation. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*, (vol./pp. n/a). <https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.04.02.61>

Rahimova, Z. (2023). Jargonlarning ilmiy-nazariy tadqiqi masalalari. *Models and Methods for Increasing the Efficiency of Innovative Research*, 3(27). <https://interonconf.org/index.php/ger/article/view/7688>

Rianto, & Juliarta. (2024). The impact of social media on language use among teenagers. *Focus Journal: Language Review*, 2(2). <https://doi.org/10.62795/fjlg.v2i2.297>

Teshaboyeva, D. (2020). Medialingvistika: Mediamatning diskursiv paradigmasi. In “*Medialingvistikaning dolzarb masalalari*” mavzusidagi xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami (pp. 7–13). <https://conference.fledu.uz/wp-content/uploads/sites/6/2023/05/medialingvistika-tuplam.pdf>

Zokirov, M. (2020). Yoshlar nutqida kuzatilayotgan leksik buzilishlar va ularning sabablari. *Filologiya masalalari*, (4), 45–50.

Shaxnoza MUXTAROVA,
Samarqand davlat chet tillar universiteti,
Ingliz tili nazariy aspektlari kafedrasida katta o'qituvchisi
Elektron pochta: shaxnozamuxtarova2@gmail.com

ARXEOLGIK TERMINOLOGIYANING LEKSIK-SEMANTIK TIZIMI: GIPONIMIK VA IYERARXIK MUNOSABATLAR TAHLILI

Annotatsiya: maqolada arxeologik terminologiyaning leksik-semantik tuzilishi tizimli yondashuv bilan tahlil qilinadi. Giponimik, giperonimik va radiatsion munosabatlar orqali terminlarning ilmiy tushunchalar tizimidagi o'rnini ochib beriladi. Natijalar arxeologik terminologiyani ilmiy tafakkurni modellashtiruvchi konseptual tizim sifatida ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: arxeologik terminologiya, leksik-semantik tizim, giponimiya, giperonimiya, iyerarxiya, termin mikrotizimi.

Аннотация: в статье анализируется лексико-семантическая структура археологической терминологии с системным подходом. Определяются гипонимические, гиперонимические и радиационные отношения терминов и их роль в системе научных понятий. Результаты показывают, что археологическая терминология является концептуальной системой, моделирующей научное мышление.

Ключевые слова: археологическая терминология, лексико-семантическая система, гипонимия, гиперонимия, иерархия, терминологическая микросистема.

Annotation: the article analyzes the lexical-semantic structure of archaeological terminology using a systematic approach. Hyponymic, hyperonymic, and radiation relationships of terms are examined to reveal their role in the system of scientific concepts. The findings demonstrate that archaeological terminology functions as a conceptual system modeling scientific thought.

Key words: archaeological terminology, lexical-semantic system, hyponymy, hyperonymy, hierarchy, terminological microsystem.

Zamonaviy tilshunoslikda maxsus terminologiyani tadqiq etish ilmiy tafakkurning lingvistik modellashtirilishi bilan bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, gumanitar fanlar doirasida shakllangan terminologik tizimlar umumadabiy til bilan uzviy aloqada rivojlanib, murakkab leksik-semantik munosabatlar majmuini yuzaga keltiradi. Arxeologik terminologiya ana shunday tizimlardan biri bo'lib, u ilmiy tushunchalarning iyerarxik va konseptual modelini aks ettiradi. Shu bois, arxeologik terminlarning semantik tuzilishini giponimik va giperonimik munosabatlar asosida o'rganish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi.

Arxeologik terminologiyaning leksik-semantik tizimi murakkab iyerarxik munosabatlar asosida tashkil topgan. Har bir termin muayyan giperonim doirasida joylashib, o'zidan torroq tushunchalarni ifodalovchi giponimlar bilan semantik subordinatsiya munosabatiga kirishadi. Bunday tuzilma ilmiy tushunchalarning mantiqiy tasnifini ta'minlab, terminlar o'rtasida konseptual aniqlikni yuzaga keltiradi.

Arxeologik terminlar tizimida ikki, uch va undan ortiq bosqichli iyerarxiyalar keng tarqalgan bo'lib, ular fan ichidagi metodologik, xronologik va tipologik farqlanishlarni ifodalaydi. Shuningdek, radiatsion tuzilma asosida shakllangan mikrotizimlar ham mavjud bo'lib, bunda bir giperonim bir nechta semantik jihatdan teng, ammo funksional jihatdan farqlanuvchi giponimlarni birlashtiradi.

Murakkab va atributiv terminlarning keng qo'llanishi arxeologik terminologiyada semantik differensiallashuvning yetakchi vositasi hisoblanadi. Aynan shu xususiyat arxeologik terminlar tizimining dinamik va ochiq xarakterga ega ekanini belgilaydi.

Maxsus terminologiya – bu umumiy adabiy til doirasida shakllangan mustaqil qatlam bo'lib, fan sohasiga oid aniq tushunchalarni ifodalovchi leksik birliklarning alohida tizimini tashkil etadi. Bu tizim ikki asosiy jihatga ega: bir tomondan, u ilmiy sohalarda qo'llaniladigan maxsus nomlash vositalari majmuini, ikkinchi tomondan esa, tilning umumiy lug'at tizimi bilan uzviy aloqadorlikda bo'lgan

semantik makonni bildiradi. A.A.Reformaskiy ushbu ikkiyuzlamalik holatni ifodalay turib, terminologiyani “ikki xo‘jayinning xizmatkori” deb ta’riflaydi: u lug‘aviy tizimning tarkibiy qismi sifatida ishlaydi, shu bilan birga, ilmiy konseptlar tizimi bilan bevosita bog‘liq holda faoliyat yuritadi [1]. Shu bois arxeologik terminlar o‘z semantik tabiati bilan nafaqat nomlash funksiyasini, balki tushunchalararo mantiqiy-munosabatlarning aks ettirilishini ham ta’minlaydi.

Arxeologik terminologiyaning leksik-semantik tipologiyasi, birinchi navbatda, uning murakkab giperonimik va giponimik tuzilishiga asoslanadi. Ya’ni, har bir atama o‘z iyerarxik sistemasida muayyan kategoriya doirasidagi tushunchani anglatadi va umumlashtiruvchi yoki xususiyashtiruvchi rol o‘ynaydi. Terminologik birliklarning yana bir xususiyati shundaki, ular umumiy tilga kirib borish orqali ko‘p hollarda polisemiya, sinonimiya, antonimiya va omonimiya kabi semantik jarayonlarning ta’siriga tushadi. Masalan, “qabr” (rus.могила, ing. grave) umumiy til birliklari sifatida har xil kontekstlarda turlicha ma’nolarni ifodalashi mumkin, lekin arxeologik kontekstdagi “katakomba”, “krematsion qabr”, “inkrustatsiyali dafn yerto‘lasi” kabi terminlar aniq va tor tushunchalarni bildiradi.

Demak arxeologik terminlar tili ikki yo‘nalishda harakatlanadi: bir tomondan, u ilmiy konseptual apparatning aniq ifodasi sifatida xizmat qiladi, ikkinchi tomondan esa, umumiy adabiy til bilan o‘zaro semantik aloqadorlikda rivojlanadi. Bu esa arxeologik terminlarning leksik-semantik tipologiyasini nafaqat nominativ vosita, balki ilmiy tafakkurning ifoda shakli sifatida o‘rganishga asos beradi.

Arxeologik terminologiya umumadabiy til tizimidan alohida bo‘linib chiqqan bo‘lsa-da, boshqa gumanitar fanlar termin tizimlariga xos xususiyatlarni o‘zida mujassam etadi. Jumladan, arxeologik terminlar paradigmatic va sintagmatic munosabatlar tizimida sinonimiya, polisemiya, antonimiya va omonimiya kabi leksik-semantik jarayonlarda faol ishtirok etadi [2].

Gumanitar fanlar terminologiyasining, ayniqsa, arxeologik terminlarning umumadabiy til bilan yaqinlik darajasi, ularning qat’iylik va erkinlik darajasini belgilovchi muhim omildir. A.A.Reformaskiy bu holatni shunday ta’riflaydi: “terminologiya ikkita tizimga xizmat qiladi: leksik tizim va tushunchalar tizimi. U o‘z-o‘zicha mustaqil emas, balki umumiy

adabiy til lug‘atining quyi tizimini tashkil etadi” [1]. Shu bois, terminologik tizimdagi birliklar ba’zan umumiy til birliklariga yaqinlashadi, ba’zan esa undan butunlay ajralib chiqadi.

Arxeologik atamashunoslik, o‘zining boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan aloqadorligi sababli, umumiy foydalanishdagi lug‘at birliklari bilan o‘zaro leksik-semantik o‘xshashlikka ega. Masalan, “qabr”, “ko‘hna qal’a” kabi terminlar ayrim kontekstlarda umumiy til doirasiga yaqinlashadi, boshqa holatlarda esa terminologik aniqlik kasb etadi [3].

Har bir ilmiy sohaga xos bo‘lgan terminologik tizim aslida u yoki bu fan doirasidagi tushunchalarning iyerarxik asosda joylashgan mantiqiy modelni ifodalaydi. Shu bois, terminlar tizimi oddiy nomlar ro‘yxati emas, balki ularning semantik, konseptual va funksional o‘zaro bog‘liqligidan iborat murakkab sistemadir [4].

Terminning qiymati va strukturasi aniqlovchi asosiy mezon – bu uning ilmiy taksonomiyadagi o‘rni va unga bog‘langan tushunchalar bilan munosabati hisoblanadi. Shunday qilib, arxeologik terminologiya faqat leksik birliklar majmui emas, balki ilmiy tafakkur natijasida shakllangan tushunchalar tizimining ifodasidir [5].

Arxeologik terminologiya tizimida giponimiya munosabatlarni tahlil qilish orqali tushunchalar o‘rtasidagi murakkab iyerarxik bog‘lanishlarni aniqlash mumkin bo‘ladi. Bunday yondashuv arxeologik terminlarni mikrotizimlar tizimi sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi, bunda har bir mikrotizim o‘z navbatida quyi terminologik tizimlarga bo‘linadi.

Arxeologik terminologiyada iyerarxik semantik munosabatlarning eng murakkab ko‘rinishlaridan biri – besh bosqichli tuzilmadir. Bunda giperonim sifatida arxeologik davriylashtirish (археологическая периодизация – archaeological periodization) tushunchasi maydonga chiqadi. Unga quyidagi asosiy tarixiy davrlar kiradi: tosh davri (каменный век – Stone Age), bronza davri (бронзовый век – Bronze Age), temir davri (железный век – Iron Age).

Bu tarixiy davrlar esa, o‘z navbatida, yanada tor tushunchalarga bo‘linadi. Masalan, tosh davri quyidagi kasrli davrlar bilan tavsiflanadi: paleolit (палеолит – Paleolithic), mezolit (мезолит – Mesolithic), neolit (неолит – Neolithic).

Paleolit davri esa yana uch bosqichga ajraladi: quyi paleolit (нижний палеолит – Lower Paleolithic), oʻrta paleolit (средний палеолит – Middle Paleolithic), yuqori paleolit (верхний палеолит – Upper Paleolithic).

Bundan tashqari, quyi paleolit bosqichiga xos boʻlgan yanada tor tushunchalar mavjud: do-Shell davri (дошель – pre Shell), Shell davri (шель – Shell), Ashel davri (ашель - Achelean), Levallua bosqichi (леваллуа – Levallois). Bu koʻrinishda har bir keyingi termin oʻzidan oldingi tushunchaning giponimi, yaʼni semantik jihatdan toraytirilgan variant boʻlib xizmat qiladi.

Giponimik guruhlar baʼzan dominant tushunchaga bevosita boʻysunmay, bir vaqtning oʻzida turli tor tushunchalarga tarqaladi. Bunday holat nurlanish tuzilmasi (структура радиации – radiation structure) deyiladi. Bunga misol tariqasida arxeologik kompleks (археологический комплекс – archaeological complex) tushunchasi asosida shakllangan mikrotuzilmani koʻrsatish mumkin. Ularning barchasi

arxeologik kompleks degan umumiy sema ostida birlashtirilgan.

Baʼzida atributiv model yanada murakkab shakllarda namoyon boʻladi. Masalan, резец боковой на пластине с пряморетушным концом kabi termin bir vaqtning oʻzida joylashuv, vosita turi va ishlov berish usulini bildiruvchi komponentlarni birlashtiradi. Bu koʻp bosqichli semantik qatlamlar orqali aniqlik kiritishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, arxeologik terminologiya murakkab leksik-semantik tizim sifatida shakllangan boʻlib, unda giponimik, giperonimik va radiatsion munosabatlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ushbu munosabatlar arxeologik tushunchalarning iyerarxik tasnifini taʼminlab, ilmiy tafakkurning lingvistik ifodasini yuzaga keltiradi. Demak, arxeologik terminlar faqat nomlash vositasi emas, balki fan doirasidagi bilimlarni tizimli ravishda modellashtiruvchi konseptual mexanizm sifatida namoyon boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Реформатский А.А. Основы общего языкознания. – М.: Высшая школа, 1996. С. 145.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. С. 288.
3. Кабардов М.Е. Теория терминологии. – М.: ЛКИ, 2008. С. 52.
4. Косов А.В. Некоторые различия системной организации терминологии по сравнению с организацией общей лексики. – В кн.: Термин и слово. Горький, 1980. С.15.
5. Лейчик В.М. Особенности терминологии общественных наук и сферы её использования. – В кн.: Язык и стиль научного изложения. – М., 1983. С.82.
6. Каверина И.А. Основы лексикологии. – М.: Высшая школа, 2005. С.75.
7. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: Высшая школа, 1998. С.103.
8. Герд А.С. Формирование терминологической структуры русского биологического текста. – Л.: Изд-во Санкт-Петербург. Ун-та, 1981. С.103.

Dilafroz ABDUVOSIQOVA,
 Toshkent arxitektura qurilish universiteti
 "O'zbek va xorijiy tillar" kafedrasida katta o'qituvchisi
dilko81@mail.ru

BO'LAJAK ARHITEKTORLARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Annotatsiya: maqola bo'lajak arxitektorlarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish omillarini nazariy va amaliy jihatdan o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda pedagogik, psixologik va lingvodidaktik yondashuvlar asosida kommunikativ kompetensiyani shakllanish mexanizmlari tahlil qilindi. Shuningdek, oliy ta'limda interaktiv platformalar va amaliy mashg'ulotlarning kompetensiyani rivojlantirishdagi roli muhokama qilindi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, arxitektor, kasbiy faoliyat, pedagogik omillar, psixologik omillar, lingvodidaktik omillar, interaktiv platformalar, oliy ta'lim.

Аннотация: статья посвящена теоретическому и практическому исследованию факторов формирования коммуникативной компетенции у будущих архитекторов. В исследовании проанализированы механизмы формирования коммуникативной компетенции на основе педагогических, психологических и лингводидактических подходов. Кроме того, рассмотрена роль интерактивных платформ и практических занятий в развитии компетенции в высшем образовании.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, архитектор, профессиональная деятельность, педагогические факторы, психологические факторы, лингводидактические факторы, интерактивные платформы, высшее образование.

Annotation: the article is devoted to the theoretical and practical study of the factors influencing the development of communicative competence among future architects. The study analyzed the mechanisms of communicative competence formation based on pedagogical, psychological, and linguodidactic approaches. In addition, the role of interactive platforms and practical exercises in fostering competence in higher education is discussed.

Key words: communicative competence, architect, professional activity, pedagogical factors, psychological factors, linguodidactic factors, interactive platforms, higher education.

Hozirgi zamon arxitektura ta'limida talabalarning faqat texnik bilim va ijodiy ko'nikmalarga ega bo'lishi yetarli emas. Zamonaviy arxitektor faoliyati murakkab va ko'p qirrali bo'lib, u nafaqat bino va inshootlarni loyihalashga, balki jamoaviy ishlarda samarali muloqot qilish, buyurtmachi va mijozlar bilan kelishuvlar o'tkazish, turli mutaxassislar bilan hamkorlik qilish, shuningdek, professional qarorlarni tez va aniq qabul qilish ko'nikmalarini talab qiladi. Shu bois, arxitektorning muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning kommunikativ kompetensiyasiga bog'liq bo'ladi.

Kommunikativ kompetensiya — bu shaxsning muloqot qilish qobiliyati, o'z fikrini aniq va samarali ifodalash, boshqalarning nuqtai nazarini tushunish, professional muhitda konstruktiv munosabatlar o'rnatish va kasbiy maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar majmuasidir. Arxitektura kasbida bu kompetensiya talabaga loyiha guruhida samarali ishlash, dizayn variantlarini muhokama qilish, mijoz talabini tushunish va

jamoaviy qaror qabul qilish jarayonlarida faol ishtirok etish imkonini beradi.

Shuningdek, kommunikativ kompetensiya arxitektorning ijodiy jarayoniga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, loyiha muhokamasi, brainstorming sessiyalari, taqdimotlar va loyihaviy maslahatlarda talaba yoki mutaxassis o'z fikrini aniq, tushunarli va konstruktiv shaklda ifodalay bilishi lozim. Shu bilan birga, kommunikativ salohiyatning yuqori darajasi talabani stressli vaziyatlarda ham samarali muloqot qilish, jamoada ijobiy muhit yaratish va murakkab muammolarni hal etishda yordam beradi.

Oliy ta'lim kontekstida, kommunikativ kompetensiyani shakllantirish omillarini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Bu jarayon talabani professional va shaxsiy rivojlanishiga, kelajakda arxitektura sohasida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga asos bo'ladi. Shu sababli, arxitektura ta'limida pedagogik, psixologik va lingvodidaktik yondashuvlarni uyg'unlashtirib,

kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning samarali mexanizmlari ishlab chiqilishi dolzarb ilmiy va amaliy masala hisoblanadi.

Maqolada nazariy-metodologik tahlil usuli asosiy tadqiqot yondashuvi sifatida qo'llanildi. Ushbu yondashuv orqali pedagogik, psixologik va lingvodidaktik manbalar chuqur tahlil qilinib, arxitektura ta'limida bo'lajak arxitektorlarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish omillari aniqlanishi ta'minlandi. Pedagogik manbalar talabaning ta'lim jarayonida jamoaviy ishlarda, loyiha muhokamalarida va amaliy mashg'ulotlarda faol ishtirok etishi orqali kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish mexanizmlarini ko'rsatdi.

Psixologik manbalar shuni ta'kidlaydiki, shaxslararo munosabatlar, konstruktiv tanqidni qabul qilish, qaror qabul qilish va stressli vaziyatlarda samarali muloqot qilish qobiliyatlari arxitektorning kasbiy muvaffaqiyatida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Lingvodidaktik yondashuv esa til bilimlarini amaliy qo'llash, sotsiolingvistik kontekstga moslashish va pragmatik nutq ko'nikmalarini shakllantirish orqali talabaga professional muloqot qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi.

Shuningdek, tadqiqot doirasida interaktiv platformalar, loyiha mashg'ulotlari va jamoaviy ishlarda talabalar kommunikativ ko'nikmalari amaliy jihatdan o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, Moodle, MS Teams, Miro va BIM kabi interaktiv vositalar talabalarga real kasbiy muloqot muhitini yaratib beradi va pedagogik, psixologik hamda lingvodidaktik omillarni uyg'unlashtirish orqali kommunikativ kompetensiyani samarali rivojlantirish imkonini oshiradi.

Ushbu yondashuv arxitektura ta'limida kommunikativ salohiyatni shakllantirishda nazariy asoslarni aniqlash va amaliy mexanizmlarni ishlab chiqishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak arxitektorlarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish bir nechta muhim omillarga bog'liq bo'lib, ular pedagogik, psixologik, lingvodidaktik va texnologik jihatlarga bo'linadi.

Pedagogik omillar talabalar kommunikativ ko'nikmalarini amaliy ravishda rivojlantirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jamoaviy loyiha ishlari va seminar mashg'ulotlarida talabalar bir-biri bilan samarali muloqot qilish, fikr almashish va loyiha muhokamalarida faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Mentorlar va professorlar tomonidan tashkil etiladigan konstruktiv fikr bildirish va muhokamalar esa talabalarni tanqidiy fikrlashga, o'z fikrini asoslab yetkazishga va muammoli

vaziyatlarda samarali qaror qabul qilishga o'rgatadi. Shu bilan birga, interaktiv mashg'ulotlar orqali talabalar amaliy kommunikativ ko'nikmalarni mustahkamlash imkoniga ega bo'lib, bu jarayon pedagogik nazariyalar asosida tizimli ravishda amalga oshiriladi.

Psixologik omillar kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda shaxsiy rivojlanish va shaxslararo munosabatlarni boshqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Talabalar jamoa ichida samarali hamkorlikni o'rganadilar, konstruktiv tanqidni qabul qilish va o'z nuqtai nazarini boshqalarga yetkazish orqali professional muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Shuningdek, qaror qabul qilish jarayonida stressli vaziyatlarda muloqotni boshqarish qobiliyati, jamoa ichida liderlik ko'nikmalarini shakllantirish va muammolarni tezkor hal etish imkoniyati ham psixologik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Lingvodidaktik omillar til va muloqot bilimlarini amaliy jihatdan qo'llashni ta'minlaydi. Lingvistik komponent talabaning til bilimlarini to'liq qo'llash, texnik va professional atamalarni aniqlik bilan ishlatish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Sotsiolingvistik komponent esa talabaga muloqot kontekstiga moslashish va turli auditoriyalar bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi. Pragmatik komponent esa nutqni maqsadga muvofiq shakllantirish, taqdimot va loyiha himoyalarda o'z fikrini aniq ifodalash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan talaba professional muloqotning barcha jihatlarini o'zlashtiradi.

Texnologik omillar zamonaviy arxitektura ta'limida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish jarayonini sezilarli darajada samarali qiladi. Moodle, MS Teams, Miro va BIM kabi interaktiv platformalar orqali talabalar real kasbiy muloqot muhitida ishlash imkoniga ega bo'ladilar. Onlayn konsultatsiya, loyiha muhokamasi va virtual jamoaviy mashg'ulotlar orqali talabalar amaliy kommunikativ ko'nikmalarini mustahkamlash bilan birga, texnologik vositalardan samarali foydalanishni ham o'rganadilar. Shu tarzda, texnologik omillar pedagogik, psixologik va lingvodidaktik komponentlarni uyg'unlashtirish orqali bo'lajak arxitektorlarda kommunikativ kompetensiyani kompleks tarzda rivojlantirish imkonini beradi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, arxitektura ta'limida kommunikativ kompetensiyani samarali shakllantirish pedagogik, psixologik va lingvodidaktik omillarni uyg'unlashtirish orqali amalga oshiriladi. Pedagogik omillar talabaning jamoaviy ishlarda, seminar va loyiha mashg'ulotlarida faol ishtiroki hamda konstruktiv muhokamalar orqali kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Psixologik

omillar esa shaxslararo munosabatlarni boshqarish, konstruktiv tanqidni qabul qilish, qaror qabul qilish va stressli vaziyatlarda samarali muloqot qilish qobiliyatini shakllantiradi. Lingvodidaktik omillar esa til bilimini amaliy qo'llash, sotsiolingvistik kontekstga moslashish va pragmatik nutq ko'nikmalarini rivojlantirish orqali talabning professional muloqot salohiyatini mustahkamlaydi.

Shuningdek, interaktiv platformalar (Moodle, MS Teams, Miro, BIM) va amaliy mashg'ulotlar kommunikativ kompetensiyani shakllantirish jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi va samaradorligini oshiradi. Ular talabalarga real kasbiy muloqot muhitini yaratib beradi, loyiha muhokamalarida faol ishtirok etish imkonini beradi va zamonaviy professional kommunikatsiya ko'nikmalarini o'zlashtirishni ta'minlaydi. Shu bilan birga, faqat pedagogik yondashuvga tayanib, psixologik va lingvodidaktik komponentlarni e'tibordan chetda qoldirish yetarli natija bermaydi.

Shu asosda xulosa qilish mumkinki, bo'lajak arxitektorlarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish murakkab va ko'pkomponentli jarayon bo'lib, u pedagogik, psixologik, lingvodidaktik hamda texnologik omillarni uyg'unlashtirishni talab qiladi. Faqat bir yoki ikki komponentga tayanish yetarli natija bermaydi, masalan, pedagogik yondashuv mavjud bo'lsa ham, psixologik ko'nikmalar yoki lingvodidaktik salohiyat hisobga olinmasa, talabning professional muloqot qobiliyati to'liq shakllanmaydi. Shu sababli, kommunikativ kompetensiya rivojlanishi uchun barcha omillarni kompleks tarzda birlashtirish zarur.

Interaktiv platformalar va amaliy mashg'ulotlar bu jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Moodle, MS Teams, Miro va BIM kabi vositalar orqali talabalar nafaqat real kasbiy muloqot muhitida ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi, balki loyiha muhokamalari, jamoaviy mashg'ulotlar va onlayn konsultatsiyalar orqali o'z kommunikativ ko'nikmalarini mustahkamlash imkoniga ega bo'ladi. Shu bilan birga, talaba o'z fikrini aniq va asoslab yetkazish, konstruktiv tanqidni qabul qilish, jamoaviy qarorlarni muvofiqlashtirish va professional muloqot kontekstida turli auditoriyalar bilan samarali aloqada bo'lish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, kommunikativ kompetensiyani shakllantirish jarayoni talabning ijodiy salohiyatini oshirishga ham xizmat qiladi. Loyiha va seminar mashg'ulotlarida muloqot orqali talaba o'z dizayn g'oyalarini baham ko'radi, muammolarni tahlil qiladi va turli variantlarni muhokama qiladi. Natijada, nafaqat muloqot, balki ijodiy fikrlash va muammolarni hal etish qobiliyatlari ham bir vaqtning o'zida rivojlanadi.

Shu bilan birga, oliy ta'lim muassasalarida arxitektura yo'nalishida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga doimiy e'tibor qaratish zarur. Bu nafaqat nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirishni, balki zamonaviy interaktiv texnologiyalarni faol qo'llashni ham o'z ichiga oladi. Kompleks yondashuv arxitektura ta'limining sifatini oshirish, talabning professional tayyorgarligini mustahkamlash va ularni bozor talablariga mos, kompetentli mutaxassis sifatida shakllantirish imkonini beradi.

Natijada, kommunikativ kompetensiya bo'lajak arxitektorning kasbiy muvaffaqiyati va samarali faoliyati uchun hal qiluvchi omil hisoblanadi va uni shakllantirish jarayoni oliy ta'limning asosiy strategik vazifalaridan biri sifatida ko'riladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. 368 с.
2. Hymes, D. Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1974. 200 p.
3. Canale, M., Swain, M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics. 1980. – Vol. 1. – P. 1–47.
4. Anderson, T. The Theory and Practice of Online Learning. – Edmonton: Athabasca University Press, 2008. 420 p.
5. Bonk, C.J., Graham, C.R. The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs. – San Francisco: Pfeiffer, 2006. 612 p.
6. Moodle Documentation. Moodle Docs. URL: <https://docs.moodle.org> (дата обращения: 10.02.2026)

Nigina AMONOVA, Sabina TO'YCHIYEVA,
Mehribonu ABDURAUPOVA, X.X HAKIMOVA,

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

Jamoat salomatligi va sog'liqni saqlashni boshqarish kafedrasida katta o'qituvchisi

Elektron pochta: hakimovahonbuvi@gmail.com

TERAPIYA BO'LIMIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANING BEMOR DAVOLANISHIGA TA'SIRI

Annotatsiya: ushbu maqolada terapiya bo'limida hamshiralar va bemorlar o'rtasidagi kommunikativ kompetensiyaning bemor davolanish jarayoniga ta'siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi bemor bilan samarali muloqot, axborot almashish va psixologik yondashuvning davolash natijalariga ta'sirini aniqlashdir. Material va metodlar bo'limida so'rovnomalar, kuzatuv va statistik tahlil metodlaridan foydalanilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, kommunikativ kompetensiya yuqori bo'lgan hamshiralar bemor bilan samarali aloqa o'rnatib, davolanish jarayonini tezlashtiradi va bemor qoniqishini oshiradi. Muhokama bo'limida natijalar nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi, xulosa esa ilmiy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: *terapiya, hamshiralik ish, kommunikativ kompetensiya, bemor davolanishi, psixologik yondashuv, samaradorlik.*

Аннотация: в статье на научной основе анализируется влияние коммуникативной компетентности медицинских сестер в терапевтическом отделении на процесс лечения пациентов. Цель исследования заключается в определении влияния эффективного общения, обмена информацией и психологического подхода на результаты лечения. В разделе «Материалы и методы» использованы методы анкетирования, наблюдения и статистического анализа. Результаты показали, что медицинские сестры с высоким уровнем коммуникативной компетентности устанавливают эффективный контакт с пациентами, ускоряют процесс лечения и повышают уровень удовлетворенности пациентов. В разделе «Обсуждение» результаты анализируются с теоретической и практической точек зрения, а в заключении представлены научно-практические рекомендации.

Ключевые слова: *терапия, сестринское дело, коммуникативная компетентность, лечение пациентов, психологический подход, эффективность.*

Annotation: this article scientifically analyzes the impact of communicative competence between nurses and patients in the therapy department on the patient treatment process. The aim of the study is to determine the influence of effective communication, information exchange, and psychological approaches on treatment outcomes. The Materials and Methods section employs survey, observation, and statistical analysis methods. The results indicate that nurses with a high level of communicative competence establish effective interaction with patients, accelerate the treatment process, and increase patient satisfaction. The Discussion section provides a theoretical and practical interpretation of the findings, while the Conclusion presents scientific and practical recommendations.

Key words: *therapy, nursing, communicative competence, patient treatment, psychological approach, efficiency.*

Kirish. Terapiya bo'limi bemorlarning surunkali va o'tkir kasalliklarini davolash bilan shug'ullanuvchi muassasa bo'lib, bu yerda hamshiralarning kommunikativ ko'nikmalari davolash jarayonining samaradorligi uchun muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy tibbiyotda bemor bilan samarali muloqot o'rnatish nafaqat uning ruhiy holatini barqarorlashtirish, balki terapiya natijalarini

yaxshilashga xizmat qiladi. Bemor va hamshira o'rtasidagi kommunikativ kompetensiya bemorning kasallikka bo'lgan munosabati, davolanishga rioya qilishi va tibbiy ko'rsatmalarga amal qilish darajasiga bevosita ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yaxshi muloqot o'rnatgan hamshiralar bemorlarni motivatsiya qilish, xavotir va stressni kamaytirish, shuningdek, davolanish jarayonida yuzaga keladigan

noaniqliklarni bartaraf etishda samarali bo'ladi. Terapiya bo'limida kommunikativ kompetensiyaning ahamiyatini o'rganish zamonaviy sog'liqni saqlash tizimida bemor xavfsizligi va xizmat sifati bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu mavzu ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajriba orqali chuqur tahlil qilinishi kerak.

Adabiyotlar tahlili. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bemor bilan samarali kommunikatsiya davolanish jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. McCabe (2004)[1] o'z tadqiqotida hamshiralar va bemorlar o'rtasidagi muloqot darajasi bemorning qoniqishi, davolanishga rioya qilishi va terapiya natijalariga bevosita ta'sir qilishini qayd etgan. Arnold va Boggs (2019)[2] esa kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish nafaqat bemor motivatsiyasini oshirish, balki stress va xavotirni kamaytirishda ham muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi.

Surunkali kasalliklarga chalingan bemorlar bilan ishlashda kommunikativ kompetensiyaga ega hamshiralar dori qabul qilish va muolajalarga rioya qilishda yuqori natijalarga erishadi, bu esa davolanish jarayonini tezlashtiradi. Shu bilan birga, Mahalliy tadqiqotlar (O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, 2022)[3] bemor bilan samarali muloqotning terapiya natijalarini yaxshilashda muhimligini ko'rsatadi.

Peplau (1991) va Street va hamk. (2009)[4] tadqiqotlari bemor-hamshira munosabatining o'zaro ishonch va hurmat asosida shakllanishi davolanish jarayonidagi psixologik qulaylikni oshirishini ta'kidlaydi. Stewart (1995)[5] esa samarali kommunikatsiya orqali bemorlar o'z holatini aniq ifodalashi va shifokor yoki hamshira tomonidan zarur tavsiyalarni olishini ta'kidladi.

Yangi qo'shilgan tadqiqotga ko'ra, kommunikativ kompetensiya bemorning o'z-o'zini parvarish qilish qobiliyatini ham yaxshilaydi (Kurtz, Silverman & Draper, 2005)[6]. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bemor va hamshira o'rtasida ochiq va aniq muloqot bo'lsa, bemor o'z kasalligi va davolanish jarayoni haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'ladi, shuningdek, shifokor tavsiyalariga to'liq amal qiladi.

Natijada, mavjud adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, hamshiralar va bemorlar o'rtasidagi kommunikatsiya faqat axborot almashish vositasi emas, balki terapiya jarayonining ajralmas qismi bo'lib, bemorning ruhiy holati, dori va muolajalarga rioya qilish darajasi

hamda davolanish samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi.

Natija va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, terapiya bo'limida bemor bilan samarali kommunikatsiya o'rnatgan hamshiralar davolanish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi. So'rovnoma va kuzatuv natijalari quyidagicha:

- 85% bemorlar hamshiralar bilan muloqotdan qoniqish bildirgan;
- 78% bemorlar dori qabul qilish va muolajalarga qat'iy rioya qilgan;
- 70% bemorlar o'z holati haqida hamshira bilan ochiq va to'liq ma'lumot almashgan;

Korrelyatsiya tahlili shuni ko'rsatdiki, hamshiralar kommunikativ kompetensiyasi bemorning davolanishga rioya qilishi bilan bevosita bog'liq ($r=0,68$; $p<0,01$). Bundan tashqari, yuqori kommunikativ ko'nikmaga ega hamshiralar bemorlarning ruhiy holatini barqarorlashtirishda va xavotirini kamaytirishda yuqori natijalarga erishgan. Masalan, bemorlarning 60%i terapiya jarayonida stress darajasining sezilarli kamayganini bildirgan.

Terapiya bo'limida bemor bilan samarali kommunikatsiya nafaqat individual davolanish jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi, balki butun bo'lim samaradorligini oshirishda ham muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bemorlar o'z holati haqida to'liq ma'lumot beradigan va hamshiralarning so'rovlariga aniq javob beradigan hollarda davolanishga rioya qilish darajasi yuqori bo'ladi. Shu bilan birga, ochiq va do'stona muloqot bemorning stress darajasini kamaytiradi, ruhiy holatini barqarorlashtiradi va shifokor tavsiyalariga amal qilishni osonlashtiradi. Hamshiralar tomonidan qo'llaniladigan kommunikativ yondashuvlar, jumladan, empatiya ko'rsatish, bemor savollariga tezkor javob berish va izoh berish, bemorning o'z-o'zini parvarish qilish ko'nikmalarini ham oshiradi. Misol uchun, bemor o'z dori qabul qilish tartibini yaxshiroq tushunadi, muolajalarga qat'iy rioya qiladi va davolanish jarayonidagi noaniqliklarni kamaytiradi.

Bundan tashqari, kommunikativ kompetensiya bemor va hamshira o'rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi. Ishonchli muloqot bemorning psixologik barqarorligini oshiradi va shifokor-hamshira-bemor uchburchak tizimida samarali hamkorlikni ta'minlaydi. Shu sababli, terapevtik bo'limlarda hamshiralar malakasini oshirish, maxsus

kommunikativ treninglar va psixologik qo'llab-quvvatlash dasturlarini joriy etish dolzarb hisoblanadi.

Olingan natijalar mavjud adabiyotlar bilan mos keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bemor bilan samarali muloqot nafaqat ruhiy holatni yaxshilaydi, balki davolanish samaradorligini ham oshiradi (McCabe, 2004; Arnold & Boggs, 2019). Natijalar shuni ko'rsatdiki, bemorlarning davolanishga rioya qilishi va terapiya jarayonida qoniqishi to'g'ridan-to'g'ri hamshiralar kommunikativ ko'nikmalariga bog'liq. Shuningdek, muammolar ham mavjud: ayrim hamshiralar kommunikativ ko'nikmalari yetarli emas, bu esa bemor bilan aloqada noaniqlik va kam samaradorlikka olib keladi. Ushbu muammolarni doimiy malaka oshirish, treninglar va psixologik qo'llab-quvvatlash dasturlari orqali bartaraf etish mumkin. Muhokama davomida aniqlanishicha, kommunikativ kompetensiya faqat axborot almashish vositasi emas, balki bemor motivatsiyasini oshirish, stressni kamaytirish va terapiya natijalarini yaxshilash vositasi hisoblanadi. Kurtz, Silverman va Draper (2005) tadqiqotlari bemorning o'z-o'zini parvarish qilish qobiliyati hamshiraning kommunikativ yondashuviga bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, kommunikativ kompetensiya oshirilsa, bemor va hamshira o'rtasidagi ishonch mustahkamlanadi, bu esa terapiya jarayonida yuzaga keladigan psixologik to'siqlarni kamaytiradi va davolanish natijalarini yaxshilaydi. Shu nuqtayi nazardan, terapiya bo'limida kommunikativ

kompetensiyani rivojlantirish bemor xavfsizligi va xizmat sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Terapiya bo'limida hamshiralar va bemorlar o'rtasidagi kommunikativ kompetensiya bemor davolanishining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yuqori kommunikativ ko'nikmalarga ega hamshiralar bemor bilan samarali aloqa o'rnatib, dori qabul qilish va muolajalarga rioya qilish darajasini oshiradi, shuningdek, bemorning ruhiy holatini barqarorlashtiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, kommunikativ kompetensiya nafaqat axborot almashish vositasi, balki bemor motivatsiyasini oshirish, stress va xavotirni kamaytirish, shuningdek, terapiya jarayonida yuzaga keladigan noaniqliklarni bartaraf etish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Kelgusida terapiya bo'limida hamshiralarni kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish, muntazam treninglar o'tkazish va psixologik qo'llab-quvvatlash dasturlarini joriy etish tavsiya etiladi. Bu yondashuv nafaqat bemor xavfsizligi va davolanish sifatini oshiradi, balki sog'liqni saqlash tizimining umumiy samaradorligini ham yaxshilaydi. Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar davom ettirilsa, kommunikativ kompetensiyaning bemor natijalari va sog'liqni saqlash sifatiga ta'siri yanada aniqroq va asosli bo'lib chiqadi, bu esa amaliyot va siyosat ishlab chiqishda muhim ma'lumot manbai bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. McCabe C. Nurse–patient communication: An exploration of patients' experiences. *Journal of Clinical Nursing*, 2004.
2. Arnold E., Boggs K. *Interpersonal relationships: Professional communication skills for nurses*. 8th edition, Elsevier, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. *Bemor bilan muloqot bo'yicha metodik tavsiyalar*. Toshkent, 2022.
4. Peplau H. *Interpersonal relations in nursing*. 2nd edition, Springer, 1991.
5. Street R., Makoul G., Arora N., Epstein R. How communication heals: Pathways linking clinician–patient communication to health outcomes. *Patient Education and Counseling*, 2009; 74(3): 295–301.
6. Stewart M. Effective physician–patient communication and health outcomes: A review. *CMAJ*, 1995; 152(9): 1423–1433.
7. Kurtz S., Silverman J., Draper J. *Teaching and learning communication skills in medicine*. 2nd edition, Radcliffe Publishing, 2005.

Munira TO'YCHIYEVA,
 O'zbekiston davlat jahon tillari
 universiteti katta o'qituvchisi
tuychievamunira67@gmail.com

O'ZBEK VA ISPAN TILLARIDAGI LAHJA VA SHEVALARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek va ispan tillaridagi lahja va shevalar haqida so'z boradi. Lahja va shevalarning maqsad va vazifalari insonlarning hayotiy tajribasi hamda turmush tarzida shakllangan amaliy qarashlari majmui hisoblanadi. Maqolada o'zbek va ispan tillaridagi shevalarning o'ziga xos xususiyatlari misollar orqali tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: lahja, sheva, guruhlar, til, tilshunoslik, dialekt, terminologiya, affiks, orfografiya, leksik, fonetik, so'z, ibora, ifoda, qipchoq.

Аннотация: в данной статье рассматриваются диалекты узбекского и испанского языка. Цели и задачи говорков и диалектов представляют собой совокупность практических взглядов, сформированных жизненным опытом и образом жизни людей. В статье на примерах анализируются особенности узбекского и испанского диалектов.

Ключевые слова: диалект, группы, язык, лингвистика, диалект, терминология, аффикс, орфография, лексика, фонетика, слово, словосочетание, выражение, кипчак.

Annotation: this article talks about the dialects of the Uzbek and Spanish languages. The goals and objectives of dialects and dialects are a set of practical views formed by people's life experience and lifestyle. The article analyzes the specific features of Uzbek and Spanish dialects through examples.

Key words: dialect, dialect, groups, language, linguistics, dialect, terminology, affix, orthography, lexicon, phonetic, word, phrase, expression, Kipchak.

Kirish. Lahja yoki dialekt — umumxalq tilining muayyan chegaralangan hududda joylashgan kishilar jamoasida bevosita aloqa vositasi sifatida qo'llanuvchi va nisbatan yaxlit lisoniy tizim bilan ajralib turuvchi ko'rinishi.

Lahja bir qator kattaroq til tuzilmasi tarkibiga kiradi, ushbu butunlikning boshqa qismlariga, boshqa lahjalarga qarshi qo'yilib, taqqoslanadi va ular bilan umumiy xususiyatlarga ega bo'ladi. Hududiy lahjalar tovushlar tarkibi, grammatika, so'z yasashi, leksika nuqtayi nazaridan muayyan tafovutlarga ega bo'ladi.

Lahja umumxalq tilining quyi bosqichi hisoblanadi, u shevaga nisbatan keng ma'noga ega bo'lib, shevalar yig'indisidan tarkib topadi. Masalan, etnogenetik jihatdan ko'p tarkibli bo'lgan o'zbek tilida 3 ta asosiy lahja farqlanadi: qorluq-chigil-uyg'ur lahjasi — Farg'ona vodiysidagi, Toshkent va Zarafshon vohalaridagi shaharlar va ularga yaqin aholi maskanlar ishevalarini o'zi ichiga oladi; qipchoq lahjasi — Samarqand, Buxoro, Surxondaryo, Shimoliy Xorazmdagi hamda Farg'ona va Ohangaron vodiylaridagi "j"lovchi o'zbek shevalarini o'z ichiga oladi.

O'g'uz lahjasi — Janubiy Xorazm (Urganch, Xiva, Xonqa, Hazorasp va boshqalar) va Turkmanistondagi o'zbek shevalaridan iborat. Mazkur lahjalarning fonetikasi, grammatikasi va lug'at tarkibida bir-biridan

farq qiluvchi xususiyatlar mavjud, lekin bu farqlar ularni bir-biridan keskin ajratmaydi. Bu lahjalar o'zbek xalqi va tilining paydo bo'lishi va rivojlanishida yetakchi o'rin egallab, o'zbek adabiy tilining shakllanishi va undagi ayrim lisoniy hodisalarning barqarorlashishida ishtirok etgan.

Qarluq lahjasining Toshkent va Farg'ona tip shevalari hozirgi o'zbek adabiy tilining tayanch shevalari hisoblanadi. O'zbek adabiy tili hozir ham lahjalardagi eng ifodali, ko'p ma'noli so'zlar va iboralar, maqbul grammatik shakllar hisobiga boyib bormoqda.

Asosiy qism. Dunyo tilshunosligida dialekt (sheva) lardagina uchraydigan dehqonchilik, chorvachilik va turli kasb egalari nutqiga xos leksikani lug'atlashtirish, leksikografik, leksikologik tadqiqi boshqa rivojlangan tilshunoslik maktablari qatori rus tilshunoslari uchun ham asosiy o'rganish obyektiga aylandi. XX asrning boshlarida yuzaga kelgan ushbu tadqiq usuli o'zbek tilshunosligida ham samarali ilmiy tadqiqotlarni vujudga kelishiga asos bo'ldi. O'zbek tiliga davlat maqomining berilishi o'zbek tilshunosligi zimmasiga bajarilishi lozim

bo'lgan katta vazifalarni yukladi. Ana shu vazifalardan biri xalq shevalari lug'at xususiyatlarini tadqiq qilishdir.

Sheva leksikasi bo'yicha kuzatishlar shuni ko'satadiki, dialektal farqlar o'zbek tilida juda ko'p va xilma-xildir. Shuning uchun o'zbek tili ayrim shevalarining leksik xususiyatlarini o'rganish o'zbek dialektologiyasida eng dolzarb va muhim masalalardan biridir.

Shevalar o'zlarining geografik o'rni bilan bir-biridan ajralib turadi. Masalan, o'zbek tilining qorluq chigil-uyg'ur guruhiga kiruvchi Andijon, Toshkent, Marg'ilon, Samarqand, Buxoro, Kattaqo'rg'on, Qarshi, Urgut kabi kichik tarmoqlarni tashkil qiladi. Qipchoq guruhiga esa mang'it, ming, yuz, nayman, chig'atoy kabilar kiradi. Shevalar o'zaro birikib, lahjalarni tashkil etadi. Sheva va lahja o'zbek milliy tilida o'rganiladi. Sheva va lahja adabiy til tushunchasiga kirmaydi. Lekin ular o'zbek adabiy tilini boyitish uchun xizmat qiladi.

Lahja arabcha so'z bo'lib, ifoda, ovoz, sheva ma'nolarini anglatadi.

O'zbek shevashunosligida lahja shevalarning asosiy xususiyatlarini o'zida birlashtiruvchi shevalar yig'indisini bildiradi. Bu lahja atamasining keng ma'noda qo'llanilishidir.

Masalan o'zbek tilining qarluq-chigil-uyg'ur, qipchoq, o'g'uz lahjalari bunga misol bo'la oladi. Lahja atamasi so'nggi yillargacha bo'lgan lug'atlarda eskirgan so'z sifatida qayd etilgan bo'lsa, so'nggi yillarda bunday belgisiz qo'llangan.

Adabiy tilning shakllanishida bevosita ishtirok qilgan ba'zi o'zbek shevalarining unilari o'ziga xos qator xususiyatlarga ega. Toshkent— Farg'ona tilidagi shahar shevalari hamda shahar shevalarining leksik-grammatik va talaffuz xususiyatlariga o'xshash bo'lgan qishloq shevalari adabiy tilning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Sheva (fors. — harakat tarzi, tarz, usul) — tilning fonetik, grammatik va lug'aviy jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan eng kichik hududiy ko'rinishi — sezilarli lisoniy tafovutlari bo'lmagan bir yoki bir necha aholi maskani (odatda, qishloq) da yashovchilarning so'zlashuv vositasi sifatida qo'llanadi. Sheva — bu boshqa. Sheva tizimlaridan fonetik, grammatik, so'z yasalihi va lug'aviy belgilariga ko'ra farqlanuvchi lisoniy tizim sifatida mavjud bo'ladi.

Masalan, qipchoq lahjasining mang'it yoki saroy shevasi, qarluq lahjasiga mansub Marg'ilon shevasi va boshqalar o'zbek tilining eng kichik hududiy ko'rinishlari hisoblanadi. Alohida shevalar birikib, lahjasi tashkil etadi. Shevalar tizimining murakkablik darajasi, asosan,

ekstralingvistik omillar: Shevaning alohidalanish (ajralib qolish) darajasi, muayyan Sheva vakillarining boshqa shevalar va tillarning vakillari bilan aloqa qilish darajasi, adabiy tilning shahriga ta'siri va shahriga bog'liq. Alohida ajralib qolgan shevalarda uning vakillari bilan atrofdagi aholi o'rtasida aloqalarning yo'qligi (geografik yoki siyosiy sabablar, atrofdagi aholining til, madaniyat, diniy e'tiqod jihatdan ayni sheva vakillaridan keskin farklanishi tufayli), sheva vakillarining an'anaviy turmush tarzini saqlab qolishga astoydil intilishi oqibatida sheva juda sekinlik bilan o'zgaradi, katta va kichik yoshdagilarning tilidagi farq isezilarsiz darajada bo'ladi.

O'zbek tilining barcha lahjalari o'zbek tilining taraqqiyotiga ma'lum bir darajada hissa qo'shgan. Birining adabiy tilga ta'siri bir sohada kuchiroq bo'lsa, boshqa sohada o'zga bir shevalar guruhining ta'siri ko'proq seziladi.

Masalan, Andijon, Farg'ona shevalari o'zbek tiliga xos eng ko'p tarqalgan grammatik shakllardan birini — hozirgi zamon fe'lining (-yap) affiksi vositasida yasaluvchi shaklini bergan deyiladi. Lekin bu shakl qipchoq lahjalarida ham xuddi shunday qo'llanadi. Qipchoq shevalarining adabiy til lug'atini, xususan, uning chorvachilik atamalarini tizimini rivojlantirishda, adabiy tilning uslubiy imkoniyatlarini boyitishda katta hissa bor.

Masalan, qirqim, o'tov, to'l, sarimoy, chakki, chalop, uloq, sovlıq kabi umumiy va chorvachilik atamalarini, quyruq, bo'vur, patir, tovoq, kulchatoy, lochira singari pazandachilik atamalarini adabiy tilga qipchoq shevalaridan kirib kelgan. Adabiy tilning rivojlanishiga o'zbek tilining o'g'uz lahjasi ham ma'lum darajada hissa qo'shgan. Buning uchun adabiy tildagi yoshulli, o'g'lon, buyon, qaydin, qorago'z kabi qator so'zlarni misol keltirish kifoya.

Ispaniya — lingvistik jihatdan juda boy mamlakat bo'lib, uning hududida turli dialektlar va lahja mavjud.

Ispan tilining ildizi lotin tiliga borib taqaladi. Rim imperiyasi Ispaniya hududiga kelganidan so'ng (miloddan avvalgi I asrdan boshlab) mahalliy iberiy va kelt tilidagi aholi bilan lotin tili aralashdi. Vaqt o'tishi bilan bu "vulgar lotin" yoki xalq lotini mahalliy lahja bilan uyg'unlashib, Ispan tilining ilk shakllari — **kastilya lahjasi** va boshqa mintaqaviy variantlarga aylandi.

Ispaniya tog'li va geografik jihatdan murakkab mamlakat. Bu tabiiy to'siqlar mintaqalar orasidagi izolyatsiyani kuchaytirdi va shu bilan tilning hududiy

farqlanishiga olib keldi. Masalan: **Shimoliy Ispaniya**: Bask viloyatlari, Kantabria va Asturias hududlarida mahalliy tillar ispan tiliga aralashdi, talaffuz va intonatsiya farqlari yuzaga keldi.

Janubiy Ispaniya (Andalusiya): Arab tilining va mahalliy romanse tillarining ta'siri bilan fonetik jihatdan yumshoqroq, ba'zi harflar o'chiriladigan yoki qisqartiriladigan lahjalar shakllandi.

Markaziy Ispaniya: Kastilya hududi sifatida standart ispan tilining shakllanishida markaziy lahja asosiy rol o'ynadi.

Andalusiya — Ispaniyaning janubida joylashgan eng yirik avtonom mintaqalardan biridir. Uning poytaxti — **Sevilya (Sevilla)**. Mintaqa **O'rta yer dengizi** va **Atlantika okeani** bilan tutash bo'lib, iliq iqlimi, boy tarixi va madaniyati bilan mashhur.

Andalusiya qadimda **Al-Andalus** nomi bilan tanilgan bo'lib, arab va musulmon sivilizatsiyasining kuchli ta'siri ostida bo'lgan. Bu holat arxitektura, musiqa, urf-odatlar va tilga ham ta'sir ko'rsatgan.

Bugungi kunda so'zlashuv nutqida ko'plab so'zlar, so'z birikmalari va gaplarni uchratish mumkin. Ular Aynan Andalusiya shevasiga xos bo'lib Ispaniyaning boshqa hududlarida deyarli qo'llanilmaydi.

Masalan: **¿Qué quieres, miarma?** – “¿Qué quieres mi alma?”.- Nima hohlaysan azizim?

Noniná – bu termin faqat Kadiz shahri va uning atroflarida ishlatilib Ispaniyaning boshqa hududlarida ishlatilmaydi. U shubhasiz ha degan ma'noni bildiradi.

Cuchi – Caramba – Jin ursin!

Mira que dices patochás – Es decir tonterías – Ahmoqona gaplarni aytayapsan.

Bonico - lindo, bello o agradable – bu biror bir inson yoki hayvonga nisbatan ishlatilib juda chiroyli, go'zal, yoqimtoy degan ma'noni anglatadi.

Este tío es chachilón – una persona es buen – juda mehribon odam.

Papa fritá - una persona que no vale nada o que no sabe hacer nada – hech narsaga arzimaydigan, hech narsa qila olmaydigan odamga nisbatan ishlatiladi.

Hijoputa – Bu so'z Andalusiya ijobiy ma'noda ishlatiladi va biror do'st yoki o'rtog'i tentaklik qilgan paytda hazil ohangida unga shunday deyish mumkin. Ispaniyaning boshqa hududlarida bu so'z qo'pol ma'noda ishlatiladi va haqorat sifatida tushuniladi.

¿Hacemos un mocho? – Indica que se quiere recoger un dinero para comprar algo – Biror narsa sotib olish uchun pul olish kerakligini ifodalaydi.

Perita – bonito – chiroyli degan ma'noni bildiradi.

Agonioso – egoísta – hudbin ma'nosida ishlatiladi.

Madrid lahjasi bu ispan tilining o'ziga xos xususiyatlaridan biri bo'lib unda Ispaniyaning poytaxtida yashovchi aholi gaplashadi. Bu lahjada yeísmo juda ko'p qo'llaniladi. Yeísmo bu lahjaga xos bo'lgan xususiyatlardan biridir. Masalan : **calló/cayó**

d harfining tushib qoldirilishi aynan kastil lahjasida uchraydi.

Madri – Madrid

Ushbu lahjada leísmo ham juda keng tarqalgan bo'lib, u la/le so'zlarini keraksiz ravishda qo'shishni anglatadi,

Masalan: A Maria **le** vi ayer en su casa.

Madrid lahjasi miloddan oldin 19 - asrlarda Pereney yarim oroliga rimliklar bosqini boshlangandan keyin tarqala boshlagan. Bugungi kunda u ispan adabiy tilining muhim bo'lagi hisoblanadi.

Xulosa. Ispan tilining Lotin Amerika davlatlarida ham rasmiy til sifati qo'llanilishi va uning o'zi xos jozibadorli uni ko'proq o'rganishga undaydi. U BMTning rasmiy tillaridan biri hisoblanadi/ Bu tildagi lahja va shevalarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek va ispan tillarida lahjalar va shevalarning alohida o'rni bor. Ular adabiy tilni boyitadi va unga o'ziga xos jilo beradi. Ularni o'zaro tahlil qilish, o'rganish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Reshetov V, Abdurahmonov Sh. O'zbek dialektologiyasi. –Toshkent: “O'qituvchi” nashri, 1978.
2. Abdullayev F A O'zbek tilining Xorazm shevalari. 1996
3. Ashirboyev S O'zbek dialektologiyasi –Toshkent, 2013
4. Mengliyev B, Xoliyorov O'. O'zbek tilidan universal qo'llanma –Toshkent, 2008
5. Rafael Lapesa – *Historia de la lengua española*, Madrid, 1998

Maxbuba SADIKOVA,

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti Yevropa va turkiy tillari kafedrasida o'qituvchisi

hacesol81@mail.ru

O'ZBEK VA ISPAN TILLARIDAGI FRAZEOLGIK BIRIKMALARNING GRAMMATIK XUSUSIYATLARINI SOLISHTIRUVCHI TAHLIL

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek va ispan tillaridagi frazeologik birikmalarning grammatik xususiyatlari qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida frazeologizmlarning morfologik tuzilishi, sintaktik modeli, grammatik barqarorligi hamda komponentlararo munosabatlari aniqlanadi. O'zbek va ispan tillariga xos bo'lgan fe'li, otli va predikativ frazeologik birliklarning shakllanish mexanizmlari, ularning gap tarkibidagi funksional yuklamasi va grammatik transformatsiyalarga munosabati solishtirma asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalari ikki til frazeologik tizimida umumiy va differensial grammatik xususiyatlarning mavjudligini ko'rsatib, tarjimashunoslik, qiyosiy tilshunoslik hamda frazeologiya nazariyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *frazeologik birikma, grammatik xususiyat, qiyosiy tahlil, o'zbek tili, ispan tili, frazeologiya, sintaktik model, grammatik barqarorlik.*

Аннотация: в статье проводится сопоставительно-типологический анализ грамматических особенностей фразеологических единиц узбекского и испанского языков. В рамках исследования рассматриваются морфологическая структура, синтаксические модели, степень грамматической устойчивости и характер взаимоотношений компонентов фразеологических сочетаний. Особое внимание уделяется глагольным, именным и предикативным фразеологизмам, их функциональной роли в структуре предложения, а также способности к грамматическим трансформациям. Результаты анализа выявляют как универсальные, так и специфические грамматические черты фразеологических систем узбекского и испанского языков, что способствует углублению теоретических положений сравнительной лингвистики и фразеологии.

Ключевые слова: *фразеологические единицы, грамматические особенности, сопоставительный анализ, узбекский язык, испанский язык, фразеология, синтаксическая структура.*

Annotation: this article presents a comparative and typological analysis of the grammatical features of phraseological units in the Uzbek and Spanish languages. The study examines the morphological structure, syntactic patterns, degree of grammatical stability, and internal component relations of phraseological expressions. Particular attention is paid to verbal, nominal, and predicative phraseological units, their functional role within sentence structure, and their susceptibility to grammatical transformations. The findings reveal both shared and language-specific grammatical characteristics within the phraseological systems of Uzbek and Spanish, contributing to the development of comparative linguistics, phraseology theory, and translation studies.

Key words. *phraseological units, grammatical features, comparative analysis, Uzbek language, Spanish language, phraseology, syntactic patterns.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda frazeologik birliklar tilning milliy-madaniy xususiyatlarini, konseptual tafakkurini hamda grammatik tizimining o'ziga xos jihatlarini mujassamlashtiruvchi muhim lingvistik hodisa sifatida e'tirof etilmoqda. Frazeologizmlar nafaqat semantik barqarorlik, balki grammatik tuzilish nuqtayi nazaridan ham mustaqil tadqiqot obyekti tashkil etadi. Shu bois turli tillar frazeologik tizimlarini qiyosiy jihatdan o'rganish ularning umumiy va farqli grammatik mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi.

O'zbek va ispan tillari genetik va tipologik jihatdan turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, har ikkala tilda ham frazeologik birikmalar nutqning ekspressivligini oshirish,

fikrni ixcham va obrazli ifodalashda muhim funksional vazifani bajaradi. Biroq ushbu frazeologik birliklarning grammatik tuzilishi, komponentlararo munosabatlari, sintaktik modellarining barqarorlik darajasi hamda grammatik o'zgarishlarga munosabati mazkur tillarda sezilarli tafovutlarga ega. Aynan shu jihatlar frazeologik birliklarni faqat semantik emas, balki grammatik aspektda ham chuqur tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tilshunoslikda frazeologiyani qiyosiy o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, o'zbek va ispan tillari frazeologik birikmalarining grammatik xususiyatlarini tizimli va kompleks tarzda solishtiruvchi ishlar yetarli darajada emas. Ko'pchilik tadqiqotlarda

frazeologizmlarning semantik-struktur jihatlarini ustuvor bo'lib, ularning morfologik shakllanishi, sintaktik pozitsiyasi va grammatik barqarorligi ikkinchi darajali masala sifatida qaraladi. Mazkur holat tanlangan mavzuning dolzarbligini belgilaydi. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi o'zbek va ispan tillaridagi frazeologik birliklarning grammatik xususiyatlarini qiyosiy-tipologik tahlil asosida aniqlash, ularning morfologik va sintaktik modellarini tavsiflash hamda frazeologik birliklarning grammatik tizimdagi o'rnini belgilashdan iborat. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, frazeologiya nazariyasi va tarjimashunoslik sohalarida ilmiy xulosalar chiqarish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi kutiladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot frazeologik birliklarni o'rganishda qiyosiy tilshunoslik, strukturaviy tahlil hamda funksional-grammatik yondashuvlarning integratsiyasiga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida o'zbek va ispan tillaridagi frazeologik birliklar grammatik tizimning tarkibiy elementi sifatida qaralib, ularning morfologik va sintaktik xususiyatlari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Frazeologiyani faqat semantik hodisa sifatida emas, balki grammatik jihatdan barqaror va tizimli birlik sifatida talqin qilish zarurati zamonaviy tilshunoslikda yetakchi konsepsiyalardan biri hisoblanadi (Vinogradov, 1986).

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik metod asosiy metod sifatida qo'llanilib, o'zbek va ispan tillaridagi frazeologik birliklarning grammatik modellari o'zaro solishtiriladi. Ushbu metod tillar o'rtasidagi genetik farqlarga qaramasdan, ularning frazeologik tizimida mavjud bo'lgan umumiy va xususiy grammatik belgilarni aniqlash imkonini beradi. Qiyosiy tahlil jarayonida frazeologik birliklarning tarkibiy tuzilishi, grammatik komponentlarning o'rin almashish imkoniyati hamda sintaktik pozitsiyasi inobatga olinadi, chunki frazeologik birliklarning barqarorligi aynan grammatik cheklanganlik bilan belgilanadi (Kunin, 1996). Shuningdek, tadqiqotda strukturaviy-tavsifiy metoddan foydalanilib, frazeologik birliklarning morfologik shakllanishi va sintaktik modellarini aniqlashga alohida e'tibor qaratiladi. O'zbek tilidagi fe'lli frazeologizmlarning agglutinatив xususiyatlari hamda ispan tilidagi flektiv tizimga xos grammatik shakllarning frazeologik birlik tarkibida namoyon bo'lishi strukturaviy jihatdan tavsiflanadi. Bu yondashuv frazeologik birliklarning grammatik tabiatini aniq belgilashga xizmat qiladi (Mel'čuk, 1995). Tadqiqotning metodologik asosini, shuningdek, funksional-grammatik yondashuv tashkil etadi. Ushbu yondashuv frazeologik birliklarning real nutq jarayonidagi funksional yuklamasini, ularning gap tarkibidagi sintaktik rolini va kommunikativ vazifasini aniqlashga imkon beradi. Frazeologik birliklar nutqda tayyor holatda qo'llanilishi bilan birga, ma'lum darajada grammatik transformatsiyaga uchrashi mumkinligi sababli,

ularning funksional moslashuvchanligi alohida tahlil qilinadi (Halliday, 2004).

Empirik material sifatida o'zbek va ispan tillarining izohli va frazeologik lug'atlari, badiiy adabiyot namunalari hamda ommaviy axborot vositalari matnlari tanlab olinadi. Tanlangan materiallar asosida frazeologik birliklarning grammatik xususiyatlari tizimlashtiriladi va qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida induktiv va deduktiv tahlil usullaridan birgalikda foydalanilib, xususiy kuzatishlar asosida umumiy nazariy xulosalar chiqariladi.

Natijada qo'llanilgan metodlar majmui o'zbek va ispan tillari frazeologik birliklarining grammatik xususiyatlarini chuqur va asosli tahlil qilish imkonini berib, tadqiqotning ilmiy ishonchligini ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalari va tahlil. O'tkazilgan qiyosiy-tipologik tahlil natijalari o'zbek va ispan tillaridagi frazeologik birliklar grammatik jihatdan umumiy xususiyatlarga ega bo'lishi bilan birga, ularning til tizimidagi namoyon bo'lish shakllari sezilarli darajada farqlanishini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, har ikkala tilda ham frazeologik birliklar grammatik barqarorlik darajasi bilan ajralib turadi, biroq ushbu barqarorlikning strukturaviy asoslari turli lingvistik omillar bilan belgilanadi.

Tahlil natijalari o'zbek tilidagi frazeologik birliklar ko'pincha fe'l markazli grammatik model asosida shakllanishini ko'rsatdi. Bunday birliklarda fe'l komponenti semantik yadroni tashkil etib, grammatik affikslar orqali shaxs, zamon va nisbat kategoriyalarini qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, frazeologik birlikning umumiy semantik yaxlitligi saqlanib qoladi. Mazkur holat o'zbek tilining agglutinatив tabiati bilan izohlanadi, chunki grammatik shakllanish ko'proq affiksatsiya orqali amalga oshadi va frazeologik birlikning ichki tuzilishini buzmaydi (Rahmatullayev, 2008).

Ispan tilidagi frazeologik birliklar esa asosan, flektiv grammatik tizimga xos bo'lgan shakllar orqali namoyon bo'lib, fe'lining shaxs-son va zamon kategoriyalari ichki morfologik o'zgarishlar hisobiga ifodalanadi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, ispan tilidagi ko'plab frazeologizmlar fe'lining grammatik shakli o'zgargan taqdirda ham o'z frazeologik maqomini saqlab qoladi, biroq komponentlararo sintaktik munosabatlarning o'zgarishi cheklangan bo'ladi (Corpas Pastor, 1996). Bu esa frazeologik birliklarning grammatik barqarorligi flektiv tuzilishga mos tarzda namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilidagi frazeologik birliklar gap tarkibida ko'proq predikativ yoki yarim predikativ vazifani bajarishga moyil bo'lsa, ispan tilida ular asosan, fe'lli sintaktik konstruksiya tarkibida obyekt yoki hol vazifasida qo'llaniladi. Ushbu farq tillarning sintaktik qurilishidagi tipologik tafvutlar bilan bog'liq bo'lib,

frazeologik birliklarning nutqdagi funksional yuklamasiga bevosita taʼsir koʻrsatadi (Halliday, 2004).

Tadqiqot davomida frazeologik birikmalarning grammatik transformatsiyaga munosabati tahlil qilindi. Natijalar shuni koʻrsatdiki, oʻzbek tilida frazeologik birliklar grammatik transformatsiyaga nisbatan moslashuvchan boʻlib, ayrim komponentlarning grammatik shakli oʻzgargan taqdirda ham frazeologik yaxlitlik saqlanadi. Ispan tilida esa bunday transformatsiyalar qatʼiy chegaralangan boʻlib, komponentlardan birining oʻzgartirilishi frazeologik birlikning parchalanishiga olib kelishi mumkin. Bu holat frazeologizmlarning til tizimidagi barqarorlik darajasi turli grammatik mexanizmlar orqali taʼminlanishini tasdiqlaydi (Melčuk, 1995). Umuman olganda, tadqiqot natijalari oʻzbek va ispan tillaridagi frazeologik birikmalarning grammatik xususiyatlari tilning umumiy strukturaviy-tipologik tabiati bilan chambarchas bogʻliqligini koʻrsatdi. Frazeologik birliklar har ikkala tilda ham tayyor til birliklari sifatida namoyon boʻlishiga qaramay, ularning grammatik tashkil topishi, sintaktik funksiyasi va transformatsion imkoniyatlari turlicha lingvistik qonuniyatlarga asoslanadi. Ushbu xulosalar frazeologiyani qiyosiy jihatdan oʻrganishda grammatik omilning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi (Vinogradov, 1986).

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari oʻzbek va ispan tillaridagi frazeologik birikmalarni grammatik jihatdan qiyosiy tahlil qilish frazeologiyaning faqat semantik hodisa emas, balki tilning umumiy grammatik tizimi bilan uzviy bogʻliq boʻlgan murakkab lingvistik birlik ekanligini tasdiqladi. Frazeologik birliklarning shakllanishi, grammatik barqarorligi hamda sintaktik funksiyasi har bir tilning tipologik xususiyatlari bilan belgilanib, ularning nutq

jarayonidagi faoliyatini aniqlovchi muhim omil sifatida namoyon boʻladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, oʻzbek tilidagi frazeologik birikmalar asosan, agglutinatив grammatik tizimga mos holda feʼl markazli konstruksiyalar sifatida shakllanib, grammatik transformatsiyalarga nisbatan yuqori darajada moslashuvchanlikni namoyon etadi. Ispan tilida esa frazeologik birliklar flektiv tizim asosida barqaror morfologik shakllar bilan mustahkamlanib, komponentlararo grammatik munosabatlarning qatʼiyligi bilan ajralib turadi. Ushbu holat frazeologik birliklarning grammatik barqarorligini taʼminlash mexanizmlari tillar kesimida turlicha ekanligini koʻrsatadi. Tadqiqot natijalari frazeologik birliklarning grammatik tahlilini qiyosiy aspektida olib borish tarjimashunoslik amaliyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega ekanligini koʻrsatdi. Chunki frazeologik birliklarni bir tildan ikkinchi tilga adekvat tarzda tarjima qilishda nafaqat semantik muvofiqlik, balki grammatik strukturaning mosligi ham hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu jihatdan mazkur tadqiqot natijalari frazeologik tarjima strategiyalarini ishlab chiqishda nazariy asos boʻlib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, oʻzbek va ispan tillaridagi frazeologik birikmalarning grammatik xususiyatlarini qiyosiy oʻrganish frazeologiyaning grammatik aspektini yanada chuqurroq tadqiq etish zaruratini koʻrsatib, qiyosiy tilshunoslik doirasida yangi ilmiy yoʻnalishlarni shakllantirish uchun asos yaratadi. Mazkur tadqiqot natijalari kelgusida frazeologik birliklarning tipologik tasnifi, grammatik modellarini aniqlash hamda koʻp tilli frazeologik tadqiqotlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov Gʻ. Oʻzbek tili grammatikasi masalalari. – Toshkent: Fan, 1992, 18-b.
2. Hojiyev A. Oʻzbek tili frazeologiyasi masalalari. – Toshkent: Fan, 1979, 152-b.
3. Madvaliyev A. Oʻzbek tilining izohli frazeologik lugʻati. – Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2018. 680-b.
4. Mahmudov N. Til va tafakkur munosabati. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2007. 208- b.
5. Nurmonov A. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: Akademnashr, 2010. 312-b.
6. Rahmatullayev Sh. Oʻzbek tilining frazeologik lugʻati. – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 2008. 384-b.
7. Sayfullayeva R. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. 256-b.
8. Usmonov S. Qiyosiy tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2005, 198-b.
9. Xudoyberganova D. Frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari. – Toshkent: Akademnashr, 2016. 164-b.

Go'zal TO'RAYEVA,

 Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
 Amaliy ingliz tili va adabiyotshunoslik kafedrasida o'qituvchisi

INGLIZ TILIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR, FRAZEOLOGIK OMONIMLIK SINONIMLIKNING INGLIZ ADABIYOTI MISOLIDA TASNIF

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tilidagi frazeologik birliklarning murakkab dunyosini, xususan, frazeologik omonimiya va sinonimiyalik xususiyatlari o'rganiladi. Ularning ta'riflari, vazifalari va adabiyotdagi qo'llanilishi tahlil qilinib, bu lingvistik hodisalar tilni qay tarzda boyitishi yoritib beriladi. Shu bilan birgalikda, misollar ingliz adabiyotidan tanlab olingan bo'lib, ular orqali ushbu tadqiqot bu birliklarning adabiy matnlardagi ma'noga qay darajada ta'sir etishi va murakkablik darajasiga qo'shadigan hissi ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *frazeologik birliklar, frazeologik omonimlar, frazeologik sinonimlar, kontekst, uslubiy xilma-xillik.*

Аннотация: в данной статье будет рассмотрен сложный мир фразеологизмов английского языка, в частности, особенности фразеологической омонимии и синонимии. Их определения, функции и применение в литературе будут проанализированы, чтобы пролить свет на то, как эти языковые явления обогащают язык. В то же время примеры были отобраны из английской литературы, с помощью которых в этом исследовании также рассматривается, в какой степени эти единицы влияют на значение в литературных текстах и какой вклад они вносят в уровень сложности.

Ключевые слова: *фразеологические единицы, фразеологические омонимы, фразеологические синонимы, контекст, стилистическое разнообразие.*

Annotation: this article explores the complex world of phraseological units in English, specifically phraseological homonymy and synonymy properties. Their definitions, tasks and applications in the literature are analyzed to shed light on the way in which these linguistic phenomena enrich the language. Together with this, examples are selected from English literature, through which this study also examines the extent to which these units affect the meaning in literary texts and contribute to the level of complexity.

Key words: *phraseological units, phraseological homonyms, phraseological synonyms, context, stylistic diversity.*

Kirish. Idioma va maqol kabi frazeologik birliklar har qanday tilning ajralmas qismi bo'lib, muloqotga ma'no jihatdan boylik va rang-baranglik kiritadi. Ingliz tilida bu birliklar murakkab g'oyalarni qisqacha va esda qolarli tarzda yetkazish qobiliyati bilan ajralib turadi. Ularning orasida frazeologik omonimiyalar va sinonimiyalar ham mavjud bo'lib, ular tilning ma'nodor va rang-barangligida muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqola frazeologik birliklarning ayrim turlarini o'rganib, ularning nazariy asoslarini va ingliz adabiyotidagi amaliy qo'llanilishini ko'rib chiqadi. Til dinamik va murakkab tizim bo'lib, idioma, doimiy ifodalalar va birikmalar hamda maqollar kabi turli lingvistik hodisalar bilan boyitilgan. Ular orasida frazeologik omonimlar va sinonimlar tilga ma'no va murakkablik qo'shish qobiliyati bilan ajralib turadi. Frazeologik birliklar yagona semantik birlik sifatida ishlaydigan doimiy ifodalardir. Bunga idioma (masalan, "kick the bucket"), maqollar (masalan, "a

stitch in time saves nine") [1] va aforizmlar kabi turli boshqa doimiy iboralar kiradi. Frazeologik birliklarni erkin so'z birikmalaridan ajratib turadigan narsa ularning doimiy tuzilishi va idiomatik ma'nosi bo'lib, u alohida so'zlar shaklida idioma anglatgan ma'noni aslo ifodalay olmaydi. Shu o'rinda avvalo, frazeologik birliklarning xususiyatlariga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, birinchi xususiyat sifatida barqarorlikni olishimiz mumkin.

Ikkinchi jihat idiomatiklik bo'lib, yaxlit bir frazeologik ibora ma'nosi uning qismlarining yig'indisidan farq qiladi. Ya'ni bir necha so'zlarning frazeologik barqaror yig'indisi idiomatik xususiyat kasb etib, ular bir butun va ko'chma ma'no anglatadi. Navbatdagi jihat esa qat'iylik bo'lib, bu quyidagicha izohlanishi mumkin: frazeologik birliklarning tuzilishi qat'iy bo'lib, ularning tarkibiy qismlari, odatda, almashtirib ishlatilmaydi. Frazeologik omonimlar haqida gapirilganda, ular quyidagicha tasvirlanishi mumkin:

bir xil shaklga ega bo'lgan (yozuvda, talaffuzda yoki ikkalasida ham) lekin turli ma'nolarga ega frazeologik birliklar. Bu omonimlar adabiyotda hazil, noaniqlik yoki chuqurroq talqin manbai bo'lishi mumkin. Frazeologik omonimlarning turlari haqida gap ketganda, uch tur farqlanadi [5]. Birinchi tur – mukammal omonimlar. Ular bir xil yoziladigan va bir xil talaffuz qilinadigan, lekin turli ma'nolarga ega bo'lgan iboralar. Masalan: “bat” (uchar sutemizuvchi) va “bat” (sport anjomlari). Ikkinchi tur – omograflar. Ular bir xil yoziladigan, ba'zida talaffuzi ham turlicha bo'lgan, lekin ma'no jihatdan bir-biridan albatta farq qiladigan iboralar. Masalan: “lead” (yetaklash) va “lead” (metall) hamda “read” (o'qimoq) va “read” (o'qidi, o'qildi). Uchinchi tur esa omofonlar bo'lib, ular bir xil eshitiladigan, lekin yozilishi turlicha va turli ma'nolarga ega bo'lgan iboralar. Misol: “bare” (ochiq, yalang'och; ochmoq) va “bear” (ayiq). Ushbu omonimlik hodisasiga misollar izlash asnosida Vilyam Shekspirning ijodiga murojaat qiladigan bo'lsak, Shekspir asarlari frazeologik omonimlarga to'raligi bilan ajralib turishining guvohi bo'lamiz. Masalan, yozuvchining “Hamlet” asarida “grave man” iborasi jiddiy odam va qabrda yotgan odamni anglatishi mumkin, bu yerda ikki ma'noli frazeologik ibora, ya'ni frazeologik omonim ishlatilgan [12;178-180]. “Romeo and Julyetta” asarida esa Mercutsioning “Ask for me tomorrow, and you shall find me a grave man” iborasi jiddiylik va o'limni anglatish uchun “grave” omonimidan mohirlik bilan foydalanadi [11;101]. Yana bir misol Charlz Dikensning “Great Expectations” asarida keltirilgan ayni “Great Expectations” iborasi o'zida Pipga meros qolgan katta umidlar va yuqori umidlarni aks ettiradi. To'liq gapni keltiradigan bo'lsak, u quyidagicha: “Now, I return to this young fellow. And the communication I have got to make is, that he has Great Expectations” [5;133]. Dikens tez-tez o'z personajlari va sujetiga chuqur tasvir va murakkablik qo'shish uchun omonimlardan samarali foydalanadi. Frazeologik sinonimlar bir xil yoki juda o'xshash ma'noni anglatuvchi turli iboralardir. Juda o'xshash ma'nolarda ma'no qirralari farqlanadi [9;6]. Misol: “buy” va “purchase” “Pride and Prejudice” asarini misol sifatida olsak, Austen ijtimoiy dinamikani tasvirlash uchun tez-tez sinonimik iboralardan foydalanadi. Masalan, u “proud” (g'urur) va “haughty” (g'urur) iboralaridan personajlarni tavsiflashda foydalanib, har biri ozgina noziklik bilan uning tasviriga chuqurlik qo'shadi. Bu sinonimlarni sinchkovlik bilan tanlash unga personajlari va ularning munosabatlarini nozikroq tasvirlash

imkonini beradi. Qisman sinonimlar ba'zi kontekstlarda o'zaro almashtirilishi mumkin, lekin hammasida emas. Misol: “big” va “large” ko'pincha bir-birini almashtirishi mumkin, lekin “big sister” va “large sister” bir xil ma'noni anglatmaydi. Adabiyotdan misol keltirish uchun Charlez Dikensning “A Tale of Two Cities” asariga murojaat qilish mumkin [6;156]. Dikens ushbu davr ziddiyatlari haqida fikr bildirish uchun “it was the best of times” va “it was the worst of times” iboralaridan foydalanadi. Ular qarama-qarshi ko'rinadi, lekin ular zamonning murakkabligi va ziddiyatlarini sinonimik tarzda aks ettiradi, inson tajribasining paradoksal tabiatini ta'kidlashadi. Frazeologik birliklarni talqin qilishda kontekstning roli: darhol kontekstda atrofdagi so'zlar va jumlar ko'pincha ko'zda tutilgan ma'noni tushunish uchun kalitlar beradi. Masalan, baliq tutish haqidagi jumlada “lead” so'zi aniq metalni anglatadi, jamoaviy loyiha haqida esa “lead” yetaklashni anglatadi. Kengroq kontekst boshqa narsa: asarning umumiy sozlamalari va mavzulari ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, Mark Twainning “The Adventures of Huckleberry Finn” asarida mintaqaviy dialektlar va madaniy sozlamalar ishlatilgan omonimlar va sinonimlarni tushunish uchun kontekstni taqdim etadi. Misol uchun, ingliz yozuvchilari orasida Mark Twainning “The Adventures of Huckleberry Finn” asarida mintaqaviy dialektlardan foydalanishi ko'pincha omonimlar va sinonimlarning ma'nosini tushunish uchun kontekstni talab qiladi. Masalan, “The duke and the king worked the town for three days, and then sold out and left” jumlasida “sold out” iborasi ham barcha mol-mulkni pulga sotib yuborishni va shu bilan birgalikda, xiyonat qilish ma'nosini ifodalash imkoniyatiga ega [10;243]. Mazkur asarda ishlatilgan frazeologik sinonimlarga misol keltiriladigan bo'lsa, “They asked us considerable many questions; wanted to know what we covered up the raft that way for, and laid by in the daytime instead of running—was Jim a runaway nigger?” jumlasida “runaway nigger” iborasi “fugitive slave” [10;157] iborasi bilan sinonimlik vazifasida kelgan va bu hikoyaga haqiqiylik va chuqurlik qo'shadi. She'riyatda Emily Dickinson tez-tez omonimlar va sinonimlardan foydalanadi, ularning to'liq ma'nosini tushunish uchun diqqat bilan o'qishni talab qiladi. Masalan, “My Life had stood – a Loaded Gun” nomli she'rida “For I have but the power to kill, Without the power to die” jumlasida mavjud [7;365]. Mazkur she'riy qatordagi “power to kill” hayotdan mahrum etish kuchi bilan birgalikda nazorat yoki hukmronlikni tasdiqlash

uchun metaforik ma'nodagi kuchni ham anglatadi. Shoiraning bu kabi elementlardan foydalanishi she'riy ifodasining noaniqligi va boyligiga hissa qo'shadi. Masalan, James Joyce "Ulysses" asarida omonimlardan foydalanishi romanning murakkabligi va ma'nodorligiga qo'shimcha qiladi. "Ulysses" asarida Joycening omonimlar va sinonimlardan murakkab foydalanishi romanning ko'p lingvistik tuzilishini oshiradi. Tilning o'ynoqi, uning keng imkoniyatlaridan foydalanilgan holda ishlatilishi o'quvchilarni sinovdan o'tkazadi va sinchkovlik bilan talqin qilishni talab qiladigan ma'no qatlamlarini qo'shadi. Misol qilib, "Ineluctable modality of the visible: at least that if no more, thought through my eyes" jumlasini olaylik [8;32]. Bunday "thought through my eyes" iborasi jismoniy ko'rish, ko'ra olish qobiliyatini, shu bilan birgalikda, dunyoni ko'rish, nuqtayi nazar ma'nolarini ifodalash imkoniyatiga ega. Uslubiy xilma-xillik: nasr va she'riyatda qofiya va estetik xilma-xillikni ta'minlaydi. Virginia Woolfning oqim texnikasi ko'pincha fikrlarning xilma-xilligini, ularning oqimini yetkazish uchun sinonimik iboralarning o'zaro nozik ta'siriga tayanadi. Woolfning "Mrs. Dalloway" kabi romanlardagi hikoya texnikasi inson ongining murakkabligi va fikrlar oqimini aks ettirish uchun sinonimik iboralardan foydalanadi. Xususan, "She

would buy the flowers herself" jumlasini to'g'ridan to'g'ri asar qahramoni Clarissa Dalloway gullar sotib olmoqchi ekanligini ifodalaydi, ayni damda bu ibora metaforik ma'noni ham o'zida saqlagan holda, qahramonning mustaqillikni xohlashi, hayotidagi qarorlarni o'zi qabul qilish istagi va ishtiyoqi mavjudligini ko'rsatib beradi[13;3]. Bu ma'noni biz "gullarni o'zi sotib olishni xohlaydi" jumlasidan bemalol tushunib olishimiz mumkin. Bu kabi nozik didli tasvirlar, o'ylashimizcha, kitobxonlarga foydali bo'lib, ularning dunyoqarashi, so'zlardan o'z va ko'chma ma'nolarida foydalanish qobiliyatlarini shakllantiradi va rivojlantiradi. Woolfning so'zlarni ongli va nafosat bilan tanlashi matnni boyitadi va uning personajlarining ichki hayotini chuqurroq o'rganish imkonini beradi.

Xulosa. Frazeologik omonimlar va sinonimlar tilning ifodaviy imkoniyatlarini boyitib, yozuvchi va shoirlarga ko'p qirrali ma'nolar va his-tuyg'ularni yetkazish imkonini beradi. Shu bilan birgalikda, oddiy xalq vakillari ham asrlar osha til dialektikasiga singib ketgan tayyor frazeologik birliklardan ajoyib bir mohirlik bilan foydalanadilarki, ularning ma'nolarini faqat mahalliy aholi yoki mutaxassisgina chuqur va to'liq tushunish imkoniyatiga ega. Ushbu til hodisalarini tushunish o'qish tajribasini va adabiy san'atni qadrlashni oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуазизов А.А. Тиллар оламига саёҳат. – Тошкент: Фан, 1988. 125 с.
2. Насруллаева Н. З. Гендерно окрашенные фразеологизмы английского и узбекского языков в аспекте когнитивной лингвистики – Хорijiy filologiya 1(90) 2024, б. 13–183.
3. Austen, J. Pride and Prejudice. – Ed. Pat Rogers. Cambridge University Press, 2003. 504 p.
4. Dickens Charles, Great Expectations. – Ed. Charlotte Mitchell, 2003. 505 p.
5. Dickens, C. A Tale of Two Cities. –Ed. Richard Maxwell. Penguin Classics, 2003. 544 p.
6. Dickinson, E. The Complete Poems. –Ed. Thomas H. Johnson. Little, Brown and Company, 1999. 784 p.
7. Joyce, J. Ulysses. –Ed. Shakespeare and Company, 1922. 732 p.
8. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1978. 380 s
9. Twain, M. The Adventures of Huckleberry Finn. – Ed. Thomas Cooley. Norton Critical Editions, 2001. 528 p.
10. Shakespeare William, Romeo and Juliet. –Ed. Folger Shakespeare Library Edition, Washington Square Press, 2004, 362p.
11. Shakespeare, W. Hamlet. –Ed. Harold Jenkins. Arden Shakespeare, 2003. 528 p
12. Woolf, V. Mrs. Dalloway. –Ed. Hogarth Press, 1925. 296 p.

Internet manbalari:

1. <https://idioms.thefreedictionary.com/stitch+in+time+saves+nine>
2. <https://www.oxfordreference.com/abstract/10.1093/acref/9780199543793.001.0001/acref-9780199543793>
3. <https://www.w3.org/People/maxf/XSLideMaker/hamlet.pdf>
4. <https://www.naciscione.com/resources/shakespeare2013.pdf>

Sirojiddin BOBOYOROV,
Samarqand davlat arxitektura - qurilish universiteti
katta o'qituvchisi

IQTISOD YO'NALISHIDAGI TALABALARGA INGLIZ TILINI O'RGATISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada iqtisod yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga ingliz tilini o'rgatishning zamonaviy pedagogik usullari tahlil qilinadi. Globallashuv jarayonida ingliz tili iqtisod, moliya, savdo va xalqaro munosabatlar sohalarida asosiy muloqot vositasiga aylangan. An'anaviy grammatika va tarjimaga asoslangan yondashuvlar zamonaviy talablarni to'liq qondira olmaydi. Maqolada ESP (English for Specific Purposes), CLIL, vazifaga asoslangan ta'lim, aralash ta'lim, korpus lingvistikasi hamda loyiha asosida o'qitish usullarining nazariy asoslari va amaliy jihatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: kasbiy ingliz tili, iqtisod talabalari, zamonaviy metodlar, CLIL, vazifaga asoslangan ta'lim, aralash ta'lim, loyiha asosida o'qitish.

Аннотация: в данной статье анализируются современные педагогические методы обучения английскому языку студентов-экономистов. В процессе глобализации английский язык стал основным средством коммуникации в сферах экономики, финансов, торговли и международных отношений. Традиционные подходы, основанные на грамматике и переводе, не могут в полной мере удовлетворить современные требования. В статье рассматриваются теоретические основы и практические аспекты английского языка для специальных целей (ESP), CLIL, обучения на основе задач, смешанного обучения, корпусной лингвистики и проектного обучения.

Ключевые слова: профессиональный английский, студенты-экономисты, современные методы, CLIL, обучение на основе задач, смешанное обучение, проектное обучение

Annotation: this article analyzes modern pedagogical methods of teaching English to students studying economics. In the process of globalization, English has become the main means of communication in the fields of economics, finance, trade and international relations. Traditional approaches based on grammar and translation cannot fully meet modern requirements. The article covers the theoretical foundations and practical aspects of ESP (English for Specific Purposes), CLIL, task-based learning, blended learning, corpus linguistics and project-based learning methods.

Keywords: professional English, economics students, modern methods, CLIL, task-based learning, blended learning, project-based learning

Kirish. Bugungi kunda ingliz tili xalqaro iqtisodiy munosabatlar, moliya bozorlari, bank tizimi, ilmiy tadqiqotlar va biznes sohalarining asosiy muloqot tili hisoblanadi. Shuningdek, ko'plab xalqaro tashkilotlar va kompaniyalarda ish yuritish aynan ingliz tilida amalga oshiriladi.

An'anaviy til o'rgatish metodlari, asosan, grammatik qoidalarni yodlash va matnlarni tarjima qilishga yo'naltirilgan bo'lib, bu yondashuv talabalarni real kasbiy muloqotga tayyorlashda yetarli samara bermaydi. Shu bois oliy ta'lim muassasalarida iqtisod talabalari uchun ingliz tilini o'qitishda zamonaviy, kommunikativ va kasbiy yo'naltirilgan metodlarni qo'llash dolzarb masalaga aylandi.

Kasbiy yo'naltirilgan ingliz tili (ESP) tushunchasi

Kasbiy yo'naltirilgan ingliz tili (English for Specific Purposes – ESP) — bu o'quvchilarning aniq kasbiy ehtiyojlariga moslashtirilgan til o'rgatish yondashuvidir. Iqtisod talabalari uchun ESP quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

Iqtisodiy terminologiya — bu iqtisod faniga oid tushunchalar, jarayonlar va munosabatlarni ifodalovchi

maxsus so'z va atamalar majmuasidir. Iqtisodiy terminlar iqtisodiy nazariya, moliya, bank ishi, xalqaro savdo, menejment va marketing kabi sohalarda keng qo'llaniladi. Ushbu terminologiya asosan, ingliz tilida shakllangan bo'lib, globallashuv sharoitida iqtisod sohasidagi ilmiy va amaliy faoliyatda muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisod yo'nalishidagi talabalar uchun iqtisodiy terminologiyani o'zlashtirish nafaqat lug'aviy bilimni kengaytiradi, balki kasbiy muloqot kompetensiyasini shakllantiradi. Masalan, *inflation* (inflyatsiya), *gross domestic product* (yalpi ichki mahsulot), *fiscal policy* (fiskal siyosat), *market equilibrium* (bozor muvozanati) kabi terminlarni to'g'ri tushunish va amaliy nutqda qo'llash talabning kasbiy tayyorgarligini oshiradi.

Iqtisodiy terminologiyani o'rgatishda kontekstual yondashuv muhim hisoblanadi. Terminlar alohida yodlash orqali emas, balki iqtisodiy matnlar, jadval va grafiklar, real statistik ma'lumotlar asosida o'rganilganda samaraliroq bo'ladi. Shu bilan birga, korpus lingvistikasi, vazifaga asoslangan mashqlar va loyiha ishlari terminlarning faol va ongli o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

Iqtisodiy hisobotlar va tahliliy maqolalar ingliz tilini iqtisod yo'nalishidagi talabalarga o'rgatishda asosiy o'quv manbalaridan biri hisoblanadi. Bunday materiallarga xalqaro moliyaviy institutlar (Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi), tadqiqot markazlari, davlat statistika organlari va ilmiy jurnallar tomonidan e'lon qilinadigan hisobot va maqolalar kiradi. Ushbu manbalar real iqtisodiy jarayonlarni aks ettirishi bilan ajralib turadi.

Iqtisodiy hisobotlar va tahliliy maqolalar bilan ishlash talabalarni statistik ma'lumotlarni tahlil qilish, grafik va jadval asosida xulosa chiqarish hamda sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga o'rgatadi. Bu jarayonda talabalar ingliz tilidagi murakkab iqtisodiy iboralar, rasmiy terminlar va akademik uslubga xos ifodalarni amaliy ravishda o'zlashtiradilar. Masalan, *economic indicators*, *inflation rate*, *GDP growth*, *fiscal deficit* kabi tushunchalar matn kontekstida chuqur anglanadi.

Mazkur turdagi matnlarni o'qitishda integrativ yondashuv muhim ahamiyatga ega. Talabalar hisobot mazmunini umumlashtirish, asosiy fikrlarni ajratib ko'rsatish, tanqidiy tahlil qilish hamda o'z fikrini yozma va og'zaki shaklda ifodalash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Natijada ingliz tili nafaqat o'rganiladigan fan, balki iqtisodiy tahlil va kasbiy muloqot vositasiga aylanadi.

CLIL texnologiyasi (Content and Language Integrated Learning)

CLIL — bu fan mazmuni va xorijiy tilni birgalikda o'qitish metodidir. Ushbu yondashuvda iqtisod fanlari (makroiqtisodiyot, mikroiqtisodiyot, xalqaro savdo) ingliz tilida yoki qisman ingliz tilida o'tiladi.

CLILning afzalliklari:

- talabalar real iqtisodiy matnlar bilan ishlaydi;
- til va kasbiy bilimlar parallel rivojlanadi;
- talabaning tilga bo'lgan motivatsiyasi oshadi.

Masalan, talabalar Jahon banki yoki Xalqaro valyuta jamg'armasi hisobotlarini ingliz tilida tahlil qiladilar va muhokama qiladilar.

Vazifaga asoslangan ta'lim (Task-Based Learning)

Vazifaga asoslangan ta'lim metodida til o'rganish jarayoni aniq kommunikativ vazifalarni bajarish orqali amalga oshiriladi. Iqtisod talabalari uchun bunday vazifalar quyidagilar bo'lishi mumkin:

- iqtisodiy prognoz tayyorlash;
- bozor tahlilini taqdim etish;
- biznes-reja tuzish;

Ushbu metodda grammatika ikkinchi planda bo'lib, asosiy e'tibor mazmunli muloqot va real vaziyatlarga qaratiladi. Natijada talabalar tilni faol ishlatishga o'rganadilar.

Aralash ta'lim (Blended Learning)

Aralash ta'lim an'anaviy auditoriya mashg'ulotlarini onlayn platformalar bilan uyg'unlashtiradi. Iqtisod talabalari ingliz tilini o'rganishda:

- onlayn video darslar;
- iqtisodiy podkastlar;
- virtual muhokama forumlaridan foydalanadilar.

Aralash ta'lim talabaning mustaqil ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi va o'qitish jarayonini moslashuvchan qiladi. Ayniqsa, iqtisodiy yangiliklar va global jarayonlarni onlayn resurslar orqali kuzatish samarali hisoblanadi.

Korpus lingvistikasi asosida o'qitish

Korpus lingvistikasi real nutq namunalari asoslangan til o'rganishni taklif etadi. Iqtisodiy matnlar korpusi yordamida talabalar:

- terminlarning haqiqiy qo'llanilishini ko'radilar;
- akademik va biznes uslubidagi farqlarni tahlil qiladilar.

Masalan, "economic growth", "monetary policy", "market demand" kabi iboralarning real matnlardagi qo'llanishi o'rganiladi.

Muammolar va ularni hal etish yo'llari

Zamonaviy metodlarni joriy etishda ayrim muammolar yuzaga keladi:

- o'qituvchilarning kasbiy va til tayyorgarligi;
- talabalar bilim darajasining turlicha bo'lishi.

Ushbu muammolarni hal etish uchun:

- o'qituvchilar malakasini oshirish;
- ochiq ta'lim resurslaridan foydalanish;
- differensial yondashuvni qo'llash muhimdir.

Xulosa. Iqtisod yo'nalishidagi talabalarga ingliz tilini o'rgatishda zamonaviy metodlardan foydalanish bugungi ta'lim tizimining muhim talabidir. CLIL, ESP, vazifaga asoslangan, aralash va loyiha asosida o'qitish usullari talabalarni real kasbiy faoliyatga tayyorlaydi. Ushbu yondashuvlar nafaqat til kompetensiyasini, balki tahliliy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va xalqaro muloqot ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Kelajakda iqtisod sohasida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash aynan shu zamonaviy metodlarga asoslangan ta'lim orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Graham C. *Blended Learning Systems*. 2013.
2. Coyle D., Hood P., Marsh D. *CLIL*. Cambridge University Press, 2010.
3. Dudley-Evans T., St John M.J. *Developments in ESP*. Cambridge University Press, 1998.
4. Hutchinson T., Waters A. *English for Specific Purposes*. Cambridge University Press, 1987.

Shaxobiddin ABDULLAYEV,
Iqtisodiy va pedagogika universiteti
NTM Samarqand kampusi, xorijiy tillar fanlar kafedrasida o'qituvchisi

IJTIMOY TARMOQLAR VA RAQAMLI KOMMUNIKATSIYANING ZAMONAVIY O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIGA TA'SIRI

Annotatsiya: ushbu maqola ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiyaning zamonaviy o'zbek va ingliz tillariga ta'sirini o'rganadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy media va raqamli platformalar tildagi leksik va frazeologik yangilanishlarni tezlashtiradi, yangi kommunikativ uslublarni va internet jargonini shakllantiradi. Shu bilan birga, raqamli kommunikatsiya o'zbek va ingliz tillarining so'z boyligi, yozma va og'zaki ifodaviy imkoniyatlariga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatadi. Maqola zamonaviy pedagogik va lingvistik yondashuvlar asosida ijtimoiy tarmoqlarning til o'zgarishlaridagi rolini tahlil qiladi va samarali kommunikatsiya strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: *ijtimoiy tarmoqlar, raqamli kommunikatsiya, o'zbek tili, ingliz tili, til o'zgarishi, leksik yangilanish, internet jargon.*

Annotation: this article examines the impact of social networks and digital communication on modern Uzbek and English languages. The research results indicate that social media and digital platforms accelerate lexical and phraseological innovations in language, creating new communicative styles and internet jargon. At the same time, digital communication has both positive and negative effects on the vocabulary, written, and oral expressive capabilities of Uzbek and English. The article analyzes the role of social networks in language changes based on contemporary pedagogical and linguistic approaches and contributes to the development of effective communication strategies.

Key words: *social networks, digital communication, Uzbek language, English language, language change, lexical innovation, internet jargon*

Аннотация: в статье рассматривается влияние социальных сетей и цифровой коммуникации на современный узбекский и английский языки. Результаты исследования показывают, что социальные медиа и цифровые платформы ускоряют лексические и фразеологические обновления языка, формируя новые коммуникативные стили и интернет-жаргон. В то же время цифровая коммуникация оказывает как положительное, так и отрицательное влияние на словарный запас, письменные и устные выразительные возможности узбекского и английского языков. В статье анализируется роль социальных сетей в языковых изменениях на основе современных педагогических и лингвистических подходов и разрабатываются эффективные стратегии коммуникации.

Ключевые слова: *социальные сети, цифровая коммуникация, узбекский язык, английский язык, изменения языка, лексические новшества, интернет-жаргон.*

Kirish. So'nggi yillarda ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya hayotimizning ajralmas qismiga aylandi. O'zbek va ingliz tillari ushbu jarayondan sezilarli ta'sir olmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalarda foydalaniladigan til interaktiv, qisqa va tezkor bo'lib, so'z boyligi va kommunikativ uslublarni o'zgartirmoqda. Ingliz tilidagi memlar, sleng va qisqartmalar, o'zbek tilidagi zamonaviy frazeologik birikmalar va internet jargonlari tillarning dinamikasini tezlashtirmoqda. Shu sababli, raqamli kommunikatsiya va ijtimoiy media til o'zgarishlariga ta'sirini o'rganish lingvistika, pedagogika va kommunikatsiya fanlari uchun dolzarb masala hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida o'zbek va ingliz tilidagi onlayn matnlar, ijtimoiy tarmoqlardagi postlar va forumlar tahlil qilindi, shu orqali raqamli kommunikatsiyaning til o'zgarishlaridagi roli aniqlangan.

Ijtimoiy tarmoqlarda yozma va og'zaki kommunikatsiya shakllari bir-biriga aralashib ketmoqda. Ingliz tilida "hashtag", "emoji", "DM" kabi qisqartmalar keng tarqalgan

bo'lsa, o'zbek tilida "post", "like", "story" kabi inglizcha so'zlar integratsiyalashgan. Shu bilan birga, o'zbek tilidagi yangi frazeologik birikmalar va anglashilmovchiliklar internet orqali tez tarqalmoqda. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, raqamli kommunikatsiya tildagi normativ va deskriptiv o'zgarishlarni tezlashtiradi va yosh avlodning til madaniyatini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek tilida esa ijtimoiy tarmoqlarda milliy frazeologik birliklar, hikoyalar va she'riy matnlar keng tarqaladi, bu esa milliy tilning onlayn muhitda rivojlanishini ta'minlaydi. Raqamli kommunikatsiya yoshlarning yozma va og'zaki nutqini shakllantirishda ham ahamiyatga ega. Onlayn chatlar, forumlar va ijtimoiy tarmoqlardagi postlar orqali tez va qisqa ifodalash, emoji va stikerlar yordamida hissiy ma'no yetkazish imkoniyati yuzaga keladi. Shu bilan birga, matnlarni qisqa va tushunarli tarzda yozish, tezkor javob berish va kontekstga mos ifodalash qobiliyati rivojlanadi. Natijada, yoshlar tezkor, interaktiv va samarali muloqot

qilishni o'rganadi, tilni kundalik hayotga tatbiq etish ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Milliy va global lingvokulturologik jihatdan ijtimoiy tarmoqlar o'zbek va ingliz tilini birlashtiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Ingliz tilidagi memlar, videolar va kontent orqali o'quvchilar nafaqat so'z boyligini oshiradi, balki global madaniyat va kommunikatsiya qoidalarini ham o'rganadi. Shu bilan birga, o'zbek tilidagi hikoyalar, maqollar, she'rlar va milliy frazeologik birliklar internet orqali tarqaladi, bu esa milliy tilni rivojlantirish va yoshlar orasida til madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya vositalaridan dars jarayonida foydalanish til o'rgatishda samarali vosita hisoblanadi. Onlayn forumlar, Telegram va Instagram guruhlari, videolar, interaktiv loyihalar orqali o'quvchilar leksik, grammatik va frazeologik birliklarni amaliyotda qo'llashni o'rganadi. Shu bilan birga, ular mustaqil o'rganish, tahlil qilish, o'z fikrini aniq ifodalash va kontekstga moslashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Natijada, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya nafaqat tilning shakllanishi va boyitilishiga, balki o'quvchilarda interaktiv muloqot, ijodiy fikrlash va kommunikativ strategiyalarni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli pedagogik jarayonda raqamli resurslarni tizimli va rejalashtirilgan tarzda qo'llash, onlayn loyihalar, interaktiv mashg'ulotlar va multimodal kontentdan foydalanish tavsiya etiladi. Bu usullar til o'rganish jarayonini qiziqarli, samarali va zamonaviy qiladi hamda o'quvchilarda global va milliy kommunikatsiya qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Pedagogik tajriba shuni ko'rsatdiki, raqamli kommunikatsiya vositalaridan dars jarayonida samarali foydalanish: interaktiv mashg'ulotlar, onlayn loyihalar, vebinarlar va forumlar orqali o'quvchilarning leksik, grammatik va frazeologik ko'nikmalarini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'quvchilar raqamli kommunikatsiya orqali o'z fikrini tez va aniq ifodalash, matnlarni kontekstga moslashtirish va kommunikativ strategiyalarni qo'llashni o'rganadilar.

Lingvokulturologik nuqtayi nazardan, ijtimoiy tarmoqlar tilning milliy va global jihatlarini birlashtiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Ingliz tilidagi memlar, videolar

va onlayn kontent orqali o'quvchilar nafaqat so'z boyligini oshiradi, balki global madaniyat va kommunikatsiya qoidalarini ham o'rganadi. Shu bilan birga, o'zbek tilida onlayn matnlar, hikoyalar, maqollar, she'rlar va frazeologik birliklar yoshlar orasida milliy til madaniyatini rivojlantirish va tilni zamonaviylashtirishga xizmat qiladi.

Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya vositalarini dars jarayonida tizimli ravishda qo'llash til o'rgatishda samarali natijalar beradi. Masalan, onlayn forumlar, Telegram va Instagram guruhlari, videolar, interaktiv loyihalar orqali o'quvchilar leksik, grammatik va frazeologik birliklarni amaliyotda qo'llashni o'rganadi. Shu bilan birga, ular mustaqil o'rganish, tahlil qilish, fikr almashish va kommunikativ strategiyalarni rivojlantirish imkoniga ega bo'ladi.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya yoshlar til madaniyati, ijodiy fikrlash va global hamda milliy kommunikatsiya qoidalarini o'rganishda muhim pedagogik resurs hisoblanadi. Bu vositalarni darslarda integratsiya qilish tilni qiziqarli va samarali o'rgatish imkonini yaratadi hamda o'quvchilarda tilni interaktiv, ijodiy va amaliy jihatdan qo'llash ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu tariqa, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya nafaqat tilni boyitadi, balki yoshlarni zamonaviy kommunikatsiya madaniyati bilan tanishtiradi va pedagogik jarayonga yangicha yondashuv olib kiradi.

Xulosa. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya zamonaviy o'zbek va ingliz tillarining leksik, frazeologik va stilistik xususiyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon tilning dinamikasini oshiradi, lekin til normativligini saqlash va grammatika qoidalarini mustahkamlash nuqtai nazaridan muayyan xavf-xatarlarni ham tug'diradi. Shu sababli, pedagogik tavsiyalar sifatida ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya vositalaridan til o'rgatishda maqsadli va tizimli foydalanish, yoshlar orasida internet jargonini tahlil qilish va til madaniyati qoidalarini o'rgatish, interaktiv darslar va raqamli loyihalar orqali o'zbek va ingliz tili ko'nikmalarini rivojlantirish tavsiya etiladi. Shu tarzda, raqamli kommunikatsiya pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi va yoshlarni zamonaviy til madaniyatiga moslashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedov, B. Zamonaviy kommunikatsiya va o'zbek tili. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021, 45-63-b.
2. Tursunov, S. Ijtimoiy tarmoqlar va til madaniyati. – Toshkent: Fan va Texnologiya, 2020. 78–92.
3. Karimova, L. Digital Communication and Language Change in English. Tashkent: Global Education Press, 2022, 55–70.
4. Rustamov, A. Raqamli kommunikatsiya va yoshlar tilining rivojlanishi. – Toshkent: Pedagogika, 2019, 102–118-b.
5. Abdullayeva, M. English Language in the Era of Social Media. – Tashkent: University Press, 2020, 33–50.
6. Yusupov, D. Internet Linguistics va tilning zamonaviy tendensiyalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2021. 87–105-b.
7. Rahimova, N. Raqamli kommunikatsiya orqali lingvokulturologik o'zgarishlar. – Toshkent: Madaniyat va Ta'lim, 2022. 15-35.

Madina VAHOBOVA,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU tayanch doktoranti
vahobovam.1996.gmail.com

INSON UMRI – SHOH-U GADOLIK YO'LI (Zahiriddin Muhammad Bobur ijodida misolida)

Annotatsiya: ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Bobur ijodida misolida inson umri – shoh-u gadolik yo'li ekani, shohlik va gadolik maqomlarining falsafiy, axloqiy, g'oyaviy-badiiy mazmun-mohiyati tahlil qilinadi. Bobur shaxsiyati va lirikasida shohlik bilan gadolik, qudrat va ojizlik, dunyoviy hukmronlik bilan ruhiy darveshlikning dialektik birligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Bobur, shoh-u gado, falsafiy konsepsiya, g'azal, ruboiy, bayt, matla', maqta', ramz, majoz, obraz, g'oya, taqdir, iymon, shakl va mazmun.

Annotation: this article explores the idea that human life, as reflected in the works of Zahiriddin Muhammad Bobur, represents a path oscillating between royalty and poverty (shoh-u gado). It examines the philosophical, ethical, ideological, and aesthetic dimensions of both royal authority and destitution as symbolic and existential states. In Bobur's personality and lyrical poetry, the dialectical unity of regal power and mendicancy, strength and frailty, as well as worldly dominion and spiritual dervishhood, is artistically embodied and interpreted.

Key words: Bobur, royalty and poverty (shoh-u gado), philosophical conception, ghazal, rubā'ī, bayt (couplet), matla', maqta', symbol, metaphor, image, idea, destiny, faith, form and content.

Аннотация: в данной статье анализируется философское, моральное, идеологическое и художественное содержание статусов царской власти и нищеты на примере творчества Захириддина Мухаммада Бабура, демонстрирующего, что человеческая жизнь — это путь царской власти и нищеты. В личности и лирике Бабура раскрывается диалектическое единство царской власти и нищеты, силы и бессилия, мирского правления и духовного дервишизма.

Ключевые слова: Бабура, царская власть и нищета, философская концепция, газель, рубаи, двестишие, матла, восхваление, символ, метафора, образ, идея, судьба, вера, форма и содержание.

Zahiriddin Muhammad Bobur o'zbek mumtoz adabiyoti va jahon tarixida ham betakror fenomen sifatida namoyon bo'lgan shaxsdir. U bir vaqtning o'zida hukmdor – shoh bo'lishga qaramay, benazir shoir ham edi. Bobur she'riyati ana shu ikki qutb – qudrat va ojizlik, hukmronlik va darveshlik, shohlik va gadolik o'rtasidagi murakkab ruhiy uyg'unlik bilan tavsiflanadi. Bobur ijodini tahlil etishda uni faqat g'olib sarkarda yoki shoir sifatida emas, balki taqdir sinovlaridan o'tgan irodali inson sifatida ham o'rganish muhimdir. Chunki uning lirikasida eng ko'p uchraydigan mavzular – ayriliq, armon, tavakkul, taqdir va iymon – inson umrining falsafiy mohiyatini ochishga xizmat qiladi. Atoqli davlat arbobi Javoharlal Neru "Bobur – dilbar shaxs edi" deb yozadi. Bobur she'riyati bilan tanish o'quvchi, albatta, bu ta'rifni tasdiqlaydi. Bobur lirikasida qalb iztiroblari va uning taqdir bilan munosabati tasvirlanadi. Quyidagi bayt lirik qahramon Boburning ruhiy holatini, ma'naviy olamini tasavvur qilishga katta yo'l ochadi:

"Mening ko'nglimki, gulning g'unchasidek tah-batah qondur,

Agar yuz ming bahor o'lsa, ochilmog'i ne imkondur".

Bu misralarda Bobur qalbi ochilmay qolgan g'uncha kabi tasvirlanadi. Bu shunchaki ishqiy dard emas, balki vatan sog'inchi, ayriliq, armonning umumlashgan ramzidir. G'azal matla'sida ifodalangan ko'ngil tasviri – Bobur siyratini ochishda bizga yordam beradi. Yuz ming bahor kelishi mumkindir, ammo mening ko'nglim shundayin bir g'uncha misoli hech ochilmaydi, deydi shoir. Bu olis yurt Hindistonda saltanat tuzgan bo'lsa-da, abadiy yurt sog'inchi bilan darbadar kezgan, bitmas armonlar sohibi Zahiriddin Muhammad Boburning qalb chizgilaridir. U shoh bo'lsa-da, o'zining bandaligini unitmaydi – Mutlaq Shohga muhtojligini his qilib turadi.

Shoh va shoir tasvirlangan suratlar, haykallarga ahamiyat beradigan bo'lsak, u nozik, xushbichim bo'y ko'rsatadi, yosh shahzoda qiyofasida gavdalanadi. Ijodida ham bir vaqtning o'zida ham sodda va shu bilan birga bitmas iztiroblarga to'la, ulkan hayotiy saboqlardan olingan xulosalarga duch kelamiz. Shoir g'azallari, ruboiylaridagi nozik qalb chizgilari rassom yo haykaltaroshga shunday qiyofani vujudga keltirish uchun asos bo'lgan bo'lsa ajab emas. Ammo aslida, Bobur juda kuchli, ham ma'nan

ham jismonan juda baquvvat lashkarboshi, insonlar bilan munosabatda zakofatli shaxs bo'lgan.

Asl nomi Zahiriddin Muhammad bo'lib, unga berilgan nom "Bobur" so'zi ham fors-tojik tilidan olingan bo'lib, babr(ببر) – "jasur, qudratli, qo'rqmas, sherdek bahodir yo'lbars" ma'nolarni anglatadi. Bu Boburning ham qat'iyatli, qo'rqmas, jangavor shijoatli shoh sifatida xarakterini ifodalaydi. Qizig'i shundaki, Bobur o'ziga "yo'lbars" ma'nosidagi taxallusni tanlagan bo'lsa-da, uning she'riyatida o'ta nozik, iztirobli, gadolik ruhiyati ustuvorligini ko'rish mumkin. Bu esa Bobur hayoti va ijodi misolida shoh-u gado dualizmini yanada chuqurlashtiradi. Ya'ni, Bobur zohiriy-tashqi tomondan yo'lbars, botiniy-ichki tomondan darvesh singari yashaydi.

Mumtoz sharq adabiyotida taxallus oddiyism emas, balki shoirning ichki mohiyatini ifodalovchi belgi hisoblanadi. Demak, "Bobur" so'zi faqat jismoniy qudratni emas, balki iroda, taqdir bilan olishish, nafs bilan mujodala qilish ramzi hamdir. Yo'lbars sharqda yolg'iz yuruvchi, mustaqil, o'z hududini himoya qiluvchi va xavf oldida chekinmaydigan mavjudot sifatida qudrat timsoli hisoblanadi. Bobur ham tarixda aynan shunday, nomiga mos yashadi: yolg'iz taqdir bilan olishdi, o'z yurtidan ayrildi, taqdiridan qo'rqmadi va yana yangi yurtlar barpo etdi. Tasavvuf timsoli sifatida yo'lbars – nafs, shahvat, qudratni anglatadi. Bobur shu kuchni ijod va iymon bilan jilovlagan shaxs. U "Bobur" bo'lishi bilan nafsini ham tan oladi, lekin uni Haq yo'lga bo'ysundiradi.

"Boburnoma" asari ham ta'rixiiy-memuar adabiy meros bo'lib, unda tasvirlanishicha, Bobur qal'a darvozasi tashqarisida yelkasida yog'och ustunning bir tomoniga ikki askar, bu tomoniga yana ikki askarni ko'tarib mashq qiladi. Bu esa Boburning aslida suratlarda tasvirlanganidek, nozik shahzoda bo'lib qolmasdan, balki jismonan baquvvat va irodali shaxs bo'lganidan dalolat beradi. Lashkar ham har tomonlama ibrat bo'la oladigan yetakchiga ergashadi. Bu borada Boburning qat'iyat va ishonch bilan, shu bilan birgalikda, aqlli tadbir ko'rish tufayli o'zining qo'shinidan o'n barobar ko'p lashkari bo'lishiga qaramay, Ibrohim Lo'diy qo'shinini mag'lub qilganini ham eslash kifoya. "Boburnoma" da keltirilgan uning jismoniy qudratiga oid epizodlar, sarkarda sifatidagi, janglarda ko'rsatgan jasoratlar zohiran shohlik timsolini ifodalaydi. Ammo g'azallaridagi iztirobli ohang Boburning ichki darveshvashligini ochadi. Shu jihatdan Bobur shaxsida shohlik va gadolik bir-birini inkor etmaydi, balki bir-birini to'ldiradi. Shoirning mashhur "Yaxshilig'" g'azali ham Bobur ruhiy olamidagi gadolik maqomini aks ettiradi:

"Kim ko'ribdur, ey ko'ngul, ahli jahondin yaxshilig',
 Kimki, ondin yaxshi yo'q, ko'z tutma ondin yaxshilig'.
 Gar zamanni nafe' qilsam, ayb qilma, ey rafiq,
 Ko'rmadim hargiz netoyin bu zamonning yaxshilig'".

Bunda Bobur dunyoning adolatsizligi, unda xiyonat va jafolar ro'y berishi mumkinligini ifodalaydi. Shoh bo'lishiga qaramay, u hayotdan ko'ngli singan inson sifatida gapiradi. Shoir ko'ngliga taskin ila murojaat qiladi. Bu jahonning ishi azaldan shunday, kim yaxshilik ko'ribdiki, sen ko'rmadim desang! Bu jahon ahlining ishi fitna, xavf-u xatardan iborat. Kimniki eng yaxshi inson deb bilsang ham, hatto undan ham yaxshilik kutma, deya necha bor ishonib aldangan, qattiq zarbalarga uchragan qalbiga nasihat qiladi. Ikkinchi baytga e'tibor bering, shoir aytadi: Agar men ayriliq, sinovlar iskanjasida zamanni yomonlab qo'ysam, ayb qilmagin, ey do'st. Ne qilay, axir men o'z zamonimdan yaxshilik ko'rmadim, deya yozish uchun shohning aqli, shoir qalbi naqadar teran bo'lmog'i kerak. G'azal shundayin xulosa bilan yakunlanadi:

"Yaxshilig' ahli jahonda istama, Bobur kibi,
 Kim ko'ribdur, ey ko'ngul, ahli jahondin yaxshilig'"

Qalbida ona yurt sog'inchi, umr davomida begona yurtlarni obod etish, xalqlarni zalolatdan, bid'at, xurofotlardan qutqarish, yurtidan ayro bo'lsa-da, yurtlarni obod qilish uchun inson qanchalik darveshlik choponini qabul qilgan bo'lishi kerak. Qomar Rayisning "Bobur shaxsiyati va she'riyati" kitobida Saidbek Hasanov yozadi: "Garchan Bobur lirikasi hajman kichik bo'lsa-da, shaklan yetuk va badiiy jihatdan barkamoldir". Boburning ushbu mashhur ruboiysida ham yuqoridagi olimning fikrlari isboti o'laroq uning iymoni, dunyoqarashi o'z ifodasini topadi:

"Tole' yo'qi jonimg'a balolig' bo'ldi,
 Har ishniki ayladim xatolig' bo'ldi.
 O'z yurtini qo'yib, Hind sori yuzlandim,
 Yo Rab, netayin, ne yuz qarolig' bo'ldi".

Bobur bularning barini tole'dan ekanini biladi, sotqin, qo'rqoq kishilarni ham, hech kimni ayblamaydi. Joniga balolar tole'dan, taqdiri azaldan ekanini aytadi. Yana shuning bilan, o'zining nima ishni qilsa ham xato bo'lganini bildiradiki, bu Haq taqdiri oldida hech bir aqlli tadbir ham ish bermasligiga dalildir. Ikkinchi misradan yana boshimizga, jonimizga nima balo kelsa o'z ishimizdan, degan mazmun ham anglashiladi. Keyingi misrada Hindiston mamlakati sari yo'l oldim, haqiqatda yuzim qoraydi, ammo o'z vatanimga sig'maganim, chiqib ketishga majbur bo'lganim iztirobi ham yuzimni kuydirib qora qildi. O'z vatanidan ketishga majbur bo'lishi tasviri ham lirik qahramon – Bobur ruhiy fojeasini ko'rsatadi. U g'olib bo'lsa-da, vatandan judo bo'lgani uchun o'zini yuzqarolikda ko'radi. Bu esa shohlikning tashqi, gadolikning ichki mohiyatini ochadi. Nachoraki, o'z yurtini qo'yib, Hind sari yuzlandim, deydi shoir. Va Robbiga yuzlanib, qandayin yuzqarolikdaman – vatandan ayrildim, deya najot so'raydi. Allohga suyanadi, dardini aytadi, qay ahvolda bo'lmasin Yaratgandan umidini uzmaydi. Shoir zamonaga emas, balki taqdirga bo'ysunadi – bu esa ruhiy yetuklik belgisi.

Bobur asarlariga avtobiografik yondashuv bilan nazar tashlar ekanmiz, Bobur, ana shunday – Tangri Taoloning inoyati bilan, taqdiri zayli bilan shoh-u gadolik yo‘liga chiqqan tipik obraz sifatida gadvalanadi. Shoh-u gadolikning birligi Bobur ijodi misolida o‘z tasdig‘ini topadi. Bu yo‘lda Bobur shoir bo‘lib shunday yozadi:

“Tuz, oh Zahiriddin Muhammad Bobur,
Yuz, oh Zahiriddin Muhammad Bobur,
Sarishtai ayshdin ko‘ngilni zinhor,
Uz, oh Zahiriddin Muhammad Bobur”.

Yaraga tuz tegsa qanday og‘ritadi, achishtiradi. Dil yarasini ham shunga qiyosan tasvirlaydi, bundan oh tortadi – Zahiriddin Muhammad Bobur. Bundayin ohlardan, yaralardan, unga tuz sepganda achchiq, ko‘zdan yosh chiqib ketar darajadagi og‘riqlardan bir emas, yuzlab ekanidan shoirning ohlari yuzga bo‘linib ketadi. Endi bunday dardli holingda aysh-ishratdan ko‘ngil xush bo‘lmaydi, undan ko‘ngilni uz, chunki ohing sababi yarangning azobidan dilga aysh sig‘maydi, deydi. Ushbu to‘rtlikdan Bobur qandayin katta shaxsligi haqida o‘yga tolamiz. Bizga yana bir ruboiy tahlili Boburning shoh-u gadolik qiyofasini tanishimizda ko‘makchi bo‘ladi. Bu ruboiyni tushungan, anglagan o‘quvchi Boburning shohlik ichra gadolik va aksincha, gadolik ichra shohlik kasb etgan maqomga yetganini tasdiqlaydi:

“Har kimki vafo qilsa, vafo topqusidur,
Har kimki jafo qilsa, jafo topqusidur.
Yaxshi kishi ko‘rmagay yomonlik hargiz,
Har kimki yomon bo‘lsa, jazo topqusidur”.

Ruboiyni tahlil qilib ko‘ramiz. Aslida ham shundaymi? Har kim vafo qilsa, vafo topadimi? Yo‘q, vafodorga doim jafo qilinadi. Har kim jafo qilsachi, yo‘q, ustiga ustak jafo qiladi. Hatto kimnidir halok etishi ham mumkin. Aytadilarku, yomon havo yaxshi bo‘ladi, ammo yomon, jafokash odam yaxshi bo‘lib qolmaydi, deb. Xo‘sh, keyingi misrada yaxshi kishilar hargiz yomonlik ko‘rmaydi, deyiladi. Yaxshilar hech qachon yomonlik, jabr-zulm ko‘rmaydimi? Yo‘q, doimo, yaxshi insonlar holi aksincha bo‘ladi, deb javob beramiz. Har kimki yomon bo‘lsa jazo topqusidur. Yomonlar jazo olyaptimi, yo‘q, aksincha, yomonlikni kasb qilib olgan kimsalarni jazolanmay, yomon amallarida yanada avj olib ketayotganiga ham guvoh bo‘lamiz. Ammo ushbu ruboiy biz o‘ylaganchalik haqiqatdan yiroq emas. Aslida bu to‘rt misra Bobur shaxsi (fenomeni), umrning asl haqiqatini anglagan, Haq Odil hisob-kitobiga ishongan komil iymon sohibi ekanini oshkor etadi. Axir vafo qilgan

kishi bir kuni vafo ko‘radi, jafo qilgan kishi jafo ko‘radi. “Zarra misqolicha bo‘lsa ham yaxshilik yo yomonlik haqlar olib beriladigan kun” keladi. “Yaxshi kishi ko‘rmagay yomonlik hargiz” – Yaxshilar bir kuni Haq amri, Haq va‘dasi ila hech qachon yomonlik, ozor ko‘rmaydilar. Yomonga jazo muqarrar bo‘lgan kun bor. Albatta, har kim yomon bo‘lsa jazo topadigan kun, vaqti-soat keladi. Bu esa iymon. Bu to‘rtlikda Boburning gadolik iymonining tasdig‘ini ko‘rish mumkin. Bunda Bobur shoh emas, balki Haq oldida gado sifatida so‘zlaydi. “Vafo va jafo”, “jazo va mukofot” haqidagi qat‘iy ishonchlar shuni ko‘rsatadiki, Bobur hayotning vaqtinchalik shohlik sahnasi, oxiratni esa haqiqiy adolat maydoni deb bilgan. Shu ma‘noda Bobur shoh bo‘lsa-da, Haq oldida o‘zining gadoligini his etgan komil iymon sohibidir. U biladiki, bu dunyoda adolat to‘liq qaror topmasligi mumkindir, ammo ilohiy hisob muqarrardir. Demak, Bobur bu umr sinov ekanini, bir kuni hayot vafoga vafo, jafoga jafo, yomonga jazo berishini-yu, yaxshining yaxshiliklarini bir kun mukofotlashini yaxshi bilgan. Agar bu hayotda bo‘lmasa ham, Yaratgan Egamizning hisob kuni kelishini, va albatta, O‘zining adli ila yuqoridagi holatlar ro‘y berishini, hamma singari gadoligini anglab yetgan shoh bo‘lganidan dalolat beradi.

Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ijodi orqali ko‘plab xulosalar olamiz. Avvalo, Bobur shunchaki bahodir shoh yoki istedodli shoir emas, balki inson umrining eng murakkab falsafiy modelini o‘zida jamlagan fenomen, shaxs sifatida ham katta ibratdir. Bobur – shaxsi va she‘riyatida shohlik va gadolik, qudrat va muhtojlik, hukmronlik bilan ojizlik parallel ravishda aks etib, uning sinovlarni hayotsevarlik, kurashuvchanlik, iymon, iroda va taqdirga rozilik hislari yordamida yengib o‘tganini ko‘ramiz. Bobur shoh bo‘lsa-da, taqdiri Oliy oldida o‘zini bandaligini anlagan, iymon bilan yashagan kamolot sohibi edi. Uning lirikasida tashqi qudratdan ko‘ra ichki ma‘naviy holat ustun turadi. Shoh-u gadolik Boburda qarama-qarshi emas, balki inson umrining ikki qirrasidir. Shu bois Bobur ijodi bizga inson hayotining mohiyati shohlikda emas, balki iymon, sabr va ruhiy poklikda ekanini anglatadi. Ba‘zan inson shohdek qudratli, ba‘zan gado kabi ojiz bo‘lishi mumkin, ammo uning haqiqiy qiymati tashqi maqomda emas, iymoni va ma‘naviy matonatida aks etadi. Bobur ijodi ana shu haqiqatni yuksak badiiy darajada ifodalagan betakror ruhiy-falsafiy meros hisoblanadi. Demak, Bobur ijodi misolida “inson umrini – shoh-u gadolik yo‘li” deya aytish mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бобур. Бобурнома. – Тошкент: Фан, 2008.
2. Бобур. Девон. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт, 2010.
3. Qomar Rayiz. Бобур Шахсияти ва шеърляти. – Андижон, 2007.
4. Неру Ж. Ҳиндистон кашф этилиши (Бобур ҳақидаги бўлимлар). – Тошкент: Шарқ, 1998.

Mahliyo SAYFIYEVA,
*Qarshi davlat universiteti Yangi o'zbek adabiyoti va
 adabiyot nazariyasi kafedrasida tayanch doktranti*

ABDULLA QODIRIYNING “O‘TKAN KUNLAR” ROMANIDA QOTILLIK MOTIVI

Annotatsiya: ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida qotillik motivining syujet rivoji, qahramonlar xarakteri va muallif g‘oyasini ochib berishdagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: *davr, muhit, jinoyat, oqibat, sabab, mardlik, sadoqat, rashk, konflikt.*

Аннотация: в данной статье рассматривается роль мотива убийства в романе Абдуллы Кодирия «Прошедшие дни» в развитии сюжета, характерах персонажей и авторской идее.

Ключевые слова: *эпоха, окружение, преступление, последствия, причина, мужество, верность, зависть, конфликт.*

Annotation: this article examines the role of the murder motif in the novel “O‘tgan kunlar” by Abdulla Qodiriy in the development of the plot, the characters of the characters, and the author’s idea.

Key words: *era, environment, crime, consequence, cause, courage, loyalty, jealousy, conflict.*

Abdulla Qodiriy o‘zbek adabiyotida realistik roman janriga asos solgan ijodkor sifatida e‘tirof etiladi. Uning “O‘tkan kunlar” romani milliy adabiyotimiz tarixida nafaqat badiiy yuksakligi, balki jamiyat hayotidagi murakkab muammolarni chuqur ochib bergani bilan ham muhim ahamiyatga ega. Asarda XIX asr oxiri Turkiston jamiyatidagi ijtimoiy munosabatlar, feodal tartiblar, mansabparastlik va zo‘ravonlik holatlari realistik tarzda tasvirlangan.

“O‘tkan kunlar” romanida qotillik bevosita yoki bilvosita ko‘rinishda namoyon bo‘lib, syujet keskinlashuviga sabab bo‘ladi [4]. Bu motiv orqali muallif feodal tuzumning insoniy qadriyatlarga zid mohiyatini fosh etadi. Asardagi ayrim fojeali voqealar shaxsiy adovat yoki manfaat natijasi bo‘lsada, ularning ildizi jamiyat tuzilishidagi adolatsizlikka borib taqaladi. Roman voqealarida muhabbat va sadoqat bilan bir qatorda, inson taqdirini vayron qiluvchi kuch – zo‘ravonlik va qotillik motivi ham muhim o‘rin egallaydi. Qodiriy qotillik hodisasini faqat jinoiy harakat sifatida emas, balki jamiyatning ma‘naviy kasalligi sifatida ko‘rsatadi. Shu jihatdan, qotillik motivini alohida tahlil qilish asarning g‘oyaviy qatlamini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Asarda qotillik bilan bog‘liq holatlar tasodifiy emas. Ular muayyan ijtimoiy muhit mahsuli sifatida yuzaga keladi. Zo‘ravonlik hukm surgan jamiyatda

inson hayoti arziyasiga ega bo‘lib qoladi. Qodiriy ana shu holatni qahramonlar taqdiri orqali ochib beradi [1].

Romandagi qahramonlarning ayrimlari o‘z manfaatlari yo‘lida boshqalarning hayotini qurbon qilishdan cho‘chimaydi. Bu esa jamiyatdagi axloqiy inqirozni yaqqol namoyon etadi. Qotillik motivi orqali muallif adolat yo‘q joyda fojea muqarrar ekanini badiiy jihatdan asoslaydi.

“O‘tkan kunlar” romanida qotillik motivi syujetning keskin burilish nuqtalarida namoyon bo‘ladi. Ushbu motiv voqealar rivojiga bevosita ta‘sir ko‘rsatib, qahramonlar taqdirining fojeali yakun topishiga sabab bo‘ladi. Qodiriy asar syujetini qurishda zo‘ravonlik va qotillikni tasodifiy hodisa sifatida emas, balki muayyan ijtimoiy sharoit mahsuli sifatida ko‘rsatadi [2]. Ya‘ni o‘sha davrda shakllanayotgan mafkuralar mahsuli deb e‘tirof etishimiz mumkin.

Roman voqealari fonida feodal munosabatlar hukmron bo‘lgan jamiyat tasvirlanadi. Bunday jamiyatda hokimiyat, boylik va mansab insoniylikdan ustun qo‘yiladi. Natijada inson hayoti qadrsizlanadi va qotillik kabi og‘ir jinoyatlar oddiy holga aylanadi. Qodiriy ushbu muhitni ochib berish orqali qotillik motivini chuqur ijtimoiy mazmun bilan boyitadi. Afsuski inson qadri bo‘lmagan joyda bu kabi jinoyatlar odatiy holga aylanadi. Qodiriyning asari bugungi kun

ijtimoiy vaziyatida ham aynan shu jihatlarni yoritib olgani uchun ham muhim deb hisoblashimiz mumkin.

Syujet davomida qotillik hodisalari konfliktli keskinlashtiradi. Qahramonlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar kuchayib, voqealar dramatik tus oladi. Bu holat o'quvchini befarq qoldirmaydi, balki asarda tasvirlangan muhit haqida chuqur mulohaza yuritishga undaydi. Romandagi qotillik bilan bog'liq voqealar, avvalo, obrazlar xarakterini ochib berishga xizmat qiladi. Ayrim qahramonlar zo'rvonlikni muammolarni hal etishning eng oson yo'li deb biladi. Bu ularning ma'naviy qashshoqligidan dalolat beradi. Qodiriy bunday obrazlarni ochiqdan-ochiq qoralamaydi, balki ularning harakatlarini muhit bilan bog'lab tushuntiradi.

"O'tkan kunlar" romanida qotillik motivi eng yorqin va hal qiluvchi tarzda Otabek va Homid o'rtasidagi fojeali to'qnashuvda namoyon bo'ladi. Ushbu voqea asar syujetining eng keskin nuqtasi bo'lib, qahramonlarning ichki ruhiy holati, jamiyatdagi adolatsizlik va zo'rvonlikning mantiqiy yakuni sifatida talqin etiladi.

Homid obrazi roman davomida salbiy xarakter sifatida shakllanib boradi. U xudbinlik, hasad, manfaatparastlik va makkorlik timsoli sifatida tasvirlanadi. Homid Otabekka nafaqat shaxsiy raqib, balki uning baxtli hayotiga tahdid soluvchi kuch sifatida qarshi chiqadi. Ayniqsa, Homidning Kumushga bo'lgan munosabati va uning baxtini buzishga qaratilgan harakatlari qotillikka olib boruvchi zanjirning muhim bo'g'inidir.

Otabek sadoqatli oshiq sifatida Homidning kirdikorlarini fosh qiladi. Homidning o'ldirilishi shunchaki shaxsiy adovat emas, balki uzoq vaqt davom etgan zulmga berilgan javob edi. Bunga sabab esa Homid Otabek va Kumushning baxtiga to'sqinlik qilgani va yolg'on xatlar bilan oilani parokanda qilishi hamda eng asosiysi — Otabekni jismonan yo'q qilish uchun bir necha bor suiqasd uyushtirgani tasvirlanadi. Otabek Homidning barcha qabihliklaridan xabar topgach, uni jazolashga qaror qiladi. Toshkentda, Homidning o'z uyida yuz bergan bu to'qnashuvda Otabek uning bo'g'zidan oladi. Bu sahna asarda haqiqatning botil ustidan g'alabasi sifatida tasvirlangan.

Otabekning Homidni o'ldirishi oldindan rejalashtirilgan sovuqqon jinoyat emas. Bu holat qahramonning ichki iztiroblari, ruhiy bosimi va

adolat tuyg'usining portlashi natijasida yuzaga keladi. Otabek uzoq vaqt davomida sabr qilishga, vaziyatni qonuniy va axloqiy yo'l bilan hal etishga intiladi. Biroq feodal muhitda adolat ishlamaydi, yolg'on va fitna ustun keladi. Homidning navbatdagi xiyonati Otabekni oxirgi choraga majbur etadi.

Mazkur qotillik sahnasi orqali Qodiriy zo'rvonlikni oqlamaydi, balki uni **fojea** sifatida ko'rsatadi. Otabekning bu harakati uni ijobiy qahramonlik maqomidan tushirmaydi, ammo uning ichki dunyosida chuqur iz qoldiradi. Bu holat qotillikning inson ruhiyatini vayron qiluvchi kuch ekanini anglatadi.

Muhimi shundaki, Qodiriy ushbu voqeani shaxsiy adovat bilan cheklab qo'ymaydi. Otabek Homidni o'ldirgan bo'lsa-da, asl "aybdor" sifatida jamiyatning o'zi ko'rsatiladi. Agar adolatli tuzum, qonun ustuvorligi mavjud bo'lganida, Otabek bunday yo'lga majbur bo'lmas edi. Shu jihatdan, qotillik motivi individual jinoyat emas, balki ijtimoiy fojea sifatida talqin etiladi.

Otabekning bu harakati romandagi asosiy g'oyalardan birini ochib beradi: zo'rvonlik hukm surgan jamiyat oxir-oqibat eng to'g'ri va vijdonli insonlarni ham fojeali yo'lga boshlaydi. Qodiriy shu orqali o'quvchini jamiyat tuzilishi haqida chuqur o'ylashga undaydi.

Qotillik motivi orqali muallif insoniylik va vahshiylik o'rtasidagi keskin qarama-qarshilikni ochib beradi. Bir tomonda muhabbat, vijdon va adolatga intilgan qahramonlar bo'lsa, ikkinchi tomonda kuch va zo'rvonlikka tayanadigan shaxslar turadi.[5] Ushbu qarama-qarshilik romanning asosiy dramatik kuchini belgilaydi. Feodal tuzumning adolatsizligi natijasida insonlar o'rtasida ishonch yo'qoladi. Har kim o'z manfaatini himoya qilishga urinadi. Qotillik ana shu ishonchsizlik va adolatsizlik muhitining eng og'ir oqibatidir. Muallif bu orqali jamiyatni tubdan isloh qilmasdan turib, insoniy fojealarning oldini olib bo'lmasligini anglatadi.

Qodiriy qotillik hodisasini individual xususiyat bilan cheklamaydi. U mazkur muammoning ijtimoiy ildizlarini ochishga harakat qiladi. Asarda tasvirlangan jamiyatda qonun ustuvor emas, shaxsiy manfaat va mansab ustuvor hisoblanadi.

Shunday sharoitda zo'rvonlik muqarrar hodisaga aylanadi. Roman voqealarida qotillik motivi ko'pincha yashirin tarzda, fitna va makkorlik orqali amalga oshiriladi. Bu holat jamiyatda ochiq adolat yo'qligini,

hamma narsa yashirin yo'llar bilan hal qilinishini ko'rsatadi. Qodiriyning bu tasviri tarixiy haqiqatga mos bo'lib, asarning hayotiy qiymatini oshiradi.

Badiiy jihatdan qotillik motivi asarda kuchli dramatik ta'sir vositasi bo'lib xizmat qiladi. U syujetni jonlantiradi, o'quvchi e'tiborini tortadi va asarning fojeaviy ruhini kuchaytiradi. Shu bilan birga, qotillik motivi muallifning asosiy g'oyasini ochib berishda muhim rol o'ynaydi.

Qodiriy zo'ravonlikni tasvirlar ekan, uni estetiklashtirmaydi. Aksincha, qotillik insoniyat uchun eng katta fojia ekanini ko'rsatadi.[3] Bu holat asarning tarbiyaviy ahamiyatini ham oshiradi. O'quvchi zo'ravonlikning oqibatlari haqida chuqur o'ylashga majbur bo'ladi.

Asardagi eng mudhish "qotillik" — bu Kumushbibining zaharlanishidir. Qodiriy buni rejalashtirilgan qotillik sifatida tasvirlaydi. Zaynabning bu ishiga sabab rashk va kundoshlik balosi. Zaynab Otabekning mehrini qozona olmagach va Kumushning soyasida qolib ketganini his qilgach, chorasizlikdan ushbu jinoyatga qo'l uradi. Alamzadalikning nimalarga qodirligi tasvirlangan deyishimiz mumkin. Natijada Kumushning o'limi bilan butun bir oila fojiasi yakunlanadi. Zaynab esa aqlidan ozadi — bu muallifning qotillik jazosiz qolmasligiga ishorasidir.

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani o'zbek adabiyotida ijtimoiy va ma'naviy muammolarni chuqur yoritgan yirik badiiy asarlardan biridir. Mazkur romanda qotillik motivi tasodifiy epizod sifatida emas, balki feodal jamiyatning ichki mohiyatini ochib beruvchi muhim badiiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Qodiriy bu motiv orqali jamiyatdagi zo'ravonlik, adolatsizlik va inson qadri poymol etilishining fojeali oqibatlarini ko'rsatadi. Ayni

feodal tuzumida har bir insonning ichki kurashlari shu tarzda, hatto o'z - o'zini poymol qilgan holda kechgani, oshkora emas, hufyona o'zaro jangning bayoni kabi.

Asarda qotillik bilan bog'liq voqealar syujet rivojini keskinlashtirib, obrazlar xarakterini yanada chuqurroq ochishga xizmat qiladi. Qotillikka sabab bo'layotgan omillarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu hodisalar alohida shaxslarning yovuzligi natijasi emas, balki adolatsiz ijtimoiy muhit mahsulidir. Qodiriy ana shu muhitni fosh etish orqali o'quvchini jamiyat taqdiri haqida mushohada yuritishga undaydi. Ichki ovoz kuchi haqida ko'pchilik yaqin bir necha yilda bildi. Ammo Qodiriy bu ovozni uyg'otishga ishongan holda bu asarni yozgan edi. Balki bu asarni hech kim ayta olmagan adolatsizlik gulxaniga suv quyish vaqtini bildiruvchi mash'ala deb bilgandir.

Roman qahramonlari taqdiri misolida muallif zo'ravonlik ustuvor bo'lgan jamiyatda insoniy baxt va adolatga erishish deyarli imkonsiz ekanini ko'rsatadi. Qodiriy zo'ravonlikni bo'rttirib ko'rsatmaydi, balki uni hayotiy haqiqat sifatida tasvirlaydi. Bu esa asarning tarixiy va badiiy qiymatini yanada mustahkamlaydi va hayotimizda bo'layotgan jarayonlar haqida mulohazaga undaydi. Balki u badiiy bo'yoq bilan qotillik motivini bo'rttirganda edi, bunaqasi faqat kitoblarda bo'ladi degan tushuncha shakllangan bo'lardi. Bu esa asarning qiymatini tushirib yuborardi.

Xulosa qilib aytganda, "O'tkan kunlar" romanida qotillik motivi muallifning jamiyatni isloh qilish, adolat va insoniylik g'oyalarini ilgari surishdagi muhim badiiy vositasi hisoblanadi. Ushbu motiv orqali Qodiriy o'z davrining og'riqli muammolarini yoritgan holda kelajak avlodni zo'ravonlikka qarshi fikrlashga, adolatli jamiyat qurishga chorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodiriy, A. *O'tkan kunlar*. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2019.
2. Karimov, N. 008). *Abdulla Qodiriy va o'zbek romanchiligi*. –Toshkent: Fan, 2008.
3. Mirzayev, S. O'zbek adabiyotida realizm masalalari. *O'zbek tili va adabiyoti*, 3, 45–52, 2015.
4. Rahmonov, A. Qodiriy ijodida ijtimoiy konflikt talqini. *Adabiyotshunoslik masalalari*, 2, 67–73, 2012.
5. Yusupov, B. (2017). "O'tkan kunlar" romanining badiiy xususiyatlari. –Toshkent: Akademnashr, 2017.

Zarina ABDIALIMOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti doktoranti
Zarinka070@gmail.com

UMAR SAYFIDDINNING “PRIMO TURK BOLASI” HIKOYASIDA IJTIMOY MUAMMOLAR VA VIJDON AZOBI TUYG'USINING AKS ETISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada Umar Sayfiddinning “Primo turk bolasi” hikoyasi ijtimoiy muammolar va vijdon azobi tuyg'usining badiiy talqini nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Hikoyada ijtimoiy tengsizlik, qashshoqlik, oilaviy sharoit va jamiyatdagi adolatsizlik holatlari qahramon psixologiyasi orqali ochib beriladi. Vijdon azobi esa qahramonning ichki ruhiy kechinmalari orqali aks ettiriladi, bu esa psixologik realizmga asoslangan badiiy uslubni tashkil qiladi.

Kalit so'zlar: Umar Sayfiddin, “Primo turk bolasi”, ijtimoiy muammo, vijdon azobi, psixologik realizm.

Annotation: this article analyzes Omer Seyfettin's short story “Primo, the Turkish Boy” from the perspective of the artistic interpretation of social issues and the feeling of conscience. The story reveals social inequality, poverty, family conditions, and injustice in society through the psychology of the protagonist. The sense of conscience is reflected in the character's inner emotional experiences, which forms an artistic style based on psychological realism.

Key words: Omer Seyfettin, “Primo, the Turkish Boy,” social issue, conscience, psychological realism.

Аннотация: в данной статье рассказ Омера Сейфеттина «Турецкий мальчик Примо» анализируется с точки зрения художественной интерпретации социальных проблем и чувства угрызений совести. В произведении социальное неравенство, бедность, семейные условия и проявления несправедливости в обществе раскрываются через психологию героя. Угрызания совести отражаются во внутренних духовных переживаниях персонажа, что формирует художественный стиль, основанный на принципах психологического реализма.

Ключевые слова: Омер Сейфеттин, «Турецкий мальчик Примо», социальная проблема, угрызения совести, психологический реализм

Kirish. Umar Sayfiddin turk realistik hikoyachiligida inson ruhiyati va jamiyat muammolarini badiiy tarzda ochib beruvchi yirik yozuvchilardan biridir (Enginün, 1992: 45). “Primo turk bolasi” hikoyasi kichik voqea orqali katta ijtimoiy muammoni aks ettiradi: kambag'allik, tengsizlik, bolalar mehnati va oilaviy befarqliklarni yuksak saviyada o'zida aks ettirgan turk nodir hikoyalaridan biridir. Hikoyada ijtimoiy muammolar qahramon psixologiyasi bilan chambarchas bog'lanadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ham jamiyatdagi tengsizlik, adolatsizlik va insoniy qadriyatlar masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu bois, hikoyani psixologik tahlil qilish orqali qahramon ruhiyati va vijdon azobi hissining inson ruhiy olamida aks etishini rela voqea zanjiri asosida ko'rsatadi. Tadqiqotning maqsadi – hikoyada ijtimoiy muammolar va vijdon azobi tuyg'usining badiiy ifodalanishini aniqlash va ularning psixologik aspektlarini tadqiq qilishdir. Tadqiqot metodlari sifatida matnshunoslik, psixologik tahlil va ijtimoiy kontekst yondashuvi qo'llanildi.

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar qo'llandi: Matnshunoslik tahlil – hikoyadagi obrazlar, voqealar ketma-ketligi, badiiy detallar o'rganildi. Psixologik tahlil – qahramon ichki monologi, ichki kechinmalari va ruhiy tarangligi tahlil qilindi. Ijtimoiy kontekst yondashuvi – qahramonning sharoitlari, jamiyatdagi tengsizlik va qashshoqlik muammolari o'rganildi. Metodlar natijasida hikoyadagi ijtimoiy muammolar va vijdon azobi tuyg'usining psixologik asoslari aniqlanib, qahramonning ruhiy portreti shakllantirildi.

Natijalar

1. Ijtimoiy muammolarni aks ettirish.

Hikoyada ijtimoiy muammolar qahramon hayotidagi cheklovlar orqali ko'rsatiladi. Primo bolalikdan qashshoqlik, oilaviy befarqlik (Yo'ldoshev, 2018: 96) va tengsizlik muhitida o'sadi. Qahramonning harakatlari va ruhiy kechinmalari jamiyatdagi adolatsizlikni ko'rsatadi (Normatov, 2007: 143).

Vijdon azobi tuyg'usining psixologik tahlili

Primo har bir noto'g'ri harakatidan keyin ichki iztirobni boshdan kechiradi. Vijdon azobi uning shaxsiy axloqiy me'yorlarini shakllantiradi va psixologik taranglikni yuzaga keltiradi (Fromm, 2014: 92). Qahramon ichki monologlar orqali o'z harakatini oqlashga urinsa-da, ichki ikkilanish va qo'rquv uning vijdoni faol ekanligini ko'rsatadi.

Psixologik realizm vositalari

Umar Sayfiddin psixologik realizmni quyidagi vositalar orqali beradi:

ichki monologlar, qisqa, keskin badiiy detallar, ichki taranglikni tashqi voqealar bilan bog'lash, kinoya va psixologik tavsif orqali qahramon ruhiyatini ochish (Enginün, 1992: 47). Bu vositalar o'quvchiga qahramon ruhiyatini chuqur tushunish imkonini beradi.

Muhokama

"Primo turk bolasi" hikoyasida ijtimoiy muammolar va vijdon azobi bir-biriga bog'liq ravishda namoyon bo'ladi. Qahramon ijtimoiy sharoitdan ta'sirlanadi, biroq harakatlarida ichki axloqiy ziddiyat mavjud. Shu jihatdan hikoyanafaqat psixologik portret, balki jamiyat tanqidi sifatida ham xizmat qiladi. Adabiyotshunos N. Karimovning fikricha, Umar Sayfiddin asarlarida inson ruhiyati va ijtimoiy muhit uzviy bog'liq holda tasvirlanadi, bu esa ijtimoiy-psixologik realizmning asosiy xususiyati hisoblanadi (Karimov, 2010: 219). Hikoya kichik voqea orqali katta ijtimoiy muammoni ochib beradi: qashshoqlik, oilaviy befarqlik va tengsizlik. Shu bilan birga vijdon azobi qahramonni insoniy qadriyatlarini saqlashga undaydi. Bu psixologik tahlil orqali ijtimoiy va individual psixologiya kesishgan nuqtada amalga oshiriladi.

Xulosa. Umar Sayfiddinning "Primo turk bolasi" hikoyasida ijtimoiy muammolar va vijdon azobi psixologik realizm orqali badiiy shaklda aks ettiriladi. Hikoyada: ijtimoiy tengsizlik va oilaviy sharoitlar, qahramon ichki iztiroblari va aybdorlik hissi, psixologik realizm vositalari muhim o'rin tutadi. Hikoya shuni ko'rsatadiki, insonning

vijdoni shaxsiy axloqiy mezon bo'lish bilan birga, ijtimoiy muhit bilan ham chambarchas bog'liq. Asar o'quvchiga axloqiy mushohada yuritadi va jamiyatdagi adolatsizlikka tanqidiy yondashadi. Hikoya orqali yozuvchi jamiyatdagi tengsizlik, qashshoqlik va oilaviy sharoitning inson ruhiyatiga qanday ta'sir ko'rsatishini sodda, lekin ta'sirchan suyet orqali ochib beradi. Asarda voqealar tashqi harakatdan ko'ra qahramonning ichki kechinmalari orqali rivojlanadi, bu esa muallifning psixologik realizmga xos uslubini namoyon etadi.

Hikoyaning asosiy g'oyaviy markazida vijdon masalasi turadi. Qahramonning o'z harakatlariga baho berishi, ichki iztiroblarini anglashga urinishi va ruhiy ziddiyatlari orqali vijdon azobi obrazli tarzda ifodalanadi. Bu jarayon o'quvchini ham o'z xatti-harakatlari haqida o'ylashga undaydi. Shu jihatdan asar nafaqat badiiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega bo'lib, insoniylik, halollik va mas'uliyat kabi qadriyatlarini ilgari suradi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, hikoyada ijtimoiy muammolar qahramon taqdiri orqali umumlashtirilgan holda beriladi. Muallif alohida bir voqea yoki shaxs taqdirini tasvirlash orqali kengroq ijtimoiy muhitni yoritadi. Natijada asar kichik hajmiga qaramay, mazmunan chuqur va ko'p qatlamli bo'lib, unda jamiyat va shaxs o'rtasidagi murakkab munosabatlar ochiladi. Vijdon azobi motivi esa bu munosabatlarni tushuntirishda markaziy badiiy vosita vazifasini bajaradi.

Umuman olganda, mazkur hikoya ijtimoiy adolatsizlik va insoniy mas'uliyat masalalarini yoritishda samarali badiiy yechimlar taklif etadi. Asarda qahramonning ruhiy olami orqali ijtimoiy muammolarni anglash va ularga nisbatan axloqiy munosabat bildirish g'oyasi ilgari suriladi. Shu sababli hikoya bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, adabiyotda vijdon va ijtimoiy muhit o'zaro bog'liqligini o'rganishda muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Enginün I. Umar hikoyalari. – Anqara: Turk Tarix Jamiyati Nashriyoti, 1992.
2. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
3. Yo'ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent, 2018.
4. Normatov U. O'zbek nasrida psixologizm. – Toshkent, 2007.
5. ENGINÜN Inci (1992) «Umar hikoyalari», Omer Seyfettin tug'ilganining yuz yilligi munosabati bilan. Anqara: Turk tarix jamiyati nashriyoti.
6. FROMM Erich (2014) Sog'lom jamiyat, Yurdanur Salman-Zeynep Tanrisever tomonidan tarjima qilingan, Istanbul bul: Payel Yayınevi.
7. KANTER M. Fatih (2019) Bir Kültür Romancısı Reşat Nuri Güntekin, Istanbul: Kesit Yayınları.
8. Omer Seyfettin (2020a) Bütün Hikâyeleri 1, Haz. Hülya Argunşah, İstanbul: Dergah Yayınları.
9. Ömer Seyfettin (2020b) Bütün Hikâyeleri 2, Haz. Hülya Argunşah, İstanbul: Dergah Yayınları.
10. TÜZER İbrahim-HÜKÜM Muhammed (2019) Edebiyat Sosyolojisi, Ankara: Akçağ Yayınları.

Чаросхон АБДУЛЛАЕВА,

Независимый соискатель, Ферганский государственный университет

ФУНКЦИИ СНОВИДЧЕСКИХ ЭПИЗОДОВ В ФОРМИРОВАНИИ НАРРАТИВНОЙ СТРУКТУРЫ РОМАНА “КАФКА НА ПЛЯЖЕ” Х.МУРАКАМИ

Аннотация: статья посвящена анализу функций сновидческих эпизодов в формировании нарративной структуры романа Харуки Мураками «Кафка на пляже». Исследование выявляет, как онейрические фрагменты выполняют не вспомогательную, а конститутивную роль в построении двойного сюжета, обеспечивая трансформацию линейного времени в многослойный хронотоп. Анализ демонстрирует, что именно принцип стирания дихотомии «внутреннее/внешнее» позволяет автору создать целостный художественный мир, функционирующий по законам коллективного бессознательного.

Ключевые слова: сновидение, нарративная структура, хронотоп, постмодернизм, Мураками, онейрический мотив, трансгрессия границ.

Annotatsiya: maqola Haruki Murakami «Kafka plyajda» romanining hikoya tuzilishini shakllantirishda tush epizodlarining vazifalarini tahlil qilishga bagʻishlangan. Tadqiqot shuni koʻrsatadiki, oneyrik fragmentlar qoʻsh syujetni qurishda yordamchi emas, balki konstitutiv rol oʻynaydi, chiziqli vaqtning koʻp qatlamli xronotopga aylanishini taʼminlaydi. Tahlil shuni koʻrsatadiki, aynan «ichki/tashqi» dixotomiyasini oʻchirish tamoyili muallifga jamoaviy ongsizlik qonunlari asosida ishlaydigan yaxlit badiiy dunyoni yaratishga imkon beradi.

Kalit soʻzlar: tush, narrativ struktura, xronotop, postmodernizm, Murakami, onerik motiv, chegaralar transgressiyasi.

Annotation: the article is dedicated to the analysis of the functions of dream episodes in shaping the narrative structure of Haruki Murakami’s novel “Kafka on the Beach.” The research reveals how oneirical fragments perform not an auxiliary, but a constitutive role in constructing a dual plot, ensuring the transformation of linear time into a multi-layered chronotope. The analysis demonstrates that it is precisely the principle of erasing the “internal/external” dichotomy that allows the author to create a holistic artistic world functioning according to the laws of the collective unconscious.

Key words: dream, narrative structure, chronotope, postmodernism, Murakami, oneirical motif, transgression of borders.

Роман Харуки Мураками «Кафка на пляже» (2002), переведённый на русский язык Вячеславом Сергеевым в 2004 году, представляет собой сложный нарративный конструкт, в котором сновидческие эпизоды перестают быть вторичным элементом повествования и приобретают статус архитектурного принципа построения текста. В отличие от традиционной литературы, где сон зачастую служит лишь иллюстрацией внутреннего состояния персонажа или пророческим знаком, у Мураками онейрическое пространство становится равноценной реальностью, обладающей собственной логикой и онтологическим статусом. Двойная структура романа — параллельное развитие сюжетных линий пятнадцатилетнего беглеца Кафки Тамуры и пожилого Накаты, утратившего память после загадочного инцидента в детстве, — получает своё разрешение именно через пересечение сновидческих и реальных планов. Этот приём позволяет автору преодолеть линейную организацию повествования и создать многослойный хронотоп, где временные и пространственные координаты подчиняются законам бессознательного [1, 237].

Особенность нарративной стратегии Мураками заключается в систематическом размывании границы

между сном и явью. Уже в первых главах романа читатель сталкивается с эпизодами, где переход из одного состояния в другое происходит незаметно для персонажа и самого читателя. Кафка, засыпая в библиотеке, продолжает диалог с воображаемым отцом в пространстве, которое формально относится к сновидению, однако сохраняет все признаки реальности: тактильные ощущения, логику причинно-следственных связей, эмоциональную достоверность. Подобная техника восходит к постмодернистскому принципу деконструкции бинарных оппозиций, характерному для японской литературы конца XX века, однако у Мураками она приобретает специфическую психологическую окраску. Сновидческие фрагменты становятся не метафорой, а прямым продолжением действия, где символическое и буквальное существуют одновременно. Именно поэтому попытки интерпретировать сны персонажей исключительно как проекцию их подсознательных страхов или желаний оказываются недостаточными — в мире Мураками сон обладает собственной агентностью и способен изменять реальность [2, 114].

Две повествовательные линии романа, развивающиеся параллельно вплоть до финальных

глав, соединяются через онейрическое пространство. Наката, персонаж, существующий на грани между мирами, способен входить в состояние, близкое к сну, не теряя при этом сознания. Его способность разговаривать с кошками и вызывать дождь из рыб и пивок не объясняется в рамках реалистической логики, но становится возможной именно благодаря его особому статусу посредника между сферами. В кульминационной сцене, где Наката открывает «вход» в холме, а Кафка одновременно переживает трансформацию в сновидении, происходит синхронное слияние двух планов бытия. Этот момент демонстрирует, что сновидческие эпизоды в романе выполняют не декоративную, а конструктивную функцию: они создают нарративный мост, позволяющий разрозненным сюжетным линиям обрести единство. Без онейрического компонента двойная структура романа осталась бы механическим приёмом, не обретающим художественного разрешения [3, 78].

С точки зрения психоаналитической традиции, сновидения в романе Мураками реализуют функцию, близкую к юнгианскому понятию коллективного бессознательного. Персонажи не просто переживают индивидуальные сны, отражающие их личную историю; они вступают в контакт с архетипическими образами, общими для человеческой психики. Образ леса, холма, пляжа, повторяющийся в сновидениях разных персонажей, приобретает символический статус лиминального пространства — зоны перехода между мирами. Особенно показателен эпизод с «библиотекой снов», где Кафка встречает свою мать: пространство библиотеки, обычно ассоциирующееся с рациональным знанием, трансформируется в место хранения коллективной памяти. Такая интерпретация сновидений как доступа к универсальным архетипам позволяет Мураками преодолеть культурную специфику и создать текст, резонирующий с читателем независимо от национальной принадлежности. При этом автор избегает прямой аллегоризации, сохраняя многозначность образов и предоставляя читателю свободу интерпретации [4, 89].

Нарративная функция сновидений проявляется также в их способности компенсировать информационные лакуны в сознательном повествовании. Кафка, покинувший дом отца, не знает истинной причины своего бегства; Наката утратил воспоминания о событии, определившем его дальнейшую жизнь. Их сновидческие переживания становятся механизмом восполнения этих пробелов. В отличие от традиционного романа воспитания, где герой постепенно осознаёт причины своих поступков через рациональное осмысление, у Мураками прозрение приходит через иррациональный опыт сна. Этот приём коррелирует с постмодернистской критикой просветительского разума и утверждением ценности неупорядоченного, хаотического опыта. Сновидческие эпизоды позволяют автору избежать прямых объяснений и сохранить атмосферу загадочности, которая является не недостатком, а художественным достоинством текста. Читатель, подобно персонажам, вынужден сопоставлять фрагменты информации, полученные из разных источников, и самостоятельно конструировать целостную картину происходящего [5, 156].

Таким образом, сновидческие эпизоды в романе «Кафка на пляже» формируют не дополнительный, а основной каркас нарративной структуры. Через онейрическое пространство реализуется принцип множественности реальностей, характерный для постмодернистской эстетики, однако у Мураками этот принцип обретает психологическую глубину благодаря обращению к архетипическим образам коллективного бессознательного. Сны становятся механизмом трансгрессии границ не только между мирами внутри текста, но и между текстом и читателем, создавая эффект погружения, при котором разделение на автора, персонажа и реципиента временно стирается. Именно эта особенность определяет художественную новизну романа и объясняет его резонанс в мировой литературе начала XXI века.

Список литературы

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе // Вопросы литературы и эстетики. — М.: Художественная литература, 1975. — С. 234–260.
2. Зигмунд Фрейд. Толкование сновидений. — М.: Прогресс, 1990. — 376 с.
3. Кэри Д. Дж. Постмодернизм и литература // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. — 2008. — № 4. — С. 112–121.
4. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. — М.: Языки русской культуры, 1999. — 288 с.
5. Мураками Х. Кафка на пляже / пер. с яп. В. Сергеева. — М.: Эксмо, 2004. — 576 с.
6. Юнг К. Г. Человек и его символы. — М.: АСТ, 2002. — 320 с.
7. Ханин В. Л. Постмодернистская проза: от теории к тексту. — СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. — 256 с.

Турсунай АЙТМУРАТОВА,
старший преподаватель кафедры Русского языка и литературы Каракалпакского
государственного университета

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРУДА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация: в статье рассматриваются современные подходы к исследованию концепта «труд» в социально-культурном, философском и экономическом контекстах. Анализируются изменения роли и функции труда в постиндустриальном обществе, влияние технологических и социальных трансформаций на трудовую деятельность человека. Особое внимание уделяется феномену интеллектуализации и виртуализации труда, его культурной и аксиологической значимости, а также новым моделям трудовой организации в эпоху цифровизации.

Ключевые слова: труд, концепт труда, современное общество, постиндустриальное общество, философия труда, цифровизация, социальные трансформации.

Annotatsiya: maqolada “mehnat” konseptini ijtimoiy-madaniy, falsafiy va iqtisodiy kontekstlarda tadqiq etishning zamonaviy yondashuvlari ko’rib chiqiladi. Postindustrial jamiyatda mehnatning roli va funksiyalaridagi o’zgarishlar, texnologik va ijtimoiy transformatsiyalarning inson mehnat faoliyatiga ta’siri tahlil qilinadi. Mehnatning intellektuallashuvi va virtualizatsiyasi fenomeniga, uning madaniy va aksiologik ahamiyatiga, shuningdek, raqamlashtirish davrida mehnatni tashkil etishning yangi modellariga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so’zlar: mehnat, mehnat konsepti, zamonaviy jamiyat, postindustrial jamiyat, mehnat falsafasi, raqamlashtirish, ijtimoiy transformatsiyalar.

Annotation: the article examines modern approaches to the study of the concept of “labor” in socio-cultural, philosophical, and economic contexts. It analyzes changes in the role and functions of labor in post-industrial society, as well as the impact of technological and social transformations on human work activity. Special attention is paid to the phenomena of the intellectualization and virtualization of labor, its cultural and axiological significance, and new models of work organization in the era of digitalization.

Key words: labor, concept of labor, modern society, post-industrial society, philosophy of labor, digitalization, social transformations.

Введение

Труд традиционно рассматривался как основная форма человеческой деятельности, обеспечивающая производство материальных и духовных благ, развитие общества и самоидентификацию личности. В исторической перспективе труд понимался преимущественно как физическое усилие, необходимое для выживания, и рассматривался как обязанность человека перед обществом. В современном обществе концепт «труд» претерпевает значительные трансформации под влиянием глобализации, цифровизации, автоматизации и новых социальных практик. Он перестает быть исключительно материальным процессом и выступает в качестве многоуровневого социального, культурного и философского феномена, отражающего ценности, идентичность и нормы поведения человека.

Актуальность исследования обусловлена тем, что изменения в характере труда напрямую влияют на

социально-экономическое развитие, формирование профессиональной идентичности и культурных ценностей современного человека. Трансформация трудовой деятельности включает не только новые формы занятости (удаленная работа, проектная деятельность, гибкие графики), но и переосмысление роли труда в жизни человека, его морального и психологического значения.

Таким образом, современное понимание труда требует комплексного подхода, учитывающего его экономическую, социальную, культурную и философскую многомерность. Данное исследование направлено на выявление этих аспектов и систематизацию существующих научных представлений о концепте «труд» в условиях современных социальных трансформаций.

Социально-философский аспект труда

В философских исследованиях труда рассматривается его роль в формировании личности,

общества и культуры. Труд выступает не только как средство производства материальных благ, но и как **инструмент самореализации, социализации и нравственного развития человека**. Классические философы, такие как Карл Маркс, рассматривали труд как основу человеческой сущности, средство преобразования природы и самопознания, подчеркивая его социальную и творческую роль. Современные исследования расширяют эту концепцию, включая в анализ **интеллектуальные, эмоциональные и культурные компоненты трудовой деятельности**.

Современные подходы выделяют следующие тенденции:

Интеллектуализация труда

В условиях информационного общества центральное значение приобретает умственный труд, критическое мышление и креативность. Задачи, связанные с анализом данных, управлением проектами, научными исследованиями и разработкой инноваций, постепенно вытесняют физический труд как основной показатель экономической ценности человека.

Пример:

разработка программного обеспечения и IT-проектов: например, инженеры-программисты Google создают алгоритмы поиска и машинного обучения, что требует аналитических, креативных и коллаборативных навыков. Это пример интеллектуального труда, где результат не измеряется физическими усилиями, а знаниями и способностью решать сложные задачи;

научные исследования: биологи, генетики и физики, работающие над вакциной против COVID-19, демонстрируют, что труд современного человека всё больше опирается на знания и инновации, а не только на материальные ресурсы.

Виртуализация труда

Современные технологии создают возможности для удаленной работы, проектного и платформенного труда. Сотрудники взаимодействуют через цифровые инструменты, что меняет не только организацию работы, но и социальные нормы и формы коммуникации внутри коллективов.

Пример:

удаленная работа и фриланс: дизайнеры, копирайтеры и маркетологи работают через платформы вроде Upwork или Fiverr, создавая продукцию и оказывая услуги без физического присутствия в офисе. Виртуализация труда позволяет участвовать в глобальной экономике независимо от местоположения;

виртуальные коллаборации: международные команды разработчиков программного обеспечения

используют Slack, Jira и Zoom для координации проектов, что показывает, как цифровые инструменты меняют организацию труда и формы социального взаимодействия.

Индивидуализация трудовой деятельности

В современной экономике знаний увеличивается значение личного выбора человека относительно форм, графика и содержания работы. Появляются гибкие модели занятости, включая фриланс и проектную деятельность, что позволяет совмещать профессиональные и личные цели.

Пример:

гибкие графики работы: крупные IT-компании, такие как Microsoft и Apple, предоставляют сотрудникам возможность самостоятельно планировать рабочее время, что повышает продуктивность и удовлетворенность трудом;

проектная деятельность: специалисты в креативных индустриях (реклама, кино, геймдев) выбирают проекты, соответствующие их интересам и ценностям, что демонстрирует индивидуализацию труда и самореализацию.

Кроме того, современный труд выполняет важные социальные и культурные функции:

социализация и интеграция в общество. Труд формирует коллективные нормы поведения, способствует адаптации личности в профессиональной и социальной среде.

Пример:

волонтерская деятельность и социальное предпринимательство: работа людей в некоммерческих организациях помогает обществу и формирует коллективные ценности, демонстрируя социальную функцию труда;

нравственно-этическая функция. Через труд человек осознает свои обязанности перед обществом и собственную ответственность, формируются ценности честности, дисциплины и ответственности.

Пример: отражение труда в культуре: пословицы вроде «Без труда не вытащишь и рыбку из пруда» или «Труд облагораживает человека» показывают, что труд в культуре воспринимается как этическая и воспитательная ценность;

культурная функция. Труд отражается в языке, литературе и фольклоре, включая метафорические и символические представления о человеке и обществе. Это способствует формированию коллективной идентичности и культурных традиций. *Пример:*

фольклор и литература: труд крестьян в русских сказках или ремесленников в сказках народов мира часто символизирует упорство, умение и моральные качества личности.

Современные исследования показывают, что труд становится средством самоидентификации и личностного роста, а не только экономическим инструментом. *Пример:* работы исследователей концепта «достойный труд» подчеркивают его психологическую и социальную значимость, включая возможность самореализации, развитие компетенций и укрепление социального статуса человека.

Таким образом, социально-философский аспект труда в современном обществе проявляется через его многоуровневую природу: труд одновременно экономическая, социальная, культурная и нравственная категория, которая формирует личность и общественные отношения. Этот аспект позволяет исследователям рассматривать труд не только как деятельность, но и как ключевой индикатор социальных и культурных изменений в современном мире.

Труд в постиндустриальном и посттрудовом обществе

Концептуальные исследования современного труда часто опираются на категории постиндустриального общества. Здесь он выступает как **интеллектуальная и информационная деятельность**, а экономическая структура смещается от производства материальных благ к созданию знаний, услуг и инноваций. Постиндустриальное общество характеризуется высокой ролью информации, технологий и знаний в организации трудового процесса.

В рамках посттрудового общества, которое предполагает автоматизацию и сокращение традиционной занятости, исследователи выделяют следующие характеристики и тенденции:

снижение роли физического труда и рост интеллектуального труда. *Пример:*

автоматизация заводов и фабрик с помощью роботизированных производственных линий, как, например, на автомобильных предприятиях Tesla, где роботы выполняют значительную часть сборки, а люди занимаются контролем процессов, программированием и оптимизацией производства.

В сфере услуг: консультанты и аналитики финансовых компаний, работающих с большими данными, формируют решения на основе анализа информации, что заменяет традиционный рутинный труд;

рост социальной нестабильности и гибкости трудовой деятельности. *Пример:*

появление гиг-экономики (Uber, Яндекс, Такси, Deliveroo), где люди работают на коротких проектах или заданиях без постоянного трудового контракта. Такая форма занятости предоставляет свободу выбора, но снижает социальную защищенность работников.

Фриланс-платформы вроде Upwork или Fiverr позволяют профессионалам из разных стран выполнять проекты дистанционно, что отражает новые формы занятости, характерные для посттрудового общества;

появление новых ценностей труда.

Пример:

в IT-индустрии и креативных профессиях акцент делается на самореализацию, инновации и вклад в социально значимые проекты. Например, разработка открытых образовательных платформ (Coursera, Khan Academy) позволяет специалистам участвовать в проектах с глобальным социальным эффектом.

Корпоративные программы социальной ответственности (CSR) в крупных компаниях, таких как Google или Microsoft, превращают труд сотрудников в инструмент улучшения общества, формируя новую ценность – «труд ради пользы и развития сообщества»;

интеграция труда и цифровых технологий.

Пример: использование искусственного интеллекта и машинного обучения в маркетинге, медицине и производстве изменяет роль человека: специалист управляет системами, интерпретирует результаты и принимает решения, тогда как рутинная работа выполняется алгоритмами.

Дистанционное обучение и онлайн-консультации в образовательной сфере (Zoom, Teams) демонстрируют, как виртуализация труда позволяет людям выполнять профессиональные функции вне традиционного рабочего пространства.

Таким образом, труд в постиндустриальном и посттрудовом обществе становится феноменом интеллектуального и креативного характера, сочетая в себе гибкость, цифровизацию и новые социальные ценности. Эти изменения показывают, что труд больше не ограничивается физическим или рутинным усилием – он становится ключевым индикатором социальных, культурных и экономических трансформаций современного общества;

культурно-ценностный и аксиологический аспект.

Концепт труда включает **ценностные ориентации и нормы поведения**, закрепленные в языке, культуре и общественной практике. Современные исследования подчеркивают, что труд продолжает играть ключевую роль в формировании личности, социальной идентичности и культурной самобытности.

Основные проявления культурно-ценностного аспекта труда:

труд как социальный идентификатор и средство интеграции в общество.

Пример: профессии врачей, учителей и спасателей традиционно ценятся в обществе, поскольку связаны с ответственностью за жизнь, образование и

благополучие других людей. Это формирует уважение к труду как социальному долгу.

В корпоративной культуре крупные компании используют систему рангов и премий, где труд работников отражает их вклад и социальный статус в коллективе, что демонстрирует социальную функцию труда;

метафоризация труда в языке и культуре.

Пример: в русской и мировой культуре встречаются устойчивые выражения и пословицы, символизирующие трудовые ценности – «Без труда не вытащишь и рыбку из пруда», «Труд облагораживает человека».

Художественная литература (романы Толстого и Тургенева) часто показывает труд как нравственный ориентир и средство формирования характера персонажей;

труд и культурная идентичность.

Пример: ремесленные промыслы в народных культурах (ткачество, гончарство, кузнечное дело) сохраняют историческую память и передают навыки от поколения к поколению, формируя культурную идентичность общества.

Участие в коллективных проектах и волонтерская деятельность (например, экологические инициативы по посадке лесов) развивает чувство принадлежности к обществу и формирует ценности социальной ответственности;

аксиологический аспект труда в современном обществе.

Пример: концепт «достойный труд», включающий условия работы, справедливую оплату и возможности для саморазвития, отражает современное понимание труда как ценности, а не только экономической необходимости.

Цифровые платформы и стартапы стимулируют инновационную и творческую деятельность, превращая труд в источник самореализации и личностного роста.

Таким образом, культурно-ценностный и аксиологический аспект современного труда показывает, что труд не ограничивается экономической функцией. Он выполняет социальную, нравственную и культурную роль, формируя коллективные ценности, профессиональную идентичность и нравственные ориентиры личности. В условиях глобализации и цифровизации эти функции труда становятся особенно важными, поскольку помогают сохранять социальную сплоченность и культурную самобытность, несмотря на быстро меняющийся характер занятости.

Экономический и институциональный контекст (дополненное с примерами)

С экономической точки зрения, концепт труда в современном обществе связан с трансформацией рынка труда под влиянием глобализации, цифровизации и технологических инноваций. Труд рассматривается как **экономический ресурс**, но одновременно его ценность определяется знаниями, навыками и социальными компетенциями работников; автоматизация и цифровизация труда.

Пример: на производственных предприятиях компании Tesla и Siemens роботы и автоматизированные линии заменяют физический труд, а человек занимается управлением, программированием и контролем качества.

Банковские и страховые компании используют искусственный интеллект для анализа больших данных и обработки заявок, что позволяет сократить рутинный труд сотрудников и повысить эффективность процессов;

гибкие формы занятости и гиг-экономика.

Пример: Uber, Яндекс, Такси, Deliveroo, Upwork и Fiverr демонстрируют гибкие модели занятости, где трудовой контракт часто ограничен проектом или заказом. Сотрудники получают свободу выбора и возможность совмещать несколько источников дохода, но сталкиваются с нестабильностью и отсутствием традиционных социальных гарантий.

Крупные компании IT-сектора внедряют гибкие графики, частичную занятость и удаленную работу, что увеличивает производительность и удовлетворенность сотрудников, одновременно меняя традиционное представление о рабочем месте и трудовом времени; институциональные изменения и регулирование труда.

Пример: во многих странах внедряются программы поддержки удаленных сотрудников и фрилансеров, включая страхование, налогообложение и социальные гарантии. Это формирует новые модели трудовых отношений и отражает адаптацию законодательства к современным условиям.

В Европе реализуются инициативы по обеспечению «достойного труда», где ключевые показатели включают оплату, безопасность, доступ к обучению и возможности карьерного роста;

рост значимости человеческого капитала и знаний.

Пример: компании Amazon и Google инвестируют в обучение и переквалификацию сотрудников, признавая, что интеллектуальные и креативные навыки становятся основным экономическим ресурсом.

В сфере науки и технологий труд оценивается не только по количеству часов или выполненным задачам, но и по способности создавать инновации и приносить экономическую и социальную ценность;

интеграция труда в глобальную экономику.

Пример: международные компании используют удалённые команды из разных стран, что позволяет оптимизировать расходы, получать доступ к глобальным талантам и создавать мультикультурные коллективы. При этом труд человека трансформируется в цифровой и сетевой ресурс, интегрированный в мировую экономику.

Таким образом, экономический и институциональный контекст современного труда демонстрирует комплексное взаимодействие технологий, институциональных норм и экономических условий. Он становится интеллектуальным, гибким и цифровым ресурсом, а его ценность определяется способностью человека адаптироваться к изменениям, создавать инновации и поддерживать социальные и культурные функции.

Современные концептуальные исследования труда показывают, что труд в постиндустриальном и посттрудоовом обществе приобретает многоуровневый и трансформированный характер. Он сохраняет экономическое значение, обеспечивая производство материальных и нематериальных благ, но одновременно выступает как социально-культурный, философский и нравственный феномен, формирующий ценности, идентичность и нормы поведения личности.

В статье было показано, что:

Социально-философский аспект труда подчеркивает его роль в самореализации, социальной интеграции и нравственном развитии человека. Труд перестал быть только физической активностью и превратился в инструмент формирования личности, профессиональной идентичности и культурных ценностей.

Труд в постиндустриальном и посттрудоовом обществе демонстрирует смещение акцента с

физического труда на интеллектуальный, виртуальный и креативный. Гибкие формы занятости, гиг-экономика и цифровизация меняют социальную структуру и характер трудовой деятельности.

Культурно-ценностный и аксиологический аспект показывает, что труд является не только источником дохода, но и элементом культурной идентичности, нравственных ориентиров и коллективных ценностей. Метафоризация и отражение труда в языке, литературе и фольклоре подтверждают его значимость для формирования культурного сознания.

Экономический и институциональный контекст демонстрирует, что современный труд интегрирован в глобальную экономику, цифровые платформы и инновационные технологии. Автоматизация, гибкие модели занятости и акцент на человеческий капитал создают новые условия для организации и оценки труда.

Заключение

Таким образом, современный труд является ключевым индикатором социальных, экономических и культурных трансформаций. Его значение выходит за рамки экономической функции, формируя ценности, нормы и поведенческие ориентиры общества. Будущие исследования должны учитывать его интеллектуальную, цифровую и аксиологическую природу, а также влияние глобализации, технологических изменений и культурных трансформаций на трудовую деятельность.

Совершенствование институциональных и экономических механизмов организации труда, создание условий для самореализации и развития профессиональных навыков позволит не только повысить эффективность трудовой деятельности, но и укрепить социальную и культурную значимость труда в современном обществе.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Geuss R. A Philosopher Looks at Work. Cambridge University Press, 2021. ISBN: 9781108930611 – Философский анализ труда как социального феномена.
2. Srnicek N., & Williams A. Inventing the Future: Postcapitalism and a World Without Work. Verso Books, 2015. ISBN: 9781784780968 – Посттрудоовое общество, автоматизация и будущее труда.
3. Graeber D. Bullshit Jobs: A Theory. Simon & Schuster, 2018. ISBN: 9781501143311 – Критический взгляд на современный труд и его смысл.
4. Sennett R. The Craftsman. Yale University Press, 2008. ISBN: 9780300119091 – Труд, ремесло и формирование личности.
5. Карапетян Р. В. Социология труда: учебник и практикум. Юрайт, 2024. ISBN: 978-5-9916-5598-9 – Современные социологические подходы к изучению труда.

Sarvinoz ORIPOVA,

“Alfraganus University” is non-governmental higher education institution,
 a senior teacher of the department “Foreign Philology”

sarvinozoripova54@gmail.com

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЗАИМСТВОВАННОЙ ЛЕКСИКИ В ЯЗЫКЕ РЕКЛАМЫ

Аннотация: в статье представлен комплексный теоретический анализ заимствованной лексики в языке современной рекламы. Рассматриваются основные лингвистические концепции заимствования, причины активного функционирования иноязычных единиц в рекламном дискурсе, а также их прагматические и коммуникативные функции. Особое внимание уделяется англицизмам как наиболее продуктивному источнику заимствованной лексики. На материале современных рекламных текстов выявляются типы заимствований, особенности их языковой адаптации и функциональная нагрузка. Делается вывод о системном характере заимствований и их значимой роли в формировании языкового сознания и рекламного воздействия.

Ключевые слова: заимствованная лексика, язык рекламы, рекламный дискурс, англицизмы, глобализация, языковая норма, коммуникативное воздействие.

Annotatsiya: maqolada zamonaviy reklama tilidagi o'zlashma leksikaning kompleks nazariy tahlili taqdim etiladi. O'zlashuv jarayonining asosiy lingvistik konsepsiyalari, reklama diskursida xorijiy birliklarning faol qo'llanilish sabablari, shuningdek ularning pragmatik va kommunikativ funksiyalari ko'rib chiqiladi. Eng mahsuldor o'zlashma manbai sifatida anglisizmlarga alohida e'tibor qaratiladi. Zamonaviy reklama matnlari asosida o'zlashmalarning turlari, ularning til tizimiga moslashish xususiyatlari va funksional yuklamasi aniqlanadi. Xulosada o'zlashmalarning tizimli xarakterga ega ekanligi hamda ularning til ongini shakllantirish va reklama ta'sirini kuchaytirishdagi muhim roli ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: o'zlashma leksika, reklama tili, reklama diskursi, anglisizmlar, globallashuv, til normasi, kommunikativ ta'sir.

Annotation: the article presents a comprehensive theoretical analysis of borrowed vocabulary in the language of modern advertising. The main linguistic approaches to borrowing, the reasons for the active use of foreign lexical units in advertising discourse, and their pragmatic and communicative functions are examined. Special attention is paid to Anglicisms as the most productive source of borrowed vocabulary. Based on modern advertising texts, the types of borrowings, features of their linguistic adaptation, and functional load are identified. The study concludes that borrowed vocabulary has a systematic character and plays a significant role in shaping linguistic consciousness and advertising impact.

Key words: borrowed vocabulary, advertising language, advertising discourse, Anglicisms, globalization, language norm, communicative impact.

Современное языковое пространство формируется под влиянием глобализационных процессов, развития международных экономических связей и цифровых технологий. Эти факторы способствуют активному взаимодействию языков и культур, результатом чего становится интенсивное проникновение заимствованной лексики в различные сферы коммуникации. Одной из наиболее восприимчивых к данным процессам является рекламная коммуникация.

Современная реклама является одним из наиболее динамичных и влиятельных видов коммуникации, активно отражающих языковые процессы, происходящие в обществе. Одной из характерных особенностей языка рекламы является широкое использование заимствованной лексики, прежде всего англицизмов. Это обусловлено глобализацией, развитием международных экономических связей, цифровых технологий и культурным влиянием англоязычного мира. В связи с этим изучение заимствованной лексики в языке рекламы представляет значительный интерес для лингвистических исследований.

Цель данной статьи — рассмотреть основные теоретические подходы к изучению заимствованной лексики в рекламном дискурсе, выявить причины её активного употребления и определить функциональные особенности заимствований в языке рекламы.

Понятие заимствованной лексики

Заимствованная лексика — это слова и выражения, пришедшие в один язык из другого в результате языковых и культурных контактов. В лингвистике выделяют различные типы заимствований: лексические, семантические, словообразовательные и кальки. В современном русском языке наиболее продуктивными являются лексические заимствования, главным образом из английского языка.

Процесс заимствования не является хаотичным: он подчиняется внутренним законам языка-реципиента и обусловлен социальными, культурными и коммуникативными факторами. В языке рекламы заимствованные слова часто сохраняют элементы иноязычной формы, что усиливает их экспрессивность и новизну.

Реклама как особый тип дискурса

Рекламный дискурс представляет собой целенаправленную форму коммуникации, основной задачей которой является воздействие на адресата с целью формирования положительного отношения к товару или услуге. Язык рекламы отличается высокой степенью экспрессивности, краткостью, образностью и ориентацией на массовую аудиторию.

Именно эти особенности создают благоприятную почву для активного использования заимствованной лексики. Иноязычные элементы в рекламе выполняют не только номинативную, но и прагматическую функцию, влияя на восприятие информации потребителем.

Причины использования заимствованной лексики в рекламе

В теоретических исследованиях выделяется несколько основных причин активного использования заимствований в языке рекламы:

1. Номинативная необходимость: Многие заимствования обозначают новые реалии, продукты или технологии, для которых в языке отсутствуют точные эквиваленты (например, *гаджет, стартап, бренд*).

2. Экспрессивность и стилистическая привлекательность: Иноязычные слова воспринимаются как более современные, модные и престижные, что особенно важно для рекламных текстов.

3. Экономия языковых средств: Заимствованные слова часто более краткие и ёмкие по сравнению с их описательными аналогами в русском языке (*sale* вместо *распродажа*).

4. Ориентация на целевую аудиторию: Использование англицизмов способствует установлению контакта с молодёжной и профессиональной аудиторией, для которой подобная лексика является привычной.

Функции заимствованной лексики в языке рекламы

С точки зрения теории рекламной коммуникации заимствованная лексика выполняет ряд важных функций:

- **Информационная функция** — передача сведений о товаре или услуге;
- **Оценочная функция** — формирование положительного имиджа рекламируемого объекта;
- **Манипулятивная функция** — скрытое воздействие на сознание потребителя;
- **Имиджевая функция** — создание образа бренда как современного и международного.

Использование заимствованных слов способствует усилению эмоционального воздействия рекламного текста и повышает его запоминаемость.

Проблемы и дискуссии в теоретических исследованиях

Несмотря на широкое распространение заимствованной лексики в рекламе, в научной среде ведутся активные дискуссии о её целесообразности. Некоторые исследователи указывают на угрозу языковой избыточности и снижение понятности рекламных сообщений для широкой аудитории. Другие, напротив, рассматривают заимствования как естественный этап развития языка и его адаптацию к новым условиям коммуникации.

Особое внимание в теоретических работах уделяется проблеме соотношения заимствованной и исконной лексики, а также вопросам языковой нормы и культуры речи в рекламных текстах.

Нужно отметить, что язык рекламы представляет собой особый тип институционального дискурса, основная цель которого заключается в оказании целенаправленного воздействия на адресата. По мнению В. И. Карасика, рекламный дискурс характеризуется высокой прагматической направленностью и использованием языковых средств, способных формировать определённые модели поведения. В этом контексте заимствованная лексика выступает эффективным инструментом создания образа товара или услуги как современных, инновационных и престижных.

Актуальность настоящего исследования определяется необходимостью теоретического осмысления роли заимствованной лексики в языке рекламы, а также её влияния на языковую норму и массовое языковое сознание. Несмотря на значительное количество работ, посвящённых заимствованиям в русском языке, проблема их функционирования в рекламном дискурсе требует дальнейшей систематизации и углублённого анализа.

Материалом исследования послужили тексты современной рекламы, представленные в печатных и электронных средствах массовой информации, наружной рекламе, на официальных сайтах брендов и в социальных сетях. Анализ охватывает рекламные слоганы, наименования товаров и услуг, описания продукции и брендовые сообщения.

В работе применялись описательный метод, лексико-семантический анализ, контекстуальный анализ, а также элементы дискурсивного и прагмалингвистического анализа. Теоретическую базу исследования составили труды Л. П. Крысина, В. Г. Костомарова, В. И. Карасика, Н. А. Брагиной, а также зарубежные исследования рекламного дискурса.

Теоретические подходы к изучению заимствованной лексики

В современной лингвистике заимствование рассматривается как естественный и закономерный результат языковых контактов. Л. П. Крысин подчёркивает, что заимствованные слова не нарушают целостность языковой системы, а расширяют её номинативные и выразительные возможности. В

рамках теории языковой адаптации заимствования проходят этапы фонетического, графического, морфологического и семантического освоения.

Рекламный дискурс демонстрирует особую специфику функционирования заимствований. В

отличие от общеязыкового употребления, здесь заимствованные единицы нередко сохраняют признаки иноязычности, что усиливает эффект новизны и экспрессивности.

Типология заимствований в языке рекламы

Таблица 1. Типы заимствованной лексики в рекламном дискурсе

Тип заимствования	Характеристика	Примеры
Полные лексические	Полностью освоены языком	бренд, маркетинг
Частично адаптированные	Сохраняют иноязычную форму	премиум, лайфстайл
Гибридные	Комбинация элементов	онлайн-курс
Иноязычные вкрапления	Без перевода	Big Sale
Кальки	Перевод моделей	целевая аудитория

Функциональная нагрузка заимствованной лексики

Таблица 2. Функции заимствованной лексики в рекламе

Функция	Содержание	Примеры
Номинативная	Обозначение новых реалий	гаджет
Оценочная	Положительная характеристика	премиум
Прагматическая	Побуждение к действию	cashback
Имиджевая	Создание образа бренда	luxury

Итак, полученные результаты подтверждают, что заимствованная лексика в рекламном дискурсе носит системный и функционально мотивированный характер. Использование иноязычных единиц обусловлено не только номинативной необходимостью, но и стремлением к формированию определённого эмоционально-оценочного фона.

Вместе с тем чрезмерная насыщенность рекламных текстов заимствованиями может приводить к снижению коммуникативной доступности сообщения. В этом контексте актуализируется проблема языковой нормы и ответственности рекламы как социального института.

Теоретические исследования заимствованной лексики в языке рекламы показывают, что данный языковой феномен является закономерным и функционально обусловленным. Заимствования играют важную роль в формировании

выразительности и эффективности рекламного дискурса, отражая современные социальные и культурные процессы.

Таким образом, заимствованная лексика в рекламе выступает не только средством номинации, но и мощным инструментом коммуникативного воздействия. Дальнейшее изучение данного явления представляется. Заимствованная лексика является неотъемлемым компонентом языка современной рекламы и выполняет важные коммуникативные и прагматические функции. Она отражает глобальные социокультурные процессы и формирует современный облик рекламного дискурса. Использование заимствований требует функциональной оправданности и соблюдения языковой нормы. Перспективы дальнейших исследований связаны с анализом восприятия заимствованной лексики различными целевыми аудиториями.

Список литературы

1. Брагина Н. А. Иноязычные заимствования в современном русском языке. М.: Флинта, 2015.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002.
3. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. М.: Педагогика, 1994.
4. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. М.: Наука, 2008.
5. Розенталь Д. Э. Современный русский язык: нормы и употребление. М.: Айрис-пресс, 2016.
6. Шаховский В. И. Лингвистика эмоций. М.: Гнозис, 2008.
7. Cook G. *The Discourse of Advertising*. London: Routledge, 2001.

Феруза ТАИРОВА,
старший преподаватель,
Ренессанс Университет образования,
E-mail: f-tairova@mail.ru

КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ КАК КЛЮЧЕВОЕ ПОНЯТИЕ В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация: данная статья посвящена функции текста, который определяет характер и условия коммуникативной ситуации, где субъект речи (адресант или автор) и адресат (получатель) общаются посредством речи. На субъект коммуникации в основном влияют коммуникативные цели, в то время как сам субъект, адресат и коммуникативная цель создают прагматическую ситуацию наряду с такими составляющими, как коммуникативное содержание, отношения между адресатом и адресатом. В этом отношении рассматриваются прагматические намерения автора обусловленные коммуникативными ситуациями.

Ключевые слова: адресант, адресат, лингвопрагматика, вербальная и невербальная коммуникация, коммуникативно-прагматической ситуации.

Annotatsiya: mazkur maqola kommunikativ vaziyatning mohiyati va shartlarini belgilaydigan matnning funksiyasiga bag'ishlangan bo'lib, nutq subyekti (adresant yoki muallif) va adresat (qabul qiluvchi) nutq orqali muloqot qiladi. Muloqot subyektiga asosan kommunikativ maqsadlar ta'sir qiladi. Masalan, subyektning o'zi, adresat va kommunikativ maqsad ushbu adresat va adresat o'rtasidagi munosabatlar kabi tarkibiy qismlar bilan birga pragmatik vaziyatni yaratadi. Shu munosabat bilan muallif kommunikativ vaziyatlarning pragmatik vaziyatlarini ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: adresant, adresat, lingvopragmatik, verbal va noverbal muloqot, kommunikativ-pragmatik vaziyat.

Annotation: this article is concerned with the function of the text, which determines the character and conditions of the communicative situation where the subject of speech (addressee or author) and the receiver (recipient) communicate by means of speech. The subject of communication is mainly influenced by communicative purposes, while the subject itself, the addressee and the communicative purpose create the pragmatic situation along with such components as communicative content, the relationship between addressee and recipient. In this respect, the author's pragmatic intentions are considered to be determined by the communicative situations.

Key words: addressee, recipient, linguopragmatics, verbal and non-verbal communication, communicative-pragmatic situation.

Нет сомнений в том, что текст создается для реализации определенных коммуникационных целей. Функция текста определяется характером и условиями коммуникативной ситуации, в которой субъект речи (адресант или автор) и адресат (получатель) общаются посредством речи. На субъект коммуникации в основном влияют коммуникативные цели, в то время как сам субъект, адресат и коммуникативная цель создают прагматическую ситуацию наряду с такими составляющими, как коммуникативное содержание, отношения между адресатом и адресатом. В этом отношении прагматические намерения автора также обусловлены коммуникативными ситуациями.

Понятие коммуникативно-прагматической ситуации стало предметом изучения по мере возникновения новых лингвистических направлений, таких как коммуникативная лингвистика и лингвопрагматика.

Эти лингвистические направления рассматривают текст как форму коммуникации, отражающую все составляющие процесса коммуникации. С точки зрения концепции Р. Якобсона, процесс коммуникации представлен моделью «адресат - контекст/сообщение/ контакт/код - адресат». В этой модели выделяются шесть составляющих любого речевого события: «Адресат посылает сообщение адресату, для того чтобы сообщение было оперативным, требуется контекст, на который ссылается адресат и который может быть либо вербализован, либо вербализован; код, полностью или хотя бы частично общий для партнеров (или, иными словами, для кодировщика и декодера сообщения); и, наконец, Контакт, физический канал и психологическая связь между партнерами, позволяющая им обоим войти и остаться в общении» (Jacobson, 1960; cit. from Молчанова, 2007:258).

Д. Гавр формулирует определение коммуникации следующим образом: «В узком смысле под коммуникацией следует понимать эффективное синхронное и диахронное взаимодействие социальных субъектов (людей и/или их сообществ), которое возникает в результате обмена между одним субъектом (источником) и другим (получателем) информации, имеющей смысл для обоих субъектов (коммуникативная субстанция или коммуникация в идеальной материальной форме)» [4, с. 68].

Исходя из этого определения, мы обратимся к толкованию других терминов, наиболее важными из которых для нас будут понятия «коммуникативный акт» и «коммуникативная ситуация».

Под коммуникативным актом Д. Гавр понимает «разовое завершённое коммуникативное взаимодействие, во время которого, применительно к одному завершённому сообщению, завершаются процессы его создания, отправки и приёма» [4, с. 85].

Коммуникативная ситуация - это, по мнению Т. В. Матвеевой, «совокупность основных параметров коммуникативного события, позволяющая ориентироваться в общении и отличать одно коммуникативное событие от другого; обобщенная модель условий и обстоятельств, определяющих речевое поведение человека в коммуникативном событии» [5, с. 283].

В данном определении необходимо уточнить понятие «коммуникативное событие». Н.Д. Арутюнова выделяет отличительные черты события. Она пишет, что событие характеризует: 1) актуальность для живого пространства (в отличие от явления); 2) динамичность и кульминацию, отличающую событие от ситуации; 3) неконтролируемость (в отличие от действий); 4) неудовлетворительную структуру (в отличие от целенаправленных действий); 5) целостность, отвлечение от временной рамки (в отличие от процессов); 6) отсутствие логической необходимости существования (в отличие от состояний, качеств, свойств и других форм бытия); 7) индивидуальность, ответственность (в отличие от деятельности); 8) функциональность обозначения конкретных событий в рамках общего понятия «событие»; 9) преобладающее включение в интерпретационный контекст (в отличие от процессов); 10) положение «вершины» в пространственно-временной комбинации с другими объектами событий (процессами, действиями) [2].

Таким образом, коммуникативная ситуация - это совокупность обстоятельств, в которых происходят коммуникативные события. Характеристика коммуникативной ситуации требует учета ряда составляющих, к которым относятся участники общения (адресант и адресат), степень их знакомства и характер взаимоотношений между ними (официальные или неофициальные, основанные на симпатиях или антипатиях и т.д.), обстоятельства общения (место и время), способ общения и т.д.

Основными видами общения являются вербальная и невербальная коммуникация. Вербальное общение использует человеческую речь как знаковую систему, которая может быть выражена на нескольких уровнях: говорение, слушание, письмо и чтение. Невербальная коммуникация - это обмен невербальными сообщениями между людьми, а также интерпретация этих сообщений.

Для описания механизмов речевого воздействия адресата речи на ее адресата в прагмалингвистике и теории коммуникации используется понятие коммуникативно-прагматической ситуации. Коммуникация, высказывания, время и место, коммуникативное намерение, иллокуционный акт включаются как одна из стадий речевого акта в данное понятие. В целом, к параметрам коммуникативно-прагматической ситуации относятся ситуация, место коммуникативного акта, субъект и цель общения, социальные, этнические, индивидуальные особенности участников вербального общения, ролевые отношения между коммуникантами. Коммуникативно-прагматические ситуации различаются по таким параметрам, как место, время, цели общения, намерения говорящего, его социальный статус, пол, возраст, ролевые отношения между коммуникантами.

Е. С. Азнаурова первой дала теоретические основы принципов лингво-прагматического анализа слов на основе основных параметров коммуникативно-прагматической ситуации. По мнению Е.С. Азнауровой, «многократное, многократное употребление слова в ситуации словесного общения вызывает условную фиксацию прагматической информации в слове». [1, с. 38].

Под коммуникативно-прагматической ситуацией Молчанова понимает «комплекс внешних условий, которые партнеры учитывают в момент своего речевого общения» [6, с. 258]. Азнаурова представляет коммуникативно-прагматическую ситуацию цепочкой

вопросов: кто - что - где - когда - как - почему - кому. [1, с. 38].

Выделяются следующие параметры коммуникативно-прагматической ситуации:

- ситуация и место действия коммуникативно-прагматической ситуации;
- предмет и цель коммуникации;
- социальные, этнические, индивидуальные особенности участников вербального общения;
- роль и личные отношения между коммуникантами.

Ученые выделяют еще два параметра коммуникативно-прагматической ситуации, которые имеют первостепенное значение в литературном дискурсе:

- фактор адресата (автора) и адресата (читателя);
- лингвистическая личность автора, его концептуальная картина мира

Под ситуацией и местом коммуникативного акта мы понимаем место и время коммуникативного акта, которые выходят за рамки словесного представления. В данном случае мы также включаем экстерлингвистические факторы в прагматическом контексте, так называемый «ситуационный», «фондовый» или «культурный» контекст, содержащий весь объем фоновых знаний об коммуникантах.

Что касается социальных характеристик, то мы включаем классовую принадлежность («статусная роль»), социальный статус («позиционная роль»), профессию, образование и т.д. Статусная роль или классовая принадлежность включает в себя воспитание, образование, происхождение (расовое, национальное), в то время как позиционная роль или социальная позиция включает в себя пол, возраст, профессию и т.д.

На необходимость изучения этой проблемы указали М.М. Бахтин и Р. Музил. М. Бахтин отмечает, что «все слова пахнут профессией, жанром, направлением, партией, конкретной работой, поколением, возрастом, днем и часом». Каждое слово пахнет контекстом, в котором оно прожило свою социально насыщенную жизнь». [3, с. 106].

На необходимость учета этих свойств при разработке прагматических аспектов слова указал Р. Музила. Он писал, что «каждый житель страны имеет как минимум девять характеров: профессиональный, национальный, государственный, классовый, географический, половой, сознательный, бессознательный и, возможно, также личностный, объединяющий все в себе». [7, с. 58].

Итак, коммуникативно-прагматическая ситуация включает текст как объект исследования в лингвопрагматике, поскольку речевая коммуникация в нем отражается или сам текст считается компонентом литературной коммуникации. Лингвопрагматический анализ базируется на лексико-грамматическом и лингвостилистическом, и представляется логическим продолжением их лингвопрагматической интерпретации полученных данных. Он направлен на выявление вербальных сигналов формирования, определение прагматического эффекта речевого общения.

Изучение лингвопрагматической литературы в лингвопрагматике показывает, что прагматическая теория языка охватывает чрезвычайно широкий круг проблем, из которых наиболее актуальным для целей нашей работы является параметр коммуникативно-прагматической ситуации, называемый «ролью и личностными отношениями между коммуникантами».

Литература/References:

1. Азнаурова, Э.С. Прагматика художественного слова [Текст] / Э.С. Азнаурова. – Ташкент, 1988. – 119 с.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. М.: Наука, 1988. – 341 с.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1979. — 424 с.
4. Гавра Д. П. Основы теории коммуникации: для бакалавров и специалистов: учеб. пособие для вузов по напр. «Журналистика». – Санкт Петербург: Питер, 2011. – 284 с.
5. Матвеева, Т.В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика. – Москва: Флинта: Наука, 2003. – 432 с.
6. Молчанова Г.Г. Английский как неродной: текст, стиль, культура, коммуникация. – М.: Высшая школа, 2007. – 348 с.
7. Музиль Р. Человек без свойств. Книга первая. — М.: Ладомир, 1994. – 58 с.

Хакима АКИМБЕКОВА,
 Старший преподаватель кафедры Языков
 Ташкентского университета прикладных наук

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ НАУЧНОМУ СТИЛЮ РЕЧИ СТУДЕНТОВ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ

Аннотация: в статье рассматриваются основные аспекты методики обучения научному стилю речи студентов филологических направлений. Анализируются особенности научного стиля, его лексико-грамматические и структурные характеристики, а также эффективные методы и приёмы формирования навыков научной речи у будущих филологов. Особое внимание уделяется практико-ориентированному обучению, работе с научными текстами и развитию академической письменной речи студентов.

Ключевые слова: научный стиль речи, методика обучения, филологические направления, академическая речь, научный текст.

Annotation: the article explores the methodology of teaching scientific style of speech to students of philological disciplines. It analyzes the lexical, grammatical, and stylistic features of scientific language and discusses effective methods and techniques for developing students' academic written and oral communication skills. Special attention is given to working with scientific texts, editing skills, and the development of terminological competence.

Key words: scientific style of speech, teaching methodology, philology students, academic writing, scientific text.

Annotatsiya: maqolada filologik yo'nalish talabalari uchun ilmiy nutq uslubini o'qitish metodikasining asosiy jihatlari yoritilgan. Ilmiy uslubning leksik, grammatik va stilistik xususiyatlari tahlil qilinib, talabalarining akademik yozma va og'zaki nutqini shakllantirishda samarali bo'lgan metod va usullar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ilmiy matnlar bilan ishlash, tahrirlash, terminologik kompetensiyani rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: ilmiy nutq uslubi, o'qitish metodikasi, filologiya talabalari, akademik yozuv, ilmiy matn.

Образование в области филологии требует от студентов не только знаний о языке и литературе, но и способности формировать и представлять свои идеи в научной форме. Научная речь занимает центральное место в академическом процессе, так как она позволяет не только эффективно донести информацию, но и способствует развитию критического мышления и аналитических навыков [3].

В условиях модернизации высшего образования особую значимость приобретает формирование у студентов навыков научной коммуникации. Для студентов филологических направлений владение научным стилем речи является неотъемлемой частью профессиональной подготовки, поскольку их будущая деятельность связана с научно-исследовательской, педагогической и аналитической работой.

Научный стиль речи требует не только знания языковых норм, но и умения логично, последовательно и аргументированно излагать мысли, работать с источниками, оформлять научные тексты в соответствии с установленными требованиями. В связи с этим разработка эффективной методики обучения научному стилю речи является актуальной педагогической задачей.

Научный стиль речи представляет собой функциональный стиль языка, используемый в сфере науки и образования. Его основными характеристиками являются:

- ☞ логичность и последовательность изложения;
- ☞ точность и однозначность формулировок;
- ☞ объективность и отсутствие эмоциональной окраски;
- ☞ использование терминологической лексики;
- ☞ преобладание сложных синтаксических конструкций;
- ☞ наличие клише и устойчивых речевых формул [1-2].

Для студентов-филологов важно не только распознавать данные особенности в готовых текстах, но и уметь самостоятельно создавать научные высказывания устной и письменной формы.

Основной целью обучения научному стилю речи является формирование у студентов устойчивых навыков создания научных текстов различных жанров (реферат, статья, тезисы, курсовая и дипломная работа).

К основным задачам относятся:

- освоение норм научного языка;

- формирование терминологической компетенции;
- развитие навыков анализа и интерпретации научных текстов;
- обучение логической организации текста;
- формирование культуры академического письма [1-3].

Анализ образцовых научных текстов. Один из наиболее эффективных методов — работа с образцами научных статей, монографий и учебных текстов. Анализ структуры, языковых средств и логики изложения помогает студентам осознанно воспринимать особенности научного стиля.

Лексико-стилистические упражнения. Данный вид работы включает: подбор терминов; замену разговорных слов нейтральными или научными; редактирование текстов с нарушением стилистических норм; составление словарей терминов по специальности.

Обучение письменной научной речи. Особое внимание уделяется поэтапному обучению написанию научных текстов: от составления плана и аннотации до полноценной статьи или исследовательской работы. Важную роль играет формирование навыков цитирования и оформления источников.

Проектная и исследовательская деятельность. Вовлечение студентов в научно-исследовательскую работу способствует развитию их самостоятельности и ответственности. Подготовка докладов, тезисов и выступлений на научных конференциях формирует практические навыки научной речи.

Роль преподавателя в формировании научной речи. Преподаватель выступает не только источником знаний, но и наставником, консультантом и редактором. Его задача — направлять студентов, корректировать их речевые ошибки, формировать мотивацию к научной деятельности и развивать критическое мышление.

Таблица-1. Примеры заданий по обучению научному стилю речи

ВИД ЗАДАНИЯ	СОДЕРЖАНИЕ	ЦЕЛЬ
Анализ текста	Определение особенностей научного стиля в тексте	Формирование навыков анализа
Стилистическое редактирование	Исправление разговорных элементов в тексте	Усвоение норм научной речи
Терминологическая работа	Подбор и объяснение терминов	Развитие терминологической компетенции
Составление аннотации	Написание аннотации к статье	Развитие академического письма
Пересказ научного текста	Краткое изложение содержания	Формирование логичности и точности речи
Написание мини-статьи	Самостоятельное создание научного текста	Закрепление навыков научной речи

Комментарий к таблице: представленные задания направлены на поэтапное формирование у студентов навыков научного стиля речи и могут использоваться как в аудиторной, так и во внеаудиторной работе.

Заключение. Обучение студентов-филологов научной речи является важной частью их профессиональной подготовки. Эффективные методы обучения, направленные на развитие навыков написания научных текстов и критического мышления, способствуют формированию компетентных специалистов, способных участвовать в академическом процессе. Важно не только обучать студентов теоретическим аспектам исследования, но

и предоставлять им возможности для практического применения этих навыков. Таким образом, методика обучения научному стилю речи студентов филологических направлений должна носить системный и практико-ориентированный характер. Эффективное сочетание теоретических знаний и практических заданий позволяет сформировать у студентов высокий уровень академической речевой культуры. Владение научным стилем речи является важным показателем профессиональной компетентности будущего филолога и необходимым условием его успешной научной и педагогической деятельности.

Список литературы

1. Matyazova N. S. (2024). Badiiy nutq uslubining o'ziga xos lug'aviy va grammatik xususiyatlari. Экономика и социум, (12-1 (127)), 236-240.
2. Rogoznaya N. N. Лингвистика: учебное пособие по языку специальности. М.: АСТ, 2025. С. 57.
3. Ханнанова М. И. (2025). Обучение студентов-филологов научной речи. В ZDIT (Т. 4, Выпуск 11, сс. 47–49). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15228802>

Х. А. ВАЛИЕВА,
 Старший преподаватель кафедры «Гуманитарных дисциплин»
 Tashkent Perfect University

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕОЛОГИЗМОВ В ТЕКСТАХ

Аннотация: в статье рассматривается явление неологизмов как важного элемента современного языка. Анализируются причины появления неологизмов, особенности их функционирования в различных типах текстов, а также их роль в отражении социально-культурных и технологических изменений. Особое внимание уделяется использованию неологизмов в публицистических, художественных и медийных текстах.

Ключевые слова: неологизм, лексика, языковые изменения, текст, современный язык, медиатекст.

Annotatsiya: maqolada neologizmlar hodisasi zamonaviy tilning muhim tarkibiy qismi sifatida tahlil qilinadi. Neologizmlarning paydo bo'lish sabablari, ularning turli tipdagi matnlarda qo'llanilish xususiyatlari hamda ijtimoiy-madaniy va texnologik jarayonlarni aks ettirishdagi o'rni yoritib beriladi. Shuningdek, publitsistik, badiiy va medial matnlarda neologizmlarning funksional ahamiyatiga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: neologizm, leksika, til taraqqiyoti, zamonaviy til, matn, media

Annotation: this article examines neologisms as an essential component of modern language. The study analyzes the reasons for the emergence of neologisms, their usage in different types of texts, and their role in reflecting socio-cultural and technological changes. Special attention is paid to the functional significance of neologisms in journalistic, literary, and media texts.

Key words: neologism, vocabulary, language development, modern language, text, media.

«В настоящее время в условиях научной парадигмы с ее антропоцентризмом все большее значение приобретают научные исследования человека в его отношении к языку» [1] Язык является сложной знаковой системой. Он может быть создан естественным или искусственным способом. Он динамичен и постоянно меняется под воздействием культурных, исторических или иных событий. «Исследователь языка в качестве материала для анализа использует» [2] «текст как продукт речемыслительной деятельности». Пополнение языка новыми лексическими единицами естественный процесс. Каждый язык постоянно совершенствуется и обогащается, поскольку отображает объективную действительность и находится в состоянии постоянного изменения и развития. Действительно, «язык - явление динамическое, оно идет в ногу со временем и отражает изменения в современном обществе». Процесс образования новых слов часто связывают с необходимостью общества выражать новые понятия, возникающие в результате развития науки, техники, культуры и общественных отношений, а также стремлением «сохранить лицо и снизить социальное напряжение», при «появлении противоречий между целями отдельной личности и целями организации в целом», «что обусловлено возрастанием значения личности человека в коллективе» [1].

Новообразования могут использоваться в современной публицистике для выражения мыслей и чувств. Они дают оценку происходящему, так как «номинация неразрывно связана с оценкой» и усиливают

эмоционально - экспрессивную выразительность речи, поскольку в центре внимания находится «языковая личность - человек, рассматриваемый с точки зрения его готовности производить речевые поступки» [3]. Проблема возникновения новых слов всегда привлекала лингвистов. В нашем исследовании мы попытались рассмотреть различные подходы к определению новых лексических единиц и отграничить окказионализмы от смежных лингвистических явлений - неологизмов.

В лингвистической литературе неологизм означает не просто новое слово, а недавно возникшую лексическую единицу, новизна и свежесть которой ощущается носителями языка. Его можно условно отнести к пассивному составу языка - стоит новому слову стать привычным и широко используемым, как оно теряет характер неологизма и становится частью общеупотребительной лексики.

Язык является динамичной системой, постоянно развивающейся и реагирующей на изменения в обществе. Одним из наиболее ярких проявлений этого процесса является появление неологизмов — новых слов и выражений, которые отражают реалии современного мира. В условиях глобализации, научно-технического прогресса и активного развития цифровых технологий количество неологизмов в языке значительно увеличивается. Их активное использование в различных типах текстов делает изучение данного явления актуальным и востребованным. Цель данной статьи — рассмотреть особенности использования неологизмов

в текстах и определить их функциональную роль в современном языке.

Неологизм — это новое слово, новое значение уже существующего слова или новое устойчивое выражение, появившееся в языке на определённом этапе его развития. Неологизмы возникают по различным причинам, среди которых можно выделить:

- развитие науки и техники (гаджет, стартап, чат-бот);
- социальные и политические изменения (локдаун, фейк-ньюс);
- влияние массовой культуры и интернета (блогер, лайк, сторис);
- заимствования из других языков, прежде всего из английского.

Появление неологизмов свидетельствует о необходимости языкового обозначения новых предметов, явлений и процессов.

В публицистике неологизмы используются для оперативного отражения актуальных событий и явлений

общественной жизни. Журналистские тексты часто включают новые слова, чтобы привлечь внимание читателя, создать эффект новизны и актуальности. Например, такие неологизмы, как цифровизация, инфоповод, хайп, широко используются в средствах массовой информации.

В художественной литературе неологизмы выполняют стилистическую и выразительную функцию. Писатели создают авторские неологизмы для передачи особенностей вымышленного мира, характера персонажей или для усиления эмоционального воздействия на читателя [3]. Такие слова нередко становятся важным элементом индивидуального стиля автора.

Особенно активно неологизмы используются в интернет-коммуникации и социальных сетях. Здесь они отличаются краткостью, экспрессивностью и разговорным характером (репост, хештег, влог). В медийных текстах неологизмы способствуют быстрому обмену информацией и формированию нового языкового пространства.

Таблица-1. Примеры использования неологизмов в современных текстах

Неологизм	Источник	Значение	Тип текста
Блогер	Интернет-медиа	Человек, ведущий онлайн-дневник	Медийный
Хештег	Социальные сети	Ключевое слово с символом	Интернет-текст
Локдаун	Публицистика	Ограничительные меры	Публицистический
Стартап	Экономические тексты	Новый бизнес-проект	Научно-публицистический
Фейк	СМИ	Ложная информация	Публицистический
Цифровизация	Официально-деловые тексты	Внедрение цифровых технологий	Официальный
Влог	Интернет-коммуникация	Видеоблог	Медийный

Комментарий к таблице-1: приведённые примеры демонстрируют активное функционирование неологизмов в различных типах текстов. Они отражают современные социальные, технологические и культурные процессы и способствуют расширению лексического состава языка.

Таким образом, использование неологизмов в тексте выполняет ряд функций:

- ✓ номинативную — обозначение новых понятий и явлений;
- ✓ экспрессивную — усиление эмоциональной окраски текста;
- ✓ стилистическую — создание определённого речевого эффекта;

✓ оценочную — выражение авторского отношения к описываемому.

Благодаря этим функциям неологизмы становятся важным инструментом речевого воздействия.

Заключение. Неологизмы являются неотъемлемой частью современного языка и активно функционируют в различных типах текстов. Их использование отражает изменения в обществе, культуре и технологиях, а также способствует обновлению и развитию лексической системы языка. Анализ неологизмов позволяет глубже понять процессы языковой эволюции и особенности современной коммуникации.

Список литературы

1. Алгео Дж. Пятьдесят лет в новом мире. — Кембридж: Издательство Кембриджского университета, 2025. С. 57.
2. Crystal D. Language and the Internet. — Cambridge: Cambridge University Press, 2024. P. 112.
3. Хошимова Ф. (2025). Основные тенденции возникновения неологизмов в русском языке. Interpretation and Researches, (9(55-2)). извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/international-scientific/article/view/101228>

Марина ЦОЙ,
 преподаватель, Узбекский государственный
 университет мировых языков
m.soy@uzswlu.uz

ПРОТОПОП АВВАКУМ – РЕФОРМАТОР ЖИТИЙНОГО ЖАНРА В ЭПОХУ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ РУССКОГО ЯЗЫКА XVII ВЕКА

Annotatsiya: ushbu maqolada XVII asrda rus tilining demokratizatsiyasi kontekstida protoirey Avvakum Petrovning asarlari tahlil qilinadi. Unda lingvistik o'zgarishlarning tarixiy va madaniy shart-sharoitlari, Avvakum uslubining xususiyatlari va uning asarlaridagi cherkov slavyan va so'zlashuv elementlari o'rtasidagi munosabatlar o'rganiladi. O'tish davrining noyob hodisasi sifatida «O'zi yozgan protoirey Avvakumning hayoti» tiliga alohida e'tibor qaratilgan. Muayyan matn parchalaridan foydalanib, yozma tilni demokratlashtirishning leksik, sintaktik va stilistik xususiyatlari aniqlangan. Avvakum asarlarining milliy adabiy tilni shakllantirish va rus adabiyotida individual mualliflik tamoyillarini rivojlantirishdagi ahamiyati haqida xulosa chiqariladi.

Kalit so'zlar: Protoirey Avvakum, XVII asr, rus tilining demokratizatsiyasi, cherkov slavyanizmlari, so'zlashuv nutqi, agiografik janr, qadimgi mo'min adabiyoti.

Аннотация: статья посвящена анализу творчества протопопа Аввакума Петрова в контексте демократизации русского языка XVII в. Рассматриваются историко-культурные предпосылки языковых изменений, особенности авторского стиля Аввакума, соотношение церковнославянской и разговорной стихий в его произведениях. Особое внимание уделяется языку «Жития протопопа Аввакума, им самим написанного» как уникальному явлению переходной эпохи. На материале конкретных текстовых фрагментов выявляются лексические, синтаксические и стилистические признаки демократизации письменной речи. Делается вывод о значении творчества Аввакума для формирования национального литературного языка и развития индивидуально-авторского начала в русской словесности.

Ключевые слова: протопоп Аввакум, XVII век, демократизация русского языка, церковнославянизмы, разговорная речь, житийный жанр, старообрядческая литература.

Annotation: this article analyzes the works of Archpriest Avvakum Petrov in the context of the democratization of the Russian language in the 17th century. It examines the historical and cultural preconditions for linguistic change, the characteristics of Avvakum's style, and the relationship between Church Slavonic and colloquial elements in his works. Particular attention is paid to the language of "The Life of Archpriest Avvakum, Written by Himself" as a unique phenomenon of the transitional era. Using specific text fragments, lexical, syntactic, and stylistic features of the democratization of written language are identified. A conclusion is drawn about the significance of Avvakum's works for the formation of a national literary language and the development of individual authorial principles in Russian literature.

Key words: Archpriest Avvakum, 17th century, democratization of the Russian language, Church Slavonicisms, colloquial speech, hagiographic genre, Old Believer literature.

Протопоп Аввакум Петров – одна из наиболее ярких и самобытных фигур русской культуры XVII в. Его творчество занимает особое место в истории русской литературы и языка, поскольку соединяет в себе традиции древнерусской книжности, церковнославянскую письменную норму и элементы живой разговорной речи. В эпоху глубоких социально-политических и духовных потрясений, связанных с церковной реформой патриарха Никона и последовавшим расколом, слово Аввакума стало не только средством религиозной полемики, но и формой личного самовыражения, нехарактерной для прежней агиографической традиции [1, 7].

Демократизация русского языка в XVII в. – сложный и многоаспектный процесс, выражавшийся в постепенном сближении книжной письменной речи с разговорной, в расширении тематического круга литературы, в усилении личностного начала и снижении стилистической

дистанции между автором и читателем. Творчество протопопа Аввакума позволяет рассмотреть этот процесс особенно наглядно, поскольку его произведения демонстрируют сознательный и последовательный отход от строгих книжных канонов в пользу «простого», «живого» слова [1, 4].

Цель данной статьи – проанализировать творчество протопопа Аввакума в контексте демократизации русского языка XVII в., выявить основные языковые и стилистические особенности его произведения, а именно «Житие» и показать их значение для дальнейшего развития русской литературной традиции.

XVII в. в истории Русского государства традиционно рассматривается как переходная эпоха от средневековья к Новому времени. Этот период характеризуется усилением контактов с Западной Европой, внутренними социальными конфликтами, реформированием

церковной и государственной жизни [6:15]. Языковая ситуация также претерпевает существенные изменения: на фоне господства церковнославянского языка как языка книжности постепенно усиливается роль народно-разговорной стихии [4:182].

Церковный раскол стал не только религиозным, но и культурным явлением. Poleмика между сторонниками старой и новой веры велась не только в богословских трактатах, но и в посланиях, челобитных, житиях, написанных для широкой аудитории. В этих условиях язык перестает быть исключительно сакральным инструментом и все чаще используется как средство убеждения, эмоционального воздействия, личного свидетельства [7].

Протопоп Аввакум оказался в центре этих процессов. Его жизненный путь – ссылка, тюрьмы, гонения и мученическая смерть – определил исповедальный и обличительный характер его текстов. В отличие от традиционных агиографических произведений, ориентированных на безличное повествование, тексты Аввакума насыщены авторским «я», живыми деталями быта, эмоциональными оценками и резкими характеристиками современников.

Главным произведением Аввакума считается «Житие протопопа Аввакума, им самим написанное». Уже само авторское определение жанра нарушает устоявшуюся традицию: житие обычно создавалось учениками или последователями святого и отличалось строгой каноничностью. Аввакум же выступает как активный субъект повествования, открыто рассказывающий о собственной жизни, страданиях и взглядах [2:329].

Язык «Жития» Аввакума представляет собой сложное переплетение церковнославянизмов и элементов разговорной речи. С одной стороны, автор активно использует книжные формы, библейские цитаты, устойчивые церковные выражения. С другой – в тексте встречаются просторечные слова, бытовые подробности, эмоционально окрашенные междометия и разговорные синтаксические конструкции [4:191].

Демократизация языка проявляется здесь прежде всего в снижении стилистической дистанции. Аввакум обращается к читателю как к живому собеседнику, использует прямую речь, восклицания, риторические вопросы. Он не стремится скрыть свои чувства – гнев, боль, радость, ирония – что придает тексту необычайную экспрессивность и жизненную убедительность.

Одной из важнейших черт языка Аввакума является активное включение разговорной лексики и фразеологии. В его произведениях можно встретить простые, иногда грубоватые выражения, народные сравнения, пословичные обороты. Эти элементы не являются случайными: они служат средством усиления выразительности и подчеркивают близость автора к «простому народу» [2].

Синтаксис текстов Аввакума также отличается свободой и вариативностью. Он часто использует

короткие, обрывистые фразы, параллельные конструкции, повторы, что сближает письменную речь с устной. Нарушение строгих книжных норм воспринимается не как ошибка, а как осознанный художественный прием [1].

Индивидуальный стиль Аввакума формируется на основе противопоставления «живого» слова официально-книжной речи. В этом проявляется демократический пафос его творчества: автор утверждает право личности на собственный голос, на выражение веры и убеждений не только на языке канона, но и на языке повседневной жизни.

Значительное место в наследии Аввакума занимают послания и полемические сочинения, направленные против церковных реформ и их сторонников. Эти тексты отличаются резкостью, обличительным тоном и ярко выраженной публицистичностью. Язык здесь становится оружием борьбы, средством воздействия на сознание читателя.

Для полемических произведений Аввакума характерно активное использование оценочной лексики, метафор, гипербола. Он не избегает резких эпитетов, сарказма, прямых обвинений. Такая манера письма резко контрастирует с традиционной церковной сдержанностью и свидетельствует о расширении выразительных возможностей письменного русского языка [5].

Демократизация проявляется и в ориентации на широкую аудиторию. Тексты Аввакума рассчитаны не только на образованное духовенство, но и на простых верующих. Это обуславливает выбор языковых средств, стремление к ясности и эмоциональной доступности.

Творчество протопопа Аввакума оказало значительное влияние на дальнейшее развитие русской литературной традиции. Его произведения стали важным этапом в процессе формирования национального литературного языка, основанного на взаимодействии книжной и разговорной стихий [1].

Аввакум предвосхищает многие тенденции, которые в полной мере проявятся в литературе XVIII-XIX вв.: усиление авторского начала, внимание к индивидуальной речи, использование разговорных элементов в художественном тексте. Его язык демонстрирует возможность сочетания высокой духовной тематики с живым, эмоционально насыщенным словом. Для истории демократизации русского языка творчество Аввакума имеет особую ценность как пример осознанного и последовательного расширения границ литературной нормы. Он показал, что письменное слово может быть не только носителем традиции, но и средством личного и общественного высказывания.

«Житие протопопа Аввакума, им самим написанное» занимает особое место в древнерусской литературе. Традиционное житие отличалось каноничностью, безличностью повествования и строгой ориентацией на образ святого как носителя христианского идеала. Аввакум же нарушает эти нормы, выступая как автор и герой собственного произведения [1:89]. Жанровая

трансформация напрямую связана с языковыми изменениями. Текст насыщен бытовыми деталями, описаниями повседневной жизни, сценами семейного быта, что ранее было нехарактерно для житийной литературы. Все это требует иного языкового оформления – более простого, наглядного и эмоционального. Исповедальный характер «Жития» способствует усилению авторского «я», что является важным признаком демократизации литературного сознания и языка [5:61].

Лексика произведений Аввакума отличается смешанным характером. Наряду с церковнославянскими («аще», «убо», «паки», «бысть») активно используются слова разговорного и бытового характера: «плетью били», «хлеба не стало», «голод терпели», «жену мою мучили». Пример из «Жития»: «А меня, грешного, били и мучили, и в яму кидали, и голодом морили» [3:105]. В данном фрагменте обращает на себя внимание простота лексики и отсутствие книжной приподнятости. Автор сознательно использует общеупотребительные глаголы («били», «мучили», «кидали»), создавая эффект непосредственного рассказа очевидца. Характерной чертой является также обилие эмоционально окрашенной лексики и оценочных слов: «злодеи», «безумцы», «еретики», что сближает письменную речь с устной полемикой.

Синтаксис текстов Аввакума отличается свободой и динамичностью. Он широко использует бессоюзные конструкции, повторы, параллельные ряды сказуемых, что придает речи устный, разговорный характер: «Везут меня, везут, а я молюсь да плачу» [3:86]. Повтор глагольной формы усиливает эмоциональное напряжение и передает ритм устного повествования. Подобные конструкции свидетельствуют об отходе от сложного книжного синтаксиса в сторону более простой и выразительной формы.

Для стиля Аввакума характерны также восклицательные и вопросительные предложения, прямые обращения к читателю и Богу, что разрушает дистанцию между автором и адресатом текста. Например: О горе мне, грешному! Ох, беда, беда великая! Да что же это за беда такая! Били меня, били без милости! За что же меня, грешного, так мучат? Кому я, сырый, зло сотворил? Разве так угодно Богу? Что же мне было делать? [3].

Значительную часть наследия Аввакума составляют

послания и полемические сочинения. В них демократизация языка проявляется особенно ярко. Автор не скрывает своей эмоциональной позиции, использует резкие эпитеты, иронию, сарказм. Например: злые мучители, безумные еретики, лютые люди, окаянные враги веры, я, грешный и недостойный и др. Ирония у Аввакума чаще всего направлена против представителей церковной власти и реформаторов: пастыри добрые – волки лютые, учителя великие, а веры не ведают, мудры стали – по-новому крестятся и др. [3]. Язык полемики предельно конкретен и нагляден, что делает тексты доступными для широкого круга читателей. Таким образом, письменная речь перестает быть исключительно элитарной и приобретает черты общественного высказывания.

Творчество протопopa Аввакума представляет собой важный этап в развитии русского литературного языка. Его произведения демонстрируют возможность органичного соединения церковнославянской традиции с живой разговорной речью. Аввакум предвосхищает дальнейшее развитие индивидуально-авторского стиля, характерного для литературы Нового времени. Демократизация языка в его текстах способствует расширению выразительных средств письменной речи и формированию национального литературного языка.

Творчество протопopa Аввакума является уникальным явлением в русской культуре XVII в. В условиях церковного раскола и кризиса традиционных ценностей он создал произведения, в которых язык становится отражением личности автора, его веры, страданий и борьбы. Демократизация русского языка в его текстах проявляется на всех уровнях – лексическом, синтаксическом, стилистическом. Аввакум не только нарушает устоявшиеся книжные каноны, но и формирует новую модель литературного высказывания, ориентированную на живое слово и эмоциональный контакт с читателем. Его наследие свидетельствует о глубинных изменениях в языковом сознании эпохи и занимает важное место в истории становления русского литературного языка.

Таким образом, анализ творчества протопopa Аввакума в свете демократизации русского языка позволяет глубже понять как особенности переходной эпохи XVII в., так и истоки тех процессов, которые определили дальнейшее развитие русской словесности.

Литература

1. Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX вв. – М.: Наука, 1982. – 319 с.
2. Гудзий Н. К. История древней русской литературы. – М.: Высшая школа, 1984. – 527 с.
3. Житие протопopa Аввакума, им самим написанное / подгот. текста, вступ. ст. и коммент. Н. К. Гудзия. – М.: Наука, 1979. – 368 с.
4. Колесов В. В. История русского языка. – М.: Высшая школа, 2006. – 335 с.
5. Лихачев Д. С. Человек в литературе Древней Руси. – М.: Наука, 1970. – 181 с.
6. Панченко А. М. Русская культура в канун петровских реформ. – Л.: Наука, 1984. – 205 с.
7. Успенский Б. А. История русского литературного языка (XI-XVII вв.). – М.: Аспект Пресс, 2002. – 559 с.
8. Флоровский Г. В. Пути русского богословия. – Париж: YMCA-Press, 1937. – 600 с.

Азиза УСМОНОВА

СОПОСТАВИТЕЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АРХИТЕКТУРНО-СТРОИТЕЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В РУССКОМ, УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: в статье представлено комплексное исследование архитектурно-строительной терминологии русского, узбекского и английского языков в сопоставительно-семантическом аспекте. Рассматриваются тематические группы строительных терминов, выявляются их семантические особенности, закономерности межъязыковых эквивалентов, частичных соответствий и безэквивалентной лексики. Особое внимание уделено влиянию культурно-исторических факторов на формирование терминологии, а также процессам интернационализации строительной лексики в XXI веке. Автор делает вывод о неоднородности семантических полей, роли переводческих трансформаций и необходимости стандартизации строительных терминов в условиях глобализации.

Ключевые слова: строительная терминология, архитектурные термины, сопоставительный анализ, семантика, заимствования, интернационализмы, эквивалентность.

Annotation: the article presents a comprehensive comparative-semantic analysis of architectural and construction terminology in Russian, Uzbek and English. It examines thematic groups of terms, their semantic features, interlingual correspondences, partial equivalents and non-equivalent vocabulary. Particular attention is paid to the influence of cultural-historical factors on terminology formation and the processes of internationalization in the 21st century. The author concludes that semantic fields are heterogeneous, translation transformations play a crucial role, and standardization of construction terms is essential in the context of globalization.

Key words: construction terminology, architectural terms, comparative analysis, semantics, borrowings, internationalisms, equivalence.

Введение

Архитектурно-строительная терминология является важнейшей составляющей профессиональной лексики, в которой отражаются история материальной культуры, технические достижения и особенности национальных традиций зодчества. Ее сопоставительное изучение необходимо не только для выявления межъязыковых эквивалентов, но и для понимания процессов формирования научно-технической картины мира в различных культурах.

Русский, узбекский и английский языки формировали строительную терминологию в разных историко-культурных условиях. Если для русского языка ключевым было взаимодействие с греко-латинской и западноевропейской традицией, то для узбекского определяющими стали тюркская основа и арабо-персидский пласт, позднее – русский язык как источник обширных заимствований. Английский же, в силу своей глобальной роли, стал поставщиком интернационализмов, активно усваиваемых как русским, так и узбекским языками.

Таким образом, исследование позволяет выявить

как универсальные, так и национально-специфические черты терминологических систем, а также очертить перспективы их стандартизации в глобальном научно-практическом пространстве.

Теоретическая и методологическая основа

Методологическую базу составили труды по терминоведению (Д.С. Лотте, В.М. Лейчик, Г.О. Винокур), сопоставительной лексикологии (В.В. Виноградов, Ш. Рахматуллаев, А. Хожиев), а также современные исследования в области перевода и межъязыковых контактов.

В работе применены методы:

сопоставительный – для установления межъязыковых эквивалентов и различий;

семантический – для выявления полисемии и семантических сдвигов;

этимологический – для анализа путей заимствования и истории терминов;

переводческий анализ – для изучения стратегий передачи безэквивалентной лексики.

Материалом исследования послужили более 2000 терминов, извлеченных из специализированных

словарей, учебных пособий, строительных нормативов и профессиональной литературы на трех языках.

Основная часть

1. Источники формирования терминологии:

- **русский язык:** опирается на древнерусскую лексику («изба», «кровля»), в средневековые заимствовал греческие и латинские термины («арка», «купол»), в XVIII–XIX вв. активно усваивал немецкие («шпиль», «фасад») и французские заимствования, в XX веке – английские («бетон», «проект»);

- **узбекский язык:** основу составляют тюркские термины («эшик» – дверь, «туйнук» – отверстие), арабо-персидские заимствования («гумбаз» – купол, «равок» – аркада), а также значительный пласт русских заимствований в XX веке («kran», «zavod», «beton»);

- **английский язык:** формировал терминологию на базе германских корней и латинско-греческих заимствований. В современных условиях английская терминология становится источником интернационализмов.

2. Тематическая классификация

1. Строительные материалы:

- кирпич – g'isht – brick;
- бетон – beton – concrete;
- дерево – yog'och – wood.

2. Конструктивные элементы:

- фундамент – poydevor – foundation;
- крыша – tom – roof;
- стена – devor – wall.

3. Архитектурные формы:

- арка – ravoq – arch;
- купол – gumbaz – dome;
- колонна – ustun – column.

4. Профессии:

- архитектор – me'mor – architect;
- инженер – muhandis – engineer;
- каменщик – g'isht teruvchi – bricklayer.

3. Межъязыковые соответствия:

- **полные эквиваленты:** фундамент – poydevor – foundation;

- **частичные эквиваленты:** сарай (рус.) – сарай (узб.) – barn/hall (англ.) → различие в значениях;

- **безэквивалентная лексика:** узб. «туйнук» (отверстие для света в крыше) не имеет прямого аналога; англ. «skyscraper» вошёл в русский и узбекский как заимствование.

4. Способы образования терминов:

- **семантическое переосмысление:** «окно» – «оуна» – «window»;

- **морфологическое словообразование:** poydevorchi (специалист по фундаменту), bricklayer;

- **калькирование:** panel house → панельный дом → panelli uy.

В отличие от существующих работ, данное исследование:

- систематизирует строительную лексику трёх языков с опорой на сопоставительный метод;

- выявляет культурные и исторические факторы, влияющие на формирование терминов;

- фиксирует динамику перехода от русскоязычного посредничества к англоязычной интернационализации в XXI веке;

- вводит в научный оборот малоизученные узбекские строительные термины и сопоставляет их с русскими и английскими эквивалентами.

Выводы

Архитектурно-строительная терминология в русском, узбекском и английском языках формировалась под влиянием различных культурно-исторических факторов, что определило ее уникальные семантические особенности. Сходство терминов объясняется универсальностью строительной деятельности, различия – спецификой культурных традиций и путями заимствования. В XX веке ключевым источником обогащения узбекской строительной лексики был русский язык, тогда как в XXI веке ведущую роль играет английский. Безэквивалентные термины отражают национальные реалии и требуют особых переводческих стратегий. Полученные результаты могут быть использованы в практике перевода, терминографической деятельности, а также при разработке учебных материалов для строительных и языковых вузов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961.
2. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – М.: ЛКИ, 2007.
3. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. – М., 1939.
4. Рахматуллаев Ш. Узбек тилининг изохли луғати. – Т.: Фан, 1981.
5. Хожиев А. Лексикология и терминология узбекского языка. – Ташкент, 1985.
6. Oxford Dictionary of Architecture and Construction. – Oxford University Press, 2015.
7. Толковый словарь узбекского языка. – Т.: Национальная энциклопедия Узбекистана, 2008.
8. Большой англо-русский строительный словарь / Под ред. И.С. Андреевой. – М.: Русский язык, 2001.

Latofat O'TKIROVA,
 Teacher, Department of Languages 1
 Oriental University, Tashkent, Uzbekistan
 E-mail: Latofatutkirova@gmail.com

SYNONYMY AND LEXICAL DIVERSITY IN BABUR'S LITERARY WORKS

Annotation: Zahiriddin Muhammad Babur occupies a distinctive place in Turkic literary history as a poet, historian, and statesman whose works demonstrate remarkable linguistic richness and stylistic versatility. This article examines the phenomenon of synonymy and lexical diversity in Babur's literary heritage, with particular attention to his poetic works and *Baburnama*.

Key words: *Babur, synonymy, lexical diversity, Turkic literature, poetic language, Baburnama, stylistics*

Аннотация: Захириддин Мухаммад Бабур занимает особое место в истории тюркской литературы как поэт, историк и государственный деятель, чье творчество отличается богатством языка и стилистической многогранностью. В данной статье рассматривается явление синонимии и лексического разнообразия в литературном наследии Бабур, в частности в его поэтических произведениях и «Бабур-наме».

Ключевые слова: *Бабур, синонимия, лексическое разнообразие, тюркская литература, поэтический язык, Бабур-наме, стилистика*

Annotatsiya: Zahiriddin Muhammad Bobur turkiy adabiyot tarixida shoir, tarixchi va davlat arbobi sifatida alohida o'rin egallaydi. Uning asarlari yuksak til boyligi va uslubiy rang-barangligi bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada Bobur ijodida sinonimiya va leksik xilma-xillik hodisasi, xususan, uning she'riy asarlari hamda "*Boburnoma*" misolida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *Bobur, sinonimiya, leksik xilma-xillik, turkiy adabiyot, poetik til, Boburnoma, stilistika*

Introduction

Lexical diversity is widely regarded as one of the key indicators of literary sophistication and linguistic mastery. In classical literature, especially in poetic and historical texts, the use of varied vocabulary and synonymy serves not only aesthetic purposes but also cognitive and communicative functions. Within Turkic literary tradition, Zahiriddin Muhammad Babur stands out as an author whose language reflects both richness and precision. Babur's literary heritage encompasses poetry written in Chagatai Turkic as well as the autobiographical prose work *Baburnama*. His texts demonstrate a high degree of lexical awareness, characterized by the conscious use of synonymous words and expressions to articulate emotional states, historical events, and personal reflections. Unlike mechanical repetition, Babur's language reveals deliberate variation, allowing him to maintain narrative fluency and stylistic elegance.

The aim of this study is to analyze synonymy and lexical diversity in Babur's works and to reveal their stylistic, semantic, and functional roles.

Literature Review

The linguistic features of classical Turkic literature have long attracted scholarly attention, particularly in relation to vocabulary development and stylistic variation. Researchers such as Eckmann (1966) and Eraslan (2004) emphasize that Chagatai literature represents a peak stage of lexical richness and expressive capacity in Turkic languages. Studies devoted specifically to Babur's language underline its clarity, naturalness, and lexical diversity. According to Beveridge (1998), *Baburnama* is not only a historical document but also a linguistic masterpiece, characterized by precise word choice and stylistic balance. Karimov (2011) notes that Babur's poetic language reflects a

synthesis of folk vocabulary and literary tradition, resulting in a flexible and expressive lexicon. Synonymy as a stylistic phenomenon has been examined in general linguistics as a means of avoiding repetition and enhancing semantic nuance (Lyons, 1977). In literary texts, synonyms often function to convey emotional gradation, evaluative meaning, and authorial attitude. In Turkic poetic tradition, synonymy plays a crucial role in enriching imagery and rhythm (Korkmaz, 2007).

However, despite existing studies on Babur's historical and literary significance, focused research on synonymy and lexical diversity in his works remains limited. Most studies address thematic or historical aspects, leaving lexical-semantic analysis relatively underexplored. This article seeks to fill this gap by systematically examining Babur's use of synonymous lexical units and their stylistic functions.

Methodology

This study employs a qualitative lexical-semantic and stylistic analysis of selected texts from Babur's poetic works and *Baburnama*. The methodology includes:

- ✓ Identification of synonymous lexical units in poetic and prose passages;
- ✓ Contextual analysis of synonym usage to determine stylistic and semantic function;
- ✓ Comparison of synonymous expressions within the same text to observe variation and emphasis;
- ✓ Interpretation of lexical diversity in relation to emotional, narrative, and aesthetic goals.

The analysis focuses on representative examples that illustrate Babur's conscious use of synonymy rather than exhaustive lexical counting. This approach allows for an in-depth understanding of function and meaning.

Synonymy in Babur's Poetic Language

Babur's poetry demonstrates a rich use of synonymy, particularly in expressing emotional states such as longing, sorrow, joy, and love. For instance, Babur often employs multiple words related to grief and sadness, such as *gham*, *alam*, and *dard*, each carrying a slightly different semantic shade. **Example:**

*Ghamdin ko'ngul xarob erur, darddin tanim zaif,
Alam yukin ko'tarurmen, ammo fig'onim yo'q.*

In this couplet, *gham* (sorrow), *dard* (pain), and *alam* (anguish) function as near-synonyms but contribute different emotional intensities. Their combined use deepens the psychological portrayal of the lyrical subject. Similarly, Babur frequently varies verbs of perception and movement to maintain poetic dynamism. Instead of repeating a single verb, he alternates between synonymous forms, enhancing rhythmic and semantic variety.

Lexical Diversity in Baburnama

In *Baburnama*, lexical diversity serves narrative clarity and descriptive precision. Babur often uses synonymy to depict landscapes, political events, and personal experiences. For example, when describing battles or conflicts, he alternates between words meaning "fight" or "struggle," each highlighting a different aspect of the event. **Example:**

Bu yerda jang bo'ldi, muhoraba shiddatli kechdi, urush uzoq davom etdi.

The use of *jang*, *muhoraba*, and *urush*—all referring to conflict—creates narrative richness and prevents monotony. Each term emphasizes a particular dimension: immediacy, intensity, or duration.

Lexical diversity is also evident in Babur's descriptions of nature. He employs a wide range of synonyms for beauty, color, and movement, reflecting both observational accuracy and aesthetic sensitivity. This lexical variation strengthens the descriptive power of the text and enhances reader engagement.

Synonymy in Babur's works performs several key functions:

Synonymy Function	Description / Stylistic Role in Babur's Works
Avoidance of repetition	Repetitive lexical units are replaced with synonyms to ensure textual fluency, elegance, and aesthetic balance.
Semantic nuance	Synonyms are used to convey subtle emotional shades and fine conceptual distinctions within poetic and narrative contexts.
Stylistic emphasis	Key ideas are reinforced through lexical variation, increasing expressive and rhetorical impact.
Narrative precision	Word choice is carefully adapted to genre, context, and communicative purpose, ensuring accuracy and clarity of narration.

These functions demonstrate that Babur's synonym usage is not accidental but reflects a high level of linguistic awareness and artistic intention.

Discussion

The analysis confirms that synonymy and lexical diversity are central features of Babur's literary style. His ability to select contextually appropriate synonyms contributes to both poetic expressiveness and narrative clarity. Unlike mechanical variation, Babur's lexical choices are semantically motivated and stylistically controlled.

From a broader perspective, Babur's lexical richness illustrates the expressive potential of classical Turkic language. His works demonstrate how synonymy can serve as a bridge between emotional depth and intellectual clarity. This supports the view that classical texts offer valuable material for studying advanced lexical competence and stylistic refinement.

Conclusion

This study has explored synonymy and lexical diversity in Zahiriddin Muhammad Babur's literary works, revealing their crucial role in shaping his poetic and prose style. Babur's deliberate use of synonymous lexical units enhances expressiveness, avoids repetition, and conveys nuanced meaning across different genres.

The findings highlight Babur's contribution to the development of classical Turkic literary language and underscore the importance of lexical-semantic analysis in literary studies. Future research may extend this analysis through quantitative corpus-based methods or comparative studies with other classical poets to further illuminate patterns of lexical diversity in Turkic literature.

References

1. Beveridge, A. S. (1998). *The Baburnama in English*. Oxford University Press.
2. Eckmann, J. (1966). *Chagatai Manual*. Indiana University.
3. Karimov, N. (2011). *Bobur va uning adabiy merosi*. Tashkent.
4. Korkmaz, Z. (2007). *Türk dili üzerine araştırmalar*. Ankara.
5. Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge University Press.
6. Babur, Z. M. (2006). *Baburnama*. Tashkent: Fan.

TEACHING UNIVERSITY STUDENTS EFFICIENTLY: PRINCIPLES AND STRATEGIES FOR HIGHER EDUCATION

Annotation: instructing university students markedly contrasts with teaching school children due to differences in learner independence, motivation levels, cognitive maturity, and educational goals. This article explores the foundations of effective teaching at the university level, evaluates research-supported strategies, and suggests practical approaches to improve student involvement and academic success. The conversation emphasizes the significance of active learning, student-centered methodologies, the incorporation of technology, and the connection to real-world applications in promoting profound learning. The analysis relies on current pedagogical research to create a framework for successful teaching in higher education.

Key words: *higher education, university teaching, active learning, student-centered approach, instructional strategies*

Аннотация: преподавание студентам университета существенно отличается от обучения школьников вследствие различий в уровне самостоятельности обучающихся, мотивации, когнитивной зрелости и образовательных целях. В данной статье рассматриваются основы эффективного преподавания в высшей школе, анализируются стратегии, подтверждённые научными исследованиями, а также предлагаются практические подходы к повышению вовлечённости студентов и их академической успеваемости. Особое внимание уделяется значимости активного обучения, студентоцентрированных методик, интеграции технологий и связи обучения с реальными жизненными ситуациями для формирования глубокого усвоения знаний. Анализ опирается на современные педагогические исследования и направлен на создание концептуальной основы успешного преподавания в высшем образовании.

Ключевые слова: *высшее образование, университетское преподавание, активное обучение, студентоцентрированный подход, стратегии обучения*

Annotatsiya: universitet talabalari bilan dars o'qitish maktab o'quvchilarini o'qitishdan sezilarli darajada farq qiladi, chunki ular mustaqillik darajasi, motivatsiyasi, kognitiv yetukligi va ta'lim maqsadlari bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada oliy ta'limda samarali o'qitishning asoslari yoritiladi, ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan strategiyalar tahlil qilinadi hamda talabalar faolligi va akademik muvaffaqiyatini oshirishga qaratilgan amaliy yondashuvlar taklif etiladi. Tadqiqotda chuqur o'rganishni rivojlantirishda faol o'qitish, talaba markazli metodlar, texnologiyalardan foydalanish va real hayot bilan bog'lashning ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Tahlil zamonaviy pedagogik tadqiqotlarga asoslanib, oliy ta'limda muvaffaqiyatli o'qitish uchun konseptual asos yaratadi.

Kalit so'zlar: *oliy ta'lim, universitetda o'qitish, faol o'qitish, talaba markazli yondashuv, o'qitish strategiyalari*

University teaching necessitates a different approach compared to primary and secondary education. While students in schools often depend on instructor-led teaching and structured support, university learners are encouraged to pursue independent study, utilize critical thinking abilities, and take charge of their own academic advancement (Biggs & Tang, 2011). This article aims to investigate teaching strategies that enhance effectiveness in higher education, facilitating both knowledge acquisition and the cultivation of transferable skills.

The transition from secondary to higher education represents a significant shift in educational philosophy and structure. The teaching environment in universities differs from that in schools in various ways, primarily due to the focus on preparing students for specialized fields and independent scholarship.

The teaching environment in universities differs fundamentally from that in schools, primarily in its emphasis on student independence and motivation. In higher education, instructors shift from being primary conveyors of information to serving as guides, a role necessitated by the expectation that university students are more adept at overseeing their own learning. This focus on learner autonomy is often paired with a different motivational landscape, where engagement is frequently driven by intrinsic career aspirations rather

than external curriculum obligations, although this can vary significantly among individuals.

Furthermore, the structure and expectations of university instruction require adaptable teaching strategies. The physical and pedagogical format often involves a mix of large lecture halls, seminars, and workshops, demanding flexibility in approach. This structural diversity is mirrored in assessment methods, which move beyond memorization to prioritize the evaluation of critical thinking, analysis, and independent research skills, reflecting the advanced intellectual goals of a university education.

These distinctions require a shift in teaching strategies toward methods that encourage autonomy, intellectual involvement, and practical application, such as project-based learning where students direct their own inquiries. Redirecting attention from teacher-led instruction to student participation enhances deeper learning through techniques like think-pair-share discussions that prioritize active engagement. This approach is grounded in constructivist theories, which posit that learners build understanding through engagement with content, peers, and educators, as seen in collaborative science labs where knowledge is constructed socially. Consequently, active learning strategies, including problem-based learning, case studies, and debates, have proven to enhance retention and comprehension more effectively than traditional lectures; for instance, a history debate

requires students to research and analyse multiple perspectives, solidifying their grasp of the material. Ultimately, connecting academic subjects to real-life situations, like applying geometry to design a community garden, boosts motivation and fosters meaningful learning experiences by demonstrating the tangible relevance of classroom knowledge. (Kember, Ho, & Hong, 2008).

Higher education must prioritize higher-order thinking to prepare graduates for complex modern careers, which is why it should focus on developing skills in analysis, synthesis, and evaluation. For example, moving beyond memorization to tasks like comparing theories or designing original projects cultivates these crucial abilities. This can be accomplished through the use of open-ended questions, research tasks, and peer assessment, where students learn to critique and build upon each other's work.

Moving away from the passive reception of information in lectures, the flipped classroom model reallocates time for active application. In this model, students review instructional material before attending class, allowing class time to be spent on collaborative problem-solving and discussions. Research indicates it is effective in enhancing understanding and student satisfaction (Bishop & Verleger, 2013), as it creates a dynamic learning environment where instructors can provide targeted, real-time support.

Given that many real-world problems are solved in teams, educational methods must mirror this collaborative reality. Collaborative learning and peer instruction promote effective communication, improve problem-solving skills, and encourage collective accountability for education (Johnson, Johnson, & Smith, 2014). Techniques such as structured group projects or "think-pair-share" exercises transform the classroom into a community of learners.

To combat disengagement and cater to diverse learning preferences, educators are increasingly integrating interactive digital tools. Digital technologies like learning management systems, interactive quizzes, and virtual simulations increase accessibility and student involvement (Garrison & Vaughan, 2008). For instance, a virtual lab simulation allows students to conduct experiments remotely, while instant quiz feedback helps them identify knowledge gaps immediately.

Evaluation techniques should extend beyond standard exams to incorporate presentations, portfolios, and hands-on projects, which more accurately showcase students' abilities and

learning progress. Regard students as junior colleagues instead of subordinates fosters respect, motivation, and a sense of professional identity.

Successful management in university environments entails establishing clear academic standards, promoting professional conduct, and striking a balance between academic challenge and support. Unlike in school environments, disciplinary actions are less emphasized; instead, the focus is on self-regulation and mutual respect.

To ensure teaching methods remain relevant and effective, a commitment to continuous improvement is essential. Ongoing enhancement of university teaching depends on actively seeking out and integrating multiple sources of insight. This systematic approach moves beyond intuition to create a responsive learning environment.

Student Feedback - as the direct recipients of instruction, students provide the most immediate insight into what is or isn't working in the classroom. Structured surveys and casual check-ins can uncover areas needing improvement, such as clarifying an ambiguous assignment or adjusting the pace of a course, allowing for timely and impactful adjustments.

Learning Analytics - in an increasingly digital learning environment, data offers a powerful lens to understand student engagement and challenges. Insights from online platforms can guide interventions; for example, an analytics dashboard might reveal that a majority of students repeatedly re-watch a specific lecture segment, signaling a need to reteach that complex concept in a new way.

Reflective Practice - excellent teaching is not a static achievement but a developing skill that requires deliberate cultivation. Consistent self-assessment and peer evaluation aid in professional development, whether through maintaining a teaching journal to critique one's own lesson flow or through collaborative peer observations that provide supportive, constructive criticism.

In order to teach university students effectively, it is essential to transition from conventional, teacher-focused teaching methods to approaches that emphasize student engagement, critical analysis, and self-direction. By incorporating active learning, pertinent subject matter, and contemporary technology, instructors can foster an atmosphere that equips students for both academic achievement and their future professional and personal development.

References

1. Axmadullina, A. (2024). Methodology of discussion clubs organization in English for students. *The Lingua Spectrum*, 3(1), 77–80. Retrieved from <https://lingvospektr.uz/index.php/Ingsp/article/view/161>
2. Biggs, J., & Tang, C. (2011). *Teaching for Quality Learning at University* (4th ed.). McGraw-Hill Education.
3. Bishop, J. L., & Verleger, M. A. (2013). The flipped classroom: A survey of the research. *ASEE National Conference Proceedings*, 30(9), 1–18.
4. Garrison, D. R., & Vaughan, N. D. (2008). *Blended Learning in Higher Education: Framework, Principles, and Guidelines*. Jossey-Bass.
5. Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Smith, K. A. (2014). Cooperative learning: Improving university instruction by basing practice on validated theory. *Journal on Excellence in College Teaching*, 25(4), 85–118.
6. Kember, D., Ho, A., & Hong, C. (2008). The importance of establishing relevance in motivating student learning. *Active Learning in Higher Education*, 9(3), 249–263.

Moxichexra AKRAMOVA,

Senior Teacher Department of Languages

Samarkand Branch of Tashkent University of Information Technologies

Samarkand, Uzbekistan

E-mail: m.akramova05@gmail.com

MODERN APPROACHES TO TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN UZBEKISTAN'S HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS CHALLENGES AND EFFECTIVE STRATEGIES

Annotation: this article examines modern EFL teaching approaches in Uzbekistan's higher education, focusing on communicative and task-based methods. It identifies key challenges such as large classes and limited resources. The study proposes practical, context-based strategies to enhance English proficiency in technical universities.

Key words: *EFL teaching, Communicative Language Teaching, Task-Based Learning, higher education Uzbekistan, challenges in EFL, modern methodologies*

Аннотация: в статье рассматриваются современные подходы к преподаванию английского языка в вузах Узбекистана, с акцентом на коммуникативные и задачные методы. Выделены основные проблемы, такие как большие группы и ограниченные ресурсы. Предлагаются практические стратегии, адаптированные к контексту, для повышения уровня английского в технических университетах.

Ключевые слова: *преподавание английского языка, современные методы, высшее образование, Узбекистан, коммуникативная компетенция.*

Annotatsiya: mazkur maqolada O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini xorijiy til sifatida o'qitishda zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi. Unda kommunikativ va topshiriqqa asoslangan ta'lim hamda til ko'nikmalarini integratsiyalashgan holda o'qitish masalalari yoritiladi. Shuningdek, katta guruhlar, cheklangan resurslar va an'anaviy usullar kabi muammolar ko'rib chiqilib, texnik universitetlarda ingliz tili samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: *ingliz tilini o'qitish, zamonaviy metodlar, oliy ta'lim, O'zbekiston, kommunikativ kompetensiya*

Introduction

In the era of globalization and digital transformation, proficiency in English has become essential for Uzbek students, particularly in information technologies and technical fields. The Republic of Uzbekistan has prioritized foreign language education through presidential decrees and initiatives such as the "English for Uzbekistan" program, aiming to elevate national English proficiency levels and integrate international standards into curricula.

Higher education institutions, including technical universities, play a pivotal role in preparing specialists capable of participating in global academic and professional environments. However, traditional teacher-centered methods, inherited from Soviet-era education, often limit students' communicative skills. Modern approaches emphasize student-centered, interactive, and practical language use. This article analyzes the application of these methods in Uzbekistan's EFL context, identifies barriers, and suggests feasible solutions.

Literature Review

Recent research on EFL in Uzbekistan highlights a shift toward communicative and task-oriented pedagogies. Studies indicate that Communicative Language Teaching

(CLT) promotes real-life interaction but faces implementation hurdles due to cultural and institutional factors.

Task-Based Language Teaching (TBLT) has shown promise in ESP (English for Specific Purposes) groups, fostering authentic language use through meaningful tasks. Integrated approaches combining skills (reading, listening, speaking, and writing) improve overall competence, especially when supported by technology.

Challenges include large classes (often 25–30+ students), resource shortages in rural/regional branches, teacher training gaps, and L1 (Uzbek/Russian) interference in pronunciation and grammar. Despite reforms, many instructors rely on grammar-translation due to exam-oriented curricula.

Modern Approaches in EFL Teaching

1. Communicative Language Teaching (CLT) CLT prioritizes fluency and interaction over accuracy. In Uzbek universities, activities like role-plays, discussions, and information gaps encourage speaking. Benefits include improved confidence and real-world applicability. However, large classes and exam pressure often reduce its use. Adapted CLT—short pair/group work—proves effective in technical contexts.

2. Task-Based Language Teaching (TBLT) TBLT organizes lessons around tasks mirroring professional scenarios (e.g., IT project discussions, technical presentations).

Pre-task (introduction), task cycle (performance/report), and post-task (language focus) stages balance meaning and form. In Uzbekistan, TBLT suits ESP courses but requires teacher preparation to manage diverse proficiency levels.

3. Integrated and Technology-Enhanced Approaches Modern curricula integrate four skills with multimedia (videos, apps, online platforms). Blended learning combines classroom interaction with digital tools for autonomous practice. In technical universities, content-based instruction (CBI) links English to IT subjects, enhancing motivation.

Challenges in Implementation

Large Class Sizes and Heterogeneous Groups: individual feedback is difficult.

Limited Resources: insufficient authentic materials, outdated equipment in branches.

Teacher Preparedness: many instructors lack CLT/TBLT training.

Assessment Orientation: focus on grammar tests discourages communicative activities.

Linguistic Interference: Uzbek phonology affects pronunciation (e.g., /θ/, /ð/ sounds).

Proposed Strategies

1. Professional Development: regular workshops on CLT/TBLT, collaboration with international organizations.

2. Contextual Adaptation: use localized tasks incorporating Uzbek culture/IT themes.

3. Technology Integration: free platforms (Duolingo, Zoom, Google Classroom) for practice.

4. Small-Group Techniques: rotate roles in large classes for interaction.

5. Assessment Reform: include oral projects, portfolios alongside tests.

Pedagogical Implications for Technical Universities in Uzbekistan

The findings discussed in this article have important pedagogical implications for higher education institutions in Uzbekistan, particularly technical universities where English is taught as a tool for professional communication rather than purely academic purposes. In such contexts, English functions as a medium for accessing global knowledge, participating in international projects, and developing professional competencies in fields such as information technology, engineering, and applied sciences.

First, the shift from teacher-centered to learner-centered instruction requires a redefinition of the teacher's role. In communicative and task-based classrooms, instructors act as facilitators, organizers, and feedback providers rather than sole sources of knowledge. This transition may initially be challenging for both teachers and students who are accustomed to traditional lecture-based methods. Therefore, gradual implementation of interactive techniques—such as short discussions, guided role-plays and problem-solving tasks—is recommended to ensure smoother adaptation.

Second, curriculum designers in technical universities should align EFL syllabi with students' professional needs. English for Specific Purposes (ESP) courses should incorporate authentic materials, including technical manuals, research abstracts, project documentation, and conference presentations. When students see a direct connection between English learning and their future careers, motivation and engagement increase significantly. Task-based projects, such as designing an IT solution, presenting a technical proposal, or simulating workplace meetings, allow learners to apply language skills in realistic contexts.

Conclusion

Modern EFL approaches offer significant potential to elevate English proficiency in Uzbekistan's higher education. Success depends on adapting global methods to local realities through targeted training, resource enhancement, and policy support. Technical universities like TUIT Samarkand Branch can lead by piloting integrated, task-based programs. Future research should evaluate long-term impacts on student outcomes and employability.

References

1. Akhmadova, M. (Year). Effective Methods of English Teaching in Higher Education. Uzbekistan State World Languages University.
2. Muminov, M. Adapting Task-Based Language Teaching in Uzbekistani Higher Education Institutions: Challenges and Opportunities. Uzbekistan Journal of Language Studies.
3. Various authors. (2022–2025). Articles on CLT and TBLT in Uzbekistan EFL context (from ResearchGate, IEEE Xplore, local journals).
4. British Council & EF EPI Reports (2023–2024). English Proficiency in Central Asia.
5. Presidential Decrees of Uzbekistan on Foreign Language Education (e.g., "English for Uzbekistan" initiative).

Dildora YUNUSOVA,

Teacher Tashkent State University of Oriental Studies

yunusovadildora18@gmail.com

METHODOLOGY OF USING INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL FIELDS OF STUDY

Annotation: the article examines the integration of Information Technology (IT) in English for Specific Purposes (ESP) education for non-philological students. It highlights the use of Learning Management Systems (LMS) like Moodle and Blackboard to deliver specialized content, such as technical reading exercises and industry-specific vocabulary tests. The piece also discusses the role of virtual classrooms and online simulations in providing flexible, context-rich environments that enhance language skills, particularly in fields like medical English.

Key words: *Information Technology (IT), English for Specific Purposes (ESP), non-philological students,*

Аннотация: в статье рассматривается интеграция информационных технологий (ИТ) в обучение английскому языку для специальных целей (ESP) для студентов-нефилологов. В ней подчеркивается использование систем управления обучением (LMS), таких как Moodle и Blackboard, для предоставления специализированного контента, такого как технические упражнения по чтению и отраслевые тесты на словарный запас. В статье также обсуждается роль виртуальных классов и онлайн-симуляций в предоставлении гибких, контекстно-богатых сред, которые улучшают языковые навыки, особенно в таких областях, как медицинский английский.

Ключевые слова: *информационные технологии (ИТ.), английский для специальных целей (ESP), студенты-нефилологи*

Annotatsiya: maqolada filolog bo'lmagan talabalar uchun Ingliz tilida maxsus maqsadlarda (ESP) ta'lim bo'yicha axborot texnologiyalari (IT) integratsiyasi ko'rib chiqiladi. U texnik o'qish mashqlari va sohaga oid lug'at testlari kabi maxsus tarkibni taqdim etish uchun Moodle va Blackboard kabi ta'limni boshqarish tizimlaridan (LMS) foydalanishni ta'kidlaydi. Maqolada, ayniqsa, tibbiy ingliz tili kabi sohalarda til ko'nikmalarini yaxshilaydigan moslashuvchan, kontekstga boy muhitlarni ta'minlashda virtual sinflar va onlayn simulyatsiyalarning roli muhokama qilinadi. Bundan tashqari, maqolada IT vositalari, jumladan, o'yinlashtirilgan o'quv platformalari va hamkorlik ilovalari talabalarning motivatsiyasi va faolligini qanday oshirishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *axborot texnologiyalari (IT), maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP), filologik bo'lmagan talabalar*

Introduction

The way that languages, particularly English, are taught around the world has drastically changed as a result of the incorporation of information technologies (IT) in education. Being the universal language of the world, English is crucial for students studying philology as well as non-philological subjects like engineering, medicine, and the natural sciences. These learners need proficiency in English that is in line with their academic and professional objectives because they are frequently motivated by the demands of their particular fields. IT provides cutting-edge approaches in the digital age that address these particular requirements, improving accessibility, interactivity, and usefulness in the teaching and learning processes. Teachers are increasingly using IT technologies to improve language training for

students who are not philological scholars as the area of education continues to develop. This page examines the many approaches and technology used in this situation, along with the studies that attest to their efficacy.

Main Part

The Role of Information Technology in Language Teaching

Over the past few decades, IT has played an increasingly larger role in language instruction. According to Warschauer (2004), technology has an impact on language learning and instruction as well as communication. Through interactive exercises, simulations, and instantaneous feedback systems, he argues, instructors may build environments in which students take part in their own education with the use of digital resources. One of the most well-known instances

of how IT has revolutionized language instruction is Computer-Assisted Language Learning (CALL). According to Chapelle (2001), CALL is any method where a student utilizes a computer for learning a language, either as the main form of instruction or as an additional tool to it. Students have access to multimedia materials, online platforms, and the acquisition of languages programs using CALL. These resources offer tailored learning paths, a variety of exercises that accommodate different types of learning, and flexible educational paths. The accessibility of internet tools and resources enables students to gain experience on their own as well. Learning English vocabulary as well as grammar may be made interesting and frequently augmented with the use of apps like Duolingo, Babbel, and Memrise. These apps support self-directed learning, which is important for non-philological students who have to juggle their language studies with other academic obligations, according to a research by Godwin-Jones (2011).

Improving IT-Based Specialized Language Proficiency

The requirement for specialist language education, sometimes known as English for Specific Purposes (ESP), is one of the main obstacles in teaching English to non-philological pupils. ESP, as opposed to basic English, concentrates on fostering the linguistic abilities required for academic or professional settings. Hutchinson and Waters (1987) define ESP as a method to education that is driven by the requirements of the students rather than a certain language or set of procedures. For example, writing research papers in English or doing technical instructions may be prerequisites for students in engineering. Conversely, medical students must be conversant in medical jargon and possess clear communication skills when interacting with patients or foreign colleagues. IT is essential to the effective delivery of this kind of material. According to Dudley-Evans and St. John (1998), ESP can be extremely effective if it is backed with online resources for language acquisition that are relevant to the topic matter.

IT Tools for ESP Instruction

Delivering ESP to kids who are not philological has been successful with a number of IT solutions. For practice of languages and exchange, domain- particular applications like Tandem can pair students with native speakers in their particular field of studies. This gives individuals exposure to words relevant to their area in a natural setting and enhances their general skills in

communicating. Universities are increasingly creating courses especially for non-philological students using Learning Management Systems (LMS) like Moodle and Blackboard in addition to applications. With the help of these platforms, educators can incorporate discussion boards, interactive tests, multimedia content, and text-based materials to enhance specialized learning. For example, technical reading comprehension exercises, industry-specific vocabulary tests, and writing assignments related to technical report writing could all be included in an engineering student's Moodle-based ESP course.

The Function of Online Simulations and Virtual Classrooms

The virtual classroom is another IT tool that has become more and more popular in ESP instruction. Students can access recorded lectures, participate in live conversations, and interact with interactive materials in a flexible learning environment provided by virtual classrooms. According to Salaberry (2001), virtual classrooms give students the chance to practice language skills in a context, bridging the gap between traditional and digital learning approaches. Furthermore, online simulations have shown exceptional efficacy in medical English instruction. For instance, medical students can practice English-language simulations of real-world medical situations using platforms like Body Interact and SimTutor. In addition to helping them practice certain vocabulary, this teaches kids how to think and react in English under pressure. According to Evans (2013), simulations give students a risk-free, secure setting in which to use their language abilities in real-world situations, significantly boosting their competence and confidence.

IT and Motivation of Students in Non-Philological Fields

Learning English is frequently viewed by non-philological students as a side project in relation to their primary academic pursuits. As a result, staying motivated can be difficult. However, by making the learning process more dynamic and interesting, IT has been demonstrated to dramatically raise engagement levels. In his discussion of the importance of motivation in language learning, Dörnyei (2001) points out that students are more inclined to stick with the learning process if they perceive the value of English in their academic or professional lives. One of the most important ways teachers may increase student

motivation is by gamifying language learning, which is made feasible by IT tools. According to Kapp (2012), gamification is the process of introducing components of game design, such leaderboards, badges, and points, into non-gaming environments to make them more interesting. These components are used by language learning websites such as Kahoot, Quizlet, and Duolingo to promote engagement and persistence among students. By enabling students to compete with one another or with themselves, these platforms make learning more engaging and fun. Additionally, student collaboration has been promoted via the usage of social media and teamwork tools like Microsoft Teams, Slack, and Google Docs. Group projects in these settings give students the chance to work on topics related to their subjects while also honing their English. In addition to improving language acquisition, this cooperative method develops communication and teamwork abilities, which are critical in job settings.

Realistic Aspects of Using IT in English Instruction

Although there are many advantages to using IT to teach English to students who are not philologists, its implementation necessitates careful planning. Teachers must receive training in both the technical aspects of the instruments they will be using and the language-teaching approaches. As noted by Levy (1997), incorporating CALL and other digital tools into language instruction necessitates a new set of pedagogical abilities. It's also critical to keep in mind

that not every student may have equal access to the required technologies. The digital divide is brought up by Selwyn (2011), who points out that unequal access to technology might make educational disparities worse. Therefore, whether through resources offered by the university or outside financing options, institutions must guarantee that all students have access to the necessary IT tools and support.

Conclusion

There is a great chance to improve learning outcomes when information technology is used into English language instruction for students who are not philologists. Students have access to a multitude of materials that address their individual language needs through platforms including CALL, online simulations, virtual classrooms, and mobile learning. IT also makes it possible for more individualized, dynamic, and interesting learning experiences—all of which are critical for sustaining student motivation and encouraging self-directed learning. IT plays a critical role in developing successful ESP courses, which are essential for students who are not philologists, according to research by academics like Chapelle, Hutchinson, and Waters. To keep their teaching methods current and effective, educators need to stay up to date on the newest technologies and approaches as IT continues to develop. By doing this, they will give students the English language proficiency they need to excel in both their academic and professional endeavors.

References

1. Chapelle, C. A. (2001). *Computer Applications in Second Language Acquisition: Foundations for Teaching, Testing, and Research*. Cambridge University Press.
2. Dörnyei, Z. (2001). *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge University Press.
3. Dudley-Evans, T., & St. John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*. Cambridge University Press.
4. Evans, R. (2013). *Simulations in Language Learning: Exploring the Use of Technology in Language Teaching*. *Journal of Educational Technology*, 23(4), 45-58.
5. Godwin-Jones, R. (2011). *Emerging Technologies: Mobile Apps for Language Learning*. *Language Learning & Technology*, 15(2), 2-11.
6. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach*. Cambridge University Press.
7. Kapp, K. M. (2012). *The Gamification of Learning and Instruction: Game-Based Methods and Strategies for Training and Education*. Pfeiffer.
8. Kukulska-Hulme, A., & Shield, L. (2008). *An Overview of Mobile Assisted Language Learning: From Content Delivery to Supported Collaboration and Interaction*. *ReCALL*, 20(3), 271-289.

Do‘stbek SULAYMONOV,
 Sharof Rashidov nomidagi
 Samarqand Davlat universiteti
 mustaqil izlanuvchisi

SOBIR O‘NAR IJODI VA UNGA DOIR ADABIY TANQIDIY-QARASHLAR

Annotatsiya: o‘zbek milliy adabiyotida 70-80-yillar adabiy avlodi alohida ajralib turadi. Adabiy tanqidchilar va adabiyotshunoslar bu avlod vakillari ijodini ayri-ayri e‘tirof etadilar: “g‘oyaga ishonchning barbod bo‘lishi va tub ijtimoiy o‘zgarishlar (jumladan, istiqloq) zaruratining his etilishi bilan bog‘liq ijtimoiy kayfiyat 70-yillar avlodining g‘oyaviy-estetik mavqeyini belgilagan”¹. Haqiqatan, bu davr adabiyotida mavjud tuzum siyosatining yemirilib borishi bo‘y ko‘rsata boshladi. Bir qarashda, bu davr vakillari ijodining yuzaga kelishi tabiiy va asoslidek.

Kalit so‘zlar: *Sobir O‘nar, adabiyot, detal, qissa, hikoya, obraz, 70-avlod.*

Annotation: in Uzbek national literature, the literary generation of the 1970s–1980s stands out distinctly. Literary critics and scholars give special recognition to the works of this generations representatives: “The collapse of faith in ideology and the awareness of the necessity for fundamental social changes (including independence) determined the ideological and aesthetic position of the generation of the 1970s.” Indeed, in the literature of this period, signs of the gradual erosion of the existing political system began to emerge. At first glance, the emergence of the works of representatives of this period appears natural and well-grounded.

Key words: *Sobir O‘nar, literature, detail, novella, short story, image, 70s generation.*

Аннотация: в узбекской национальной литературе литературное поколение 70–80-х годов занимает особое место. Литературные критики и литературоведы особо отмечают творчество представителей этого поколения: «Крушение веры в идею и осознание необходимости коренных социальных изменений (в том числе независимости) определили идейно-эстетическую позицию поколения 70-х годов». Действительно, в литературе этого периода начали проявляться признаки постепенного разрушения политики существующего строя. На первый взгляд, появление творчества представителей данного периода представляется естественным и закономерным.

Ключевые слова: *Sobir O‘nar, литература, деталь, повесть, рассказ, образ, поколение 70-х.*

1 Hamdam U. Yangi avlod ovozi (suhbat) // Sharq yulduzi. 2013. – №1. 117-bet.

Ma‘lumki, 60-70-yillar adabiyotida yoshlar hayotini aks ettirgan asarlar ortib bordi. Yoshlarning sobiq sotsialistik g‘oyalarni amalga oshirish yo‘lidagi “qahramonliklar”i aks ettirildi. Bu davrda faol ijod qilgan Odil Yoqubov, Pirimqul Qodirov, O‘lmas Umarbekov, O‘tkir Hoshimov, Shukur Xolmirzayev kabi aksar nosirlarimiz ijodida yoshlar obrazi va ularning jamiyatdagi o‘rni masalasi yetakchi o‘ringa ega bo‘ldi. Jumladan, “Yayra institutga kirmoqchi”, “Erk”, “Qadrim”, “Tengdoshlar”, “Qanot juft bo‘ladi”, “Billur qandillar”, “Damir Usmonovning ikki bahori”, “Sevgim, sevgilim”, “Yoz yomg‘iri”, “O‘n sakkizga kirmagan kim bor?” kabi o‘nlab asarlar yuqoridagi fikrlarimizga dalil bo‘la oladi.

70-yillar oxiri 80-yillar boshlarida esa jamiyatda “oshkoralik davri” sezilarli darajada yuzaga chiqdi. Bu o‘zgarishlar badiiy adabiyotda yanada teranroq bo‘y ko‘rsatdi. Yaratilgan asarlarda yangicha tafakkur tarziga ega bo‘lgan obrazlarga duch kelamiz. Mazkur yangi tipdagi obrazlar esa, avvalo, ularning mualliflari bo‘lgan ijodkorlarning ijtimoiy-estetik qarashlarini badiiy aks yettirish bilan uzviy bog‘liqdir.

70-80-yillar adabiy avlodi deya nom olgan M.M.Do‘st, T.Murod, X.Sultonov, E.A‘zam, Ahmad A‘zam kabi nosirlar adabiyotga yangicha ohang va joziba olib kirdi. M.M.Do‘st va E.A‘zam ijodida voqelikka munosabatda kinoyaviylik, T.Murod

ijodidagi milliy ohanglarga boy do'stona uslub, X.Sulton asarlaridagi lirik ruh ustuvorligi bilan bir-biridan farq qiladi.

O'tgan asrning 80-90-yillarida esa bu adiblar ortidan bir guruh nosirlarimiz yangi nafas, yangi fikr, kerak bo'lsa yangi ohanglar bilan gurullab adabiyotga kirib kelishdi. Bular Nazar Eshonqul, Luqmon Bo'rixon, Shoyim Bo'taev, Qo'chqor Norqobil, Isajon Sulton, Ulug'bek Hamdam, Abduqayum Yo'ldosh, Zulfiya Qurolboy qizi, Ismoil Shomurodov kabi yozuvchilar orasida Sobir O'narni alohida e'tirof etish lozim.

Bu nosirlar ichida Sobir O'nar ijodi o'z uslubi va ohangi bilan alohidalik kasb yetadi. Adib ijodida realizmning keng imkoniyatlari, serqatlamligi yaqqol namoyon bo'ladi. Uning ijodida xalq og'zaki ijodi badiiy shartlilik vositalari ko'rinishlari, sehrli realizm unsurlari seziladi.

Sobir O'nar 1980-yillarning o'rtalarida iste'dodli yozuvchi sifatida tanildi. Uning ilk hikoyasi – "Yigitlardan biri" 1985-yilda "Yoshlik" jurnalida e'lon qilingan. 1989-yilda "Orzuga to'la qishloq" nomli birinchi kitobi ("Yulduzcha" nashriyoti) bosilib chiqqan bo'lsa, ikkinchi hikoyalar va qissalar to'plami "Ovloq adirlar bag'rida" 1990-yilda chop etilgan. "Chambilbelning oydalasi" (2006-yil, "O'zbekiston Milliy kutubxonasi" nashriyoti), "Bibisora" (2011-yil, "O'zbekiston" nashriyoti), "Kunsuluvning sirli xatlari" (2021-yil, "G'afur G'ulom nomidagi NMIU" nashriyoti), "Oldinda yongan mayoq" (2020-yil, "Mashhur-press" nashriyoti) kitoblari e'lon qilingan.

Bu asarlarda qishloq kishilari turmush tarzi, o'y-kechinmalari sodda, ta'sirchan bayon etilgan. Yozuvchi qahramonlari fe'l-atvoriga xos xususiyatlarni aniq timsollarda ko'rsatadi. Tabiat manzaralarini yorqin gavdalantiradi. "Shaffof manzil", "Dunyo shundoq tururmi?", "Bibisora", "Chambilbelning oydalasi" qissalarida insonning ichki dunyosini, botiniy olamini kengroq badiiy talqin etishga intiladi. Bu haqida taniqli adabiyotshunos, filologiya fanlari doktori, professor Sobir Mirvaliyev shunday yozgan edi: "Sobir O'nar adabiyotimizning kenja avlodga mansub adiblardan bo'lib, o'ziga xos ijodiy uslubga egadir. Uning "Orzuga to'la qishloq", "Ovloq adirlar bag'rida" kabi asarlari keng jamoatchilik tomonidan iliq kutib olingan. Mazkur hikoyalar to'plamlari yosh ijodkor uchun ta'sis etilgan Respublika Davlat mukofotiga sazovor bo'lgan.

Sobir O'narning 1994-yili e'lon qilingan "Shaffof manzil" qissasi jiddiy izlanishlar samarasi sifatida maydonga kelgan. Qissada zamondosh yosh ziyolining o'y-kechmishi, qismatidagi tadrijiy o'zgarishlar oxir-oqibatda o'zi bilan o'zi yuzlashib, o'zini-o'zi tahlil yetishi g'ayritabiiy detallar yordamida ochib berilgan.

Sobir O'narning "Kunsuluvning sirli xatlari", "Qora ota", "Ofat", "Qish kunlarining biri" hikoyalari ham hayotga o'z qarashlari, o'z munosabati bor yozuvchining asarlari sifatida baholansa bo'ladi"².

Talabalik davridayoq respublikamizning turli gazeta-jurnallarida hikoyalari chop etila boshlagandi. 1986-yilda "Yoshlik" jurnalida turkum hikoyalari bosilgach, uni shu yiliy oq yoshlar jurnali tahririyatiga ishga qabul qilishdi. 1989-yilda Sobir O'narning ilk kitobi – "Orzuga to'la qishloq" nomli hikoyalar to'plami Cho'lpon nashriyotida chop etilgach, shu yili Yozuvchilar uyushmasi a'zoligiga qabul qilindi.

1990-yilda "Ovloq adirlar bag'rida", 1991-yilda "Chashma" kitoblari dunyo yuzini ko'rdi. Keyingi yillarda u "Inqilob kechasi", "Dunyo shundoq tururmi?", "Bibisora" kabi qissalarini e'lon qildi. 2006-yilda "Chambilbelning oydalasi", 2011-yilda "Bibisora" nomli qissa va hikoyalar to'plami, 2016-yilda esa "Farishta", "Kunsuluvning sirli xatlari" (2021) hikoyalar, "Oldinda yongan mayoq" (2020) kabi maqola va esselar to'plamlari kitob holda chop etilgan.

"Dunyo shundoq tururmi?", "Bibisora" qissalari tez orada adabiy jamoatchilik e'tiborini qozondi. Qissalar taniqli adib va munaqqidlar tomonidan munosib baholandi. Bu asarlar haqida mashhur adiblar Odil Yoqubov, Abdulla Oripov, Halima Xudoyberdiyeva, adabiyotshunos olimlar – akademiklar M.Qo'shjonov, B.Nazarov, T.Mirzayev, professor-dotsentlar Q.Yo'ldoshev, Q.Qahramonov, U.Jo'raqulov, I.Yoqubov, T.Shermurodov, S.To'laganova va boshqalar taqriz va maqolalari bilan xolis munosabatlarini bildirishgan.

Yosh adibning samarali mehnatlari zoe ketmadi. Hali 30 yoshga to'lmagan yosh ijodkor 90-yillarning boshida respublika yoshlar mukofotining sovrindori bo'lgan edi. Bunday nufuzli davlat mukofotiga sanoqli yosh qalamkashlargina muvaffaq bo'lgan.

Shuningdek, adabiyotshunos olimlardan Qozoqboy Yo'ldosh, Qurdosh Qahramonov, Ulug'bek Hamdam, Sanobar To'laganova adib ijodi haqida

2 S.Mirvaliyev. "O'zbek adiblari: (XX asr adabiyoti)". – T.: "Yozuvchi" nashriyoti, 2000. 270-bet.

qator maqola, taqrizlar bitib, Sobir O'nar badiiy olamini aniq va lo'nda ifodalaydi.

Sobir O'nar o'zini tarjimonlikda ham sinab ko'rdi. Xususan, qoraqalpoq adibi X.Tojimurodovning "Ov hangomalari" va turk yozuvchisi Bakir Yulduzning "Karbalofojiasi" tarixiy qissasini 2002-yilda "Cho'lpon" nashriyotida chop etilgan. Tarjimonlik sohasida o'zini sinab ko'rgan Sobir O'nar bu borada o'zini to'xtatishga kuch topa oldi. U suhbatlarning birida shunday deydi: "Qisqasi, tarjimachilik men uchun muntazam ishga aylanmadi. Ko'p yozuvchilarning hikoyalari tarjima qilib ko'rganman. Tarjimaning foydali tomoni, siz bilan bizga o'xshab shaharda yashamagan, rus tili muhitidan uzoq bo'lganlarga baribir birdaniga singishib ketish qiyin. Shu ma'noda, odamning so'z boyligi badiiy tarjimada yeng qo'l keladi. Aynan o'zing gapirayotgan o'zbek tilini qamrovli va o'zbekcha jaranglata bilish muhim o'rin tutadi. Mohir tarjimonlar bilan suhbatlashib, ulardan o'rganishga intildim. Nizom Komilov, G'aybulla as-Salom kabi olimlardan nazariy bilim oldim. Lekin Qodir Mirmuhammedov, Ibrohim G'afurovlarning tarjima asarlarini o'qiganda, odam baribir tan beradi»³.

Sobir O'nar o'zini nasrda barakali ijod qildi, bir-biridan ajoyib hikoyalari adabiyotimizning nodir mulkiga aylandi. Birin-ketin matbuot yuzini ko'rgan "Yigitlarning biri" (1985), "Qish kunlaridan biri" (1985), "Kunsuluvning sirli xatlari" (1986), "Qora chol" (1986), "O'lmaydigan odam" (1986), "Qora chol" (1986), "Jinko'chadagi mushtipar" (1987), "Alag'dalik" (1987), "Xayrlashuv kuni" (1987), "Ofat"

³ "Yoshlik" jurnali, "Yaxshi asarlar yozishga intilish kerak..." (adabiy suhbat), 2020-yil 11-12(351). 17-bet.

(1988), "Olishuv" (1988), "Ijara" (1988), "Bir o'larman chavandoz" (1989), "Umidsizlik" (1990) hikoyalari bilan kitobxonlar qalbini zabt yetdi. Uning mustaqillik davrida yaratilgan: "Yashil dunyo" (1991), "Intizor" (1991), "Qush" (2000), "Tarvuz" (2001), "Aka-ukalar" (2009), "Safura xolamning ertagi" (2008), "Tegirmonchining bolasi" (2009), "Begona mehmon" (2011), "Cho'l o'rtasidagi shiypon" (2014), "Minnat" (2015), "Sarishtali odamlar" (2015), "Farishta" (2015), "Qurbon o'lam" (2016), "Yuk" (2017), "Sel" (2019), "Ota makon" (2020), "Ota makon" (2020), "Kun boshlandi" (2020), "Tush" (2022) kabi hikoyalari uning yana bir bor yozuvchilik mahoratini namoyon etdi.

"Sobir O'nar yozuvchi sifatida milliy adabiyotimizda tamomila o'ziga xos o'ringa ega edi. U mavzu va qahramon tanlash, personajlarning nutqini individuallashtirish, asar voqealarini qurish, asar syujetini tayin yetish borasida hech kim yurmagan yo'ldan borishni yaxshi ko'rdi. E'tibor qilinsa, Sobirning biror asarida bosh qahramon yetishmovchiliklardan xoli, har jihatdan namunali odam sifatida tasvirlanmagan. Yozuvchi hikoya va qissalari mavzu va muammo nuqtayi nazaridan ham tamomila o'ziga xos" deb unga ta'rif beradi adabiyotshunos olim, professor Qozoqboy Yo'ldoshev.

Adibning ma'naviy va siyosiy fojia yumor bilan uyg'unlashib ketgan "Inqilob kechasi" qissasi sovet davri yoshlarining xilma-xil, ko'p hollarda bir-biriga zid ichki dunyosi, tutumlari esda qoladigan yo'sinda betakror aks ettirilgan.

Badia TURAXONOVA,
Senior teacher Uzbekistan State World Languages University,
Teaching English methodology department 1,
bturahonova@gmail.com

STRUCTURAL ANALYSIS OF INTERROGATIVE STATEMENTS IN RELIGIOUS TEXTS

Annotation: this article explores the structural features of interrogative statements in religious texts. It analyzes the main syntactic types of questions, including yes/no, wh-, and rhetorical interrogatives, and examines their formal patterns such as inversion and parallelism. The study shows that interrogative constructions in religious discourse often serve rhetorical, didactic, and evaluative functions rather than simply requesting information. By combining structural and discourse analysis, the research demonstrates how question forms contribute to meaning, cohesion, and theological emphasis in sacred texts.

Key words: *interrogative statements, religious texts, syntactic types, yes/no questions, wh-questions, rhetorical questions, inversion, parallelism.*

Аннотация: В данной статье рассматриваются структурные особенности вопросительных предложений в религиозных текстах. Анализируются основные синтаксические типы вопросов общие, специальные (wh-вопросы) и риторические а также их формальные признаки, включая инверсию и параллелизм. Исследование показывает, что в религиозном дискурсе вопросительные конструкции часто выполняют не столько функцию запроса информации, сколько риторические, дидактические и оценочные функции. На основе структурного и дискурсивного анализа демонстрируется, как вопросительные формы способствуют формированию смысла, связности текста и теологической акцентуации.

Ключевые слова: *вопросительные предложения, религиозные тексты, синтаксические типы, общие вопросы (да/нет), специальные вопросы (wh-вопросы), риторические вопросы, инверсия, параллелизм.*

Annotatsiya: ushbu maqolada diniy matnlardagi so'roq gaplarning struktur xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida ha/yo'q so'roqlari, maxsus (wh-) so'roqlar hamda ritorik so'roq gaplarning sintaktik turlari va ularning shakliy belgilariga e'tibor qaratiladi. Inversiya, parallelizm kabi tuzilma vositalarining qo'llanishi ko'rib chiqiladi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, diniy diskursda so'roq gaplar ko'pincha oddiy axborot so'rash vazifasini emas, balki ritorik, didaktik va baholovchi funksiyalarni bajaradi. Struktur va diskursiv yondashuv asosida olib borilgan tadqiqot so'roq shakllarining matn mazmuni, bog'liqligi va teologik ta'kidni shakllantirishdagi rolini ochib beradi.

Kalit so'zlar: *so'roq gaplar, diniy matnlar, sintaktik turlar, ha/yo'q so'roqlari, maxsus (wh-) so'roqlar, ritorik so'roqlar, inversiya, parallelizm.*

Interrogative constructions represent one of the most significant syntactic categories in human language. Traditionally associated with the function of requesting information, interrogatives in literary and religious discourse frequently perform broader pragmatic, stylistic, and theological functions. In sacred texts such as the Bible and the Qur'an, interrogative statements are not merely grammatical structures but powerful rhetorical devices used to instruct, persuade, warn, emphasize, and provoke reflection. Religious discourse is characterized by elevated style, symbolic density, and communicative asymmetry between the divine speaker and human audience (Crystal & Davy, 1969; Biber et al., 1999). Within this framework, interrogative constructions acquire structural and pragmatic peculiarities that distinguish them from everyday conversational questions.

For example: "Where art thou?" (Genesis 3:9, King James Bible)

Structurally, this is a wh-interrogative. Pragmatically, however, it does not function as a request for information but as a theological and moral confrontation.

Similarly, in the Qur'an: "Is there any creator other than Allah who provides for you?" (Qur'an 35:3)

This yes/no interrogative structurally resembles a polar question but functions rhetorically to affirm monotheism. Therefore, the research problem lies in determining how interrogative structures are grammatically formed and structurally patterned in religious texts, and how these structures contribute to rhetorical and theological meaning. According to Quirk et al. (1985), interrogatives in English may be structurally classified into: Yes/no (polar) questions, Wh-questions, Alternative questions, Tag questions, Rhetorical questions. In religious discourse, these structural types are preserved grammatically but frequently transformed functionally.

Now we try to see structural contrast:

Language	Interrogative marker
English	Auxiliary inversion
Russian	Particle ли
Uzbek	Suffix -ми

This demonstrates that interrogatively is syntactically encoded differently across languages.

Wh-questions

Structural pattern: Wh-word + Auxiliary + Subject + Verb

Example (Bible): "Where art thou?" (Genesis 3:9) Russian: «Где ты?» Uzbek: «Қаердасан?»

As we analyze we may observe that in English: inversion present (art thou).

In Russian: no auxiliary inversion; interrogative word determines structure.

In Uzbek: agglutinative morphology marks person in verb (-сан).

We set structural insight: Uzbek encodes subject agreement morphologically, whereas English requires auxiliary inversion.

Alternative questions

Example (Bible): "Is it lawful to do good on the sabbath days, or to do evil?" (Mark 3:4) Russian: «Должно ли в субботу добро делать, или зло?»

Uzbek: «Шанба куни яхшилиқ қилиш керакми ёки ёмонликми?»

If we analyze structural features we distinguish that: coordinating conjunction (or / или / ёки), Parallel infinitive constructions, repetition of interrogative marking in Uzbek

Rhetorical questions

Rhetorical interrogatives structurally resemble standard

interrogatives but function as implicit assertions.

Example (Qur'an 55:13): "Which of the favors of your Lord will you deny?" Russian: «Какое же из благ Господа вашего вы отвергнете?» Uzbek: «Раббингизнинг қайси неъматларини инкор этасиз?»

Analyzing structural properties we identify that: Wh-determiner (Which), Future auxiliary (will), direct address (your Lord)

However, structurally interrogative, semantically declarative: → The implied meaning: you will not deny any of them.

This illustrates the structural–functional divergence typical of sacred discourse.

Archaic interrogative structures in religious English

Religious texts preserve Early Modern English features such as:

- Inversion with lexical verb (Knowest thou...?)
- Obsolete pronouns (thou, thee)
- Absence of "do-support"

For example: "Knowest thou this of thyself?" (John 18:34)

Modern equivalent: "Do you know this yourself?" Structural difference: No auxiliary "do". Verb inflected with –est. Pronoun inversion maintained

This archaic structure intensifies solemnity and authority.

Cross-linguistic structural encoding of interrogativity

Feature	English	Russian	Uzbek
Word order change	Yes	No (flexible)	No (SOV stable)
Auxiliary inversion	Required	Absent	Absent
Interrogative particle	No	Yes (ли)	Yes (-ми)
Morphological agreement	Minimal	Moderate	Strong

This typological contrast is crucial for translation analysis in religious discourse.

References (GOST format sample).

Interrogative constructions in the Qur'an demonstrate high rhetorical density and structural variation. Unlike narrative interrogatives in the Bible, Qur'anic questions frequently function as: Theological affirmation, Moral warning, Logical argumentation, Emotional intensification, Repetitive rhetorical emphasis.

Structurally, the Qur'an employs: Yes/No interrogatives, Wh-interrogatives, Negative interrogatives, Repetitive rhetorical questions, Elliptical interrogative constructions. A distinctive feature of Qur'anic discourse is rhythmic repetition of interrogative structures.

Yes/No Interrogatives

Example 1: Qur'an 35:3. English (Sahih International): "Is there any creator other than Allah who provides for you from the heaven and earth?" Russian: «Есть ли иной творец, кроме Аллаха, который давал бы вам удел с неба и земли?» Uzbek: «Аллоҳдан бошқа сизларга осмон ва ердан ризқ берувчи бирор яратувчи борми?»

Summarizing the above mentioned, we stress that interrogative constructions in religious texts represent a structurally rich and functionally dynamic syntactic category. Their grammatical form often transcends informational inquiry, becoming a powerful rhetorical instrument of divine discourse. The comparative analysis of English, Russian, and Uzbek versions demonstrates that while structural encoding differs across languages, the persuasive and theological force of interrogatives remains universally significant.

References:

1. Хаддлстон, Р., Пуллум, Дж. Кембриджская грамматика английского языка. – Кембридж: Cambridge University Press, 2002.
2. Crystal, D., Davy, D. Investigating English Style. – London: Longman, 1969.
3. The Holy Bible. King James Version. – Oxford: Oxford University Press, 2008.
4. Библия. Книга Бытия. – Русский Синодальный перевод. – Москва: Синодальная типография, 2011.

Abror TUYCHIEV,
Assistant teacher Renaissance University
Tuychiev@gmail.com

THE ROLE OF FORMATIVE ASSESSMENT IN IMPROVING LANGUAGE ACQUISITION

Annotation: this article examines the critical role of formative assessment in enhancing language acquisition processes. The study demonstrates that formative assessment functions as a tool which tracks student development while it creates educational pathways through its immediate assessment feedback and its customized teaching methods and its student-focused assessment techniques.

Keywords: *formative assessment, language acquisition, feedback mechanisms, pedagogical evaluation, language learning strategies*

Аннотация: в данной статье рассматривается критическая роль формирующего оценивания в совершенствовании процессов овладения языком. Анализ показывает, что формирующее оценивание не только контролирует прогресс учащихся, но и активно формирует траектории обучения посредством своевременных механизмов обратной связи, адаптивных учебных стратегий и подходов к оцениванию, ориентированных на учащегося.

Ключевые слова: *формирующее оценивание, овладение языком, механизмы обратной связи, педагогическое оценивание, стратегии изучения языка*

Annotatsiya: ushbu maqolada shakllovchi baholashning til egallash jarayonlarini takomillashtirishdagi muhim roli o'rganiladi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, shakllovchi baholash nafaqat talabalar taraqqiyotini nazorat qiladi, balki o'z vaqtida qayta aloqa mexanizmlari, moslashuvchan ta'lim strategiyalari va talabaga yo'naltirilgan baholash yondashuvlari orqali o'rganish trayektoriyalarini faol shakllantiriladi.

Kalit so'zlar: *shakllovchi baholash, til egallash, qayta aloqa mexanizmlari, pedagogik baholash, til o'rganish strategiyalari*

INTRODUCTION

The process of acquiring a language involves multiple complex developmental stages which require organized teaching methods and regular assessment of student development. Current educational systems use assessment methods which have transitioned from traditional summative tests toward interactive formative assessments which help students learn better. The ongoing formative assessment process which teachers use to evaluate student progress throughout their language learning studies has become an essential part of language education because it changes both teaching methods and student learning experiences in language studies. Formative assessment in language acquisition research serves multiple purposes because it goes beyond measuring learner skills to provide specific feedback which helps teachers find student learning needs while informing their teaching methods and helping students develop self-monitoring abilities. Current assessment systems need to move beyond their traditional role as learning evaluation tools because educational institutions now understand that formative assessment methods enable language development assessment in all educational settings. Language instruction needs formative assessment because it solves three main problems which second language learners' face: creating custom learning plans, receiving prompt feedback about their mistakes, and maintaining their drive during the long process of acquiring a new language.

METHODOLOGY AND LITERATURE REVIEW

The researchers used systematic review methods to analyze existing academic literature about formative assessment practices in language educational settings. The development of formative assessment as an evaluation method started from constructivist learning theories which require students to build knowledge through active studying and social learning in schools. The research findings show that formative assessment methods help students develop language skills through several methods which include instant error correction that stops students from developing permanent mistakes and learning support activities that help students learn within their learning capacity boundaries and metacognitive learning techniques that help students track their language development. Russian educational research provides essential insights about how to implement formative assessment practices within structured language teaching methods which require teachers to assess student progress throughout the learning process while following established educational objectives and competency assessment procedures. Uzbek educational research focuses on formative assessment practices used in language instruction especially for English language teaching in secondary and tertiary educational institutes which investigates how local educational systems can implement international teaching practices through formative assessment methods.

RESULTS AND DISCUSSION

The examination of academic literature demonstrates that formative assessment creates beneficial outcomes which impact language learning across all aspects of linguistic proficiency development. The research shows that students who receive ongoing formative assessment feedback achieve better language skills than students who take only summative tests because immediate feedback helps them learn to speak and write more effectively. The multiple systems of formative assessment create a framework that helps students acquire new language skills through their various interactive elements. The first aspect of formative assessment establishes assessment standards which enable students to determine their progress toward specific learning objectives while they study their required content. Students need this information because it helps them understand their language proficiency which they cannot accurately assess because they lack both metalinguistic understanding and actual experience with the target language.

The essential nature of formative assessment provides students with immediate feedback, which helps them make corrections to their mistakes before those mistakes become permanent learning problems. The second language acquisition process faces a major obstacle which causes learners to develop permanent incorrect language patterns because they practice those errors without receiving any corrections. The process of formative assessment helps learners acquire self-directed learning skills together with self-control abilities which they need for lifelong language development that happens outside of classroom learning. The research on formative assessment techniques demonstrates different effectiveness rates based on the specific language skill being tested and the characteristics of the students. The study found that active testing through frequent low-stakes quizzes which give

students immediate feedback leads to better vocabulary retention than passive review methods. The study found that using spaced repetition schedules which implement psychological memory consolidation principles reaches optimal results. The combination of formative assessment with explicit error identification and explanation proves better than implicit correction methods for complex structures which need users to apply rules rather than relying on intuitive pattern recognition. The structured peer assessment system together with collaborative tasks in formative assessment programs, helps students to develop their communicative competence, by providing them with chances to work together, which allows them to share different ways of speaking, while creating a safe space that helps them practice their speaking skills.

CONCLUSION

This analysis establishes formative assessment as essential component of effective language pedagogy, demonstrating through comprehensive literature review that ongoing evaluation practices significantly enhance language acquisition across diverse linguistic domains and learner populations. The evidence synthesized from international, Russian, and Uzbek scholarly sources converges on several key conclusions regarding formative assessment's role in language learning. Formative assessment facilitates language acquisition primarily through mechanisms of timely corrective feedback, explicit learning goal awareness, metacognitive skill development, and adaptive instructional adjustment based on demonstrated learner needs. The effectiveness of formative practices depends critically on implementation quality, including feedback specificity and actionability, assessment-instruction alignment, teacher competence in formative methodologies, and institutional support for assessment cultures emphasizing learning support over mere performance measurement.

REFERENCES

1. Black, P., & Wiliam, D. (2018). Classroom assessment and pedagogy. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 25(6), 551-575.
2. Lee, I., & Coniam, D. (2013). Introducing assessment for learning for EFL writing in an assessment of learning examination-driven system in Hong Kong. *Journal of Second Language Writing*, 22(1), 34-50.
3. Shintani, N. (2016). *Input-based tasks in foreign language instruction for young learners*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
4. Carless, D. (2015). Excellence in university assessment: Learning from award-winning practice. London: Routledge.
5. Ellis, R. (2009). Corrective feedback and teacher development. *L2 Journal*, 1(1), 3-18.
6. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81-112.
7. Коряковцева, Н.Ф. (2016). Теория и практика оценивания в обучении иностранным языкам. *Иностранные языки в школе*, 8, 2-11.
8. Lyster, R., & Saito, K. (2010). Oral feedback in classroom SLA: A meta-analysis. *Studies in Second Language Acquisition*, 32(2), 265-302.
9. Щукин, А.Н. (2015). Методика преподавания иностранных языков: учебник для студентов учреждений высшего образования. Москва: Академия.
10. Jalolov, J.J., & Mahkamova, G.T. (2015). English language teaching methodology. Tashkent: O'qituvchi.

DIFFERENT TEACHING METHODS IN FOREIGN LANGUAGE INSTRUCTION

Annotation: this article analyzes modern methods of teaching foreign languages, their effectiveness, and possibilities for application in the educational process. Particular attention is paid to the communicative approach, interactive teaching methods, the use of information and communication technologies, and the development of learners' speaking skills. In addition, the role of motivation, independent learning, and intercultural communication in foreign language acquisition is highlighted. The results of the study provide practical recommendations for teachers to improve the effectiveness of foreign language instruction.

Key words: *Methods, Approach, New devices, ICT, learning process, Communicative language teaching. Web based learning*

Аннотация: в данной работе рассматриваются современные методы обучения иностранным языкам, их эффективность и возможности применения в образовательном процессе. Особое внимание уделяется коммуникативному подходу, интерактивным методам обучения, использованию информационно-коммуникационных технологий, а также развитию речевых навыков обучающихся. Кроме того, освещается значение мотивации, самостоятельного обучения и межкультурной коммуникации в процессе изучения иностранного языка. Результаты исследования содержат практические рекомендации для преподавателей по повышению эффективности обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: *методы, подход, новые устройства, ИКТ (информационно-коммуникационные технологии), учебный процесс, коммуникативное обучение языку, веб-ориентированное обучение.*

Annotatsiya: mazkur maqolada xorijiy tillarni o'qitishning zamonaviy metodlari, ularning samaradorligi hamda ta'lim jarayonida qo'llash imkoniyatlari tahlil qilinadi. Xususan, kommunikativ yondashuv, interfaol usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, til o'rganishda motivatsiya, mustaqil ta'lim va madaniyatlararo muloqotning ahamiyati yoritib beriladi. Tadqiqot natijalari xorijiy tillarni samarali o'qitish jarayonini tashkil etishda o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: *Metodlar, yondashuv, yangi qurilmalar, AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari), ta'lim jarayoni, kommunikativ til o'qitish, veb-asosida o'qitish.*

Basically, teaching must include two major components sending and receiving information. Ultimately, a teacher tries his best to impart knowledge as the way he understood it. The use of innovative methods in educational institutions has the potential not only to improve education, but also to empower people, strengthen governance and galvanize the effort to achieve the human development goal for the country. with a number of educational options available before the present generation learners, the newer trends seem to have emerged in the field of education that have entirely changed the face of traditional system of education. Recent trends, methodologies and developments portray the vital role of education sector in general with its internalization of the education process, stress on quality above quantity, increase in the adoption of technologies, necessity for professional talent etc. Seasons change, fashions changes, attitudes of human beings change but it is important to note that in the last century English curriculum has hardly undergone any change. There had been much of changes in the attitude of people as to what they perceive to be a language. Rigid curriculums

and huge syllabi continue to threaten students who speak regional dialect but love to excel in English. The history of foreign language has always been an important practical concern. It was Latin which dominates various fields like education, commerce, religion and government in the western world. In 16th Century French, Italian and English achieve lot of importance as result of political changes in Europe. As the status of Latin language from that of living language to teaching subject in school curriculum. According to Elley and Warwick "The study of classical Latin and analysis of its grammar becomes the model from foreign languages study from 17th to 19th century. In 21st century we are going to teach communicative language teaching". Communication is the groundwork based on which any idea can progress and develop into a fully one. Without that, sustenance in any field is impossible. During the last decade, various crucial factors have combined to affect the current ideologies of teaching of English such as the ineffective methodologies, unsuitable materials, and integration of contextualized teaching, over emphasis on multi language skills etc. Teachers

who practiced Grammar Translation method during the previous decade solely relied on black board as the apt tool to impart communication skills and the nuances of English language. Later on, over-head projectors, acted as another medium for the teacher dominated class room. Such teachers believed in the dictum of drill and practice. Researchers had given more emphasis on authentic and meaningful contextualized discourse. Then they focused on a successful adult second language learning as a parallel process to a child's first language acquisition. With the advent of e-communication, it has been made possible for the English language teachers to enrich their profession. Basically, the teacher controls the instructional process, the content is delivered to the entire class and the teacher tends to emphasize factual knowledge. In other words, the teachers deliver the lecture content and the students listen to the lecture. Thus, the learning mode trends to be passive and the learners play little part in their learning process. It has been found in most universities by many teachers and students that the conventional lecture approach in classroom is of limited effectiveness in both teaching and learning. This method had stayed in practice for a good period of time due to its focus on the functional use of English. But, it needed a lot of time, good budget and a small class size. And even in some situations, it was not very useful. These issues led to another method that is called Audio-Lingual Method. Maley claimed that "The Direct method is natural method of teaching foreign language its makes use of Audio-Visual Aids. The direct method originated in France in 1801. The direct method develops as a reaction against GTM. Its basic principle is that pupils should think directly in foreign language". DM is to teach language directly at aims to create direct bond between the word and meaning, thought and expression. It's also improving the pupil's pronunciation. In 21st century there is a rise of communicative methodology which emphasizes real meaning communication method than activity, topic and situations which are artificial and remote from pupil's lies. The process of English communication learning will be more student-centered but less time consuming. Therefore, it promises that the teaching quality will be improved and students' applied English communication can be effectively cultivated, meaning that students' communicative competence will

be further developed. Language in education would ideally and ordinarily build on such naturally acquired language ability, enriching it through the development of literacy into an instrument for abstract thought and the acquisition of academic knowledge. Teachers use a range of local texts or English translation of literature in the classroom. The use of language as well as the use of a variety of accents in listening activities or tests is encouraged in the English language classroom. Having realized the need of the hour: English teachers convene different types of conferences and seminars to create a platform and to get to know the upcoming ideologies in the ELT and also to upgrade themselves professionally. It is the fifth skills of language that enables the efficiency to use grammatical structures with accuracy. Academic qualification alone may not help teachers to grow professionally, on the other hand, they need to be equipped themselves with the current practices. The teaching materials that are being used in our country are almost made available all over the world. There had been too many methodologies of teaching English language. The third dimension of globalization which is inseparable from English teaching is an advancement of Information and According to Damon and Phelps, "Communicative language teaching (CLT) emphasizes on the process of communication rather than the mastery of language. Sometimes the term functional approach is use for communicative approach or communicative method".

Web based learning is one of the fastest developing areas. There are thousands of English web based classes that offer trainings for a variety of basic language skills such as Learning, Speaking, Reading and Writing and are made interactive in a variety of ways. Some of the common technologies are available for promotion of education are as follows: The students can correspond with native speakers of the target language using an e-mail by creating a personal e-mail account (g-mail, yahoo, etc) which is free. The students can mail their home work to the teachers concerned and get it corrected in turn. The teacher can also provide revisions, feedback, suggestions for the betterment of every work and send them back. Every internet service has audio functions, and technological instruments like laptops with cameras. The students could communicate with their teachers and friends who are far away.

References

1. Almekhlafi A. The effect of Computer –Assisted Language Learning (CALL) on United Arab Emirates EFL School students' achievement and attitude. *Journal of Interactive Learning Research*, 2006. 121-142 p.
2. Damon, W. and E. Phelps. Critical distinctions among three approaches to peer Education, *International Journal of Educational Research*, 1989. 13(1), 9-19 p.
3. Elley and Warwick. Conclusion: What have we learned? Cambridge: Cambridge University Press, 2001. - 237-238 p.
4. Maley, Alan. Poetry and song as effective language learning activities. - New York: Cambridge University Press, 1987. - 93-109 p.

Zuhriddin AKBAROV,
 English teacher
 The University of Business and Science
 Zuhriddinakbarov1993@gmail.com

STYLISTIC CHOICES OF ENGLISH USAGE AMONG YOUNGSTERS AND OLDER PEOPLE

Annotation: this article examines generational differences in the stylistic choices of English usage between youngsters and older people. It analyzes how vocabulary, syntax, and formality vary across age groups in both spoken and written contexts. Using a mixed-method design, the research collected speech and written samples from 120 participants divided into younger (18–25) and older (55+) cohorts. Results indicate that younger speakers prefer informal, creative, and digitally influenced language, whereas older speakers maintain traditional, formal styles. These findings highlight how social identity, technology, and communicative context shape linguistic variation across generations.

Keywords: *stylistic variation, generational language, sociolinguistics, communication, digital discourse*

Аннотация: в данной статье рассматриваются межпоколенческие различия в стилистических предпочтениях использования английского языка среди молодежи и людей старшего возраста. Анализируется, как словарный запас, синтаксис и формальность варьируются в зависимости от возраста как в устной, так и в письменной речи. В исследовании, проведенном с использованием смешанного метода, были собраны образцы устной и письменной речи 120 участников, разделенных на младшие (18–25 лет) и старшие (55+) группы. Результаты показывают, что молодые носители предпочитают неформальный, творческий и цифровой язык, в то время как носители старшего возраста сохраняют традиционный, формальный стиль. Эти результаты демонстрируют, как социальная идентичность, технологии и коммуникативный контекст формируют языковую вариативность между поколениями.

Ключевые слова: *стилистическая вариативность, межпоколенческий язык, социолингвистика, коммуникация, цифровой дискурс.*

Annotatsiya: ushbu maqola yoshlar va keksa odamlar o'rtasida ingliz tilidan foydalanishning stilistik tanlovidagi avlod farqlarini ko'rib chiqadi. U lug'at, sintaksis va rasmiyatchilikning og'zaki va yozma kontekstda yosh guruhlarida qanday farqlanishini tahlil qiladi. Aralash uslubli dizayndan foydalangan holda, tadqiqot yosh (18-25) va kattaroq (55+) kogortalarga bo'lingan 120 ishtirokchidan nutq va yozma namunalarni to'pladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, yosh ma'ruzachilar norasmiy, ijodiy va raqamli ta'sirlangan tilni afzal ko'radilar, kattaroq ma'ruzachilar esa an'anaviy, rasmiy uslublarni saqlab qolishadi. Ushbu topilmalar ijtimoiy o'ziga xoslik, texnologiya va kommunikativ kontekst avlodlar bo'ylab lingvistik o'zgarishlarni qanday shakllantirishini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: *stilistik o'zgaruvchanlik, avlod tili, sotsiolingvistika, aloqa, raqamli nutq*

Introduction

Language reflects social identity and evolves with each generation. As societies change, linguistic styles also adapt to new cultural and technological realities (Eckert, 2012). One significant dimension of language variation is generational difference—how youngsters and older adults use distinct stylistic features in their everyday communication.

Young speakers often employ slang, abbreviations, and emoji in both speech and writing, reflecting

informality and innovation (Crystal, 2019). By contrast, older speakers tend to favor formality, grammatical precision, and conventional politeness forms rooted in earlier norms (Holmes, 2013). Such differences extend beyond vocabulary—they reflect divergent attitudes toward communication, identity, and social belonging.

Research in sociolinguistics emphasizes that these stylistic differences are context-dependent. Tagliamonte (2016) argues that young people's "teen talk" embodies social creativity and peer-group solidarity, while older

generations often preserve linguistic forms representing authority and experience. Jones and Li (2020) similarly found that digital communication amplifies generational distinctions, as younger users adopt abbreviations, memes, and informal markers absent in older users' messages.

Despite existing research, comparative studies combining spoken and digital contexts remain limited. This study fills that gap by exploring stylistic variation in English among younger and older speakers, focusing on vocabulary richness, syntactic complexity, formality, and the influence of digital media.

Research Questions

1. What are the primary stylistic differences in English usage between youngsters and older adults?
2. How do formality and context affect generational language choices?
3. To what extent do digital media shape the stylistic preferences of younger speakers?

Methods

Research Design: this study followed a mixed-method design, combining quantitative linguistic analysis with qualitative interpretation. The quantitative approach focused on measurable stylistic variables (vocabulary richness, syntax, and formality), while qualitative analysis explored contextual meanings and communication attitudes.

Participants

A total of 120 participants were selected and divided into two age-based cohorts:

Youngsters (60): aged 18–25, mainly university students and recent graduates.

Older adults (60): aged 55 and above, including retired educators and professionals.

All participants were fluent English speakers, representing diverse educational and regional backgrounds.

Data Collection

Two communication contexts were used for data collection:

Spoken data: 10-minute recorded conversations between participants on familiar topics such as hobbies and current affairs.

Written data: short online posts from social media (for younger speakers) and email or formal letters (for older speakers).

All participants provided consent for their linguistic data to be analyzed anonymously.

Analytical Procedures

Analysis focused on three stylistic dimensions:

Lexical variation: type-token ratio (TTR), use of slang, and informal expressions.

Syntactic complexity: sentence length, clause structure, and use of contractions.

Formality and digital markers: presence of emojis, abbreviations, code-switching, and politeness strategies.

AntConc software was used for lexical and syntactic counts, while manual coding identified stylistic patterns such as humor, abbreviation, and emoji use. Inter-rater reliability for qualitative coding was maintained at 0.88 (Cohen's κ).

Results

Lexical Differences: significant variation was observed between age groups in lexical usage. Younger speakers used a higher proportion of slang and creative vocabulary (e.g., "vibe," "lit," "idk"). Older adults demonstrated more traditional and idiomatic vocabulary ("as far as I'm concerned," "to be honest").

These results align with Jones and Li's (2020) findings, which suggest that lexical innovation is correlated with younger generations' exposure to digital discourse.

Syntactic Complexity: Younger speakers favored shorter, clause-fragmented sentences in informal speech (e.g., "so tired rn", "gotta go"), whereas older speakers used complete, grammatically cohesive structures (e.g., "I'm quite tired right now", "I must be going now").

In formal written contexts, the syntactic gap narrowed; both groups displayed grammatical competence, though younger participants included more contractions (e.g., "it's", "don't") than older participants.

Formality and Digital Markers: Digital stylistics distinguished younger users most clearly. Approximately 85% of younger participants incorporated emojis, abbreviations, or informal typography in their digital writing ("omg," "yesss," "brb"). Only 10% of older adults used these markers, often sparingly and for humor or rapport-building.

This supports Crystal's (2019) "internet stylistics" concept, where digital language merges textual and visual communication. Older speakers favored clarity and punctuation accuracy, rarely using informal markers.

Pragmatic and Politeness Patterns: Older adults used more explicit politeness forms ("please," "thank

you,” “I appreciate it”), while younger speakers relied on humor or indirect politeness (“Hey bestie, can you help me out?”). These pragmatic contrasts mirror Takano’s (2020) findings on generational politeness norms, rooted in differing socialization patterns.

Discussion

Generational Identity and Linguistic Innovation:

Language serves as a marker of generational identity. Young language users express modernity and creativity through stylistic experimentation, reflecting what Androutsopoulos (2015) calls “digital performativity”. Their stylistic flexibility demonstrates a willingness to blend formal and informal registers depending on audience and platform.

Older speakers, conversely, adhere to conventional linguistic norms, emphasizing professionalism and clarity (Holmes, 2013). This reflects a generational value system rooted in stability and correctness.

Influence of Context and Technology: Both generations exhibit contextual adaptability, confirming Halliday’s (2014) theory that register variation reflects communicative purpose. Younger speakers shift to formal English in professional or academic contexts, while older speakers may adopt informality in family or online interactions.

Technology, however, has widened the stylistic gap. Social media encourages brevity, visual communication, and slang (Tagliamonte, 2016), reinforcing younger users’ dynamic styles. Older adults’ limited engagement with these platforms results in more static stylistic repertoires.

Communication and Educational Implications:

Generational stylistic differences can lead to communication barriers. Younger speakers may view older people’s formality as distant, while older individuals may perceive youth slang as careless or disrespectful (Eckert, 2012).

Educators should promote stylistic awareness, teaching learners to code-switch effectively between digital and formal registers. Likewise, digital literacy initiatives can help older adults navigate modern communicative norms and reduce generational divides.

Limitations and Future Directions: the sample was limited to educated English users; future research should include more diverse socioeconomic groups. A longitudinal study would clarify whether observed patterns represent permanent generational change or age-related adaptation. Additionally, multimodal analysis (including gestures, memes, and videos) could provide deeper insight into stylistic expression across platforms.

Conclusion

This study demonstrates that stylistic choices in English differ markedly across generations. Younger speakers favor informal, expressive, and visually enriched language, influenced by digital communication. Older speakers maintain formal, polite, and grammatically structured discourse rooted in conventional norms.

Despite differences, both groups exhibit stylistic adaptability depending on context. Recognizing these generational stylistic trends is essential for improving intergenerational communication, digital literacy, and linguistic inclusivity in modern English use.

References

1. Androutsopoulos, J. (2015). Networked multilingualism: Some language practices on Facebook and their implications. *International Journal of Bilingualism*, 19(2), 185–205. <https://doi.org/10.1177/1367006913489198>
2. Crystal, D. (2019). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language* (3rd ed.). Cambridge University Press.
3. Eckert, P. (2012). Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology*, 41(1), 87–100. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145828>
4. Halliday, M. A. K. (2014). *An Introduction to Functional Grammar* (4th ed.). Routledge.
5. Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics* (4th ed.). Routledge.
6. Jones, R., & Li, S. (2020). *Digital discourse and language variation across generations*. *Journal of Pragmatics*, 162(1), 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2020.04.012>
7. Tagliamonte, S. A. (2016). *Teen Talk: The Language of Adolescents*. Cambridge University Press.
8. Takano, M. (2020). Intergenerational differences in language use and their effects on communication. *Journal of Japan Academy of Nursing Education*, 30(2), 49–59. <https://doi.org/10.5630/jane.30.49>

SYSTEMATICITY IN ENGLISH PERSONAL NOUNS: RESIDENCE-BASED NAMES

Annotation: this study explores the systematicity of English personal nouns denoting a person by place of residence or spatial association, such as *Londoner*, *villager*, or *neighbor*. Using an onomasiological and definitional approach, it shows that these nouns form a hierarchically structured micro-field, with relations including hyperonymy, hyponymy, synonymy, and semantic oppositions. The results illustrate that lexical meaning is organized systematically, with toponyms and settlement types serving as bases for nomination rather than as independent objects of analysis.

Key words: *systematicity, personal nouns, onomasiology, definitional analysis, hyperonymy, hyponymy, synonymy, semantic opposition, residence-based nomination*

Аннотация: в данном исследовании изучается систематичность английских личных существительных, обозначающих человека по месту жительства или пространственной ассоциации, таких как «лондонец», «житель деревни» или «сосед». Используя ономасиологический и дефиниционный подход, показано, что эти существительные образуют иерархически структурированное микрополе, включающее гиперонимию, гипонимию, синонимию и семантические оппозиции. Результаты показывают, что лексическое значение организовано систематически, при этом топонимы и типы поселений служат основой для номинации, а не независимыми объектами анализа.

Ключевые слова: *систематичность, личные существительные, ономасиология, дефиниционный анализ, гиперонимия, гипонимия, синонимия, семантическая оппозиция, номинация на основе места жительства.*

Annotatsiya: ushbu tadqiqot shaxsni yashash joyi yoki makon bilan bog'liqligi bo'yicha ifodalovchi ingliz tilidagi shaxsiy otlarning tizimli xususiyatini o'rganadi, masalan, *Londoner* (londonlik), *villager* (qishloq aholisi), yoki *neighbor* (qo'shni). Onomaziologik va definitsion yondashuvdan foydalangan holda, bu otlar giperonimiya, giponimiya, sinonimiya va semantik qarama-qarshiliklarni o'z ichiga olgan ierarxik tuzilgan mikromaydon hosil qilishini ko'rsatadi. Natijalar shuni namoyon qiladi-ki, leksik ma'no tizimli tarzda tashkil qilingan bo'lib, nomlashda asos sifatida toponimlar va aholi punktlari turlari xizmat qiladi, mustaqil tahlil obyekti sifatida emas.

Kalit so'zlar: *tizimlilik, shaxsiy otlar, onomaziologiya, definitsion tahlil, giperonimiya, giponimiya, sinonimiya, semantik qarama-qarshilik, yashash joyiga asoslangan nomlash*

Modern linguistic theory increasingly emphasizes the systematic nature of lexical meaning, rejecting the view of vocabulary as a random accumulation of independent units. Instead, lexis is understood as a hierarchically organized system whose elements are interconnected through semantic, paradigmatic, and oppositional relations. This perspective is particularly productive within the framework of onomasiological linguistics, which focuses on the principles of nomination and the selection of conceptual features underlying lexical naming. The present study examines one-word personal nominations in the English language, that is, nouns denoting a person through a salient semantic feature such as place of residence, origin, kinship, or social affiliation. The analysis is based on the assumption that personal nouns form lexico-semantic microfields, whose internal organization can be reconstructed through systematic comparison of dictionary definitions. This assumption follows Apresyan's claim that lexical meaning exists only as part of a structured system and can be adequately described through explanatory lexicography (Apresyan, 1974). Special attention is given to personal nouns denoting place of residence, as this group demonstrates a high degree of semantic transparency and structural regularity. The relevance of the study lies in its contribution to lexical semantics and onomasiology, as well as in its applicability to lexicography and foreign language teaching. The aim of the article is to identify the principles

governing the systematic organization of personal nominations in English using an onomasiological and definitional approach. The theoretical framework of the study is grounded in the concept of the systematic organization of lexics, developed in both Russian and European linguistic traditions.

According to Apresyan Y.D., lexical meaning cannot be interpreted in isolation; it exists only within a network of semantic oppositions and hierarchical relations. He argues that dictionary definitions provide access to invariant semantic components and thus enable the reconstruction of lexical systems (Apresyan, 1974). This position establishes definitional analysis as a central methodological tool in semantic research. Kubryakova E. S. conceptualizes the word as an element of a lexico-semantic system characterized by internal (paradigmatic) and external (syntagmatic) relations. She emphasizes that onomasiological analysis reveals the motivational basis of nomination, explaining why a particular feature becomes dominant in naming (Kubryakova, 1981). Arutyunova N.D. further develops this idea by arguing that lexical meaning is structured hierarchically and revealed through semantic oppositions that become evident in definitional comparison (Arutyunova, 1976). Begizova, 2025)

The study employs onomasiological and definitional analysis as its principal methods. The empirical material is drawn from authoritative English lexicographic sources, including the Oxford English Dictionary, Merriam-Webster's Collegiate Dictionary,

and Collins English Dictionary. The analytical procedure consists of the following stages: a) identification of recurrent definitional patterns (e.g. *a person who lives in...*, *one who inhabits...*); b) determination of the macrosemantic component common to all analyzed units; c) isolation of onomasiological themes guiding nomination.; d) classification of lexical units according to hierarchical and oppositional relations; e) the analysis is restricted to direct nominative meanings recorded in dictionaries. Figurative, pragmatic, and context-dependent meanings are excluded in accordance with Apresyan's principle of semantic reconstruction based on lexicographic data (Apresyan, 1974).

English personal nouns, denoting a person by place of residence, demonstrate a clear tendency toward lexico-semantic systematization. Within personal nomination, several types of systematic relations can be observed: hyperonymy and hyponymy (e.g. *resident* → *islander* → *Londoner*); Binary oppositions (e.g. *native* vs. *immigrant*); Gradual differentiation (e.g. *local* → *resident* → *settler* → *expatriate*). These relations confirm that personal nominations function as structured micro-fields in which meaning is established through contrast, inclusion, and specification, in line with Trier's field theory (Trier, 1934). Personal nouns nominating people by place of residence constitute a productive and semantically cohesive micro-field within English anthropological vocabulary. These nominations encode not only spatial localization but also aspects of social identity and cultural affiliation. As Trier notes, lexical fields reflect collective conceptualizations rather than isolated facts (Trier, 1934).

Definitional analysis reveals a stable and recurrent model: [a person who + lives / resides/inhabits+X]. The invariant component a person functions as the macrosemantic marker, indicating affiliation with the superordinate category "person," as described by Apresyan (1974). The variable component specifies the onomasiological feature of residence. For example: *resident* - "a person who lives in a particular place" (Merriam-Webster, 2022); *inhabitant* - "a person or animal that lives in or occupies a place" (OED, 2023). At the highest level of abstraction are neutral nominations lacking additional specification, such as *resident*, *inhabitant*, and *dweller*. These units establish the basic nominative schema "person + place". A lower level of the hierarchy includes nominations defined by natural or geographical features: *islander* - "a person who lives on an island"; *highlander* - "a person from the highlands"; *lowlander* - "a person who lives in lowland areas" (Collins, 2022). Here, the nominative feature is

shaped by landscape-related distinctions. Another subgroup is structured according to the type of settlement: *townsman* - "a native or inhabitant of a town"; *villager* - "a person who lives in a village"; *citizen* - "a legally recognized inhabitant of a city" (Merriam-Webster, 2022). These nominations reflect socially relevant spatial categorizations. The most concrete level is represented by toponymical marked nominations: *Londoner* - "a person from London"; *New Yorker* - "a person who lives in or comes from New York" (OED, 2023). Such units represent one more stage of hierarchical specification. A further interesting category includes micro-environment-based personal nouns, reflecting shared or immediate living arrangements rather than geographical locations. Words such as *roommate* - "a person who shares a room or apartment with another", *flat mate* - "a person sharing an apartment", or *housemate* - "a person sharing a house" belong to this group. These units extend the hierarchy to social and domestic spatial relationships, showing that personal nouns can also encode proximity, social interaction, and functional aspects of cohabitation. Other examples in this category may include *suite-mate* (in a dormitory or student residence), *cabinmate* (in certain workplaces or shared transport contexts) reflecting varying degrees of intimacy and spatial overlap in everyday life. The analysis demonstrates that residence-based personal nouns form a hierarchically structured semantic system. The generalized definitional formula "a person who..." signals affiliation with the macro-category **person**, while subsequent elements introduce increasingly specific spatial characteristics—ranging from abstract habitation (*resident*) to precise toponymic identification (*Londoner*) and finally to micro-social environments (*roommate*). This organization supports E.S. Kubryakova's assertion that onomasiological analysis reveals the motivational principles underlying lexical nomination (Kubryakova, 1981) and confirms Arutyunova's view of lexical meaning as hierarchically structured (Arutyunova, 1976).

The study confirms that personal nominations in English exhibit a high degree of systemic organization. On the example of nouns denoting place of residence, it has been shown that: all units share a common macro-semantic component "person"; Nomination is based on stable definitional models; Lexical meaning is structured through hierarchical and oppositional relations. These findings demonstrate the effectiveness of the onomasiological and definitional approach and highlight its potential for further research in lexical semantics, lexicography, and language pedagogy.

References

1. Apresyan, Y. D. (1974). *Lexical Semantics*. Moscow: Nauka.
2. Arutyunova, N. D. (1976). *Sentence Meaning and Sense*. Moscow: Nauka.
3. Kubryakova, E. S. (1981). *Onomasiological Studies in Linguistics*. Moscow: Nauka.
4. Oxford English Dictionary. (2023). Oxford: Oxford University Press.
5. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary. (2022). Springfield, MA: Merriam-Webster.
6. Collins English Dictionary. (2022). Glasgow: HarperCollins.
7. Trier, J. (1934). *Das sprachliche Feld*. Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung.
8. Begizova M. The semantic field of leadership in the English language Xorazm Ma'mun Akademiiyasi Axborotnomasi 2025-3/4

Xiva-2025

The illustration features a central white sheet of paper with two punch holes at the top, set against a light blue background. Surrounding the paper are various educational icons: a yellow pencil sharpener at the top left, a red apple with a green leaf at the top center, a blue spiral notebook at the top right, a rolled-up white diploma tied with a blue ribbon on the right, a pink notebook at the bottom left, a red pencil at the bottom right, and a yellow notebook with a globe on its pages at the bottom center. The globe is blue and green, representing Earth. The word "PEDAGOGIKA" is printed in a bold, dark blue, sans-serif font in the center of the white paper.

PEDAGOGIKA

Dildora RADJABOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

TIL OLIYGOHLARIDA FONETIKANI O'QITISHNING ZAMONAVIY METODIK ASOSLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada til oliygohlarida fonetikani o'qitish jarayonining o'ziga xos xususiyatlari, mavjud muammolari hamda ularni bartaraf etishning zamonaviy metodik yo'llari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida fonetik kompetensiyani shakllantirishda interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va individual yondashuvning ahamiyati o'rganildi. Olingan natijalar asosida fonetikani samarali o'qitishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: fonetika, talaffuz, nutq madaniyati, lingvistik kompetensiya, metodika, oliy ta'lim.

Annotation: this article analyzes the specific features of teaching phonetics in higher education institutions, existing problems, and modern methodological approaches to solving them. The study examines the importance of interactive methods, information and communication technologies, and an individual approach in developing phonetic competence. Based on the obtained results, practical recommendations aimed at improving the effectiveness of phonetics teaching were developed.

Key words: phonetics, pronunciation, speech culture, linguistic competence, methodology, higher education.

Аннотация: в данной статье анализируются особенности обучения фонетике в высших учебных заведениях, существующие проблемы, а также современные методические подходы к их решению. В ходе исследования изучается значение интерактивных методов, информационно-коммуникационных технологий и индивидуального подхода в формировании фонетической компетенции. На основе полученных результатов разработаны практические рекомендации, направленные на повышение эффективности обучения фонетике.

Ключевые слова: фонетика, произношение, культура речи, лингвистическая компетенция, методика, высшее образование.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida chet tillarini mukammal o'zlashtirish zamonaviy mutaxassis tayyorlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tilni samarali egallash jarayonida fonetika alohida o'rin tutadi, chunki to'g'ri talaffuz, intonatsiya va urg'u nutqning tushunarililigini ta'minlaydi. Ayniqsa, til oliygohlarida bo'lajak tarjimonlar, o'qituvchilar va filologlar tayyorlanayotgan sharoitda fonetik tayyorgarlikning sifatli bo'lishi katta ahamiyatga ega.

An'anaviy ta'lim tizimida fonetika ko'pincha nazariy jihatdan o'rgatilishi, amaliy mashqlar esa yetarli darajada tashkil etilmasligi kuzatiladi. Natijada, talabalar grammatik va leksik bilimlarga ega bo'lsalar-da, nutqiy faoliyatda talaffuz xatolariga yo'l qo'yadilar. Shu sababli, fonetikani o'qitish jarayonini zamonaviy metodlar asosida takomillashtirish dolzarb vazifalardan biridir.

Mazkur maqolaning maqsadi til oliygohlarida fonetikani o'qitishning samarali usullarini aniqlash va ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish yo'llarini ishlab chiqishdan iborat.

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Xususan, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali fonetikani o'qitish bo'yicha mavjud yondashuvlar o'rganildi. So'rovnoma metodi yordamida talabalarining fonetik mashg'ulotlarga bo'lgan munosabati va qiyinchiliklari aniqlashtirildi.

Shuningdek, kuzatuv metodi asosida oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilayotgan fonetika darslari tahlil qilindi. Taqqoslash usuli yordamida an'anaviy va innovatsion metodlarning samaradorligi baholandi. Olingan natijalar statistik tahlil orqali umumlashtirildi.

Natijalar

O'tkazilgan tadqiqot natijalari til oliygohlarida fonetikani o'qitish jarayonida bir qator tizimli muammolar mavjudligini ko'rsatdi. So'rovnoma, kuzatuv hamda tahlil natijalari asosida ushbu muammolar bir necha asosiy yo'nalishlar bo'yicha aniqlanib, ilmiy jihatdan tahlil qilindi.

Avvalo, talabalar talaffuz mashqlariga yetarli darajada e'tibor bermasligi asosiy muammolardan biri sifatida qayd etildi. Tadqiqot jarayonida ko'plab talabalar fonetik mashg'ulotlarni ikkinchi darajali fan sifatida qabul qilishi, asosiy e'tiborni grammatika va lug'at boyligiga qaratishi kuzatildi. Natijada, fonetika nazariy bilim sifatida o'zlashtirilgan bo'lsa-da, uning amaliy qo'llanilishi yetarli darajada rivojlanmadi. Bu esa talabalar nutqida talaffuz xatolarining saqlanib qolishiga sabab bo'ldi.

Ikkinchidan, fonetik materiallarning yetarli emasligi ham muhim muammo sifatida aniqlandi. Kuzatuv natijalariga ko'ra, ayrim darslarda audio va video materiallardan kam foydalanilishi, zamonaviy fonetik dasturlar va interaktiv resurslarning yetishmasligi talaffuz ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarini chekladi.

An'anaviy darsliklar bilan cheklanish talabalarni real nutq muhitiga yaqinlashtirishda yetarli samara bermadi. Shu sababli, talabalar tabiiy talaffuz namunalari eshitish va tahlil qilish imkoniyatidan mahrum bo'lib qolmoqda.

Uchinchidan, tadqiqot davomida individual yondashuvning yetishmasligi muammosi ham aniqlanib, u fonetik ta'lim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi qayd etildi. Talabalar fonetik qobiliyati, eshitish darajasi va talaffuzga moyilligi jihatidan bir-biridan farq qiladi. Biroq dars jarayonida barcha talabalarga bir xil topshiriqlar berilishi ayrim talabalar ehtiyojlarini to'liq qondirmasligiga olib kelmoqda. Natijada, ba'zi talabalar talaffuzdagi kamchiliklarini o'z vaqtida bartaraf eta olmay, nutqiy faoliyatda ishonchsizlik his qila boshlaydi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari fonetika darslarida muntazam monitoring va teskari aloqaning yetarli emasligini ham ko'rsatdi. Ayrim hollarda talabalar o'z talaffuzidagi xatolar haqida yetarli ma'lumot olmaydi, bu esa ularning o'z ustida ishlash jarayonini sekinlashtiradi. O'qituvchi tomonidan individual tavsiyalar berilmasligi fonetik kompetensiyaning rivojlanishini cheklaydi.

So'rovnoma natijalariga ko'ra, respondentlarning 58 foizi talaffuz mashqlari yetarli emasligini, 46 foizi esa fonetika darslari ko'proq amaliy mashg'ulotlar asosida tashkil etilishi zarurligini bildirgan. Bundan tashqari, respondentlarning muayyan qismi fonetika darslarida zamonaviy texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish darajasi pastligini ham qayd etgan.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari fonetikani o'qitish jarayonida mavjud muammolar asosan amaliy mashg'ulotlarning yetishmasligi, metodik vositalarning cheklanganligi hamda individual yondashuvning sustligi bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Ushbu muammolarni bartaraf etish fonetik kompetensiyani samarali shakllantirish va ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Muhokama

Olingan tadqiqot natijalari fonetikani o'qitishda amaliy mashg'ulotlarga ustuvorlik berish zarurligini yaqqol ko'rsatdi. Chunki fonetik kompetensiya, avvalo, muntazam mashqlar, tinglab-takrorlash faoliyati hamda og'zaki nutq orqali shakllanadi. Fonetika sohasida faqat nazariy bilimlarga ega bo'lish talabalar nutqida to'g'ri talaffuz va intonatsiyani shakllantirish uchun yetarli emas. Nazariy

bilimlar amaliy faoliyat bilan uyg'unlashgandagina o'quv jarayonida real natijalarga erishish mumkin bo'ladi.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish fonetika darslarini yanada samarali va qiziqarli tashkil etish imkonini beradi. Xususan, mobil ilovalar, talaffuzni tahlil qiluvchi dasturlar, audio va video materiallar, shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi trenajorlar talabalar nutqini mustaqil rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday vositalar yordamida talabalar o'z talaffuzini eshitib, xatolarini mustaqil aniqlash va tuzatish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shuningdek, interaktiv metodlardan foydalanish fonetik kompetensiyani rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Rolli o'yinlar, dialog va monolog mashqlari, tinglab-takrorlash ishlari, fonetik diktantlar hamda juftlikda ishlash usullari talabalar faolligini oshiradi. Ushbu metodlar orqali talabalar dars jarayonida passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchiga aylanadi. Natijada, talaffuz madaniyati izchil rivojlanib boradi.

Tadqiqot natijalari fonetika mashg'ulotlarida individual yondashuvning ham muhimligini ko'rsatdi. Har bir talabada talaffuzga oid muammolar turlicha bo'lgani sababli, ularga bir xil yondashuv yetarli natija bermaydi. O'qituvchi har bir talabani alohida kuzatib, uning zaif tomonlariga mos mashqlar ishlab chiqishi fonetik kompetensiyani samarali rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, mazkur tadqiqot natijalari til oliygohlarida fonetikani o'qitish jarayoni ta'lim sifatini belgilovchi muhim omillardan biri ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Fonetik kompetensiya talabalar nutqining ravonligi, tushunariligi va kommunikativ samaradorligini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Shu sababli fonetikani o'qitish jarayoniga tizimli, ilmiy asoslangan va zamonaviy yondashuvni joriy etish zarur hisoblanadi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot natijalari til oliygohlarida fonetikani o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotda ishlab chiqilgan xulosalar va tavsiyalar oliy ta'lim muassasalarida fonetika fanini yanada samarali tashkil etish, talabalar nutq madaniyatini rivojlantirish hamda raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Richards J. C., Rodgers T. S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 410 p.
2. Roach P. *English Phonetics and Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 284 p.
3. Kelly G. *How to Teach Pronunciation*. Harlow: Longman, 2000. 154 p.

Shavkat NISHANOV,
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi
tillarni o'qitish metodikasi kafedrasida katta o'qituvchisi

TA'LIM TIZIMIDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIMNING AHAMIYATI

Annotatsiya: maqolada shaxsga yo'naltirilgan ta'limning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Shaxsiy qobiliyat, iqtidor va qiziqishlarga asoslangan ta'lim jarayoni, uning metodologiyasi, usullari va natijalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada shaxsga yo'naltirilgan ta'limning ta'lim samaradorligi, motivatsiya va ijodiy rivojlanishdagi roli yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, individual yondashuv, ta'lim samaradorligi, motivatsiya, iqtidor.

Annotation: the article analyzes the role and significance of student-centered education in the modern educational system. The study examines the methodology, approaches, and outcomes of education based on individual abilities, talents, and interests. Additionally, the article highlights the impact of student-centered education on learning effectiveness, motivation, and creative development.

Key words: student-centered education, individual approach, learning effectiveness, motivation, talent.

Аннотация: в статье анализируется роль и значение развитие личности обучающегося в условиях личностно-ориентированного образования. В исследовании рассматриваются методология, подходы и результаты образования, основанного на индивидуальных способностях, талантах и интересах. Кроме того, в статье освещается влияние ориентированного на ученика образования на эффективность обучения, мотивацию и творческое развитие.

Ключевые слова: ориентированное на ученика образование, индивидуальный подход, эффективность обучения, мотивация, талант.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim — bu ta'lim jarayonini o'quvchining qobiliyatlari, iqtidor va qiziqishlariga moslashtirishga asoslangan yondashuvdir. Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarni faol va mustaqil fikrlashga rag'batlantirish, ularning ijodiy va intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi [1].

O'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim berish, ularning motivatsiyasini oshiradi, ta'limga qiziqishni kuchaytiradi va samarali o'rganish jarayonini ta'minlaydi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning xususiyatlari:

- ✓ Individual yondashuv — har bir o'quvchining qobiliyati, iqtidor va o'rganish uslubi hisobga olinadi.
- ✓ Moslashuvchanlik — ta'lim dasturi va metodlari o'quvchining ehtiyojlariga moslashtiriladi.
- ✓ Faol ishtirok — o'quvchi bilim olish jarayonida faol rol o'ynaydi, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilishga o'rgatiladi.

✓ Motivatsiya va qiziqish — ta'lim mazmuni o'quvchi qiziqishlariga mos bo'lgani uchun o'rganishga ichki motivatsiyani oshiradi.

✓ Baholashning individual yo'nalishi — o'quvchilarning natijalarini baholash ularning individual rivojlanishi va o'z-o'zini takomillashtirishiga yo'naltiriladi [2-3].

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning ahamiyati:

➤ Ta'lim samaradorligini oshirish: o'quvchilar individual qobiliyatlariga moslashtirilgan material bilan ishlaganda bilimni tezroq va mustahkam egallaydilar.

➤ Ijodiy rivojlanish: mustaqil fikrlash va ijodiy vazifalarni bajarish orqali o'quvchilarning kreativ salohiyati rivojlanadi.

➤ Shaxsiy motivatsiya: o'quvchilar o'z qiziqishlariga mos mashg'ulotlarda faol ishtirok etadi, bu esa ta'limga ichki motivatsiyani kuchaytiradi.

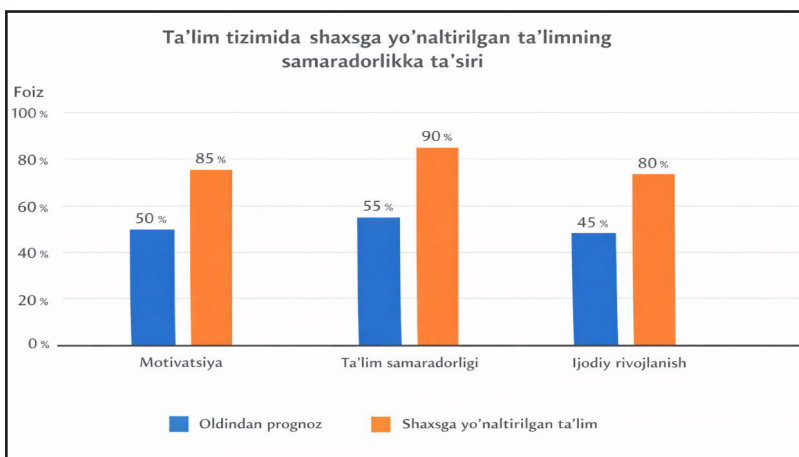
➤ Ijtimoiy va emotsional rivojlanish: guruh ishlarida va individual mashg'ulotlarda o'quvchilar kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

1-jadval. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida qo'llaniladigan metodlar va vositalar

Metod / Vosita	Ta'rif	Maqsad
Individual mashg'ulotlar	O'quvchining qobiliyatiga mos mashg'ulotlar	Bilim va ko'nikmalarni chuqurlashtirish
Loyihaviy faoliyat	O'quvchilar mustaqil loyiha yaratadi	Kreativ fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirish
Differensial topshiriqlar	O'quvchilarning darajasiga mos topshiriqlar	Ta'lim samaradorligini oshirish
Guruh ishlari	Bir nechta o'quvchi birgalikda vazifa bajaradi	Hamkorlik va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish
Refleksiya mashqlari	O'quvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi	O'z-o'zini baholash va shaxsiy rivojlanishni rag'batlantirish
Multimedia vositalari	Video, interaktiv dasturlar, internet-resurslar	Ta'lim jarayonini qiziqarli va interaktiv qilish

Izoh: bu jadval shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida qo'llaniladigan asosiy metod va vositalarni ko'rsatadi. Har bir metod o'quvchining individual rivojlanishi va motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi.

Grafik -1. Ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan ta'limning samaradorlikka ta'siri

Ushbu grafikda uchta asosiy ko'rsatkich — motivatsiya, ta'lim samaradorligi va ijodiy rivojlanish keltirilgan. Har bir ko'rsatkich bo'yicha ikki xil ustun mavjud:

— Oldindan prognoz (ko'k rang) — shaxsga yo'naltirilmagan ta'lim yondashuvi bo'yicha kutilgan natija.

— Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (to'q sariq rang) — individual yondashuv qo'llanganda erishilgan natija.

Grafikdan ko'rinib turibdiki, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim metodlari o'quvchilarning motivatsiyasini 50% dan 85% gacha, ta'lim samaradorligini 55% dan 90% gacha, ijodiy rivojlanishini esa 45% dan 80% gacha oshirgan. Bu shuni ko'rsatadiki, individual yondashuv o'quvchilarning bilim olish jarayonini sezilarli darajada samarali qiladi va ularni faol, ijodiy shaxs sifatida shakllantirishga yordam beradi. Shunday qilib, grafik shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'quv jarayoniga ijobiy ta'sirini aniq ko'rsatadi va uning ahamiyatini tasdiqlaydi.

Xulosa. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim zamonaviy ta'lim tizimida eng samarali yondashuvlardan biridir. U nafaqat o'quvchilarning individual salohiyatini rivojlantiradi, balki ularni mustaqil, ijodiy va faol shaxs sifatida shakllantirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, o'qituvchilar uchun ham metodik va pedagogik innovatsiyalarni qo'llash imkonini beradi, ta'lim jarayonini sifatli va interaktiv qilishga xizmat qiladi. Shunday qilib, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tizimini rivojlantirish orqali ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini ta'minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алехина Ю. Н. (2024). Проблемы педагогического сопровождения формирования социальной компетенции старшеклассников на основе личностно-ориентированного подхода и тенденции его развития. Педагогический журнал Башкортостана, (2 (104)), 13-20.
2. Guskey T. R. Professional Development and Teacher Change. — Bloomington: Solution Tree Press, 2025.
3. Нураддинова Г. (2025). Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim turlari va texnologiyalari. Свет науки, (13(48)). izвлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/science-shine/article/view/126313>

Zarifa NURMAMATOVA,

Navoiy Davlat universiteti ingliz tili o'qituvchisi

Navoiy davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

mrs.zara0202@gmail.com

IKKI TILLI TA'LIM TIZIMIDA LINGVODIDAKTIK MUAMMOLAR: USLUBLAR, METODLAR, O'QITISH MODELLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI

Annotatsiya: ushbu maqolada ikki tilli ta'lim tizimida yuzaga keladigan lingvodidaktik muammolar, qo'llanilayotgan o'qitish uslublari, metodlar va o'qitish modellari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ikki tilli ta'lim samaradorligini oshirish va o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni aniqlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: ikki tilli ta'lim, lingvodidaktika, o'qitish uslublari, pedagogik metodlar, o'qitish modellari, ta'lim samaradorligi.

Аннотация: в данной статье анализируются лингводидактические проблемы, возникающие в системе двуязычного образования, а также применяемые методы, приёмы и модели обучения. Результаты исследования позволяют определить стратегии, направленные на повышение эффективности двуязычного образования и развитие лингвистической компетенции учащихся.

Ключевые слова: двуязычное образование, лингводидактика, методы обучения, педагогические приёмы, модели обучения, эффективность образования.

Annotation: this article analyzes the linguodidactic challenges arising in the system of bilingual education, as well as the teaching methods, approaches, and instructional models applied in the process. The research results make it possible to identify strategies aimed at improving the effectiveness of bilingual education and developing students' linguistic competence.

Key words: bilingual education, linguodidactics, teaching methods, pedagogical approaches, instructional models, educational effectiveness.

Kirish. Globalizatsiya va ko'p tillilik sharoitida ikki tilli ta'lim tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq ikki tilli ta'lim jarayonida o'qituvchilar va talabalar lingvodidaktik muammolarga duch keladi, bu esa til o'rganish motivatsiyasi, tilni amaliy qo'llash ko'nikmalari va akademik yutuqlarga ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, samarali o'qitish metodlari va o'qitish modellari talabalar lingvistik va kommunikativ kompetensiyasini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, o'qituvchilarning kasbiy malakasi, o'quv dasturining mosligi va pedagogik yondashuvlar ham ta'lim sifatini belgilaydi.

Ushbu maqolada ikki tilli ta'lim tizimidagi lingvodidaktik muammolar, qo'llanilayotgan metodlar va modellarning samaradorligi tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ikki tilli ta'limning lingvodidaktik aspektlarini o'rganish va samarali o'qitish strategiyalarini aniqlashdir. Ikki tilli ta'lim nafaqat talabalar lingvistik va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi, balki ularning ijtimoiy, madaniy va akademik rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ikki tilli ta'lim jarayonida o'qituvchilar va talabalar turli lingvodidaktik muammolarga duch keladi. Bu muammolar til o'rganish motivatsiyasi, tilni amaliy qo'llash ko'nikmalari va akademik yutuqlarni sezilarli darajada belgilaydi.

Metodlar. Tadqiqot ikki tilli ta'lim tizimida lingvodidaktik muammolar, o'qitish uslublari, metodlar

va o'qitish modellari samaradorligini aniqlashga qaratildi. Ma'lumotlar O'zbekiston maktablari va oliy ta'lim muassasalaridagi kuzatuvlar, intervyular, so'rovnomalarda va dars jarayonidagi amaliy faoliyatlardan yig'ildi.

- **Sifat metodlari:** intervyu va kuzatuv orqali o'qituvchilar va talabalar bilan muloqot qilinib, lingvodidaktik muammolar va metodlarning samaradorligi tahlil qilindi.

- **Miqdoriy metodlar:** so'rovnomalarda va testlar orqali o'quvchilarning lingvistik, kommunikativ va amaliy ko'nikmalari baholandi.

Tahlil mezonlari:

1. Lingvodidaktik muammolar: til resurslari yetishmasligi, o'quvchilarning motivatsiyasi, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi, vaqt yetishmovchiligi.

2. O'qitish uslublari va metodlari: kommunikativ, interaktiv, integratsiyalashgan yondashuvlar, task-based learning, grammatika-translation va audiolingval metodlar.

3. O'qitish modellari: to'liq integratsiyalashgan va yarim integratsiyalashgan ikki tilli o'qitish modellari.

Statistik tahlil va kuzatuvlar natijalari har bir metod va modelning samaradorligini aniqlashga yordam berdi.

Natijalar.

1. **Lingvodidaktik muammolar:** til resurslarining yetarli emasligi, o'quvchilarning past motivatsiyasi,

o'qituvchilarning kasbiy malakasidagi farqlar, darsdagi vaqt yetishmovchiligi.

2. O'qitish uslublari va metodlari: kommunikativ va interaktiv uslublar lingvistik va muloqot ko'nikmalarini oshirishda samaraliroq. Grammatika-translation metodlari asosan nazariy bilim beradi.

3. O'qitish modellari: to'liq integratsiyalashgan model o'quvchilarning til kompetensiyasini sezilarli darajada oshiradi; yarim integratsiyalashgan model akademik bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

4. Samaradorlik: interaktiv metodlar va to'liq integratsiyalashgan model bilan ishlangan sinflarda amaliy til ko'nikmalari 30–40% yuqoriroq.

Mulohaza.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ikki tilli ta'lim tizimidagi lingvodidaktik muammolar pedagogik strategiyalar va metodlarning to'g'ri tanlovi orqali bartaraf etilishi mumkin. Kommunikativ va interaktiv uslublar o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini oshirib, amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi. To'liq integratsiyalashgan model esa eng samarali yondashuv sifatida namoyon bo'ladi. Har bir modelni qo'llashda o'quv muhitining xususiyatlari, o'quvchilarning tayyorgarligi va resurslar hisobga olinishi zarur. Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'qitish uslublari va metodlar tanlovining o'quv jarayonining samaradorligiga bevosita ta'siri mavjud. Interaktiv va kommunikativ uslublar talabalarni faol muloqotga jalb qiladi, ularning lingvistik va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi, shuningdek, tilni real hayotda qo'llash imkonini yaratadi. Vazifa asosida o'qitish metodlari ham amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda samarali bo'lsa, an'anaviy grammatika-tarjima metodlari asosan nazariy bilim berishga qaratilganligi sababli amaliy natijalarda cheklanganlikka duch keladi.

O'qitish modellari tahlili shuni ko'rsatadiki, to'liq integratsiyalashgan model o'quvchilarning lingvistik va kommunikativ kompetensiyasini eng samarali rivojlantiradi. Yarim integratsiyalashgan model esa asosan akademik bilimlarni mustahkamlashda foydali bo'lsa-da, amaliy

ko'nikmalarni shakllantirishda to'liq modelga nisbatan kamroq samarali. Mulohazalarga ko'ra, ikki tilli ta'lim tizimida lingvodidaktik muammolarni bartaraf etish va ta'lim samaradorligini oshirish uchun quyidagi strategiyalar muhim hisoblanadi: pedagogik yondashuvlarni zamonaviy talablarga moslashtirish, kommunikativ va interaktiv o'qitish uslublarni faol qo'llash, o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish va o'quv dasturlarini til resurslari bilan boyitish.

Xulosa va tavsiyalar

Ushbu tadqiqot ikki tilli ta'lim tizimida lingvodidaktik muammolarni aniqlash va samarali metodlarni belgilashga qaratildi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki:

- Til resurslarining yetarli emasligi, o'quvchilarning past motivatsiyasi va o'qituvchilarning metodik tayyorgarlikdagi farqlar ta'lim samaradorligiga ta'sir qiladi.
- Interaktiv va kommunikativ uslublar amaliy til ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali.
- Task-based learning metodlari tilni real hayotda qo'llash imkonini yaratadi.
- To'liq integratsiyalashgan ikki tilli o'qitish modeli eng samarali bo'lib, yarim integratsiyalashgan model asosan akademik bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tavsiya etiladi:

1. Kommunikativ va interaktiv uslublarni faol qo'llash, pedagogik yondashuvlarni zamonaviy talablarga moslashtirish.
2. O'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish va o'quv dasturlarini boyitish.
3. To'liq integratsiyalashgan ikki tilli o'qitish modelini joriy etish.
4. Darslarni til resurslari va metodik materiallar bilan boyitish, o'quvchilarning individual tayyorgarligi va motivatsiyasini hisobga olish.
5. Kelajakdagi tadqiqotlarda lingvodidaktik muammolarni boshqa hududlar va yosh guruhlari bo'yicha solishtirish va metodlarning samaradorligini chuqurroq o'rganish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cummins, J. (2000). Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire. Multilingual Matters.
2. Baker, C. (2011). Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. Multilingual Matters.
3. Hornberger, N. H. (2003). Continua of Bilingualism: An Ecological Framework for Educational Policy, Research, and Practice in Multilingual Settings. Multilingual Matters.
4. Ellis, R. (2003). Task-based Language Learning and Teaching. Oxford University Press.
5. Mahmudova, D. (2021). O'zbek maktablarida ikki tilli ta'lim: metodlar va muammolar. Til va Ta'lim, 2, 34–48.
6. García, O., & Wei, L. (2014). Translanguaging: Language, Bilingualism and Education. Palgrave Macmillan.
7. Baker, C., & Wright, W. E. (2017). Foundations of Bilingual Education and Bilingualism (6th ed.). Multilingual Matters.
8. Cenoz, J., & Genesee, F. (1998). Beyond Bilingualism: Multilingualism and Multilingual Education. Multilingual Matters.
9. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). How Languages are Learned (4th ed.). Oxford University Press.

Дилфуза ТОИРОВА,

Заведующая кафедрой «Языков» Самаркандского филиала
Ташкентского университета информационных технологий,
доктор филологических наук (DSc), профессор

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ВЕЛИКИЙ ШЁЛКОВЫЙ ПУТЬ В КОНТЕКСТЕ РАННЕЙ МИРОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация: в статье Великий шёлковый путь рассматривается как сложная трансевразийская экономическая система с устойчивыми институциональными механизмами. Анализ проводится с позиций истории торговли и институциональной экономической истории. Особое внимание уделяется роли политической стабильности, геополитического контроля и межгосударственных взаимодействий в обеспечении безопасности караванной торговли.

Ключевые слова: Великий шёлковый путь, институциональная экономическая история, трансевразийская торговля, мировая экономика, глобализация, геополитическая стабильность, караванные пути.

Annotatsiya: maqolada Ipak yo'li barqaror institutiv mexanizmlarga ega murakkab trans-Yevroosiyo iqtisodiy tizim sifatida ko'rib chiqiladi. Tahlil savdo tarixi va institutiv iqtisodiy tarix nuqtayi nazaridan olib boriladi, karvon savdosining xavfsizligini ta'minlashda siyosiy barqarorlik, geosiyosiy nazorat va davlatlararo o'zaro ta'sirlarning roli alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Buyuk Ipak yo'li, institutsional iqtisodiy tarix, transyevrosiyo savdosi, jahon iqtisodiyoti, globallashuv, geosiyosiy barqarorlik, karvon yo'llari.

Annotation: the article examines the Silk Road as a complex trans-Eurasian economic system with stable institutional mechanisms. It analyzes the route from the perspectives of trade history and institutional economic history, emphasizing the role of political stability, geopolitical control, and interstate interactions in ensuring caravan security.

Key words: Great Silk Road, institutional economic history, trans-Eurasian trade, world economy, globalization, geopolitical stability, caravan routes.

Современная экономическая история всё чаще выходит за рамки национально ориентированных исследований, обращаясь к анализу глобальных и межрегиональных процессов. В этом контексте особый научный интерес представляет Великий шёлковый путь – уникальная система сухопутных торговых коммуникаций, связывавшая цивилизации Востока и Запада на протяжении длительного исторического периода. Несмотря на значительное количество работ, посвящённых данной теме, институциональные основы его функционирования остаются недостаточно изученными, что обуславливает необходимость комплексного экономико-исторического анализа.

Актуальность исследования определяется возрастающим интересом современной науки к проблемам ранней глобализации

и формированию мирохозяйственных связей. Изучение Великого шёлкового пути как институциональной системы позволяет выявить универсальные закономерности взаимодействия экономики, политики и культуры в доиндустриальных обществах. Кроме того, анализ исторического опыта трансевразийской торговли имеет методологическое значение для осмысления современных интеграционных процессов в мировой экономике.

Современная экономическая история в значительной степени по-прежнему формируется как совокупность национальных экономических нарративов, посвящённых развитию отдельных государств (США, России, Китая и др.) либо, в более обобщённом виде, отдельных регионов (Западной Европы, Латинской Америки и т.

п.). Подобный подход во многом восходит к традициям XVIII–XIX вв., когда историческое знание выполняло функцию укрепления национального самосознания, особенно характерную для стран Восточной Европы.

В условиях глобализирующегося мира акцент на национальную самобытность постепенно сменяется стремлением к осмыслению единства и взаимосвязанности человеческой цивилизации. В связи с этим в современной исторической науке активно развиваются исследовательские направления, ориентированные не на изолированное изучение отдельных стран или регионов, а на анализ системных взаимосвязей и взаимовлияний между ними, что наиболее ярко проявляется в рамках мир-системного анализа, разработанного Иммануил Валлерстайн [1]. В то же время следует отметить, что исследования глобальных социально-экономических процессов преимущественно опираются на материал истории нового и новейшего времени. История экономики более ранних эпох по-прежнему рассматривается преимущественно сквозь призму национально ориентированных концепций. В результате значительная часть феноменов ранней мировой экономической истории либо остаётся недостаточно изученной, либо подвергается одностороннему и фрагментарному анализу.

Одним из таких феноменов является Великий шёлковый путь – разветвлённая система караванных торговых маршрутов, которая в период со II в. до н.э. по XV в. обеспечивала формирование относительно целостного экономического пространства на территории Евразии, простиравшегося от Западной Европы до Китая. Данная торговая магистраль отличалась исключительной протяжённостью, превышавшей 7 тысяч километров, а также уникальной продолжительностью функционирования, что делает её наиболее долговечной сухопутной торговой системой доиндустриальной эпохи.

Великий шёлковый путь выполнял функцию ключевого связующего механизма между обществами, принадлежащими к различным цивилизационным и социально-экономическим моделям, способствуя интенсификации обмена товарами, технологиями и культурными ценностями. В этом контексте он может быть

рассмотрен как исторический предшественник современной мировой экономической системы и ранняя форма процессов, аналогичных современной глобализации [2].

Несмотря на широкую известность Великий шёлковый путь, данный историко-экономический феномен до настоящего времени остаётся недостаточно глубоко исследованным. В научной литературе он преимущественно интерпретируется в рамках истории торговли либо культурных и цивилизационных контактов. В настоящем исследовании предлагается рассмотреть Великий шёлковый путь с позиций институциональной экономической истории, акцентируя внимание на совокупности формальных и неформальных норм, регламентировавших его функционирование. Анализ указанных «правил игры» позволяет выявить ключевые закономерности формирования и эволюции мирохозяйственных связей в доиндустриальный период.

Понятие Шёлковый путь было введено в научный оборот в XIX веке для обозначения масштабной торгово-коммуникационной системы древнего мира, представлявшей собой не единый маршрут, а разветвлённую сеть сухопутных путей. К рубежу старой и новой эры данная система приобрела относительно устойчивый характер, обеспечив регулярные связи между Китаем – исторической родиной шёлка – и регионами Ближнего Востока, а также странами так называемого «Запада», прежде всего Восточного Средиземноморья, включая Рим, позднее Византию, Египет и Сирию.

Следует отметить, что данное наименование носит в определённой степени условный характер, поскольку шёлк не являлся единственным и даже не всегда основным предметом международного товарообмена на трассах Шёлковый путь. По этим маршрутам осуществлялось движение широкого спектра товаров, причём торговые потоки имели двусторонний характер: продукция перемещалась не только с Дальнего Востока на Запад, но и в обратном направлении. Среди предметов обмена значительное место занимали изделия средиземноморского стеклоделия, сплавы, описываемые в источниках как «золото подобная латунь», драгоценные и полудрагоценные камни,

кораллы, а также экзотические птицы и животные африканского происхождения. Существенную роль в торговле играли и товары Центральной Азии, в частности высоко ценившиеся среднеазиатские кони и плоды, среди которых китайские хронисты эпохи Тан (VII–X вв.) особо упоминали «золотые персики Самарканда величиной с гусиное яйцо» [3].

В формировании Великого шёлкового пути как сквозной транс евразийской магистрали решающую роль сыграл древнекитайский чиновник Чжан Цянь. В 138 году до нашей эры он отправился с опасной дипломатической миссией к кочевникам из племени юэчжей, чтобы убедить их стать союзниками китайской империи Хань в борьбе с кочевниками сюнну, нападавшими на империю с севера. Чжан Цянь стал первым китайцем, который побывал в Средней Азии – в Согдиане и Бактрии (на территориях современного Узбекистана, Таджикистана и

Афганистана). Там он узнал, каким огромным спросом пользуются китайские товары, и увидел много других товаров, о которых китайцы не имели представления. Вернувшись в Китай в 126 году до нашей эры, он представил императору доклад о выгодах прямой торговли между Китаем и государствами Средней Азии.

Проведённый анализ позволяет сделать вывод о том, что Великий шёлковый путь представлял собой не просто совокупность торговых маршрутов, а целостную институционально организованную экономическую систему. Его устойчивость обеспечивалась сочетанием политической стабильности, межгосударственного баланса сил и сложившихся торговых норм. Исторический опыт функционирования Великого шёлкового пути демонстрирует ранние формы глобальной экономической интеграции и подтверждает его роль как важнейшего фактора формирования мировой экономики доиндустриальной эпохи.

Использованная литература:

1. Ставиский Б.Я. Великий Шелковый путь – первая в истории чело-вечества трансконтинентальная трасса обмена товарами и культурными достижениями // Формирование и развитие трасс Великого шелкового пути в Центральной Азии в древности и средневековье. Ташкент, 1990.
2. Русскоязычная литература о Великом шелковом пути представлена в значительной степени научно-популярными изданиями: Радкевич В.А. Великий шелковый путь. М., 1990.
3. Ахметшин Н.Х. Тайны Шелкового пути. М., 2002. Наиболее глубоким исследованием по данной теме является издание: Ртвеладзе Э. Великий шелковый путь. Энциклопедический справочник: Древность и раннее средневековье. Ташкент, 1999. Однако, как следует из самого названия этой книги, она охватывает далеко не всю историю Великого шелкового пути. Лучший обзор истории Шелкового пути с точки зрения экономической истории дан в книге: Петров А.М. Великий шелковый путь: О самом простом, но мало известном. М., 1995 (второе издание вышло под названием: Петров А.М. Запад – Восток. Из истории идей и вещей. М., 1996).
4. Негматов Н.Н. Концепция истории и реалии «Великого шелкового пути» // Центрально-Азиатские гуманитарные исследования. 1998. № 2. С. 97–114.
5. Curtin P.D. Cross-Cultural Trade in World History. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. P. 90–91.

Dilafroz AZIMBAYEVA,

Senior teacher "Teaching English Language Methodology №3"

Uzbek State University of World Languages

EFFECTIVENESS OF DUOLINGO IN TEACHING PHRASEOLOGICAL UNITS

Annotation: this research article explores the effectiveness of Duolingo—a widely used mobile language learning platform—in teaching phraseological units (fixed expressions, multiword idioms, and lexical chunks) in second language acquisition contexts. While extensive literature exists on Duolingo's role in vocabulary acquisition, listening, and communicative skills, there is a significant research gap specifically regarding phraseological unit instruction. This paper synthesises theoretical foundations of phraseology, the lexical approach to language teaching, empirical findings on Duolingo's pedagogical impact, and digital learning methodologies for idiomatic expressions. By comparing Duolingo with traditional and blended teaching approaches, this study reveals that Duolingo's gamified, spaced-repetition design supports measurable lexical gains and motivation, yet has limitations in effectively conveying deep contextual and cultural understanding of idioms—suggesting that Duolingo is most effective as a supplementary tool in idiom instruction rather than a standalone solution.

Key words: *Duolingo, Phraseological Units, Idioms, Lexical Chunks, Mobile-Assisted, language Learning (MALL), Gamification, Vocabulary Acquisition, Language Pedagogy, EFL/ESL Teaching, Communicative Competence*

Аннотация: данная научная статья исследует эффективность Duolingo — широко используемой мобильной платформы для изучения языков — в обучении фразеологическим единицам (устойчивым выражениям, многословным идиомам и лексическим блокам) в контексте усвоения второго языка (L2). Несмотря на наличие обширных исследований, посвящённых роли Duolingo в освоении словарного запаса, развитию навыков аудирования и коммуникативной компетенции, существует значительный исследовательский пробел, касающийся обучения фразеологическим единицам. В статье синтезируются теоретические основы фразеологии, лексический подход к обучению языку, эмпирические данные о педагогической эффективности Duolingo, а также цифровые методики обучения идиоматическим выражениям. Сравнение Duolingo с традиционными и смешанными методами обучения показывает, что геймифицированный дизайн и система интервального повторения приложения способствуют заметному росту лексических знаний и мотивации учащихся, однако имеют ограничения в передаче глубокого контекстуального и культурного значения идиом. Это позволяет сделать вывод, что Duolingo наиболее эффективно используется как вспомогательный инструмент в обучении идиомам, а не как самостоятельное средство обучения.

Ключевые слова: *Duolingo; фразеологические единицы; идиомы; лексические блоки; мобильное обучение иностранным языкам (MALL); геймификация; усвоение словарного запаса; методика преподавания языков; обучение EFL/ESL; коммуникативная компетенция*

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqola ikkinchi tilni o'zlashtirish (L2) jarayonida frazeologik birliklarni (barqaror iboralar, ko'p so'zli idiomalar va leksik birliklar) o'qitishda keng qo'llaniladigan mobil til o'rganish platformasi — Duolingo dasturining samaradorligini o'rganadi. Duolingo'ning lug'at boyligini rivojlantirish, tinglab tushunish va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishdagi roli bo'yicha ko'plab tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, frazeologik birliklarni o'qitish masalasida ilmiy tadqiqotlar yetarli emas. Mazkur maqolada frazeologiya nazariy asoslari, til o'qitishda leksik yondashuv, Duolingo'ning pedagogik samaradorligiga oid empirik tadqiqotlar hamda idiomatik ifodalarni o'qitishning raqamli metodlari tahlil qilinadi. Duolingo'ni an'anaviy va aralash o'qitish usullari bilan taqqoslash shuni ko'rsatadiki, ilovaning o'yinlashtirilgan dizayni va interval takrorlash tizimi leksik bilimlar va o'quvchi motivatsiyasini oshiradi, biroq idiomalarning chuqur kontekstual va madaniy ma'nolarini yetarli darajada tushuntirib bera olmaydi. Shu sababli, Duolingo idiomalarni o'qitishda mustaqil vosita sifatida emas, balki yordamchi ta'lim resursi sifatida samaraliroq hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *Duolingo; frazeologik birliklar; idiomalar; leksik birliklar; mobil yordamida til o'rganish (MALL); o'yinlashtirish; lug'at boyligini o'zlashtirish; til o'qitish metodikasi; EFL/ESL ta'limi; kommunikativ kompetensiya.*

Language learning is a multifaceted cognitive process that encompasses vocabulary, grammar, phonology, and phraseology—the system of multi-word expressions that includes idioms, fixed phrases, and collocations. Phraseological units are ubiquitous in every language; they convey figurative meaning that cannot be deduced from individual words, making them one of the most challenging areas for L2 learners to master. Traditional instruction often

fails to address the complexity of these units, resulting in learner difficulty and lack of communicative fluency.

Duolingo, one of the most widely downloaded language learning applications globally, applies gamified learning strategies to support vocabulary and structural learning, but its specific effectiveness for phraseological units remains under-researched. This article investigates whether Duolingo's structured repetition, adaptive review, and interactive

feedback can effectively support idiom and phraseological unit learning and how it can be integrated into broader pedagogical frameworks.

Phraseological units (PUs) are *multi-word expressions*, such as idioms, collocations, and fixed phrases, which carry meaning beyond the sum of their parts (e.g., “kick the bucket” = *to die*). These expressions are central to natural language use and communicative fluency, as native speakers rely heavily on them in both spoken and written discourse.

Research highlights the *cognitive and pragmatic complexity* of phraseological units: learners must internalize not only semantic meaning but also *cultural, contextual, and pragmatic usage*. This complexity explains why traditional vocabulary lists or grammar translation methods inadequately support phraseological competence.

The **lexical approach**—pioneered by linguists like Michael Lewis and supported by Paul Nation—posits that language knowledge comprises a repository of *lexical chunks*, including collocations, idioms, and formulaic sequences, which are stored and processed as wholes. Learning these chunks enhances fluency more effectively than a sole focus on isolated words.

Additionally, communicative competence theory holds that *functional language use* (including idiomatic expressions) is essential for real-world communication, placing idioms at the core of advanced language proficiency. [5. 30]

Mobile applications such as Duolingo represent a shift toward **Mobile-Assisted Language Learning (MALL)**, leveraging gamification and adaptive algorithms to promote *learner motivation*, individualized review, and spaced repetition. Research suggests that MALL tools contribute positively to vocabulary gains and learner autonomy, but the evidence varies in methodological robustness.

Duolingo structures learning around short, interactive exercises that reinforce vocabulary and grammar through repetition, immediate feedback, and gamified elements such as points and streaks. Its curriculum includes vocabulary items, sentence patterns, and *phrase combinations* that are similar in function to phraseological units, albeit often simplified.

A notable instructional feature is spaced repetition—users revisit items across intervals to support long-term retention. This aligns with principles of *second language acquisition (SLA)* and *memory psychology* that emphasize retrieval practice for durable learning.

However, in Duolingo’s design:

- *Idiomatic meaning* is not explicitly explained in depth,
- Cultural and pragmatic contexts are often omitted, and

- Phraseological units are taught incidentally rather than systematically.

The comparison of Duolingo’s phrase lists with typical idiomatic inventories shows that while Duolingo covers *basic phrases and collocations*, it rarely teaches culturally nuanced idioms in context.

Systematic reviews indicate that Duolingo often yields measurable *receptive vocabulary gains* and heightened learner motivation due to gamified design, though methodological limitations (small samples, short interventions) temper generalizations.

Multiple quasi-experimental studies show that Duolingo improves overall vocabulary performance among secondary and tertiary learners, with post-test scores significantly higher than pre-test scores after app use.

While these studies focus on general vocabulary acquisition, the positive effects on learner engagement and language exposure suggest potential benefits for phraseological learning *if content is included and reinforced contextually*.

Given Duolingo’s strengths and limitations, educators could integrate the application into a **blended learning model**:

1. **Pre-lesson exposure** with Duolingo to introduce lexical units.
2. **Classroom activities** focusing on idiom interpretation, cultural context, and pragmatic usage.
3. **Interactive practice** where learners use phraseological units in real communication tasks.

This triangulated model leverages Duolingo’s repetition and engagement benefits while compensating for its lack of deep contextualization.

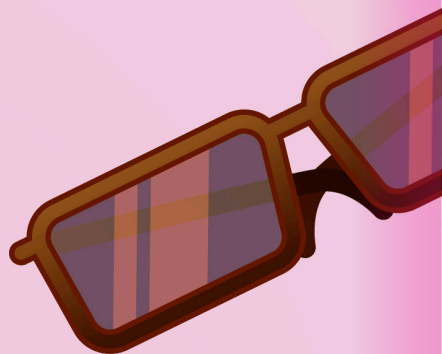
Teachers can extract phrases and fixed combinations from Duolingo exercises and use them as *input data* for classroom activities—translation tasks, contextual dialogues, collocation exercises, and communicative role-plays.

By combining Duolingo with *explicit idiom teaching strategies* (semantic mapping, corpus analysis, contextual texts), learners can achieve more comprehensive mastery.

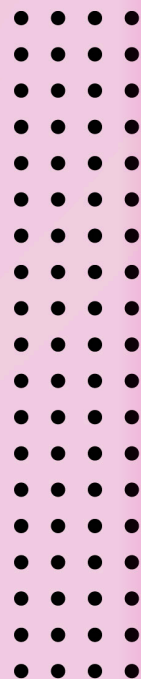
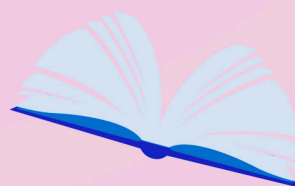
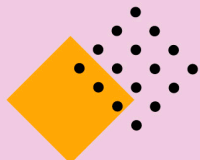
Duolingo is an effective tool for *general vocabulary acquisition and engagement* but cannot replace explicit, contextually rich instruction required for mastery of phraseological units. Its gamified repetition supports initial recognition and retention, but *deeper semantic understanding, cultural nuance, and productive use* require structured pedagogy beyond what Duolingo currently offers. Therefore, the most effective model integrates Duolingo as a supplementary resource within a broader instructional framework emphasizing communicative competence and lexical chunk mastery.

The list of used literature

1. Lewis, M. (1993). *The lexical approach: The state of ELT and a way forward*. Hove, England: Language Teaching Publications.
2. Nation, I. S. P. (2013). *Learning vocabulary in another language* (2nd ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
3. Godwin-Jones, R. (2011). Mobile apps for language learning. *Language Learning & Technology*, 15(2), 2–11.
4. Vesselinov, R., & Grego, J. (2012). *Duolingo effectiveness study*. City University of New York. 22-31
5. Wray, A. (2002). *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 49-56

KICHIK TADQIQOT

Arofatzon RAXIMOVA,
FarDU 2-bosqich magistranti

“DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARIDA QARINDOSHLIK ATAMALARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Annotatsiya: mazkur maqolada Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida uchraydigan qarindoshlik atamaları leksik-semantik jihatdan tahlil qilinadi. Qarindoshlik terminlari turkiy xalqlarning ijtimoiy hayoti, madaniy qadriyatlari va til taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichi sifatida o‘rganiladi. Asardagi so‘zlarning semantik tuzilishi, hozirgi turkiy tillardagi shakllari va ma‘no o‘zgarishlari solishtirilib tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: Mahmud Koshg‘ariy, “Devonu lug‘otit-turk”, qarindoshlik atamaları, leksika, semantika, etimologiya, turkiy tillar.

Аннотация: в данной статье проводится лексико-семантический анализ терминов родства, встречающихся в произведении Махмуда Кашгари «Дивану лугат ит-турк». Эти термины рассматриваются как важный показатель общественной жизни, культурных ценностей и языкового развития тюркских народов. Анализируется семантическая структура слов родства, их соответствия в современных тюркских языках, а также изменения их значений в исторической перспективе. Исследование раскрывает социально-культурное значение лексики родственных отношений в древнетюркском языке.

Ключевые слова: Махмуд Кашгари, Дивану лугат ит-турк, термины родства, лексика, семантика, этимология, тюркские языки.

Annotation: this article provides a lexical and semantic analysis of kinship terms found in Mahmud al-Kashgari’s “Divanu Lug‘at at-Turk”. The study examines these terms as important indicators of the social life, cultural values, and linguistic development of Turkic peoples. The semantic structure of the kinship words, their equivalents in modern Turkic languages, and the changes in their meanings are analyzed through comparative linguistic methods. The research reveals the historical and social significance of kinship terminology in the ancient Turkic language.

Key words: Mahmud al-Kashgari, Divanu Lug‘at at-Turk, kinship terminology, lexicon, semantics, etymology, Turkic languages.

Mahmud Koshg‘ariyning XI asrda yozilgan “Devonu lug‘otit-turk” asari turkiy xalqlarning tili, madaniyati va ijtimoiy hayotiga oid bebaho manbalardan biridir. Ushbu asar orqali biz nafaqat o‘sha davr tili, balki xalqning urf-odati, qarindoshlik

munosabatlari, dunyoqarashi va qadriyat tizimi haqida ham aniq tasavvurga ega bo‘lamiz.

Qarindoshlik atamaları qadimiy turkiy tillardan boshlab shakllanib kelgan va turli tarixiy davrlarda semantik hamda fonetik

o'zgarishlarga uchrab, hozirgi o'zbek tilida va uning hududiy shevalarida turlicha shakllarda saqlanib qolgan. Bu atamalar tarkibida qadimgi turkiy ildizlar, arab va fors-tojik tillaridan kirib kelgan birliklar, shuningdek, xalqining o'ziga xos ijtimoiy-madaniy muhitidan kelib chiqqan so'zlar mavjud. Ana shu ko'p qatlamlilik qarindoshlik leksikasini etimologik va semantik jihatdan o'rganishni yanada dolzarb qiladi.

Qarindoshlik atamaları tilning eng qadimiy qatlamiga mansub bo'lib, ular xalqning ijtimoiy tuzilmasi va oilaviy an'analarini ifodalaydi. Shuning uchun "Devonu lug'otit turk"dagi qarindoshlik terminlarini leksik-semantik tahlil etish turkiy tillarning tarixiy taraqqiyotini o'rganishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi — "Devonu lug'otit turk" asaridagi qarindoshlik atamalarining leksik-semantik xususiyatlarini aniqlash, ularning zamonaviy turkiy tillardagi izlarini ko'rsatish hamda tarixiy-etimologik ildizlarini yoritishdan iborat.

Mahmud Koshg'ariy o'z asarida turkiy xalqlarning til boyligini turli sohalar bo'yicha tasniflab bergan. Ular orasida qarindoshlik atamaları alohida o'rin egallaydi. Bu atamalar orqali oilaning tuzilishi, jinsiy farqlar, yosh jihatidan ierarxiya va hurmat munosabatlari ifodalangan. Asarda uchraydigan asosiy qarindoshlik terminlari quyidagilardir:

اَبَا -aba – tubut tilida "ota" ma'nosida kelsa, o'g'uzchada esa "ona" ma'nosida ishlatilgan. Bundan tashqari اَتَا ota, اَتَا سَاعُونُ - атасғун *tabib* ma'nosida asarda uchraydi. Asarda اَتَا قِي amaқи mehribonlik, erkalatish ma'nosida *otaginam* tarzida kelgan. O'g'uzchada اَدَا *dada*, ota ma'nosida kelgan. Ota, ata, dada ake, kake so'zlari qarindoshlik termini sifatida turkiy tillarda, asosan, bolasi bor erkak yoki biror

shaxsning bolasini asrab olgan erkakka nisbatan atiladigan termindir.¹

اَنَا – аба- o'g'uzchada "ona" degani. Qarluq turkmanlarda qattiq "پ" bilan اَنَا deyiladi. اَبَا – evä (эба) o'g'uzchada variantlari ham bor. Qarluq turkmanlarda jarangsiz *pā* bilan epā deyiladi. Ona so'zi qon-qarindoshlik termini sifatida hozirgi zamonaviy turkiy tillarning deyarli hammasida o'zbek, uyg'ur, qozoq, q'irg'iz, turkman va qoraqalpoq tillarida shu tillarning fonetik xususiyatlariga moslashgan va uni aks ettirgan holda mavjuddir. Ана (уйғур); йна, ене (qozoq, qoraqalpoq) эне (qirg'iz, turkman) она (o'zbek) kabi fonetik variantlari adabiy til normasiga qabul qilingandir. Она, ана, эне, ене so'zi qadimiy so'zlarda bo'lib, yozma yodgorlikda: ана — мать (М., 405); ОГ — она (МКД., т. 1, 119); ХП-ХШ asr tafsirida ана — мать (Бор. Т, 51); o'ra asr ozbek va uyg'ur klassik adabiyotlarida esa ана (Бобир); ана (Шайбоний) variantlari ishlatilgan.²

اَبَا – ача- aka, ya'ni katta qiz (opa) ma'nosida. Bu yerda "ч" harfi "ك" harfiga aylangan. O'g'uzlarda اَكَا – "Ekē" opa ma'nosida ishlatilgan.

اَبِي – упи -o'g'il bola. Упи оғлан – o'g'il bolalar.

اَكَا – Ekē – opa, o'g'uzlar esa opani اَبَا – evä deydilar.

اَشْتَلْ – аштал – *kenja*. اَشْتَلْ اُغُلْ аштал оғул – *kenja* o'g'il.

جَقْنُ – gıqan xolaning o'g'li, jiyan ma'nosida keltirilgan. "O'zbek tilining izohli lug'ati" da *xolavachcha* deb berilgan.

¹ И. А. Исмоилов Туркий Тилларда Қавм-Қариндошлик Терминлари (Ўзбек, Уйғур, Қозок, Қирғиз, Қорақалпоқ, Турқман Тиллари Материаллари Асосида). Ўзбекистон ССР «Фан» Нашриети, Тошкент, 1996

² И. А. Исмоилов Туркий Тилларда Қавм-Қариндошлик Терминлари (Ўзбек, Уйғур, Қозок, Қирғиз, Қорақалпоқ, Турқман Тиллари Материаллари Асосида). Ўзбекистон ССР «Фан» Нашриети, Тошкент, 1996

قَدِينُ – қазін қайын, ya’ni қайын ота yoki қайын onadagi. Maqolada quyidagicha keltirilgan:

қадаш төміш қојмадук

қазін төміш қојміш.

نَمِيژَا – نامیжа. Chigilchada xotinning singlisining eri, ya’ni *boja*.

بَادِر – балдир. Xotinning singlisi, urning singlisiga балдир deyilmaydi. Asarning yana bir qismida балдирning o’gay ma’nosi ham aytib o’tilgan. Masalan, بَادِرُ اَعْلُنْ, قَيْرُ.

يُرْجُ – yurč, ya’ni xotinning o’g’il ukasi, urning o’g’il ukasiga *ini* deyiladi.

كُوْ – kökü xola. Bu so’zning köküy shakli ham bor. Misol: *köküyüm* – xolam.

تَغَاي – тағай, тағай – amaki.

تُنْگُرُ – тунгур – xotining yaqinlari.

Mahmud Koshg’ariyning “Devonu lug’otit turk” asari turkiy xalqlarning til, madaniyat va etnolingvistik tafakkurini o’rganishda muhim manba sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Asarda uchraydigan qarindoshlik atamaları o’sha davr turkiy

jamiyatining ijtimoiy munosabatlari, oila tizimi va qadriyatlar tizimini yoritishda beqiyos lingvistik material vazifasini bajaradi.

Leksik-semantik tahlil natijalari shuni ko’rsatadiki, Mahmud Koshg’ariy tomonidan qayd etilgan qarindoshlik atamaları nafaqat qarindoshlik darajasini ifodalashga, balki ijtimoiy maqom, yosh va jins farqlarini aniqlashga ham xizmat qilgan. Bu esa turkiy xalqlarda qarindoshlik munosabatlarining keng va murakkab tizimga ega bo’lganini dalillaydi.

Shuningdek, asardagi ko’plab atamalar bugungi o’zbek tilida ham saqlanib qolgan bo’lib, bu holat turkiy tillarning tarixiy uzviyligi va semantik davomiyligini tasdiqlaydi. Shu bois, “Devonu lug’otit turk”dagi qarindoshlik atamalarining o’rganilishi turkiy tillarning leksik-semantik taraqqiyotini aniqlashda muhim manba bo’lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Энгельс Ф. Оила, хусусий мулк ва давлатнинг келиб чиқиши. – Тошкент, 1956.
2. Абдуллаев Ф. Хорязм шевалари. – Тошкент, 1961.
3. Абдуллаев Ф. Узбек тилининг қипчоқ шеваси, Уз. Д. М., I. – Тошкент, 1957.
4. И.А.Исмоилов. Туркий тилларда қавм-қариндошлик терминлари. – Тошкент: “Фан”, 1966.
5. Решетов В. В. Узбекский язык, ч. 1. – Ташкент, 1959.
6. Решетов В. В. Основн фонетики и грамматики узбекского языка. – Ташкент, 1961.
7. Решетов В., Ш. Шоабдурахмонов. Узбек тили диалектологияси. – Тошкент, 1962.
8. “Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқча лўғат. – Тошкент, 1953.
9. O’zbek tilining izohli lug’ati. 3-jild. – Toshkent: O’zbekiston nashriyoti, 2020.
10. И.А.Исмоилов. Туркий тилларда қавм-қариндошлик терминлари. – Тошкент: “Фан”, 1966.
11. Mahmud Koshg’ariy. Devonu Lug’otit-Turk. Qadimgi turkiy tilning izohli lug’ati. – Toshkent: Fan, 2021.

Mohichehra ODAMBOYEVA,
 Urganch davlat universiteti 3-kurs talabasi

ALISHER NAVOIYNING “SADDI ISKANDARIY” DOSTONIDA ISO (A.S) TIMSOLI

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada Alisher Navoiy ijodining muhim qismi bo'lgan “Xamsa” turkumiga mansub, uning so'nggi dostoni — “Saddi Iskandariy”da Iso (a.s.) timsolining tutgan o'rni, xususan, ushbu obraz orqali yuzaga kelgan talmeh san'ati tahlil qilinadi. Falsafiy-ijtimoiy masalalarni yoritishda va badiiy g'oyalarni chuqurlashtirishda shoir tarixiy va diniy shaxslar hamda muhim voqealarga mahorat bilan murojaat etgan. Jumladan, Iso Masih talmehi vositasida Alisher Navoiy o'zining hayotiy qarashlari, ichki kechinmalari va ijodiy pozitsiyasini yanada aniqroq ifodalagan. Maqola davomida ushbu talmehlardan ayrimlari ilmiy tahlil asosida yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Navoiy lirikasi, talmeh, lirik qahramon, Iskandar, Musa(a.s.), Xizr.

Аннотация: в данной научной статье анализируется образ Исы (а.с.) в последнем дастане цикла «Хамса» Алишера Навои — «Садди Искандарий», а также художественный приём талмех, реализованный посредством этого образа. В целях раскрытия философско-социальных проблем и более глубокого освещения тематического пространства поэт уместно обращается к историческим и религиозным личностям, а также значимым событиям. В частности, через талмех, связанный с образом Исы Масиха, Алишер Навои более чётко выражает свои мировоззренческие позиции, внутренние переживания и творческий подход. В статье на научной основе рассматриваются некоторые из таких примеров.

Ключевые слова: лирика Навои, талмех, лирический герой, Искандар, Муса (а.с.), Хузр.

Annotation: this scholarly article examines the image of Jesus (peace be upon him) in “Saddi Iskandariy”, the final epic poem of Alisher Navoi's *Khamsa*, with particular emphasis on the literary device of talmeh employed through this figure. In order to clarify philosophical and social issues and to deepen the thematic scope of the work, the poet skillfully refers to historical and religious figures as well as significant events. Notably, through the talmeh associated with the image of Jesus Christ, Alisher Navoi more clearly articulates his worldview, inner emotions, and creative approach. The article provides an academic analysis of several such instances.

Key words: Navoi's lyrics, talmeh, lyrical hero, Iskandar, Musa (p.b.u.h.), Khizr.

Kirish. O'zbek mumtoz adabiyoti bamisoli sarhadi va tubi yo'q ummon. Undan dur-u javohirlar topish, Navoiy ta'biri bilan aytganda, “g'avvoslig” qilmoq har kimning qo'lidan ham kelmaydi. Alisher Navoiy ana shu ummonni javohirlar bilan boyitgan adibdir.

Rang-baranglik — Navoiy merosining xususiyatlaridan biri. Bitilgan har bir misra mag'zini anglash, teran mushohada qilish o'quvchidan o'tkir idrok va salohiyat talab qiladi. Ular zamiridagi so'z o'yinlari, ko'chim va she'riy san'atlar misralar jozibadorligini ta'minlovchi asosiy unsurlardir.

Navoiy ma'naviy va lafziy san'atlardan mohirona foydalangan so'z ustasidir. U boshqa san'atlar qatorida talmeh san'atiga ham tez-tez murojaat qilgan.

“Talmeh (“o'tmishga nazar solmoq”) she'r yoki nasrda mashhur tarixiy voqealar, afsonalar, adabiy asarlar yoki maqollarga ishora qilmoq san'atidir”¹. Navoiy o'z asarlarida bu san'atdan mohirona foydalangan. Muhabbat mavzusiga qo'l urar ekan, Farhod, Shirin, Layli, Majnun, Vomiq, Uzrolar qatorida Yusuf va Iso (a.s) timsollariga ham bot-bot murojaat qilgan. Ayniqsa, Iso (a.s) timsolidan o'zi yaratgan obrazlar xususiyatlarini ochib berishda ustalik bilan foydalangan.

Ma'lumki, mumtoz adabiyotda “o'likni tiriltirish” iborasi Iso (a.s) nomi bilan bog'lanadi. Iso (a.s) ning yana bir mo'jizasi qush yasab, unga jon

¹ Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati — Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 1999.41-bet.

ato etmoqdir. Navoiy ijodida Iso Masih o'zining besh mo'jizasi bilan turli o'rinlarda turlicha nomda qayta-qayta tilga olinadi. Majozan sevgili yor labi jonbaxshlik jihatidan u zotning nafaslariga yohud o'ziga qiyos qilinadi hamda "Masihvash", "Isiyi jon", "Masihonafas", "Ruhulloh", "Masih" nomlari bilan tilga olinadi. Bular ichida "Masih" tavsifiga eng ko'p murojaat qilingan.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi.

Talmeh san'ati juda ko'p olim-u tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlariga mavzu bo'lib kelgan. Bundan tashqari janrlar mohiyatini ochib berishda ham o'z-o'zidan bu san'at haqida gap borishi tabiiy hol. Bugungi davrda ham bu mavzu yosh tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlariga turtki bo'lmoqda, qator maqolalar, ilmiy dissertatsiyalar shu mavzu asosida olib borilmoqda. Jumladan, O.Hakimovning „Navoiy ijodida talmeh san'atining qo'llanilishi“ va N.Abdumannatovning „Navoiy she'riyatida talmeh san'atining qo'llanilishi“ kabi magistrlik ilmiy ishlari shular qatoridadir. Filologiya fanlari doktori U.Qobilovning „Alisher Navoiy „Badoyi' ul-bidoya“ devonida nubuvvat masalasi va Masih obrazi talqini“ ilmiy maqolasi ham shu mavzu asosida vujudga kelgan.

Tahlil va natijalar. Iskandarning bosib olgan hududlarida qilgan islohotlari, podshohlar zulmidan ozor chekkan xalq ahvolini yaxshilash borasida qilgan sa'y-harakatlari, Hind, Kashmir, Chin tuprog'ida Mallu, Xoqon, Roy ustidan chiqargan hukmlari Navoiy tarifida shunday aks etadi:

Yo'q, Iskandariy olamoroda bahs,
Erur balki Xizr-u Masihoda bahs².

“Saddi Iskandariy” dostonida keltirilgan ushbu baytda Iso (a.s) ismi Xizr nomi bilan birga tilga olingan. Xizr – tiriklik suvini izlab topgan kishining nomi. Avliyolarga yo'ldoshligi bilan mashhur. Qurib qolgan o't-o'lan ustiga o'tirganda yashil maysaga aylangani uchun Xizr nomini olgan. Demak, jonbaxshlik jihati sabab Iso (a.s) nomi bilan birga tilga olingani shubhasiz.

Ne Muso-yu Isoki, bori milal,
Chu shar'ing ayon bo'ldi, topti xalal(21-bet).

2 Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2012. 205-bet. Keyingi o'rinlarda sahifasini ko'rsatish bilan cheklaniladi.

Baytdagi Muso Bani Isroil qavmidan chiqqan payg'ambarlardan biridir. U qavmini Fir'avn zulmidan ozod qilgan. Dostonning 3-bobida payg'ambarlar haqidagi fikrlarni davom ettirar ekan, Muhammad (a.s.) kelgach, yuqorida ismlari zikr etilgan payg'ambarlar keltirgan shariatlar bekor qilingani, “xalal topgani” qayd qilinadi.

Ushbu asarda Navoiy Iso payg'ambar tarixiga ham to'xtaladi va muqaddas kitob “Injil”ni nozil bo'lganligi haqida ham bayt keltiradi:

Chu Isog'a "Injil" nozil bo'lub,
Haq anda sifotingg'a qoyil bo'lub (19 - bet).

“Injil” - Iso (a.s.)ga nozil bo'lgan muqaddas kitob. Ushbu baytda “Injil”da Muhammad (s.a.v.) sifatleri keltirilgani haqida gap boradi.

“Saddi Iskandariy” dostonining 6-bobida so'zning inson uchun jon bag'ishlovchi qudratga ega ekanligi borasida bir necha baytda ta'riflar keltiriladi:

O'luk turguzur bo'lsa hayvon suyi,
Qilur ham bu ishni dami Isaviy (37 - bet).

Baytda Iso payg'ambarning o'z nafasi bilan o'liklarni tiriltirish qudratiga ega bo'lganligiga ishora qilingan. Keyingi baytlarda fikr yana davom qildiriladi:

Magar bo'ldi Ruhul- qudus hamrahi,
Va yo keldi anfosi Ruhullahi(39 - bet).

“Ehtimol, uning hamrohi Jabroil (Ruh ul-qudus) bo'lgandir yohud bu kelgan Iso (Ruhullah) payg'ambarning nafasidurkim, o'liklarni tiriltiradi”³.

Dostonning 9-bobida Alisher Navoiy Shohi G'oziy (Navoiy o'z asarlarida Husayn Boyqaroni ko'pincha shu unvon bilan zikr qiladi) haqida tariflar berib, tahsinlar o'qir ekan, Iso (a.s.)ning jonbaxshlik sifatiga qiyos etadi:

Qilib chunki bo'lsa balog'atshior,
Masihodin anfosi jonbaxshi or(62- bet).

Ki, bo'lg'och Masihog'a ul muddao,
Tazarru' bila aylabon yuz duo(62 - bet).

Dostonda “Masihovash” atamasi “Masih ilgi” hamda “Masih dami” tariflari bilan birga ketma-ket qo'llangan. Masihovash yor dami bilan tirilib Masih ilgidan hayot suvini ichgan oshiq Masih damidan obi hayvon hamda jon topadi:

3 “Saddi Iskandariy”ning sharh va izohlari. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 2012.650-bet.

Masihovash alqissa yuz dam tuzib,
Kecha andoq o'lturganin tirguzub(207- bet).

Chu oshiqqa ul ruh etib iltifot,
Masih ilgidin topib obi hayot(208- bet).

Masihi damidin aning jon topib,
Xususan, yana obi hayvon topib(208 - bet).
Bu kabi talmehlar asar davomida juda ko'p
o'rinlarda keltirilgan.

Jahon Ashki Ashkong'a bo'lg'ach maqom,
Zuhur etti Iso alayhissalom(74- bet).

Bu yerdagi Ashki Ashkon Eron podshosi Doroning
o'g'li bo'lib, Navoiy o'zining "Tarixi muluki Ajam"
asarida u haqda gapirar ekan, uni yigirma yil
podshohlik qilganini ta'kidlab o'tadi. Baytda Ashki
Ashkon taxtga kelganda Iso alayhissalomning zuhur
etgani ya'ni paydo bo'lgani haqida gap boradi.

Doston davomida Iso(a.s.) o'z nafasleri bilan
o'lik tirgizish mo'jizasi sohibi, xalq uchun tunganmas
dasturxonni Allohndan tilab olgan payg'ambar,
boshqa payg'ambarlardan farqli o'laroq, bolaligidan
payg'ambarlik nishonalari namoyon bo'lgan shaxs,
halollik va harom yeguliklar borasida isloh kiritgan
nasroniylar dinining asoschisi sifatida namoyon
bo'ladi. Bu xususiyatlar tarixiy haqiqatdir. Bu
haqda Qur'oni Karimda Iso alayhissalomning Isroil
qavmiga aytgan ushbu so'zlarini bayon etish fikr

dalili uchun kifoya: "Men sizlarga (o'zimning haq
payg'ambar ekanligim haqida) Parvardigoringizga
oyat-dalil keltirdim. Men sizlarga loydan qush
timsolini yasab, unga puflasam, u Allohning izn-
irodasi bilan haqiqiy qush bo'ladi. Va yana ko'r, pes
kasallarini tuzata olaman va Allohning izni bilan
o'liklarni tiriltiraman va uylaringizda saqlaydigan
narsalaringizni aytib berishga qodirman. Agar
mo'min bo'lsalaringiz, albatta, bu ishlarda sizlar
uchun aniq oyat-dalillar bordir" (Oliy Imron surasi,
48-49-oyatlar)⁴.

Xulosa. Navoiyning mazkur asari Iso
alayhissalomning Imom Mahdiy zuhur qilganidan
so'ng osmondan tushishi, Dajjoli la'inni o'ldirishi,
millatlarni to'g'rilikka va haq dinga da'vat etishi,
shuningdek, o'n yetti yoshida payg'ambar bo'lgani-
yu o'ttiz uch yoshida osmonga chiqib ketgani
kabi o'nlab asosli ma'lumotlardan xabar beradi.
Shuningdek, asarda Iso Masih timsoli ko'plab
g'oyaviy-badiiy vazifalarni bajarishga xizmat
qiladigan obrazlardandir. U poklik, go'zallik, qanoat,
tajrid, tafrid va hoziq tabib timsolidir. Ushbu timsol
asosida yuzaga kelgan talmehlarda mashuqaning
axloqi, husni, chiroyi, a'zolari tarif-tavsif etilganda
Iso Masih alayhissalomga qiyoslanadi, ba'zan
undan ustun qo'yiladi.

⁴ Shayx Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. –Sirdaryo, 2023. 56-bet.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2012.
2. Alisher Navoiy. Qomusiy lug'at. –T.: "Sharq", 2016.
3. Alisher Navoiy. Tarixi anbiyo va hukamo. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2012.
4. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati – Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 1999.
5. „Saddi Iskandariy“ning sharh va izohlari. –Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 2012.
6. Shayx Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. –Sirdaryo, 2023.56-bet.

Zarina NIZOMJONOVA,

Qarshi davlat universiteti Matnshunoslik va adabiy
manbashunoslik (o'zbek tili) mutaxassisligi 2-kurs magistranti
e-mail: nizomjonovazarina039@gmail.com

XILVATIY “MAVLUD” INING BADIY XUSUSIYATLARI VA TASVIR USULI

Annotatsiya: mazkur maqolada Xilvatiyning “Mavludi sharif” asarining badiiy xususiyatlari va tasvir usullari tahlil qilinadi. Asar tarkibidagi uch hikoyat va ikki g'azal matnshunoslik hamda adabiy-tahliliy metod asosida o'rganilib, ulardagi obrazlar tizimi, badiiy tasvir vositalari, ramziy ifoda va poetik uslub xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqot jarayonida asarning diniy-ma'rifiy mazmuni bilan badiiy shakli o'rtasidagi uyg'unlik masalasi ochib beriladi. Maqola turkiy mavlud an'anasining badiiy-estetik xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *Mavludi sharif, hikoyat, g'azal, badiiy tasvir, tasavvuf, poetik uslub, ramziylik.*

Аннотация: в данной статье анализируются художественные особенности и способы изображения в произведении Хилватийа «Мавлуди шариф». На основе текстологического и литературоведческого анализа исследуются три хикаята и два газеля, входящие в структуру произведения. Особое внимание уделяется системе образов, средствам художественной выразительности, символике и поэтическому стилю автора. Статья направлена на выявление художественно-эстетических особенностей тюркской традиции жанра мавлуд.

Ключевые слова: *Мавлуди шариф, хикаят, газель, художественное изображение, суфизм, поэтический стиль, символизм.*

Annotation: this article analyzes the artistic features and methods of depiction in Khilvatiy's “Mavludi Sharif.” Based on textual and literary analysis, three hikayats and two ghazals included in the structure of the work are examined. Particular attention is paid to the system of images, artistic devices, symbolism, and poetic style of the author. The article aims to identify the artistic and aesthetic characteristics of the Turkic Mawlid tradition.

Key words: *Mavludi Sharif, hikoyat, ghazal, artistic depiction, Sufism, poetic style, symbolism.*

Kirish. Xilvatiyning “Mavludi Sharif” asari badiiy-kompozitsion jihatdan puxta o'ylangan, izchil va maqsadga yo'naltirilgan tuzilishga ega. Asar boshidan oxirigacha nazmda bitilgan bo'lib, uning boshlanish qismida she'riy usulda keltirilgan uch hikoyat hamda ikki g'azal umumiy mazmunga xizmat qiluvchi muhim badiiy unsurlar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu qismlar asarning asosiy mavzusi bo'lgan mavlud o'qish, Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) ga salovat aytish va bu amalning ma'naviy ahamiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Asar avvalidagi uch hikoyat didaktik-badiiy xarakterga ega bo'lib, ularda mavlud o'qishning fazilati, salovat aytishning savobi va bu amal orqali insonning ruhiy poklanishi g'oyasi ilgari suriladi. Hikoyatlar o'quvchi va tinglovchini mavlud matnini idrok etishga ma'naviy jihatdan tayyorlaydi, asarning asosiy g'oyaviy yo'nalishini belgilab beradi. Shu jihatdan, mazkur hikoyatlar mavludning asosiy matniga kirish vazifasini bajaruvchi kompozitsion bo'laklar hisoblanadi. Ayniqsa, asarda tasvirlangan bir qushning qarchig'aydan shikoyat qilib Rasululloh (s.a.v.) huzuriga kelgani haqidagi “Ikki farishtayi muqarrab Onhazrat(sollallohu alayhi va sallam) g'a imtihon uchun murg'lar suratida kelgani bayoni” [1, b-137] nomli qissa diqqatga sazovordir.

Asosiy qism. Sharq adabiyotida individual shaxs – bitta inson yoki bitta mavjudot orqali ijtimoiy va axloqiy muammolarni yoritish an'ansi keng tarqalgan. Bu maqomni bajaradigan rivoyatlardan biri – bir qushning qarchig'ay

zulmidan shikoyat qilib Rasululloh (s.a.v.) huzuriga kelgani haqidagi hikoyadir. Mazkur rivoyatda voqea soddaligi bilan birga chuqur ramziy ma'no mujassam: birgina jonzotning da'vosi orqali adolat, rahm-shafqat va sinov mavzulari ochib beriladi. Rivoyatning mazmuni quyidagicha tasvirlanadi: bir qush uch kundan beri qarchig'ay tomonidan tinmay quvlanib, hayoti xavf ostida ekanini bildiradi. U Allohning Rasuli huzuriga kelib: “Yo Rasuli olamin, agar u meni ovlab o'ldirsa, mening uch bolam nima bo'ladi?” deb dardini aytadi. Qarchig'ay esa o'zidan boshqa sabablarni keltiradi – “mening olti polaponim och, ularni boqishim uchun shu qushni menga bering” – deb da'vo qiladi. Bu ikki tarafning da'vosi oldida adolatli hukm va rahm-shafqat masalasi yuzaga chiqadi. Rasululloh (s.a.v.) bu murakkab vaziyatga o'ziga xos rahmiy yondashuv bilan javob beradi: u zot “men o'z etimdan beraman” deb aytadi va haqni tiklash uchun o'zini qurbon qilishga tayyorligini bildiradi. Lekin xilqatni qutqaruvchi ilohiy qudrat sababli xanjar u zotning muborak etini kesolmaydi – voqea mo'jizaviy yechim topadi. So'ngra ma'lum bo'ladiki, aslida qush qiyofasidagi figurasi Jabroil va Mikoyil farishtalariga taalluqli qilib berilgan: qush Jabroil, qarchig'ay esa Mikoyil ko'rinishida sinov uchun yuborilgan ekan. Shu tariqa voqea Payg'ambar (s.a.v.)ni sinovdan o'tkazadi va u zotning sabr, adolat va rahm-shafqatdagi kamolotini tasdiqlaydi. Badiiy-ramziy talqinda bu hikoya bir nechta asosiy qatlamni ochib beradi. Avvalo, bitta mazlumning da'vosi – umumiy holatlarni aks

ettiruvchi mikro namunadir: jamiyatdagi zaifning ovozi ba'zan faqat yolg'iz shaxs orqali eshutiladi. Ikkinchidan, qushning "uch bola" haqida qayg'urishi oilaviy mas'uliyat va davomiylikni ifoda etadi ya'ni nafaqat individual hayot, balki kelajak avlod ham xavf ostida. Uchinchi qatlam – Payg'ambarning o'zini fido qilishga tayyorligi orqali adolat va rahmning ideal modeli namoyon bo'ladi. Matnshunoslik va adabiy kontekst nuqtayi nazaridan bunday rivoyatlar asrlar davomida turlicha shakllangan. Ayniqsa, "uch kun," "uch bola" va "olti polaponim" kabi raqamlar va qiyofalar turli qo'lyozmalarda farqlanishi mumkin. Bu esa tadqiqotchidan qo'lyozmalarni solishtirish va variantlarni qayd etishni talab qiladi. Shuningdek, bu hikoya Sharq adabiyotidagi yakka jonot orqali ijtimoiy muammolarni ochish traditsiyasiga – masalan, "Mantiq ut-tayr" yoki "Kalila va Dimna" dagi ramziy tasvirlarga ma'lum darajada uyg'unlashadi, biroq undagi markaziy moment – yagona mazlumning adolat izlashidagi epizodik murojaati – o'ziga xosdir. Har bir obraz o'ziga xos ramziy ma'no kasb etib, hikoyaning falsafiy mazmunini shakllantiradi: qush obrazi rivoyatda eng zaif, himoyasiz jonot sifatida tasvirlanadi. Uning shikoyati hayot uchun kurash emas, balki avlodning kelajagi uchun xavotir bilan bog'langan: "Meni o'ldirsa, uch bolam nima bo'ladi?" deya nido qiladi:

Gar meni bu qarchig'oy etsa shikor,
Oshiyonimda kichik uch jo'ja bor.

Barchasi ochlik bila bo'lg'ay halok
Bag'rim ushbu qissadin bisyor chok... [1, b -138]

Bu obraz orqali jamiyatdagi zaif tabaqa, kambag'al inson yoki zulm ostida qolgan guruhlar ramziy tarzda ifodalanadi. Shuningdek, qushning uch bolaga bo'lgan g'amxo'rliги ota-ona mas'uliyatining, nasl davomiyligining muhimligini ko'rsatadi. Qarchig'ay rivoyatda tajovuzkor kuch, hayotiy zaruriyat bilan bog'langan mavjudot sifatida namoyon bo'ladi. U o'zining "olti polaponim och" deya qilgan da'vosi bilan insoniyat hayotidagi muvozanat muammosini eslatadi:

Olti jo'jam oshiyonim ichradur
Oshiyonim yo'qki, jonim ichradir.
Barchasi ochu gurusna o'lturur
Saydiming qoniga tashna o'lturur... [1, b-139]

bir jonotning hayoti boshqa jonot uchun oziq bo'lishi mumkin. Qarchig'ay shunchaki yovuzlik emas, balki tabiiy qonuniyat va tiriklik siklining ramzi sifatida talqin qilinadi. Shuning uchun uning da'vosi ham ma'lum darajada haqiqatni o'z ichiga oladi. Hikoyadagi eng yuksak cho'qqi Rasulullohning (s.a.v.) o'ziga xos qarorida namoyon bo'ladi. U zot qushni ham, qarchig'ayni ham ranjitmaydigan yo'lni tanlaydi – "men o'z etimdan beraman" deya fidokorlik namunasi ko'rsatadi. Bu holat Payg'ambar (s.a.v.)ning insoniyat uchun fidokorona xizmati, adolatli hukmi va rahm-shafqatning yuksak darajasini ramziy ifodalaydi. Mo'jizaviy tarzda xanjar u zotning etini kesolmaganida esa hikoyaning ilohiy qatlamlari ochiladi, bu – voqea oddiy hayotiy nizodan chiqib, payg'ambarlik mo'jizasi va

samoviy sinovga aylanadi. Qissada oxirida qush Jabroil, qarchig'ay esa Mikoyil qiyofasida sinov uchun kelgani ma'lum bo'ladi. Bu tafsilot qissaga chuqur teologik va tasavvufiy qatlam beradi. Chunki bu orqali hikoyaning voqelik darajasi o'zgaradi: u oddiy qushlar mojarosi emas, balki Payg'ambarning sabr-toqati, rahm-shafqati va adolatda sobitligini sinash jarayoniga aylanadi. Shu bilan birga, Jabroil va Mikoyilning turli obrazlarda namoyon bo'lishi Sharq adabiyotidagi ramzlar tizimining kengligini ko'rsatadi.

Asarda keltirilgan qolgan hikoyatlar ham mazmun va vazifa jihatidan aynan shu g'oyaviy yo'nalishga xizmat qiladi. Ularda Payg'ambar Muhammad (s.a.v.)ning insoniyat uchun rahmat qilib yuborilgani, u zotga salovat aytishning najot va shafqat manbai ekani badiiy voqealar orqali ochib beriladi. Umuman olganda, Xilvatiyning "Mavludi Sharif" asarida keltirilgan hikoyatlar mavlud janrining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Ular Payg'ambar Muhammad (s.a.v.)ning ulug' maqomini ramziy obrazlar orqali yoritib, salovat aytishning fazilatlarini o'quvchi ongiga singdirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan hikoyatlar asarning g'oyaviy yaxlitligini ta'minlab, uning xalq orasida keng tarqalishi va uzoq asrlar davomida o'qib kelinishida muhim omil bo'lgan.

Asarda keltirilgan ikki g'azal esa Payg'ambar Muhammad (s.a.v.)ning siyrati, fazilatlarini va ul zotga bo'lgan cheksiz muhabbatni ifodalashga bag'ishlangan. G'azallarda lirizm ustuvor bo'lib, ular orqali muallif tinglovchida muhabbat, ta'zim va ruhiy hayajon tuyg'ularini uyg'otadi. Bu g'azallar asarning hissiy fonini kuchaytirib, mavlud matnining madhiyaviy xarakterini yanada boyitadi. Xilvatiyning "Mavludi Sharif" asarida keltirilgan g'azallardan birinchisi Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) siyrati va fazilatlariga bag'ishlangan bo'lib, u asarning umumiy madhiyaviy va lirizmga boy ruhini belgilab beradi. Mazkur g'azal mumtoz g'azal janrining an'anaviy shakl xususiyatlariga amal qilgan holda yaratilgan bo'lib, unda murojaat, ta'zim va muhabbat ohangi ustuvorlik qiladi.

Marhabo, ey Sarvari har du jahon
Sayyidi olam, Rasuli insu jon.

Marhabo, ey rahmatan lil-olamin,
Shofi'i ahli gunohu osiyon.

... Yo Rasululloh, qasdi Xilvatiy
Shulki, bergay yo'lingizda xasta jon. [1, b-104]

G'azalning deyarli har bir bayti "Marhabo" so'zi bilan boshlanishi badiiy jihatdan alohida ahamiyatga ega. Bu takroriy murojaat usuli bir tomondan ohangdorlik va ritmni kuchaytirsa, ikkinchi tomondan Payg'ambar (s.a.v.)ga bo'lgan cheksiz hurmat va ta'zimni ifodalovchi madhiyaviy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Takror san'ati orqali muallif tinglovchining diqqatini markaziy obraz – Rasululloh (s.a.v.) siymosiga jamlaydi. G'azalda Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) olamlar sarvari, koinot podshohi, rahmatan lil-

olamin kabi yuksak epitetlar bilan tasvirlanadi. Bu tasvirlar orqali ul zotning nafaqat diniy, balki keng miqyosdagi maqomi ham ta'kidlanadi. Masalan, "Sarvari har du jahon" va "Podshohi koinot" kabi iboralar mubolag'ali tasvir usuli orqali Payg'ambar (s.a.v.)ning barcha mavjudotlar ustidagi ruhiy va ma'naviy yetakchiligini ifodalaydi. "Rozdoni qurbi Haq", "Mahrami ishratsaroyi lomakon" kabi tasvirlar esa tasavvufiy mazmunga ega bo'lib, Payg'ambar (s.a.v.)ning Allohga yaqinligi, ilohiy sirlarning omonatdor egasi ekanini ramziy tarzda ochib beradi. Bu yerda istiora va ramziy ifoda vositalari keng qo'llanilib, g'azalning falsafiy-estetik qatlamini boyitadi. G'azalning oxirgi qismida muallif o'z nomini tilga olib, an'anaviy g'azal uslubiga xos tarzda xokisorlik va iltijo ohangida so'z yuritadi. "Yo Rasululloh qasdi Xilvatiy..." tarzidagi murojaat muallifning Payg'ambar (s.a.v.)ga bo'lgan muhabbati va sadoqatini ifodalaydi hamda g'azalni shaxsiy ruhiy kechinmalar bilan yakunlaydi.

Xilvatiyning "Mavludi Sharif" asarida keltirilgan ikkinchi g'azal ham Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) siyrati va fazilatlarini madh etishga bag'ishlangan bo'lib, unda tasvir ko'lami birinchi g'azalga nisbatan yanada kengaytirilgan. Mazkur g'azal asarda Payg'ambar (s.a.v.)ning ilohiy nur manbai, butun mavjudotlar uchun rahmat va najot sababchisi ekanini badiiy vositalar orqali yoritishga xizmat qiladi.

G'azali digar

Bu fano dayr ichra, ey Nuri Xudo, xush keldingiz!
Manbai nuri ziyo, koni safo, xush keldingiz!

...Xilvatiydek ro'siyohlarni shafolat qilg'ali

Ro'zi mahshar dashtida, yo Sayyido, xush keldingiz! [1, b-106]

G'azalning dastlabki baytidayoq Payg'ambar (s.a.v.) "Nuri Xudo", "mabda'i nur-u ziyo", "koni safo" kabi yuksak epitetlar orqali tasvirlanadi. Bu tasvirlar orqali ul zotning yaratilish sababchisi bo'lgan ilohiy nur bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. Nur ramzi mazkur g'azalda markaziy obraz sifatida namoyon bo'lib, u nafaqat diniy, balki tasavvufiy ma'noga ham ega. Payg'ambar (s.a.v.)ning kelishi fano dayriga nur kirib kelishi sifatida talqin qilinadi. Keyingi baytlarda tasvir yanada boyiydi: "Shu'lai sham'i risolat", "partavi xurshidi qurb", "axtari burji nubuvvat" kabi iboralar

orqali Payg'ambar (s.a.v.) risolat nuri, ilohiy yaqinlik quyoshi va nubuvvat osmonidagi yulduz sifatida gavdalanitiriladi. Bu tasvirlarda tashbeh va istiora san'atlari ustuvor bo'lib, ular orqali Payg'ambar (s.a.v.)ning payg'ambarlik maqomi keng miqyosda ifodalanadi. G'azalning muhim badiiy jihatlaridan biri – Me'roj voqeasining ramziy talqinidir. "Laylatul-me'rojda qilmoq uchun sizga Buroq" misrasi Payg'ambar (s.a.v.)ning ilohiy maqomi va ul zotga bo'lgan yuksak ehtiromni ifodalaydi. G'azalning keyingi baytlarida Payg'ambar (s.a.v.) "Sayyidi avlodi Odam", "Xotami payg'ambaron", "Podshohi barchai xalqi Xudo" kabi unvonlar bilan madh etiladi. Bu tasvirlar orqali ul zotning insoniyat ichidagi yetakchi o'rni, payg'ambarlik silsilasidagi yakunlovchi maqomi va butun ummat uchun rahnamo ekanligi ta'kidlanadi.

Xilvatiyning "Mavludi Sharif" asari turkiy mavludnavislik an'anasining yetuk va mukammal namunalaridan biri bo'lib, unda badiiy tasvir vositalari, poetik shakllar va tasavvufiy ramzlar o'zaro uyg'un holda qo'llangan.

Xulosa. Xilvatiy asarida tasavvufiy leksika va ramzlardan keng foydalanadi. "Oshiq", "shaydo", "ishq", "nur" kabi tushunchalar orqali Payg'ambar Muhammad (s.a.v.)ga bo'lgan muhabbat faqat diniy e'tiqod emas, balki ruhiy kamolot vositasi sifatida talqin etiladi. Bu holat asarni faqat marosim uchun yozilgan matn darajasidan chiqarib, uni ma'naviy-estetik qiymatga ega adabiy asar sifatida baholash imkonini beradi. Shuningdek, asarda badiiy tasvir bilan didaktik maqsad uyg'unlashgan. Shoir o'quvchini salovat aytishga, Payg'ambar (s.a.v.)ni sevishga va sunnatga amal qilishga da'vat etar ekan, bu fikrlarni ochiq nasihat tarzida emas, balki poetik obrazlar orqali ta'sirli shaklda yetkazadi. Bu jihat "Mavludi Sharif"ning xalq orasida keng tarqalishiga va uzoq vaqt davomida marosimlarda o'qib kelinishiga sabab bo'lgan omillardan biri hisoblanadi.

Umuman olganda, Xilvatiyning "Mavludi Sharif" asari badiiy tasvir usuli, poetik tuzilishi va g'oyaviy yo'nalishi jihatidan turkiy mavludnavislik an'anasida muhim o'rin egallaydi. Asar Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) siyratini madh etish bilan birga, o'quvchini ruhiy poklanish va ilohiy muhabbat sari yetaklaydi. Ushbu xususiyatlar Xilvatiy ijodining badiiy yetukligini ko'rsatib, keyingi mavlud asarlari uchun mustahkam poetik asos bo'lib xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mulla Yo'ldosh Xilvatiy. Mavludi Sharif. –Toshkent: Akademnashr, 2024. 137-143-b.
2. Ahmet Özel. Mevlid: Tarihî ve dinî hükmü. Divan. 2002. İstanbul
3. Aftondil Erkinov. Matnshunoslik va manbashunoslik asoslari (qo'llanma).
4. Boltayeva O. Xilvatiy ijodini o'rganishda qiyosiy-tipologik tadqiq metodidan foydalanish. 2023. 23-noyabr.2-bet.
5. Mahmud Hasaniy, Alimullo Habibullayev. Adabiy manbashunoslik va matnshunoslikning nazariy masalalari. –Toshkent:Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2012.
6. Mavlud kitobi. –Toshkent: Book Media Nashr, 2024.

TURLI DAVR ADABIYOTLARIDA QUR'ONiy QISSALARNING YORITILISHI

Annotatsiya: maqolada Qur'oniy qissalarning turli davr adabiyotlaridagi badiiy talqini muammo sifatida yoritiladi. Qur'on matnidagi qissalar avvalo, axloqiy-me'yoriy yo'nalishi, imon, sabr, adolat, tavba, sadoqat kabi tushunchalarni estetik shaklda mujassam etishi bilan ajralib turadi. Shu sababli ular Sharq adabiyoti tarixida syujet manbai, ramziy timsollar tizimi va intertekstual ishoralar ombori sifatida uzluksiz yashab kelgan.

Kalit so'zlar: *Qur'oniy qissa, qisas ul-anbiyo, Rabg'uziy, Yusuf qissasi, Yusuf va Zulayho, talmeh, timsol, mumtoz adabiyot.*

Аннотация: в статье рассматривается художественная интерпретация коранических историй в литературе разных периодов как проблема. Истории в кораническом тексте отличаются прежде всего своей морально-нормативной направленностью, эстетическим воплощением таких понятий, как вера, терпение, справедливость, покаяние и верность. Поэтому они непрерывно существовали в истории восточной литературы как источник сюжета, система символических образов и хранилище интертекстуальных аллюзий.

Ключевые слова: *кораническая история, Кисас аль-анбия, Рабгузи, история Юсуфа, Юсуф и Зулейха, тальме, метафора, классическая литература.*

Annotation: the article examines the artistic interpretation of Quranic stories in literature of different periods as a problem. The stories in the Quranic text are distinguished primarily by their moral and normative orientation, the aesthetic embodiment of such concepts as faith, patience, justice, repentance, and loyalty. Therefore, they have continuously existed in the history of Eastern literature as a source of plot, a system of symbolic images, and a repository of intertextual allusions.

Key words: *Quranic story, qisas ul anbiya, Rabguziy, Yusuf story, Yusuf and Zulayha, talmeh, metaphor, classical literature.*

Kirish. Qur'oniy qissalar diniy matn doirasida payg'ambarlar, qavmlar, sinov va najot g'oyalarini bayon qiladigan rivoyatlar majmuasi bo'lib, ularning asosiy vazifasi tarixiy tafsilotni ko'paytirish emas, balki ibrat va me'yorni mustahkamlashdir. Shu xususiyat qissalarning adabiyot bilan tabiiy yaqinlashuvini ta'minlagan: adabiyot ham insoniy tajribani ma'no va baho mezonlari orqali qayta quradi, shuning uchun qissa syujeti badiiy tasavvur uchun qulay maydon yaratadi. Qur'on qissalari Sharq adabiyotida ikki yo'nalishda faol yashadi: biri, nasriy rivoyat va tarjima-tafsir an'anasida orqali ommaga yetkazish, ikkinchisi, nazmiy va lirik talqinlar orqali timsolni estetik ideal darajasiga ko'tarish. Bu jarayonda qissa mazmuni saqlangan holda badiiy shakl, til, obrazlar psixologiyasi, voqealar tartibi va ramziy qatlam boyidi. Qur'on matnining o'zbek tilidagi izohli tarjimalari ham qissalarning mazmuniy yadrosini keng kitobxon uchun tushunarli qilib berib, adabiy muhitda ularning qayta o'qilishiga yo'l ochadi. [1]

Adabiyotlar sharhi. Mumtoz adabiyotda Qur'oniy qissalar ko'pincha timsol va talmeh usulida ishlatiladi. Bu yerda Alisher Navoiy ijodi alohida ko'rinadi: Navoiy qissa timsollarini faqat rivoyat sifatida eslatmaydi, balki ularni komil inson g'oyasini yoritadigan ma'naviy mezoniga aylantiradi. Nordik universiteti ilmiy to'plamida chop etilgan maqolada Yusuf siymosi Navoiyda go'zallik, sadoqat, sabr va poklikning badiiy mezoni sifatida talqin qilinishi ko'rsatiladi. [5] Bu yondashuvda qissa voqealari to'liq qayta hikoya qilinmaydi, lekin Yusuf nomining o'zi va u bilan bog'liq bir-ikki detal o'quvchida butun ma'no maydonini uyg'otadi. Talmehning kuchi ham shunda: qisqa ishora katta axloqiy va estetik xulosa chiqarishga xizmat qiladi.

Natijada qissa badiiy tilning ichki "kodi"ga aylanadi, o'quvchi esa shu kodni ochish orqali matnning ma'naviy qatlamiga kiradi.

Davrlar o'tishi bilan Qur'oniy qissalarning adabiyotdagi funksiyasi ham kengaydi. Ilk bosqichda asosiy vazifa diniy bilimni ommalashtirish bo'lsa, keyingi bosqichlarda qissa timsollari etik idealni ifodalash, shaxs ruhiyati va jamiyat munosabatlarini badiiy tahlil qilish vositasiga aylandi. Qissa syujeti badiiy matnda doimo "chegarali erkinlik" sharoitida yashaydi: bir tomondan manba mazmuni hurmat qilinadi, ikkinchi tomondan adabiyot o'z qonuniga ko'ra obrazni jonlantiradi, dialog va tasvirni kuchaytiradi, psixologik motivlarni chuqurlashtiradi. Shu nuqtada adabiyotshunoslik uchun muhim masala paydo bo'ladi: qissa talqini qaysi joyda ma'rifiy izoh bo'lib qoladi, qaysi joyda mustaqil estetik hodisaga aylanadi. Rabg'uziy an'anasida qissa ko'proq ma'rifiy hikoya sifatida o'qilsa, Navoiy kabi mumtoz shoirlarda u timsoliy tizimning markaziga o'tadi. [2] [5]

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Qur'oniy qissalarning adabiyotga ko'chishi odatda, uch mexanizm orqali sodir bo'ladi. Birinchi mexanizm syujetni nasriy rivoyat sifatida kengaytirishdir: Qur'ondagi ixcham epizodlar sabab-oqibat zanjiri, dialoglar, joy tasviri va axloqiy izohlar bilan to'ldiriladi. Ikkinchi mexanizm timsolni ramziy modelga aylantirishdir: payg'ambar obrazi sabr, poklik, adolat, tafakkur kabi fazilatlarining badiiy belgisi bo'lib qoladi. Uchinchi mexanizm talmeh va ishora usulidir: qissa to'liq qayta hikoya qilinmaydi, lekin birgina detali yoki nomi orqali katta ma'no uyg'otiladi. Bu uch mexanizm bir-birini inkor etmaydi, aksincha davr va janrga qarab turlicha nisbatda uyg'unlashadi.

O'рта asr turkiy adabiyotida Qur'oniylar eng avvalo qisas ul anbiyo an'anasida, ya'ni payg'ambarlar hayoti va ibratli voqealarni rivoyat tarzida tartibga solgan asarlar orqali faol tarqaldi. Shu yo'nalishda Nasriddin Rabg'uziy nomi bilan bog'langan qissalar majmuasi alohida ahamiyatga ega: u turkiy kitobiy tilda qissalarni ommalashtirib, diniy hikoyachilikni adabiy me'yorlar bilan tutashtirdi. Rabg'uziy matnlarida voqea bayoni bilan birga axloqiy xulosa, odobiy pand, jamiyatdagi muomala mezonlari ham keng yoritiladi. Dergiparkda e'lon qilingan tadqiqotlarda Rabg'uziyning qissalari turkiy muhitda ichki tarjima va moslashtirish tajribasi sifatida ko'riladi, bunda matnning didaktik yo'nalishi va o'quvchi ongiga ta'sir mexanizmlari alohida ta'kidlanadi. [2] Turkiy tildagi qisas ul anbiyo an'anasining ilmiy nashrlari ham Rabg'uziy merosining keng tarqalganligini ko'rsatadi, unda qissalar Qur'on mazmunini saqlagan holda badiiy hikoya usuliga yaqinlashtiriladi. [3] Demak, ilk bosqichda Qur'oniylar qissalar adabiyotga syujet emas, avvalo ma'rifiy hikoya va tarbiya tili sifatida kirib kelgan.

Qur'oniylar qissalarning nazmiy shaklda badiylashuvini ko'rsatadigan eng barqaror yo'nalish Yusuf qissasi bilan bog'liq. Qur'onda Yusuf hikoyasi alohida sura tarkibida bayon qilinadi va u sabr, iffat, sadoqat, kechirim, tadbir va taqdir mavzularini bir nuqtaga jamlaydi. Shu sababli Yusuf syujeti Sharq poetik tafakkurida sevgi, sinov, poklik va komillik ramziga aylangan. Turli davrlarda yaratilgan Yusuf va Zulayho turkumidagi dostonlar qissaga turlicha urg'u beradi: ayrim talqinlarda ishqi drammatizm kuchaytiriladi, ayrimlarida ma'naviy kamolot yo'li markazga chiqadi. Konferensiya materiallari tarzida e'lon qilingan tahlilda Rabg'uziy, Durbek va Jomiy variantlarining o'xshash hamda farqli jihatlari, xususan, epizodlar tanlovi va obrazlar xarakteri solishtiriladi. [4] Bu kabi solishtirishlar shuni anglatadiki, Qur'oniylar qissa adabiyotda bir marta hikoya qilinib tugaydigan syujet emas, balki har davr o'z didi va maqsadiga muvofiq qayta tuzadigan badiiy modeldir.

Natijalar. Qur'oniylar qissalarning davriy o'zgarishini baholashda bir necha mezon ajraladi. Birinchi mezon syujetning kengayish darajasi: rivoyat matni qanchalik tafsilotga boyiydi, qahramonlar motivi qanchalik izohlanadi. Ikkinchi mezon ramziylashuv: voqea konkret hikoya sifatida qoladimi yoki ichki ma'nolar tizimiga aylantiriladimi. Uchinchi mezon til va uslub: nasriy tilda sodda bayon ustun bo'ladimi yoki poetik nutq, tashbeh, talmeh, istiora, ma'naviy-axloqiy kategoriyalar orqali yuksak badiiy ifoda quriladimi. To'rtinchi mezon auditoriya: qissa kimga qaratilgan, umumiy ommaga

yoki estetik didi shakllangan o'quvchigami. Bu mezonlar Qur'oniylar qissalarning adabiy jarayonda nega doimiy "harakatda" ekanini tushuntiradi: mazmuniy yadro barqaror, badiiy ifoda esa davr bilan birga yangilanadi.

Qur'oniylar qissalarning adabiy jarayonda yashab kelishining yana bir muhim tomoni ularning janrlararo ko'chuvchanligidir. Qissa mazmuni faqat nasriy rivoyat yoki doston doirasida qolmay, turli janrlarda turlicha vazifa bajaradi. Masalan, tazkira va tarixiy asarlarda qissa ko'pincha ma'naviy dalil sifatida keltiriladi, ya'ni muallif aytayotgan fikrga axloqiy asos beradi. Bu holatda qissa badiiy bezak emas, ijtimoiy va diniy me'yorni mustahkamlovchi dalildir. Hikmatli nasr va pandnoma an'anasida esa qissa odob-axloq qoidalarini o'rgatuvchi namunaga aylanadi. Shuning uchun bir xil qissa turli davrlarda turli adabiy muhitga moslashib, maqsadiga qarab ohangini o'zgartiradi: bir joyda ogohlantirish, bir joyda tasalli, bir joyda saboq, yana bir joyda ruhiy poklanish yo'li sifatida ishlaydi.

Qur'oniylar qissalar mumtoz she'riyatda ko'pincha ma'no zichligi yuqori bo'lgan timsollar tizimi sifatida yashaydi. Bu yerda qissa voqeasi emas, uning ma'naviy yadrosi ustun bo'ladi. Shoir birgina ismni eslatib, o'quvchini butun rivoyat doirasiga olib kiradi. Bunda o'quvchi matnga sherik bo'lib qoladi, chunki u qissaning mazmunini bilgan holda ishorani to'ldiradi. Shu xususiyat qissalarning badiiy qudratini oshiradi: qissa o'quvchi ongida qayta tiklanadi, she'riy satr esa uni yangi baho va yangi hissiy rang bilan yoritadi. Mazkur usul badiiy nutqda ma'no iqtisodini beradi, ya'ni kam so'z bilan katta g'oya beriladi.

Xulosa va munozara. Qur'oniylar qissalar turli davr adabiyotlarida barqaror manba va harakatchan badiiy model sifatida yashab keladi. Ularning adabiyotdagi umrboqiyliigi ikki omil bilan izohlanadi: birinchisi, qissalardagi axloqiy-ruhoniylar mazmunning universalligi, ikkinchisi, syujet va timsollarning badiiy qayta ishlashga ochiqqligi. Rabg'uziy merosida qissa ma'rifiy hikoya va tarbiya tili sifatida ommalashgan bo'lsa, mumtoz she'riyatda, xususan, Navoiy ijodida u timsol va talmeh orqali komil inson g'oyasini yoritadigan estetik mezonga aylangan. [2] [5] Davrlar almashinuvi bilan qissa talqinida til, uslub, obrazlar psixologiyasi va ramziy qatlam yangilanadi, lekin mazmuniy yadro saqlanib qoladi. Shu bois Qur'oniylar qissalarni o'rganish adabiyot tarixini faqat matnlar ketma-ketligi sifatida emas, balki qadriyatlar tilining uzluksiz rivoji sifatida ko'rishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alouddin Mansur. Qur'oni Karim. O'zbekcha izohli tarjima. – Toshkent: Cho'lpon, 1992. 767-b.
2. Shmshk Y. Bir diliçi çeviri örneği olarak Rabguzi'nin Kisasü'l-Anbiyâsi. DergiPark, 2025. Elektron resurs. Murojaat sanasi: 2026-01-22.
3. Boeschoten H., O'Kane J. The Stories of the Prophets Qışaş al-Anbiyâ' an Eastern Turkish Version. Leiden: Brill, 2015. Elektron resurs. Murojaat sanasi: 2026-01-22.
4. Xidirova T. A. qizi. Yusuf va Zulayho turkumidagi dostonlar. Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Guliston, 2024. Elektron resurs. Murojaat sanasi: 2026-01-22.
5. Muratova A. K. Alisher Navoiy ijodida Yusuf alayhissalom siymosining badiiy talqini. Nordic Studies in Academic Research, 2024. Elektron resurs. Murojaat sanasi: 2026-01-22.

Umriya HALIMOVA,
 NavDU O'zbek tili va adabiyoti
 yo'nalishi 1-kurs magistranti

ANVAR OBIDJON SHE'RIYATIDA TAKROR SO'ZLAR LINGVOPOETIKASI

Annotatsiya: ushbu maqolada Anvar Obidjon she'rlarida qo'llangan takrorlarning lingvistik tahlili berilgan. Har bir tahlil shoir she'rlaridan olingan parchalar asosida dalillangan. Takror so'zlarning she'riy matn uchun kasb etgan ma'nosi izohlangan.

Kalit so'zlar: milliy til, umumxalq tili, adabiy til, badiiy til, takror so'z, grammatik takror, taqlidiy takror, leksik takror, uslubiy takror.

Annotation: this article presents a linguistic analysis of repetitions used in the poems of Anvar Obidjon. Each analysis is substantiated by excerpts from the poet's poems. The meaning of the repeated words for the poetic text is explained.

Key words: national language, universal language, literary language, artistic language, repetition, grammatical repetition, imitative repetition, lexical repetition, stylistic repetition.

Аннотация: в данной статье представлен лингвистический анализ повторов, используемых в стихах Анвара Обиджона. Каждый анализ подкрепляется отрывками из стихотворений поэта. Объясняется значение повторяющихся слов для поэтического текста.

Ключевые слова: национальный язык, универсальный язык, литературный язык, художественный язык, повторение, грамматическое повторение, имитационное повторение, лексическое повторение, стилистическое повторение.

Badiiy adabiyotda obraz yaratishda til birliklari, intonatsiya va tilning boshqa vositalardan unumli foydalaniladi. Ushbu jarayonda badiiy asar tili haqidagi bilimlar muhim sanaladi. Shu o'rinda shuni ta'kidlash joizki, til tushunchasi uch qismga ajratib o'rganiladi. Bular quyidagilar: 1) umumxalq (jonli) tili, milliy til; 2) adabiy til; 3) badiiy til.

Nemis tilshunosi Fon Der Gabelens 1891-yilda nashr etilgan kitobida til xususidagi quyidagi fikrlarini ifodalaydi: "Til fikrning bo'laklarga bo'lingan holdagi ifodasi, fikr esa tushunchalarning bog'lanishidir. Lekin inson tili faqat bog'lanayotgan tushunchalar va ularning mantiqiy munosabatlarinigina emas, balki so'zlovchining o'z fikriga munosabatini ham ifodalashini xohlayman va shu tarzda mantiqiy omilga uni har jihatdan to'yintirgan holda psixologik omil qo'shiladi". [1: 35]

Darhaqiqat, bugungi ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilarning o'z erkin fikriga ega bo'lishi bilan birga tafakkur olamining keng bo'lishi ham talab etiladi. Bu jarayonlarning yuzaga chiqishida badiiy asarlarning o'rni beqiyos, albatta.

Shoir va yozuvchilar – so'z san'atkorlaridir. Ular so'zga sehr ulashadi. Tinglovchiga so'zni tushunarli, obrazli, ta'sirli yetishida beminnat xizmat qiladi. Biz o'rganayotgan

O'zbekiston xalq shoiri Anvar Obidjon bolalar uchun yozgan she'rlarida ularning tafakkurini boyitishda, teran fikrlashi va xulosaga kelishida muhim hisoblanadi. Bilamizki, adabiyot arabcha "adab-odob" (lug'aviy ma'nosi yaxshi xulq demakdir) so'zidan olinganini hisobga ollsak, u insonni tarbiyalashga xizmat qiladi. Biz badiiy asarni tahlil qilish jarayonida, eng avvalo, diqqatimiz markazida shu bo'lmog'i lozim.

Shoir she'riyatida ifoda vositalarining xilma xil jihatdan qo'llanilishi, nafaqat muallifning serqirra ijodkor ekanligini, balki o'quvchida estetik-emotsional jihatdan zavq uyg'ota olishi bilan ham ahamiyatlidir. Anvar Obidjon she'riyatida keltirilgan takror so'zlar she'r matnida muallif kechinmalarini ifodalash, mazmuniy urg'uni kuchaytirish va shu bilan bir qatorda poetik obrazning emotsional fonda ta'sirchanligini oshirishda muhim lingvopoetik unsur sifatida namoyon bo'ladi. Shu o'rinda lingvopoetika atamasining mazmuni haqida qisqacha ma'lumot berish maqsadida ilmiy manbalarga yuzlanamiz. "Badiiy asar tilini tilning aynan estetik namoyon bo'lishi tarzida o'rganuvchi sohani "lingvopetika" deb nomlash fililogiya ilmida o'z o'rniga ega bo'ldi. Badiiy asarni ilmiy jihatdan o'rganar ekanmiz, matnda til qurilishi, leksemalarning semantik jihatdan o'zaro birliklarga bo'linishi, aktuallashgan til

vositalarining aniqlanishi muhim tamoyillardandir”.[2: 156] Shu bois aktualashgan ifoda vositalaridan biri bo’lgan takror so’zlarning ijodkorning poetik taffakuri doirasida o’rganish va tahlil qilish tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohalarida muhim ahamiyatli masalalardan biri ekanligi bilan diqqatga sazovordir.

“O’zbek tilida yakka-yakka holda keladigan so’zlar bilan bir qatorda juft holda, takroriy ravishda ishlatiladigan so’zlar ham bor. Takroriy so’zlar bilan ba’zi xususiyatlariga ko’ra juft sinonimlar va juft antonimlarga o’xshaydi. Biroq ma’no tuzilish va vazifasi jihatidan bu kabi so’zlardan farq qiladi. Takroriy so’zlarda birgina so’zning ma’nosi bor. Bunday so’zlarning ko’p qismi tuzilish jihatidan bir shaklda bo’ladi. Takroriy so’zlar so’z va iboralarning ma’nosini ta’kidlash, bo’rttirish, kuchaytirish kabi vazifalarni bajaradi. Shunday qilib, shaklan bir xil, yoki bir harf yoki bir morfema bilan farq qiladigan, ta’kidlash, kuchaytirish, va bo’rttirish kabi vazifalarni bajaradigan juft so’zlarga takroriy so’zlar deyiladi. Takroriy so’zlar tilshunoslikda reduplikatsiya termini bilan ham yuritiladi”.[3: 29]

Ma’lum bo’ladiki, takror so’zlar lingvistik tomondan shakl va mazmun jihatidan birlashadi, shu bilan bir qatorda poetik jihatdan semaning darajalanashi natijasida emotsional-ekspressivlik, holatning davomiyligi, subyektiv va obyektiv munosabatni ham ko’rsatib beradi. *Zir-zir* (holatning ta’sirchanligi), *tez-tez* (harakatning davomiyligi); *Yomg’ir tinmay-tinmay* yog’di (harakatning davomiyligi, obyektiv munosabat); *Bolamni sog’inib-sog’inib* yuribman (subyektiv munosabat mehr, sog’inch) kabi semalarda qo’llanilib, she’riy asar matnining asosiy g’oyasini ochishda muhim lingvopoetik vazifani bajaradi. Takror so’zlarning bir nechta turlari mavjud bo’lib, ular grammatik takror, taqlidiy takror, leksik takror va uslubiy takror kabi guruhlarga bo’linadi. Albatta, she’r matnidagi leksemalarning tuzilishi va mazmuniga qarab ularni ma’lum guruhlarga ajratishimiz mumkin. Shu o’rinda biz tahlil qilmoqchi bo’lgan Anvar Obidjon she’riyatidagi matnlarda keltirilgan takror so’zlar aynan ma’lum leksik guruhga mansubligi bilan ajralib turadi. “Leksik takrorda so’zlarning takrori:

- 1) hodisalar va predmetlarning ko’pligini ifodalash uchun;
- 2) harakatni, predmetning sifatini, xususiyatini kuchaytirish uchun;
- 3) xatti-harakat davomiyligini ko’rsatish uchun qo’llaniladi.

Ushbu takrorda ekspressivlikni kuchaytirish maqsadida so’zlarning gapda bir necha marta qaytarilishi tushuniladi”.[4: 10]

Ko’rinadiki, she’riy asar matnida keltirilgan takror so’zlar shoir ijodidagi emotsionallikni oshirish bilan bir qatorda,

inson kechinmalarining nozik tomonlari o’quvchilar qalbiga takror so’zlar yordamida yanada chuqurroq singadi. Bu esa, o’z navbatida, she’riy asarning asosiy g’oyasini ochib berishda o’ziga xos xususiyatlarini ifodalaydi.

Anvar Obidjon she’riyatida takrorning turli o’rinlarda keltirilishi asar matnining asosiy g’oyasini ochib berishi bilan birga, o’quvchida estetik kayfiyatning namoyon bo’lishiga zamin yaratadi. Shoirning “Yassaviycha” nomli she’rida:

Charxning sho’ri – yomonlar,
Ekar fitna, gumonlar,
Qalbin kirga nodonlar
Bir-bir bulab o’tgaylar. [5: 31]

Yuqorida keltirilgan she’riy bandda “bir-bir” takror so’zi o’ziga xos mazmuniy butunlikka ega bo’lib, salbiy emotsional holatni ifodalaydi, ya’ni asosiy g’oya jamiyatda ma’naviy inqiroz, yomon niyatli kishilarning qilayotgan ishi va oqibatda ularning atrofga zararli ta’siri haqidagi falsafiy mushohadadir. O’zbek tilining izohli lug’atida keltirilgan “bir-bir” so’zi “tartibi, navbati, gali bilan, birma-bir ma’nolarida keladi [5:271] Shu o’rinda she’rning dastlabki bandida:

Turmush ta’min odamlar
Bir-bir yalab o’tgaylar.
Nasib etsa ne damlar,
Bir-bir yo’lab o’tgaylar.[6:31]

misralarida keltirilgan takror so’zlarning ikki o’rinda qo’llanilishi aynan birinchi tahlildagi she’rning mazmunini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Inson hayot kechirar ekan, boshidan ne savdolar o’tishi, qanday ko’ngilsizliklar-u, qanday quvonchli kunlarni o’tkazishi va bu navbati bilan hayot charxpalagida bir-bir yo’lab o’tishi haqida didaktik mazmundagi misralar o’quvchini hushyorlikka chorlaydi.

Nechun qarib ham, *zir-zir*
Titragaymiz o’lishdan?
Asli ketish osondir
Bu dunyoga kelishdan.[6:45]

“Tabib taajjubi” nomli ushbu to’rtlik o’quvchida o’ziga xos estetik kayfiyat uyg’otadi. Borliqda ibtidoning bo’lganidek, intihoning bo’lishi tabiiy. Faqat inson hayotida intiho qay dajada yakun topadi mana shunisi qorong’u. To’rtlikda keltirilgan zir-zir takroriy birlik o’zbek tilining izohli lug’atida quyidagicha izohlangan: “zir – ish harakatning tez, chaqqon bajarilishini, qayta-qayta amalga oshiradigan so’z. (Xizmatkor xotin zir yugurib, choy tayyorlardi [5:153] Ushbu o’rinda “zir-zir” takroriy so’zi biologik qo’rquvni emas, balki mavjud hodisalarga bo’lgan munosabatni ko’rsatadi. She’r matnida takror birlikning qo’llanilishi falsafiy va didaktik mazmundagi g’oya ifodalanishiga turtki bo’lib, inson qanday intiho

topishidan qat'i nazar har doim sof e'tiqod va vijdonli holda yashamog'i kerakligi o'quvchi ongida konnotativ ma'noni yuzaga chiqarishiga sabab bo'ladi. Soirning "Manzara" she'ridagi mana bu misralar majoziy ma'noda qo'llangan bo'lib, o'quvchida o'ziga xos ko'tarinkilik, quvnoqlik kayfiyatini namoyon qiladi:

Ishtonchalar rang-rang hilpirayversin,
 Bor yurt bayroqchasi bo'lgan kabi jam
 E, suf-e!
 Orada bezrayib tursin,

Goh uchrar so'ljaygan katta ishton ham. [6:89]

She'r matnida keltirilgan "rang-rang" leksik takrori predmetning xususiyatini, sifatini ifodalash bilan birga shoirning tafakkur doirasi o'quvchi ko'z bilan ilg'amaydigan manzarani poetik jihatdan tasvirlab, o'quvchiga yosh kelajakdan umidlari katta ekanligini aynan rang-rang leksik takrori orqali ko'tarinki ruhda taqdim etadi. Yana bir o'rinda shunday misralar keltiriladi:

Yengaman g'amni, metin toqatim,
 Shundan kunma-kun chopar omadim,
 Bozorim nechog' yursa – rohatim,
 Azoblarim ham shunga yarasha. [6:143]

Shoir ushbu she'riy badda lirik qahramonning hayot uchun kurashi, umid, sabr bardosh kabi tuyg'ulari tasvirlangan bo'lib, hayot qiyinchiliklariga qarshi oppozitik munosabatda bo'lishi aynan "kunma-kun" leksik takroriy birligi orqali ifodalanadi. Ma'lum bo'ladiki, ushbu she'riy badda qo'llanilgan "kunma-kun" takror so'zi bosqichma-bosqich o'sish, davomiylik, natijaning sekin, ammo barqaror ortishini semantik jihatdan tasvirlaydi. Shu bilan bir qatorda muallif o'quvchida ertangi kunga bo'lgan ishonch, umid kabi tuyg'ularni kuchaytirib, subyektiv jihatdan o'z ruhiyatini ko'tarinki kayfiyatda ochib beradi.

Kuta-kuta
 Yotdim kech,
 Hislarimni qulflab.
 Dilim ochmam endi hech,
 Kelsa ham u suluvlab.

Qizdan darak yo'q,
 Biroq
 Bezovtaman halitdan.
 Kelsa, qulfim asramoq
 Mushkul o'sha "kalit"dan. [6:273]

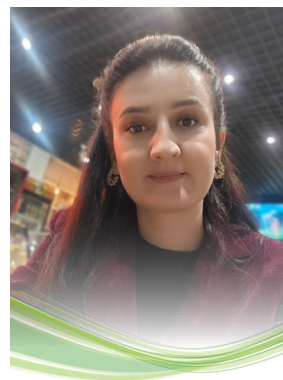
Yuqorida keltirilgan she'riy band ijodkorning ruhiy holatida sodir bo'layotgan kechinmalarni, o'y hayollarini poetik jihatdan tasvirlab o'quvchida o'zgacha estetik kayfiyat uyg'otadi. She'rning dastlabki misrasida keltirilgan "kuta-kuta" leksik takrori ana shu kayfiyatning debochasi sifatida tasvirlanadi. O'zbek tilining izohli lug'atida ushbu "kuta-kuta" takror so'zi "kutmoq mo'ljallangan narsa yoki shaxsning paydo bo'lishini, kelishini yoki uchrashini umid qilgan, unga ko'z tikkan holda ma'lum vaqt biror joyda turmoq, poylamoq" [5:437] kabi ma'nolarda izohlanadi. Ko'rinadiki shoir ushbu leksik takror orqali subyektiv munosabatni ifodalab, o'quvchi ongida harakatning davomiyliigi va bu davomiylik ko'tarinki kayfiyatda lirik qahramonning hislarini qulflab tugashi bilan yakunlanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, yuqorida keltirilgan she'riy bandlardagi leksik takrorlar struktur-semantik va poetik jihatdan xilma-xil bo'lib, o'quvchi tafakkurida emotsional-ekspressivlik, pragmatik va kommunikativ vazifa bajara olishi bilan ham ahamiyatlidir. O'zbek she'riyati rivojida muhim o'rin tutgan Anvar Obidjon ijodida ham ana shunday takroriy birliklarning struktur jihatdan xilma-xil variantlariga duch keldik. Shu o'rinda yuqorida keltirilgan she'riy bandlardagi leksik takrorlar muallif ijodida o'ziga xos tafakkur, poetik til, chuqur ma'no uyg'unligi bilan ham diqqatga sazovordir. Shoir she'rlarida qo'llanilgan takror so'zlar obraz yaratishda, hissiy ekspressiv ta'sirni kuchaytirishda, o'quvchi tafakkurida atrofga nisbatan kommunikativ, subyektiv va obyektiv munosabatni namoyon qilish kabi vazifalarni bajargan. Bir so'z bilan aytganda, shoir ijodida tahlil qilingan takroriy so'zlar tilning badiiy, semantik va pragmatik imkoniyatlarini ochib berib, lingvopoetik va stilistik vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etganligi bilan qimmatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Винокур Г.О. О Языке художественной литературы. – М, 1991.
2. Yo'ldoshev M. "Badiiy matn lingvopoetikasi" –T: Fan, 2008. 160-bet.
3. Pinxasov Y. "Hozirgi o'zbek adabiy tili" –T: O'qituvchi. 1999. 80-bet.
4. Hakimova F. "Hindiy tillarda reduplikatsiyaning ifodalanishi". Bitiruv malakaviy ishi. –T, Sharqshunoslik universiteti. 2012. 80-bet.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси – Т: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" давлат илмий нашриёти, 2006–2008. 1, 3, 4-жилдлар.
6. Obidjon A. Tanlangan she'rlar 2-kitob. –T: Sharq, 2014. 352-bet.

Rayhonoy DONIYEVA,
Navoiy davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti
fakulteti 2-kurs magistranti

OMON MATJON SHE'RLARIDAGI FONETIK VOSITALAR ORQALI MUSIQIYLIK VA TA'SIRCHANLIKNING NAMOYON BO'LISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada Omon Matjon ijodidagi fonetik vositalar orqali ta'sirchanlik va ohangdorlikning namoyon bo'lish jihatlarini lingvopoetik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Ijodkor she'riyatida alliteratsiya, assonans, takrorlar, parallelizm kabi fonetik birliklarning badiiy-estetik vazifasi ilmiy asoslar orqali yoritib beriladi. Tadqiqot jarayonida fonetik vositalarning nafaqat musiqiylikni ta'minlashi, shuningdek mazmuni aniq ochib berishi hamda emotsional-ekspressivlikni kuchaytirishi isbotlanadi. Omon Matjon she'rlarida tovush va ma'no rang-barangligi poetik ta'sirchanlikning muhim omili sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: fonetik vosita lingvopoetika, alliteratsiya, assonans, musiqiylik, ta'sirchanlik, poetik nutq, ohang, ichki ritmik tuzilish, fonostilistika.

Аннотация: в статье с лингвопоэтической точки зрения анализируется проявление музыкальности и выразительности через фонетические средства в поэзии Омона Матжона. Рассматриваются художественно-эстетические функции аллитерации, ассонанса, звуковых повторов и ритмического параллелизма. Обосновано, что фонетические средства не только обеспечивают мелодичность поэтической речи, но и углубляют содержание, усиливая эмоционально-экспрессивную окраску текста. Единство звука и смысла в поэзии поэта определяется как важный фактор художественного воздействия.

Ключевые слова: лингвопоэтика, фонетическое средство, аллитерация, ассонанс, музыкальность, выразительность.

Annotation: this article examines the manifestation of musicality and expressiveness through phonetic devices in Omon Matjon's poetry from a linguopoetic perspective. The artistic and aesthetic functions of alliteration, assonance, sound repetition, and rhythmic parallelism are analyzed. The study proves that phonetic devices not only create melodic harmony in poetic speech but also deepen semantic content and intensify emotional-expressive coloring. The unity of sound and meaning in the poet's works is interpreted as a significant factor of artistic impact.

Key words: linguopoetics, phonetic device, alliteration, assonance, musicality, expressiveness, poetic discourse.

Kirish. Ilmiy yangilik:

- Ijodkor she'riyatida fonetik vositalar tizimli lingvopoetik tahlil qilindi;
- akustik birliklarning semantik va emotsional funksiyalari asoslandi;
- tovush va ma'no muvofiqligining ta'sir mexanizmi aniqlashtirildi.

Maqolaning nazariy va amaliy ahamiyati:

Tadqiqot natijalari lingvopoetika va badiiy nutq uslubini boyitadi. Maqola materiallaridan oliy ta'lim muassasalarida "Lingvopoetika", "Badiiy matn tahlili" fanlarini o'qitishda hamda ilmiy tadqiqotlarda, umuman olganda lingvopoetikada foydalanish maqsadga muvofiqdir.

She'riy matnning estetik qimmati ko'p jihatdan uning fonetik tuzilishiga bog'liqdir. Tovush tizimi she'riyatda faqat shakliy unsurgina emas, balki mazmun va mohiyatni keng yorituvchi semantik vosita sifatida ham namoyon bo'ladi. Lingvopoetik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, fonetik birliklar badiiy nutqning emotsional va estetik ta'sir kuchini ta'minlovchi muhim unsurlardan biridir. Xorazm farzandi Omon Matjon she'riyati o'zining ohangdorligi va emotsionalligi, ichki ritmik tuzilishi va tovush uyg'unligi hamda rang-barangligi bilan ajralib turadi. Ijodkor fonetik vositalardan tasvir yaratish, ruhiy-hissiy

kechinmalarini ifodalash va milliy ruhni ko'rsatish maqsadida mohirlik bilan foydalanadi.

Maqolaning maqsadi- ijodkor she'rlarida fonetik vositalar orqali musiqiylik va ta'sirchanlikning yuzaga kelish jihatlarini lingvopoetik jihatdan ochib berish.

Tadqiqot vazifalari:

- fonetik vositalarning nazariy hamda amaliy asosini yoritish;
- Omon Matjon she'rlarida alliteratsiya va assonansning o'zaro uyg'un holatda qo'llanishini tahlil qilish;
- fonetik birliklarning emotsional-ekspressiv vazifasini aniqlash.

Fonostilistika va fonetik vositalarning ijodkor she'rlaridagi roli va ahamiyati:

Fonostilistika — bu matnning tovushlar tarkibini ilmiy asoslagan holda o'rganadigan tilshunoslik sohasi hisoblanadi. U fonetik vositalarning estetik, ekspressiv, mazmuniy funksiyasini tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Fonostilistika fonetik birliklarni, ritm, urg'u, tovush zichligi, pauzalar, musiqiylik va ohang singari qismlarini tatbiq qiladi, ularning badiiy matndagi o'rni va ta'sirini aniqlaydi. Bunday yondashuv fonetik vositalarning she'riyatda shakl va mazmuni yoritib beradigan unsur ekanligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Fonetika va fonetik uslubiyat terminlarining izohi:

Fonetika she'riyatda tovushlarning estetik jihatlarini ochib beradi hamda emotsionallikni kuchaytirishga xizmat qiladi; fonetik uslubiyat esa bu tovush vositalarining badiiy hamda adabiy nutqda qay tarzda ishlatilishini va uning ekspressivlik jihatdan qandayligini izohlaydi. Misol uchun, alliteratsiya va assonans singari fonetik birliklar she'riy matnga nafaqat ritm beradi, balki obrazlarni hissiy va emotsional jihatdan boyitishga xizmat qiladi.

Fonetika va poetik ohangdagi fonetik vositalarning turi:

Ilmiy tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, fonetik ifodalash vositalari — alliteratsiya, assonans, ritm va onomatopoeiya — bir tomondan ohangdorlikni yaratsa, boshqa tomondan matn mazmuniga chuqur ta'sir qilishda xizmat qiladi. Yuqoridagi vositalar tovush-shakl ko'rinishida bo'lib, eshitish assotsiatsiyasini keltirib chiqaradi, bu esa o'quvchi ongida ruhiy-emotsional va ekspressiv reaksiyani kuzatishga imkon yaratadi.

Ijodkor she'riyatida fonetik vositalar orqali ohangdorlik va jozibadorlik quyidagi muhim sohalarda aks etadi:

Alliteratsiya va undoshlar takrori:

Alliteratsiya she'rga ritm va ichki musiqiylik beradi, ohangdorlikni kuchaytirib, insonga estetik zavq beradi.

Undosh tovushlar (masalan, "sh", "s", "t", "k") takrori sababli kayfiyatni ko'taradi: Ijodkorning bu mahorati adabiyotda yangilik hisoblanadi.

"sh" va "s" – noziklik, nafislikni

"t" va "q" – keskinlik, dramatism

Misol: "Shamol shivirlar shoxlar orasida,
Sokin sahar sirli sukunat solidi".

Bu fonetik vosita eshitish mexanizmini rivojlantirib, tasvirni jonlantirishga yordam beradi.

Assonans va unililar uyg'unligi:

Unli tovushlar (masalan, "o", "a", "i") she'rning ichki ohangini va teranlik ruhini oshiradi.

Keng unililar ("o", "a") – kenglik va barqarorlik hissi; yumshoq unililar ("i", "e") – lirizm va g'am-hasrat

Misol: "Olam aro orzu oqar,
O'ksik qalbd a ovoz bor."

Assonans she'rga ohangdorlik va ritmik uyg'unlik beradi.

Tovush va ma'no uyg'unligi poetik ifodaning ta'sirchanligini oshirib, o'quvchining o'qigan asariga nisbatan his-tuyg'usini oshiradi. Shuningdek, jarangli tovushlar kuchlilikni oshirsa, jarangsiz tovushlar sokinlik va nafislikni ifodalashga xizmat qiladi. Bu fonetik birliklar she'r mazmuni bilan uyg'unlashgan tarzda o'quvchida hissiy munosabat uyg'otadi.

Takror va ritmik parallelizm:

Anafora va epifora (takror) hissiy holatni kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

"Men seni kutdim,
Men seni izladim,
Men seni sog'indim..."

Ritmik parallelizm grammatik tuzilish va tovush ohangdorligi sababli she'rning musiqiylikni oshiradi. Bu vositalar poetik urg'u va emotsional ta'sirni kuchaytiradi.

Fonetik obraz:

Tabiat, harakat va jarayonlarni ifodalashda tovushlar orqali tasvirlash jarayonidir.

Masalan, shamolning shivirini "sh-sh" yoki qush ovozi "kak-kak" tarzida ifodalash. Bu o'quvchida eshitish qobiliyatini oshirib va tasviriy aloqadorlikni uyg'otadi, she'rga jonlilik va emotsional ekspressivlik qo'shadi.

Fonetik vositalarning ilmiy asoslari:

Lingvopoetika badiiy matn tilining estetik jihatdan uning keng imkoniyatlarini o'rganadi. Fonetik vositalar esa poetik nutqning ohangdorligi va ta'sirchanligini yuzaga keltiruvchi asosiy jihatlar hisoblanadi.

Fonetik vositalarga quyidagilar kiradi:

- alliteratsiya (undosh tovushlar takrori);
- assonans (unli tovushlar uyg'unligi);
- tovush takrori;
- ritmik parallelizm;
- fonosemantik uyg'unlik.

Fonosemantika nazariyasiga ko'ra, ba'zi tovushlar ma'lum ruhiy holat yoki semantik jihatni ifodalashga qaratiladi. Masalan, jarangli undoshlar qat'iylik va kuchni, jarangsiz tovushlar esa sokinlik va nafislikni ifodalashi mumkin.

Ijodkor she'rlarida alliteratsiyaning vazifasi:

Alliteratsiya Omon Matjon poetikasidagi muhim fonopoetik vositalardan biridir hisoblanadi.

Shamol shivirlar shoxlar orasida,
Sokin sahar sirli sukunat soladi.

Bu misralarda "sh" va "s" undoshlari takrori mayinlik, nafislik, sokinlik kayfiyatini ifodalaydi. Undosh tovushlarning uyg'unligi eshitish assotsiatsiyasini yuzaga keltirib, tabiat tasvirini jonlantiradi. Ayrim she'rlarda esa "q", "k", "t" kabi jarangsiz undoshlarning ketma-ketligi keskinlik va dramatismni ifodalaydi. Bu hodisa fonetik vositaning semantik vazifaga xizmat qilayotganini ko'rsatadi.

Xulosa. Omon Matjon she'riyatida fonetik vositalar poetik nutqning musiqiylikni ta'minlovchi muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Alliteratsiya, assonans va takrorlar orqali ichki ritm vujudga keladi hamda emotsional ta'sir kuchayadi. Tovush va ma'no uyg'unligiga ijodkor poetikasining asosiy lingvopoetik jihati sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N. Badiiy nutq stilistikasi. – Toshkent, 2008.
2. Omon Matjon. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti. 3. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik asoslari. – Toshkent, 2013.
4. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi nazariyasi. – Toshkent, 2012.
5. Yo'ldoshev B. Lingvopoetika asoslari. – Toshkent: Fan, 2010.

Maftunaxon ESONOVA,
 Andijon davlat universiteti, Folklorshunoslik
 va dialektologiya yo'nalishi magistranti
esonovamaftuna77@gmail.com
 Ilmiy rahbar: Z.ESHANOVA

O'ZBEK XALQ SEHRLI ERTAKLARIDA TAQIQ MOTIVI:GENEZISI VA POETIK VAZIFALARI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek xalq sehrlari ertaklaridagi taqiq motivining genezisi va poetik vazifalari yoritildi. Ushbu vazifa o'zbek xalq sehrlari ertaklarini tahlil qilish, ertaklar kompozitsiyasidagi taqiq motivi badiiy talqinlarini yoritish orqali amalga oshirildi. Shuningdek, unda qiyosiy-tipologik metod va struktural tahlil metodlaridan foydalanilgan holda o'zbek xalq sehrlari ertaklaridagi taqiq motivi tahlil qilindi hamda bir qancha ertaklar misolida taqiq motivining ertakdagi poetik vazifalari yoritildi. O'zbek xalq ertaklaridagi taqiq motivini o'rganish ertak syujeti va kompozitsiyasi haqida aniqroq xulosalar berish uchun xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ertak, motiv, tabu, taqiq, syujet, kompozitsiya, poetik vazifa, poetika, badiiy talqin.

Аннотация: в данной статье рассматривается происхождение и поэтические функции мотива табу в узбекских народных сказках. Работа выполнена путем анализа узбекских народных сказок и выявления художественных интерпретаций мотива табу в композиции сказок. Также, с использованием сравнительно-типологического метода и методов структурного анализа, проанализирован мотив табу в узбекских народных сказках, а поэтические функции мотива табу в сказках выделены на примере нескольких сказок. Изучение мотива табу в узбекских народных сказках позволяет сделать более точные выводы о сюжете и композиции сказки.

Ключевые слова: сказка, мотив, табу, сюжет, композиция, поэтическая функция, поэтика, художественная интерпретация.

Annotation: this article sheds light on the genesis and poetic functions of the taboo motif in Uzbek folk fairy tales. This task was carried out by analyzing Uzbek folk fairy tales and highlighting the artistic interpretations of the taboo motif in the composition of fairy tales. Also, using the comparative-typological method and structural analysis methods, the taboo motif in Uzbek folk fairy tales was analyzed, and the poetic functions of the taboo motif in fairy tales were highlighted on the example of several fairy tales. The study of the taboo motif in Uzbek folk fairy tales serves to provide more precise conclusions about the plot and composition of the fairy tale.

Key words: fairy tale, motif, taboo, plot, composition, poetic function, poetics, artistic interpretation.

Kirish. Xalq og'zaki ijodida ertak janri turli aspektlarda o'rganilib, tahlil etilgan. O'zbek xalq ertaklarini yozib olish va nashr etish ishlari o'zbek folklorshunosligida XIX asrning oxiridan boshlangan, XX asrning 30-yillaridan izchil to'plash, o'rganishga kirishildi. B.Karimiy, M.Afzalov, K.Imomov, G'.Jalolov, X.Egamov, M.Jo'rayev, Sh.Turdimov, J.Yusupov, K.Beknazarov, S.Jumayev, Z.Usmonova, M.Sodiqova, N.Qodirov, Z.Rasulova, Sh.Nazarova, E.Jumanov, G.Mashrapova, A.Abdujalilov kabi tadqiqotchilarning o'zbek xalq ertaklarini turli jihatlardan o'rganishga doir tadqiqotlari yuzaga keldi. Ammo biz yoritmoqchi bo'lgan mavzuga Sh.Nazarova, G.Mashpapova, A.Abdujalilov ishlarida ayrim munosabatlar mavjud bo'lsa-da, jahon folklorshunosligidagi yangi nazariy qarashlar asosida o'rganilmagan. Bu esa folklor asarlarini tadqiq etishda

yanada aniqlikka erishish uchun taqiq motivi alohida mavzu sifatida chuqurroq tahlil etilishi zarurligini ko'rsatadi. O'zbek xalq sehrlari ertaklarida taqiq motivi juda ko'p uchrovchi motivlardan biri va u kumulyativ ertaklar syujetini yuzaga chiqarishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Dastavval ertaklar haqida to'xtalib o'tsak, ertaklar ibtidoiy insonning animistik tasavvur-tushunchalarini ifodalab kelishi, batamom hayotiy voqelikni xayoliy uydirma asosida tasvirlashi bilan boshqa janrlardan keskin farq qiladi. K.Imomov ertaklarni uch turga: hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrlari ertaklar, maishiy ertaklar [1:156] kabi turlarga ajratgan bo'lsa, O.Safarov ertaklarni quyidagicha turlarga bo'lgan: sehrlari-fantastik ertaklar, hyvonlar haqidagi ertaklar, maishiy-hayotiy ertaklar[2:126].

Sehrlil-fantastik ertaklarda voqelik favqulodda shiddatli sirli tusda, g'ayrioddiy muhitda, sehr-jodu ishtirokida, g'ayritabiiy personajlar hamkorligida yuz berishi bilan xarakterlanadi. Ularda vaqea yuz berayotgan makon va zamon tilsimli, sirli bo'ladi. Jonsiz narsalar jonlantiriladi va ular insonlardek xatti-harakatda tasvirlanadi. Bundan tashqari sehrlil-fantastik ertaklarning mazmun-mundariyasini tashkil etuvchi motivlar g'oyat ko'p va behad rang-barangdir. Ular orasida ayniqsa, safar motivi, sinov motivi, tush motivi, evrilish, befarzandlik, g'ayrioddiy homiladorlik, g'ayrioddiy tug'ilish, keksalikda farzand ko'rish, g'ayrioddiy ulg'ayish, yetimlik va o'gaylik motivlari ko'p uchraydi. Quyida esa biz sehrlil ertaklarda uchrovchi taqiq motivini tahlilga tortdik.

Dastlab ertaklardagi taqiq motivini tahlil qilishdan oldin motiv tushunchasiga to'xtalib o'tsak: "Motiv juda ko'p fanlar, jumladan, psixologiya, adabiyot, musiqa, tasviriy san'at, biologiya kabi sohalarning tadqiqot obyekti sifatida o'rganilgan. Ularning har birida motivga yaxlit kompozitsiya (syujet)ning eng kichik, ajralmas, shu bilan birga takroriylik va ketma-ketlik qonuniyatlariga bo'ysunadigan zaruriy uzvi sifatida qaraladi. Mavjud lug'atlarda ushbu atama ko'p ma'noli ekanligi qayd etilib, lug'aviy ma'nosi esa fransuzcha "kuy", "ohang" lotincha (yoki yunoncha) "harakatlanmoq" so'zlaridan kelib chiqib izohlanadi." [3:618]

"Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati"da motivga shunday ta'rif berilgan "...motiv termini xalq o'gzaki ijodida, xususan, doston, ertak kabi katta epik janrlarni o'rganishda ishlatiladi. Masalan, qahramonning g'ayritabiiy tug'ilish motivi, personajning ovga yoki safarga chiqish motivi, uning qahramonlik uyqusiga ketishi motivi va h.k." [4:191] Akademik A.N.Veselovskiy fikriga ko'ra "syujet motivlar majmuasidan iborat, muayyan motiv bir necha xil syujet tarkibida qatnasha oladi." [5:301]

Taqiq motivining genezisi tabularga borib taqaladi, taqiq motivi "tabu", ya'ni "taqiqlangan harakatlar" asosida kelib chiqqan va ertak, doston, xalq qo'shiqlari, inonch aytimlar kabi janrlarda motiv sifatida o'rin olgan. Shu o'rinda taqiq motivining yuzaga kelishiga asos bo'lgan va jahon folklorshunosligida keng va atroflicha o'rganilgan "tabu", ya'ni taqiqlangan harakatlarga to'xtalib o'tamiz. Xususan, ingliz olimi S.Frezer o'zining "The Golden Bough" (Oltin butoq) asarida tabuga atroflicha to'xtalib o'tgan va u tabuni quyidagicha ta'riflaydi: "Tabuda ruh haqidagi ibtidoiy g'oyalar va uni kutayotgan xavf-xatarlar muhokama qilinadi. Tabu (taqiq)lar bir xalq yoki bir mamlakat bilan chegaralanmaydi, turli variantlarda ular butun dunyoda uchraydi va ularning omon qolganlari, biz ko'rganimizdek, zamonaviy Yevropada saqlanib qolgan, unga bog'liq bo'lgan va uning himoyasidan hamma manfaatdor bo'lgan oliy rahbar (qahramon)

ham himoyaga ko'proq muhtojdir. Shuning uchun oliy rahbar(qahramon)ning hayoti yanada rivojlangan ehtiyot choralari va taqiqlar tizimi bilan himoyalanganini kutish mumkin." [6:141] Frezerning yuqoridagi fikrlariga ko'ra tabu bu qahramonni himoya qilish uchun epik homiy tomonidan qo'yiluvchi taqiqdir. Tabu ertak, doston va boshqa janrlarga transformatsiyalanish natijasida taqiq motivi sifatida kirgan. Aynan ertak janri misolida olsak ham tabular ertaklarda taqiq motivi sifatida barqarorlashgan. O'zbek xalq dostonlarini o'rgangan Z.Eshanova ham, "... o'zbek xalq dostonlari syujet tizimidagi sinov, shart, taqiq kabi an'anaviy motivlarning kelib chiqishi xalqimiz hayoti, yashash tarzi, dunyoqarashi, ruhiy olami, urf-odatlar va udumlari bilan uzviy bog'liqdir. Qadimgi rituallar bilan bog'liq miflarning diffuziyasi dostonlarga sinov, shart, taqiq, kurash kabi epik motivlar berdi" [7:148], – deydi va Asqartog' obrazi misolida asoslaydi. Ularning fikrlariga asoslansak, miflardagi tabular ham ertak janriga diffuziyalanish jarayonida taqiq motivi sifatida kirgan.

S.Tompson "Motivlar ko'rsatkichi"da ham "Tabu motivlari" nomli bo'limi mavjud. Unda tabular asosidagi syujet motivlari keltirilgan. O'zbek folklorshunosligida taqiq motivi ertak, doston, inonch aytimlar kabi janrlarda keng qo'llaniladi. Biz esa quyida taqiq motivini ertak janri misolida tahlil qilamiz.

O'zbek xalq ertaklarida taqiq motivi asosan bosh qahramonni himoya qilish uchun epik homiy tomonidan qo'yilganida yuzaga chiqadi hamda safar va sinov motivlari bilan bir syujet halqasida keladi. Ertak qahramoni dastlab turli sabablarga ko'ra safarga chiqadi va safar davomida turli sinovlarga duch keladi. G.Mashrapova safar motiviga quyidagicha ta'rif beradi: "Safar-syujet liniyasini tashkil qiluvchi sifatida asosiy; rang-barangligi jihatidan qiziqarli. Safar motiv sifatida ertak kompozitsiyasida muhim o'ringa ega va an'anaviy motivlar sirasiga kiradi. Shu bilan birga, uning semantik doirasi safarning yaxlit va murakkab jarayon ekanligini ko'rsatadi: yozma adabiyotda muallif, folklor namunalarida xalqning estetik idealini namoyon qilish sahnasi; syujet yurgizuvchi, voqealar rivojini ta'minlovchi badiiy vosita; bosh qahramonning "tashrif qog'ozi", "tanlangan" personajlarni "tanishtirish" usuli; inson hayotining ramziy ifodasidir." [8:21] Aynan shunday paytda, qahramon sinovlardan o'ta olishi uchun epik homiy uni turli xavf-xatarlardan ogohlantirib, unga turli taqiqlar qo'yadi va qahramonga yordam beradi. O'zbek xalq ertaklarida taqiqning turli ko'rinishlari uchraydi. U hayvonlar haqidagi, sehrlil va hayotiy-maishiy ertaklarda ertak syujetini harakatga keltiruvchi asosiy omil bo'lib keladi, ma'lum syujet halqalarini bog'lash, tutashtirish vazifasini o'taydi.

Ertaklardagi taqiqlar harakatni to'liq yoki qisman cheklashiga ko'ra sof va shartli taqiqlarga bo'linadi. Sof

taqiqlar nikoh, ijtimoiy-maishiy va hudud bilan bog'liq taqiqlardan iborat va sof taqiqlar o'rnatilgan epik makonda erkin harakat to'la cheklanadi. Shartli taqiqlar esa nisbatan kamroq uchraydi va unda qahramonning harakati to'la cheklanmaydi. [9:43] O'zbek xalq sehrli ertaklarida taqiq motivining har ikki turi ishtirok etadi. Sof taqiq turiga kiruvchi nikoh bilan bog'liq cheklovlar taqiqlarning ilk shakllari bo'lib, unga ko'ra inson va boshqa mifologik olam vakillari o'rtasida nikoh taqiqlanadi, nikohda tabaqaviy tavofutlar aks etadi. Shuning uchun ham ertaklardagi nikohga aloqador taqiqlar mifologik obrazlar va ijtimoiy tafovutni ifodalovchi nikoh shakllari bilan bog'liqlikda namoyon bo'ladi. Mifologik obrazlar bilan bog'liq bunday taqiqlar: "Mohistara", "Qahramon", "Bulbuligo'yo" sehrli ertaklarida uchrasa, ijtimoiy tafovutni ifodalovchi taqiq "Besh qiz" sehrli ertagida uchraydi va quyida ularni misollar orqali ko'rib chiqamiz.

"Mohistara" sehrli ertagida pari mifologik obrazi va odamzotning nikohiga oid sof taqiq quyidagi epizodda ko'rinadi: "Ertasi Badia pari Mohistarani bir xoli uyga chaqirib: "Go'zal Mohistara! Ishlar nima bo'ladi endi? Sen qanday qilib o'sha kunibu yigit-odamzodni boshlab kelding! Men o'sha kecha uning ashula va o'yinlariga tahsin aytib, go'yo bu o'yin va ashulalarni ijro etuvchi sensan, deb uning peshonasidan o'pibman. *Sen bilasanki, pari xalqining taniga odamzodning tani tegmasligi kerak, agar tegdimi butun parilar olamiga dog' tekkan, sharmanda sanaladi. Uni parizodga emas, odamzodga berish kerak bo'ladi. Men ham shunday bo'ldim.*"

O'zbek xalq sehrli ertaklarida sof taqiqlar "Pahlavon Rustam" sehrli ertagida ham uchraydi: "Qarasa darvozaning

o'ng ravog'ida: "Rustam, bu qal'ada kuchda sendan zo'r, kurash mashqi va hiylada sendan epchil, go'zallikda cho'lpon yulduzini cho'rilikka ham qabul qilmaydigan bir bahodir qiz bor. U kiraverishda o'ng tarafda o'tiribdi. Sen uning husniga mahliyo bo'lma! U sening dushmaning, qayerga va nima uchun borayotganingni esdan chiqarma. Qizga teskari qarab tur. Shunda u senga: "Hoy yigit, menga qarang!" deydi. Sen unga: "Buyoqda ham senga o'xshagan pari bor", degin. Qiz: "qani u?" deganida "mana", deb epchillik bilan shartta chopib tashlagin!"-deb yozilganmis"[10:27]

"Cho'loq bo'ri" ertagidagi taqiq motivini ko'rib chiqamiz: "Bo'ri:-Qirq pog'onali shotiga chiqasan, qushni olsang chakkasini olma,-deydi... -Qizni olsang, ro'molini olma, ro'molini olsang, qizni olma,-deydi." "Cho'loq bo'ri" ertagidan olingan parchada ko'rinib turibdiki, epik homiyning zoomorf shakli bo'lgan cho'loq bo'ri obrazi ertak qahramoniga u epik to'siqlarni yengib o'tishida, shartlarni bajarishda yordam bermoqda. Cho'loq bo'ri epik qahramonga uch bora taqiq qo'ydi va har safar taqiqning buzilishi yangi shartlarni qo'yilishiga sabab bo'ldi. Uch bora shart, taqiq qo'yildi, ertakdagi uch bora takrorlangan harakat ertaklardagi kumulyativlikni, zanjirli harakatni, syujetni shakllaniga zamin yaratdi.

Xulosa qilib aytganda, taqiq motivi ertaklardagi boshqa motivlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, safar, sinov va shart motivlari bilan bir syujet halqasida keladi va ertaklardagi kumulyativlikni shakllanishi orqali syujetni kengayishiga xizmat qiladi. Shuningdek, ertak qahramoni idealizatsiyasini yuzaga chiqaruvchi eng muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. K.Imomov. O'zbek xalq nasri poetikasi. – Toshkent: Fan, 2008.
2. O.Safarov. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Musiqa, 2010.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. A.Madvaliyev tahriri ostida 5jildlik. 2-jild. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006.
4. Xotamov N, Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1983.
5. Veselovskiy A.N. Istoricheskaya poetika. -L., 1989.
6. Frezer. Золотой ветви(The Golden bough). – London. 1923.
7. Eshanova Z. Q. O'zbek xalq dostonlarida mifologik obrazlar. O'quv qo'llanma. –Namangan, 2021.; Eshanova Z.Qo. Ch.Theoretical & Applied Science. 2017. № 10 (54). C. 32-37.
8. Mashrapova.G.A O'zbek folklorida safar motivi. Filol.fan.dokt.diss. – Toshkent, 2023.
9. Nazarova Sh. Xalq dostonlarida shart va sinov motivi.// O'zbek tili va adabiyoti, 2015-yil, 5-son. 43-bet.
10. O'zbek xalq ijodi yodgorliklari 100jildlik. 19-jild. Sumbul qush. Sehrli ertaklar. – Toshkent, 2021.
11. O'zbek xalq ertaklari. III jildlik. 2-jild. – Toshkent: O'qituvchi, 2014.

Gulbahor RAXMATOVA,

 Navoiy davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
 2-bosqich magistranti

MUSTAQILLIK DAVRI YASSAVIYSHUNOSLIGINING ASOSIY TAMOYILLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada mustaqillik yillarida yassaviyshunoslikning shakllanish jarayoni, o'rganilganlik darajasi hamda metodologik tamoyillari tahlil qilinadi. Ahmad Yassaviy merosi tarixiy-adabiy xolislik, matnshunoslik aniqligi, tasavvufiy-falsafiy talqin, qiyosiy-tipologik va lingvopoetik yondashuv asosida o'rganiladi. Mustaqillik davrida yassaviyshunoslik ta'limotining milliy-ma'naviy tiklanish jarayonidagi o'zni ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: *yassaviyshunoslik, Devoni Hikmat, tasavvuf, matnshunoslik, lingvopoetika, milliy ma'naviyat.*

Аннотация: в статье анализируются этапы становления яссавиеведения в период независимости, уровень изученности проблемы и её методологические принципы. Наследие Ахмада Яссави рассматривается с позиций историко-литературной объективности, текстологической точности, суфийско-философской интерпретации и сравнительно-типологического анализа.

Ключевые слова: *яссавиеведение, «Дивани Хикмат», суфизм, текстология, духовное наследие.*

Annotation: the article analyzes the development of Yassavi studies during the independence period, the level of research on the topic, and its methodological principles. The heritage of Ahmad Yassavi is examined through historical-literary objectivity, textual criticism, Sufi-philosophical interpretation, comparative-typological and linguopoetic approaches.

Key words: *Yassavi studies, Divan-i Hikmat, Sufism, textual criticism, national spirituality.*

Kirish. Mustaqillik davrida milliy-ma'naviy merosni qayta tiklash va ilmiy asosda o'rganish jarayoni jadallashdi. Shu jarayonda Ahmad Yassaviy merosi alohida ilmiy yo'nalish — yassaviyshunoslik sifatida shakllandi. Mustaqillikkacha bo'lgan davrda tasavvufiy merosga nisbatan ideologik yondashuv ustuvor bo'lgan bo'lsa, mustaqillikdan keyin ilmiy xolislik, tarixiylik va milliy qadriyatlar asosida baholash tamoyili kuchaydi. Bu albatta, yassaviyshunoslikni o'rganishga va ilmiy tadqiq etishga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirdi. Xoja Ahmad Yassaviy merosi turkiy xalqlar ma'naviy tafakkurini o'zida aks ettirgan asosiy manbalaridan biridir. Uning "Devoni Hikmat" asari diniy-falsafiy, axloqiy va badiiy tafakkurning uyg'un namunasi hisoblanadi. Bugungi globallashuv jarayonida milliy o'zlikni anglash, ma'naviy immunitetni mustahkamlash masalasi dolzarb bo'lib, Yassaviy hikmatlaridagi komillik g'oyalari zamonaviy ijtimoiy tafakkur bilan uyg'unlashadi. Ahmad Yassaviy merosi bo'yicha tadqiqotlar sovet davri ilm-fanida ham mavjud bo'lgan, biroq ular ko'proq tarixiy-bibliografik xarakterda edi. Mustaqillik davrida esa masalaga kompleks yondashuv shakllandi. N. Komilov tasavvufni komil inson axloqi sifatida talqin qilib, Yassaviy ta'limotining estetik mohiyatini ochib beradi¹. B. Valixo'jayev hikmatlarning til xususiyatlarini tarixiy adabiy jarayon bilan bog'liq holda o'rganadi². E. Ochilov tasavvuf poetikasining ramziy-semantik tizimini tahlil qiladi³.

1 Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. – Toshkent: Yozuvchi, 1996.

2 Valixo'jayev B. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2002.

3 Ochilov E. Tasavvuf poetikasi masalalari. – Toshkent: Fan, 2005.

Asosiy qism. Mustaqillik davrigacha Ahmad Yassaviy shaxsiyati va uning "Devoni hikmat" asari ko'proq diniy-mistik doirada talqin qilingan bo'lsa, mustaqillikdan so'ng u milliy ma'naviyat, madaniy identitet va tarixiy ongning muhim komponenti sifatida o'rganila boshladi. Bu esa yassaviyshunoslikda yangi ilmiy tamoyillar va metodologik yondashuvlarning shakllanishiga olib keldi. Xususan, bu tamoyillar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Tarixiy-adabiy xolislik tamoyili. Mustaqillik davrida Yassaviy merosi XII asr Turkiston ijtimoiy-madaniy muhiti bilan bog'liq holda o'rganila boshlandi. Ilmiy tadqiqotlarda ideologik talqindan voz kechilib, manbaviy aniqlik ustuvorlik kasb etdi.

2. Milliy-ma'naviy talqin tamoyili. Islom Karimov tasavvuf allomalari merosini xalqning ma'naviy tayanchi sifatida baholaydi⁴. Yassaviy hikmatlarida sabr, tavba, nafsni poklash, ilohiy ishq kabi tushunchalar milliy ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'un holda talqin qilinmoqda. Ahmad Yassaviy ta'limoti o'zbek xalqining ma'naviy shakllanishida muhim o'rin tutgan tasavvufiy-falsafiy maktab sifatida qayta baholandi. Bu yondashuv doirasida: Yassaviy ta'limoti milliy ma'naviyat manbai sifatida talqin qilindi; tasavvuf faqat diniy hodisa emas, balki ijtimoiy-axloqiy tizim sifatida qaraldi; hikmatlar xalq tafakkuri, axloqiy qadriyatlar va milliy ong bilan bog'liq holda tahlil qilina boshlandi. Natijada yassaviyshunoslik milliy g'oya va ma'naviy siyosat bilan uzviy bog'langan ilmiy yo'nalishga aylandi.

3. Matnshunoslik va manbашunoslik tamoyili. "Devoni Hikmat" ning qo'lyozma variantlarini qiyoslash hikmatlarning

asl matnini tiklash imkonini beradi. Matnshunoslik yondashuvi keyingi davr qo'shimchalarini aniqlashga xizmat qiladi. Asosiy yo'nalishlar: "Devoni hikmat"ning qo'lyozma nusxalarini solishtirma tahlil qilish; matn variantlarini ilmiy kritik nashrga tayyorlash; hikmatlarning leksik-semantik, stilistik va poetik tahlili. Bu jarayon yassaviy merosini ilmiy asosda rekonstruksiya qilish imkonini berdi va uni folkloriy rivoyatlardan ajratib, akademik darajaga ko'tardi.

4. Tasavvufiy-falsafiy yondashuv. Yassaviy ta'limoti "shariat-tariqat-ma'rifat-haqiqat" bosqichlari asosida sharhlanadi. Hikmatlardagi "ishq", "dard", "nafs" konseptlari ramziy-semantik tizimni tashkil etadi. Bu tamoyil quyidagilarda namoyon bo'ldi: Ahmad Yassaviy shaxsiyatini ideologiyadan xoli ilmiy tahlil qilish; tasavvufni "mistik chekinish" emas, balki jamiyatni axloqiy isloh qiluvchi ta'limot sifatida talqin etish; diniy-falsafiy matnlarni obyektiv ilmiy mezonlar asosida o'rganish. Natijada yassaviyshunoslik mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi.

5. Qiyosiy-tipologik yondashuv. Yassaviy merosi: Alisher Navoiy, Sulaymon Boqirg'oni, Jaloliddin Rumiy ijodi bilan qiyosiy o'rganilib, tasavvufiy poetikaning umumiy va o'ziga xos jihatlari aniqlanmoqda. Mustaqillik davrida yassaviyshunoslikda qiyosiy tadqiqotlar ham rivojlandi: Ahmad Yassaviy ta'limoti boshqa tasavvuf maktablari bilan qiyoslandi; Markaziy Osiyo tasavvuf an'analari umumislomiy kontekstda o'rganildi; Yassaviy maktabining turkiy tasavvuf taraqqiyotidagi o'rni aniqlandi. Bu tamoyil yassaviyshunoslikni global ilmiy makon bilan bog'lash imkonini berdi.

6. Fanlararo yondashuv tamoyili. Mustaqillik davri yassaviyshunosligi fanlararo metodologiya asosida rivojlandi. Tadqiqotlarda: adabiyotshunoslik, falsafa, dinshunoslik, tarix, madaniyatshunoslik, tilshunoslik integratsiyasi yuzaga keldi. Natijada Yassaviy ta'limoti ko'p qirrali ilmiy obyekt sifatida tahlil qilina boshlandi. Bu esa yassaviyshunoslikni tor diniy yo'nalishdan chiqarib, kompleks ilmiy soha darajasiga ko'tardi.

Birgina Nodirxon Hasanning ilmiy izlanishlarini oladigan bo'lsak, biz unda ham tasavvufiy-falsafiy, ham qiyosiy-tipologik kabi tamoyillarni uchratamiz. Ma'lumki, Nodirxon Hasan nafaqat Ahmad Yassaviy, balki shu kabi bir qator tasavvuf namoyandalarining qoldirgan ilmiy-adabiy me'rosini o'rganib, qator tadqiqotlar olib borgan va o'z o'rnida ularning o'xshash va farqli tomonlariga ham alohida e'tibor qaratgan. Olim o'z tadqiqotlari davomida asarlarning badiiy mohiyati bilan bir qatorda uning til xususiyatlarini va lingvistik ahamiyatini ham ko'zdan qochirmaganligini u to'plagan ilmiy asoslardan ham bilib olish mumkin. Misol tariqasida uning Ahmad Yassaviyga

tegishli "Devoni hikmat" va Haziniy qalamiga mansub "Javohirul-abror" asarlarini bir nechta yo'nalishda qiyosiy yondashuv orqali olib borgan tadqiqidan namunalar keltirib o'tiladi. Nodirxon Hasan asarlarning til xususiyatlari haqida so'z yuritar ekan, quyidagi jumlarini keltirish maqsadga muvofiqdir:

"Kuprulning fikricha, "Devoni hikmat" "Qutadg'u bilig" yozilgan tilda, ya'ni sharqiy turk tili, qarluq lahjasi, hoqoniya adabiy tilida yozilgan ekan. Lekin shunga qaramay, Haziniyning "Javohirul-abror" asarida keltirilgan "Xoliqimni izlarman" deya boshlangan va eng eski hikmat hisoblangan she'ri yordamida "Devoni hikmat"ning tili haqida ma'lum fikrlar bildirish mumkin"⁴.

"Xoliqimni istaram tunkun jahon ichinda,
To'rt yonimda yo'landum kavnu makon ichinda.
To'rttdan yettiga yetdum to'qqizni bir yer etdim
Ikkidan o'nga yetdum charxi karvon ichinda.

"Javohirul-abror"da ushbu hikmatning keltirilishi "Devoni hikmat"dagi she'rning asosiy qismi Yassaviyga oidligini tasdiqlashga xizmat qilishi shubhasizdir...

Haziniyning risolasida yassaviylikka oid haqiqatlar ikki shaklda bayon etilgan: birinchisi, Yassaviyning o'z fikr-mulohazalari orqali. Ikkinchi shakldagi fikr va talqinlar bevosita Haziniyning o'ziga tegishlidir"⁵.

Guvohi bo'lganimizdek, yassaviyshunoslik uzoq asrlar oldin boshlangan bo'lsa-da, bu sohaning ravnaqi va rivoji, shubhasiz, mustaqillik davridagi izlanishlar va tadqiqotlar, olimlarning sa'y-harakatlariga bog'liqdir. Yassaviyshunoslikni ma'lum tamoyillar orqali o'rganish esa har bir izlanuvchiga o'z maqsadi va yo'lini to'g'ri qo'ya olishga hissa qo'shadi.

Ilmiy yangilik. Mustaqillik davri yassaviyshunosligining metodologik tizimi tizimli ravishda tasniflandi; asosiy ilmiy tamoyillar kompleks holda yoritildi; lingvopoetik yondashuvning yassaviyshunoslikdagi o'rni aniqlashtirildi.

Xulosa. Mustaqillik davri yassaviyshunosligi tarixiylik, ilmiy xolislik, milliy-ma'naviy talqin, matnshunoslik aniqligi, tasavvufiy-falsafiy va qiyosiy-tipologik yondashuv asosida rivojlandi. Bu jarayon yassaviyshunoslikni mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllantirdi, Yassaviyshunoslik mustaqil, ilmiy, tizimli va zamonaviy ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi hamda o'zbek ma'naviy-ilmiy tafakkurining muhim tarkibiy qismiga aylandi.

4 Нодирхон Х.Ахмад Махмуд Ҳазиний. –Тошкент: Фан, 2001

5 Нодирхон Х.Ахмад Махмуд Ҳазиний. –Тошкент: Фан, 2001

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. – Toshkent: Yozuvchi, 1996.
2. Valixo'jayev B. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2002.
3. Ochilov E. Tasavvuf poetikasi masalalari. – Toshkent: Fan, 2005.
4. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
5. Ahmad Yassaviy. Devoni Hikmat. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1991.
6. Нодирхон Х.Ахмад Махмуд Ҳазиний. –Тошкент: Фан, 2001

Sunbula HABIBULLAYEVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti magistranti

DOSTONLARDA QAHRAMONLARNING SHAKL-SHAMOYILI BILAN BOG'LIQ POETIK IFODA

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek xalq dostonlarida qahramonlarning shakl va shamoyilini tasvirlashda qo'llaniladigan poetik vositalar, badiiy san'atlar va epik an'analarning mohiyati tahlil qilinadi. Qahramonning tashqi qiyofasi faqat tasviriy maqsad bilan emas, balki uning ichki dunyosi, ma'naviy qudrati va qahramonlik fazilatlarini ochishda muhim badiiy vosita sifatida qaraladi. Maqolada epitet, mubolag'a, o'xshatish, metafora hamda saj' orqali yaratilgan tasvirlarning estetik, g'oyaviy va tarbiyaviy ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: doston, saj', epik an'ana, poetik tasvir, epitet, mubolag'a, qahramon obrazi, badiiy ifoda, kompozitsiya.

Annotation: this article analyzes the essence of poetic devices, artistic techniques, and epic traditions used in depicting the appearance and physical features of heroes in Uzbek folk epics. The external image of the hero is considered not only as a descriptive element but also as an important artistic means for revealing the hero's inner world, spiritual strength, and heroic qualities. The article highlights the aesthetic, ideological, and educational significance of images created through epithets, hyperbole, similes, metaphors, and saj' (rhythmic prose).

Key words: epic (dastan), saj', epic tradition, form and appearance, poetic imagery, epithet, hyperbole, heroic image, artistic expression, composition.

Doston o'zbek folklorining keng tarqalgan va yirik janrlaridan biri bo'lib, xalq ruhini, orzularini va qadriyatlarini mujassam etgan epik xazinadir.¹ Har bir doston o'zining bosh qahramoni bilan tirikdir. Qahramonning shakl-shamoyili esa, faqatgina tashqi ko'rinishni tavsiflovchi unsur bo'lmasdan, balki uning ruhiy qudrati, ichki dunyosi, ijtimoiy o'rnini va epik taqdirini ifodalovchi muhim badiiy vosita hisoblanadi. Dostonlarda yaratilgan qahramonlar – Alpomish, Go'ro'g'li, Rustam, Ravshan va boshqalar – xalq idealining badiiy timsoli sifatida tasvirlanadi. Dostonlarda qahramon shakl-shamoyilining tasviri nafaqat estetik hodisa, balki semiotik tizim sifatida epik matnning ma'no qatlamini tashkil etuvchi muhim belgilar majmuidir. Epik an'anaga ko'ra, qahramonning bo'yi, qaddi-qomati, yuzi, ko'zlari, yurishi va hatto ovozi ham badiiy ifodaning kuchli vositalari yordamida tasvirlanadi. Bu esa obrazning ulug'vorligini, qudratini, yuksak axloqiy fazilatlarini ta'kidlaydi.

Qahramonning tashqi qiyofasi dostonlarda tasodifiy berilmaydi. U xalq idealiga mos, ma'naviy va jismoniy barkamollik timsoli sifatida yaratiladi. Shu bois, shakl va shamoyil tasviri epik obrazning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, uning ichki dunyosi, axloqiy fazilatlarini va jamiyatdagi o'rnini ochib berishga xizmat qiladi. Dostonlarda qahramonlarning tashqi qiyofasini tasvirlashda mubolag'a va saj'ning behad faol va o'ziga xos qo'llanilishi yorqin ko'rinadi.² Quyida "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Kuntug'mish", "Ravshaxon" dostonlarida qahramonlarning shakl va shamoyiliga doir saj' orqali yaratilgan poetik tasvirlar va ularda

qo'llanadigan poetik vositalarga misollar keltiriladi. "Go'ro'g'li" dostonida Go'ro'g'libekka berilgan tasvirlar: "juda suluv, quvi o'n to'rt kunlik oyga o'xshaydi", "Otim Go'ro'g'lidir olamga doston, Zarbimdan titraydi barcha Gurjiston", "Rustambek shunday qarasa – Go'ro'g'li o'n besh kunlik oyday, qaddi-qomati, shoni-shavkati, har kishining bo'lar ekan o'ziga yarasha hurmati". Ushbu tasvirlarda qahramonning go'zalligi oyga qiyoslash orqali beriladi. Oy epik poetikada mukammallik va ilohiy go'zallik ramzi bo'lib, qahramon tasvirini ideallashtirish vazifasini bajaradi. Baytda esa qahramonning qudrati va shoni-shavkati poetik mubolag'a orqali shakl-shamoyilni to'ldiruvchi epik salobat yaratiladi. "Go'ro'g'li" dostonida Xumoroyga berilgan ta'rif: "Rayhon arabning bir qizi bor, yarim belidan pasti uch botmon, yarim belidan yuqorisi ikki botmon. Shirin so'zli, qizil yuzli, jodu ko'zli, saraton yulduzli, la'l munchoqli, oydan suluv, oftobdan ortiq, oy desa og'zi bor, kun desa ko'zi bor. Har bir narsa deguday, har bir barno ko'rguday, ana shu qizning chin oti Xumoroy, laqabi Zaydinoy. Shuni olib qochib keting". Mazkur parcha "Go'ro'g'li" dostoniga mansub bo'lib, unda Rayhon arabning qizi Zaydinoy (chin oti Xumoroy) ning tashqi qiyofasi xalq epik an'analari xos mubolag'ali va ketma-ket epitetlar orqali tasvirlanadi. Avvalo, qizning jismoniy tuzilishi "yarim belidan pasti uch botmon, yarim belidan yuqorisi ikki botmon" tarzida ifodalaniib, bu orqali uning qaddi-qomati g'ayri oddiy va e'tiborni tortuvchi darajada ideallashtiriladi. Botmon o'lchovi real vazn birligi bo'lsa-da, bu yerda u mubolag'a vositasi sifatida xizmat qilib, obrazni epik darajaga ko'taradi. Tasvir davomida "shirinso'zli, qizil yuzli, jodu ko'zli" kabi epitetlar qizning tashqi go'zalligi bilan birga, uning ma'naviy jozibasini ham ochib beradi. Umuman olganda, Zaydinoyga berilgan ushbu ta'rif dostonlarda ayol qahramon shakl-shamoyilini tasvirlashning

1 Murodova M. Folklor va etnografiya. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2006. 76-bet.

2 Safarov O. O'zbek xalq ogzaki ijodi. – Toshkent: "Musiqqa" nashriyoti, 2010. 10-bet.

klassik namunasi bo'lib, unda mubolag'a, epitet, o'xshatish va poetik formulalar uyg'unlashgan holda qo'llanilgan. Bu tasvir orqali xalq idealidagi go'zal, jozibali va betakror ayol obrazi yaratiladi, hamda epik asarning badiiy-estetik ta'sir kuchi yanada oshiriladi. Shu jumladan, Bibi Hilol tasvirida ham ayol go'zalligi epik poetikaga xos noziklik bilan ifodalanadi. "Ravshanbek tiklab qarasa, hur ta'atli, maloyika kelbatli, shirin so'zli, jodu ko'zli, zulfi tol-tol bo'lib betiga tarmashgan, latibasi labiga tushgan, munchoqlari kindikdan oshgan. Buni ko'rib, Ravshanbekning og'zi angrayib, burni tangrayib, Bibi Hilolga qarab qoldi".³ Ushbu jumla orqali ham ayol obrazi ilohiyashtirish asosida tasvirlangan. "Hur ta'atli", "maloyika kelbatli" kabi epitetlar ayol obrazini osmoniy va pok timsol darajasiga ko'taradi. Dostonlardagi ayol qahramonlarning tasviriga "Kuntug'mish" dostonidagi Xolbekaga berilgan ta'rifni ham misol tariqasida keltirsak bo'ladi. "Qoraxon qarasa, qog'ozda bir qiz turibdi qayqayib; qoshini kerib, labini burib, chikka bel bo'lib, shirin qilib kulib, taraqqos boylab, suqsurday bo'ylab, tovsurday taranib, bellari buralib turibdi. Qoraxon insof qilib qarasa, No'g'oy yurtining qizi tuva, yer yuzining barnolari bir tola mo'yiga arzimaydi".⁴ Ushbu jumla orqali Xolbekaning tashqi qiyofasi faqat statik belgilar orqali emas, balki harakat va holat orqali ochiladi: "qayqayib turishi", "shirin qilib kulishi", "bellari buralib turishi" kabi ifodalar ayol jozibasini jonli va ta'sirchan qiladi. "Qoshini kerib, labini burib, chikka bel bo'lib" singari detallar noziklik va latofatni kuchaytiradi. "Suqsurday bo'ylab, tovsurday taranib" kabi jonivorlar bilan qiyoslash Xolbeka obrazini nafislik va salobat ramzlari bilan bog'laydi. Parchaning yakunida keltirilgan "yer yuzining barnolari bir tola mo'yiga arzimaydi" degan jumla esa ayol go'zalligini mutlaq qadriyat darajasiga ko'taruvchi mubolag'ali hukm vazifasini bajaradi. Shu jumladan "Ravshan" dostonidagi Gulanorga berilgan ta'rifni ham chetlab o'tmaslik lozim. "Gulanor ko'p suluv: yaxshi suratli, shirin so'zli, quralay ko'zli, uzun bo'yli, keng ko'krakli, xushxayol, zehni tez, serfahm qiz edi". Bu obrazning boshqa dostonlardagi ayol obrazlardan farqi Gulanor tasvirida faqat tashqi belgilar emas, balki uning ichki fazilatlarini ham poetik birlikda beriladi. "Shirin so'zli, xushxayol, zehni tez, serfahm" kabi sifatlashlar ayol obrazining ma'naviy-ruhiy barkamolligini ochib beradi. Bu holat dostonlarda ayol go'zalligi faqat jismoniy latofat bilan cheklanmasdan, aql-zakovat va axloqiy fazilatlar bilan uyg'un holda idealizatsiya qilinishini ko'rsatadi. Shuningdek Avazxon va Hasanxonga tegishli: "Ikkovini katta qildi. Avazxon bilan Hasanxon

ham sher haybatli, yo'lbars kelbatli, qoplon yurakli, arslon bilakli yigitlar bo'ldi. Go'ro'g'libekning ham o'g'illaridan ko'ngli to'ldi", "Ravshan" dostonidagi mazkur tasvirda qahramonlarning tashqi qiyofasi va ichki fazilatlarini yovvoyi hayvonlar timsoli orqali metaforik ifodalangan. "sher haybatli", "yo'lbars kelbatli" epitetlari Avazxon va Hasanxonning tashqi qiyofasini ulug'vor, qo'rqmas va salobatli alp sifatida ideallashtiradi. Hayvonlarga qiyoslash turkiy epik an'anada qadimiy totemistik tasavvurlar bilan bog'liq bo'lib, qahramonning tabiat kuchlari bilan uyg'unlashganligini bildiradi.⁵ "Alpomish" dostonidagi Hakimbekni 7 yoshdagi tasviri ham ideal shaklda tasvirlanadi. "Hakimbek yetti yoshga kirgan. Alpinbiy bobosidan qolgan o'n to'rt botmon birinidan bo'lgan parli yoyi bor edi. Ana shunda yetti yashar bola Hakimbek, shul o'n to'rt botmon yoyni qo'lga ushlab, ko'tarib tortdi, tortib qo'yib yubordi. Yoyni o'qi yashinday bo'lib ketdi. Asqar tog'ning katta cho'qqilarini yulib o'tdi, ovozasini olamga ketdi". Ushbu jumla orqali ham mubolag'ali tarzda qahramonning jasorati va fizik kuchi orqali shakl-shamoyili tasvirlangan. "Alpomish" dostonining Po'lkano shoir va Ergash Jumanbulbul o'g'li aytgan variantida esa, Alp – qahramonning ilohlarga xos bo'lgan xususiyati uning tashqi badiiy tasvirlarida ham yaqqol ko'rinadi. Bu kabi qahramonlarning tashqi ko'rinishi tasvirlari bizga dev yoki ajdarholarni eslatadi. Alplarning ulkanligi, g'ayritabiiy kuch-qudratga ega ekanligi, tashqi badiiy tasvirlar bilan dev va ajdarho kabi mifologik mavjudotlarga qiyoslanadi. "... Qaddi-qomati Hazrati Aliga o'xshar, simbati Yusuf payg'ambarga o'xshar, kelbati o'ttiz ikki gaz, ... Bahodirlikda bekam-u ko'st" Alpomishning olti botmon oltin soqqani o'ynab yurishi, tovushiga o'n bir tog' tebranishi, har nonushtaga to'qsontadan jonivorlarni yeyishi, nafaqat badiiy mubolag'a, balki ma'bud, ilohlar haqida qadim tasavvurlarning ifodasi hamdir.⁶ Bunday mubolag'ali poetik tasvirlar epik pafosni kuchaytirib, og'zaki ijro jarayonida tinglovchida hayrat va ehtirom hissini uyg'otishga xizmat qiladi.

O'zbek xalq dostonlarida qahramonlarning shakl va shamoyili bilan bog'liq poetik ifoda, epik obraz yaratishning markaziy unsurlaridan biridir. Epitet, mubolag'a, o'xshatish, metafora va saj' kabi badiiy vositalar yordamida yaratilgan tasvirlar qahramonning nafaqat tashqi qiyofasini, balki uning ichki dunyosi, ichki fazilatlarini, ma'naviy-ruhiy barkamolligini va xalq idealidagi o'rnini ham ochib beradi. Ushbu poetik an'analar dostonlarning badiiy-estetik qiymatini belgilab, ularning asrlar davomida yashab kelishiga xizmat qilmoqda.

5 7-sinf adabiyot darslik. – Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2017. 133-bet.

6 Eshonqulov J. Mifologik tafakkur tadqiqi II jild. – Toshkent: "Akademnashr", 2025. 113-bet.

3 11-sinf adabiyoti. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2018. 8-45-b.

4 8-sinf adabiyot darslik. – Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot, 2019. 19-bet.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Murodova M. Folklor va etnografiya. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2006. 103-b.
2. Safarov O. O'zbek xalq ogzaki ijodi. – Toshkent: "Musiqqa" nashriyoti, 2010. 370-b.
3. 11-sinf adabiyoti. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2018. 200-b.
4. 8-sinf adabiyot darsligi. – Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot, 2019. 352-b.
5. 7-sinf adabiyot darslik. – Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2017. 369-b.
6. Eshonqulov J. Mifologik tafakkur tadqiqi II jild. – Toshkent: "Akademnashr", 2025. 494-b.
7. Madayev O, Sobitova T. Xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2010. 208-b.

Maftuna MIRZAYEVA,
 Osiyo texnologiyalar universiteti
 O'zbek tili va adabiyoti magistranti
mmirzayeva115@gmail.com

MOTIV TUSHUNCHASI VA UNING ADABIYOTSHUNOSLIKDAGI O'RNI

Annotatsiya: mazkur maqolada adabiyotshunoslikda muhim nazariy kategoriya hisoblangan **motiv tushunchasi** keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqotda motivning kelib chiqishi, terminologik shakllanishi, mavzu, syujet va g'oya bilan o'zaro munosabati hamda adabiyotshunoslikda o'rganilish bosqichlari yoritiladi. Shuningdek, motivning badiiy matndagi funksional vazifalari, syujet va kompozitsiya qurilishidagi o'rni, obrazlar tizimini shakllantirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Maqolada motivlarning mazmuniy va funksional tasnifi asoslanib, an'anaviy va individual, statik va dinamik motivlarning badiiy tahlildagi roli ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari badiiy matn tizimli va chuqur talqin qilishda motiv tushunchasining nazariy va amaliy ahamiyatini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *motiv, badiiy matn, syujet, mavzu, g'oya, poetika, motiv tasnifi, adabiyotshunoslik.*

Аннотация: в статье всесторонне анализируется **понятие мотива** как одной из ключевых теоретических категорий литературоведения. Рассматриваются происхождение и терминологическое становление мотива, его соотношение с темой, сюжетом и идеей, а также основные этапы изучения мотива в литературоведческой науке. Особое внимание уделяется функциональной роли мотива в художественном тексте, его значению в развитии сюжета и композиции, а также в формировании системы образов. Обосновывается содержательная и функциональная классификация мотивов, включая традиционные и индивидуальные, статические и динамические мотивы. Полученные выводы подтверждают важность мотива как средства глубокого и системного анализа художественного произведения.

Ключевые слова: *мотив, художественный текст, сюжет, тема, идея, поэтика, классификация мотивов, литературоведение.*

Annotation: this article provides a comprehensive analysis of the **concept of motif** as a key theoretical category in literary studies. The study examines the origin and terminological development of the motif, its relationship with theme, plot, and idea, as well as the main stages of motif research in literary theory. Particular attention is given to the functional role of the motif in a literary text, including its significance in plot development, compositional structure, and the formation of character systems. The article also presents a content-based and functional classification of motifs, highlighting traditional and individual, static and dynamic motifs. The findings demonstrate the theoretical and practical importance of the motif in the systematic and in-depth interpretation of literary works.

Key words: *motif, literary text, plot, theme, idea, poetics, motif classification, literary studies.*

Badiiy adabiyot inson tafakkuri, ruhiy kechinmalari va ijtimoiy munosabatlarning estetik ifodasi sifatida doimiy ravishda murakkablashib borayotgan hodisadir. Shu bois adabiy asarni chuqur va tizimli tahlil qilishda nazariy tushunchalar alohida ahamiyat kasb etadi. Adabiyotshunoslikda shunday muhim nazariy kategoriyalardan biri motiv tushunchasidir. Motiv badiiy matnning ichki harakat mexanizmini, voqealar rivojining sababiy asoslarini va mazmuniy qatlamlarini anglashda yetakchi o'rin tutadi. U syujet, mavzu va g'oya bilan uzviy aloqada bo'lib, asarning semantik yaxlitligini ta'minlaydi. Motiv tushunchasining kelib chiqishi, uning terminologik shakllanishi, adabiyotshunoslikda tadqiq etilish bosqichlari hamda badiiy matndagi funksiyalari masalasi bugungi kunda ham dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Chunki motiv orqali nafaqat asardagi voqealar tizimi, balki muallif dunyoqarashi, obrazlar ruhiyati va davr poetikasi ham ochib beriladi. Ushbu maqolada motiv tushunchasining nazariy asoslari, uning mavzu, syujet va g'oya bilan munosabati, shuningdek, motivlarning funksional va mazmuniy tasnifi adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan yoritiladi.

Adabiyotshunoslikda motiv tushunchasi badiiy asarning mazmuniy va tuzilmaviy harakatini belgilovchi asosiy nazariy kategoriyalardan biri hisoblanadi. "Motiv" termini lotincha *movere* – "harakatga keltirmoq, turtki bermoq" fe'lidan kelib chiqqan bo'lib, dastlab umumiy falsafiy va estetik ma'noda qo'llanilgan. Keyinchalik u adabiyotshunoslik terminologiyasiga kirib, badiiy matnda takrorlanib keluvchi, voqea-hodisalar rivojini ichki tomondan harakatlantiruvchi mazmuniy birlik sifatida talqin qilina boshlandi. Motiv syujet, mavzu va g'oya tushunchalariga yaqin bo'lsa-da, ulardan farqli o'laroq, asar ichida barqaror semantik yadroni tashkil etadi va ko'pincha turli shakl hamda variantlarda namoyon bo'ladi. Terminologik jihatdan motiv syujetdan kichikroq, lekin obrazdan kengroq birlik sifatida qaraladi. U badiiy matnning alohida epizodlari, holatlari yoki obrazlar tizimi orqali ifodalanib, asarning ichki mazmuniy bog'liqligini ta'minlaydi. Shu sababli motiv tushunchasi adabiy asarni tahlil qilishda faqat tashqi voqealar zanjirini emas, balki ularning ichki sabab va ma'nolarini ochib berishga xizmat qiladi. Motivning termin sifatida shakllanishi adabiyotshunoslikda matn tizimli, semantik va poetik jihatdan talqin qilish imkoniyatlarini kengaytirgan.

Adabiyotshunoslikda motiv, mavzu, syujet va g'oya tushunchalari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lsa-da, ularning har biri badiiy asar tahlilida alohida nazariy mazmunga ega. Mavzu asarda tasvirlangan hayotiy hodisalar doirasi va muammolar majmuini ifodalab, "nima haqida yozilgan?" degan savolga javob beradi. G'oya esa muallifning mazkur mavzuga munosabati, asar orqali ilgari surilayotgan asosiy fikr va xulosani anglatadi. Syujet badiiy voqealarning izchil rivoji, ularning tartibi va o'zaro bog'lanish tizimi bo'lib, asar kompozitsiyasining asosiy tayanchi hisoblanadi. Motiv esa bu tushunchalar orasida o'ziga xos oraliq o'rin egallab, asar ichida takrorlanib keluvchi mazmuniy unsur sifatida namoyon bo'ladi va syujet harakatini ichki tomondan harakatlantiradi. Motiv mavzudan torroq, syujetdan esa kichikroq birlik bo'lib, u syujetning alohida bo'g'inlarida, obrazlar xatti-harakatida yoki badiiy detallarda namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, motiv g'oyaning shakllanishiga xizmat qilib, muallif niyatini bilvosita ochib beradi. Demak, mavzu umumiy mazmun doirasini belgilasa, syujet voqealar oqimini tashkil etadi, g'oya muallif pozitsiyasini ifodalaydi, motiv esa ularning barchasini ichki semantik bog'lovchi unsur sifatida birlashtirib turadi.

Adabiyotshunoslikda motiv tushunchasining tadqiq etilishi uzoq tarixiy jarayonni qamrab oladi va u bir necha nazariy bosqichlarda shakllanib, boyib borgan. Dastlabki bosqichda motiv folklorshunoslik va mifologik tadqiqotlar doirasida o'rganilgan bo'lib, u asosan an'anaviy syujetlar va rivoyatlar tarkibidagi takrorlanuvchi voqea-hodisalar, holatlar bilan bog'liq holda talqin qilingan. Bu davrda motiv xalq og'zaki ijodida barqaror qolip sifatida qaralib, uning madaniy xotira va kollektiv ong'dagi o'rni muhim ahamiyat kasb etgan. Keyingi bosqichda formal maktab va struktural yondashuv vakillari motivni badiiy matn tuzilmasining funksional elementi sifatida tahlil qila boshladilar. Bu yondashuvda motiv syujetning tarkibiy bo'lagi sifatida qaralib, uning takrorlanish mexanizmi, variativligi va kompozitsion vazifalari aniqlashtirildi. Motiv endi faqat mazmuniy birlik emas, balki matnni tashkil etuvchi strukturaviy omil sifatida baholandi. Uchinchi bosqichda psixologik va semantik yondashuvlar motivni inson ruhiyati, ichki kechinmalari va muallif ongining in'ikosi sifatida izohladi. Bu davrda motiv qahramon xarakterining ochilishi, ichki konfliktlarning ifodalanishi bilan chambarchas bog'liq holda talqin qilindi.

Adabiyotshunoslikda motiv badiiy matnning ichki tuzilishi va mazmuniy qatlamlarini harakatga keltiruvchi

muhim funksional birlik sifatida talqin qilinadi. Motivning eng asosiy funksiyalaridan biri syujetni rivojlantirishdir. U voqealar zanjirining ichki sabablarini belgilab, qahramonlar xatti-harakatining mantiqiy asosini yaratadi va syujetning izchilligini ta'minlaydi. Motiv orqali badiiy asardagi konfliktlar shakllanadi, chunki ko'pincha aynan muayyan motiv qahramonlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning yuzaga kelishiga turtki bo'ladi. Shu bilan birga, motiv obraz yaratish jarayonida ham muhim rol o'ynaydi. Qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy holati, axloqiy tanlovi va qarorlarida takrorlanib keluvchi motivlar ularning xarakterini chuqurroq ochib beradi va obrazni yaxlit estetik tizimga aylantiradi. Motivning yana bir muhim funksiyasi badiiy g'oyani ifodalashdir. Muallif o'z g'oyasini ko'pincha bevosita bayon etmasdan, aynan motivlar orqali bilvosita tarzda ochib beradi. Takrorlanuvchi motivlar asar mazmunida semantik markaz hosil qilib, o'quvchini muayyan xulosaga yetaklaydi. Bundan tashqari, motiv kompozitsion birlik vazifasini ham bajaradi. U asarning turli qismlarini mazmunan bog'lab, boshlanish va yakun o'rtasida ichki uyg'unlikni ta'minlaydi. Ayrim hollarda motiv ramziy funksiyani ham bajarib, konkret voqea yoki obrazdan tashqariga chiqib, umumlashgan falsafiy yoki axloqiy ma'noni ifodalaydi. Shuningdek, motiv estetik ta'sir kuchini oshirib, badiiy matnning emotsional fonini belgilashga xizmat qiladi. Shu jihatdan motiv badiiy matnda syujet, obraz, g'oya va kompozitsiyani birlashtiruvchi, asarning yaxlit poetik tizimini shakllantiruvchi asosiy funksional unsurlardan biri hisoblanadi.

Adabiyotshunoslikda motivlarning turlari va ularni tasniflash masalasi badiiy matnning mazmuniy qatlamlarini chuqur anglashda muhim nazariy ahamiyat kasb etadi. Motivlar, avvalo, mazmun va funksional xususiyatlariga ko'ra bir necha asosiy guruhlarga ajratiladi. Mavzuga ko'ra motivlar axloqiy, ijtimoiy, falsafiy, psixologik va mifologik turlarga bo'linadi. Axloqiy motivlar insonning vijdon, burch, xiyonat, sadoqat kabi ichki mezonlari bilan bog'liq bo'lsa, ijtimoiy motivlar jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabatlar, ijtimoiy tengsizlik yoki adolat muammolarini ifodalaydi. Falsafiy motivlar hayot mazmuni, taqdir, vaqt va o'lim kabi umumiy masalalarni qamrab oladi, psixologik motivlar esa qahramonning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari va ichki ziddiyatlarini aks ettiradi. Mifologik motivlar esa qadimiy e'tiqodlar, arxetiplar va ramziy obrazlar bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Қўшжонов М. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1997.
2. Иброҳимов Н. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Фан, 2004.
3. Қуронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Тошкент: Академнашр, 2018.
4. Юлдошев Б. Бадий асар таҳлили. – Тошкент: Фан, 2010.
5. Султон И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980.
6. Раҳмонов А. Бадий матн ва унинг поэтикаси. – Тошкент: Фан, 2015.
7. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. – М.: Наука, 1977.
8. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989.
9. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика. – М.: Аспект Пресс, 1996.

Madinabonu XOLBOBOYEVA,
 O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar
 universiteti 1-bosqich magistr talabasi
madinatoshmatova3@gmail.com,

O'ZBEK BOLALAR SHE'RIYATINI O'QITISHDA BOLA RUHIYATI TASVIRI

Annotatsiya: maqolada o'zbek bolalar she'riyatini o'qitish jarayonida bola ruhiyati tasvirining o'rni va ahamiyati ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilinadi. Bolalar she'riyati namunalarida aks etgan psixologik holatlar, yosh xususiyatlariga mos obrazlar va hissiy kechinmalar o'quvchilarning badiiy tafakkurini shakllantirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, boshlang'ich va o'rta ta'lim bosqichlarida bolalar she'rlarini o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, interfaol metodlar va psixologik moslik tamoyillari asosida samaradorlikni oshirish masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *bola ruhiyati, psixologik tasvir, badiiy tafakkur, adabiy ta'lim*

Annotation: this article provides a scientific and methodological analysis of the depiction of a child's psychology in the process of teaching Uzbek children's poetry. It examines the role of psychological states, age-appropriate images, and emotional experiences reflected in children's poetic works in shaping students' literary thinking. In addition, the article discusses ways to increase the effectiveness of teaching children's poetry at primary and secondary education levels through modern pedagogical approaches, interactive methods, and principles of psychological compatibility.

Key words: *child psychology, psychological depiction, literary thinking, literary education*

Аннотация: в данной статье с научно-методической точки зрения анализируется изображение психологии ребёнка в процессе обучения узбекской детской поэзии. Рассматривается роль психологических состояний, возрастных особенностей образов и эмоциональных переживаний, отражённых в детских поэтических произведениях, в формировании художественного мышления учащихся. Также освещаются вопросы повышения эффективности преподавания детской поэзии на начальном и среднем этапах образования на основе современных педагогических подходов, интерактивных методов и принципов психологического соответствия.

Ключевые слова: *психология ребёнка, психологическое изображение, художественное мышление, литературное образование*

Bugungi kunda ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, bolalar adabiyotini o'qitishda o'quvchilarning yosh va ruhiy xususiyatlarini hisobga olish muhim pedagogik vazifalardan biridir. O'zbek bolalar she'riyati bolalar ruhiy olamiga yaqinligi, sodda va obrazli ifodasi, samimiy hissiyotlarga boyligi bilan ajralib turadi.

Bolalar she'riyatida bola dunyogarashi, quvonchi, hayrati, qo'rquvi, orzulari va kechinmalari tabiiy va hayotiy tarzda tasvirlanadi. Shu bois, lirik asarlarni o'qitishda faqat badiiy tahlil bilan cheklanib qolmasdan, bola ruhiyati tasviriga alohida e'tibor qaratish zarur. Bu esa o'quvchilarda adabiyotga qiziqish uyg'otish, ularning hissiy-intellektual rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogika va psixologiya fanlarining insonga ta'lim va tarbiya berish sohasidagi hamkorligi chuqur tarixga ega. O'z davrida mashhur rus pedagogi K.D.Ushinskiy pedagogika barkamol shaxs tarbiyasining rejasini ishlab chiqish uchun inson haqidagi barcha fanlarning yutuqlariga tayanishi kerakligi, bu fanlar orasida esa psixologiya markaziy o'rin egallashini ta'kidlagan edi¹. Ushinskiyning fikricha, pedagogika shaxsning ta'lim va tarbiyasini rejalashtirishda inson haqidagi barcha fanlarning, xususan, psixologiyaning

yutuqlaridan foydalangan holda qaror qabul qilishi zarurligini ta'kidlab o'tgan.

Bizningcha, psixologiya va pedagogik jarayonning markaziy elementi sifatida shaxsning rivojlanish xususiyatlarini chuqur tushunish va individual yondashuvni shakllantirish imkonini beradi.

O'zbek bolalar she'riyati namoyandalari — Quddus Muhammadiy, Po'lat Mo'min, Anvar Obidjon, Xudoyberdi To'xtaboyev, Tursunboy Adashboyev kabi ijodkor asarlarida bola ruhiyati nihoyatda nozik va ishonarli tarzda tasvirlangan. Ushbu yozuvchi va shoirlarning lirik asarlari o'quvchining ichki kechinmalari, tabiatga, oilaga va maktab muhiti hamda tengdoshlari bilan bo'lgan ijtimoiy aloqalarni yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, bolalarga xos sodda fikrlash, tez hayajonlanish, qiziqqonlik, samimiylik she'riy obrazlar orqali ifodalanadi. Bu holat o'quvchiga o'zini qahramon o'rnida tasavvur qilish imkonini beradi va chuqurroq his etishga undaydi. Bolalarning lug'at boyligi ularning saviyasini belgilovchi asosiy mezon. Ular ma'nau ulg'aygani sari voqelikni o'zlashtirish imkoniyatlari, til boyluklari orta boradi. Jamiyat taraqqiyoti bu tamoyilni yanada orttiradi. Yosh avlodning did-saviyasi, tafakkuri o'sishida so'z boyligi, ularning ma'no qirralaridan kengroq foydalanish muhim ahamiyatga

1 Nishanova Z. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2006. 6-b.

ega². Bolalarning lug'at boyligi ularning intellektual va ma'naviy rivojlanish darajasini belgilovchi muhim mezon hisoblanadi. Bola ma'nau ulg'aygani sari voqelikni idrok etish va o'zlashtirish qobiliyati oshadi, natijada til boyligi va ifoda vositalari kengayadi. Jamiyatning ijtimoiy va madaniy taraqqiyoti ham bu jarayonni yanada rag'batlantiradi. Shu nuqtai nazardan, yosh avlodning tafakkuri va did-saviyasini shakllantirishda so'z boyligi va uning turli ma'no qirralaridan samarali foydalanish alohida ahamiyatga ega bo'ladi.

Pedagogik va psixologik tadqiqotlarga ko'ra, har bir yosh davrining o'ziga xos ruhiy ehtiyojlari mavjud bo'lib, aynan shu ehtiyojlar o'quvchilarning badiiy asarlarni qabul qilish xususiyatini belgilaydi. Xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun quvnoq ohang, takroriy ritm, sodda syujet muhim bo'lsa, o'rta sinflarda ma'naviy-axloqiy mazmun, ichki kechinmalar tasviri ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Bolalar she'riyatini o'qitishda aynan 7-11 yosh xususiyatlariga mos ruhiy tasvirlarni tanlash va tahlil qilish o'quvchilarning badiiy-estetik idrokini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Aks holda, asar bolaning qiziqishini yo'qotishi mumkin.

Bolalar poeziyasini o'rgatish jarayonida quyidagi metodik yondashuvlar samarali hisoblanadi:

- Psixologik tahlil metodi – she'rdagi qahramonning ruhiy holatini aniqlash;
- Ifodali o'qish – hissiy ta'sirni kuchaytirish;
- Rolga kirib o'qish – bolaning empatiya qobiliyatini rivojlantirish;
- Savol-javob va muhokama – mustaqil fikrlashni shakllantirish;
- Ijodiy topshiriqlar – she'r asosida rasm chizish, davom ettirish, kichik sahnalashtirish.

Ushbu yondashuv orqali bola she'rni faqat o'qibgina qolmay, uni his qiladi, tushunadi va hayoti bilan bog'laydi.

Oila bolani o'rab turgan ijtimoiy muhitning eng muhim bo'g'inidir. Uning bola shaxsi shakllanishiga ko'rsatadigan ta'siri benihoya kattadir. Bolaning mustaqilligi nisbiy bo'lib, u ko'p jihatdan kattalar qaramog'i va yordamiga muhtoj bo'ladi. Ota-onaning fikri va munosabati bu davrda shunchalik katta undovchi kuchga ega bo'ladiki, u xulq-atvorning regulyatori va psixik rivojlanishning stimulyatori bo'lib xizmat qiladi. Psixologlarning ta'kidlashicha, bolani haddan tashqari qattiqqo'llik bilan tarbiyalash

unda nevrozlarni va psixosteniyani keltirib chiqaruvchi omillardan biridir³.

Bola ruhiyati tasvirining tarbiyaviy ahamiyati shundaki, bolalar she'riyatida aks etgan ruhiy holatlar orqali bolalarda mehr-oqibat, vatanparvarlik, do'stlik, tabiatga muhabbat kabi ijtimoiy-axloqiy fazilatlar shakllanadi. She'r qahramonining kechinmalarini tushungan bola o'z hissiyotlarini anglashga, boshqalarni tushunishni hayotiy ko'nikmalarga ega bo'la boshlaydi. O'qigan she'rlarini hayotiy voqea-hodisalarga bog'lashga va undan tarbiyaviy holatlarni ko'ra olishni, xulosa chiqarishni o'rganib boradi.

She'rni ruhiy-hissiy o'qish bosqichlari va usuli sifatida kichik tajribalar olib borildi. Olingan tajribalar natijasida "ruhiy-hissiy o'qish bosqichlari" usuli ishlab chiqildi. Ushbu usul yordamida she'r matni ustida ishlashni ketma-ket to'rt bosqichda tashkil etishni nazarda tutadi:

- o'quvchining hissiy qabul qilish darajasi faollashtiriladi;
- keyingi bosqichda she'rdagi qahramonning ruhiy holati anglanadi;
- mazkur holat o'quvchining shaxsiy tajribasi bilan bog'lanadi;
- yakuniy bosqichda esa badiiy-axloqiy xulosa chiqariladi.

Quyidagi usuldan adabiyot darslarida foydalanish va bolalar she'riyatini o'qitishda tizimli psixologik yondashuv sifatida joriy etilishi bola ruhiyatini o'rganishga va dars samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi deb o'ylaymiz.

Tajriba jarayonlari shuni ko'rsatdiki, bola ruhiyati tasviri yosh psixologiyasi bilan uyg'unligi yosh psixologiyasi mezonlari asosida tahlil qilindi. Xususan, boshlang'ich sinflar uchun mo'ljallangan she'rlarda quvonch, hayrat, qiziqish kabi hissiy holatlar ustun bo'lsa, o'rta sinf o'quvchilari uchun ijtimoiy moslashuv, o'zini anglash va mas'uliyat kabi ruhiy holatlar ko'proq aks etishi aniqlandi.

Mazkur tasnif bolalar she'riyati namunalarini tanlash va o'qitishda bola yoshiga moslikni faqat til soddaligi bilan emas, balki ruhiy ehtiyojlar bilan belgilash zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek bolalar she'riyati namunalarini o'qitishda bola ruhiyati tasviriga e'tibor berish ta'lim samaradorligini oshiradi. Ruhiy jihatdan o'quvchiga yaqin bo'lgan she'rlar ularning badiiy adabiyotga qiziqishini, badiiy tafakkurini va hissiy madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

3 Z.Nishanova.Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2006. 80-bet.

2 Jamilova B. Bolalar adabiyoti va zamonaviylik. – Buxoro, 2023. 23-b.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jamilova B. Bolalar adabiyoti va zamonaviylik. – Buxoro: BUKHARA HAMD PRINT, 2023. 264-bet.
2. Nishanova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, 2006. 160-bet.
3. Halimova M., Qodirova O. Psixologiya fanlarini o'qitish texnologiyasi. – Andijon: 2016.

Sevdo XAKIMXO'JAYEVA,
 Toshkent davlat yuridik universiteti
 Ommaviy huquq fakulteti 2-bosqich talabasi
sevdoxakimxojayeva@gamil.com

AKADEMIK OLIMA – XADICHA SULAYMONOVA ILK O'ZBEK HUQUQSHUNOS AYOLI

Annotatsiya: mazkur ilmiy maqola O'zbekistonda huquqshunoslik fanining shakllanishi va rivojida muhim o'rin tutgan ilk o'zbek huquqshunos ayol — Xadicha Sulaymonovaning hayoti, ilmiy merosi hamda ijtimoiy-huquqiy faoliyatini tahlil qilishga bag'ishlanadi. Olimaning yuridik ta'lim, ayniqsa, sud-huquq, Adliya tizimidagi faoliyati, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishga qaratilgan tashabbuslari hamda ayollarning ilm-fan va huquq sohasidagi faolligini oshirish borasidagi faoliyati ilmiy manbalar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: huquqshunos, jinoyat, doktorlik dissertatsiyasi, xotin-qizlar huquqi, sud-eskpartizasi, xalq sudyasi.

Аннотация: данная научная статья посвящена анализу жизни, научного наследия и общественно-правовой деятельности первой узбекской женщины-юриста Хадичи Сулаймоновой, сыгравшей важную роль в становлении и развитии юридической науки в Узбекистане. На основе научных источников освещаются её деятельность в сфере юридического образования, особенно в судебно-правовой и системе органов юстиции, инициативы, направленные на повышение правосознания и правовой культуры, а также вклад в активизацию участия женщин в науке и правовой сфере.

Ключевые слова: юрист, преступление, докторская диссертация, права женщин, судебная экспертиза, народный судья.

Annotation: this scientific article is devoted to the analysis of the life, scientific heritage and socio-legal activities of Khadicha Sulaymonova, the first Uzbek woman lawyer who played an important role in the formation and development of legal science in Uzbekistan. Based on scientific sources, the article highlights her activities in legal education, especially in the judicial and legal sphere and the justice system, her initiatives aimed at raising legal awareness and legal culture, as well as her contribution to increasing the participation of women in science and the legal field.

Key words: lawyer, crime, doctoral dissertation, women's rights, forensic examination, people's judge.

Xadicha Sulaymonova — o'zbek huquqshunoslik tarixida alohida o'rin tutgan, milliy yuridik fan taraqqiyotiga beqiyos hissa qo'shgan yetuk olim, professor, akademik, davlat va jamoat arbobidir. U o'z faoliyati bilan nafaqat huquqshunoslik sohasida ilmiy izlanishlar olib borish, balki jamiyatda ayollarning ilm-fan va davlat boshqaruvidagi o'rnini mustahkamlash yo'lida muhim tarixiy qadamlar tashlagan shaxs sifatida e'tirof etiladi. U o'zining sermahsul ilmiy izlanishlari, va ijtimoiy faoliyati orqali huquqiy madaniyatni yuksaltirishga xizmat qilgan. Ayniqsa, o'z davrida ayol olim sifatida huquqshunoslik sohasida yetakchi mavqega erishgani uning shaxsiy jasorati va yuksak intellektual salohiyatidan dalolat beradi. Xadicha Sulaymonova 1913-yil Andijonda tavallud topgan bo'lib, uning hayoti sovet davriga to'g'ri keladi. U o'z faoliyatini Sovet qurilishi va huquq institutini bitirib 22 yoshida xalq sudyasi lavozimiga tayinlangan kundan boshlanib, keyinchalik O'zbekiston SSR Oliy sud raisi, Adliya Vaziri,

Yuridik fanlar doktori, professor hamda akademik darajasidagi unvonlarga sazovor bo'ladi.

Dastlabki talabalik yillaridanoq professor ustozlar nazariga tusha boshlaydi. Chunki ilmga chanqoqligi, zehni o'tkirligi va undan adolatli sudya chiqishiga ko'zi yetib ishongan ustozlar Xadicha Sulaymonova haqida iliq fikrlar aytib o'tadi. Jumladan, Yakov Yefimovich Pesin uning aspirantlik davrlarini eslab shunday deb yozadi: "Bu kamtar, istarasi issiq qiz o'zining xushmuomalaligi, o'qishga, o'rganishga bo'lgan ishtiyoqi bilan hammamizga yoqib qolgan edi. Uning ilmiy rahbari bo'lib tanilgan olim, SSR Fanlar akademiyasining muxbir-a'zosi, yuridik fanlar doktori, professor A.I.Tarynin edi. Xadicha Sulaymonova Moskva yuridik institutida falsafa, davlat va huquq nazariyasi, jinoyat huquqi ixtisosi, shuningdek, chet tillari bo'yicha barcha nomzodlik dissertatsiyalarini a'lo baholarga topshiradi."¹

¹ Xadicha Sulaymonova – huquqshunos, olim, davlat arbobi/ M.Hakimov, F.Ahmedov, A.Saidov. – T.: O'zbekiston, 1993-y. 24-b

Ilmiy faoliyati davomida Toshkent davlat yuridik institutida jinoyat huquqi kafedrasida mudiri lavozimiga tayinlanadi. Shu davr mobaynida SSR Oliy ta'lim ministrligi oliy attestatsiya komissiyasi tomonidan dotsentlik unvoni beriladi. Shu bilan birga, 1948-1950-yillarda Xadicha Sulaymonova doktoranturada o'qidi va 2 yil davomida doktorlik dissertatsiyasini yozadi. Uning mavzusi asosida bir necha ilmiy maqolalar chop etilgan, jumladan, "O'zbekiston sovet jinoyat qonunining vujudga kelishi", "O'zbekiston SSRda sovet sudlarining tashkil topish tarixi".² Ilmiy izlanishlari natijasida 1954-yil "O'zbekiston SSRda xizmat ko'rsatgan fan arbobi" faxriy unvoniga sazovor bo'lgani va 1956-yil oktyabrda O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasining haqiqiy a'ziligiga saylanganligi bilan yuridik fanni rivojlantirishda muhim bosqichga qadam qo'yadi.

Hammamizga ma'lumki, 1937-yil SSRda "katta qatag'on" davri bo'lib, bu davrda millionlab begunoh insonlar qurbon bo'ldi. Akmal Ikromov va Fayzulla Xo'jayev ham bu qatag'on qurbonlari edi. Ularni himoya qilish maqsadida Nuriddin Muhiddinov va Xadicha Sulaymonova SSR Bosh prokuraturasiga borib, Bosh prokuror Rudenko bilan bahslashib qatag'on qurbonlarining ishini ko'rishadi. Natijada, Xadicha Sulaymonovanning bildirgan asosli fikrlari, qonunlarni ustalik bilan qo'llay olganligi natijasida g'alaba qozonadi va ularning nomi tarixda abadiy oqlanadi. Hattoki Rudenko ham Xadicha Sulaymonovanning ilm-u, zehniga qoyil qoladi va unga qarata: "Lekin men mana bu qizimizga qoyil qoldim, bunchalik chuqur bilimga ega o'zbek qiziga tan berdim. Shuncha insonlar orasidan chiqib, SSR Bosh prokuroridan Tahsin eshitish qanchalik baxt," – deya aytadi. Shundan so'ng ikki o'zbekning nomi ham qolgan 40 mingga yaqin soxta ayblar qo'yilib, otuvga hukm qilingan yoki surgun qilinganlar nomi bilan birga oqlanadi. Bunda qahramonimiz Xadicha Sulaymonovanning hissalarida juda ulkan edi.

O'zini har jabhada ko'rsatib, natijaga erishgan Xadicha Sulaymonova Nuriddin Muhiddinov tavsiyasi bilan Adliya vaziri nomzodligiga tavsiya etiladi. U 1956-yil sentabr oyidan boshlab rasman Adliya vazirligi lavozimida ish boshlagan. Vazirlikka lavozimga kelish ham oson bo'lmadi, chunki o'sha davrda biror bir lavozimga kirish uchun nomzodning qilgan tashabbuslari, sadoqat bilan

yillar davomida ishlagani emas, balki partiyaga a'zoligi tekshirar edi. Shunday bo'lishiga qaramasdan ikkinchi urinishda partiyaga a'zo bo'lib, so'ng Yustitsiya vaziri bo'ladi. Kollegiyada hamjihatlikni ta'minlashga harakat qildi, qaror qabul qilishda barchaning fikr-mulohazalarini tingladi. Umuman olganda, o'z vazifasini a'lo darajada bajardi. Vazirlik faoliyati davomida juda ko'p ilmiy va amaliy ishlar bajarildi. Unga ko'ra, sotsialistik mulkni o'g'irlash, transport avariya, bezorilik, nafaqa undirish va boshqalar yuzasidan moddiy va protsessual huquq normalarini to'g'ri qo'llanish bilan bog'liq bo'lgan nazariy masalalar hal qilindi. U qonuniy bilimlarni oshirish maqsadida seminarlar, treninglar va ma'ruzalar tashkil etdi. Bu tadbirlarda sudyalarga, advokatlarga va boshqa huquqiy mutaxassislariga zamonaviy huquqiy nazariyalar va amaliyotlar haqida ma'lumot berildi, shuningdek, sud jarayonlarini yanada shaffof va ochiq qilishga qaratilgan tashabbuslarni ilgari surdi. Xadicha Sulaymonova sudlarga nisbatan jamoatchilik ishonchini oshirish uchun xalq bilan bevosita mulqot o'rnatishni muhim deb bilardi. Buning uchun u jamoatchilik bilan uchrashuvlar o'tkazib, ularning fikr va takliflarini tingladi. Xalq sudlari ishining sifatini oshirishda Xadicha Sulaymonovanning hissasi alohida e'tirof etildi. Uning rahbarligida amalga oshirilgan islohotlar natijasida sudyalarning professional saviyasi ko'tarildi, qonunlarni qo'llashda aniqlik va adolat ta'minlandi. Shu bilan birga, u jinoyatchilikka qarshi kurashishda ham samarali choralarni ko'rishga intilib, jamiyatda huquq-tartibotni mustahkamlashga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqdi. Xadicha Sulaymonova o'z faoliyatida har doim inson huquqlarini hurmat qilishni, adolatni ta'minlashni birinchi o'rinda qo'ygan holda harakat qildi.

Bugungi kunda Xadicha Sulaymonova nomi bilan Adliya vazirligi huzurida Sud-ekspertizasi markazi faoliyat yuritmoqda. Shu bilan birga, akademik huquqshunos sharafiga Toshkent shahri markaziy ko'chalariga nom berildi. Toshkent davlat yuridik universitetida "Xadicha Sulaymonova nomidagi stipendiya" ta'xis etildi. Bu yaratilayotgan imkoniyatlar, nafaqat bugungi kun, balki ertangi kun yoshlari uchun yaratib berilayotgan imkoniyatlardan biridir. Xadicha Sulaymonova hayoti va faoliyatini o'rganish, uni targ'ib etish talabalarning huquqshunoslik sohasida qanday fazilatlariga ega bo'lish kerakligini haqiqiy adolatli sudya timsolida namoyon etadi.

² Uch mashhur o'zbek ayoli. Sudyalari Oliy Kengashi. – Toshkent, 2022-yil. 24-b

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xadicha Sulaymonova – huquqshunos, olim, davlat arbobi/ M.Hakimov, F.Ahmedov, A.Saidov. – T.: O'zbekiston, 1993-y. 151-b
2. Uch mashhur o'zbek ayoli. Sudyalari Oliy Kengashi. – Toshkent, 2022-yil. 215-b

“STUPKA: ODDIY BUYUM TIMSOLIDAGI MURAKKAB HAYOT HAQIQATLARI”

Annotatsiya: mazkur maqolada Erkin A'zamning “Stupka” hikoyasi badiiy-estetik va ramziy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi oddiy maishiy buyum timsolida ifodalangan murakkab hayot haqiqatlarini ochib berishdan iborat. Ish jarayonida badiiy tahlil, ramziy (semiotik), psixologik hamda ijtimoiy-falsafiy metodlardan foydalanildi.

Kalit so'zlar: Erkin A'zam, “Stupka”, ramziy obraz, badiiy detal, psixologik tahlil, zamonaviy o'zbek nasri, ijtimoiy-falsafiy talqin.

Annotation: this article analyzes Erkin A'zam's story “Stupka” from an artistic, aesthetic, and symbolic perspective. The main goal of the study is to reveal the complex realities of life expressed in the image of a simple household item. In the process of work, artistic analysis, symbolic (semiotic), psychological, and socio-philosophical methods were used.

Key words: Erkin A'zam, “Stupka”, symbolic image, artistic detail, psychological analysis, modern Uzbek prose, socio-philosophical interpretation.

Аннотация: в данной статье анализируется рассказ Эркина Азама «Ступка» с художественной, эстетической и символической точек зрения. Главная цель исследования — раскрыть сложные реалии жизни, выраженные в образе простого предмета домашнего обихода. В процессе работы использовались художественный анализ, символические (семиотические), психологические и социально-философские методы.

Ключевые слова: Эркин Азам, «Ступка», символический образ, художественная деталь, психологический анализ, современная узбекская проза, социально-философская интерпретация.

Kirish. Erkin A'zamning “Stupka” hikoyasini o'qir ekanman, voqealar rivojlangani sari hikoya qahramoni Marinaga qo'shilib kuldim, yig'ladim, hayajonlandim. Bu asarda Marinaning bardoshiga qoyil qolmaslikning iloji yo'q. Yosh qizlik paytida o'z ota-onasi, yurtidan uzoq yurtga muallimlik uchun kelib, umri davomida befarzand yashash, bu sitamlar kamday asrab olgan qizi ham Rossiyaga qaytib ketgandan so'ng yagona suyanchig'i bo'lgan turmush o'rtog'idan ham ayrilish kabi hayotning achchiq zarbalariga chidash oson emas, albatta. Marina va Arslon nikohdan o'tganda Arslonning otasi xalqning oldida sharmanda bo'lmaslik uchungina 3-4ta qari odamlarni yig'ib osh bergani mening jahlimni chiqardi to'g'risi. Chunki Marina ham boshqa qizlar qatori to'yi bo'lishini xohlagan albatta, lekin Marinaning sariq atlas kiyib, haqiqiy o'zbek kelinlariga xos ibo-hayosi bilan hammani lol qoldirganda “ko'rib qo'yinglar” degim keldi mening ham.

Hadisda keltirilishicha, payg'ambarimiz “Kim yetim bola asrasa, men bilan jannatda yonma-yon bo'ladi”— deb ko'rsatkich va o'rta barmog'ini bir qilib ko'rsatgan ekanlar. Arslonning ko'p aroq ichgani sababmi yoki boshqa sabab bilanmi ular befarzand bo'lganida Marina musulmon bo'lmasa-da, shunday savobli ishga qo'l urib, bitta qizchani asrab oladi. Bu qizcha ham katta bo'lib o'z yurtiga uni -

buni bahona qilib ketib qoladi. Qaysidir ma'noda farzand dog'ini ko'tara olmay Arslon yotib qoladi. Marina esa yosh boladay avaylab-asrab qaraydi. Boshiga tushgan shuncha ko'rgulikdan keyin uning boradigan joyi, boshida xohlamagan qaynotasining uyi-yu bozorda tanishgan, qo'shni qishloqlik Lena ismli tikuvchi dugonasining uyi edi. Lena ham musofir ayol, ammo uning bolalari-yu, eri va to'kis oilasi bor.

Balki shuning uchundir Marina har oy Lenaning uyiga oshiqadi. Lenaning uyida ikki dugona birga o'z tillari, ya'ni rus tilida gaplashib o'tirar ekan, stupka, ya'ni qahva maydalaydigan asbob nomini eslolmaydi. Marina shu darajada o'zini eri va farzandi hamda ishiga bag'ishlagani uchun hattoki o'z ona tilini yodidan chiqarish darajasiga borganidan xo'rliqi kelib, bir oy borishini kutgan joyidan ham chiqib ketadi. Bir tomondan qaraganda sadoqatli ayol, mehribon ona, mas'uliyatli xodim sifatida hurmatim oshdi, ammo ayol sifatida rahmim ham keldi. Marina o'zligini unutdi, ona tilini unutdi. Bu o'lim bilan barobar emasmi?.. Mening e'tiborimni tortgan yana bir voqea shu bo'ldiki, Arslonning devordagi beg'ubor bolaning suratini yaqin ukasiga ham bermagani bo'ldi. Mening shaxsiy fikrimga ko'ra suratdagi bolani Arslonbek o'z bolasi sifatida ko'rgan. Marina qabristonga, ya'ni Arslonning yoniga oshiqishi esa

haqiqiy ayol sadoqatining yaqqol namunasi sifatida bayon qilingan. Marina qabristonga kirar ekan, boshida roʻmoli yoʻqligidan hijolat boʻlishi oʻzbek milliy urf - odatlari, qadriyatlariga boʻlgan hurmatining yaqqol namunasi sifatida koʻrishimiz mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Oʻzbek adabiyotshunosligida Erkin Aʼzam nasri ruhiy-psixologik tahlil, ramziy obrazlar va ijtimoiy-falsafiy muammolar nuqtayi nazaridan oʻrganilgan. Xususan, adabiyotshunolar (U. Normatov, B. Nazarov, D. Quronov va boshqalar) yozuvchi hikoyalarda odam va muhit munosabati, ichki yolgʻizlik, maʼnaviy qadriyatlarining yemirilishi kabi masalalar yetakchi oʻrin tutishini taʼkidlaydilar.

Bu tadqiqotlarda Erkin Aʼzam qahramonlari koʻpincha jamiyatda oʻz oʻrnini topa olmayotgan, ichki iztiroblar girdobida qolgan shaxslar sifatida talqin qilinadi. Mazkur yondashuv “Stupka” hikoyasi qahramonini tahlil qilishda ham muhim metodologik asos boʻlib xizmat qiladi.

Ramziy buyumlar talqiniga oid qarashlar: adabiyotshunoslikda buyum timsoli (detal poetikasi) masalasi alohida tadqiq etilgan. D. Quronovning badiiy detal haqidagi qarashlariga koʻra, buyum voqealar fonida oddiy tasvir boʻlib qolmay, balki qahramon ruhiy holatini ochuvchi ramz vazifasini bajaradi. Shu nuqtayi nazardan, “Stupka”dagi stupka ham faqat xoʻjalik buyumi emas, balki qahramon hayotidagi takroriylik, bosim, ezilish va sukut holatlarining ramziy ifodasidir.

Baʼzi tadqiqotchilar (masalan, N. Rahimjonov) zamonaviy nasrda buyumlar orqali inson taqdirining siqilgan holati ifodalanishini qayd etadilar. Bu fikrlar “Stupka” hikoyasining mazmun-mohiyatini ochishda muhim nazariy asos boʻlib xizmat qiladi.

Marina yanga – tomiridan uzilgan daraxt. Eri Arslon aka bandalik qilganidan soʻng koʻngil yetari, yurakdan dardlashadigani qolmaydi. Tirnoqqa zor oila yetimxonadan asrab olgan “aft-angori qoracha-yu, koʻzlari pistoqinamo” qiz esa boʻyi yetgach, Rossiya tomonlarga ketib qoladi. Yanganing ota-onasi allaqachon oʻtib ketgan. Yolgʻiz singlisi qay bir xorijlikka ilakishib, Portugaliyani vatan tutgan. Kelishidan, koʻrishuvdan umid yoʻq. Bunday mahallarda bandasi, kim boʻlmasin, koʻngil yoradigan doʻsti hamroz izlashi tabiiy. Marina eski dugonasi Lenanikiga oʻtlanadi. Eridan qolgan mototsiklga hamsoyasining oʻgʻli Abdini haydovchilikka yollab, qoʻshni qishloqqa joʻnaydi.

Erkin Aʼzam mavzuni umuminsoniy dard darajasiga koʻtaradi. Hikoyada “ustupka” va “stupka” soʻz oʻyinidek tuyuladi. Marina yanga Abdiga ustupkani taqdirga tan berish, murosa, koʻnish qabilida tushuntirgan boʻladi.

Havoncha esa qismat, koʻrgilik, taqdir. Tangrining otilgan toshi!

— Bu dunyoda ustupka qilmasang, stupkaga yem boʻlasan, ukajon. Mana, shunchasiga koʻnarkan-ku odamzod.

Stupka degan soʻzda inson qismati, sogʻinchi, armoni, baxti, mehr-muhabbati, fojiasi, amlari, qoʻyingki, tirik odamga xos ne bir kechmishlar boʻlsa, hammasi bor. Ha, hammasi! Adib ana shunday noyob yoʻlni topgan. Yozuvchi nega Marinaning yoʻlini qabriston tomonga buradi? Bu yerda ham teran ishora bor. Yanga biladi, erta bir kun bu dunyodan oʻtar boʻlsa, yostiqdoshi Arslonning yoniga qoʻyiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Asarning syujeti, kompozitsiyasi, obrazlar tizimi, badiiy detal va tasvir vositalari badiiy tahlil asosida oʻrganildi. Ayniqsa, stupka obrazining matn ichidagi funksiyasi, takrorlanishi va semantik yukini aniqlashda ushbu metod muhim ahamiyat kasb etdi. Tadqiqotda stupka buyumi ramziy obraz sifatida talqin qilinib, uning inson hayoti, maishiy bosim, ichki ezilish va sukut holatlari bilan bogʻliq maʼnolari ochib berildi. Semiotik yondashuv orqali buyum va maʼno oʻrtasidagi bogʻliqlik aniqlanib, hikoyaning koʻp qatlamli mazmuni tahlil qilindi. Shaxsan menga stupka timsoli odamlarning oddiy turmushida yashirinib yotgan dardlarni, mehnatni va kechinmalarni eslatadi. Chunki stupka — bu har kuni qoʻl tegadigan buyum. Uning ichida oʻsha uy ahli, oʻsha ayol yoki ona butun kuchini, sabrini, moʻminligini, hatto ichidagi alamlarini ham goʻyo mayda boʻlaklarga boʻlib urayotgandek tuyuladi.

Tahlil, natijalar va mulohaza. Erkin Aʼzamning “Stupka” hikoyasi syujeti tashqi voqealar rivojidan koʻra ichki holatlar, ruhiy kechinmalar tasviriga asoslangan. Hikoyada tasvirlangan makon tor, maishiy va kundalik hayot doirasidan chiqmaydi. Bu makon qahramon ruhiy holatini aks ettiruvchi badiiy vosita sifatida xizmat qiladi. Tor muhit, takroriy harakatlar va sokin voqealar fonida inson hayotining ogʻir, ezuvchi tomonlari ochib beriladi.

Stupkaning hikoya davomida takror-takror tilga olinishi uning syujet markaziga aylanganini koʻrsatadi. Ushbu buyum voqealarni harakatga keltiruvchi emas, balki mazmuni chuqurlashtiruvchi ramziy markaz vazifasini bajaradi. Hikoyadagi stupka oddiy maishiy buyum boʻlishiga qaramay, keng ramziy maʼnoga ega. U qahramon hayotidagi bir xillik, majburiyat va bosim timsoli sifatida namoyon boʻladi. Stupkada nimanidir ezish jarayoni insonning ichki ezilishi, orzu va istaklarning sekin-asta yoʻqolib borishini anglatadi.

Stupkaning jim, ammo doimiy harakati qahramonning sukut orqali yashayotgan noroziligini ifodalaydi. Bu holat yozuvchining ochiq konfliktlardan ko'ra ichki dramatismni afzal ko'rganini ko'rsatadi. Buyumning "jim ishlashi" bilan qahramonning "jim yashashi" o'rtasida badiiy parallel yaratiladi. Ba'zan yozuvchi stupkani tasvirlar ekan, u orqali ayolning sukunatini, indamay chidashini, lekin ichida to'lib yotgan dardlarning ham tovushini eshittiradi. Stupkaning "tap-tap" ovozi shunchaki ish jarayoni emas — bu uy ichiga singib ketgan hayotning o'zi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot Erkin A'zamning "Stupka" hikoyasini badiiy, ramziy va ijtimoiy-ma'naviy jihatdan tahlil qilishga bag'ishlandi. Tadqiqot davomida yozuvchining oddiy maishiy buyum orqali inson hayoti va jamiyat muammolarini chuqur va ta'sirchan ifodalash mahorati namoyon bo'ldi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, "Stupka" hikoyasida oddiy buyum ramziy obraz darajasiga ko'tarilib, inson hayotidagi takroriylik, ichki ezilish, sukut va majburiyat holatlarini ifodalovchi badiiy vositaga aylangan. Yozuvchi tashqi voqealar rivojidan ko'ra ichki dramatismga ustuvorlik berib, qahramon ruhiyatini mayda detallar orqali ochib bergan. Asarda stupka obrazi individual taqdir bilan birga ijtimoiy muhit, xususan, maishiy hayot bosimi va shaxs erkinligining cheklanishi bilan uzviy bog'liq holda talqin etilgan. Bu holat hikoyaning ko'p qatlamli mazmunini belgilab, uni zamonaviy o'zbek nasrida muhim badiiy hodisa sifatida baholash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari. Erkin A'zam nasrida ramziy

tafakkur, badiiy detal va psixologik tasvirning muhim o'rin tutishini yana bir bor tasdiqladi.

Takliflar. Tadqiqot davomida olingan natijalardan kelib chiqib, quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Erkin A'zam hikoyalarida uchraydigan ramziy buyumlarni alohida tadqiqot obyekti sifatida chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiq.

2. "Stupka" hikoyasini oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy o'zbek nasri bo'yicha o'qitiladigan fanlar doirasida ramziy tahlil namunasi sifatida qo'llash tavsiya etiladi.

3. Hikoyani gender, ijtimoiy-psixologik va madaniy kontekstda qayta talqin qilish istiqbolli ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lishi mumkin.

4. Badiiy detal poetikasiga oid nazariy qarashlarni zamonaviy hikoyalar misolida kengaytirish lozim. Stupka urish jarayoni bir qarashda oddiy mehnat. Ammo chuqurroq qaralganda, bu jarayon ko'pincha qahramonning: ichki kurashi, ruhiy bosimi, o'zini bosishga, chiday olishga bo'lgan harakati yoki taqdir bilan "urishish" jarayoni sifatida talqin qilinadi.

Bu yerda shaxsiylik shundaki, odam hayoti ham xuddi shunday — har kuni mayda ishlarga, sinovlarga, sukutlarga to'ladir. Go'yo har kim o'z stupkasiga ega.

Stupkaning ovozi — uy hayotining yurak urishi. Stupkaning ovozi ko'pchilik uchun bolalik xotirasini eslatadi. Qishloqda, tong saharda onalar yoki buvilar oshxonada stupka urishni boshlaganida uy ichiga o'ziga xos bir hayot tovushi taraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Erkin A'zam "Stupka" hikoyasi
2. Abdumurodova Muattar. Maqola "Stupka" hikoyasida badiiy obraz tahlili. "INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE" BELARUS, International scientific-online conference. 377–378-b.
3. Qulman Ochil. "Tangrining toshi" maqolasi. "Jadid" gazetasi 2024-yil, 33-son
4. E. A'zam, "Tanlangan asarlar". — Toshkent: Sharq, 2010.
5. E. A'zam, "Hikoyalar". — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
6. U. Normatov, "Hozirgi o'zbek nasri muammolari". — Toshkent: Fan, 2008.
7. B. Nazarov, "XX asr o'zbek adabiyoti taraqqiyoti". — Toshkent: O'zbekiston, 2002.
8. D. Quronov, "Adabiyotshunoslikka kirish". — Toshkent: Akademnashr, 2016.
9. D. Quronov, "Badiiy asar tahlili asoslari". — Toshkent: Fan, 2005.
10. N. Rahimjonov, "Zamonaviy o'zbek nasrida badiiy detal". — Toshkent: Fan, 2012.
11. N. Karimov, "Adabiyot va tafakkur". — Toshkent: Ma'naviyat, 2009.
12. S. Mirvaliyev, "O'zbek adabiyotshunosligi tarixi". — Toshkent: O'qituvchi, 1993.
13. O. Jo'rayev, "Hikoya poetikasi masalalari". — Toshkent: Universitet, 2014.
14. B. Qosimov, "Mustaqillik davri o'zbek adabiyoti". — Toshkent: Sharq, 2011.
15. H. Umurov, "Badiiy tafakkur va zamonaviylik". — Toshkent: Fan, 2007.

Nargiza TOSHEVA,
NIU 70230101-Lingvistika (O'zbek tili) mutaxassisligi 1-kurs magistranti
Ilmiy rahbar: f.f.d., prof N.J.YARASHOVA

O'ZBEK TILI INTERNET LEKSIKASIDA DIALEKTLARNING QO'LLANILISHI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek tili internet leksikasida dialektlarning qo'llanilishi nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Internet muhitida, xususan Telegram va Instagram platformalarida shevaga xos fonetik va leksik birliklarning faol qo'llanilishi kuzatiladi. Tadqiqot deskriptiv va sotsiolingvistik yondashuv asosida olib borilib, dialektlarning kommunikativ, stilistik va identifikatsion funksiyalari yoritiladi. Ish empirik tadqiqotlarsiz, nazariy umumlashtirish asosida bajarilgan.

Kalit so'zlar: *internet leksikasi, dialekt, sheva, sotsiolingvistika, til variativligi, internet nutqi.*

Аннотация: в статье рассматривается использование диалектов в интернет-лексике узбекского языка с теоретической точки зрения. Отмечается активное употребление фонетических и лексических диалектных единиц в интернет-коммуникации, в частности на платформах Telegram и Instagram. Исследование основано на дескриптивном и социолингвистическом подходах. Анализируются коммуникативные, стилистические и идентификационные функции диалектов в интернет-среде. Работа носит теоретический характер и не опирается на эмпирические данные.

Ключевые слова: интернет-лексика, диалект, социолингвистика, вариативность языка, интернет-речь.

Annotation: this article provides a theoretical analysis of the use of dialects in the Internet lexicon of the Uzbek language. The active use of phonetic and lexical dialect features is observed in online communication, particularly on platforms such as Telegram and Instagram. The study is based on descriptive and sociolinguistic approaches and examines the communicative, stylistic, and identificational functions of dialects in the digital environment. The research is theoretical in nature and does not rely on empirical data.

Keywords: *internet lexicon, dialect, sociolinguistics, language variation, online communication.*

Kirish. XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida internet global muloqot maydoniga aylandi. O'zbek tilida so'zlashuvchi auditoriya ham ushbu jarayondan chetda qolmadi. Xususan, Telegram, Instagram, Facebook va YouTube kabi platformalarda o'zbek tilidagi kontent hajmi va xilma-xilligi ortib bormoqda. Bu jarayon o'zbek tilining nafaqat adabiy shaklini, balki uning hududiy ko'rinishlari — dialekt va shevalarini ham yangi kommunikativ makonga olib chiqdi.

An'anaviy ravishda dialektlar og'zaki nutq doirasida faol qo'llanib, yozma nutqda asosan, adabiy til ustunlik qilgan. Biroq internet muhiti bu nisbatni ma'lum darajada o'zgartirdi. Ijtimoiy tarmoqlarda yozma nutq ko'pincha og'zaki muloqotga yaqinlashib, fonetik, leksik va grammatik jihatdan shevaga xos elementlar erkin ishlatilmoqda. Natijada internet leksikasi tarkibida dialekt birliklari muhim o'rin egallay boshladi.

O'zbek tili ko'p dialektli til bo'lib, uning tarkibida turli hududlarga xos fonetik va leksik xususiyatlar mavjud. Internet esa ushbu farqlarni keng auditoriyaga namoyon qilish imkonini berdi. Avval ma'lum bir hudud doirasida qo'llanilgan ayrim so'z va iboralar endilikda butun respublika miqyosida, hatto diasporada yashovchi o'zbeklar orasida ham tushunarli bo'lib bormoqda. Bu esa internetni til kontaktlari va ichki til o'zgarishlari uchun muhim maydon sifatida ko'rsatadi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, internet leksikasi hozirgi o'zbek tilining eng tez o'zgaruvchan qatlamlaridan biridir. Dialektlarning ushbu qatlamdagi roli va funksiyasini nazariy jihatdan tahlil qilish til taraqqiyoti, me'yor va variativlik masalalarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu ishda maxsus empirik tadqiqot o'tkazilmagan bo'lsa-da, internet muhitidagi umumiy til hodisalari va kuzatuvlarga tayangan holda masala yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek tili internet leksikasida dialektlarning qo'llanilishi masalasi ko'p tarmoqli nazariy asosga ega bo'lib, u dialektologiya, sotsiolingvistika, nutq madaniyati va internet lingvistikasi yo'nalishlari kesishmasida shakllanadi.

Avvalo, o'zbek dialektologiyasi bo'yicha fundamental tadqiqotlar ushbu masalaning lingvistik negizini belgilaydi. Xususan, Sh. Shoabdurahmonov o'z ishlarida o'zbek shevalarining fonetik, morfologik va leksik xususiyatlarini tizimli ravishda tavsiflagan [1]. Olim tomonidan ishlab chiqilgan tasnif dialekt birliklarini aniqlash va ularni adabiy til me'yorlari bilan qiyoslash imkonini beradi. Shuningdek, A. G'ulomov ham o'zbek tilining grammatik qurilishi va sheva xususiyatlarini tadqiq etgan bo'lib, bu qarashlar dialektlarning struktur jihatlarini anglashda muhimdir [2].

Adabiy til me'yorlari va nutq madaniyati masalalari internet tilidagi variativlikni baholashda alohida ahamiyat kasb etadi. N. Mahmudov adabiy til va jonli nutq o'rtasidagi munosabatni tahlil qilib, til me'yorining ijtimoiy tabiatini asoslab bergan [3]. Bu jihat internet muhitida adabiy va dialektal birliklarning yonma-yon qo'llanilishini tushuntirishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Sotsiolingvistika doirasida til variativligi masalasi keng o'rganilgan. William Labov tomonidan ishlab chiqilgan variatsion sotsiolingvistika nazariyasiga ko'ra, til birliklari ijtimoiy omillarga bog'liq holda farqlanadi [4]. Ushbu nazariya internet muhitida dialektal shakllarning yosh, hududiy yoki ijtimoiy identitet bilan bog'liq qo'llanilishini izohlash imkonini beradi. Shuningdek, Peter Trudgill dialekt va ijtimoiy tabaqalanish o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tahlil qilgan [5].

Internet lingvistikasi yo'nalishida David Crystal internet nutqini og'zaki va yozma shakllarning gibrid ko'rinishi sifatida talqin etadi [6]. Olimning fikricha, internet tilida fonetik yaqinlashuv, qisqartmalar va emotsional ifoda vositalari keng

qo'llanadi. Bu holat o'zbek internet makonida shevaga xos talaffuz shakllarining yozma ifodalanishi bilan hamohangdir. Bundan tashqari, Susan C. Herring kompyuter vositasidagi muloqot (CMC) lingvistik xususiyatlarini tahlil qilib, raqamli muhitda tilning yangi funksional ko'rinishlari shakllanishini ko'rsatadi [7].

Shuningdek, globalizatsiya jarayonlari va til kontaktlari masalasi ham muhimdir. Joshua Fishman til va etnik identitet o'rtasidagi bog'liqlikni asoslab, tilning ijtimoiy ramziy funksiyasini ko'rsatadi [8]. Internet muhitida dialektlardan foydalanish aynan shu identifikatsion vazifa bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar o'zbek internet makonida dialektlarning qo'llanilishini bevosita empirik o'rganmagan bo'lsa-da, dialektologiya, sotsiolingvistika va internet lingvistikasi doirasidagi nazariy qarashlar mazkur hodisani tahlil qilish uchun yetarli metodologik asos yaratadi. Kelgusida internet matnlari korpusi asosida miqdoriy va sifat tahlillarini amalga oshirish mazkur yo'nalishning ilmiy rivojiga xizmat qiladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, unda empirik so'rovnomma, eksperiment yoki statistik hisob-kitoblar amalga oshirilmagan. Ishning metodologik asosini umumiy tilshunoslik, dialektologiya va sotsiolingvistika tamoyillari tashkil etadi.

Natijalar. Mazkur nazariy-tahliliy kuzatuvlar asosida o'zbek tili internet leksikasida dialektlarning qo'llanilishi bo'yicha quyidagi umumiy natijalarga kelindi:

Birinchidan, internet muloqotida dialektal birliklar asosan, norasmiy yozishmalarda faol qo'llanadi. Xususan, Telegram va Instagram izohlarida og'zaki nutqqa xos fonetik shakllar yozma tarzda ifodalanishi kuzatiladi. Bu holat yozma nutqning og'zaki shaklga yaqinlashayotganini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, dialektal leksika ko'pincha ekspressiv-stilistik vazifani bajaradi. Shevaga xos so'z va iboralar hazil, kinoya yoki samimiylikni ifodalashda qo'llanadi. Natijada ayrim hududiy birliklar internet slengi tarkibiga kirib, keng auditoriya tomonidan qabul qilinmoqda.

Uchinchidan, dialekt elementlari ijtimoiy identifikatsiya vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Foydalanuvchilar muayyan hududga mansublikni yoki o'ziga xos nutq uslubini ko'rsatish maqsadida shevaga murojaat qiladilar.

Umuman olganda, nazariy kuzatuvlarga ko'ra, dialektlarning internet leksikasidagi ishtiroki tizimli va barqaror tendensiya sifatida namoyon bo'lmoqda. Biroq mazkur natijalar umumlashtirilgan xarakterga ega bo'lib, ularni miqdoriy va empirik tadqiqotlar orqali aniqlashtirish zarur.

Muhokama. Internet muhitida dialektlarning faol qo'llanilishi bir qator sotsiolingvistik va kommunikativ omillar bilan izohlanadi. Avvalo, ijtimoiy tarmoqlardagi muloqot tabiatan norasmiy xarakterga ega. Foydalanuvchilar o'z fikrlarini tezkor, qisqa va tabiiy shaklda ifodalashga intiladilar. Bu esa yozma nutqning og'zaki nutqqa yaqinlashuviga olib keladi. Og'zaki nutqda esa dialekt elementlari tabiiy ravishda keng qo'llanadi.

Ikkinchidan, internet platformalarida shaxsiy identifikatsiya va o'ziga xoslikni namoyon qilish muhim omil hisoblanadi. Dialektidan foydalanish orqali foydalanuvchi o'zining hududiy kelib chiqishini, ijtimoiy muhitini yoki madaniy mansubligini bilvosita ko'rsatadi.

Uchinchidan, internet memlari va qisqa videokontentlar dialektlarning ommalashuviga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Kulgi, kinoya va hazil ko'pincha shevaga xos iboralar orqali kuchliroq ifodalanadi. Natijada ayrim hududiy so'zlar umumxalq internet slengiga aylanib bormoqda. Bu jarayon tilning ichki dinamikasini namoyon etadi.

Shu bilan birga, dialektlarning keng qo'llanilishi adabiy til me'yorlariga nisbatan munosabat masalasini ham kun tartibiga olib chiqadi. Ba'zi tadqiqotchilar internetdagi erkin yozuv uslubi adabiy me'yorlarning buzilishiga sabab bo'lishi mumkinligini ta'kidlasha, boshqalar buni tilning tabiiy evolyutsiyasi sifatida baholaydi. Aslida esa internet makonida adabiy til va dialektlar parallel ravishda mavjud bo'lib, ular turli kommunikativ vazifalarni bajaradi.

Umuman olganda, internet muhitida dialektlarning qo'llanilishi tilning zaiflashuvi emas, balki uning funksional imkoniyatlari kengayayotganidan dalolat beradi. Biroq bu jarayonni chuqurroq anglash uchun kelgusida empirik kuzatuvlar, korpus tahlillari va statistik ma'lumotlarga asoslangan tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. O'zbek tili internet leksikasida dialektlarning qo'llanilishi zamonaviy til taraqqiyotining muhim ko'rinishlaridan biridir. Nazariy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar, xususan Telegram va Instagram muhitida shevaga xos fonetik va leksik birliklar faol ishlatilmoqda. Bu holat yozma nutqning og'zaki shaklga yaqinlashuvi hamda muloqotning norasmiylashuvi bilan bog'liqdir.

Dialektlar internet makonida nafaqat kommunikativ, balki stilistik va identifikatsion vazifani ham bajaradi. Ular samimiylik, hududiy mansublik va emotsional ifodani kuchaytiradi. Shu bilan birga, global internet unsurlari bilan uyg'unlashib, zamonaviy o'zbek tilining variativ va dinamik ko'rinishini shakllantirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shoabdurahmonov Sh. O'zbek dialektologiyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1970.
2. G'ulomov A. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 1965.
3. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati masalalari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.
4. Labov W. Sociolinguistic Patterns. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
5. Trudgill P. Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. – London: Penguin, 2000.
6. Crystal D. Internet Linguistics: A Student Guide. – London: Routledge, 2011.
7. Herring S. C. Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. – Amsterdam: John Benjamins, 1996.
8. Fishman J. A. Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective. – Clevedon: Multilingual Matters, 1989.

Marjona BOZOROVA,
NIU – Lingvistika (O‘zbek tili)
mutaxassisligi 1-kurs magistranti
Ilmiy rahbar: f.f.d. (DSc), prof. N.J.YARASHOVA

BOLALAR MATNLARINI TADQIQ ETISHDA PSIXOLINGVISTIK YONDASHUVNING O‘RNI

Annotatsiya: mazkur maqolada bola auditoriyasiga mo‘ljallangan matnlarga psixolingvistik yondashuv orqali bola matnlari tadqiq etildi. Bundan tashqari, bolaning jonli nutqi va bola adabiyoti matnlari o‘zaro taqqoslanib, undagi o‘xshash va farqli jihatlar qiyosan taqqoslab berildi. Bolaning nutq egallash jarayonida unga ta‘sir ko‘rsatuvchi alla kabi xalq og‘zaki ijodi namunalari qiyosiy-tarixiy metod orqali ochib berildi.

Kalit so‘zlar: alla, psixolingvistika, qiyosiy-tarixiy, gap bo‘laklari, adresant, adresat.

Аннотация: в данной статье тексты, предназначенные для детской аудитории, исследуются с позиций психолингвистического подхода. Кроме того, живая речь ребёнка и тексты детской литературы сопоставляются, а их сходства и различия анализируются в сравнительном аспекте. Образцы устного народного творчества, такие как колыбельные песни, оказывающие влияние на процесс овладения ребёнком речью, раскрываются с использованием сравнительно-исторического метода.

Ключевые слова: колыбельная песня, психолингвистика, сравнительно-исторический метод, члены предложения, адресант, адресат.

Annotation: in this article, texts intended for a child audience are studied through a psycholinguistic approach. In addition, the child’s spontaneous speech and the texts of children’s literature are compared, and their similarities and differences are analyzed comparatively. The samples of folklore, such as lullabies, which influence the child’s language acquisition process, are revealed through the comparative-historical method.

Key words: lullaby, psycholinguistics, comparative-historical method, sentence parts, addresser, addressee.

Kirish. Bolalar matnlarini tadqiq etishda psixolingvistik yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bolaning dastlab nutq ishlab chiqishi, tilni anglashi, o‘zlashtirishi, idrok etishi va til birliklarini o‘zlashtirish jarayoni bevosita psixologik omillar bilan bog‘liq holda yuzaga keladi va tahlil qilinadi. Bu yondashuv bolalar uchun yaratilgan matnlarning faqat lingvistik tuzilishini emas, balki uni yaratuvchi va qabul qiluvchi, ya‘ni adresant va adresat sifatida bolaning yoshi, tafakkuri va ruhiy rivojlanish darajasi ham hisobga olinishini nazarda tutadi. Psixolingvistika til va tafakkur o‘rtasidagi munosabatni, ya‘ni nutqiy faoliyatni o‘rganuvchi fan ekan, ushbu yondashuv bolalar matnlariga tatbiq etilganda bola tomonidan nutqiy faoliyat qachon va qay tarzda shakllanish bosqichlarini, bolaning uzatilayotgan axborot va matnni qanday qabul qilishi va tushunish jarayonlarini, til birliklarining bola tomonidan o‘zlashtirilish jarayonlari va bola ongida qanday tartibda kodlanishini aniqlashga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Nutqiy muloqot vaziyatining subyekti sanaluvchi inson omilining ruhiyatini o‘rganish psixolingvistika oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. Bu borada tilshunos A.A.Zalevskaying tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqotda psixolingvistikaning vazifasi “tilning amal qilinishini psixik fenomen sifatida tavsiflash va tushuntirish” dan ibratligi ta‘kidlangan.¹

Kishi dunyoga kelar ekan, tilni to‘liq o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘lib tug‘iladi. Bejizga nativistik nazariya namoyondalaridan biri N.Xomskiy “inson miyasi tug‘ilganidan boshlab tilni o‘zlashtirish uchun moslashgan mexanizmga ega”² deya ta‘kidlamagan. Bu imkoniyatni amalga oshirish uchun psixolingvistika yo‘nalishiga murojaat etilib, unda bolalar nutqining rivojlanishi, tilni o‘zlashtirish imkoniyatlari o‘rganiladi.

Lingvopsixologik tadqiqotlarda kishi lingvistik imkoniyatlarining shakllanish davri ontogenez termini ostida birlashtiriladi. Bu davrda bola

1 Залевская А.А. Введение в психолингвистику. Учебник для студентов высших учебных заведений. – Москва, 1999 – С.25.

2 Хомский Н.Язык и мышление. – Москва, 1985. – С. 65.

nutqining o'ziga xos xususiyatlari, tilni o'zlashtirish imkoniyatlari, bolalar nutqidagi buzilishlar, bolalar nutqiga ekstralingvistik faktorlarning ta'siri tadqiq etiladi.³

Bolalar nutqi, avvalo, til va nutq tizimini, maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarning nutqini namoyon etuvchi, uni o'zlashtirishning alohida ko'rinishidir. Bolalar nutqi ilk marotaba tilshunoslar tomonidan emas, balki psixolog, logoped, pedagoglar tomonidan tadqiq etilgan.

Ontogenezda nutq funksiyasining rivojlanish qonuniyatlari hamda bolalar tomonidan nutq tovushlarining o'zlashtirish jarayoni tizimli ravishda V.I.Beltyukov⁴, har bir yosh davrining o'ziga xos fonologik jihatlari lingvopsixolingvistik aspektida G.M.Bogomazov hamda E.N.Vinarskaya⁵ tadqiqotlarida yoritib berilgan. Yarashova Nasiba Jumayevnaning "Bolalar adabiyoti tilining lingvokognitiv, lingvopsixologik tadqiqi" nomli monografiyasida bola nutqining egallash bosqichlari davrlarga ajratilishi xususida so'z yuritilib, 11 bosqichga bo'lib tahlil qilinadi, bular; 1) bola tug'ilganidan 3 oygacha bo'lgan davr. Bu davrda chaqaloq birinchida yig'lab tovushlarni hosil qiladi, qichqiradi. E.N.Vinarskayaning fikricha, qichqiriq bolaning birlamchi salbiy hissiyotidir⁶. Bu tananing o'z-o'zini boshqarishi mudofaa refleksiyasiga asoslanganligi bilan bog'liq. Vaqt o'tishi bilan, kommunikativ va kognitiv o'sish rivojlanib borishi bilan, u tegishli hissiy ijobiy reaksiyalar hamda taxminiy tadqiqot refleksi bilan almashtiriladi – g'uvillash va g'irillash. Bu kabi holatlar bolaning tashqi va ichki muhitdan keladigan signallariga bog'liqdir⁷

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tavsiflash, tasniflash, qiyoslash, gap bo'laklari metodi, qiyosiy-tarixiy va diskursiv tahlil usullaridan foydalangan holda bolalar auditoriyasi matnlari o'rganildi va bola nutqiga xos uslubiy bo'yoqdor so'zlar stilistik tahlil metodi yordamida tahlil qilindi.

3 Yarashova N. J. Bolalar adabiyoti tilining lingvokognitiv, lingvopsixologik tadqiqi. Monografiya – Toshkent:Tafakkur avlodi, 2022.b-bet.

4 <http://www.voppsy.ru/issues/1981/813/813029.htm>; <http://www.voppsy.ru/issues/1984/841141.htm>

5 Винарская Э.Н., Богомазов Г.М.Возрастная фонетика. – Москва, 2001. – 284 с.//https://specped.ru/wp-content/uploads/2019/10/vinarskaya_bogomazov.pdf.

6 Винарская Э.Н.Раннее речевое развитие ребёнка и проблем дефектологии: Периодика раннего развития. Эмоциональные предпосылки освоения языка. – Москва, 1987. – С. 148.

7 Yarashova N. J. Ko'rsatilgan asar. – B. 114.

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, bola dunyoga kelib ilk bor eshitadigan, olamni anglash uchun tinglaydigan ovoz alla hisoblanadi. Uning kelib chiqish tarixi haqida gapiradigan bo'lsak, "Alla" go'dakni uxlatish paytida kuylab aytiladigan misralar. "Ona allasidan bebahra bo'lgan go'daklar ham bor. Bu ot qadimgi turkiy tildagi "tinchlanish" ma'nosini bildirgan **ala (ala-ala)** undov so'zidan o'sib chiqqan. (Devon, I, 118); o'zbek tiliada a unilari a" unililariga almashgan, I undoshi qatlangan: ala-ala>alla>a"lla". Kuylanadigan misralar oxirida kelganida bu so'z undovlik xususiyatini saqlaydi, shunday misralarning nomi sifatida esa otga teng bo'ladi⁸.

Bundan tashqari, xalq og'zaki ijodining eng rivojlangan janrlaridan biri alladir. Alla bolalar beshikdaligida, hali tili chiqmasidanoq aytiladi. Boshqacha aytganda, beshik qo'shig'i bolaga ona suti bilan kiradi.

Onaning yurakdan aytgan quyidagi allasida bola obrazi qisqa, ammo chuqur mazmunli so'zlar yordamida ifodalanadi:

Alla bolam, alla.

Jonim bolam, alla,

Ikki ko'zim alla,

Shirin so'zim alla.⁹

Alla boladagi turli hissiyotlarga va ongiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar alla aytilayotgan paytda bola miyasining turli sohalaridagi biologik potentsiallariga sinxron ravishda ta'sirlanishini ko'rsatgan. Allani bemalol sog'lomlashtiruvchi ijobiy psixoterapevtik ta'sirga ega, deyish mumkin. Agar alla chaqaloqqa dastlabki kunlaridanoq aytilsa, uni turli kasalliklardan himoya qilib, vujudining kuchga to'lib borishiga xizmat qiladi. .... Alla nafaqat go'dakning atrofidagi olam bilan tanishishiga yordam beradi, balki psixologik jarayonlarning yaxshilanishi va me'yoriga tushishiga ko'maklashadi.¹⁰

Bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlari uning fiziologik, psixologik, ijtimoiy va lingvistik omillar bilan aloqadorligini ko'rsatadi. Bolaning psixik qonuniyatlarida tilning rivojlanish bosqichlari o'ziga xos tarzda gavdalanadi. Bu hattoki, dunyoga kelish jarayonidagi qichqiriqdan boshlanadi. Tug'ilish paytidagi qichqiriq boladagi til vujudga kelishining

8 Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. Toshkent "Universitet" 2000. 28-b

9 Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti va folklore.Toshkent "O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti" 2006. 7-b

10 Yarashova N. J. Ko'rsatilgan asar. – B. 111.

asosidir. Tugʻilganidan to 8 oygacha boʻlgan vaqt oraligʻidagi chinqirish, chirillash, yigʻlash bolada til taraqqiyotining yuksalish omillaridir.¹¹

Bola nutqini oʻrganganimizda, ularni hayotiy tajriba orqali kuzatish davomida guvoh boʻlamizki, gap boʻlaklarini nutqda qoʻllash jihatidan gap boʻlaklari oʻrnini almashtirib qoʻllash koʻproq kuzatiladi. Bolalar nutqida gap boʻlaklari oʻrnini almashtirib qoʻllash — bu ularning grammatik tizimni hali toʻliq oʻzlashtirmaganidan dalolat beradi:

— Bormayman; yemayman. (Muhammadali, 3,5 yosh)

— Ket; ye (Madaminbek, 4 yosh)

Bunda soʻz tartibi odatdagi meʼyordan farq qiladi, lekin gap mazmunini tushinishda oʻzgarish kuzatilmaydi:

— Bormayman bogʻchaga; yemayman ovqat. (Muhammadali, 3,5 yosh)

Bundan tashqari, bolalar adabiyoti matnlarida ham ushbu holat kuzatiladiki, bu matndagi asl mazmunni tushinishga toʻsqinlik qilmaydi:

“Tanishib qoʻyaylik: otim Hoshim, erkalatib chaqirmoqchi boʻlsangiz Hoshimjon deb aytasiz.”¹²

Ushbu misolda ega va kesim orasidagi grammatik boʻlaklar qisqartirilgan va oʻrni almashtirib qoʻllanilgan.

¹¹ Yarashova N. J. Koʻrsatilgan asar.121-bet.

¹² Toʻxtaboyev X. Sariq devni minib Roman.Toshkent, 2010.4-bet.

“Topdim, ishonasizmi, topdim, xuddi oʻshaning oʻzi!”¹³

Ushbu misolda kesim gap boshida qoʻllanilgan, ega yashirin boʻlib, buning natijasida hissiy taʼsir kuchi yuqorilikni tashkil etadi.

Xulosa va takliflar. Psixolingvistik jihatdan bolalar nutqini oʻrganish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda har bir yosh bosqichida bolaning soʻz boyligi, gap qurilishi va mantiqiy bogʻlanishlari turlicha boʻlishi, bolaning tilni idrok qilish va tushunish jarayoni oʻziga xos tarzda amalga oshishi kuzatiladi. Bola auditoriyasi uchun moʻljallangan matnlarda vizual obrazlar orqali, emotsional taʼsir vositasida, tanish hayotiy vaziyatlar orqali tezroq qabul qilishi kabi jihatlar nazarda tutiladi. Psixolingvistik tahlil matndagi qaysi birliklar bolaning idrokini yengillashtirishini aniqlaydi.

Bolalar adabiyotining betakror namunalarini oʻqish bolalarda tilning jozibador shakllarini oʻrganish, hayotning goʻzal lahzalarini his qilishga yoʻl ochadi. Buning natijasida yosh avlod adabiy bola sifatida bir qator tadbirlarni amalga oshiradi hamda ragʻbatlantiradi, til birliklarini qoʻllash imkoniyatiga ega boʻladi, oʻz ona tilining rivojiga munosib hissa qoʻshadi.¹⁴

¹³ Koʻrsatilgan asar.12-bet.

¹⁴ Yarashova N. J. Koʻrsatilgan asar.204-bet.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <http://www.voppsy.ru/issues/1981/813/813029.htm>; <http://www.voppsy.ru/issues/1984/841141.htm>
2. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti va folklore.Toshkent “Oʻzbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgʻarmasi nashriyoti” 2006. 7-bet
3. Rahmatullayev Sh. Oʻzbek tilining etimologik lugʻati. Toshkent “Universitet” 2000. 28-b
4. Toʻxtaboyev X. Sariq devni minib Roman.Toshkent, 2010.4-bet.
5. Винарская Э.Н., Богомазов Г.М.Возрастная фонетика. – Москва, 2001. – 284 с.//<https://specped.ru/wp-content/uploads/2019/10/vinarskaya.bogomazov.pdf>.
6. Винарская Э.Н.Раннее речевое развитие ребёнка и проблем дефектологии: Периодика раннего развития. Эмоциональные предпосылки освоения языка. – Москва, 1987. – С. 148.
7. Хомский Н.Язык и мышление. – Москва, 1985. – С. 65.
8. Yarashova N. J. Bolalar adabiyoti tilining lingvokognitiv, lingvopsixologik tadqiqi. Monografiya – Toshkent:Tafakkur avlodi, 2022 – 223- bet
9. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. Учебник для студентов высших учебных заведений. – Москва,, 1999 – С.25.

Gulhayo NIYOZOVA,

Buxoro xalqaro universiteti magistranti

E-mail: niyozovagulhayo26@gmail.com

MATNNI KONSEPTUAL TAHLIL QILISHNING LINGVISTIK GESHTALT TAMOYILLARI

Annotatsiya: mazkur ishda matnni konseptual tahlil qilishda lingvistik geshtalt tamoyillarining nazariy asoslari yoritiladi. Geshtalt nazariyasining kognitiv mohiyati hamda til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik lingvistik geshtalt tushunchasi orqali izohlanadi. Matnning yaxlit idrok qilinishi, alohida lingvistik birliklarning umumiy konseptual tuzilma doirasida anglanishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: *lingvistik geshtalt, konseptual tahlil, kognitiv lingvistika, matn idroki, yaxlitlik tamoyili.*

Аннотация: в данной работе освещаются теоретические основы принципов лингвистического гештальта в концептуальном анализе текста. Когнитивная сущность теории гештальта и взаимосвязь между языком и мышлением объясняются через концепцию лингвистического гештальта. Обосновывается целостное восприятие текста, понимание отдельных языковых единиц в рамках общей концептуальной структуры.

Ключевые слова: *лингвистический гештальт, концептуальный анализ, когнитивная лингвистика, восприятие текста, принцип целостности.*

Annotation: this work sheds light on the theoretical foundations of linguistic Gestalt principles in the conceptual analysis of text. The cognitive essence of Gestalt theory and the relationship between language and thinking are explained through the concept of linguistic Gestalt. The holistic perception of the text, the understanding of individual linguistic units within the framework of a general conceptual structure, is substantiated.

Key words: *linguistic Gestalt, conceptual analysis, cognitive linguistics, text perception, principle of integrity.*

Geshtalt tushunchasi zamonaviy psixologiya va tilshunoslikda muhim nazariy asoslardan biri sifatida qaraladi. "Lingvistik geshtalt" atamasi klassik termin sifatida aniq bir muallif tomonidan mustaqil ravishda kiritilgan tushuncha emas. U geshtalt psixologiyasi (M. Wertheimer, W. Köhler, K. Koffka) g'oyalari hamda kognitiv lingvistika doirasida, xususan, J. Lakoff va M. Johnsonning konseptual metafora, freym va bilim modellariga oid qarashlari asosida shakllangan ilmiy yondashuv sifatida qo'llanila boshlagan. Tilshunoslikda ushbu tushunchani dastlab J. Lakoff tatbiq etib, uni lisoniy, mantiqiy va idrokiy jarayonlarni aks ettiruvchi yaxlit struktura sifatida talqin qilgan. George Lakoff "lingvistik geshtalt" tushunchasini freym semantikasi, ssenariy nazariyasi va bilim modellariga oid tadqiqotlari asosida ilgari surib, til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni kognitiv nuqtayi nazardan izohlaydi.

Kognitiv lingvistika doirasida J. Lakoff va M. Johnson tomonidan ishlab chiqilgan nazariy qarashlarda geshtalt tamoyiliga alohida urg'u beriladi. Ularning fikricha, inson tafakkuri til orqali shakllanadi va bu jarayonda metaforalar asosiy kognitiv mexanizm vazifasini bajaradi. "Metaphors We Live By" asarida metaforalar oddiy stilistik vosita emas,

balki inson tajribasini tashkil etuvchi konseptual tuzilma sifatida talqin qilinadi. Inson dunyoni idrok etishda alohida unsurlarni emas, balki ularning yaxlit ko'rinishini — geshtalt tuzilmani qabul qiladi. Masalan, "hayot — sayohat" kabi konseptual metaforalar inson tajribasining butun, integral obraz sifatida idrok qilinishini ifodalaydi, bunda geshtaltga xos "butunning ustuvorligi" tamoyili yetakchi o'rin tutadi. [1:55]

Psixologiyada bo'lgani kabi, til va matn hodisalarida ham geshtalt ta'siri muhim ahamiyat kasb etadi. Köhler ta'kidlaganidek, lingvistik birliklarning alohida xususiyatlaridan ko'ra, ularning butun strukturadagi o'рни va funksiyasi matnning umumiy konseptual idrokini belgilaydi. Shu sababli matnni tushinishda alohida so'z yoki jumladan ko'ra, ularning o'zaro bog'liqligi va yaxlit tizimi muhimroq hisoblanadi.

Lingvistik geshtalt yondashuviga ko'ra, sezgi va idrok jarayonlari ham mustaqil elementlar sifatida emas, balki kengroq matn strukturasi tayanib amalga oshadi. Bu yondashuv matnni konseptual tahlil qilishda birliklarning umumiy ma'noga qo'shadigan hissasini aniqlash imkonini beradi.

Tilning tushunariligi matn konseptini idrok etishda

muhim omil sanaladi. Morfologik, leksik va sintaktik birliklar kontekstda birlashib, matnning konseptual tuzilishini shakllantiradi. Geshtalt yondashuvi birliklarni alohida-alohida emas, balki ularning yirik matn strukturasi ichidagi o'rnini orqali tushunishni samaraliroq deb hisoblaydi.

Matnni konseptual tahlil qilishda figura–fon farqlanishi, segmentatsiya, birliklarning ajralishi va qayta birlashuvi kabi lingvistik geshtalt tamoyillari muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tamoyillar o'quvchining matn mazmunini tizimli anglashiga, qahramonlar ichki kechinmalari, voqealar va ijtimoiy muhit o'rtasidagi dinamik munosabatlarni idrok etishiga imkon yaratadi.

Lingvistik tadqiqotlarda matnni tushunish jarayoni alohida elementlar yig'indisi emas, balki yaxlit, butunlik sifatida idrok qilinadigan fenomen sifatida qaraladi. Gestalt nazariyasiga ko'ra, inson kognitiv tizimi avvalo qismlarni emas, balki ularning tuzilishi va o'zaro bog'liqligini qabul qiladi. Bu esa matnning asosiy g'oyasini anglash, inferensiya qilish, xulosa chiqarish va prognozlash jarayonlarini ta'minlaydi.

Tilni tushunish buzilishlarida esa ushbu yaxlit idrok jarayoni izdan chiqadi. Bunday holatda shaxslar ma'lumotni faqat alohida qismlar darajasida qayta ishlaydi va umumiy ma'noni shakllantirishda qiyinchilikka duch keladi. [2] Natijada matnning konseptual mazmuni yetarli darajada anglanmaydi.

Geshtaltning kognitiv tilshunoslikdagi ahamiyati, ayniqsa, matn tuzilishini o'rganishda muhimdir. Matn tilshunosligida uzoq davr induktiv metod hukmronlik qilganligini bilamiz. Matnni qismlar yig'indisidan iborat deb qarash tahlilni yig'ma analitik usulda bajarish natijasida bu tahlildan gap sintaksisidan nariga o'tmaslik xavfi tug'ildi. Bunday xavfdan qochishning yagona yo'li tahlilni yaxlitlikdan qismlarga yo'naltirish, geshtalt nazariyasiga murojaat qilishdir. Zero, har qanday matn yagona bir mavzu, g'oyaning yoritilishidir. G'oyaning yagonaligi qismlarning mavzu doirasida birikishini, yaxlitlikni talab qiladi. Qismlar mazmuni esa yaxlit mavzuning epizodlaridir.[3:51]

Matn yaratilishi jarayonida geshtalt qonuniyati muhim o'rin tutadi. U matnda ifodalanadigan mazmun

qismlarning bir butunning o'zida jamlanishi, ham umumiy tarzda munosabatda bo'lishining asosi sifatida namoyon bo'ladi. Mazmuniy mikrotema uni tashkil etgan propozitsiyalar yig'indisidan iborat. Lekin matn yaratilishini idrok nazariyasidan bu – zohiriy ko'rinish. Aslida ko'plab matn muallifi yaratgan dastlab alohida propozitsiyalar emas, balki bu propozitsiyalarning umumiy idrokdan kelib chiqib yaxlit mazmun hosil qiladi.[4:52]

“Otning tor ko'chaning nihoyatiga yetib yo'lsizlikdan to'xtalg'anini onglag'ach, o'tkan ishlardan o'ziga hisob bera boshladi. Qayin otasi eshigida otini yo'lga solg'anini bir oz eslasa ham boshqasini bilmas edi. Har holda Marg'ilonning chetrog'idagi boshi berk ko'chada va katta bir darboza yonida turg'anlig'ini tushundi. Otning boshini burishni-da, burmasni-da bilmay bir oz o'ylab to'xtadi”. [5:191]

Mazkur parcha lingvistik geshtalt tamoyillari asosida matn mazmunining konseptual shakllanishini yaqqol namoyon etadi. Unda “boshi berk ko'cha”, “katta bir darboza” kabi makoniy birliklar fon vazifasini bajarib, qahramonning ijtimoiy va ruhiy siquv ostida qolgan holatini ramziy tarzda belgilaydi, “otning yo'lsizlikdan to'xtashi” esa harakatning uzilishi orqali Otabekning ichki izdan chiqishi va vaziyatni anglash jarayonidagi to'xtalishni ifodalaydi. Parchada “o'tkan ishlardan o'ziga hisob bera boshladi” birikmasi retrospektiv idrok mexanizmini faollashtirsa-da, “boshqasini bilmas edi” kabi birliklar vaziyatning noaniqligi va tafakkur fragmentatsiyasini kuchaytiradi. Natijada “otning boshini burishni-da, burmasni-da bilmay” kabi ifodalar figura sifatida ajralib chiqib, qahramonning ikkilanma va yo'l topolmas holatini markazga olib chiqadi hamda o'quvchi ongida inferensiya orqali “quvulish”, “berk makon” va “qarorsizlik” g'oyalarini bir butun konseptual obraz sifatida shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, lingvistik geshtalt tamoyillari matnni konseptual tahlil qilishning nazariy va amaliy poydevorini tashkil etadi. Ular til orqali uzatilgan ma'lumotni yaxlit idrok etish, ma'no qatlamlarini chuqur anglash va kognitiv jarayonlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lakoff, G., & Johnson, M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980. 193 p.
2. Paivio, A. (1979). *Imagery and verbal processes*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
3. Kosslyn, S. M. (1983). *Ghosts in the mind's machine: Creating and using visual images*. 268p. New York: W.W. Norton.
3. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. Жиззах. “Сангзор”, 2006. – 91 б.
4. Худайберганаева Д. Узбек тилидаги бадиий матнларнинг антропоцентрик тадқиқи. –Т.: “Фан”, 2015.136-б.
5. Qodiriy, A. O'tkan kunlar: Roman. – T.: “Sharq”, 2009. 400-b.

Zarina ELMIRZAYEVA,
 Master's Student at the University of Asian Technologies
sharofovnurislom6@gmail.com

“GUL” KOMPONENTLI ANTROPONIMLARNING STRUKTUR-SEMANTIK MODELLARI (–zoda, –pari, –ruh affikslari misolida)

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek antroponimiyasida “gul” leksemasi asosida yasalgan ismlarning struktur-semantik va lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda “gul” leksemasining etimologik manbalari, semantik sig'imi hamda fitonim asosli antroponimlar tizimidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, –zoda, –pari va –ruh affikslari ishtirokidagi gul asosli ismlarning ijtimoiy, mifologik, poetik va diniy-falsafiy mazmuni qiyosiy tahlil asosida ochib beriladi. Tadqiqot natijalari gul asosli antroponimlarning nafaqat nominativ birlik, balki milliy estetik ideal, ma'naviy qadriyatlar va lingvokulturologik axborot tashuvchi muhim onomastik hodisa ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: antroponimiya, fitonim, gul leksemasi, o'zbek ismlari, lingvomadaniyat, onomastika, –zoda affiksi, –pari affiksi, –ruh affiksi, estetik ideal, milliy qadriyatlar

Annotation: this article analyzes the structural-semantic and linguocultural features of anthroponyms formed on the basis of the lexeme “gul” in Uzbek anthroponymy. The study examines the etymological sources of the lexeme “gul”, its semantic capacity, and its role within the system of phytonym-based anthroponyms. In addition, the social, mythological, poetic, and religious-philosophical meanings of flower-based names formed with the affixes –zoda, –pari, and –ruh are revealed through comparative analysis. The research findings demonstrate that anthroponyms based on the lexeme “gul” function not only as nominative units but also as significant onomastic phenomena conveying national aesthetic ideals, spiritual values, and linguocultural information.

Key words: anthroponymy, phytonym, lexeme gul, Uzbek personal names, linguoculture, onomastics, affix –zoda, affix –pari, affix –ruh, aesthetic ideal, national values

Аннотация: в данной статье анализируются структурно-семантические и лингвокультурологические особенности антропонимов, образованных на основе лексемы «гул» в узбекской антропонимии. В исследовании рассматриваются этимологические источники лексемы «гул», её семантическая ёмкость и место в системе фитонимных антропонимов. Кроме того, на основе сопоставительного анализа раскрывается социальное, мифологическое, поэтическое и религиозно-философское содержание антропонимов с компонентом «гул», образованных с помощью аффиксов –zoda, –pari и –ruh. Результаты исследования показывают, что антропонимы на основе лексемы «гул» выступают не только в качестве номинативных единиц, но и как значимые ономастические явления, отражающие национальный эстетический идеал, духовные ценности и лингвокультурологическую информацию.

Ключевые слова: антропонимия, фитоним, лексема «гул», узбекские личные имена, лингвокультура, ономастика, аффикс –zoda, аффикс –pari, аффикс –ruh, эстетический идеал, национальные ценности.

Tilning leksik boyligi nafaqat umumiste'moldagi so'zlar, balki nomlash tizimida faol ishtirok etuvchi onomastik birliklar orqali ham namoyon bo'ladi. Antroponimlar xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari, estetik didi va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim lingvistik hodisa hisoblanadi. Shu jihatdan o'zbek antroponimiyasi tarkibida fitonim asosli ismlar, xususan, “gul” leksemasi ishtirokidagi antroponimlar alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. “Gul” leksemasi qadimdan go'zallik, nafislik, poklik va hayotiylik timsoli sifatida shakllanib, xalq ongida barqaror estetik konseptga aylangan. O'zbek nomlash an'alarida “gul” komponentining yuqori produktivligi uning semantik sig'imi va lingvomadaniy imkoniyatlari bilan izohlanadi. Mazkur leksema asosida yasalgan ismlar nafaqat nominativ vazifani bajaradi, balki ota-onaning farzandga bo'lgan ezgu tilaklari, estetik ideali va ma'naviy umidlarini ham ifodalaydi. Ayniqsa, “gul” asosiga –zoda, –pari va –ruh kabi affikslarning qo'shilishi natijasida yuzaga kelgan antroponimlar murakkab struktur-semantik va

konseptual mazmunga ega bo'lib, ularning har biri o'ziga xos ijtimoiy, mifologik yoki diniy-falsafiy qatlamni aks ettiradi.

“Gul” asosli antroponimlarning estetik va lingvomadaniy yuklamasi ayniqsa kuchlidir. Bunday ismlar orqali tashqi go'zallik bilan bir qatorda ichki poklik, ma'naviy komillik ham nazarda tutiladi. O'zbek xalqining an'anaviy dunyoqarashida gul obrazi ayollik, nafislik va ezgulik timsoli sifatida talqin qilinadi. Shu sababli Gulnoza, Gulchehra, Gulbahor, Gulruh kabi ismlar keng tarqalgan. Bu antroponimlar xalq og'zaki ijodi, mumtoz adabiyot va zamonaviy madaniyatda faol qo'llanib, milliy estetik idealni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Natijada “gul” leksemasi asosidagi ismlar o'zbek antroponimiyasida nafaqat til hodisasi, balki madaniy-ijtimoiy qadriyatlar ifodasi sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

–zoda affiksi bilan yasalgan gul asosli ismlar o'zbek antroponimiyasida tarixiy-madaniy qatlamni ifodalovchi muhim birliklar sirasiga kiradi. –zoda affiksi fors-tojik tilidan o'zlashgan bo'lib, dastlab “tug'ilgan”, “nasldan”, “farzand”

ma'nolarini anglatgan. Bu affiks Sharq xalqlarining onomastik an'analari keng qo'llanib, shaxsning kelib chiqishi, aslzodaligi yoki ijtimoiy maqomini ifodalovchi komponent sifatida shakllangan. O'zbek tiliga kirib kelgach, –zoda affiksi bevosita ijtimoiy tabaqani bildiruvchi vosita bo'lishdan ko'ra, estetik va ramziy ma'noga ega bo'lgan onomastik unsur sifatida faol ishlatila boshlagan. Antroponim tarkibida u nomga tantanavorlik, yuksaklik va ijobiy baho yuklaydi hamda farzandga nisbatan alohida e'tibor va qadrlash munosabatini ifodalaydi.

–zoda affiksi ishtirokidagi gul asosli ismlar struktur-semantik jihatdan murakkab birliklar bo'lib, ular fitonim va affiksning semantik uyg'unligi asosida hosil bo'ladi. Bunday ismlarda “gul” komponenti go'zallik, nafislik va poklik semalarini ifodalasa, –zoda affiksi ushbu sifatning nasliy, tabiiy va barqaror xususiyat ekanini ta'kidlaydi. Masalan, Gulzoda ismi “guldek go'zal nasldan bo'lgan”, “gul kabi aziz va ardoqli farzand” mazmunini anglatadi.

–pari affiksi bilan yasalgan gul asosli ismlar o'zbek antroponimiyasida mifologik va poetik qatlam bilan chambarchas bog'liq bo'lgan nominativ birliklar hisoblanadi. –pari affiksi fors-tojik mifologiyasiga mansub bo'lib, “pari” obrazi Sharq xalqlari tafakkurida ilohiy go'zallik, sehrli mavjudot, insondan ustun latofat timsoli sifatida shakllangan. Bu affiks nom tarkibiga kirganda, real hayotdan ko'ra poetik, ideal va romantik tasavvurlarni uyg'otadi. Ayniqsa, “gul” kabi estetik jihatdan boy fitonim bilan birikkanida, –pari affiksi nomning badiiy qiymatini yanada kuchaytiradi. Natijada bunday ismlar real shaxs nomidan ko'ra, ideal ayol obrazi bilan bog'liq tasavvurni ifodalaydi va o'zbek nomlash an'analari poetik tafakkurning mahsuli sifatida namoyon bo'ladi.

—pari affiksli ismlarning folklor va badiiy matnlardagi funksiyasi ham alohida ahamiyatga ega. O'zbek xalq ertaklari, dostonlari va mumtoz she'riyatida pari obrazi ko'pincha go'zallik, sadoqat va mo'jiza bilan bog'langan. Gulpari singari nomlar badiiy matnlarda ideal sevgili, orzu qilingan ayol yoki ilhom manbai sifatida qo'llanadi. Bu ismlar matnga poetik ohang bag'ishlab, obrazning estetik va emotsional ta'sirini kuchaytiradi. Shuningdek, folklorda bunday nomlar tinglovchi yoki o'quvchining tasavvurida yorqin va unutilmas obraz yaratishga xizmat qiladi.

–ruh affiksi bilan yasalgan gul asosli ismlar esa o'zbek antroponimiyasida diniy-falsafiy qarashlar bilan uzviy bog'liqdir. –ruh affiksi arabcha “ruh” so'zidan kelib chiqqan

bo'lib, “jon”, “ma'naviy mohiyat”, “ilohiy nafas” ma'nolarini anglatadi. Bu affiks ismlarga faqat estetik emas, balki chuqur ma'naviy mazmun yuklaydi. Gul asosiga –ruh affiksi qo'shilganda, tashqi go'zallik ichki poklik va ma'naviy komillik bilan uyg'unlashadi. Shu jihatdan Gulruh kabi ismlar insonning ichki olami, ruhiy go'zalligi va axloqiy fazilatlarini ifodalovchi nominativ birlik sifatida namoyon bo'ladi.

–ruh affiksi bilan yasalgan gul asosli ismlarning konseptual tahlili shuni ko'rsatadiki, bu ismlar tashqi ko'rinishdan ko'ra, ichki dunyoni ustuvor qo'yadi. “Gul” komponenti bu yerda ramziy ma'noda qo'llanib, ruhiy poklik va ma'naviy go'zallikni ifodalashga xizmat qiladi. –ruh affiksli ismlarda tasavvufiy va diniy qarashlarning ta'siri sezilib, insonni komil shaxs sifatida ko'rish g'oyasi ilgari suriladi. Shu bois bunday ismlar ko'pincha ma'rifiy va axloqiy qadriyatlar bilan bog'liq talqin qilinadi.

Qiyosiy va umumlashtiruvchi tahlil shuni ko'rsatadiki, –zoda, –pari va –ruh affikslari ishtirokidagi gul asosli ismlar semantik yo'nalishi jihatidan farqlanadi. –zoda affiksi ijtimoiy va nasliy yuksaklikni, –pari affiksi poetik va mifologik go'zallikni, –ruh affiksi esa ma'naviy va ruhiy komillikni ifodalaydi. Shu asosda gul asosli ismlarning struktur-semantik modellari fitonim + affiks shaklida shakllanib, har bir affiks o'ziga xos lingvokulturologik funksiyani bajaradi. Nomlash jarayonida ushbu affikslar xalqning estetik didi, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini aks ettirib, o'zbek antroponimiyasini boyituvchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, “gul” leksemasi o'zbek antroponimiyasida eng qadimiy va semantik jihatdan serqirra nominativ birliklardan biri hisoblanadi. U umumturkiy va fors-tojik madaniy qatlamlari bilan uzviy bog'langan holda shakllanib, tarixan go'zallik, nafislik, poklik, yoshlik va hayotiylik kabi ijobiy semalarni mujassamlashtirgan. Shu bois “gul” komponenti asosida yasalgan ismlar, ayniqsa ayol antroponimlari orasida yuqori produktivlikka ega bo'lib, milliy estetik idealning ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.

Qiyosiy tahlil natijasida gul asosli ismlarning fitonim + affiks modeli o'zbek antroponimiyasida yuqori semantik sig'imga ega ekanligi, ushbu model orqali xalqning estetik didi, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimi yaqqol namoyon bo'lishi aniqlandi. Demak, “gul” leksemasi asosidagi antroponimlar nafaqat til birliklari sifatida, balki milliy madaniyat, ijtimoiy ong va lingvokulturologik axborotni mujassamlashtiruvchi muhim onomastik hodisa sifatida ham katta ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyev A. O'zbek onomastikasi masalalari. – Toshkent: Fan, 2004.
2. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2000.
3. Begmatov E. O'zbek ismlari va ularning izohi. – Toshkent: O'zbekiston, 1993.
4. Abdullayev A. O'zbek tilida fitonimlar va ularning semantik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2010.
5. Mamatov N. O'zbek tilida antroponimlarning lingvomadaniy tahlili. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
6. Karimov B. O'zbek xalqining nomlash an'analari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
7. To'xtasinov I. O'zbek tilida affiks so'z yasalihi. – Toshkent: Universitet, 2007.

Lobar SAIDNABIYEVA,

Osiyo texnologiyalar universiteti magistri
saidnabiyevalobar8887@gmail.com

OLIV TA'LIM TIZIMI TERMINOLOGIYASIDA BIRIKMALI TERMINLAR TAVSIFI VA TASNIFI

Annotatsiya: ushbu maqolada oliy ta'lim tizimi terminologiyasida birikmalı terminlarning nazariy asoslari, struktur-grammatik xususiyatlari hamda semantik va funksional tasnifi yoritildi. Tadqiqotda birikmalı terminlarning ikki va ko'p komponentli shakllari, ot+ot, sifat+ot, son+ot hamda fe'l asosli modellari misollar orqali tahlil qilindi. Shuningdek, o'quv jarayoni, boshqaruv-hujjatlashtirish va ilmiy-tadqiqot faoliyati doirasida qo'llaniladigan terminlarning amaliy materiali asosida ularning me'yorlashuvi va barqarorligi ko'rsatib berildi. Milliy va xalqaro komponentli terminlarning uyg'unlashuvi oliy ta'lim terminologiyasining boyishi hamda global ta'lim makoniga moslashuv jarayonini aks ettirishi ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim terminologiyasi, termin, terminologiya, birikmalı termin, ikki komponentli termin, ko'p komponentli termin, termin modeli, semantik tahlil, funksional tasnif, me'yorlashuv.

Аннотация: в статье рассматриваются теоретические основы терминологии высшей школы и даётся описание составных (словосочетательных) терминов в системе высшего образования. Анализируются структурные особенности двухкомпонентных и многокомпонентных терминов, а также их грамматические модели (существительное + существительное, прилагательное + существительное, числительное + существительное, термины на основе глагольных форм). На материале нормативных документов, учебных планов, syllabusов и программ показаны функциональная классификация терминов (учебный процесс, управление и документация, научно-исследовательская деятельность), их устойчивость и тенденции к стандартизации. Отмечается роль национальных и интернациональных компонентов в формировании и обновлении терминологической системы высшего образования.

Ключевые слова: терминология высшего образования, термин, терминологическая система, составной термин, двухкомпонентный термин, многокомпонентный термин, грамматическая модель, семантический анализ, функциональная классификация, стандартизация.

Annotation: this article examines the terminology of higher education with a focus on compound (multi-word) terms and their description and classification. The study outlines the theoretical foundations of terms and terminology, then analyzes the structural patterns of two-component and multi-component terms as well as their grammatical models (noun+noun, adjective+noun, numeral+noun, and verb-based formations). Using examples drawn from institutional regulations, curricula, syllabi, and course programmes, the paper demonstrates the functional classification of higher-education terms related to the teaching and learning process, administration and documentation, and research activities. Special attention is paid to the stability and standardization of compound terms and to the interaction between national and international components in the development of the higher-education terminological system.

Keywords: higher education terminology, term, terminology, compound term, two-component term, multi-component term, grammatical model, semantic analysis, functional classification, standardization.

Oliy ta'lim tizimi terminologiyasi tilshunoslikning muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, u jamiyatda ilm-fan va ta'lim taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Termin va terminologiya tushunchalari mazkur tizimning nazariy asosini tashkil etadi. Termin ma'lum bir fan, soha yoki faoliyat doirasida aniq bir tushunchani ifodalash uchun xizmat qiladigan maxsus leksik birlikdir. Terminlar tushuncha va atama o'rtasidagi qat'iy bog'liqlik bilan ajralib turadi, ya'ni ularning ma'nosi kontekstga bog'liq holda o'zgaraydi va bir ma'nolilik tamoyiliga asoslanadi. Terminologiya esa muayyan soha doirasida qo'llaniladigan terminlar majmui bo'lib, u tilning maxsus qatlamini tashkil etadi hamda ilmiy muloqotning aniqligi va izchilligini ta'minlaydi. Terminlarning asosiy belgilari sifatida aniqlik, mantiqiylik, barqarorlik va tizimlilikni

ko'rsatish mumkin. Har bir termin aniq bir tushunchani ifodalaydi va ko'pma'nolilikdan xoli bo'lishi lozim. Shuningdek, terminlar emotsional-ekspressiv bo'yoqqa ega bo'lmaydi, ular uslubiy jihatdan betaraf bo'lib, asosan, ilmiy va rasmiy nutqda qo'llaniladi.

Oliy ta'lim terminologiyasida birikmalı terminlar muhim o'rin egallab, ular tizimning murakkab tushunchalarini aniq va izchil ifodalashga xizmat qiladi. Bunday terminlar, avvalo, o'zining struktur xususiyatlari bilan ajralib turadi. Birikmalı terminlarning struktur jihatdan tahlili ularning komponentlar soni va ichki bog'lanishiga asoslanadi. Oliy ta'lim sohasida eng keng tarqalgan shakl ikki komponentli birikmalı terminlar bo'lib, ular ko'pincha bir tushunchani ixcham va aniq ifodalash imkonini beradi. Masalan, "o'quv reja", "ta'lim jarayoni", "ilmiy daraja" kabi terminlarda har

ikki komponent mustaqil leksik ma'noga ega bo'lsa-da, birikma holda maxsus terminologik ma'no kasb etadi. Bu kabi birliklarda asosiy semantik yuk ikkinchi komponentga tushadi, birinchi komponent esa uni aniqlovchi vazifani bajaradi. Ikki komponentli terminlarning afzalligi ularning qisqa, tushunarli va kommunikativ jihatdan qulay ekanligidadir, shu sababli ular normativ hujjatlar va o'quv-uslubiy matnlarda faol qo'llaniladi. Uch va undan ortiq komponentli birikmali terminlar esa oliy ta'lim tizimida murakkabroq tushunchalarni ifodalash zarurati bilan bog'liq holda yuzaga keladi. Masalan, "kredit-modul ta'lim tizimi", "oliy ta'lim muassasasi boshqaruvi", "davlat ta'lim standarti talablari" kabi terminlar ko'p komponentli tuzilishga ega bo'lib, tushunchaning turli jihatlarini bir vaqtning o'zida aks ettiradi. Bunday terminlarda komponentlar o'rtasidagi semantik bog'lanish kuchli bo'lib, ularni qisqartirish yoki biror qismini tushirib qoldirish ma'noning buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu bois ko'p komponentli birikmali terminlar ko'proq rasmiy-uslubiy nutqda, hujjatlar va ilmiy matnlarda ishlatiladi. Ularning murakkabligi tushunchaning aniqligi va to'liqligi bilan oqlanadi. Grammatik tuzilishiga ko'ra birikmali terminlar turli modellarda shakllanadi va bu modellarning har biri oliy ta'lim terminologiyasida muayyan funksional yuklamaga ega. Eng faol modellaridan biri ot + ot modeli bo'lib, u predmet va tushunchalar o'rtasidagi munosabatni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, "ta'lim sifati", "fan dasturi", "talaba reytingi" kabi terminlarda ikkinchi ot asosiy tushunchani bildirsa, birinchi ot uni aniqlaydi va chegaralaydi. Bu model terminologik tizimda mantiqiy izchillikni ta'minlaydi va tushunchalar o'rtasidagi iyerarxiyani ifodalashga yordam beradi. Sifat + ot modeli esa terminlarda belgi va xususiyatni oldinga chiqarish orqali tushunchaning muhim jihatini ta'kidlash imkonini beradi. "Akademik erkinlik", "mustaqil ta'lim", "majburiy fan" kabi terminlarda sifat komponenti tushunchaning asosiy belgilarini aniqlab beradi. Ushbu model terminlarning semantik aniqligini oshiradi va ularni umumxalq leksikasidan ajratib turadi. Boshqaruv va hujjatlashtirishga oid birikmali terminlar oliy ta'lim muassasasining tashkiliy va ma'muriy faoliyatini ifodalaydi. "Oliy ta'lim muassasasi boshqaruvi", "buyruq loyihasi", "ichki me'yoriy hujjatlar", "talabalar kontingenti" kabi terminlar OTMning rasmiy hujjatlarida muntazam uchraydi. Ushbu terminlar rasmiy-uslubiy nutqqa xos bo'lib, aniqlik va standartlashuv talabi kuchli seziladi. Amaliy materiallar tahlili shuni ko'rsatadiki,

boshqaruvga oid birikmali terminlar ko'pincha ko'p komponentli bo'lib, murakkab tashkiliy jarayonlarni to'liq ifodalashga intiladi. Bu holat terminlarning sintaktik jihatdan murakkablashishiga olib keladi, biroq mazmuniy aniqlikni ta'minlaydi. Ilmiy-tadqiqot faoliyatiga oid birikmali terminlar oliy ta'lim tizimining ilmiy yo'nalishini aks ettiradi. "Ilmiy tadqiqot loyihasi", "dissertatsiya himoyasi", "ilmiy daraja talablar", "akademik nashrlar reytingi" kabi terminlar ilmiy faoliyatning turli bosqichlarini ifodalaydi. Bu terminlarda abstrakt tushunchalar ustun bo'lib, ular ilmiy tafakkur mahsuli sifatida shakllangan. Amaliy tahlil shuni ko'rsatadiki, ilmiy-tadqiqotga oid birikmali terminlar ko'pincha xalqaro terminologiya bilan uzviy bog'liq bo'lib, milliy va xalqaro komponentlarning birikishi orqali hosil bo'ladi. Kelib chiqishiga ko'ra birikmali terminlar ham muhim tasnif mezonini tashkil etadi. O'zbekcha asosli birikmali terminlar milliy til imkoniyatlari asosida shakllanib, asosan, umumxalq leksikasidan terminlashuv yo'li bilan yuzaga kelgan. "O'quv yili", "ta'lim sifati", "bitiruv malakaviy ishi" kabi terminlar shular jumlasidandir. Bu terminlarning afzalligi ularning tushunarlilik va milliy til me'yorlariga mosligidadir. Amaliy jihatdan qaralganda, bunday terminlar ta'lim jarayonida tez o'zlashtiriladi va keng auditoriya tomonidan bir xil qabul qilinadi. Xalqaro va o'zlashma komponentli birikmali terminlar esa globallashtirish jarayoni bilan bevosita bog'liq. "Kredit-modul tizimi", "akademik mobillik", "innovatsion ta'lim texnologiyalari" kabi terminlarda xorijiy elementlar milliy til birliklari bilan birikib, yangi terminologik birlikni hosil qiladi. Bunday terminlar xalqaro tajribani milliy ta'lim tizimiga moslashtirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi, biroq ularni me'yorlashtirish va izohlash zarurati doimiy dolzarflik kasb etadi. Amaliy materiallar asosida olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, OTM hujjatlar va normativ manbalarda birikmali terminlar yetakchi o'rin egallaydi. O'quv reja, sillabus va fan dasturlarida "fan maqsadi va vazifalari", "o'quv yuklamasi hajmi", "baholash mezonlari tizimi" kabi terminlar muntazam qo'llaniladi. Ushbu terminlar nafaqat tushunchani nomlaydi, balki ta'lim jarayonini tartibga soluvchi me'yoriy mexanizm vazifasini ham bajaradi. Shunday qilib, birikmali terminlarning tasnifi va amaliy tahlili ularning oliy ta'lim tizimidagi funksional, semantik va me'yoriy ahamiyatini to'liq ochib berishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Ta'lim to'g'risida (O'RQ-637, 23.09.2020). — Toshkent, 2020. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi).
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Oliy ta'lim tizimini rivojlantirishga doir me'yoriy-huquqiy hujjatlar to'plami. — Toshkent, 2020. (to'plam).
3. Mirzayev I. O'zbek terminologiyasi va termin yaratish masalalari. — Toshkent: Fan, 2010. 180-b.
4. Abdullayev A. Terminologiya va terminshunoslik asoslari: o'quv qo'llanma. — Toshkent: O'qituvchi, 2012. 152-b.
5. Qilichev E. O'zbek tili leksikologiyasi: darslik. — Toshkent: O'qituvchi, 1992. 256-b.

Bekmirzo ESHTO'TAROV,
 Osiyo texnologiyalar universiteti
 Lingvistika (ingliz tili) yo'nalishi magistri
 bekmirzobekmurodovich007@gmail.com

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA ARXITEKTURA TERMINOLOGIYASINING SHAKLLANISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillarida arxitektura terminologiyasining shakllanish jarayoni nazariy, tarixiy va qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Arxitektura terminologiyasining shakllanishi fan va texnika taraqqiyoti, madaniy aloqalar hamda milliy va xalqaro tajriba bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u termin tushunchasining aniqligi, terminologik tizimning yaxlitligi va affiksatsiya, qo'shma so'z yasash hamda semantik usullar orqali rivojlanadi. Maqolada o'zbek tilidagi arxitektura terminologiyasi qadimgi turkiy leksika, Sharq me'moriy an'analari va arab, fors-tojik hamda rus tillaridan o'zlashgan terminlar asosida shakllanganligi, ingliz tilida esa yunon-lotin manbalari va fransuz tili ta'sirida rivojlanganligi ko'rsatildi. Qiyosiy tahlil so'z yasash, affiksatsiya va semantik usullarning har ikki til uchun umumiyligi va farqliligini ochib beradi. Tadqiqot natijalari arxitektura terminologiyasini tizimli o'rganish, termin ekvivalentligini aniqlash, tarjima jarayonlarini takomillashtirish hamda sohaviy lug'atlar yaratishda ilmiy-amaliy asos sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: arxitektura terminologiyasi, termin va terminologiya, affiksatsiya, qo'shma so'z yasash, semantik usul, o'zlashma terminlar, tarjima ekvivalenti, o'zbek va ingliz tillari, qiyosiy tahlil, lingvokulturologiya

Аннотация: в статье анализируется процесс формирования архитектурной терминологии на узбекском и английском языках с теоретической, исторической и сравнительной точек зрения. Формирование архитектурной терминологии тесно связано с развитием науки и техники, культурными связями, а также с национальным и международным опытом. Оно проявляется в точности терминов, целостности терминологической системы и применении аффиксации, сложных слов и семантических методов. В статье показано, что узбекская архитектурная терминология формировалась на основе древнетюркской лексики, восточных архитектурных традиций, а также заимствований из арабского, персидско-таджикского и русского языков, тогда как английская терминология развивалась под влиянием греко-латинских источников и французского языка. Сравнительный анализ выявляет общие и различающиеся механизмы словообразования, аффиксации и семантических методов. Результаты исследования представляют научно-практическую ценность для системного изучения архитектурной терминологии, установления терминологических эквивалентов, совершенствования переводческих процессов и создания отраслевых словарей.

Ключевые слова: архитектурная терминология, термин и терминология, аффиксация, сложные слова, семантический метод, заимствованные термины, терминологический эквивалент, узбекский и английский языки, сравнительный анализ, лингвокультурология

Annotation: this article analyzes the formation of architectural terminology in Uzbek and English from theoretical, historical, and comparative perspectives. The development of architectural terminology is closely connected with scientific and technological progress, cultural interactions, and national and international experience. It is reflected in the precision of terms, the integrity of the terminological system, and the use of affixation, compound word formation, and semantic methods. The study shows that Uzbek architectural terminology developed based on ancient Turkic lexicon, Eastern architectural traditions, and borrowings from Arabic, Persian-Tajik, and Russian, while English terminology evolved under the influence of Greek-Latin sources and French. Comparative analysis reveals similarities and differences in word-formation, affixation, and semantic processes. The findings provide a scientific and practical foundation for systematic study of architectural terminology, determination of term equivalence, improvement of translation processes, and creation of specialized dictionaries.

Key words: architectural terminology, term and terminology, affixation, compound word formation, semantic method, borrowed terms, terminological equivalence, uzbek and english languages, comparative analysis, linguoculturology.

Zamonaviy tilshunoslikda terminologiya muammolari alohida ilmiy ahamiyat kasb etib, fan va texnika taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib bormoqda. Ayniqsa, arxitektura kabi qadimiy va shu bilan birga doimiy yangilanib turadigan soha terminologiyasining shakllanishi va rivoji lingvistik jihatdan chuqur o'rganishni talab etadi. Arxitektura terminologiyasi nafaqat qurilish va me'morchilik faoliyatining mahsuli, balki muayyan tarixiy davr, madaniy muhit va milliy tafakkurning til orqali ifodalanishidir. Shu

bois o'zbek va ingliz tillarida arxitektura terminologiyasining shakllanish jarayonini nazariy, tarixiy va qiyosiy jihatdan tahlil qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Har ikki til turli tarixiy yo'llarni bosib o'tgan bo'lsa-da, global ilmiy-texnik taraqqiyot, madaniy aloqalar va terminologik integratsiya jarayonlari ularning arxitektura terminologiyasida umumiylik va farqlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lgan.

Arxitektura terminologiyasining shakllanishining nazariy asoslari termin tushunchasi, terminologik tizim va termin

hosil bo'lish omillarini izchil tahlil qilish orqali yoritiladi. Termin tilning maxsus leksik qatlami bo'lib, u muayyan fan yoki faoliyat sohasidagi aniq tushunchani nomlash uchun xizmat qiladi va umumtil so'zlaridan farqli ravishda aniqlik, bir ma'nolilik hamda tizimlilik kabi xususiyatlarga ega bo'ladi. Arxitektura terminlari me'morchilik faoliyatida shakllangan tushunchalar – bino turlari, konstruktiv elementlar, makon, shakl, bezak va texnologik jarayonlarni ifodalab, ilmiy va amaliy muloqotning muhim vositasi hisoblanadi. Terminologik tizim esa alohida terminlarning tasodifiy yig'indisi emas, balki o'zaro mantiqiy va semantik bog'langan, ichki ierarxiyaga ega bo'lgan murakkab tizimdir. Arxitektura terminologik tizimida umumiy tushunchalarni ifodalovchi terminlar bilan bir qatorda, tor ixtisoslashgan, konkret obyekt yoki jarayonni bildiruvchi terminlar ham mavjud bo'lib, ular birgalikda yaxlit termin maydonini hosil qiladi. Arxitektura terminologiyasining shakllanish omillari turli xil bo'lib, ular lingvistik va ekstralingvistik omillarga ajratiladi. Lingvistik omillarga so'z yasash imkoniyatlari, mavjud leksik birliklarning semantik kengayishi, metaforik va metonimik nomlash kirs, ekstralingvistik omillarga ijtimoiy-tarixiy sharoit, madaniy an'analar, ilmiy-texnik taraqqiyot va fanlararo aloqalar ta'siri kiradi.

O'zbek va ingliz tillarida arxitektura terminologiyasining tarixiy shakllanish jarayoni manbalar, rivojlanish bosqichlari va tashqi ta'sirlar bilan uzviy bog'liq holda kechgan murakkab lingvistik jarayondir. Arxitektura insoniyatning eng qadimiy faoliyat sohaslaridan biri bo'lgani sababli ushbu soha terminologiyasi ham juda erta davrlarda shakllana boshlagan. O'zbek tilidagi arxitektura terminologiyasining asosiy manbalari qadimgi turkiy leksika, xalq me'morchiligi bilan bog'liq nomlar hamda Sharq me'moriy an'alariga oid atamalardan iborat bo'lgan. Masjid, madrasa, gumbaz, ravoq, minora kabi terminlar nafaqat me'morchilik obyektlarini, balki muayyan madaniy va diniy tushunchalarni ham ifodalagan. Keyingi tarixiy bosqichlarda o'zbek arxitektura terminologiyasining rivojlanishiga arab va fors-tojik tillari kuchli ta'sir ko'rsatgan bo'lib, bu ta'sir ilm-fan, diniy me'morchilik va shaharsozlik bilan bog'liq terminlarning kirib kelishida yaqqol namoyon bo'ladi. XIX–XX asrlarda esa rus tili orqali Yevropa arxitektura terminlarining o'zlashuvi jadallashib, loyiha, konstruksiya, fasad, plan kabi terminlar terminologik tizimdan mustahkam o'rin egalladi. Mustaqillik davrida esa milliy terminlarni qayta tiklash va me'yorlashtirish jarayoni kuchaydi, bu esa o'zbek arxitektura terminologiyasining tarixiy rivojida yangi bosqichni yuzaga keltirdi.

O'zbek va ingliz arxitektura terminlarining shakllanish usullarini qiyosiy tahlil qilish so'z yasash, semantik usul va o'zlashma terminlar kabi asosiy mexanizmlarning har ikki tildagi o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Arxitektura terminologiyasi tarixiy shakllanish jarayonida tilning ichki imkoniyatlari hamda tashqi manbalar hisobiga boyib borgan bo'lib, bu holat termin hosil qilish usullarida yaqqol ko'zga tashlanadi. O'zbek tilida arxitektura terminlarining shakllanishida so'z yasashning affiksatsiya va qo'shma so'z yasash usullari yetakchi o'rin tutadi. Masalan, qurilish, bezak, ustaxonaga oid terminlar mavjud ildizlarga qo'shimchalar qo'shish orqali yoki ikki va undan ortiq so'zning birikishi asosida yuzaga kelgan. Ingliz tilida ham so'z yasash muhim bo'lsa-da, bunda kompozitsiya va prefiks-suffiksalar bilan bir qatorda, terminologik birikmalar va murakkab nomlar keng qo'llanadi. Har ikkala tilda semantik usul, ya'ni umumtil so'zlarining ma'nosini toraytirish yoki ko'chirish orqali termin hosil qilish muhim ahamiyatga ega. Arxitektura sohasida shakl, makon va funksiyaga oid tushunchalar ko'pincha metaforik asosda nomlanadi, biroq bu metaforalar terminologik tizimda barqarorlashib, aniq ilmiy ma'no kasb etadi. Ingliz tilida metaforik nomlash ko'proq vizual va funksional o'xshashlikka asoslangan bo'lsa, o'zbek tilida milliy madaniy tasavvurlar va an'anaviy me'morchilik bilan bog'liq semantik qatlam kuchliroq seziladi.

O'zbek va ingliz tillarida arxitektura terminologiyasining shakllanishi ko'p qirrali va murakkab jarayon bo'lib, u termin tushunchasining aniqligi, terminologik tizimning yaxlitligi hamda lingvistik va ekstralingvistik omillar ta'siri bilan belgilanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, arxitektura terminologiyasi har bir tilda milliy madaniyat, tarixiy taraqqiyot va ilmiy an'analar bilan uzviy bog'liq holda rivojlangan. O'zbek tilida arxitektura terminologiyasi qadimgi turkiy qatlam, Sharq me'morchilik an'analari hamda arab, fors-tojik va rus tillari orqali kirib kelgan o'zlashmalar asosida shakllangan bo'lsa, ingliz tilida yunon-latin manbalari va fransuz tili ta'siri yetakchi rol o'ynagan. Qiyosiy tahlil termin hosil qilish usullarida umumiylik mavjudligini, ya'ni so'z yasash, semantik usul va o'zlashma terminlarning har ikki til uchun ham xos ekanini ko'rsatadi. Shu bilan birga, terminlarning lingvistik shakllanishi har bir tilning ichki tizimi va madaniy tafakkuriga mos ravishda amalga oshgan. Natijada arxitektura terminologiyasi milliy va xalqaro unsurlar uyg'unligida rivojlangan terminologik tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахманова О. С. Терминология и терминологическая работа. – М.: Высшая школа, 1972. – 180 с.
2. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
4. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – М.: КомКнига, 2006. – 256 с.
5. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 243 с.
6. Қодиров А. Ўзбек тили терминологияси масалалари. – Тошкент: Фан, 2006. – 184 б.

Aziza AXMEDOVA,
 TKTI "Tillar" kafedrasida katta o'qituvchisi
 Ra'noxon AXAMMADSOLIYEVA,
 23-61 guruh talabasi

PEDAGOGIKANING DOLZARBLIGI VA O'RNI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Annotatsiya: ushbu maqolada pedagogikaning dolzarbligi va uning o'rne haqida ayrim fikr va mulohazalar keltirilgan, uning tarixi va bugungi kundagi ahamiyati to'g'risida tadqiq o'tkazilgan.

Kalit so'zlar: pedagogika, roli, fikr, mulohaza, dolzarb, tarix, tarbiya, ta'lim, jarayon, muhim.

Аннотация: в данной статье представлены некоторые размышления и наблюдения об актуальности и роли педагогики, а также рассматривается ее значение в истории человечества.

Ключевые слова: педагогика, роль, мысль, размышление, актуально, история, воспитание, образование, процесс, важность.

Annotation: this article presents some thoughts and observations on the relevance and role of pedagogy, and examines its significance in the history of mankind.

Key words: pedagogy, role, thought, reflection, topicality, history, education, process, importance.

Bugungi, texnika va texnologiyalarning jadallik bilan rivojlanib borayotgan bir kunda "Pedagogikaning, talim-tarbiyaning o'rne, ahamiyati va dolzarbligi qay ahvolda", — degan savol ko'pchilik olimlarni, faylasuflarni va jamoatchilikni qiziqtiradi. Shunday ekan, biz pedagogika so'zining asl ma'nosini bilish uchun lug'atga murojaat qildik va quyidagilarni keltirdik.

Pedagogika so'zi grekcha so'z bo'lib, paidagogike — "bola yetaklovchi" ma'nosini bildirib — yosh avlodni tarbiyalash, ularga ta'lim berish va shakllantirishning maqsad, mazmun, metod hamda shakllarini o'rganuvchi fan sohasidir. U insonni har tomonlama kamol toptirish va pedagogik jarayonning qonuniyatlarini tadqiq etadi.

- Tarkibiy ma'nosi: Pais (bola) va ago (yetaklayman) so'zlaridan olingan.

- Asosiy maqsadi: shaxsni shakllantirish, uni jamiyatga tayyorlash, bilim va ko'nikmalarni o'rgatish.

- Izohi: pedagogika nazariy bilimlar (tarbiya nazariyasi, didaktika) va amaliy faoliyat (dars o'tish, tarbiyalash) majmuini o'z ichiga oladi.

Shunday ekan, bola tarbiyasi, uni yetuk inson bo'lib shakllanishida pedagogikaning, ta'lim va tarbiyaning ahamiyati kattaligini belgilab ketishimiz joiz. Darhaqiqat, inson tarbiyasi, uning odob-axloqi nafaqat uning o'ziga, qolaversa, uning atrofidagi insonlarga, oila davrasidagi yaqinlariga, qarindosh-urug'larga, do'st-birodarlariga va hatto, jamiyatga ta'sir qilishini bilamiz.

Xo'sh, tarixda, ota-bobolarimiz pedagogikani qanday tushunishgan, ta'lim va tarbiyani qanday amalga oshirishgan, bolalarni yetuk inson qilib tarbiyalashda qanday usulu-yo'llardan foydalanishgan va bu usullar bugun dolzarbmi, ahamiyatini yo'qotmaganmi, nega bugungi kun avlodi tarbiyasi-yu va axloqida bir oz oqsoqlanishlar kuzatilyapti — degan savollarga mulohazalar berishga harakat qilamiz.

Ta'lim va tarbiya kishilik jamiyati ibtidosida, ya'ni yer yuzida insoniyat paydo bo'libdiki, ta'lim va tarbiya ham paydo bo'lgan va bashariyat manfaatlari uchun xizmat qilib kelgan. Tarbiya avlodlar o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi. Kattalar o'zlari turmush jarayonida orttirgan tajribalarini o'zidan keyingi avlodga o'rgatib borganlar. Kichik avlod esa faoliyati davomida yangi-yangi muammolarga duch kelib, ularni yechimini topish barobarida bilim va ko'nikmalarni egallab oldingi avloddan meros qolgan bilimlarini yanada boyitib o'zidan keyingi avlodga qoldirgan. Insoniyat tarixiy taraqqiyot mobaynida katta yo'lni, bu yo'lda u turli ijtimoiy bosqichlarni bosib o'tdi. Insonlarning hayot tarzlari o'zgarishi natijasida munosabatlar ham taraqqiy etgan. Bu hol ta'lim va tarbiya jarayonlarini rivojlanishiga olib kelgan. Qadimdan inson tarbiyasiga oid bo'lgan fikrlar xalq maqollarida, afsonalarda, dostonlarda o'z ifodasini topgani bizga ma'lum. Ularda rostgo'ylik, otonaga hurmat-ehtirom kabi fazilatlar tarannum etilgan. Tarixiy asarlarga nazar soladigan bo'lsak, "Alpomish",

“To‘maris” kabi doston va ertaklarda vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg‘ulari ulug‘lanadi. Buyuk zotlar avlodlardan – avlodlarga o‘tib, yig‘ilib kelinayotgan ta‘lim-tarbiya borasidagi bilim va ko‘nikmalarni ulardan keyingi avlodlarga yetkazish maqsadida o‘lmas asarlar yozib qoldirganlar. Ular o‘zlarining bola tabiati, ularni barkamol inson qilib tarbiyalash haqidagi yorqin mulohazalari bilan pedagogik fikrlar ravnaqiga ulush qo‘shganlar. Masalan, mashhur hind masali “Kalila va Dimna”, Nizomul Mulkning “Siyosatnoma”, Nosir Xisravning “Saodatnoma”, “Ro‘shnoinoma”, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilik”, Mahmud Koshg‘ariyning “Devoni lug‘atit turk”, Ahmad Yugnakiy, Kaykovus, Alisher Navoiyning ko‘pgina asarlari odob-axloqqa bevosita daxldordir. Bu allomalarning asarlari pedagogik fikrlarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bu asarlarda insonparvarlik, halol mehnat, do‘stlik, chin muhabbat, sadoqat kabi yuksak axloqiy fazilatlar tarannum etilgan.

Avlodlarimizni barkamol bo‘lishlarida tarbiya muhim va yetakchi rol o‘ynashini inkor eta olmaymiz. Tarbiyashunos olim Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida inson kamolotida tarbiyaning rolini alohida ta‘kidlab shunday degan edi.” Janobi haq insonlarning asl xilqatda iste‘dod va qobiliyatli, yaxshi ila yomonni, foyda ila zararni, oq ila qorani ayiradigan qilib yaratgan. Lekin, bunday insondagi qobiliyatni kamolga yetkazmoq tarbiya vositasida bo‘ladi. Agar bola yaxshi tarbiya topib, buzuq xulqdan saqlanib, go‘zal xulqlarga odatlanib katta bo‘lsa, baxtiyor bir inson bo‘lib chiqadi. Agar tarbiyasiz, axloqi buzilib o‘ssa, nasihatni qulog‘iga olmaydigan, har xil buzuq ishlarni qiladigan nodon, johil bir rasvoyi odam bo‘lib chiqadi”. Bu so‘zlarning ma‘nosi chuqur ekani hech kimga sir emas. Bu borada oilaning o‘rni va roli juda ahamiyatlidir. Bejizga, “Qush uyasida ko‘rganini qiladi”,- deyishmaydi. Oila muqaddas dargohdir. Oilada xotirjamlik, mehr-muhabbat, tinchlik-ositystalik, hurmat-ehtiro, sarishtalik bo‘lsa, shu xonadon avlodlari albatta jamiyatimizga kerakli va yetuk insonlar bo‘lib yetishishadi. Hech bir ota-ona o‘z

farzandiga xulq-odobdan bo‘lakroq meros berolmaydi. Lekin, ba‘zida “namunali oila” deb bo‘lmaydigan oilalardan ham yetuk insonlar chiqishi mumkin. Inson juda mukammal mavjudotki, ko‘p narsa uning o‘ziga, intilishiga, harakatiga, mehnatsevarligiga bog‘liq bo‘lishi ham mumkin.

Bu borada muhitning ham o‘rni kattaligini aytib o‘tish zarur.

“Muhit” so‘zi o‘zbek tilida:

1) Kishini qurshab turgan, o‘rab olgan tabiiy yoki ijtimoiy sharoit (masalan, ijtimoiy muhit);

2) Biror narsa mavjud bo‘lgan, sodir bo‘ladigan doira (masalan, o‘quv muhiti) ma‘nolarini anglatadi. Bu arab tilidan olingan bo‘lib, “o‘rab oluvchi”, “qamrab oluvchi” degan ma‘nolarni bildiradi.

Asosiy ma‘nolari:

- Ijtimoiy-maishiy muhit: inson hayotiga ta‘sir etuvchi sharoit, jamiyat, atrofdagi odamlar.

- Tabiiy muhit: insonni o‘rab turgan tabiat, atmosfera, ekologik sharoit.

- Doira/Muhit: biror faoliyat yoki sohaga xos bo‘lgan sharoit (masalan, ish muhiti).

Shuningdek, so‘zning kelib chiqishi arab tilidagi “ahata – yuhitu” (o‘rab oldi, qamrab oldi) fe‘liga borib taqaladi.

Darhaqiqat, muhit deganda-eng avvalo oila davrasi tushuniladi, axir, bejizga “Qush uyasida ko‘rganini qiladi”, deb aytishmagan. Inson ta‘lim-tarbiyasida oilaning roli katta. Tinchlik-xotirjamlik, ozodagarchilik, bir-biriga hurmat-ehtiro, mehr-oqibat, mehnatga muhabbat, bilimga bo‘lgan hurmat kabi fazilatlar hukm surgan oila farzandlarga ham shu fazilatlarini singdiradi, keyinchalik bog‘cha-maktab, do‘st-birodarlar davrasi – bular hammasi zanjir kabi bir-biri bilan ulanib, bir-birini to‘ldirib boradi.

Shunday ekan, biz insonlarni har tomonlama barkamol bo‘lishi uchun tarixiy manbalarimizni chuqur o‘rganishimiz, buyuk yozuvchilarimizning o‘lmas badiiy asarlarini mutolaa qilishimiz, hayotiy misollarni chuqur o‘rganishimiz, muloqat qilishimiz, teatr-kino zallariga tashrif buyurishimiz lozimligini ta‘kidlab o‘tmoqchimiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Мавлонова Раҳима, Тўраева Ойша, Холиқбердиев Карим. Педагогика –Т., 2008.
2. Маҳмудов М. Ҳ. Дидактик лойиҳалаш – замонавий таълимда самарадорлик кафолати.2020.
- 3.О‘zbek tilining izohli lug‘ati. –Т., 2020.
- 4.О‘zbek tiling imlo lug‘ati. –Т., 2022.

Зилола ИБРАХИМОВА,

магистр Денауского института предпринимательства и педагогики

АДАПТИВНАЯ ТРАЕКТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ГЛАГОЛА И ПЕРСОНАЛИЗАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ ИНОФОНОВ НА ОСНОВЕ ОШИБОК

Аннотация: в статье предлагается модель адаптивной траектории изучения категорий русского глагола в иноязычной среде, основанная на анализе типичных ошибок инофонов. Актуальность определяется тем, что глагольная система русского языка представляет собой «узловую» грамматическую зону, где пересекаются вид, время, наклонение, лицо, залог и возвратность; при этом учащийся нередко усваивает правила декларативно, но продолжает ошибаться в реальной речи. Цель исследования – описать алгоритм персонализации обучения, который диагностирует ошибки на материале коротких рассказов-нарративов, переводит ошибки в «карту дефицитов» и предлагает каждому учащемуся индивидуальную последовательность микротем и игр.

Ключевые слова: категории глагола; русский как иностранный; инофоны; анализ ошибок; персонализация; адаптивное обучение; вид; время; геймификация.

Annotatsiya: maqolada chet tilli muhitda rus fe'lining kategoriyalarini o'rganish uchun xatolarga asoslangan adaptiv (moslashuvchan) o'quv traektoriyasi modeli taklif etiladi. Dolzarblik shundaki, rus fe'li tizimi – tur (вид), zamon, mayl, shaxs, nisbat va qaytarlik kabi kategoriyalar kesishadigan murakkab grammatik soha bo'lib, o'quvchi qoidalarni bilsa ham, nutqda barqaror xatolarni saqlab qolishi mumkin. Tadqiqot maqsadi – qisqa hikoya-narrativlar asosida xatolarni diagnostika qilish, ularni «kamchiliklar xaritasi»ga aylantirish va har bir o'rganuvchi uchun mikromavzular hamda o'yinlar ketma-ketligini shaxsiylashtirish algoritmini bayon etishdir.

Kalit so'zlar: fe'l kategoriyalari; RKL; inofonlar; xatolar tahlili; shaxsiylashtirish; adaptiv ta'lim; tur (вид); zamon; geymifikatsiya.

Annotation: the paper proposes an error-driven adaptive learning trajectory for mastering Russian verb categories in a foreign-language environment. The relevance lies in the fact that the Russian verb is a core grammatical domain where aspect, tense, mood, person, voice and reflexivity interact; learners may “know the rules” yet keep making persistent errors in spontaneous speech. The study aims to describe a personalization algorithm that (1) diagnoses errors using short narrative texts, (2) converts them into a learner-specific “deficit map”, and (3) assigns an individual sequence of micro-topics and games.

Key words: verb categories; Russian as a foreign language; L2 learners; error analysis; personalization; adaptive learning; aspect; tense; gamification.

Введение

Изучение глагольной системы русского языка в иноязычной аудитории традиционно относится к числу наиболее сложных и подверженных ошибкам зон обучения. Даже при сформированном словарном запасе обучающиеся испытывают устойчивые затруднения в выборе вида глагола, согласовании временных форм, употреблении наклонений и видовременных корреляций. В методической

литературе подчеркивается, что овладение категорией вида является необходимым условием формирования продуктивных речевых умений и осуществляется поэтапно – от базовых семантических противопоставлений к контекстно обусловленным употреблением [1, с. 3].

Однако в реальности наблюдается типичная ситуация: обучающийся усваивает формальное правило, но не соотносит его с коммуникативной ситуацией употребления. В результате ошибка не

осознается и закрепляется в речи как устойчивый шаблон. В отношении категории вида эта проблема проявляется особенно наглядно: инофоны смешивают значения процесса и результата, не различают однократность и повторяемость действия, а также неправомерно комбинируют видовые формы с временными рамками высказывания [2, с. 59].

Современная методика обучения русскому как иностранному всё чаще обращается к идее персонализации обучения, понимаемой как организация образовательного процесса с учетом индивидуальных ошибок, стратегий усвоения и интерференционных факторов конкретного обучающегося. Персонализация трактуется исследователями как подход, основанный на анализе учебных затруднений и адаптации содержания, темпа и форм работы под реальные потребности учащегося [4, с. 118]. Для глагольной системы такой подход представляется особенно значимым, поскольку одни и те же ошибки могут иметь различную природу: семантическую, прагматическую, интерференционную или связанную с недостаточной автоматизацией навыка.

В исследованиях узбекских методистов подчеркивается, что при обучении русскому языку в узбекской аудитории вид глагола является зоной системной интерференции, обусловленной различиями в аспектуальной организации русского и узбекского языков [10, с. 64; 11, с. 41]. Следовательно, для эффективного обучения требуется не линейное прохождение тем, а выстраивания адаптивной траектории – индивидуального «маршрута». Он даст возможность поэтапно устраняя дефициты, возвращаться к проблемным зонам.

Основная часть

1. Ошибка как управляющий элемент учебной траектории

В традиционной линейной модели обучения движение осуществляется от темы к теме в соответствии со структурой учебника: правило – тренировка – контроль. Однако ошибка демонстрирует тот момент, в котором правило не функционирует в реальном речевом действии. В адаптивной модели ошибка рассматривается не как показатель неуспеха, а как диагностический

сигнал, указывающий на необходимость изменения способа предъявления материала.

Если одна и та же ошибка имеет место в разных типах заданий, это свидетельство того, что учащемуся требуется не количественное увеличение упражнений, а качественная перестройка обучения: смена контекста, визуализация, возвращение к базовому значению или включение игрового элемента. Данный подход исходит из принципа «обучения от дефицита», широко используемому в современной методике РКИ [3, с. 11].

2. Нарратив как инструмент диагностики глагольных ошибок

Особую диагностическую ценность представляют короткие нарративные тексты (100–150 слов), в которых глагольные формы функционируют в естественной временной и событийной логике. В нарративе актуализируются процессы, результаты, последовательность действий, оценка, намерение и просьба. Это позволяет своевременно выявить устойчивые ошибки в выборе вида, времени и наклонения.

Как показывают исследования, визуальное выделение форм и адаптивная обратная связь способствуют осознанному «замечанию» грамматических элементов и ускоряют коррекцию ошибок при обучении русской морфологии [5, с. 98]. Узбекские исследователи также подчеркивают эффективность текстоцентрического подхода, при котором грамматика усваивается в контексте целостного высказывания [12, с. 52].

3. Сопоставление нарративов как выявление «зоны риска»

Сравнение нарратива носителя языка и инофона на одну тему позволяет оперативно определить проблемные зоны. Анализ показывает типичные ошибки: смешение видовых значений, несоответствие временной формы контексту, колебания между ходом процесса и результативностью, а также нарушения согласования и управления. Подобные ошибки указывают, какие микротемы должны быть включены в индивидуальную траекторию обучения.

14. Алгоритм адаптивной траектории

Предлагаемая модель включает четырехшаговый цикл:

1. **Диагностика** (нарратив + мини-тест);
2. **Карта ошибок** с их классификацией;
3. **Назначение микротем** (НСВ как процесс, СВ как результат, конкуренция форм в будущем времени и др.);

4. Обратная связь и коррекция маршрута.

Подобная поэтапность соответствует рекомендациям методистов РКИ о дроблении грамматического материала и системном возвращении к проблемным зонам [2, с. 3; 11, с. 44].

5. Игровые приемы и геймификация

Геймификация рассматривается как средство поддержания мотивации и снижения тревожности при работе с ошибками. В исследованиях подчеркивается, что игровые сценарии обеспечивают многократное повторение грамматических выборов в эмоционально безопасной среде [7, с. 231]. Особенно эффективны игры, опирающиеся на личный опыт обучаемых и реальные коммуникативные ситуации [8, с. 146].

6. Цифровая и AI-поддержка адаптивности

Даже без специализированных платформ адаптивность может реализовываться через журнал ошибок, индивидуальные задания и быстрый фидбек. Использование AI-

инструментов позволяет автоматизировать сбор и классификацию ошибок, а также формировать персонализированные маршруты обучения и грамматическую обратную связь [9, с. 2].

Заключение

Предложенная модель адаптивной траектории изучения глагольных категорий в иноязычной среде демонстрирует возрастание эффективности обучения при управлении учебным процессом на основе данных об ошибках конкретного учащегося. Нарративный текст выступает универсальным диагностическим инструментом, позволяющим выявить ключевые зоны риска: вид, видовременные корреляции, возвратность и согласование.

Практическая ценность работы – в разработке матрицы «ошибка – адаптивный шаг – игровой прием», позволяющая преподавателю РКИ оперативно корректировать обучение. Перспективы дальнейших исследований связаны с расширением корпуса диагностических нарративов, углублением межъязыкового анализа (в том числе на материале узбекско-русской интерференции) и внедрением AI-технологий в персонализированное обучение.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Лучкина И. В., Воронина Г. А., Игнатьева Е. В. **Виды глагола** учеб. -метод. пособие. – Ростов н/Д: РостГМУ, 2017. – 32 с.
2. Скворцова Г. Л. **Употребление видов глагола**: практич. пособие. – Томск: Изд-во ТПУ, 2005. – 137 с.
3. Караванов А. А. **Виды русского глагола: значение и употребление**. – М.: Русский язык. Курсы, 2005. – 176 с.
4. Конобеев А. Ю. и др. Персонализация как подход к обучению // *Педагогическое образование в России*. – 2020. – № 2. – С. 115–124.
5. Reynolds R. et al. A VIEW of Russian // *ReCALL*. – 2014. – Vol. 26, № 1. – P. 94–113.
6. Marienko M. et al. Adaptive Learning Technologies // *arXiv*. – 2020. – 10 p.
7. Волкова М. А. Геймификация на уроках РКИ // *Наука. Образование. Культура*. – 2023. – С. 230–233.
8. Чернявский А. А., Тарасевич Е. В. Интерактивные игры в обучении грамматике // *Практика преподавания ИЯ*. – 2019. – С. 146–149.
9. Poznansky V. AI in Adaptive Learning // *Metaverse Basic and Applied Research*. – 2025. – Vol. 4. – P. 1–6.
10. Абдурахманов А. А. Категория вида глагола в обучении РКИ в узбекской аудитории // *Филология масалалари*. – 2019. – № 3. – С. 60–68.
11. Юлдашева Д. Х. Интерференция при изучении видов глагола // *Ўзбек тили ва адабиёти*. – 2021. – № 2. – С. 39–46.
12. Рахимова М. Н. Текстцентрический подход в РКИ // *Тил ва таълим*. – 2020. – № 1. – С. 49–55.

Зебо НАСРИДИНОВА,

магистрант Ташкентского международного университета Кимё
Самаркандского филиала

Научный руководитель: Саодат РАХМАТОВА,

доцент Ташкентского международного университета Кимё
Самаркандского филиала

ОСОБЕННОСТИ ВАРИАНТИВНОСТИ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ: СИСТЕМНЫЙ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация: статья: анализирует особенности вариантности языковых единиц в русском литературном языке с двух взаимосвязанных позиций – системной и функциональной. Рассматриваются виды вариативности (лексическая, морфологическая, фонетическая, синтаксическая, коллокационная), механизмы их возникновения и принципы выбора вариантов в тексте. Даны примеры из классической русской литературы (Пушкин, Гоголь, Достоевский, Чехов, Бабель, Булгаков).

Ключевые слова: вариантность, языковая единица, системный аспект, функциональный аспект, синонимия, алломорфия, стилизация, социолект

Annotation: this article examines variability of linguistic units in the Russian literary language from systemic and functional perspectives. It classifies types of variation (lexical, morphological, phonetic, syntactic, collocational), explains their systemic sources and functional motivation, and illustrates them with literary examples.

Key words: variability, linguistic unit, systemic aspect, functional aspect, synonymy, allomorphy, stylization, sociolect

Annotatsiya: maqolada rus adabiy tilidagi til birliklarining variantlligi tizimli va funksional jihatlar orqali tahlil qilinadi. Leksik, morfologik, fonetik, sintaktik va kollokatsion variantlar tasniflanadi; ularning kelib chiqishi va tanlanish shartlari muhokama qilinadi. Klassik adabiyot misollari (Pushkin, Gogol, Dostoyevskiy, Chexov, Babel, Bulgakov) keltiriladi.

Kalit so'zlar: variantlilik, til birligi, tizimli jihat, funksional jihat, sinonimiya, allomorfiya, stilizatsiya, sotsiolekt.

Введение

Вариативность – фундаментальная характеристика естественных языков: один смысл может быть выражен разными языковыми средствами, а одна форма – выполнять разные функции. В литературном языке это сочетание нормы и художественной вариативности проявляется особенно ярко: с одной стороны, имеется стандартизированная норма, с другой – широкие возможности стилизации и репрезентации речи персонажей. Цель статьи – дать комплексное изложение типов и механизмов вариантности в русском литературном языке, показать взаимодействие системных ограничений и функциональных мотивов, подкрепив теорию примерами из классической прозы и поэзии.

Теоретическая основа и методология. Под «системным аспектом» понимаются внутренние структурные отношения в языке: парадигмы (лексические и морфологические), синтагматические связи, фонологические классы, коллокации и нормообразующие механизмы. [1]

Под «функциональным аспектом» подразумеваются условия выбора варианта: жанр, стиль, коммуникативная ситуация, адресат, прагматическая цель, социолингвистические маркеры. [1]

Методы: корпусный анализ (Национальный корпус русского языка), контекстный и функциональный анализ,

сопоставительно-исторический метод, качественная филологическая интонационно-стилистическая экспликация. Комбинация методов дает возможность соотнести статистику употребления с мотивацией выбора в конкретном тексте.

Системный аспект вариантности:

1. Лексическая вариативность. Синонимия как источник вариантов: набор лексем с близкими значениями, но различной стилистикой, коллокационной совместимостью и коннотативным наполнением. Пример: грусть – печаль – тоска – уныние; каждый вариант занимает свою позицию в лексическом поле.

Истоки: исторические заимствования, словообразовательные возможности, семантические сдвиги и расслоение значений.

2. Морфологическая вариативность. Алломорфы и параллельные формы (например, варианты прошедшего времени или формы рода/числа в устаревших или разговорных вариантах). Морфологические варианты используются авторами для маркировки стилистики или речи персонажа. Пример: архиварные или региональные формы окончаний в диалогах XIX века.

3. Фонетическая и орфоэпическая вариативность. В устной речи фонетические варианты (редукция гласных, ассимиляции, выпадение звуков) дают основу для орфографической передачи разговорной речи в

художественном тексте («– Ты чё? – спросил он» и т. п.). Авторы используют графическую передачу фонетики для стилизации (Гоголь, Достоевский).

4. Синтаксическая вариативность. Различные способы организации синтагм для передачи одной и той же информации: актив/пассив, порядок слов, инверсия, эллипсис. Система задает допустимые конструкции; их выбор – функциональная мера для фокусирования, ритма и тональности.

5. Коллокационная (сочетаемость) ограниченность. Не все синонимы взаимозаменяемы в одинаковых контекстах из-за коллокаций. Коллокационная совместимость сужает зону практической вариативности.

Функциональный аспект вариантности

1. Стиль и жанр. Жанровые нормы направляют выбор вариантов: научные тексты требуют терминсистемы и нейтральных конструкций, художественные – разнообразия и отклонений. Поэты используют редкие или архаические формы ради ритма и звуковой фактуры (Пушкин, Лермонтов). [3]

2. Социолингвистические маркеры. Социальная и региональная идентичность говорящего реализуется через диалектизмы, жаргон, профессионализмы. Художественная литература применяет эти маркеры при создании персонажей (Чехов, Достоевский, Булгаков).

3. Прагматическая установка автора/персонажа. Коммуникативная цель (убеждение, сарказм, сочувствие, ирония) определяет выбор выразительных вариантов: эвфемизмы, табуированная лексика, гиперболы и т. п.

4. Интертекстуальные и этнокультурные факторы. Включение заимствованной лексики, кальки, цитат является средством создания культурных контекстов (Бабель – идиш-элементы; Булгаков – народная речь и церковнославянские штрихи).

Примеры из русской литературы с анализом. А. С. Пушкин. Поэтическая архаизация и выбор лексических форм: используемые книжные и архаичные формы служат ритмике и стилизации; пример: выбор лексики и синтаксиса в строфах «Евгения Онегина» соответствует как метрическим, так и экспрессивным задачам. [4]

Н. В. Гоголь. Диалоговая передача мимики речи: фонетические и лексические маркеры разговорной речи (устойчивые выражения, просторечия) помогают создать социокультурный портрет персонажа.

Ф. М. Достоевский. Экспрессивные, эмоционально заряженные варианты в монологах и диалогах (усечение фраз, эллипсис, восторженность) – приемы передачи внутреннего состояния.

А. П. Чехов. Экономия языковых средств в сочетании с точным лексическим подбором является средством психологической правдоподобности.

И. Я. Бабель. Мультиязычная стилизация: включение идиш-лексики и кальк позволяет создать аутентичную картину среды.

М. А. Булгаков. Комбинация книжной и разговорной лексики, церковнославянизмов и архаизмов для создания сатирического и историко-культурного эффекта.

Методические и исследовательские рекомендации. Корпусный анализ (ruscorp.org.ru) необходим для объективной картины распределения вариантов по жанрам, периодам и авторским корпусам. [4]

Контекстный анализ требуется для объяснения причин выбора варианта в конкретном тексте: анализировать нужно не только форму, но и коммуникативную ситуацию.

Историко-сопоставительная реконструкция помогает выявить генезис вариантов и их стилистическую эволюцию.

Педагогические следствия. При обучении русскому языку и литературе важно сочетать нормативное изучение со способностью распознавать и интерпретировать стилистические и социолингвистические функции вариантивных форм. Практически полезно использовать корпусные примеры и художественные тексты для демонстрации функциональной мотивированности выбора.

Выводы

Вариативность в русском литературном языке является результатом взаимодействия системных возможностей и функциональных условий. Система раскрывает пространство допустимых вариантов; функция (жанр, стиль, социокультурный контекст) определяет фактический выбор.

В художественной практике вариантность и есть ключевое выразительное средство: от стилизации и исторической реминисценции до характеристики персонажей и создания атмосферы. Для глубокого исследования необходимо сочетание корпусных данных, теоретического анализа и филологического толкования.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Виноградов В. В. О языке поэзии. — М.: Наука, 1963.
2. Якобсон Р. Избранные труды по языкознанию. — М.: Прогресс, 1973.
3. Шерба Л. В. Введение в языкознание. — М.: Просвещение, 1974.
4. Трубецкой Н. С. Основы фонологии. — М.: Наука, 1969.
5. Зализняк А. А. Русская грамматика. Морфология. — М.: Наука, 1985.
6. Кондрашова Н. А., Левина А. Н. Стиль русского языка. — М.: Высшая школа, 1999.
7. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений в 10 т. — М.: Художественная литература, 1959–1961.
8. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений. — М.: Художественная литература, 1952–1957.
9. Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений. — М.: Художественная литература, 1964–1971.

Malika AHMADALIYEVA,
1st year Master's Degree Student
Faculty of Tourism, Foreign Language and Literature
Chirchik State Pedagogical University,
ahmadaliyevamalika3@gmail.com
Muxabbat YUSUPOVA
Scientific supervisor

THE ROLE OF CULTURAL COMPETENCE IN ENHANCING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Annotation: in recent decades, the objectives of English Language Teaching (ELT) have shifted from linguistic accuracy toward the development of communicative competence. However, effective communication requires not only grammatical knowledge but also cultural understanding and pragmatic awareness. This study examines the role of cultural competence in enhancing communicative competence in English language teaching. Drawing on established theoretical frameworks and pedagogical practices, the study employs a qualitative descriptive approach to analyze how cultural integration supports meaningful communication. The findings indicate that cultural competence significantly contributes to learners' communicative effectiveness, intercultural awareness, and pragmatic language use. The study concludes that cultural competence should be considered an essential component of communicative competence in ELT.

Key words: *cultural competence, communicative competence, English language teaching, intercultural communication, EFL learners*

Аннотация: в последние десятилетия цели преподавания английского языка (ELT) сместились от ориентации на лингвистическую точность к развитию коммуникативной компетенции. Однако эффективная коммуникация требует не только грамматических знаний, но и культурного понимания и прагматической осознанности. В данном исследовании рассматривается роль культурной компетенции в повышении коммуникативной компетенции в преподавании английского языка. Опираясь на существующие теоретические модели и педагогическую практику, исследование использует качественный описательный подход для анализа того, как интеграция культуры способствует осмысленному общению. Результаты показывают, что культурная компетенция значительно повышает коммуникативную эффективность учащихся, их межкультурную осведомленность и прагматическое использование языка. В заключение делается вывод о том, что культурная компетенция должна рассматриваться как неотъемлемый компонент коммуникативной компетенции в ELT.

Ключевые слова: *культурная компетенция, коммуникативная компетенция, преподавание английского языка, межкультурная коммуникация, изучающие английский как иностранный язык*

Annotatsiya: So'nggi o'n yilliklarda ingliz tilini o'qitish (ELT) maqsadlari lingvistik aniqlikka yo'naltirilgan yondashuvdan kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan yondashuvga o'zgardi. Biroq samarali muloqot faqat grammatik bilimlar bilangina cheklanmay, balki madaniy tushuncha va pragmatik xabardorlikni ham talab etadi. Ushbu tadqiqot ingliz tilini o'qitishda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda madaniy kompetensiyaning rolini o'rganadi. Tadqiqot mavjud nazariy yondashuvlar va pedagogik amaliyotlarga tayangan holda, madaniy integratsiyaning mazmunli muloqotni qanday qo'llab-quvvatlashini tahlil qilish uchun sifatli tavsifiy usuldan foydalanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, madaniy kompetensiya o'quvchilarning kommunikativ samaradorligi, madaniyatlararo xabardorligi va pragmatik til qo'llash qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqot xulosasiga ko'ra, madaniy kompetensiya ELT jarayonida kommunikativ kompetensiyaning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim.

Kalit so'zlar: *madaniy kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, ingliz tilini o'qitish, madaniyatlararo muloqot, EFL o'quvchilari*

Introduction

The growing globalization of education, international mobility, and cross-cultural communication has significantly elevated the status of English as a global lingua franca. English is no longer used solely by native speakers but functions as a primary medium of communication among individuals from diverse linguistic and cultural backgrounds. As a result, the objectives of English Language Teaching (ELT) have undergone a substantial transformation. Traditional approaches that emphasized grammatical accuracy and vocabulary acquisition have gradually given way to communicative-oriented methodologies that prioritize learners' ability to use language meaningfully and appropriately in real-life social contexts (Hymes, 1972). Within this paradigm, communicative competence has been recognized as a multidimensional construct encompassing linguistic, sociolinguistic, discourse, and strategic components (Canale & Swain, 1980). Linguistic competence refers to knowledge of grammatical rules and lexical items, while sociolinguistic competence involves the ability to use language appropriately according to social norms and cultural expectations. Discourse competence enables learners to produce coherent and cohesive spoken or written texts, and strategic competence allows them to overcome communication breakdowns through effective use of communication strategies. Together, these components form the foundation for successful communication in a second or foreign language. Despite this comprehensive framework, a considerable number of EFL learners continue to experience difficulties in achieving pragmatic appropriateness, even when their grammatical proficiency is relatively high. Learners may produce linguistically accurate utterances that are perceived as impolite, inappropriate, or culturally insensitive by interlocutors. Such pragmatic failures often stem from limited exposure to the cultural norms, values, and communicative conventions of the target language community. This gap highlights a critical limitation of language instruction that neglects the cultural dimension of communication. In this regard, cultural competence emerges as a vital element of effective language use. Cultural competence can be defined as the ability to understand, interpret, and appropriately respond to cultural meanings, practices, and perspectives in intercultural interactions (Byram, 1997). It encompasses not only factual knowledge about other cultures but also the development of attitudes such as openness, tolerance, and critical cultural awareness. In the context

of ELT, cultural competence enables learners to interpret meaning beyond literal language forms and to engage in communication that is both linguistically accurate and culturally appropriate. Therefore, integrating cultural competence into English language teaching is essential for enhancing learners' communicative competence. By embedding cultural content and intercultural experiences into language instruction, teachers can help learners develop a deeper understanding of how language functions within its cultural context. This article explores the role of cultural competence in enhancing communicative competence in English language teaching and examines its pedagogical implications for EFL classrooms.

Literature Review

The concept of communicative competence was first introduced by Hymes (1972) as a critical response to purely structural and formal views of language that dominated earlier linguistic theories. Hymes argued that knowledge of grammatical rules alone is insufficient for effective communication; instead, language users must also understand when, where, and how language is appropriately used within specific social and cultural contexts. This perspective marked a significant shift in language education by emphasizing language use rather than language form as the primary goal of instruction. Building on Hymes' foundational work, Canale and Swain (1980) further developed the concept of communicative competence by proposing a comprehensive framework consisting of four interrelated components: grammatical competence, sociolinguistic competence, discourse competence, and strategic competence. Grammatical competence refers to mastery of syntax, morphology, and vocabulary, while discourse competence involves the ability to produce coherent and cohesive texts. Strategic competence enables learners to compensate for communication difficulties through the use of verbal and non-verbal strategies. Sociolinguistic competence, however, is particularly significant as it involves understanding social conventions, cultural norms, and contextual factors that govern appropriate language use. Collectively, these components allow learners to communicate meaningfully, effectively, and appropriately in diverse communicative situations. Despite the recognition of sociolinguistic competence as a core element of communicative competence, research indicates that it is frequently underemphasized in traditional EFL classrooms. Instructional practices often prioritize grammatical accuracy and test-oriented

outcomes, leaving limited space for the exploration of cultural norms and pragmatic language use (Savignon, 2002). As a result, learners may develop strong linguistic skills but remain inadequately prepared for authentic communication in intercultural contexts. This imbalance highlights a critical limitation of conventional communicative language teaching approaches and underscores the necessity of integrating cultural competence into ELT. Cultural competence supports the development of sociolinguistic awareness by enabling learners to interpret social meanings, adjust language according to context, and engage in culturally appropriate interaction. Therefore, incorporating cultural competence into communicative language teaching is essential for fostering holistic communicative competence and preparing learners for real-world communication in a globalized environment. Cultural competence in language education refers to learners' ability to interpret and use language in culturally appropriate ways. According to Kramsch (1993), language and culture are inseparable, as language both reflects and constructs cultural meaning. Teaching language without cultural context may result in communication breakdowns and misunderstandings. Cultural competence also includes attitudes such as openness, curiosity, and respect toward other cultures (Byram, 1997). These attitudes support learners' engagement in intercultural communication and enhance their communicative confidence. The relationship between cultural competence and communicative competence has been widely discussed in applied linguistics. Byram's (1997) model of intercultural communicative competence integrates linguistic proficiency with cultural knowledge, skills of interpretation, and critical cultural awareness. This framework highlights that effective communication requires an understanding of both language forms and cultural meanings. Empirical studies suggest that learners exposed to cultural instruction demonstrate improved pragmatic competence and communicative appropriateness (Liddicoat & Scarino, 2013). Thus, cultural competence serves as a foundation for successful communicative interaction in ELT.

Methodology

This study adopts a qualitative descriptive research design grounded in a comprehensive review of scholarly literature on communicative competence, cultural competence, and English language teaching. A wide range of peer-reviewed journal articles, academic books, and established theoretical models were systematically

examined to identify recurring themes, conceptual frameworks, and effective pedagogical strategies relevant to the integration of cultural competence in ELT. The analysis focused on theoretical perspectives that explain the relationship between communicative and cultural competence, as well as instructional approaches that incorporate cultural elements into language teaching practices. In addition, documented outcomes of culturally informed teaching practices were reviewed to understand their impact on learners' communicative development. By synthesizing insights from existing research, this qualitative approach allows for an in-depth exploration of the role of cultural competence in enhancing communicative competence without reliance on quantitative data, thereby providing a holistic understanding of the phenomenon under investigation.

Results and Discussion

The findings of the study indicate that cultural competence plays a substantial role in enhancing learners' communicative competence by enabling them to interpret meaning beyond literal language use. Learners who possess a higher level of cultural awareness demonstrate increased sensitivity to pragmatic aspects of communication, including politeness strategies, speech acts, turn-taking norms, and discourse conventions. Such learners are better equipped to understand implicit meanings, manage face-threatening acts, and adjust their language use according to the social and cultural context of interaction. As noted by Kasper and Rose (2002), pragmatic competence develops more effectively when learners are exposed to culturally grounded language input, which allows them to recognize how meaning is negotiated in authentic communicative situations. Consequently, cultural competence contributes to more accurate and appropriate language use, reducing the likelihood of pragmatic failure and intercultural misunderstanding. Furthermore, the analysis reveals that the integration of cultural competence into English language teaching can be effectively achieved through a variety of pedagogical practices that emphasize authentic and meaningful communication. The use of authentic materials, such as films, television programs, podcasts, and real-life texts, exposes learners to natural language use and cultural norms in context. Role-plays and simulations allow learners to practice language in culturally situated scenarios, encouraging them to apply both linguistic knowledge and cultural understanding. In

addition, intercultural projects and classroom discussions focusing on cultural similarities and differences promote critical thinking and intercultural awareness. According to Kramersch (1993) and Liddicoat and Scarino (2013), such learner-centered approaches facilitate the development of intercultural sensitivity by encouraging learners to reflect on their own cultural assumptions while engaging with perspectives from other cultures. As a result, these practices not only enhance communicative competence but also foster learners' confidence and willingness to participate in intercultural communication. Despite the demonstrated benefits of integrating cultural competence into ELT, the findings also highlight several challenges that may hinder its effective implementation. One major constraint is limited instructional time, which often leads teachers to prioritize linguistic content over cultural exploration. Additionally, insufficient teacher preparation and lack of professional training in intercultural pedagogy may restrict teachers' ability to incorporate cultural elements in a meaningful and critical manner. Another important consideration is the risk of cultural stereotyping, which may occur if cultural content is presented in a simplistic or generalized way. As emphasized by Byram (1997), cultural instruction should promote critical cultural awareness rather than reinforce fixed cultural representations. Therefore, teachers are encouraged to adopt an inclusive and reflective approach to cultural teaching, one that acknowledges cultural diversity, encourages dialogue, and supports learners in developing informed and respectful intercultural perspectives. Addressing these challenges is essential for ensuring that cultural competence is effectively integrated into communicative language teaching and contributes to holistic language development.

Conclusion

This study underscores the crucial role of cultural competence in enhancing communicative competence in English language teaching. The findings demonstrate that effective communication in a foreign language cannot be achieved through linguistic accuracy alone; rather, it requires a comprehensive understanding of cultural norms, values, and pragmatic conventions that shape language use in social interaction. Cultural awareness enables learners to interpret meaning beyond surface-level language forms and to engage in communication that is both appropriate and meaningful within diverse intercultural contexts. Moreover, the integration of cultural competence into ELT contributes significantly to the development of learners' intercultural sensitivity and communicative confidence. When learners are equipped with the knowledge, skills, and attitudes necessary to navigate cultural differences, they are more likely to participate actively in communicative tasks and to use the target language effectively in real-life situations. This holistic approach to language teaching supports not only linguistic development but also the formation of globally competent language users capable of engaging in intercultural communication. Based on these findings, the study recommends that cultural objectives be systematically incorporated into English language teaching curricula alongside traditional language skills. In addition, teacher education and professional development programs should place greater emphasis on intercultural pedagogy to ensure that teachers are adequately prepared to integrate cultural competence into classroom practice. Future research may focus on empirical investigations examining the impact of specific cultural teaching strategies on learners' communicative performance across different educational contexts.

References

1. Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Multilingual Matters.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47. <https://doi.org/10.1093/applin/1.1.1>
3. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269–293). Penguin.
4. Kasper, G., & Rose, K. R. (2002). *Pragmatic development in a second language*. Blackwell.
5. Kramersch, C. (1993). *Context and culture in language teaching*. Oxford University Press.
6. Liddicoat, A. J., & Scarino, A. (2013). *Intercultural language teaching and learning*. Wiley-Blackwell.
7. Savignon, S. J. (2002). *Interpreting communicative language teaching*. Yale University Press.

Xurshedabonu NASIROVA,

Student Faculty of English Philology and Translation Studies

Samarkand State Institute of Foreign Languages

E-mail: nasirovaxurshedabonu5@gmail.com

LINGUISTIC ENCODING OF EVIDENTIALITY IN UZBEK, RUSSIAN, TURKISH, ENGLISH AND GERMAN

Annotation: evidentially is the linguistic expression of the source and reliability of information. While all languages convey this function, they differ in encoding it. Some use grammatical markers for direct versus indirect evidence, while others rely on lexical or pragmatic strategies. This study compares evidentiality in Uzbek, Russian, Turkish, English, and German.

Key words: *evidentially, linguistic encoding, comparative linguistics, information source, typology*

Аннотация: эвиденциальность – это лингвистическое выражение источника информации и её достоверности. Несмотря на то, что эта функция присутствует во всех языках, способы её выражения различаются. В некоторых языках используются грамматические маркеры для различения прямых и косвенных доказательств, в других лексические или прагматические стратегии. Данное исследование сравнивает эвиденциальность в узбекском, русском, турецком, английском и немецком языках.

Ключевые слова: *эвиденциальность, лингвистическое кодирование, сравнительная лингвистика, источник информации, типология*

Annotatsiya: dalillilik – bu ma'lumot manbasi va uning ishonchliligini ifodalovchi lingvistik vositadir. Barcha tillarda bu funksiya mavjud bo'lsa-da, uni ifodalash usullari turlicha. Ba'zi tillarda to'g'ridan to'g'ri va bilvosita dalillarni ajratuvchi grammatik belgilar ishlatiladi, boshqalarida esa leksik yoki pragmatik strategiyalarga tayaniladi. Ushbu tadqiqotda dalillilikni o'zbek, rus, turk, ingliz va nemis tillarida taqqoslash amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: *Dalillilik, lingvistik tahlil, qiyosiy tilshunoslik, ma'lumotlar manbasi, tipologiya*

Introduction

In everyday communication, speakers rarely present information in a neutral or detached manner. Instead, they often signal how they acquired the information they are conveying, whether through direct observation, inference, or report from another source. This aspect of meaning plays a crucial role in shaping how utterances are interpreted by listeners. The linguistic category that encodes such distinctions is known as evidentiality. Although evidentiality is a universal communicative need, languages differ considerably in how explicitly and systematically they encode information source. In some languages, evidential meanings are grammatically marked and obligatory, while in others they are expressed through optional lexical items or pragmatic strategies. These differences make evidentiality a valuable domain for cross-linguistic and typological investigation. The present study focuses on the linguistic encoding of evidentiality in five languages: Uzbek, Russian, Turkish, English, and German. These languages belong to different language families and exhibit diverse

grammatical structures, making them suitable for comparative analysis. Uzbek and Turkish represent Turkic languages with well-developed evidential systems, while Russian, English, and German illustrate languages in which evidentiality is primarily expressed through non-grammatical means.

Methodology

The study adopts a qualitative comparative methodology based on functional and descriptive analysis. Linguistic data consist of constructed examples designed to reflect natural and contextually appropriate language use. The examples illustrate core evidential meanings, including direct perception, inference, and reported information. Rather than focusing on quantitative frequency, the analysis emphasizes structural patterns and functional roles of evidential markers in each language. This approach allows for a clearer comparison of typological tendencies and avoids overreliance on corpus-specific conventions. The data are analyzed within a unified theoretical framework to ensure comparability across languages.

Results and Discussion

Uzbek: Uzbek encodes evidentiality primarily through grammatical markers integrated into the verbal system. One of the most prominent indirect evidential markers is *-mish*, which typically indicates reported or non-witnessed information. This suffix allows speakers to distance themselves from the truth value of the statement and signal that the information is based on hearsay. Another common construction is *-gan ekan*, which often conveys inferential meaning or newly acquired knowledge. This construction suggests that the speaker has arrived at the information indirectly, often as a result of realization or discovery. These grammatical markers are systematically used and form an integral part of the Uzbek verbal system, demonstrating a high degree of evidential grammaticalization.

Examples:

U kelibdi. (He has apparently arrived.)

Explanation: the suffix *-ibdi* signals that the speaker did not witness the event firsthand. The information is reportative, often learned from others.

U kecha kelgan ekan. (It turns out that he arrived yesterday.)

Explanation: the construction *-gan ekan* indicates inferential evidentiality, showing that the speaker deduced the event based on evidence or discovery.

Turkish: Turkish exhibits a grammatical evidential system similar to that of Uzbek. The suffix *-miş* functions as a marker of indirect evidentiality and is commonly used to express reported or inferred events. In contrast, the suffix *-di* is typically associated with direct past events and implies firsthand knowledge. The opposition between these suffixes plays a central role in Turkish tense and aspect marking. Speakers are expected to choose the appropriate suffix based on their access to information, making evidential distinctions an obligatory part of verbal morphology in many contexts. This characteristic places Turkish among languages with strongly grammaticalized evidential systems.

Examples:

Ali gelmiş. (Ali has apparently arrived.)

Explanation: the suffix *-miş* indicates that Ali's arrival was indirectly reported or inferred. The speaker did not see it directly.

Ali geldi. (Ali came.)

Explanation: the suffix *-di* marks direct

evidentiality, implying the speaker witnessed the event.

Russian: Russian does not possess grammatical evidential markers in the same sense as Turkic languages. Instead, evidential meanings are expressed through lexical verbs, adverbs, and syntactic constructions. Reported information is frequently conveyed using verbs meaning "to say" or adverbs indicating uncertainty or distance. Inferential meanings in Russian often rely on contextual cues or modal expressions rather than explicit markers. As a result, evidentiality in Russian is optional and highly dependent on discourse context. This flexibility allows speakers to choose whether or not to mark information source explicitly, reflecting a fundamentally different typological approach to evidential encoding.

Examples:

Говорят, он приехал. (They say that he has arrived.)

Explanation: the verb *говорят* ("they say") signals that the information is reportative. The speaker did not witness the event.

Он, должно быть, дома. (He must be at home.)

Explanation: the phrase *должно быть* expresses inferential evidentiality, indicating that the speaker deduced this information.

English: in English, evidentiality is primarily encoded through lexical and syntactic means. Common evidential expressions include adverbs such as *apparently* and constructions like *it seems* or *it is reported*. These expressions allow speakers to indicate uncertainty, inference, or reported information without altering verbal morphology. The use of evidential markers in English is largely pragmatic and optional. Speakers may omit evidential cues entirely if the context is sufficient to convey information source. This optionality distinguishes English from languages with grammatical evidentials and highlights the role of discourse and pragmatics in evidential interpretation.

Examples:

Apparently, she has left.

Explanation: *Apparently* signals that the speaker is reporting information heard from others or deduced indirectly.

It seems that he is tired.

Explanation: *It seems* shows inferential

evidentiality, indicating the speaker has inferred the state based on observable evidence.

German: German patterns closely with English in its approach to evidentiality. Evidential meanings are typically expressed through lexical adverbs such as *angeblich* or through syntactic constructions like *es scheint*. In addition, the German subjunctive mood is frequently used in reported speech, indirectly signaling that the information is not based on direct evidence. Although the subjunctive is not an evidential marker in a strict grammatical sense, its frequent association with reported information demonstrates how grammatical categories can interact with evidential meaning. Overall, evidentiality in German remains largely optional and context-dependent.

Examples:

Er ist angeblich angekommen. (He has allegedly arrived.)

Explanation: *Angeblich* indicates that the speaker reports information obtained indirectly.

Es scheint, dass sie müde ist. (It seems that she is tired.)

Explanation: *Es scheint* shows inferential evidentiality, meaning the speaker deduced this from observable evidence.

The comparative analysis reveals a clear distinction among the languages examined in how they encode evidentiality. Uzbek and Turkish primarily rely on grammatical morphology to convey evidential meanings, which makes these languages' evidential systems relatively stable, systematic,

and predictable. Speakers use specific verbal forms to indicate whether the information is directly experienced, or reported from another source, integrating the source of information directly into the verbal structure. On the other hand, Russian, English, and German tend to express evidentiality through lexical items and syntactic constructions, which are largely optional and highly dependent on context. In these languages, speakers can choose whether or not to mark the source of information explicitly, often relying on adverbs, modal expressions, or reported speech constructions to convey indirect or inferred information. These differences reflect broader typological tendencies related to the degree of grammaticalization and the organization of discourse in each language.

Conclusion

The analysis demonstrates that while all five languages possess mechanisms for expressing information source, they differ significantly in the degree of grammaticalization and the types of linguistic devices employed. Uzbek and Turkish exemplify languages with grammatical evidential systems, whereas Russian, English, and German primarily rely on lexical and discourse-based strategies. These findings contribute to comparative and typological linguistics by illustrating how languages encode similar meanings through structurally different means. Future research may explore evidentiality in a broader range of languages or investigate its role in language acquisition and translation.

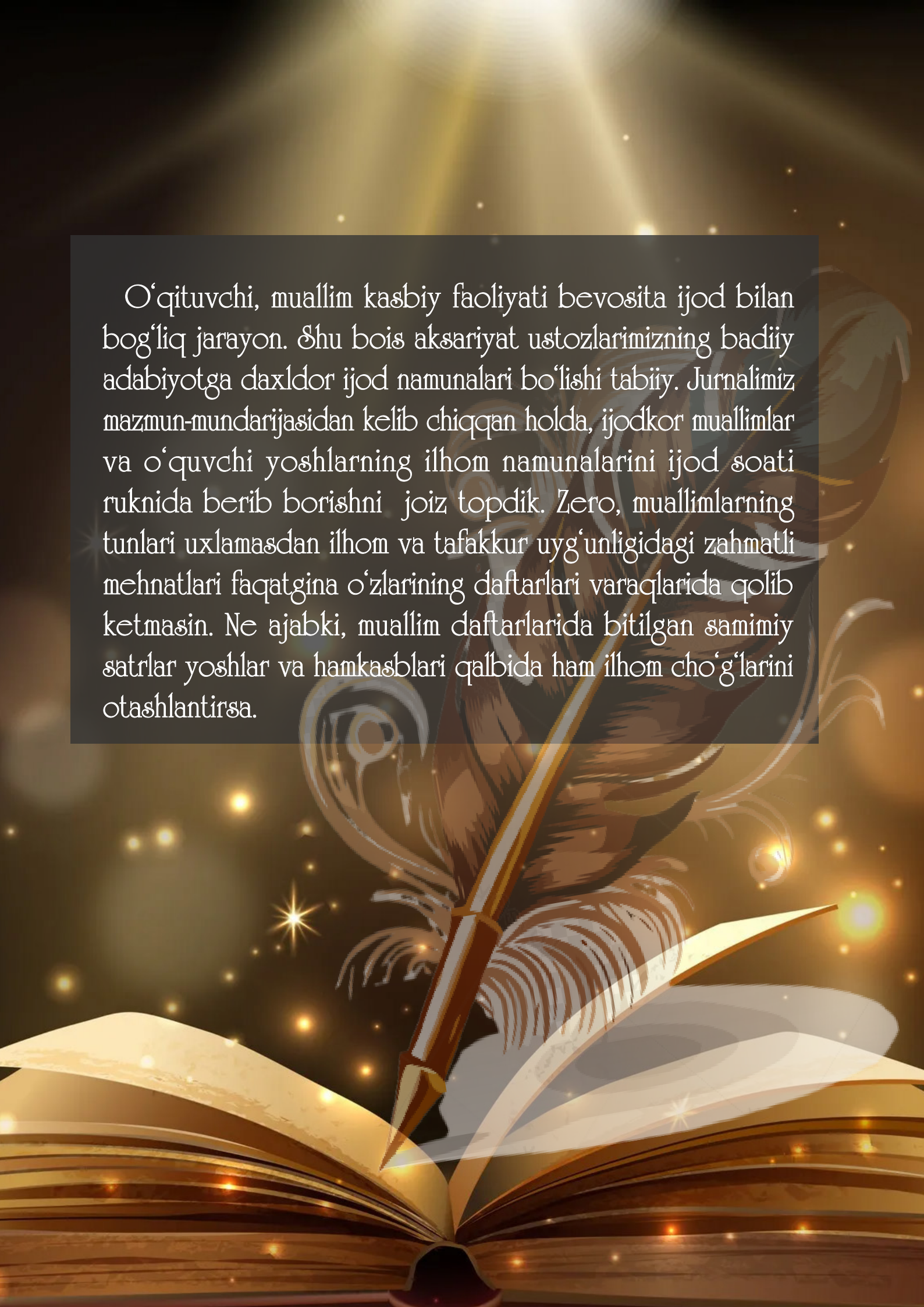
References

1. Aikhenvald, A. Y. (2004). Evidentiality. Oxford University Press.
2. Aikhenvald, A. Y. (2018). Evidentiality and language contact. *Annual Review of Linguistics*, 4, 49–66. <https://doi.org/10.1146/annurev-linguistics-011817-045523>
3. Anderson, L. B. (2006). Evidentials, paths of change, and mental maps. In W. Chafe & J. Nichols (Eds.), *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology* (pp. 273–312). Ablex Publishing.
4. Cornillie, B. (2009). Evidentiality and epistemic modality: On the close relationship between two different categories. *Functions of Language*, 16(1), 44–62. <https://doi.org/10.1075/fo1.16.1.04cor>
5. de Haan, F. (2013). Semantic distinctions of evidentiality. In M. S. Dryer & M. Haspelmath (Eds.), *The World Atlas of Language Structures Online*. Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
6. Plungian, V. A. (2010). *Introduction to the grammar of evidentiality*. Moscow State University Press.
7. Wiemer, B., & Socka, A. (2017). Evidentiality in Slavic languages: Typological perspectives. *Journal of Linguistics*, 53(1), 1–42. <https://doi.org/10.1017/S002222671600015X>

Tjad soati

O'qituvchi, muallim kasbiy faoliyati bevosita ijod bilan bog'liq jarayon. Shu bois aksariyat ustozlarimizning badiiy adabiyotga daxldor ijod namunalari bo'lishi tabiiy. Jurnalimiz mazmun-mundarijasidan kelib chiqqan holda, ijodkor muallimlar va o'quvchi yoshlarning ilhom namunalarini ijod soati ruknida berib borishni joiz topdik. Zero, muallimlarning tunlari uxlamasdan ilhom va tafakkur uyg'unligidagi zahmatli mehnatlari faqatgina o'zlarining daftarlari varaqlarida qolib ketmasin. Ne ajabki, muallim daftarlarida bitilgan samimiy satrlar yoshlar va hamkasblari qalbida ham ilhom cho'g'larini otashlantirsa.

Ravshan
MADUMAROV

O'zbekiston yozuvchilar
uyushmasi a'zosi

Otabek faryodi

Ko'ngilxonam yorug' etgan chiroq o'chdi,
Qaro tunlar kunlarimga kafan bichdi,
Men dunyodan kechdim, dunyo mendan kechdi,
Siz ketgan kun, Kumushginam, siz ketgan kun...

Asrolmadim, asrolmadim yolg'iz mohim,
Ne qilayki, shum taqdirga yetmas ohim,
Vayronadir gul yashnagan ko'ngil bog'im,
Siz ketgan kun, Kumushginam, siz ketgan kun...

Sirdaryoning ko'prigida armon unar,
Marg'ilonning ko'chalari mendan tonar,
Alamlardan tilka-pora bag'rim yonar,
Siz ketgan kun, Kumushginam, siz ketgan kun...

Barcha gunoh dovon oshgan izlarimda,
Tasodifan sizga tushgan ko'zlarimda,
Baxt gulimni ayoz urdi yozlarimda,
Siz ketgan kun, Kumushginam, siz ketgan kun...

Cho'kka tushdim, osmonlar ham engashdilar,
Faryod urdim, bulutlar ham yig'lashdilar,
Yellar sizni so'roqlashib izlashdilar
Siz ketgan kun, Kumushginam, siz ketgan kun...

Qo'ldan berdim orzu-umid, tilagimni,
Yolg'izimni, yagonamni, keragimni,
Yoningizga ko'mib qo'ydim yuragimni,
Siz ketgan kun, Kumushginam, siz ketgan kun...

Kumush nidosi

Kuymang, begim. Yo'qdir aslo gunohingiz,
Har qadamda ruhim sizning panohingiz,
Endi meni axtarmasin nigohingiz,
Armon bo'lay sizga, shirin armon bo'lay...

Sabo bo'lib har tong silay yuzingizdan,
Aylanayin yoshga to'lgan ko'zingizdan,
Chin dunyoda ayirmasin o'zingizdan,
Armon bo'lay sizga, shirin armon bo'lay...

Boshingizga bitgan yomon dardingizman,
Qalbingizga jodu solgan "andingiz" man,
Labingizda qotib qolgan qandingizman,
Armon bo'lay sizga, shirin armon bo'lay...

Hech kimsaga yo'q edi-ku yomon so'zim,
Dardlarimni ichga yutar edim o'zim,
Tilaganim edi faqat sabru to'zim,
Armon bo'lay sizga, shirin armon bo'lay...

Mehrim qonib, sizga bag'rim berolmadim,
Chaqalog'im diydoriga to'yolmadim,
Alam qilar odamdayin o'lolmadim...
Armon bo'lay sizga, shirin armon bo'lay...

Baxt qushimiz uchdi ikki qo'ldan, begim,
So'rang uni qochqoq sabo, yeldan, begim,
Uzr endi bizdek quvloq fe'ldan, begim,
Armon bo'lay sizga, shirin armon bo'lay...

Ilmiy-metodik elektron jurnal

TAHRIR HAY'ATI:

Nizomiddin Mahmudov, Yorqinjon Odilov, Jabbor Eshonqulov, Baxtiyor Daniyarov, Abdurahim Nosirov, To'liq Saydaliyev, Barno Buranova, Zulxumor Mirzayeva, Qozoqboy Yo'ldoshev, Bahodir Jovliyev, Salima Jumayeva, Qayum Baymirov, Manzar Abdulxayrov, Alijon Safarov, Husniddin Norqulov, Odiljon Boynazarov, Madina Nuriddinova, Barno Kadirova, Nargiza Mirzayeva, Guli Shukurova, Yuldosh Raxmatov, Ramziddin Abdusatorov, Feruza Manukyan, Gulchexra Keldiyorova, Gulsanam Xolikulova, Svetlana Umirova, Xolmo'min Fayzullayev, Nilufar Namazova, Sayyora Halimova, Tadjixon Sabitova, Mohigul Fozilova, Maxpuza Karaxodjayeva, Dilfuza Toshniyozova, Gulboxor Ernazarova, Komiljon Qarshiyev, Uyg'unjon Turdimurodov, Diyora Yunusova, Ra'no Abdullayeva, Sharif Yarashov, Shaxnoza Xudaykulova, Mahliyo Elboyeva Sanobar Ulliyeva, Surayyo Inomjonova, Nurali Hamidov, Davronova Mahfuza, Dilafruz Jabborova, Begali Mardiyev, Normuhammad Ubaydullayev, Feruza Sharopova, Adiba Ma'diyeva, Nilufarxon Mahmudova, Munisjon Hakimov, Sharipboy Bobojonov, Madixabonu Pardayeva, Xilola Ismailova, Kamola Jumayeva, Marxabo Abdullayeva, Nigoraxon Ro'zibayeva, Dildora Usarova, Mahkamoy Tursunova.

Bosh muharrir:

Nargiza Berdiyeva

Muharrirlar:

Bibimaryam Rahmonova,
Shabnam G'aniyeva, Bonu Do'smatova

Sahifalovchi:

Rustambek Yusupov

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri,
Navoiy ko'chasi 30-uy.

Telefonlar:

(93) 759-43-66, (77) 003-34-33,
(94) 095-96-22, (90) 288-32-92.

E-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Axborot hamkorimiz:

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

ilmiy-metodik jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli qarori bilan Filologiya, Pedagogika hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir.
<https://oak.uz/pages/4802>

MUNDARIJA

DOLZARB MAVZU

Safo MATCHONOV. Nurlibay MAMBETAMINOV. Durdonaxon TOSHTEMIROVA. O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA MUSTAQIL TOPSHIRIQLAR USTIDA ISHLASH.....	3
Aziza MO'MINOVA. Muxlisa RASULOVA. RAQAMLI MULOQOTDA NUTQ AKTLARINING IFODALANISHI.....	6

TILSHUNOSLIK

Elyor BOYMANOV. XIX ASR OXIRI XX ASR BOSHLARI ADABIY MANBALARIDA TURIZM SO'Z/TERMINLARINING IFODALANISHI.....	13
Xurshida XASHIMOVA. O'ZBEK TEXNIK TERMINOLOGIYASIDA VARIANTLILIK VA SINONIMIYA MUAMMOSI: STANDARTLASHTIRISH NUQTAYI NAZARIDAN TAHLIL	16
Gulnoza NARZIYEVA. MILLIY-MADANIY KODNING POLISEMANTIK SO'ZLARDA VOQELANISHI.....	18
Амира ИБАТОВА. ОСНОВНЫЕ КРИТЕРИИ ВЫДЕЛЕНИЯ СТРУКТУРНЫХ ТИПОВ СЛОЖНОГО СИНТАКСИЧЕСКОГО ЦЕЛОГО.....	20

Маржан КАМБАРОВА. СМЫСЛОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА С КОМПОНЕНТОМ “ЧЕЛОВЕК”	22
Саодат РАХМАТОВА. ОСВОЕНИЕ ФОНЕТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РУССКОГО ЯЗЫКА В РАМКАХ ОБУЧЕНИЯ РКИ	24
Гульчехра ДАВЛЯТОВА. РИТОРИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В СОВРЕМЕННОМ ДИСКУРСЕ	26
Feruza SHARIPOVA. ENGLISH LANGUAGE PROGRAMS AT MEDICAL UNIVERSITIES: STRUCTURE AND INTEGRATION	29

ADABIYOTSHUNOSLIK

Nodir RAMAZONOV. ALISHER NAVOIYNING IJTIMOY-FALSAFIY QARASHLARIDA AXLOQ VA DAVLAT BOSHQARUVI MASALALARI	33
Hoshimjon AHMEDOV. “QO‘RQMA” ROMANINING AYRIM BADIY JHATLARI HAQIDA	35
Feruza DADABAYEVA. QAHRAMONLAR PORTRETI TASVIRIDAGI USLUBIY O‘ZIGA XOSLIK TARJIMASI	38
Dilnoza NUSRATILLOYEVA. IJODIY INDIVIDUALLIKNING POETIK USLUBDA NAMOYON BO‘LISHI	40
Dilafruz XAYDAROVA. AMIR TEMUR VA KLAVIXO DIPLOMATIYASINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	43
Зебо МУСИНОВА. ЖАНРОВАЯ ЭВОЛЮЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА В ЗАПАДНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЛИТЕРАТУРНЫХ ТРАДИЦИЯХ: СРАВНИТЕЛЬНО- ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ	46

ILG‘OR PEDAGOGIK TEKNOLOGIYA

Dilshodjon TOSHPULATOV. NOFILOGIK OLIY TA‘LIMDA NOAN‘ANAVIY USULLAR BILAN TIJORAT TERMINLARINI O‘QITISH SMART TECHNOLOGY MISOLIDA	49
Насибохон ТОЙЧИЕВА. Ирина ТЕКБУЧАВА. ОРГАНИЗАЦИЯ ТВОРЧЕСКО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ	51
Nigina ASHUROVA. THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN MODERN ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGIES	54

TADQIQOTLAR

Yulduz ESHMATOVA. ASAR SYUJETIDA BADIY SHAKL QIYMATINI YAGONA ESTETIK MARKAZDA UYUSHUVI	58
Jasur YULDOSHEV. USMON AZIM SHE‘RLARI VA TASAVVUFYI OBRAZLAR	60
Zebuniso ABDUXOLIQOVA. ULUG‘BEK HAMDAMNING NASRIDA XRONOTOP METAFIZIK STRUKTURA SIFATIDA	62
N. ESHMIRZAYEVA. SHAROF BOSHBEKOVNING “ANDISHALI KELINCHAK” KOMEDIYASI: BADIY-ESTETIK VA IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL	65
Hilola XUDOYMURODOVA. NODIR NORMATOV – SURXON FARZANDI	68
Shahnoza MUSLIMOVA. YOM SANSOPNING “TURAR JOY SARGARDONLIK LARI” HIKOYASIDA ZAMON VA YOSHLAR MASALASINING BADIY IFODASI	71
Gulmira KEWLIMJAEVA. HAYYIW (ALLA) JANRINING LINGVOMADANIY VA ETIMOLOGIK TADQIQI	73
Jaxongir TURSUNOV. TASVIRIY VOSITALARNING MILLIY RAMZLARNI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATI	75
Ramina SHUKUROVA. ZAMONAVIY KUZATUV JAMIYATLARI: ORUELLNING 1984-YILGI DISTOPIYA KUZATUVI	77
Feruza YAKUBOVA. JURNALISTIK DISKURSDA YOSHGA OID TIL XUSUSIYATLARI: YOSHLAR SLENGI, YANGI SO‘ZLAR VA INTERNET JARGONLARI	79
Shaxnoza MUXTAROVA. ARXELOGIK TERMINOLOGIYANING LEKSIK-SEMANTIK TIZIMI: GIPONIMIK VA IYERARXIK MUNOSABATLAR TAHLILI	83
Dilafruz ABDUVOSIQOVA. BO‘LAJAK ARHITEKTORLARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH OMILLARI ...	86
Nigina AMONOVA. Sabina TO‘YCHIYEVA. Mehribonu ABDURAUPOVA. X.X HAKIMOVA TERAPIYA BO‘LIMIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANING BEMOR DAVOLANISHIGA TA‘SIRI	89
Munira TO‘YCHIYEVA. O‘ZBEK VA ISPAN TILLARIDAGI LAHJA VA SHEVALARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	92
Maxbuba SADIKOVA. O‘ZBEK VA ISPAN TILLARIDAGI FRAZELOGIK BIRIKMALARNING GRAMMATIK XUSUSIYATLARINI SOLISHTIRUVCHI TAHLIL	95

Go'zal TO'RAYEVA. INGLIZ TILIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR, FRAZEOLOGIK OMONIMLIK SINONIMLIKNING INGLIZ ADABIYOTI MISOLIDA TASNIF.....	98	Alina AKHMADULLINA. TEACHING UNIVERSITY STUDENTS EFFICIENTLY: PRINCIPLES AND STRATEGIES FOR HIGHER EDUCATION	135
Sirojiddin BOBOYOROV. IQTISOD YO'NALISHIDAGI TALABALARGA INGLIZ TILINI O'RGATISHNING ZAMONAVIY USULLARI.....	101	Moxichexra AKRAMOVA MODERN APPROACHES TO TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN UZBEKISTAN'S HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS CHALLENGES AND EFFECTIVE STRATEGIES.....	137
Shaxobiddin ABDULLAYEV. IJTIMOIY TARMOQLAR VA RAQAMLI KOMMUNIKATSIYANING ZAMONAVIY O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIGA TA'SIRI.....	103	Dildora YUNUSOVA. METHODOLOGY OF USING INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL FIELDS OF STUDY	139
Madina VAHOBOVA. INSON UMRI – SHOH-U GADOLIK YO'LI.....	105	Do'stбек SULAYMONOV. SOBIR O'NAR IJODI VA UNGA DOIR ADABIY TANQIDIY-QARASHLAR.....	142
Mahliyo SAYFIYEVA. ABDULLA QODIRIYNING "O'TKAN KUNLAR" ROMANIDA QOTILLIK MOTIVI.....	108	Badia TURAXONOVA. STRUCTURAL ANALYSIS OF INTERROGATIVE STATEMENTS IN RELIGIOUS TEXTS.....	145
Zarina ABDIALIMOVA. UMAR SAYFIDDINNING "PRIMO TURK BOLASI" HIKOYASIDA IJTIMOIY MUAMMOLAR VA VIJDON AZOBI TUYG'USINING AKS ETISHI.....	111	Abror TUYCHIEV. THE ROLE OF FORMATIVE ASSESSMENT IN IMPROVING LANGUAGE ACQUISITION	147
Чаросхон АБДУЛЛАЕВА. ФУНКЦИИ СНОВИДЧЕСКИХ ЭПИЗОДОВ В ФОРМИРОВАНИИ НАРРАТИВНОЙ СТРУКТУРЫ РОМАНА "КАФКА НА ПЛЯЖЕ" Х.МУРАКАМИ.....	112	Oybek RABBIMOV. DIFFERENT TEACHING METHODS IN FOREIGN LANGUAGE INSTRUCTION	149
Турсынай АЙТМУРАТОВА. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРУДА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ	113	Zuhriddin AKBAROV. STYLISTIC CHOICES OF ENGLISH USAGE AMONG YOUNGSTERS AND OLDER PEOPLE	151
Sarvinoz ORIPOVA. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЗАЙМСТВОВАННОЙ ЛЕКСИКИ В ЯЗЫКЕ РЕКЛАМЫ	118	Madina BEGIZOVA. SYSTEMATICITY IN ENGLISH PERSONAL NOUNS: RESIDENCE-BASED NAMES	154
Феруза ТАИРОВА. КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ КАК КЛЮЧЕВОЕ ПОНЯТИЕ В ЛИНГВИСТИКЕ	121	PEDAGOGIKA	
Хакима АКИМБЕКОВА. МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ НАУЧНОМУ СТИЛЮ РЕЧИ СТУДЕНТОВ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ.....	124	Dildora RADJABOVA. TIL OLIYGOHLARIDA FONETIKANI O'QITISHNING ZAMONAVIY METODIK ASOSLARI.....	157
Х. А. ВАЛИЕВА. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕОЛОГИЗМОВ В ТЕКСТАХ....	126	Shavkat NISHANOV. TA'LIM TIZIMIDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIMNING AHAMIYATI	159
Марина ЦОЙ. ПРОТОПОП АВВАКУМ – РЕФОРМАТОР ЖИТИЙНОГО ЖАНРА В ЭПОХУ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ РУССКОГО ЯЗЫКА XVII ВЕКА	128	Zarifa NURMAMATOVA. IKKI TILLI TA'LIM TIZIMIDA LINGVODIDAKTIK MUAMMOLAR: USLUBLAR, METODLAR, O'QITISH MODELLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI	161
Азиза УСМОНОВА. СОПОСТАВИТЕЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АРХИТЕКТУРНО-СТРОИТЕЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В РУССКОМ, УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ.....	131	Дилфуза ТОИРОВА. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ВЕЛИКИЙ ШЁЛКОВЫЙ ПУТЬ В КОНТЕКСТЕ РАННЕЙ МИРОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ.....	163
Latofat O'TKIROVA. SYNONYMY AND LEXICAL DIVERSITY IN BABUR'S LITERARY WORKS	133	Dilafroz AZIMBAYEVA. EFFECTIVENESS OF DUOLINGO IN TEACHING PHRASEOLOGICAL UNITS	166

KICHIK TADQIQOT

- Arofatxon RAXIMOVA.**
“DEVONU LUG’OTIT TURK” ASARIDA
QARINDOSHLIK ATAMALARINING
LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI..... 169
- Mohichehra ODAMBOYEVA.**
ALISHER NAVOIYNING “SADDI ISKANDARIY”
DOSTONIDA ISO (A.S) TIMSOLI..... 172
- Zarina NIZOMJONOVA.**
XILVATIIY “MAVLUD”INING BADIY
XUSUSIYATLARI VA TASVIR USULI..... 175
- Oliya BO’RIYEVA.**
TURLI DAVR ADABIYOTLARIDA
QUR’ONIIY QISSALARNING YORITILISHI 178
- Umriya HALIMOVA.**
ANVAR OBIDJON SHE’RIYATIDA TAKROR
SO’ZLAR LINGVOPOETIKASI 180
- Rayhonoy DONIYEVA.**
OMON MATJON SHE’RLARIDAGI FONETIK
VOSITALAR ORQALI MUSIQIYLIK VA
TA’SIRCHANLIKNING NAMOYON BO’LISHI 183
- Maftunaxon ESONOVA.**
Ilmiy rahbar: Z.ESHANOVA.
O’ZBEK XALQ SEHRLI ERTAKLARIDA TAQIQ
MOTIVI:GENEZISI VA POETIK VAZIFALARI 185
- Gulbahor RAXMATOVA.**
MUSTAQILLIK DAVRI YASSAVIYSHUNOSLIGINING
ASOSIIY TAMOIYILLARI..... 188
- Sunbula HABIBULLAYEVA.**
DOSTONLARDA QAHRAMONLARNING
SHAKL-SHAMOIYILI
BILAN BOG’LIQ POETIK IFODA 190
- Maftuna MIRZAYEVA.**
MOTIV TUSHUNCHASI VA UNING
ADABIYOTSHUNOSLIKDAGI O’RNI 192
- Madinabonu XOLBOBOYEVA.**
O’ZBEK BOLALAR SHE’RIYATINI O’QITISHDA
BOLA RUHIYATI TASVIRI..... 194
- Sevdo XAKIMXO’JAYEVA.**
AKADEMIK OLIMA – XADICHA SULAYMONOVA ILK
O’ZBEK HUQUQSHUNOS AYOLI..... 196
- Zufarbak CHORIYEV.**
“STUPKA: ODDIIY BUYUM TIMSOLIDAGI
MURAKKAB HAYOT HAQIQATLARI” 198
- Nargiza TOSHEVA.**
N.J.YARASHOVA.
O’ZBEK TILI INTERNET LEKSIKASIDA
DIALEKTLARNING QO’LLANILISHI..... 201
- Marjona BOZOROVA.**
N.J.YARASHOVA.
BOLALAR MATNLARINI TADQIQ ETISHDA
PSIXOLINGVISTIK YONDASHUVNING O’RNI 203
- Gulhayo NIYOZOVA.**
MATNII KONSEPTUAL TAHLIL QILISHNING
LINGVISTIK GESHTALT TAMOIYILLARI..... 206
- Zarina ELMIRZAYEVA.**
“GUL” KOMPONENTLI ANTROPONIMLARNING
STRUKTUR-SEMANTIK MODELLARI 208
- Lobar SAIDNABIYEVA.**
OLIIY TA’LIM TIZIMI TERMINOLOGIYASIDA
BIRIKMALI TERMINLAR TAVSIFI VA TASNIFI 210
- Bekmirzo ESHTO’TAROV.**
O’ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA ARXITEKTURA
TERMINOLOGIYASINING SHAKLLANISHI 212
- Aziza AXMEDOVA.**
Ra’noxon AXAMMADSOLIYEVA.
PEDAGOGIKANING DOLZARBLIGI VA O’RNI
HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR 214
- Зилола ИБРАХИМОВА.**
АДАПТИВНАЯ ТРАЕКТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ
ГЛАГОЛА И ПЕРСОНАЛИЗАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ
ИНОФОНОВ НА ОСНОВЕ ОШИБОК 216
- Зебо НАСРИДИНОВА**
Саодат РАХМАТОВА.
ОСОБЕННОСТИ ВАРИАНТИВНОСТИ
ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В РУССКОМ
ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ: СИСТЕМНЫЙ И
ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ..... 219
- Malika AHMADALIYEVA.**
Muxabbat YUSUPOVA.
THE ROLE OF CULTURAL COMPETENCE IN
ENHANCING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN
ENGLISH LANGUAGE TEACHING 221
- Xurshedabonu NASIROVA**
LINGUISTIC ENCODING OF EVIDENTIALITY
IN UZBEK, RUSSIAN, TURKISH,
ENGLISH AND GERMAN 225

IJOD SOATI

- Ravshan MADUMAROV.**
OTABEK FARYODI. KUMUSH NIDOSI 228